

BENKŐ ELEK

A KÖZÉPKORI
KERESZTÚR-SZÉK
RÉGÉSZETI
TOPOGRÁFIÁJA

VARIA
ARCHAEOLOGICA
HUNGARICA

Benkő Elek

**A középkori Keresztúr-szék
régészeti topográfiája**

VARIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA

V

Redigit

CSANÁD BÁLINT

**Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini**

BENKŐ ELEK

**A KÖZÉPKORI KERESZTÚR-SZÉK
RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA**

**Budapest
1992**

Lektor: Torma István
Grafika és térképek: Ősi Sándor
Címlap és borító: Mayer Gyula

ISBN 963 7391 59 2
HU-ISSN 0237-9090

Nyomda: 9120107 AKAPRINT Nyomdaipari Kft, Budapest, F. v.: dr. Héczey Lászlóné
Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Igazgató: Bökönyi Sándor akadémikus

Tartalom

Bevezetés	7
Keresztúr-szék természeti viszonyai	13
Keresztúr-szék területe az őskortól a római kor végéig	14
A népvándorlás kora	17
A honfoglalás- és Árpád-kor	21
A telegdi székelyek és Keresztúr-szék kialakulása	29
A késő középkori és kora újkori Keresztúr-szék	33
Irodalom és rövidítések (<i>Abkürzungen</i>)	41
Jelkulcs (<i>Zeichenerklärung</i>)	47
Adattár (<i>Katalog</i>)	49
1. Alsóboldogfalva	49
2. Betfalva	53
3. Csekefalva	56
Fiatfalva l. Székelykeresztúr	
4. Firtosmartonos	74
5. Gagy	78
6. Hidegkút	81
Keresztúrfalva l. Székelykeresztúr	
7. Kisgalambfalva	84
8. Kiskadács	89
9. Kiskede	91
10. Kismedesér	92
11. Kissolymos	93
12. Kobátfalva	100
13. Kőrispatak	103
14. Magyarandrásfalva	107
15. Nagygalambfalva	109
16. Nagykadács	118
17. Nagykede	121
18. Nagymedesér	123
19. Nagysolymos	127
20. Rugonfalva	132
21. Siménfalva	140
22. Székelykeresztúr	149
23. Székelyszenterzsébet	199
24. Székelyszentmiklós	205
25. Szentábrahám	208
26. Tarcsafalva	241
Tima falva l. Székelykeresztúr	
27. Tordátfalva	245
28. Újszékely	248
<i>Zusammenfassung</i>	253
<i>Verzeichnis der Abbildungen und der Tafeln</i>	261
Mutatók (<i>Register</i>)	267

BEVEZETÉS

Egy erdélyi magyarlakta vidék, a székely Keresztúr-szék régészeti topográfiai leírásával és az erre épülő, történeti szemléletű elemzéssel kötötünk a középkori Kelet-Erdély, ezen belül a Székelyföld településtörténetének jobb megismeréséhez kíván hozzájárulni.

A feldolgozásra kiszemelt terület településtörténeti szempontból különösen izgalmas helyen, a középkori Fehér és Kükküllő megye, valamint a szász és székely szállásterület (Segesvár-, illetve Udvarhely-szék) találkozásánál fekszik, ezért már a kutatás legelején úgy tűnt, hogy a várható eredmények túlmutatnak a lokális kereteken. Itt — az őskortól a népvándorlás kor végéig terjedő időszak bemutatása mellett — mindenekelőtt azokra a megfigyelésekre utalok, melyek az Árpád-kori vármegyék magyarsága, a több lépcsőben Erdélybe áthelyezett székelyek és a 12—13. századtól beköltöztetett szászok településtörténetére, e telepítések meglehetősen bonyolult kölcsönhatására, valamint az évszázadok során kialakult különböző jellegű kapcsolatokra vonatkoznak.

A Székelyföld DNy-i peremén fekvő Keresztúr-szék mintegy 550 km²-es területe a késő középkorban Udvarhely-székhez, a legjelentősebb székely székhez (korabeli szóhasználat: anyaszékhez) tartozott Keresztúr fiúszék néven, annak területi alegységét képezte. Az 1876—1877. évi megyerendezés után területünk Udvarhely vármegye székelykeresztúri járásává vált. Viszonylagos önállóságát ideig-óráig még a második világháború utáni Romániában is megőrizte: 1952-től 1968-ig Maros-Magyar Autonóm Tartomány keresztúri rajonjaként szerepelt. Sorsát az 1968-as közigazgatási átszervezés pecsételte meg, amikor is kettéosztották. Törzsterülete 28 településsel az ekkor megszervezett Hargita megyéhez került, míg ÉNy-i harmadát 9 faluval Maros megyéhez csatolták. Közigazgatási helyzete azóta változatlan.

A terület középkori eredetű, mezővárosi jellegű központja a Nagy-Kükküllő É-i partján fekvő Keresztúr, melyet, megkülönböztetésül a közeli, szászok lakta hasonló nevű helységtől (Szászkeresztúr), a 16. századtól *Székelykeresztúrnak*, az újkorban pedig, lakóinak jellegzetes foglalkozása miatt, *Szitáskeresztúrnak* is neveztek. A kora újkorban betelepült környékbeli román lakosság a magyarból átvett *Cristur*, *Sitaş-Cristur* néven ismerte, 1934—40 között *I. G. Duca*, a második világháború óta *Cristuru Secuiesc* a román neve.¹

A vidék régészeti kutatása még erdélyi viszonylatban is igen rövid múltra tekint vissza. Az elvett közzétett adatok után² az első, és csaknem egy évszázadig az egyetlen munka, mely a középkori egyházi épületek és régi udvarházak mellett régészeti lelőhelyekről és régészeti vonatkozású szájhagyományról is megemlékezett, Orbán Balázs nagy műve, *A Székelyföld leírása* volt. Orbán — a Székelyföld egészére kiterjedő kutatása első lépéseként — az 1860-as évek elején végigjárta Udvarhely-szék, és ezen belül Keresztúr fiúszék falvait, felkereste azokat a helyeket, ahol a szántóvetők elbeszélése szerint „hüvelyk vastag cserepeket” fordított ki a földből az eke, megmászta a helybeliek által gondosan számon tartott és legendákkal benépesített földvárakat, s ez utóbbiakról vázlatos alaprajzot is készített. Kutatástörténeti, szemléleti érdekesség, hogy Orbán még nem ismerte a földvár fogalmát, ezért a gyakran csak elmosódva érzékelhető sáncokban, teraszokban várfalak, illetve bástyák, rondellák földdel elborított falomladékát látta. A régészeti településnyomok mellett a mesterséges eredetűnek vélt halmozat, sáncokat („töltésvonulatokat”), valamint a felhagyott régi utakat is felsorolta, és a különböző korú objektumokból — tévesen, de máig ható módon — a Székelyföldet védő vár- és sáncrendszer rekonstruált. Romantikus hangvételű leírásait olykor régészeti tárgyak rajzaival is érzékletesebbé tette.

Orbán Balázs kutatásait — eltekintve a földvárak belsejét megbolygató kincskeresőkől — évtizedekig senki sem folytatta. 1932-ben Ferenczi Sándor régész kutatott Keresztúr környékén, ugyanő 1938-ban a kisgalambfalvi Galat-tetőn (7/6. lelőhely) ásatást is végzett.³ Tudomásom szerint ez volt az első régészeti ásatás Keresztúr-szék területén.

1 Keresztúrt Székelykeresztúrként először 1548-ban említik (Fabritius [1875] 225.), újkori névváltozatai: Suciú (1968) 175.

2 Müller (1859) 164.; Müller (1859a) 210, 220.

3 Székelység 3. (1933) III. (Kishírek); Ferenczi—Ferenczi (1958) 15—31.

A vontatottan induló kutatómunka ellenére a század eleje óta egyre több, a környékről (is) származó szórványlelet gyűlt össze a székelykeresztúri unitárius gimnázium rajz- és történeti szertárában. A tárgyakból 1946-ban iskolai múzeum létesült, melynek anyagából az iskolák államosítása után, 1950–51-ben önálló városi múzeumot hoztak létre.⁴ Ennek gyűjtőterülete a keresztúri rajonra terjedt ki, mely csaknem pontosan az egykori Keresztúr-szék foglalta magába. Megalapítója és első igazgatója Molnár István történelem-földrajz szakos tanár volt, aki alapvető néprajzi érdeklődése mellett régészeti gyűjtőmunkát is végzett. Ilyen irányú tevékenységét az 1950–60-as években különösen időszzerűvé tette, hogy a mezőgazdaság átszervezését új, addig sohasem szántott területek feltörése, a traktoros mélyszántás kezdete, új istállók és gazdasági épületek alapozása követte, megannyi lehetőség további régészeti lelőhelyek felfedezésére. A Maros-Magyar Autonóm Tartomány keretében a székelykeresztúri rajoni múzeum szoros, baráti kapcsolatot épített ki a sepsiszentgyörgyi múzeummal, az egykori Székely Nemzeti Múzeummal; így az első leletbejelentéseket, Molnár István kezdeti terepbejárásait és kisebb mentő-ásatásait a Székely Zoltán sepsiszentgyörgyi régész-igazgatóval folytatott közös, nagyobb mérvű ásatások követték, egészen 1977-ig, Molnár István nyugalomba vonulásáig. Egy-egy jelentősebb lelőhely felfedezése általában rövid időn belül kisebb-nagyobb régészeti ásatást eredményezett. Az ásató páros arra törekedett, hogy valamennyi régészeti korszakból (a széles spektrumból csak a java- és késő középkor maradt ki) értékelhető (és kiállítható) leleteket gyűjtsenek. A változatos témájú ásatások között jól elkülöníthető csoportot alkotnak azok, amelyek az 1948-tól kibontakozó román őstörténeti munkaprogram keretében, a román kutatásban kezdetben „sláv–román” népeességnek, majd egyre inkább „romanizált őslakosságnak” tulajdonított, késő népvándorlás kori települések feltárását tűzték ki célul. Az alkalmazott — kutatóárkos, rábontásos — ásatástechnika és a gyakran vázlat jellegű dokumentáció nem emelte e feltárásokat a kor vidéki átlaga fölé. A közös munka sajátos következménye lett, hogy a leletanyag és az ásatási dokumentáció megoszlott a két múzeum között. A tárgyak kisebb, de mutatósabb része — márcsak a restaurálás miatt is —, valamint a feljegyzések, rajzok zöme a Sepsiszentgyörgyi Múzeumba került, s ez utóbbiak alapján Székely Zoltán valamennyi ásatásáról a szakajtóban sommásan be is számolt. A rövid, esetenként csupán néhány mondatos előzetes beszámolókat sajnos csak ritkán követte részletesebb ismertetés, teljes — a Keresztúron őrzött leletekre is támaszkodó — feldolgozásra pedig csak kivételesen került sor.

Jómagam középkoros képzettségű régészként 1979-ben kerültem a Székelykeresztúri Múzeumhoz, és még abban az évben nekiláttam a hajdani Keresztúr-szék régészeti topográfiája anyaggyűjtéséhez. A topográfiai előmunkákat általában a *Magyarország Régészeti Topográfiája* (MRT) sorozat keretében kialakított, az évek során fokozatosan finomodó módszerek és elvek alapján végeztem. Választásom nemcsak azért esett az MRT módszerére, mert a szórványos és szervezetlen romániai kutatás akkor még nem szolgáltat nyomtatásban megjelent, követhető példával,⁵ hanem személyes okokból is; budapesti régészhallgató koromban (1973–78) ugyanis éppen az MRT keretében végzett gyűjtőmunka ébresztett rá a topográfiai kutatások tényleges, a régészeti közvéleményben gyakran fel sem mért horderejére.

Az MRT elveitől való legjelentősebb eltérést alapvetően középkor-centrikus szemléletem okozta. Ez természetesen nem érintette a legtágabb értelemben vett adatgyűjtés munkafolyamatát, amikor minden régészeti jelenség és — korától függetlenül — minden lelőhely egyformán fontos volt. A feldolgozás, illetve értékelés során azonban fokozott hangsúlyt kapott — részben jelentőségéből következően is — a középkor és az ezt közvetlenül megelőző időszak tárgyalása. Ezért a középkori lelőhelyek, épületek és leletek leírása, a régészeti összefoglalás középkori fejezetei, valamint az illusztrációs anyag középkorra vonatkozó része a valós arányokat a középkor javára billentette. Mentségemül szolgáljon, hogy Keresztúr-szék területén a középkori kutatások volumene és értékelhetősége — jórészt az 1980-as évek ásatásainak köszönhetően — ma már jóval meghaladja a korábbi korszakokét, de közrejátszott az is, hogy a mindössze egy kutató által végzett topográfiai gyűjtőmunka során előkerült, középkor előtti leletek meghatározása és értékelése sokszor próbára tette a középkoros készségű szerzőt. Mindezt tetézte, hogy a tágabb értelemben vett környék őskorának kutatása még csak a kezdeteknél tart, és így egy-egy kultúra fiatalabb vagy idősebb szakaszának pontos meghatározásával még a szakirodalom is adós. Ezért a szak-

⁴ Molnár (1974) XV–XXI. lap

⁵ Romániában elvben 1949 óta folyik régészeti topográfiai kutatás, a *Repertoriul arheologic al României* munkaprogram keretében, mely 1956–58 táján elhalt, majd az 1970-es években megyei repertóriumtervezetek formájában újraéledt. A nagyrészt Moldvára korlátozódó topográfiai kutatás előmunkálatának tekinthető N. Zaharia—M. Petrescu-Dîmbovița—Em. Zaharia: Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea. București 1970. c. műve, melyet az észak-moldvai Botoșani megye (Al. Păunescu—P. Șadurschi—V. Chirica: Repertoriul arheologic al județului Botoșani I–II. București 1976.), Vaslui megye (Gh. Coman: Statornicie, continuitate.

Repertoriul arheologic al județului Vaslui. București 1980) és Iași megye (V. Chirica—M. Tanasachi: Repertoriul arheologic al județului Iași. I–II. Iași 1984–85) régészeti topográfiai leírása követték. Ez utóbbi kötet színvonala a korábbiakét lényegesen meghaladja. — Erdélyi topográfia-kötet sajnos még nem jelent meg, a terület egészének régészeti leleteit és irodalmát összegyűjtő repertórium *ab-bamaradt* kéziratát a kolozsvári Erdélyi Történeti Múzeumban őrzik. Erdély — és különösen tárgyalt területünk — őskori kutatása szempontjából így napjainkig alapvetőek Roska Márton művei, 1. Roska (1929) és Roska (1942).

irodalomban kellő hangsúllyal még nem ismertetett, főként őskori leletcsoportok beható elemzésére nem vállalkozhattam.

Az MRT-től való eltérés másik, részben kényszer szülte oka az, hogy az én munkám során másként vetődött fel a topográfiai eredmények felhasználásának és a településtörténeti kutatásba való beillesztésének a kérdése. Az MRT-sorozat — elvben legalábbis — lehetőséget nyújt arra, hogy az egymáshoz kapcsolódó területek átkutatásával idővel megyék, sőt országrészek településtörténete rajzolódjék ki; ezért a szerzők az egyes — járásnyi — egységek elemzésekor csak a legszükségesebb mértékben lépik át annak földrajzi határait. Ilyen módszeres kutatásra azonban Erdélyben belátható ideig nincs esély, azért itt — jobb híján — bizonyos jellegzetes tájegységek topográfiai feldolgozása ígérkezik célravezető módszernek; az így megszervezett kutatás ugyanis — felhasználva az analóg földrajzi adottságú és történetű szomszédos területek kevesebb és hiányos, de létező adatait — nagyobb tájegységekre nézve is tanulságokkal szolgál. Ez főként a legnagyobb hangsúllyal tárgyalt középkori történeti részre vonatkozik, ahol nagy szerepet kapnak a környék rokon fejlődésére, területiális szerveződésére vonatkozó adatok is, nem beszélve arról, hogy a tágabb értelemben vett környék királyi telepítésekkel bonyolított településtörténete eleve szétfeszíti a túlzottan lokális szemléletmódot. Ugyanakkor nyilvánvaló: a valóság helyes megközelítése attól függ, hogy *mekkora területre* nézve tartjuk jellemzőnek a kiválasztott mintán nyert eredményeket.

A munka a múzeum rendezetlen régészeti raktárának rendbetételével, tárgyak hosszú sorának azonosításával, leltározásával,⁶ valamint a meglévő ásatási dokumentáció, illetőleg régészeti jellegű feljegyzések szétválasztásával, majd mindezek feldolgozásával kezdődött. Ezt követően átnéztem Hargita és Kovászna megye múzeumainak régészeti gyűjteményeit is. Mivel más megyék múzeumai esetében a régészeti anyag átkutatására nem volt mód, ezt csak a szakirodalomból ismerhettem meg. Áttanulmányoztam a helyi sajtót, a múzeum adattárában a közöletlen történeti forrásokat, kéziratos térképeket, a kiadott okmánytárakat, de értékesíteni kívántam a helytörténeti, valamint a helynévkutatás nyújtotta adatokat is. Ez utóbbiaknál különösen nagy hasznomra volt Szabó T. Attila *Helvénytörténeti adatok* c. hatalmas kéziratos cédulagyűjteménye, melyből számtalan régészeti vonatkozású adatot is merítettem.

A kutatott területen régészeti magángyűjteményről nem szereztem tudomást, ellenben számos magántulajdonban lappangó, 17. századi oklevelet tanulmányozhattam.

Az egyes települések középkori történetét az MRT-ben megszokottnál bővebben részletezem, különösen, ami a középkor késői századait illeti. A késő középkori adatok hatalmas túlsúlyát a terület kora középkorának elszomorító forrásszegénysége okozta. Ez utóbbit jól illusztrálja, hogy Árpád-kori oklevél a kutatott terület egyetlen települését sem említi, pedig a késő középkori szék teljes területén a 16–17. században egy mezőváros és 39 falu volt. Közülük kettő (Magyarzsákod és Székelyvécke) a 14. század első negyedében tűnik fel írott forrásokban — amikor még nem is tartoztak a székely székhez —, az 1332–37-es pápai tizedjegyzék pedig területünkről 10 templomos települést tart számon. A 14. század további hat évtizedéből mindössze öt (!) írott forrást ismerünk, a teljes 15. századot pedig két tucat oklevél képviseli; 21 falu (a teljes létszám 52,5%-a) első írott említése a 16. századhoz (!) kötődik, noha ez utóbbiak esetében a régészeti leletek (általában) a középkor sokkal korábbi századaiból valók. Mindez együttvéve arra figyelmeztet, hogy ezek az első írott említések önmagukban csak az írásbeliség megkésett kialakulását és nem a falvak kései megülését bizonyítják.

Adatgyűjtésem során gondot okozott a régészetileg is kutatott középkor felső időhatárának megállapítása. Ez az MRT-sorozat köteteinél a törökkor vége; Erdélyben azonban a törökkor, illetőleg annak vége sem a településhálózatot, sem pedig az anyagi kultúrát nem befolyásolta számottevő mértékben. Területünket csupán egyetlen törökkori hadművelet, az 1661-es megtorló hadjárat érintette. Végül szinkron meg gondolásokból, saját használatra 1690-et, az önálló erdélyi fejedelemség megszűnésének évét fogadtam el a régészeti kutatás és a történeti adatgyűjtés felső időhatáraként. Indokoltta tette ezt az a körülmény is, hogy a 17. század tárgyi emlékei, minimális kivételtől eltekintve, ma már csak régészeti módszerekkel kutathatók, ugyanis a környéken gyűjthető, rendkívül gazdag néprajzi — helytörténeti anyag csak a 18. századig nyúlik vissza.

A kis területű, de rendkívül tagolt felszíni Keresztúr-szék régészeti terepbejárását 1979–88 között végeztem, ezután már csak ellenőrző, illetve adatkiegészítő terepmunkára került sor. A viszonylag kis távolságok és a gépkecsi lehetővé tették, hogy a lelőhelyeket ismételtelen felkeressem, a legjelentősebbeket évente többször is; ennek következtében a korábbi megfigyeléseket és a felszíni leletek alapján kikövetkeztethető régészeti korszakokat számos esetben lényeges mértékben finomíthattam.

A terepbejárásokat a földvárak, az árokkal kerített késő középkori irtások vázlatos felmérése, valamint a fennmaradt középkori épületek figyelmes tanulmányozása, esetenként kisebb falkutatása egészítette ki. A szűkös anyagi lehetőségek (átlagosan évi 10 000 lej ásatási pénz) ellenére rendszeresen végeztem középkori tárgyú ásatásokat.

6 Történelmi adalékként jegyezzük meg az utókor számára, hogy az SzKVM régészeti leltárkönyvébe 1961-ig magyarul, 1961–1974 között

magyar és román nyelven, 1975-től románul írták/írtuk a bejegyzéseket.

A feldolgozó munkát megnehezítette, hogy a régészeti leletek elsöprő többsége *telepekről* került múzeumba, *temetőfeltárás* — három népvándorlás kori és mintegy 300 középkori sírt leszámítva — sohasem volt Székelykeresztúr környékén. Esetlegesen temetőre utaló nyomokat csak rendkívül ritkán regisztrálhattam gyűjtőmunkám során. E különös jelenség okát ma még csak találgatom. Gondoltam arra, hogy mivel a környéken éghajlati okokból nem gyakori a szőlő, a temetőket megbolygató rigolározások is elmaradtak, és nem hozott felszínre leleteket az intenzív mezőgazdaságra jellemzőnél sokkal kisebb volumenű földmunka sem. A kora középkori csontvázak kibontásakor viszont arra figyeltem fel, hogy gyűjtőterületem talajában a csontok rossz megtartásúak, így elképzelhető, hogy a földmunkák során esetleg nem is a jellegzetes embercsontok (ép koponya, hosszúcsontok), hanem csak kevésbé feltűnő csonttörmelékek kerültek napfényre. Ugyanakkor megjegyzem, hogy gyűjtésemben több olyan településnyom is szerepel, melyet a felszínen nem észlelhettem, mivel áradásos vagy eróziós eredetű, steril agyag-, illetve homokréteg borította, és csak földmunka vagy partomlás után került felszínre. Könnyen megtörténhet tehát, hogy a temetők a fenti okok miatt maradtak fokozottan észrevétlenek, amihez még a leletbejelentések körül az utóbbi évtizedekben kialakult sajnálatos, de érthető bizalmatlanság is társult.

A munka korlátait taglalva hangsúlyoznom kell, hogy Keresztúr-szék jelenlegi, két megye közötti közigazgatási megosztottsága meghatározta a topográfiai adatgyűjtés földrajzi határait is. Gyűjtésem elvben azt a területet ölelte volna fel, amelyet a szék 1602-ben — falvainak első, teljes felsorolásakor — magába foglalt.⁷ Objektív okok, s a megyei illetékesség megkötései miatt azonban csak a szék Hargita megyéhez tartozó törzsterületét (375,4 km²) kutathattam át és dolgozhattam fel. A Maros megyéhez tartozó kilenc falu (Bordos, Bözöd, Bözödújfalú, Csöb, Magyarzsákod, Rava, Székelyszállás, Székelyvécke és Szentdemeter) kimaradt a munkából. Ezt az alapvető hiányosságot enyhíti, hogy a kimaradt rész a késő középkorig nem a Székelyföld, hanem Küküllő megye tartozéka volt, és státusa csak a 14–15. század folyamán változott meg. Erre a tényre utal a fenti terület újkori adatlású, tudálékos, de kétségtől kifejező *Partium* neve, mely az erdélyi *Részek* (Partium) mintájára keletkezett. Eltérést jelent az is, hogy a szóban forgó kilenc falu más vízgyűjtő területhez, a Kis-Küküllő vidékéhez tartozik.

Ami a topográfiai leírásnál érvényesülő feldolgozási és közlési szempontokat illeti, az egyes települések magyar nevét az 1913-as *Helységnévtár*, román megnevezését az 1968-as közigazgatási átszervezés után kiadott *Județele României socialiste*. București, 1969. és I. Iordan — P. Gâștescu — D. I. Oancea: *Indicatorul localităților din România* București 1974. c. kiadványok nyomán közlöm. Egyedül Hidegkút esetében nem követtem az 1913-as magyar névadást. Akkor ugyanis még két Hidegkút létezett: a székelyek lakta *Magyarhidegkút* és a zömmel román lakosságú, hagyományosan *Oláhidegkút*nak nevezett falu, mely utóbbit a *Helységnévtár*ban teljesen indokolatlanul *Székelyhidegkútra* keresztelték. A ma vegyes lakosságú, teljesen összeolvadt két falut — a jelenlegi, Hargita megyei névhasználatnak megfelelően — egyszerűen csak *Hidegkútnak* nevezem.

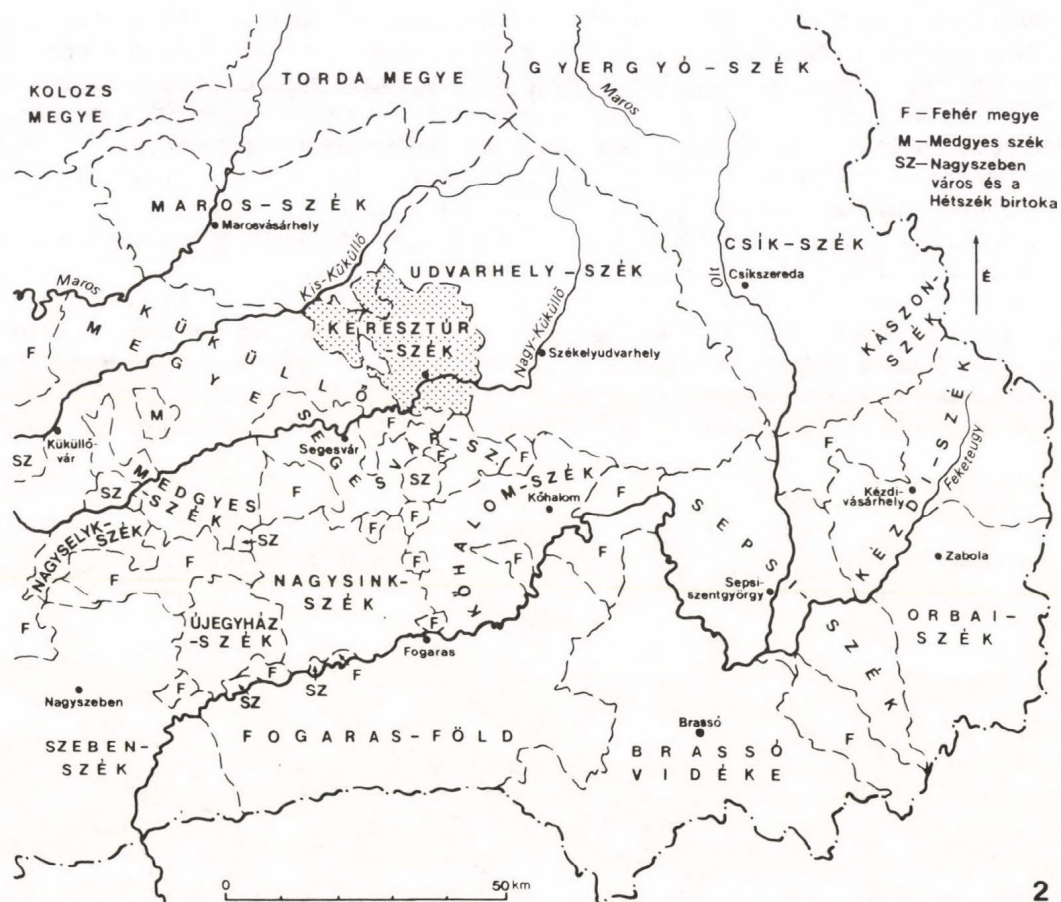
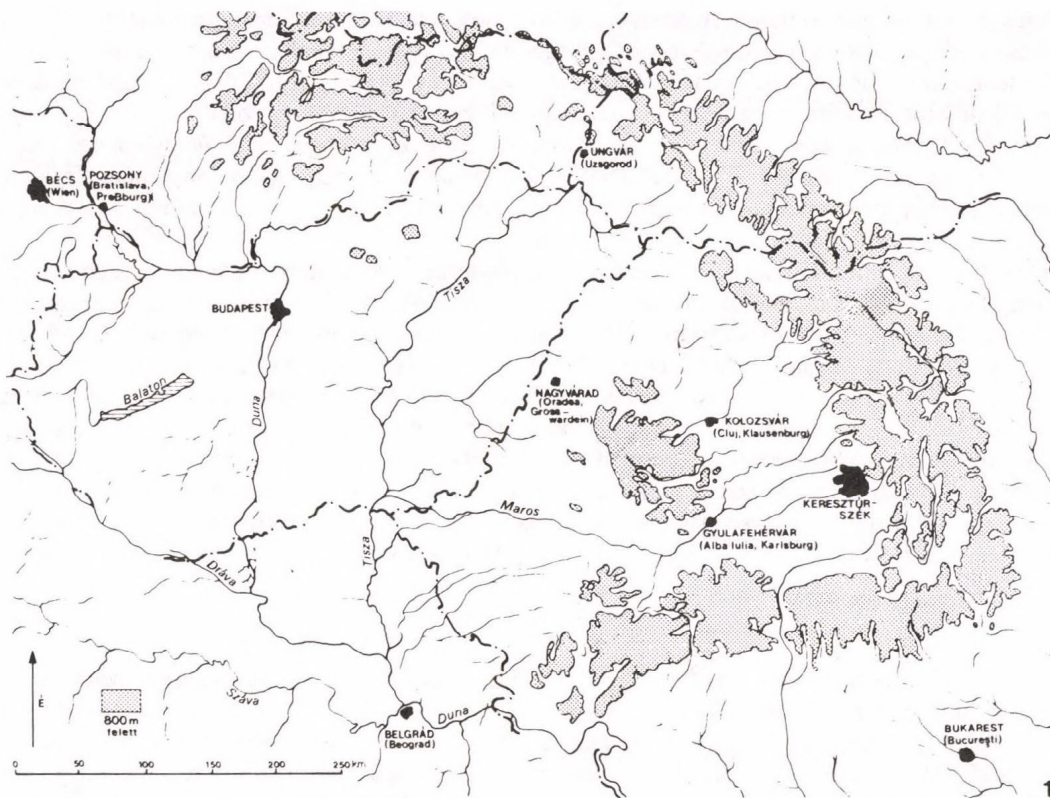
A terület egészének földtani-földrajzi jellemzését a *Keresztúr-szék természeti viszonyai* c. fejezet tartalmazza, ezért az egyes települések természetföldrajzi sajátosságait, csak az illető helysége jellemző mértékben ismertetem.

Keresztúr-szék falvainak elhelyezkedése az Árpád-kor óta csak minimális mértékben változott, határukban elpusztult, történeti források alapján azonosítható települések csak kivételesen kerültek elő, ezért az egyes falvak középkori történetére vonatkozó adatokat együtt, a középkori régészeti lelőhelyek leírása előtt közlöm.

A falvak határának és erdeinek kiterjedése — a rendelkezésemre álló kataszteri térképeknek megfelelően — az 1960-as évek állapotát tükrözi. Mivel a faluhatárok jelentős részben ma is természetes nyomvonalat (dombgerincet vagy vízfolyást) követnek, melyek sokszor egybeesnek a 16–17. századi határjárások leírásaival (vagy közel állnak hozzájuk), feltételezem, hogy a települések határa számottevő mértékben ma sem tér el a késő középkortól.

Az MRT gyakorlata szerint külön régészeti lelőhelynek tekintettem azokat a környezetüktől, vagy más, szomszédos lelőhelytől földrajzilag elhatárolható, illetve leletmentes szakaszokkal elválasztott területeket, ahol valamilyen régészeti vonatkozású tereptárgy (sánc, halom, út, halastó, épület stb.) vagy legalább három cseréppel jellemezhető telephely nyomom található, függetlenül attól, hogy a kérdéses helyen egy vagy több régészeti korszak leletei észlelhetők. Ennek megfelelően külön lelőhelynek fogtam fel a középkori településeken kívül, földrajzilag jól elkülönülő templom- vagy temetődombon emelt templomokat, noha összefüggésük az egykori falvakkal nyilvánvaló. Kivételt azon kiterjedtebb lelőhelyek esetében tettem, melyek több kisebb, de leleteik alapján egykorú foltból tevődnek össze (pl. Kissolymos 11/7., Fiafalva 22/33. lelőhely), ahol az egyes foltok feltüntetésével a település belső szerkezetét kívántam érzékeltetni. A nehezen áttekinthető, kertekkel felsabdalt vagy beépített lelőhelyek régészeti leletekkel jellemezhető pontjait — a majdani újraazonosítás, illetve a további kutatás megkönnyítése érdekében — a lelőhely száma után kisbetűkkel jelöltem meg (pl. Székelykeresztúr, 22/1a—w. lelőhely). Egy lelőhelyen belül a kutatástörténetre, a topográfiai munkák megindulása előtt előkerült tárgyakra, illetve az esetleges ásatásokra vonatkozó adatokat a terepbejárási eredmények követik; ez utóbbiak keretében az ekkor

⁷ SzOkl V. 309—320.

1. kép: A középkori Keresztúr-szék 1: a Kárpát-medencében, 2: Erdélyben

talált leletek leírása, továbbá az utóbbi években végzett ásatások, leletmentések ismertetése kapott helyet. A terep-bejárás időpontjára a szöveg végén zárójelbe tett évszám utal. Az egyes lelőhelyek szakirodalmának ismertetésekor eltekintettem az önálló új értékelést nem tartalmazó, csak idéző vagy felsoroló jellegű munkáktól. A rövidített formában alkalmazott irodalmi és egyéb utalásokat az *Irodalom és rövidítések* jegyzéke oldja fel. Egy-egy község lelőhelyei után *** jel alatt következik a helység határából származó, de közelebbi lelőhelyhez nem köthető tárgyak, leletek felsorolása, majd – – – jel alatt a helységhez korábban tévesen kapcsolt vagy nem régészeti vonatkozású leletek, adatok ismertetése. A szövegben a lelőhely neve után szereplő jelzéseket, továbbá a térképmelléletek jeleit a *Jelkulcs* oldja fel.

Ami az illusztrációkat illeti, az egyes községek lelőhelytérképét a kiemelkedő fontosságú objektumok (középkori templomok, udvarház, földvárak) alaprajzai, illetve felmérései követik, majd mindazon ásatások és leletmentések összefoglaló vagy részletrajzai, melyek érdemi új információt hordoznak. A régészeti leletek fényképes tábláinál, éppúgy, mint a történeti résznél, a hangsúly a népvándorlás kor és —fokozottan— a középkor felé tolódott el. Itt alapvető szempont volt, hogy az egykori anyagi kultúra reális összképét sugalló válogatásban minél kevesebb eddig közölt tárgy szerepeljen. Ilyen megfontolásokból teljesen eltekintettem a Benkő Elek—Ughy István: *Székelykeresztúri kályhacsempék* Bukarest, 1984. c. kötetben megjelentetett középkori csemepeanyag ismételt bemutatásától. A kötetben már közzétett csempetípusok leírásakor az ottani katalógusszámmra hivatkozom.

A Keresztúr-széki régészeti topográfia 1979—1988 között végzett adatgyűjtését az 1989—1991 közötti leletmentések (22/lm., 22/lw. és 22/23. lelőhely) eredményeivel egészítettem ki. A kéziratot véglegesen 1991. december 31-én zártam le.

Jelen kötet az MTA Régészeti Intézetének hathatós támogatása és a Székelykeresztúri Múzeum nehéz időben tanúsított ügyszeretete nyomán születhetett meg. Itt mondok köszönetet Molnár István székelykeresztúri és Székely Zoltán sepsiszentgyörgyi nyugalmazott múzeumigazgatóknak, amiért lekötelező szívességgel rendelkezésemre bocsátották több évtizedes kutatásaik közöletlen leletanyagát, rajzaikat és régészeti feljegyzéseiket, melyekhez sok szóbeli kiegészítést is fűztek. Köszönet illeti a Székelykeresztúri Múzeum mai és egykori munkatársait, Fülöp Lajos igazgatót, Ughy István muzeológust, Demeter István, Gagyí Ida és Molnár Kálmán restaurátorokat, kiknek munkája révén az egykori Keresztúr-szék ráánkmaradt tárgyi emlékanyaga feldolgozhatóvá vált. A szokványos köszönetnyilvánításnál sokkal többel tartozom Székely Attila keresztúri történelemtanárnak, aki diákjaival együtt részt vett a múzeum valamennyi ásatásán, értékes leleteket mentett meg, önzetlen munkájával jelentős mértékben hozzájárult a vidék múltjának megismeréséhez. Gyűjtőmunkám során számtalan kisebb-nagyobb segítséget kaptam a környék magyar népétől, földművesektől, papoktól, tanítóktól vagy erdészekről, a segítők közül külön kiemelem Csoma József székelykeresztúri gépkocsivezető nevét.

Az 1991-ben kandidátusi disszertációként megvédett kötet opponensi jelentéseit Entz Gézának és Kubinyi Andrásnak, a rendkívül hasznos lektori megjegyzéseket Torma Istvánnak köszönöm. A kézirat véglegesítésekor Bálint Csanád, Bóna István, Kovács László, Kovalovszki Júlia, László Attila és Makkay János tanácsait hasznosíthattam. A kötet megjelenése körül bábáskodó Bálint Csanádnak külön köszönettel is tartozom. Felméréseimet, térképeimet Ősi Sándor rajzolta át, fényképfelvételeimet Pálfay Krisztina nagytotta, a fényképes táblákat Dévai Nándorné és Dukay Bernadette készítette.

A kézirat formába öntése, gépelve és javítása körüli sok-sok fáradozásáért Édesanyámnak mondok köszönetet.

KERESZTÚR-SZÉK TERMÉSZETI VISZONYAI

A rendkívül változatos felszínű, eltérő természetföldrajzi adottságú tájegységekre bomló Erdélyi-medencében egy-egy jól körülhatárolható mikrorégió földrajzi áttekintése különösen indokolt, mivel a széles skálán váltakozó helyi adottságok döntő módon befolyásolták az egyes területek településtörténetét, lakóik életkörülményeit és lehetőségeit. Ugyanakkor éppen vizsgált területünk bizonyítja szemléletesen, hogy még egy viszonylag egységes, zárt kistáj is eltérő feltételeket kínál a megtelepedésre. Az őskor kezdete óta lakott, termékeny folyóvölgytől igen kis távolságra olyan kedvezőtlenebb adottságú völgyek, medencék, a vízválasztókon magas fekvésű fennsíkok terülnek el, melyek csak az őskor bizonyos szakaszaiban, illetve a késő Árpád-kortól népesedtek be; a magasabban fekvő területek még ekkor is lakatlanok: pl. a Kissolymos és Szentábrahám között fekvő, a 600 m tszf. magasságot több ponton is meghaladó *Láz* nevű fennsíkon állandó településeket csak az újkortól kezdve sikerült kimutatni.

Keresztúr-szék területe az Erdélyi-medence K-i szélén, a Küküllő menti dombvidék és az előkárpati övezet találkozásánál fekszik. Altalaja harmadkor végi üledékekből áll, melyek a medence kristályos talapzatának krétakor végi lesüllyedése után a harmadkor tengerébe rakódtak le. A tekintélyes vastagságot elérő miocén végi és pliocén üledékeket márga- és agyagféleségek, agyagos homoklencsék, homokkőpadok, konglomerátumok alkotják. Az eredetileg fennsík jellegű területet a folyóvizek erőteljesen tagolt dombvidékké szabdalták fel. ÉK-ről Keresztúr-széket a Hargita andezites vulkáni vonulata elé nyúló magasfennsík maradványa, a Firtos hegye (1061 m) szegélyezi, mely az egykori kráterekből kiszórt vulkáni törmelékanyagokból, köztük nagy andezittömbökből épült fel.

A vidék fő folyóvize a Hargita felől, K-ről Ny-ra folyó Nagy-Küküllő, a Maros mellékfolyója, mely a Marossal ellentétben nem volt hajózható, de tavaszi és őszi magas vízálláskor hajdan tutajozásra használták. A területünk D-i felén átfolyó Nagy-Küküllő csak kisebb bal oldali patakokat vesz fel (Fenes-patak, Körtvélyes-patak, Bolhás-patak, Móta-patak, Sósárok, Nagyerdő-pataka, Komjáca-patak, Szilas-patak), a jobb oldali nagyobb vizek némelyike tágasabb völgyet alakított ki, ahol számos falunak kínálkozott élettér (Fehér-Nyikó, Gagy-vize, Szenterszébeti-patak). Közülük a két előbbi Keresztúr térségében éri el a Nagy-Küküllő völgyét, ami — e mikrorégió belül — Székelykeresztúr központi fekvését is biztosítja. A völgy sík itt — 390—395 m tszf. magasságon — medenceszerűen, mintegy 1,5—2,5 km szélességben kitérül. A folyóvizek lapályát 5—700 m magas dombok szegélyezik, a nagyobb vízválasztók azonban 800 m fölé is emelkedhetnek.

A gyűjtőterületünket D-en határoló Homát 833 m, a Keresztúr-széket K-ről szegélyező Rez 933 m magas. Ez utóbbi már a szubkárpati övezethez tartozik. A szélesebb, vízjárta völgyek árterét öntéstalajok, a dombokat sárgásbarna vagy szürke erdei talaj, illetőleg ennek módosult változatai borítják. A völgyekben és a dombok lábánál szántók, a gyakran suvadásokkal, talajfolyásokkal tagolt domboldalakon legelők, kaszálók közé ékelődött, magas fekvésű szántók és kisebb-nagyobb lomboserdők terülnek el, változatos fafajtákkal és sok erdei gyümölcs-csel. A vegyes lombhullató erdők a magasabb dombokon nagy, összefüggő bükkösökké válnak.

Erdély belsejéhez képest Keresztúr-szék időjárását, éghajlatát már enyhén befolyásolja a havasalji régió közelsége. Évi középhőmérséklete 8,9 °C. Ugyanez az adat az Erdély legkedvezőbb adottságú területének számító Gyulafehérváron 9,5 °C, de a Keresztúrtól 26 km-rel K-re fekvő Székelyudvarhelyen már csak 8 °C. A látszólag egymáshoz közel eső adatok a valóságban erőteljesen eltérő éghajlati, termékenységi adottságú régiókat különböztetnek meg, mégpedig úgy, hogy ezeket nemritkán éles határvonalak választják el egymástól. Ilyen, sokatmondó határ az erdélyi szőlőművelés K-i határa, mely éppen Keresztúr-szék K-i harmadánál húzódik ÉNy—DK irányban, a Bözdújfalú—Bözd—Kissolymos—Szentábrahám—Csekefalva—Székelykeresztúr—Fiatfalva vonal mentén. A szék ettől Ny-ra fekvő része az egész középkori Udvarhely-szék legtermékenyebb része volt, ami összhangban áll viszonylagos régészeti jelentőségével is. Területünkön a napsütéses órák évi átlaga a Nagy-Küküllő völgyében a legmagasabb, a földművelés különböző ágazatai számára itt nyílik a legkedvezőbb lehetőség. Az ural-

kodó széljárás a Ny-i és ÉNy-i, ez hozza az erdélyi átlagnak megfelelő évi 620 mm-es csapadékat. Télen és tavasszal a K-i szél is gyakori.

A hasznosítható altalajkincsek közül első helyen a vidék kiváló agyaglelőhelyeit említem, melyek mindenkor lehetővé tették a helyi fazekasságot. Az Erdélyi-medence szélén fekvő Keresztúr-szék környékén a késő harmadkori rétegek — gyakran a felszínhez közel — sómezőket zárnak magukba; ezek Parajdon és Szovátán, a Kis-Küküllő völgyfőjében, egyedülálló módon a felszínre emelkednek (Sóvidék). Kis, néha már pinceásáskor is elérhető mélységben húzódik a kősóréteg Udvarhely-székben, a Nagy-Homoród mentén, Abásfalván és Homoród-szentmárton területén. Keresztúr-székben kősó nem fordul elő, de a sós kutaknak, sós forrásoknak nagy múltjuk van; ezek vizét és benne a sólerakódásokat fedő sós agyagból kioldott konyhasót napjainkig hasznosítják.

Az őskor emberének a közeli vulkáni hegyek szolgáltatatták a kőszközök alapanyagát; ide tartoznak a Nagy-Küküllő görgetegkövei is. Pattintott pengék készítésére alkalmas kvarc- és opálféleségek a Hargitán találhatók. Itt azonban — a még manapság is fel-feltűnő vélekedésekkel ellentétben — obszidián nem fordul elő. Az obszidián jelenléte és helyi kitermelése ellen szól az a tény is, hogy a környék őskori telepein csak igen ritkán és csak a neolitikum korában fordul elő ez a kőanyag. Csiszolt kőszköznek leggyakrabban egy, a Hargitáról származó fekete, tömör, bazaltszerű andezitfajtát használtak (gyakran rossz minőségű pengéket is pattintottak belőle), de csiszolták a Rika-hegységben található zöld szerpentint is. A bazalt Alsórákos vidékén fejthető lyukacsos változata őrlőkővek faragására bizonyult alkalmasnak; elsősorban a dák kori őrlőkővek készültek ebből a nyersanyagból.

Keresztúr-szék egyetlen építkezésre hasznosítható kőanyaga a homokkő, mely homokkőpadokban (pl. Nagyalambfalva) és homoklerakódásokban utólag képződött konkréciók (gömbkövek) formájában található. A gömbkövek rétegeik mentén lapokra hasogathatók. A középkori építkezéseknél használt faragható követ (vulkáni tufát vagy zöldes, kloritos andezitet) a vidékünkől DK-re fekvő alacsony, vulkáni eredetű hegyekből, mintegy 30–40 km távolságból szállították. Hasonló utat kellett megtenni az égetésre alkalmas mészkőért is (Homoródmás).

A dák kortól a középkorig szórványosan kimutatható helyi vassfeldolgozás alapanyaga a Kis-Homoród felső folyása mellett (Homoródmás, Lövéte, Szentkeresztbánya), Erdővidéken (Erdőfüle, Székelyszáldobos, Magyarhermány), illetve a Csíki-medence számos pontján a felszínen is bőven előforduló, esetenként 40–50 % vass-tartalmú barnavasérc (limonit) volt. A Székelykeresztúrtól 35 km-rel K-re fekvő Lövétén a limonit tiszta, szennyezetlen változata, a sárga vasokker is megtalálható; ez különböző sárga árnyalatú festékek, égetve pedig vöröskövek előállítására is szolgáltatható.⁸

KERESZTÚR-SZÉK TERÜLETE AZ ŐSKORTÓL A RÓMAI KOR VÉGÉIG

Székelykeresztúr környékén a paleolitikum emberének nem akadtunk nyomára. A legkorábbi leletek a kora neolitikus Starčevo—Körös-kultúra késői szakaszaiból, illetve a középső neolitikus Vinča—Tordos-kultúra idejéből, a Kr.e. 5–4. évezredből származnak. A korai neolitikum népessége a Bánságból a Maros mentén jutott Erdélybe, így a Nagy-Küküllő mellékére is. A Körös-kultúra idején a vidék rendkívül gyéren lakott, a mindössze két-három korabeli, kis kiterjedésű (80–150 m átmérőjű) lelőhely a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő alsó teraszlepcsőn, a földművelésre és halászatra legkedvezőbb helyeken található. Ugyanez mondható el a Vinča—Tordos-kultúra hasonlóan kevés számú lelőhelyéről is, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi korszak néhány cserepe a Nagy-Küküllő völgyétől távolabb, egy mellékvölgy katlanszerűen kiszélesedő völgyfőjében is előkerült (Székelyszenterzsébet, 23/5. lelőhely).⁹

A kora rézkori Cucuteni—Erősd-kultúra korára a lelőhelyek száma érezhetően növekedik, bár az ismertté vált 12 telep még mindig igen gyér lakosságra vall. A változatlanul kis méretű telepek már nemcsak a Nagy-Küküllő völgyében mutathatók ki, hanem előfordulnak a szélesebb mellékvölgyek alsó teraszain, ritkán a maga-

8 Keresztúr-szék geológiai-földrajzi leírásához, éghajlatához, hasznosítható ásványi kincseihez: *Bányai J.*: A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei. Bukarest 1957; Monografia geografică a Republicii Populare Române. I. București 1960.; Harghita. Monografie. (Red.: A. Szekeres—V. Neag) București 1976.; Geografia României I. Geografia fizică. (Red.: A. Szekeres—V. Neag) București 1976.; Geografia României I. Geografia fizică (szerk.: L. Badea—P. Gâsteanu—V. Velcea) București 1983.

9 A korszak összefoglaló jellegű irodalmából: *E. Comşa*: Die Ent-

wicklung, Periodisierung und relative Chronologie der jungsteinzeitlicher Kulturen Rumäniens. Zeitschrift für Archäologie 8 (1974) 1–44.; *N. Vlassa*: Neolithic Transilvanien. Cluj-Napoca 1976.; *Gh. Lazarovici*: Neolithic Banatului. Cluj-Napoca 1979.; *E. Comşa*: Neolithic pe teritoriul României. Considerații. București 1978. Románia őskorának egészét összefoglalja: *Vi. Dumitrescu—A. Bolomey—Fl. Mogoșanu*: Esquisse d'un préhistoire de la Roumanie. Jusqu'à la fin de l'âge du bronze. București 1983.; *Vi. Dumitrescu—A. Vulpe*: Dacia înainte de Dromichete. București 1988.

sabb fekvésű teraszlépcsőkön is, kivétel nélkül földművelésre igen alkalmas helyeken. A lelőhelyeken az erősi kultúra (gyakran festett) cserepei mellett tiszapolgári jellegű, egy esetben (Székelykeresztúr, 22/17. lelőhely) bodrogkeresztúri típusú edénytöredékek is előkerültek (Kr.e. 4. évezred második fele — 3. évezred eleje).¹⁰

A vidék településhálózatának erőteljes sűrűsödése a késő rézkori Coțofeni (Koloszkorpád I.)-kultúra idején, a Kr.e. 3. évezred második felében következett be (24 lelőhely). Az erősi kultúra telepeinek mintegy 60%-án találtam Coțofeni-jellegű cserepeket, de előkerültek a kor leletei több, addig lakatlan mellékvölgyben is, számos esetben pedig magasan fekvő, felső teraszok peremén. A neolitikum lelőhelyeihez képest kevés cserepet tartalmazó, kis méretű, nem mindig a földművelésre legalkalmasabb helyen fekvő telepek arra utalnak, hogy lakóik életében az állattartás játszott jelentős szerepet. A székelyszenterzsébeti 23/2. lelőhely közelében, de már gyűjtőterületünkön kívül, Székelyandrásfalva (Oláhandrásfalva) határában a *Chicui* nevű, 611 m magas dombtetőn a Coțofeni-kultúra mély árokkal védett földvárát, a környék legkorábbi erődítményét találtam meg.¹¹

A kora bronzkori Schneckenberg-kultúra lelőhelyeit gyűjtőterületünkön nem sikerült kimutatni, habár Székely Zoltán véleménye szerint a középső és késő bronzkori Wietenberg-kultúra anyagából kiválasztható egy korábbi, még a kora bronzkorra keltezhető leletcsoport.¹²

A Wietenberg-kultúra, majd az ezt közvetlenül követő Noua-kultúra idejére (Kr.e. 2. évezred közepe — Kr.e. 1200) válik vidékünk először sűrűn lakottá. A 87 bronzkori lelőhely minőségi ugrást jelent a korábbi korok lényegesen gyéresebb településhálózatához képest; ezt az arányt minden bizonnyal növeli majd a további kutatás, ugyanis az általam „jellegtelen őskori”-nak minősített lelőhelyek között feltehetően több bronzkori település is lappang. A Wietenberg-kultúra telepeinek nagyobbik átmérője több esetben meghaladja a helyi vonatkozásban már jelentősnek tekinthető 150—200 m-t. E telepek/falvak csak elvétve épültek a korábbi Coțofeni-kultúra települései fölé, habár megtalálhatók minden, az előző korok embere által is lakott térszíni formán, a nagy völgyek alsó teraszain éppúgy, mint a magasabb teraszlépcsőkön vagy a mellékvölgyek oldalában, illetőleg a völgyfőkben. Az a tény, hogy feltűnően sok — gyakran kis kiterjedésű és rövid élettartamú — telepnyom került elő elsősorban legeltetésre alkalmas területen, már önmagában is arra utal, hogy e bronzkori nép életében a nagyállattartás (szarvasmarha) jelentős szerepet töltött be. A földművelésre néhány őrlőkörtöredék és az orsógombok utalnak.

Területünkön két, a Wietenberg-kultúrához, illetőleg e kor arisztokráciájához köthető földvár is létesült, egymástól 15 km távolságra (Kisgalambfalva, 7/6., valamint Kissolymos, 11/6. lelőhely); körülöttük a bronzkori települések bizonyos sűrűsödése figyelhető meg. A nagysolymosi Ásvárhegy (19/7. lelőhely) földvárát az itt talált néhány, jellegtelen őskori cserép alapján az őskoron belül ma még nem tudjuk keltezni.

A késő bronzkori Noua-kultúra leletei döntő többségükben a korábbi időszak lelőhelyein, általában késő Wietenberg jellegű kerámia kíséretében kerülnek elő.¹³

A Noua-kultúrának véget vető késő bronzkori Gáva-kultúra korában (Hallstatt A-B időszak, Kr.e. 11—9. század) érezhetően csökken a lelőhelyek száma (31—37 lelőhely). Ezek közül a kiterjedtebb, 100—300 m hosszú települések a nagyobb völgyek legalsó vagy második teraszán kerültek elő, alattuk rendszerint nem voltak bronzkori előzmények. Jellegzetes településformát képviselnek a magas völgyteraszokon megfigyelhető igen kis méretű telepnyomok; ezek helyéről általában csak nagyon kevés és jellegtelen cserepet gyűjthettem, s ritkán fordult elő, hogy a kis foltokból véletlenül felszínre jutott bronzeszköz pontosabban is keltezze volna őket (pl. 4/5. és 21/12. lelőhely), ezért feltételezem, hogy a „jellegtelen őskori”, magas fekvésű kis telepnyomok közül több is a késő bronzkor—kora vaskor időszakára tehető. A kis lelőhelyek — akárcsak a bronzkoriak — az állattartással hozhatók összefüggésbe, ugyanakkor feltűnő, hogy a nagyobb lelőhelyeken a korábbi időszakokhoz képest több őrlőkörtöredék gyűjthető. Különösen sok ilyen töredék található a környék legnagyobb korabeli telepén, a nagygalambfalvi Várfelén (15/12. lelőhely). Korszakunkban látványosan nő a bronzeszközök száma is.¹⁴ A feldolgozott területen erődített telepre nem akadtam; e korban a Wietenberg-kultúra földvárai már lakatlanok voltak.

A fekete, kannelúrási kerámiával jellemezhető késő bronzkori telepek élete nem folytatódott a késői Hallstatt korban. Megszűnésük pontos idejét nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy e törés a „preszkíta” kor K-i eredetű

10 Székely (1982—1983) 31—47.; D. Monah—St. Cucos: Așezările culturii Cucuteni din România. Iași 1985.; László A.: Precizări în legătură cu corpusul așezărilor culturii Ariușd-Cucuteni. Aluta 17—18 (1985—1986) 121—135.

11 A Coțofeni-kultúra monografikus feldolgozása: P. Roman: Cultura Coțofeni. București 1976.

12 Székely (1971a) 393—394, 399.

13 A bronzkori Wietenberg- és Noua-kultúráról: A. C. Florescu: Contribuții la cunoașterea culturii Noua. Arheologia Moldovei 2—3 (1964) 143—216.; Uő.: Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique. Dacia 11 (1967) 59—94.; N. Chidișan: Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derșida. Dacia 12 (1968) 155—175.; K. Horedt—C.

Seraphin: Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara—Schässburg. Bonn 1971.; Székely (1971) 307—317.; Székely (1971a), 387—400.; I. Soroceanu—M. Istrate: Fața finală a culturii Wietenberg. SCS 19 (1975) 21—18.; S. Morintz: Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. București 1978, 115—120, 152—155.; N. Chidișan: Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida. Oradea 1980. 14 E. Zaharia: Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958. Dacia 9 (1965) 83—104.; Székely (1966); László A.: Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens. ActaArchHung. 29 (1977) 53—75.; Petrescu-Dîmbovița (1977).

nomád népének (kimmerek?) vagy pedig az Erdélybe költöző szkíta népcsoportoknak tulajdonítható.¹⁵ A késő Hallstatt kor (Kr.e. 6—5. század) lelőhelyein már rendszerint feltűnik a korai dák kerámia is.

A késő vaskor (La Tène-kor) dák népességének települései határozott számbeli gyarapodást mutatnak a késő Hallstatt korhoz képest. A nem kiemelkedően nagy kiterjedésű telepnymok a fő folyóvölgyek, illetve a szélesebb mellékvölgyek alsó vagy második teraszlepcsőjén fekszenek, és — az őskor megelőző időszakával ellentétben — általában hiányoznak a kifejezetten magas fekvésű teraszokról. A dák kori leletcsoportok számottevő kelta határról tanúskodnak: Székelykeresztúr—Fenyőfalján (22/17. lelőhely) kelta szemesgyöngy és bronzfibula került elő, ezen kívül számos lelőhelyről ismerünk grafitos anyagú, seprűzött díszű kelta csebertöredékeket, Székelykeresztúr—Belső-Cserépsúrnél pedig (22/12. lelőhely) hamvasztásos sírból származó kelta tárgyak jutottak napfényre.¹⁶

A területet meglehetősen egyenletes eloszlásban benépesítő erődítményes települések mellett két, egymástól légvonalban 18,5 km-re fekvő dák földvárat is ismerünk (Székelyszenterzsébet, 23/4. és Nagygalambfalva, 15/13. lelőhely), melyek a dák kor késői periódusára (Kr.e. 1. század—Kr.u. 1. század) keltezhetők. A nagygalambfalvi, hatalmas sáncokkal erődített földvár környékén a dák kori lelőhelyek enyhe sűrűsödése is megfigyelhető. A kor arisztokráciájára az erődítmények mellett az az edényben elrejtett ezüst ékszerkincs is utal, amelyik gyűjtőterületünk ÉK-i széléhez igen közel, Csehétfalva *Üver-Oldal* nevű határrészében került elő. Ez a lelet is a Kr.e. 1. század—Kr.u. 1. század idejére datálható.¹⁷

A római hódítás (Kr.u. 106) után területünk Dacia provincia (ezen belül 118—119-től Dacia Superior, 168-től Dacia Apulensis) része lett. Közvetlen közelében, a marosvécsi, sóváradi, énlaki, székelyudvarhelyi, homoródszentpáli castrumokkal jelzett vonal mentén, a Keleti-Kárpátok lábánál ÉNy-tól Dk felé húzódott a provincia K-i lime; ez Énlaka térségében 1—2 km-re megközelíti gyűjtőterületünket.¹⁸

A késői dák telepek többségén az élet a római korban megszűnik. Különös hangsúllyal vonatkozik ez a magaslati erődített telepekre, földvárakra. A római kori lelőhelyek száma még a kétes vagy bizonytalan adatok figyelembevételével sem haladja meg a 20-at. A kis kiterjedésű, kevés, szegényes leletanyagot tartalmazó lelőhelyekből arra lehet következtetni, hogy a római hódítás után e határzónának minősülő területen a népesség jelentősen megcsappant. A lelőhelyek háromnegyede a Nagy-Küküllő völgyében található, annak a stratégiai fontosságú útnak a közelében, mely a folyó mentén felfelé haladva a segesvári táborból (Podmoale) a Székelyudvarhelyi határerőd felé vezetett.¹⁹ A Küküllőhöz igazodó út fölé emelkedik a kisgalambfalvi Galat/Omlás magaslata (7/6. lelőhely), melyet a bronzkor óta nem laktak, a római korban azonban az időközben betömődött nagy keresztárkot ék alakú keresztmetszettel újraásták. Mögötte, a hegytetőn, az út megfigyelésére feltehetően fa őrtornyot emeltek.

A gyér lakosság mellett a romanizáció rendkívül alacsony fokára utal az is, hogy a területen egyetlen feliratos kő sem került elő, és mindössze egy (!) kőépület, egy kis méretű *villa rustica* nyomát találtam meg (Fiatfalva, 22/28. lelőhely).

Gyűjtőterületünk és közvetlen környékének néhány pénzlelete a 2. század fordulatokban gazdag eseményeire utal. A majdani Keresztúr-szék Partiumában fekvő Székelyszálláson került elő a római kori Dacia egyik legnagyobb érmelelete, melynek többsége — 3200 denár — a Székelykeresztúri Múzeumba jutott. A 158-as évvel záródó lelet érméinek 47%-a Antoninus Pius korából származik; elrejtését a markomann háborút megelőző csatákhoz kötik, melyeket Statius Priscus, Dacia Superior helytartója 156—58 táján vívott a szabad dákokkal és kárpokkal.²⁰ Antoninus Pius-kori a kis székelykeresztúri érmelelet (22/2. lelőhely) záróverete is. Egy elkallódott Székelykeresztúr környéki denárlelet és a környék számos érmekincse (Homoródszentpál, Székelyudvarhely, Tibód, Városfalva) 167-hez, a markomann háborúk kezdetéhez köthető.²¹

15 Erdély szkíta koráról: V. Vasiliev: Sciții agatirși pe teritoriul României. Cluj-Napoca 1980, ismertetése: A. Vulpe: Dacia 25 (1981) 398—404. — A késő Hallstatt korhoz: I. H. Crișan: Transilvania la sfârșitul Hallstattului (sec. VI—V î.e.n.). In: In memoriam Constantini Daicoviciu. (Red.: H. Daicoviciu) Cluj 1974. 99—110.

16 Az erdélyi keltákról: I. H. Crișan: Das Keltenproblem in Siebenbürgen. Archeologické Rozhledy 23 (1971) 548—558.; VI. Zirra: Influence des Geto-Daces et de leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie. In: The Celts in Central Europe. (Red.: Fitz Jenő) Szekesfehervár 1974. 47—64.

17 A dák kor könyvtárnyi irodalmából: I. H. Crișan: Ceramica dacogetică, cu specială privire la Transilvania. București 1969.; H. Daicoviciu: Dacia de la Burebista la cucerirea romană. Cluj 1972.; K. Horedt: Die dakischen Silberfunde. Dacia 17 (1973) 127—167.; I. Glodariu—E. Iaroslavski: Civilizația fierului la daci. Cluj-Napoca 1979.; I. Glodariu: Arhitectura dacilor. Cluj-Napoca 1983.; E. Moscalu: Ceramica traco-getică. București 1983. — A csehétfalvi kincs-

hez: Székely Z.: Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei. SCIV 16 (1965) 51—58.

18 Dacia provincia K-i limes-szakaszáról: Paulovics (1944); St. Ferenczi: Neue Forschungsergebnisse über der Limes des innerkarpatischen Daziens. Dacia 18 (1974) 127—136.; N. Gudea: Limesul Daciei romane de la Traianus (106) la Aurelianus (275). AMP 1 (1977) 97—113. — Az énlaki táborhoz: N. Gudea: Castrul roman de la Inlăceni. Încercare de monografie. AMP 3 (1979) 149—273.

19 I. Mitrofan—Gh. Moldovan: Castrul roman de la Sighișoara. AMN 5 (1968) 99—109.

20 Molnár—Winkler (1965) 269—294.; M. Chițescu: Tezaure romane ascunse pe vremea lui Antoninus Pius în Dacia. SCIV 22 (1971) 401—410.

21 D. Protase: Tezaurul monetar roman de la Tibodu (Transilvania). AMN 6 (1969) 509—513.; I. Ferenczi: Considerații de ordin arheologic-istoric privind importanța depresiunilor Ciucului în epoca romană și postromană. AH 1 (1980) 34.

A környék kisszámú római kori ásatásának leletanyaga azt sejteti, hogy a vidéket — és vele együtt a provincia jelentős részét — a rómaiak már Aurelianus (270—275) előtt, a 260-as években feladták.²²

A kiürített tartományt az ezután „erdőlakónak” nevezett gótok (tervingi), más néven vizigótok szállták meg. A római kor minimális helyi leletanyaga alapján bizonyosra vehető, hogy a beköltöző gótok a tárgyalt területen nem találtak számottevő „romanizált őslakosságot”.

A NÉPVÁNDORLÁS KORA

Dacia új urai, a gótok, sűrűn benépesítették a két Küküllő mentét. Az érdemleges előzmények nélkül kialakuló, nagy méretű települések, valamint a rövid idő alatt jelentősen megemelkedő településsűrűség (37 lelőhely) egyaránt egy beköltöző új népességre utal. Telepeik, falvaik a nagyobb folyóvizek (Nagy-Küküllő, Gagy, Nyikó) mentén és a tágasabb mellékvölgyekben, az ártérből kiemelkedő hátaikon, alsó teraszokon, ritkán egy-egy magasabb teraszlepcsőn kerültek el. Kiterjedésük nemritkán a 150—300 m-t is eléri, a legnagyobb (Székelykeresztúr, 22/11. lelőhely) pedig az 500 m-t is meghaladja. Ez utóbbi körül a települések sűrűsödése észlelhető, így a feltűnően gazdag leletanyagot eredményező, kiterjedt keresztúri lelőhely helyi központnak tűnik. A falvak házai földbe ásott, kőkemencés kunyhók voltak, de előkerültek felszínre épült, tapasztott borona- vagy vesszőfonatos falú épületek maradványai is. A népesség foglalkozására őrlőkövek, orsógombok, szövőszékek agyaghevedékei, változatosnak tűnő (nem meghatározott) állatcsont anyag, vassalalak darabok, és a mindenkori házkörül munkához szükséges eszközök (kés, véső, csonttű, fenőkövek) utalnak. A 4. századi gótok két gazdag sírja Rugonfalván (20/1. lelőhely) jutott napvilágra.²³

A dáciai gót uralom 376—80-ban a hun előretöréssel összeomlott. 380—81-ben Athanarik gót király és kísérete az Erdéllyel azonosított Kaukalandából (gót: „a hegyek országa”) az Al-Dunán át római területre menekült.

Nemcsak a hun kor, de a teljes 5. század régészeti leletei is alig mutathatók ki gyűjtőterületünkön. Néhány 5. századi cserép a kiskalambfalvi 7/6. és a székelykeresztúri 22/11. lelőhelyen került elő.

455 után az egykori Dacia a gepidák fennhatósága alá jutott. Erdély korai gepida korszakához (5. század második fele—6. század eleje) kapcsolódó, torzított koponyájú halottak maradványait Székelykeresztúr közelében Segesváron és Székelyudvarhelyen találták meg.²⁴

Kutatott területünk egyetlen biztos gepida kori települése a kiskalambfalvi Galaton (7/6. lelőhely) fekszik. A 6. századra keltezhető magaslati telepen felszíni épületekre utaló lekövezett foltok és egy földbe ásott kunyhó került elő. Az ásatók véleményével ellentétben azonban nem bizonyítható a hegytető gepida kori körülárkolása.

Néhány további, folyómenti magas teraszon fekvő, kis méretű lelőhelyen csekély számú, kevésbé jellegzetes, kora népvándorlás kori kerámiát gyűjthettem, mely csak bizonytalanul keltezhető a 4. vagy 6. századra. E telepek többsége (2/2., 7/3., 15/12. lelőhely) a Galat közelében, a Nagy-Küküllő völgyében fekszik. Az utóbbi lelőhelyen valószínűleg temető is lappang. Ugyanitt, a Nagygalambfalva és Décsfalva közötti Küküllő-szakasz kavicsából gepida kori, szórványos vaskard került elő (Nagygalambfalva, 15/**). Székelykeresztúr belterületén, a Küküllő árteréből alig kiemelkedő hát peremén nemrég egy lándzsával és pajzzsal eltemetett gepida harcos bolygatott sírját találták meg, melyben egy 6. századi bizánci bronzcsat is volt (22/w. lelőhely).

A leletek tükrében vidékünk — az erdélyi gepida szállásterület K-i pereme — ismét gyengén betelepültnek tűnik, mind a 4. század, mind pedig a késő népvándorlás kor időszakához képest.²⁵

Az 567—68. évi avar honfoglalás nyomán az Erdélybe özönlő avarság véget vetett a korábbi gepida telepek többségének. A Barcaságig kiterjedő, 660 után állandósuló erdélyi avar berendezkedés törzsterülete a Maros és a Küküllő völgye volt. Gyűjtőterületünk közelében e korszak emlékeiként idézhetjük az erzsébetvárosi és korondi korai avar préselőmintákat.²⁶

626 után az avar birodalmat általános válság és belháború rázta meg; a kutatás ezzel hozza összefüggésbe a Korond és Firtosvárálja fölött emelkedő Firtos-hegyen, Székelykeresztúr közelében 1831-ben talált, legkevesebb 237 bizánci aranypénzből álló kincsleletet, melynek legkésőbbi érméi Heraclius és Heraclius Constantinus 625

22 Bóna (1988) 109

23 A 4. századi Erdély és leletei: Székely (1969a) 7—114.; L. Bárzu: Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (cimitirul l. de la Bratei). București 1973.; K. Horedt: Siebenbürgen in spätromischer Zeit. Bukarest 1982.; Bóna (1988) 108—130.

24 Bóna (1988) 143—144.

25 Erdély gepida korszakáról: I. Bóna: Gepiden in Siebenbürgen — Gepiden an der Theiss. ActaArchHung 1979. 9—50.; K. Horedt: Morești. Bukarest 1979.; Bóna (1988) 138—159.

26 Marosi A.—Fettich N.: Dunapentelei avar sírleletek. Budapest 1936. 92., 35. ábra; Bóna (1988) 31. kép.

körül vert solidusai voltak.²⁷ A lelet alapján felvetődött, hogy az erdélyi korai avar központ esetleg a Kis-Küküllő völgyében lehetett.²⁸

A 7. században a Keleti-Kárpátok átjáróin megkezdődött a szlávok beáramlása, mely még ebben a században elérte a Küküllő felső folyását. Erőteljes Ny-ra áramlásukkal párhuzamosan a 8. századi avar szállásterület összezsugorodott, és a Maros középső, valamint a Küküllő alsó folyása mentére korlátozódott.

Az eddigi kutatások súlyos hiányosságáról árulkodik az a tény, hogy a fenti megállapítások²⁹ csak kis részben támaszkodhatnak Keresztúr környéki feltárásokra, annak ellenére, hogy a korszak településeit az 1960–70-es években talán egész Erdélyben itt kutatták a legintenzívebben. Az irodalomban gyakran idézett fiatfalvi, siménfalvi, székelyszenterzsébeti, székelykeresztúri, továbbá a közeli bőzödi és székelyszállási telepek szolgáltatták Székely Zoltán ásatásai nyomán a korszak leleteinek jelentős részét, mi több, Fiatfalva időközben névadójává vált egy „dákó–római kultúrelemek” elszájtító, Székely Zoltán szerint részben nyugati (!), részben keleti szláv régészeti fantomkultúrájának is.³⁰

Ami a feltárásokból, illetve terepbejárásai megfigyelésekből egyértelműen kiderül, az a 8. századi, állandó jellegű falusi településekből álló, elég sűrű településhálózat kétségtelen léte. Gyűjtőterületünk tágas, de félreeső fekvésű völgyeiben, illetőleg a Küküllő-völgy teraszlepcsőjén 29 lelőhelyet tudunk kimutatni. A legnagyobbak kiterjedése a 250–300 m-t is eléri, a Fiatfalva (22/33. lelőhely) és Székelykeresztúr (22/18. lelőhely) határában fekvő települések pedig még ennél is jóval nagyobbak. Lakóik földbe ásott, négyzet vagy rövid téglalap alaprajzú, átlagosan 3–4 m oldalhosszúságú kunyhókban éltek; a házakat az egyik sarokban kőlapokból összeállított, négy-szögű kemence fűtötte. A putriházakból előkerült, rendkívül szegényes leletanyag csak hozzávetőlegesen utal a falvak népének mindennapi foglalkozására (kis méretű ekevas és sarló-törődék a siménfalvi 21/14. lelőhelyről, őrlőkő darabok, orsó-gombok, a bőrfeldolgozással összefüggésbe hozható csontárák, valamint vaskések, fémkövek, szórványos vassalak darabok, ékszerkészítésre szolgáló öntőminta; ez utóbbi a székelykeresztúri 22/18. lelőhelyről). Egyesek szláv viselet tartozékának tekintik a Fiatfalván kiásott bronz fibulátörödéket és egy bepödrött végű hajkarikát, mások szerint ezek általános délkelet-európai divatickek voltak. Ugyanakkor az Erdély belsejét megszálló avarok jelenlétére vagy befolyására utalnak az ugyanitt kiásott háromélű avar nyílcsúcsok. A telepekről előkerült kerámia — beleértve sajnos a korábbi ásatások leletanyagát is — gyakorlatilag szórványértékű, melyben a szláv és avar edényművesség hatása szorosan összefonódik, és a kettő szétválasztásában a tipológiai indítatású megközelítéseket ma még nem támasztják alá megbízható régészeti-stratigráfiai megfigyelések. Szláv jellegűek a szabad kézzel formált, csak enyhén kihajló peremű, díszítetlen, tojás alakú edények, valamint a viszonylag ritkán előforduló lepénysütő agyagtepsik, míg a bevagdalt vagy benyomkodott, elvéve csücskös peremű fazekak, szűk nyakú agyagbörgyök az avar fazekasság jelentős hatását tükrözik.

A kutatás további hiányossága, hogy nem ismerjük a nagy telepekhez tartozó temetőket, egyedül Siménfalva esetében feltételezhetjük, hogy a *Csere-alján* (21/14. lelőhely) feltárt településtől 1,4 km-rel Ny-ra, a Nyikó túlsó partján elterülő alacsony fekvésű lankán lehetett a temető, mely az egyetlen előkerült edény alapján — a megyesi temető analógiájára³¹ — a 9–10. századba is belenyúlhatott (21/2b. lelőhely). A mai igényeket már nem kielégítő módszert alkalmazó régi telepásatások alapján, illetőleg a temetőfeltárások híján csak találgathatjuk, hogy miből állt és mit jelentett a leletekből kiolvasható, sokat emlegetett avar és szláv „hatás”, és, hogy e „hatások” milyen következtetéseket tesznek lehetővé a tárgyak használóinak etnikai hovatartozására nézve. Analógiaként magától kínálkozik a gyűjtőterületünkől 45 km-rel Ny-ra feltárt baráthelyi és nagyekemezői temető.³² Mindkettő szláv hamvasztásos temető, melyekben avar mellékletekkel eltemetett egykorú csontvázas temetkezések is előfordulnak; Baráthelyen 210 hamvasztásos sír mellett 34 csontvázas és két ló-, illetve lovassírt tártak fel. Kérdéses azonban, hogy e csontvázas sírok a szláv lakosság felett felügyeletet gyakorló igazi avarok, vagy pedig viseletükben és bizonyos szokásaikban avarrá lett szláv főnökök maradványait (is) rejtik.

A kutatás egy vonulata az avar–szláv együttélés látványos bizonyítékának tekinti³³ — újabban már óvatosabb megfogalmazásban³⁴ — a Küküllő folyó kettős elnevezését. Ez az elképzelés a folyó magyar nevét a valamilyen török nyelvjárást beszélő avarok névadásából származtatja; eszerint a török *kükäläγ* szó éppúgy „kőkényes”, „tövises” jelentésű, mint a folyó (avar kori) szláv neve (*Trnava*), melyet a szlávoktól az Erdélybe később betelepülő románok a máig használt *Trnava* formában vettek át, és amelyik szintén „tövises” értelmű. Az avar–szláv kettős névadás e lehetőségét azonban nagyban gyengíti a Küküllő lehetséges magyar, „kékellő” vagy „kőkénylő” értelmű névmagyarázata.³⁵

27 A firtosi éremkincs lelőkörményei: Orbán I. 129.; Jakab—Szédeczky (1901) 141–142.; Bóna (1988) 169, 573.

28 Bóna (1988) 169.

29 Bóna (1988) 159–185.; Bóna (1989) 84–93.

30 Székely (1974–1975b) 64–65.

31 K. Horedt: Un cimitir din secolul IX–X. e.n. la Mediaș. SUBB 2 (1965) 7–23.

32 E. Zaharia: Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei). București 1977.; Bóna (1988) 574.

33 Bóna (1988) 177, 184–185, 575.

34 Bóna (1989) 90.

35 Moór E.: Küküllő. MNy 43 (1947) 127–132.; Benkő (1988).

A korábbi ásatások anyagának újratanulmányozása, illetőleg az új terepbejárások során egyértelműen kiderült, hogy a késő népvándorlás kori települések többségének élete — az ásató Székely Zoltán feltételezésével ellentétben — nem ért véget a 8. században; jelentős részük ugyanis 9–10. századi cserepeket is tartalmazott, néhány lelőhelyet pedig (22/18., 23/5. lelőhely) valószínűleg még ennél is későbbi időpontban, a kora Árpád-korban hagytak el lakói. A telepek e késői leletanyagát nehéz kézikorongon egyenletesen megformált, vonalkötegekkel, gyakran egymásba vágó hullámvonalkötegekkel díszített fazekak alkotják, esetenként már az Árpád-kori kerámiára emlékeztető tagoltabb peremkiképzéssel, melyekhez ritkán tálak és amfora jellegű edények töredékei kapcsolódnak. Kézzel alakított vagy korongolt cserépbográcsok töredékei azonban még véletlenül sem mutathatók ki. E vitathatatlanul D-i kapcsolatú leletanyag³⁶ feltűnését az avar birodalom 8. század végi összeomlását követő eseményekkel, a bolgárok fennhatósága alól kiváló délszlávoknak az egykori Dacia területére való betelepülésével, illetőleg — talán a 830-as évektől — az erdélyi bolgár uralom kiépülésével magyarázhatjuk.³⁷ Nem tudjuk, hogy e folyamat vidékünkön mennyiben jelenti pusztán új technikai fogások átvételét, és mennyiben egy új népesség tényleges beköltözését. Az itteni 8–9/10. századi lelőhelyek legújabb magyar összefoglalása³⁸ jogosan különbözteti meg a telepek alsó és felső rétegét. Ez a tagolás azonban csak az itt talált kerámia tipológiai értékeléséből adódik, és nem az ásatók helyszíni megfigyeléseire épül; az ásatási beszámolókból ugyanis csak komoly „oknyomozással” lehet többrétegűsége utaló adatokat kihámozni.

Az erdélyi só (és arany) kitermelésére ide költöztetett bolgár telepes lakosság régészeti hagyatékát Dél-Erdélyben, a Maros középső folyása mentén kb. 60 km hosszú foltban teljes egyértelműséggel kimutatta a kutatás.³⁹ Sokatmondó tény, hogy e bolgár népesség legjellegzetesebb edényei, a gömböstitű, gyűrűs peremű, besímtott hálómintás fazekak — egy ellenőrizhetetlen kivételtől eltekintve (22/17. lelőhely) — kutatott területünkön, mely a bolgár központnak számító későbbi Gyulafehérvártól 110 km-rel K-re fekszik, már nem fordulnak elő; itt csupán a balkáni bolgár—szláv fazekasság hatása mérhető le. A leletek — a román kutatásban ma már megkérdőjelezhetetlen axiómává merevedett állásponttal ellentétben — nem utalnak romanizált, még kevésbé a dák—római időszak óta helyben élő és helyben romanizálódott (!) népességre; ez utóbbit a terület Kr.u. 2–7. századi településtörténete, annak számos radikális változása, 5–6. századi rendkívüli lecsökkenése majd teljes átrendeződése önmagában is kizárja.

A magyar nyelvészeti és településtörténeti kutatás hosszú évtizedek óta egyöntetűen vallja, hogy a mai Székelyföldön a magyarokat és székelyeket szláv lakosság előzte meg.⁴⁰ A kérdésnek az 1930-as évek végétől Kniezsa István szentelt több, maradandó értékű nyelvészeti tanulmányt.⁴¹ Szerinte az erdélyi helynévanyagban megőrzött szláv helynevek — eltekintve az Árpád-korban betelepült oroszok vagy rutének névadásától — a magyar honfoglalás előtti erdélyi szlávassághoz kapcsolhatók. Ugyanő figyelt fel arra, hogy a szláv helynevek Erdély bizonyos területein foltszerűen tömörülnek (pl. Beszterce és Háromszék, továbbá Szeben és Hunyad megye területén), amiből arra következtetett, „hogy a szláv lakosság Erdély területén a honfoglalás korában igen csekély számú lehetett, az is csak bizonyos kisebb területeket szállt meg, míg a terület túlnyomó része lakatlan lehetett”, illetve „hogy ez a szláv lakosság csak gyéren és szigetszerűen települt”.⁴² Kniezsa alapvető megfigyeléseit Benkő Loránd 1948-as vitáikában finomította. Felhívta a figyelmet azokra a szláv elemekre is, amelyekkel a székelység még a korábbi, Erdélyen kívüli hazájában került szorosabb kapcsolatba. Árnyaltabban rajzolta meg a székelyek előtti szlávasság települési képét is: „Nagyobb számú és egy tömbben lakó szláv népességgel a Székelyföld déli részén, különösen a Feketeügy medencéjében számolhatunk, de Csíksban, Udvarhelyt és Marosszéken is szórvány szlávasság nyomai mutatkoznak.”⁴³ Benkő Loránd legújabbban a helynevekből kikövetkeztethető szláv alaplakosság jelenlétét „igen kiterjedtnek” tekinti, s földrajzi megoszlásában is csak kisebb különbségeket tételez fel.⁴⁴ Ezt a nézetét a régészeti leletek egyértelműen alátámasztják, mi több, arra is figyelmeztetnek, hogy csak a helynevek alapján a honfoglalás- vagy államalapítás kori szláv népesség létét és sűrűségét igen könnyű tévesen megbecsülni.

Az utóbbi tévedésre jó lehetőséget éppen kutatott területünk nyújt, mivel itt a szláv helynévanyag csak nagyon kis mértékben színezi a döntő többségében magyar eredetű helyneveket. Ebből akár arra is lehetne következtetni,

36 Lj. Dončeva-Petkova: Bálgarska bitova keramika prez ranneto srednevekovite (vtorata polovina na VI.—kraj na X. vek). Sofija 1977.; Ž. Vážarova: Srednevekovno selišče s. Garvan, Silistrenski okrag VI—XI. v. Sofija 1986.; Cs. Bálint: Die Archäologie der Steppe. Wien—Köln 1989. 131—136 (a román kutatás áttekintésével); Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. (Szerk.: Bálint Cs.) Budapest 1990.

37 Bóna (1988) 189—194, 575.

38 Uo. 179—180.

39 Vö. 37. jegyzet.

40 Pl. Hunfalvy P.: Az oláhok története. I. Budapest 1894. 209—213.; Szádeczky Kardoss (1927) 24—25. — A történeti-régészeti szakirodalomban máig kísért az az elképzelés, miszerint Erdély bizonyos

részén török—magyar nyelvi érintkezésre utalnának a helynevek: Ferenczi (1974) 165—182.; legutóbb: Makkai (1988) 250—251, 276, 303. — Benkő Loránd szerint „az ide vágó török névetimológiák szinte mindegyike [...] olyan módszerbeli eljárások terméke, amelyek jó része már a tegnap kritikáját se igen állta ki”: Benkő L. (1988). 41 Kniezsa I.: Magyarország népei a XI. században. In: Szent István Emlékkönyv (Szerk.: Serédi J.) II. Budapest 1938. 367—470.; Kniezsa (1943) 111—313.; Uő. = Erdély víznevei. Kolozsvár 1943.; Uő. = Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön. MNy 44 (1948) 1—11. 42 Kniezsa (1943) 117, 167.

43 Benkő L.—Kniezsa I.—Deme L.: A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. MNy 44 (1948) 95.

44 Benkő L. (1988)

hogy területünk a magyar honfoglalás előtt lakatlan vagy csak igen gyéren lakott volt.⁴⁵ Az elmúlt harminc év régészeti kutatása nyomán azonban ugyanerről a területről Erdély szláv korszakának számtalan falusias települése vált ismertté. Az általam feldolgozott, a 8–9. század folyamán sűrűn lakott terület szláv lelőhelyeit a *Mutató* sorolja fel; ettől ÉNy-ra, Keresztúr-szék Partiumában Bözöd–Nagyszénafű⁴⁶ és Székelyszállás–Téglásdűlő⁴⁷ lelőhelyeket említem, melyekhez a gyengébben kutatott Udvarhely-székből Décsfalva–Kerekhely⁴⁸ és Ócfalva–Mihályfalva⁴⁹ társul. Keresztúr-széktől Ny-ra, Segesvár környékén E. Amlacher és Gh. Baltag kutatásai nyomán ismerünk több szláv telepnyomot: Keresd–Valea Ciorănelului,⁵⁰ Segesvár–Valea Dracului⁵¹, Segesvár–Mühlenhamm/Dealul Viilor,⁵² és Szászfehéregyháza–Sárpatak völgye/Sub Cetătea.⁵³ Az ugyancsak kevésbé kutatott Maros megye területéről Backamadaras,⁵⁴ nagy valószínűséggel Marosszentgyörgy–Gyéraalja/Máriaffy-kápolna,⁵⁵ Marosvásárhely–Vártemplom⁵⁶ és a Téglagyár,⁵⁷ Mezőbánd-mts/Valea Rece,⁵⁸ valamint Nyárádszentbenedek⁵⁹ lelőhelyekről tartunk számon korabeli telepnyomokat, de késő népvándorlás kori cserepek kerültek elő a sóváradai római castrum területén is.⁶⁰ É felé a leletek a szláv helynevekben bővelkedő Beszterce vidéke, a mai Beszterce-Naszód megye területén folytatódhatnak: Beszterce belterülete,⁶¹ Dedrát–Szőlők/În vii,⁶² Mezőerke–Fundătura,⁶³ és Septér⁶⁴ lelőhelyeken. Keresztúr-szék területétől D-re, az Olt mentéről Alsókomána,⁶⁵ a Barcaságból Barcaszentpéter,⁶⁶ Brassó–Bartholomä/Gesprengberg-alja és Bolonya/Blumenau,⁶⁷ Feketehalom–Magura,⁶⁸ Földvár–Valea vierii,⁶⁹ Kereszténysziget,⁷⁰ Szászhermány—ev. templom és Groapa Banului,⁷¹ Szászveresmart–Părăuț⁷² lelőhelyekről tudunk. Ezek a telepnyomok megszakítás nélkül vezetnek át a szláv eredetű földrajzi nevektől hemzsegtető Háromszéki-medencébe (Kovácsna megye), ahol Székely Zoltán kutatásai nyomán hasonló korú és jellegű lelőhelyek hosszú sora vált ismertté: Alsócsernáton — Damokos-kúria,⁷³ Angyalos,⁷⁴ Felsőcsernáton — Róbert-tag,⁷⁵ valószínűleg Kézdimartonos,⁷⁶ Kézzipolyán—Kőhát,⁷⁷ Kézdivásárhely,⁷⁸ Sepsiszentgyörgy—Bedeháza és Kulakert,⁷⁹ Szotyor⁸⁰ késő népvándorlás kori telepmaradványa. A rendkívül rendszertelen kutatások ellenére a korszak kései, szenterzsébeti típusú (28/5. lelőhely) leletei felbukkannak a Kászoni-(Kászónújfalú⁸¹) és a Csíki-medence területén is (Csíkjénőfalva—Kósáé,⁸² Csíkközmás—Borbélyok,⁸³ Csíkszentkirály—Karimósarka,⁸⁴ Csíkszentmihály—Minier-udvarház⁸⁵).

A hosszú felsorolás végeredménye, hogy a meghatározhatatlan korai szláv, valamint a későbbi bolgár—szláv korszak lelőhelyei viszonylag sűrűn és egyenletesen benépesítik Kelet-Erdély területét, így a kor településrendje nem tükrözi azokat a sűrűsödési pontokat, melyeket Kniezsa I. a szláv eredetű helynevek alapján feltételezett. E különös jelenség magyarázata látszólag meghaladja keresztúr-széki forrásaink teherbírását, a valóságban azonban éppen ennek a vidéknek a későbbi településtörténete kínál valószínűnek tűnő megoldást. Arról van ugyanis szó, hogy Keresztúr-szék területén — de hasonló eredmény várható a teljes Udvarhely-szék, valamint a szomszédos Maros-szék esetében is — az Árpád-kor második felében (12–13. század) betelepülő (telegdi) székelyek és

45 Ilyen következtetésre jutott Kordé Z.: *Székelyek* címszó, In: A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Próbaüzet (Főszerk.: Bökönyi S.—Kristó Gy.) Budapest 1987. 29.; *Makkai* (1988) 252–255.

46 *Székely* Z.: Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș). *Marisia* 6 (1976) 117–123.

47 *Székely* (1970) 298–301.

48 *Ferenczi—Ferenczi* (1978a) 93.

49 *Ferenczi—Ferenczi*: Săpături arheologice cu caracter informativ executate între anii 1962–1965 de muzeul Odorhei. *SMTgM* 2 (1967) 53–61.

50 *Baltag—Amlacher* (1987–1988) 101–102.

51 *Baltag* (1979) 100–101.

52 *Uo.* 77–88.

53 *Baltag—Amlacher* (1987–1988) 98–99. — A lelőhelyen 1988 óta Gh. Baltag rendszeres ásatásokat végez, és több mint 20 darab 8–10/II. századi kőkemencés, néha egymásra ázott kunyhót tárt fel.

54 *Horedt* (1951) 201.

55 *Zrínyi* (1976) 146–147.

56 *Uo.* 148–149.

57 *Uo.* 149.

58 *Uo.* 127.

59 *Horedt* (1951) 202.

60 *Székely* (1962) 336.

61 *Șt. Dănilă*: Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud în perioada 1953–1973. *File de istorie* 3 (1974) 471.

62 *Zrínyi* (1976) 137.; *M. Petică*: Colecția „Mihail M. Câmpăan”. *Marisia* 7 (1977) 454.

63 *Dănilă* i.m. 458, 461–463.

64. *Bóna* (1988) 18. térkép.

65 *I. Glodariu—Fl. Costea—I. Ciupea*: Comana de Jos. Făgăras 1980.

66 *Alexandrescu* (1973) 47–55.

67 *I. Pop*: Date arheologice privitoare la istoria Brașovului în secolele IX–XII. *Cumidava* 2 (1968) 9–10.

68 *A. Seres*: Materiale feudale timpurii din hotarul comunei Feldioara (județul Brașov). *AMN* 12 (1975) 200.

69 *Uo.* 199–201.

70 *Uo.* 200.

71 *Popescu* (1968) 689.; *Babeș* (1971) 374.; *Alexandrescu* (1973) 47–55.

72 *Alexandrescu* (1973) 47–55.; *Seres* i.m. 200.

73 *Székely* (1971b) 135–136.; *Székely* (1974–1975b) 65–66.

74 *Székely* (1971c) 158.; *Morintz* (1972) 339.

75 *Bóna* (1988) 179.

76 *Horedt* (1951) 199.

77 *Székely* (1970) 312.; *Székely* (1971b) 129–130.; *Székely* (1973) 221.; *Székely* (1974a) 90.

78 *Horedt* (1951) 204–205.; *Székely* (1969a) 13–14.

79 *Horedt* (1951) 203–204.; *Székely* (1971c) 156–157.

80 *Székely* (1974–1975b) 65.

81 Csíkszeredai Múzeum, Lsz.: 1909., közöletlen kerámia Kovács Dénes leletmentéséből.

82 *P. János—D. Kovács*: Perieghetă arheologică în Bazinul Ciucului. *SMTgM* 2 (1967) 44–45. XIV. tábla 44–46.

83 *Uo.* 45., XV. tábla 47–49, 53–54.

84 Csíkszeredai Múzeum, Lsz.: 2998., közöletlen kerámia Csiszér Imre gyűjtéséből.

85 *János—Kovács* i.m. 46., XVIII tábla 81.

a többségükben a 10. század táján megszűnő késő népvándorlás kori telepek (szláv) népessége között világosan kimutatható egy 11–12. századi régészeti horizont, melynek léte nemcsak a kora Árpád-kori magyar köznépre jellemző leletekkel, hanem a korabeli településrend teljes átalakulásával is igazolható. Eszerint a szóban forgó terület(ek)en a ma itt élő székelység ősei és a szláv helyneveket adó „őslakosság” nem érintkezhetett közvetlenül; a székelyek csak a még vármegyei keretek között élő Árpád-kori magyar népesség „szűrőjén” keresztül vehettek át szláv eredetű földrajzi neveket. Mivel pedig — mint látni fogjuk — a kora Árpád-kori magyarság itt a szlávoktól teljesen eltérő településhálózatot alakított ki, ahol az új települések nagy többségükben nem a régiak helyén keletkeztek, szükségszerűen lecsökkent annak esélye is, hogy az új falvak a távolabb fekvő, *felhagyott* telepek nevét használják tovább.

A Székelyföld más területeire vonatkozó, sajnos ma még nagyon hiányos régészeti adatok azt sejtetik, hogy szláv helynevek nagyobb tömegben ott maradtak fenn, ahol a kora Árpád-kori magyarság a keresztúr-székinél kisebb, vagy éppen elenyésző számban mutatható ki, ahol tehát ez a népesség a székelység betelepítéséig nem volt képes döntő mértékben megváltoztatni szűkebb környezete korábbi helyneveit.

Ez utóbbi helyeken — a szláv helyneveket nagyobb tömegben felvonultató külső medencékben (Háromszéki-, Kászoni- és Csíki-medencék) — a feltűnően sokáig, az Árpád-korig fennmaradó számos szláv telepnyom alapján akár arra is gondolhatunk, hogy e falvak népességét az Erdély belsejéből a medence peremvidékeire szoruló szlávság is gyarapította. A módszeresen kiűrt és felhagyott Keresztúr környéki lelőhelyek ennek legalábbis nem mondanak ellent.

HONFOGLALÁS ÉS ÁRPÁD-KOR

Keresztúr-szék területe a bőséges 8–9/10. századi leletanyag alapján nem tekinthető a magyar honfoglalás előestéjén gyéren lakottnak, még kevésbé lakatlan/lakhatatlan erdős vadonnak. Ezen az egyértelműen erdős vidéken — melyet még az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék korában is *Erdőhátnak* hívtak — az erdők közé szorult számos késő népvándorlás kori falu körül, a földművelésre és állattartásra utaló leletek szerint, legelők és megművelt (irtás)földek voltak. A Kárpátok mindkét oldalán jelenlévő szlávság — feltehetően — használható állapotban tartotta a Keleti-Kárpátok fontosabb átjáróit is.

895-ben a besenyőktől szorongatott magyar törzsek egy része valószínűleg a Kelet-Kárpátok járható szorosain Erdélybe vonult, és nagy többségük még ugyanazon évben az erdőkkel borított Erdélyi-medencéből az Alföldre költözött. E nagyszabású népmozgás esetleg a Küküllők völgyét is érintette, honfoglalás kori sírlelet azonban gyűjtőterületünkről nem ismerünk.

A teljes publikált leletanyagot áttekintő legújabb magyar összefoglalás szerint⁸⁶ a 10. század erdélyi magyar népessége csak a medence belsejében, a Kis-Szamos és Aranyos, illetve az egyesült Küküllő és Maros völgyében, „vagyis a korábban az avarok, a magyar honfoglalás előtt pedig részben a bolgárok által megszállt vidéken” lakott, szállásterületének határa pedig az Erdélyi-medence *belsejében*, Keresztúr-szék területétől jóval nyugatabbra húzódott. Az újabb sírleletek révén mindjobban kirajzolódó belső-erdélyi magyar szállásterületől 100–150 km-rel DK-re, Erdély DK-i sarkában egy ettől elkülönülő, bizonytalanul körülhatárolható, lovassírleletekkel jellemzett folt mutatható ki, melyet a magyar történetírás a besenyők és bolgárok elleni határvédelem céljából idetelepített 10. századi (a kutatás egy vonulata szerint esetleg még 10. század eleji) magyar katonaelemekhez kapcsolt.⁸⁷ A két elkülönülő folt között 10. századi magyar leleteket nem találtak; talán egyetlen kivételként említeném (hacsak nem tévedés szüleménye) a csupán utalásból ismert „10. századi bronzgombot” Ecelről.⁸⁸

A román kutatás, jóllehet elismeri „egyes magyar harcosok” (unii războinici maghiari) belső-erdélyi jelenlétét a 10. század első felében, a délkelet-erdélyi leleteket ezeknél későbbre, a 11. század elejére keltezi, amikor „I. István, Magyarország első királya azzal a nyílt szándékkal tört előre a Maros völgyében, hogy felszámolja az őslakosságnak — B. E.] az állami lét kezdetén álló társadalmi-politikai alakulatát”.⁸⁹

Keresztúr-szék területe a fenti délkelet-erdélyi leletcsoporttól közvetlenül Ny-ra fekszik, ez utóbbi áttekintése így elkerülhetetlen volt számomra.

A csoport legkorábbi, valószínűleg még 10. századi lelete a csíkszögödi (Hargita megye) régi homokbányában talált körte alakú kengyeltörödé, mely egy lapos karikájú csikószabla és Árpád-kori leletek (edény, tuskés

⁸⁶ Bóna (1988) 202–224.; Bóna (1989) 110.

⁸⁷ Bóna (1989) 122–123.

⁸⁸ M. Blăjan—E. Stoicovici: Toporul de luptă din secolul X e.n., descoperit la Atel (jud. Sibiu). Apulum 18 (1980) 179–183.

⁸⁹ R. Heitel: Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică. Symposia Thracologica 5 (1987) 77.

sarkantyú) társaságában jutott a csíkszeredai múzeumba.⁹⁰ Hasonló típusú töredékes csikózabla a közeli Csík-szentgyörgyről is előkerült.⁹¹ Egy korábbi szórványos csikózablát 1907-ben, a berecki vasút építése idején Kézdivásárhelyről küldtek a Székely Nemzeti Múzeumnak, 10 ép edény és egy „szablya” társaságában. A leleteket László Gyula a honfoglaló magyaroknak tulajdonította,⁹² a ma azonosítható 6 edény egy része azonban 4. századi, a többi késő népvándorlás kori.⁹³ Sajnos a szablya, mely a leletek értékelésénél perdöntő lehetett volna, ma már nem azonosítható a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban. Az edények (egy része) talán összefüggésbe hozható az 1910-ben feltárt „kézdiszentléleki vasút melletti urnatemető”-vel.⁹⁴ Eresztevény—Zádogostetőn 1908-ban szórványként trapéz alakú vaskengyelt és kopjacsúcsot találtak.⁹⁵ László Ferenc (1909-es) hitelesítő ásatása során azonban csak őskori sírok jutottak napfényre. A kengyel a 10. század második felére, esetleg valamivel még későbbre keltezhető.⁹⁶

A lelőköri körülmények hiányos ismerete és a kard párhuzam nélkülisége miatt csak fenntartással keltezhető a 10—11. századra a sepsiszentgyörgyi Epresterő homokbányájában 1943-ban megtalált keletelt férficsontváz, mellette lókoponyával és lábcsonatokkal, bronz ellenzővel felszerelt, esetleg bizánci eredetű kétélű vaskarddal és köpűs lándzsacsúccsal.⁹⁷ Bizonytalan korú a Köpec-Kőcsukkon, kőfejtés során 1927-ben előkerült lelet, az állítólag lócsontokkal és patkóval együtt talált emberi csontváz. Csutak Vilmos múzeumigazgató feljegyzése szerint még az első világháború előtt is került itt elő lovassír.⁹⁸ A leletegyüttes összetartozását éppen a patkó jelenléte teszi bizonytalanná; hitelesen feltárt 10. századi sírból ugyanis patkót még nem ástak ki, csupán honfoglalás kori tárgyakkal együtt múzeumba jutott szórványként ismerünk ilyeneket.⁹⁹ Több lelőhelyet törölni kell a kora Árpád-kori emlékek sorából. Ezek közül első helyre kíváncsok a Székelykeresztúrtól 16 km-rel DK-re fekvő Székelyderzs, ahonnan Ferenczi Sándor közlése nyomán vált ismertté egy részleges lovastemetkezés lókoponyával és lócsontokkal.¹⁰⁰ 1980-ban Székelyderzsen Kiss Tihamér ny. ref. lelkes — a lelet felfedezője — újra elmesélte a lelőköri körülményeket, melyek során a „lovassír” hitelessége igen kétségessé vált. A lelőhelyet egy, az újkorban temetőnek használt, suvadásos domb (Szék-hegy) oldalában, Kiss Tihamér kertjében, a falu belterületének É-i peremén került elő pinceásás alkalmával. A honfoglalás kori temetkezés számára legalábbis szokatlan helyen, a pince gödrének különböző pontjain találtak rá — Kiss Tihamér szerint — azokra az emberi és állati csontokra, rozsdás vastárgyra és az emberi csontoktól távolabb fekvő, középkori jellegű őrlőkőpárra, melyekből Ferenczi Sándor helyszínelés nélkül, az ott dolgozók elbeszélése alapján lovassírt rekonstruált, mégpedig úgy, hogy a meg nem őrzött és csak leírásból ismert vastárgyat kengyelnek határozta és rajzoltatta (!) meg. A megtaláló egyébként 1980-ban nem emlékezett lócsontokra, csak bizonytalan jellegű állatcsontokra, lókoponyáról pedig egyáltalán nem tudott.

Valószínűleg tévedés szülte, és ezért törölni kell a 10. századi leletek sorából a Csernáton belterületén talált „ezüst berakásos vaskengyeltöredék”-et is,¹⁰¹ melyre 1988-as érdeklődésemkor sem a leletet 1981-ben említő Haszmann Pál, sem pedig Székely Zoltán nem emlékezett. A Réty falu Telek nevű határrészébe helyezett „10. századi ... temetkezés”¹⁰² szintén félreértés szüleménye; itt ugyanis kora Árpád-kori *telepréteg alatt*, részben attól megbolygatva kerültek elő csontvázak, melyek egy része zsugorított, őskori temetkezés volt, míg a másikat feltárójuk a 4. századra keltezte.¹⁰³ Nem 10—11. századi szablyából származik az Erősd-Csókáson feltárt töredék sem, mely valójában egy megtört nyéltüskéjű középkori kés vagy szerszám maradványa.¹⁰⁴

A téves adatok kiszűrése után megmaradt néhány kétségtelen lelőhely szórványleletei fegyveres-lovas sírokból származnak. Ezek, ha önmagukban még nem is bizonyítják a magyarság 10. század eleji feltűnését, a magyar katonáskodó-határvédő elem 10—11. századi jelenlétét okvetlenül jelzik. Meglétek nyilvánvalóvá teszi, hogy meg kell különböztetni Erdély (és különösen a hegyes-völgyes, kedvezőtlenebb adottságú Kelet-Erdély) katonai-

90 Közöletlen leletek a Csíkszeredai Múzeumban Seiwarth László gyűjtéséből. A kengyeltöredék és zabla Lsz: 2904, 2902.

91 Uo. Lsz: 1353.

92 László (1943) 3.

93 Horedt (1951) 204—205.; Székely (1969a) 13—14.

94 Jelenítés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy 1912. 62.

95 László (1943) XV/3—4. ábra.; Székely (1971c). A tárgyak a Székely Nemzeti Múzeum anyagának 1944. évi menekítéskor elpusztultak.

96 L. Kovács: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. ActaArchHung 38 (1986) 209, 221—223, 5. tábla 9.

97 Székely Z.: Adatok a Székelyföld népvándorláskorához. Sepsiszentgyörgy 1945. A kard esetleges bizánci eredetéhez: A. Kiss: Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. ActaArchHung 39 (1987) 206—207.

98 Székely (1971c) 157.

99 Salamon: László (1943) 104.; Soltszentimre: Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Budapest 1962. 66.; Kristó Gy.: Az Árpád-kor háborúi. Budapest 1986. 267. A patkók értékelésénél nagyban támaszkodtam Kovács László szíves szóbeli közlésére.

100 Ferenczi S.: A székelyderzsi honfoglaláskori sír. Székelység 3 (1933) 100—106.

101 Haszmann P.: Adatok Csernáton településtörténetéhez. Aluta 12—13 (1980—1981) 437.

102 Bóna (1988) 208.

103 Székely (1959a) 198—199.; Székely (1962) 325—328.; Székely (1969a) 54.

104 Székely Z.: Az erődi Tyiszken és Csókáson levő neolitikus és középkori erődítések. Aluta 12—13 (1980—1981) 52. — A tárgy meghatározásánál Kovács László szíves szóbeli közlésére támaszkodtam.

politikai magyar *megszállását* — mely vitathatatlanul bekövetkezett a 10. század folyamán — a terület magyar *be-népesítésétől*, mely utóbbi természetesen hosszabb, Árpád-kori folyamat volt.

Erdély 10. század előtti leletanyaga világosan mutatja, hogy a honfoglaló magyarok Kelet-Erdélyben nem találtak államháztartásba szerveződő, érdemi ellenállásra képes őslakosságot; semmilyen lelet nem igazolja, hogy a terület számottevő szláv lakossága valamilyen, az állami szintet megelőző politikai tömörülést („*formatie prestatală*”) hozott volna létre. Emlékanyaguk földvárakat, erődített telepeket, mi több, még fegyvereket sem tartalmaz (természetesen nem sorolhatjuk ide Erdély kora Árpád-kori, a román kutatás által irreálisan koránra, a magyar honfoglalás elé keltezett, föld- és faszervezetű erősségeit, zömmel korai ispánsági központokat); Erdély egyetlen, valóban központ jellegű települését, a dél-erdélyi bolgár—szláv uralom helyi centrumát (de nem önálló országot, még kevésbé „*ősromán vajdaságot*”) képviselő egykori Apulumot, a későbbi Gyulafehérvárat, a magyarok még a 10. század folyamán felgyújtották.¹⁰⁵ A magyarság erdélyi térnyerését így nem a különben sem létező helyi ellenállás, hanem a besenyő, majd a kun veszély, illetve gazdaságtörténeti okok korlátozták.

Az utóbbi évtizedek szakirodalmában sajátos vonulatot képvisel az a hipotézis, mely a magyar népesség erdélyi megtelepedését időben és területileg egymástól világosan elkülöníthető szakaszokra bontja, s feltételezi, hogy e szakaszosan birtokba vett területeket megfigyelő helyekkel, várakkal és sáncvonalakkal erődített gyepek ölelték körül, és hogy ezek, a római kori limesekhez hasonlóan — a teóriának ez a legfontosabb, bár sokszor ki nem mondott tétele — pontosan kijelölték a mindenkor magyar szállásterület K-i vagy D-i határvonalát. A látszólag reális elképzelés komoly hibája, hogy külön-külön is bizonytalan, egymásra épült elemekre támaszkodik, így érvelésében az önmagukban végig nem vitt régészeti, nyelvészeti és településtörténeti érvek tetszetősen, de módszertanilag meg nem engedhető módon keverednek.¹⁰⁶ A rendkívül hiányos régészeti kutatások mellett különösen problematikusnak tűnik egyes 13–14. századi történeti adatok, valamint az újkori adatolási helynevek évszázadokkal korábbra történő visszavetítése, amikor ezek a helynevek esetleg meg sem voltak.

Az egyes gyepekvonalak meggyőző régészeti vizsgálata, ezen túlmenően esetenként pusztá létük hitelt érdemlő igazolása is, Erdély Árpád-kori kutatásának nagy adóssága. Ez alkalommal csupán egy, Keresztúr-szék területét közvetlenül is érintő, hipotétikus gyeppel foglalkozom.

Györffy György véleménye szerint Küküllő megye és a későbbi Székelyföld között — tehát valahol Keresztúr-szék Ny-i szélé közelében — 1000 táján határvonal húzódott, s ezen túl, K felé a magyar nemzetségek nem települtek meg. E gyeppelven a tegdi székelyek beköltözése előtt csak „néhány őrtelep volt, melynek lakói székelyek is lehettek”.¹⁰⁷ Hasonló gyeppelvonalt tételez fel Györffy Doboka megye K-i harmadánál, a Mélyes- és Lekence-pataka közötti vízválasztón, melyen túl a Sajó medencéje már gyeppelve volt, szlávok által gyéren lakott völgyekkel; ez a terület még a 11. században is inkább nyári legelőül szolgált.¹⁰⁸ Györffy szerint ez a gyeppelvonat D felé, Kolozs megye K-i negyedénél, a Ludas és Lekence vízválasztóján folytatódott, tőle K-re a magyar folyóneveket szláv nevek váltják fel.¹⁰⁹ E vonalat a szerző Torda megyében a Ludas medencéje peremén követi, ahol megszűnik a Tyukod nemzetség folyamatos birtoklása.¹¹⁰ Az *Őr*, *Katona*, *Kapus*, *Leses* stb. típusú helynevek alapján Benkő Loránd is valószínűsíti egy védelmi vonalat az Árpád-kori Doboka, Kolozs és Torda megye K-i részén,¹¹¹ ennek D-i, Küküllő-vidéki folytatása azonban szerinte nem mutatható ki az észak-erdélyi gyeppelvonathoz hasonló egyértelműséggel.¹¹²

A Györffy Gy. által felvázolt, Segesvár és Keresztúr közti gyeppelvő létehez régészeti szempontból nehéz hozzászólni, mivel 10. századi magyar leleteket sem e hipotétikus vonaltól közvetlenül Ny-ra, sem pedig annak K-i oldalán nem ismerünk; a már említett 10/11. századi délkelet-erdélyi leletcsoport pedig arra utal, hogy a magyarság legkésőbb a 10–11. század fordulóján már átlépte a feltételezett gyeppelvonalt. Ennek bizonyítására azonban ma még csak nagy óvatossággal hivatkozhatunk a vidék 10. századi magyar történelmével összefüggésbe hozott közeli — a hajdani Fehér megyéhez tartozó — Datk/Doboka (1235: Dubucha) és Székelyszombor (1342: Sumbur), valamint Zoltán (1361: Zoltan) nevére,¹¹³ késői okleveles adatolásuk és a régészeti kutatás teljes hiánya miatt.

Nem tartom a szóban forgó gyeppel régészeti bizonyítékának az Orbán Balázs által említett *Szépásszonyok-útja*, *Tatárok-útja* vagy *Ördögborozda* nevű „földtöltés”-t sem, mely Orbán szerint a Firtos-hegyétől kiindulva, Kőröspatak, Kis- és Nagysolymos, Csöb érintésével a Küküllő megyei Szászvárad és Pród felé tartott;¹¹⁴ terepbejárásaim során ugyanis kiderült, hogy e „töltés” keresztúr-széki szakasza egy vízválasztó gerinceken vonuló,

105 R. Heitel: Principale rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba-Iulia (1968–1977). I. SCIV 36 (1985) 215–231.; Bóna (1989) 98.

106 Ilyen, közöletlen ásatásokra és régészeti leletekre, műkedvelő nyelvészkedésre és történeti forráselemzésre támaszkodó teoretizálás legutóbb Ferenczi G. tollából: Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez. I–III. Korunk 1 (1990) 250–254, 373–384, 628–638. Bírálata: Binder P.: Újjáéledő történetírásunk buktatói. Korunk 2 (1991) 640–643.

107 Györffy ÁMF III. 541.

108 Uo. II. 50.

109 Uo. III. 329.

110 Uo.

111 Benkő L. (1988)

112 Benkő Loránd szíves szóbeli közlése.

113 Györffy ÁMF II. 196, 204.; III. 559.

114 Orbán I. 121–122, 150–151, 158.

középkori eredetű *út* maradványa (Kissolymos, 11/11. lelőhely; Kőrispatak, 13/9–10. lelőhely; Nagysolymos, 19/*** lelőhely).

Mai ismereteink szerint nem tekinthető az ezredforduló kelet-erdélyi településtörténete megbízható forrásának az 1343-ban, Keresztúrtól Ny-ra említett Sarold falu neve sem,¹¹⁵ melyet Györffy György Géza fejedelem özvegye, Sarolt nyári szállásának tartott és helyét „a Segesvártól Sárdig terjedő Küküllő-szakaszon”, illetve „Bun területén vagy mellette [...] Segesvár mellett ÉK-re” határozta meg.¹¹⁶ Utóbb Bóna István Sarold falut feltételelesen az alább még ismertetendő Segesvár-Szőlők Árpád-kori lelőhelyhez kötötte.¹¹⁷ Az 1343-as oklevél szerint Kemen fia Desew fia Jakab kérésére az erdélyi nemesek igazolták, hogy „possessiones Hethwr, Buun, Sard, Sarold et Nadas vocatae in comitatu de Kukullew existentes” a Jakab őseié volt „a tempore, cuius non exstat memoria modernorum”, azonban (Kán nembéli) László vajda jogtalanul elfoglalta.¹¹⁸ A felsorolt falvak közül az első három (a mai Hétúr, Bún, Küküllőszárd) földrajzi sorrendben Ny-ról K-re következik, a ma ilyen néven nem létező Saroldot pedig Sárd és Szásznádas között sorolják fel, ahol ma Oláh- és Magyarzsákod fekszik. Így elképzelhető, hogy Sarold inkább ide lokalizálható (Bún 1301-es határjárása nem is említ a Segesvár és Sárd közötti Küküllő szakaszon a folyó É-i partján települést),¹¹⁹ és nem lehetetlen, hogy a Búnhoz közelebb eső, később Oláhzsákodnak nevezett falu elírt névalakjával, vagy korábbi nevével állunk szemben.¹²⁰ A Vécke -patak fejeinél (1301: Weichkefew) fekvő Zsákod esetében — Györffy Györggyel ellentétben — nem Oláhzsákodra, hanem a középkori egyházasfalura, Magyarzsákodra gondolok,¹²¹ mely 1325-ben a Szalók nembéli Simon báné volt.¹²² A Szalók-nem további szomszédos birtokai (Balavására, Cikmántor, Egrestő, Kend, Pipe)¹²³ Keresztúr-szék területét közvetlenül ÉNy-ról határolják, úgy, hogy Magyarzsákod hozzájuk, míg a tőle 1,5–2 km-rel DNy-ra lévő Oláhzsákod Kán László örökölt birtokaihoz¹²⁴ (az 1343-as variáns szerint Kemen fia Desew fia Jakab jószágaihoz) feküdt közelebb.

Térképre vetítve a gyűjtőterületünkől közvetlenül Ny-ra fekvő középkori Küküllő megyét, valamint az Udvarhely- és Keresztúr-szék falvait magába foglaló telegdi főesperesség erdőháti kerületét, azonnal látjuk, hogy az utóbbi, legyező alakban kiszélesedő terület Küküllő megye K-i meghosszabbításába esik. E rész, a Györffy György által „küküllői gyeplűvel”-nek nevezett terület, tömeges megszállásra — ugyancsak Györffy szerint — a védőszent nevét viselő, illetve a *-falva* végződésű falunévek alapján a 12. század közepétől kerülhetett sor. Mások e falunévtípusokat még későbbre, a 13. századra keltezik.¹²⁵

Ezen a ponton azonban a helynevekre épülő településtörténeti rekonstrukció és az utóbbi két évtizedben napfényre került Árpád-kori leletek között olyan ellentmondás mutatkozik, melynek elemzése és feloldása az Árpád-kori kelet-erdélyi magyarság, illetve a székelység településtörténetét bizonyos fókig új megvilágításba helyezi. Mivel ugyanis a 11–12. század régészeti leletei folyamatosan, törés nélkül mutathatók ki a Segesvártól Székelyudvarhelyig terjedő mintegy 45 km hosszú Küküllő-szakaszon és a bele torkolló mellékvölgyekben,¹²⁶ az Árpád-kori magyar köznépre egyetemesen jellemző leletek alapján arra következtethetünk, hogy a szóban forgó vidék a székelység beköltözése előtt (erről részletesen a következő fejezetben) *nem gyeplűvel*, hanem olyan benépesített megyei terület, Küküllő megye része volt, ahol szép számmal létesültek magyar telepek.

A középkori Küküllő megyét a tőle D-re fekvő erdélyi Fehér megyétől (illetve a belőle megmaradt szigetszerű enklávéktól) hagyományosan a Nagy-Küküllő vize választotta el. A Küküllő megyéhez tartozó É-i Küküllő-part legjelentősebb lelőhelye Segesvár és Keresztúr-szék között a Segesvártól 2–2,5 km-rel ÉK-re fekvő Malomoldal/Mühlenhamm/Dealul Viilor települése (az *Erdély rövid története* c. munka 69, 81, 88, 92, 150–151. lapján olvasható meghatározás szerint: Segesvár-Szőlők), ahol az 1976 óta folyó ásatások Árpád-kori kerámiával, cseréptöredékekkel, tüskés sarkantyúval jellemezhető teleprészleteket tártak fel. Ettől 600 m-rel K-re Árpád-kori temető szélének mintegy 60 síros részlete került elő.¹²⁷ A temető belseje felé többrétegűvé váló temetkezéseket nagy méretű, bronz, bordázott S végű karikák, nyéltüskés vaskések, pontosabban nem keltezhető 12. századi denárok (*Huszár* 139, 156.) datálják. A 28. — legfelső — sírban egy felirat nélküli 12. századi denár (*Huszár* 127.) és III. Béla legalább 37 db denára volt. A sírok között szórványként levél alakú tüskés nyílhegy, elkeskenyedő

115 Ub. II. 6. Benkő Loránd szóbeli tájékoztatása szerint a *Sarold* falunév 10. századi eredete tipológiailag teljesen kizárt. Vö. Kristó Gy.: Néhány erdélyi helynévről. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. (Szerk.: Hajdú M.—Kiss J.). Budapest 1991. 386–393.

116 Györffy ÁMF III. 537, 559.

117 Bóna (1989) 150.

118 Ub. II. 6.

119 CodDipl. VI/2. 322–323.; VIII/1. 76.

120 Saroldot Oláh-Zsákoddal azonosítja: Ub. II. 734.

121 Györffy ÁMF III. 563.; *Dávid* (1981) 201–203.

122 Ub. I. 394.

123 Györffy ÁMF III. 548, 550, 552, 555, 559.

124 Uo. 549.

125 L. Benkő: Rolle der Schutzheiligen in der mittelalterlichen ungarischen Namengebung. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. 31 (1987) 303–315.

126 A gyűjtőterületemtől Ny-ra eső Küküllő-szakasz korabeli leleteit elsősorban a középkori Segesvár-szék régészeti topográfiáját készítő Gh. Baltag segesvári régész terepbejárásai, anyagközlései nyomán ismerjük: *Baltag* (1979); *Baltag—Amlacher* (1987–1988)

127 A temetőben 1988 óta Radu Harhoiu (Institutul de Arheologie, București) és Lukács Antal (Institutul de Istorie „N. Iorga”, București) folytat ásatásokat.

végű, rombikus keresztmetszetű karperec és — mintegy záróleletként — 13. századi (?), háromlábú délnémet bronzedény lába került elő. Az ásatások során templomra utaló leleteket még nem találtak. Hasonlóképpen nem jutott felszínre 13–14. századi kerámia sem, ami — figyelembe véve *Sarold* falu 14. századi említését — nem teszi lehetővé, hogy a falut az előbbi lelőhellyel azonosítsuk.¹²⁸

Kelet felé folytatva a leletek áttekintését, Keresztúr-szék területének lelőhelyeit a *Mutatóból* ismerhetjük meg. Ettől még keletebbre a Nagy-Küküllő völgyében Décsfalva-Kerekhelyen,¹²⁹ Bögöz-Vízlokon¹³⁰ és Székelyudvarhely-Szabadság téren¹³¹ kerültek elő 11–12. századi cserepek, míg a Székelyudvarhely fölötti Budvár őskori eredetű földsáncain belül 12–14. századi kerámia és Árpád-kori (?) habarcsos várfal maradványai jutottak napfényre.¹³² Udvarhely környékétől D-re Homoródszentpál-Béla bán vára (cserépüst),¹³³ Homoródoklánd-Kustalyvára¹³⁴ és Székelydálya ref. templom¹³⁵ lelőhelyekre utalnék, melyekhez Homoródszentpálról egy, csak említésből ismert, I. László, Kálmán és II. Béla érmeit tartalmazó pénzlelet is társul.¹³⁶

Az elmondottakból arra következtettek, hogy a 14. századi Küküllő megye K-i szélét lezáró, esetleg csak 13. századi eredetű magánbirtoktól K-re az Árpád-kori Küküllő megye tovább folytatódott, területét nagyrészt királyi várbirtok töltötte ki (ez tette lehetővé a későbbi székely telepítést), néhány helynév pedig a várbirtokok közé ékelődő egykori királyi magánbirtok létére utal [a keresztúr-széki (Nagy) *Solymos* falu, valószínűleg a székelykeresztúri *Asszonyerdő* határrész¹³⁷ és a királyi/királynői udvarházat, curtist sejtető (Székely) *Udvarhely* neve].

A terület késő népvándorlás kori szláv alapnépességét felváltó, a 12–13. század folyamán betelepülő (telegdi) székelyeket megelőző, vármegyei keretek között élő magyarság létét a szláv eredetű helynevekről korábban mondtak is valószínűsítik.

A későbbi Keresztúr-szék területén kialakuló 11–12. századi falurendszer feltűnően *nem* a késő népvándorlás kori településhálózatára épült. A nagy méretű, de eldugott, védett fekvésű szláv településeken az élet örökre véget ért; a megszűnt falvak hamus, termékeny földjét a középkortól napjainkig szántóföldi művelés alá fogták. Az új települések a völgyekben haladó utak mellett/fölött, az ártérből enyhén kiemelkedő hátakon, törmelékkúpokon jöttek létre. Az előzmények nélkül megszülető új falvak alatt csak elvétve kerültek elő késő népvándorlás kori cserepek. Hasonló eredményre jutott a Barcaságban A. Alexandrescu is; megfigyelése szerint a késő népvándorlás kori állapothoz képest a 11–12. századi lelőhelyek száma kisebb, és megváltozott településhálózatra utal.¹³⁸ A Segesvár környéki lelőhelyeket E. Amlacher és Gh. Baltag terepbejárásai nyomán ismerjük.¹³⁹ Ezen a területen a 7/8–9/10. századra datált 7 ismert telepnyom a középkori falvaktól 1–4 km-re, mellékvölgyek magasabb platóján vagy teraszlépcsőjén fekszik. Közülük négy megszűnik a 9–10. század folyamán, háromnál kevés 11–12. századi leletanyagot is sikerült kimutatni. A közölt minimális leletanyag és a kevés ásatási megfigyelés alapján nem dönthető el, hogy az utóbbiak esetében a korábbi népesség továbbéléséről, Árpád-kori rátelepedésről, vagy egyszerűen csak téves keltezésről van szó. Tény azonban, hogy a jelentősebb leletanyagot nyújtó Árpád-kori települések itt sem a késő népvándorlás kori falvak/telepek fölött, hanem a későbbi középkori falvak belterületén, vagy annak közelében találhatók.

Gyűjtőterületünkön 8–12 olyan lelőhelyet találtam, ahol a 13. századnál korábbi, Árpád-kori leletek is előkerültek. A bizonytalanul megadott telepszám mögött az rejlik, hogy a lelőhelyek jó részét a mai falvak telkei és kertjei fedik, ahol a későbbi korok leletei mellett gyakran csak *kevés és jellegtelen*, kapával módszeresen felaprított korai cserép gyűjthető; ezek kormeghatározása így egyes esetekben csak tágabb időszakok között végezhető el. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy egyes települések legkorábbi periódusának tárgyait még nem ismerjük. Jó példa erre Nagymedesér (18/2a. lelőhely), ahol ismételt terepbejárásaim ellenére is csak kevésbé jellegzetes kora Árpád-kori, illetőleg 13. századi cserepeket gyűjthettem, de egy korábbi, itt végzett ásatás szép és jellegzetes 11–12. századi leletanyagot eredményezett.

A terület Árpád-kori kerámiájának közelebbi keltezése — bár analógiák felkutatásával gyakran kísérletet tettem rá — ma még rendkívül ingatag alapokon áll. Nem került elő egyetlen éremmel datált Árpád-kori objektum sem, de egymást vágó vagy fedő, relatív időrendet adó telepjelenségeket sem találtam. A további kutatás érdeké-

128 Vö. 115. j.

129 Ferenczi—Ferenczi (1978a) 93.

130 Ferenczi—Ferenczi (1977) 295–304.

131 Ferenczi—Ferenczi (1973) 349.

132 Benkő E.: Kelet-Erdély „korai” kővárai. In: *Castrum Bene* 1989 (Szerk.: Horváth L.) Gyöngyös 1990. 69–70, 6. tábla 3–10, 7. tábla 1–6.

133 Ferenczi (1990) 382.

134 G. Ferenczi—I. Ferenczi: Observații de topografie arheologică în partea superioară a Depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957–1978. AMN 16 (1979) 418–419.

135 Uo. 419.

136 Orbán I. 166. Az 1862-ben felfedezett érmekincs darabjai („egy római castrum stativum romjaiban talált nagy mennyiségű II-ik Béla idejébeli kisdéd ezüst obulusok”) 1863-ban magánkézben voltak, közülük 16 darabot Torma Károly is megvizsgált, ezek kivétel nélkül II. Béla különböző típusú érméi voltak, vö. *Kanozsai M.—Banner J.: Torma Károly leveleiből. Régészeti Dolgozatok* 6 (1964) 22.

137 Orbán J. (1943) 213.

138 Alexandrescu (1973) 48.

139 Baltag—Amlacher (1987–1988).

2. kép: Késő népvándorlás kori és Árpád-kori települések Keresztúr-szék területén

ben ezért arra törekedtem, hogy a fényképes táblákon lehetőleg ne szórvány kerámiát, hanem zárt, hiteles lelet-együttesek anyagát mutassam be.

Árpád-kori lelőhelyeink közül a legterjedelmesebb, egyben a legjelentősebb leleteket szolgáltató telepnyom Székelykeresztúr belterületén, az egykori Keresztúrfalva alatt rejtőzött. Itt a 22/2 k. lelőhelyen, egy szemétködőben, a 11. századra keltezhető edénytöredékek (kihajló, szögletesre formált fazékperemek, befésült, hullámos vonalkötegekkel, illetőleg egymás alatt futó hullámvonalakkal díszített edényoldalak, egy válltöredéken négyfogú, fésűszerű eszközzel ferdén benyomkodott minta, egy esetben a perem belső oldalán hasonló eszközzel készített díszítés), velük együtt pedig korongolt cserépüstdarabok jutottak napvilágra. A lelőhelyeken rendszeresen mutatkoznak, de csak kis számban, lassú korongon készült cserépüstök töredékei. Úgy tűnik azonban, hogy ez az edényfajta nem volt gyakori vidékünkön. Egy szintén Keresztúrfalván talált és kibontott, földbe ástott kunyhóban (22/2h. lelőhely) 11–12. századi cserepek mellett egy kis méretű, S végű karikát és három olyan, csontból faragott kengyelszíjpecket találtak, melyeknek analógiáit a legközelebbi századokból eddig csak honfoglalás kori sírokból

ismertük.¹⁴⁰ Hasonló kerámiát gyűjtöttem — többek között — Szentábrahámon, ahol teljes egészében feltártam a kora középkori településhez tartozó templomot (25/1. lelőhely). Az épület első periódusa legkésőbb a 12. század első felére, közepére tehető, s ez az időpont egyben a tárgyalat falvak keletkezésének felső időhatára is.

Az új településeken a lakóház szerkezete eltér a korábbiakétól, amennyiben a földbe ásott kunyhó sarkában nem kőlapokból összeállított, hanem agyagból tapasztott kemence állt. Lakóik mindennapi foglalatosságára csak igen kevés tárgy (a lovasfelszerelés tartozékai, orsógomb, vaskés, vasbuca) utal. Terepbejárásaim fedték fel azt az igen fontos tény, hogy a szóban forgó falvak többsége a későbbiekben sem változtatta meg helyét; igaz, a földrajzi környezet erre viszonylag kevés lehetőséget is kínált. Ugyanakkor a nagyobb Árpád-kori települések mellett többször megfigyeltem kis, talán mindössze egyetlen házból/gazdaságból álló telepnyomokat, melyek élete az Árpád-kor után nem folytatódott.

A régészeti eszközökkel legkorábbra keltezhető településeink többsége szerepel az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben,¹⁴¹ s ez azt sejteti, hogy gyűjtőterületünkön a 12. századi szentábrahámi templom nem állt társalannul. Az említett tizedjegyzékben szintén szereplő udvarhely-széki Küsmöd ref. templomában olyan hengertagos idomtéglatörredék került elő, melynek pontos mását Szentábrahám korai templomából ismerjük.¹⁴² Egy korábbi egyházi épület alapfalai lappanganak a szintén udvarhely-széki Bögöz mai ref. temploma alatt is.¹⁴³ Ez a falu szintén szerepel a pápai tizedjegyzékben, területéről Árpád-kori telepnyomokat és kerámiát ismerünk,¹⁴⁴ akár csak a közeli Felsőboldogfalváról, ahol a ref. templom ma álló, késő gótikus szentélye alatt egy késő Árpád-kori egyenes záródású szentély, alatta pedig egy korábbi, kváderekből falazott kis, ugyancsak egyenes záródású szentély lappangott. Az utóbbihoz tartozó templomhajót még nem tárták fel.¹⁴⁵

A kis méretű — és mint átépítése bizonyítja, már a 13. században is kis méretűnek számító — szentábrahámi templom szinte tökéletesen pontos mását a gyűjtőterületünkől DK-re fekvő, kőhalom-széki Homoróddaróc középkori ev. temploma alatt tárták fel; az épület korát a II. Géza és III. István érmeivel keltezett sírok sejtetik,¹⁴⁶ míg a közeli Szászfehéregyháza ev. temploma belsejében hasonló templomalapokat Kálmán-kori, illetőleg 12. századi pénzmellékletes sírokkal együtt ástak ki.¹⁴⁷

A rövid, négyzethez közelítő téglalap alaprajzú hajóból és félköríves szentélyből álló szentábrahámi templomot Erdélyben ma még társnékülívé teszi sajátos alapozási technikája; itt ugyanis eddig még nem kerültek elő döngölt agyagalapozású falmaradványok.

Székelykeresztúr környékén az Árpád-kori egyházas falvak leletanyaga nem különbözik a középkori Magyarországon más — akár Erdélyen kívüli — részein előkerülő korabeli emlékektől. Az a makacs teória, mely e népesség — nagy többségében — magyar voltát megkérdőjelezve, egy rosszul sikerült cserépüst-teória és dilettáns nyelvészeti kalandozás nyomán Kelet-Erdély kora Árpád-kori alaplakosságát, vagy annak számottevő részét besenyőnek tekint, nem bírja el a tüzetesebb tudományos kritikát.¹⁴⁸

Ezzel szemben komoly — és érdemben egyelőre megválaszolhatatlan — kérdés, hogy vajon az egykori Küllő megye K-i felén élő Árpád-kori magyarság között éltek-e már ekkor székelyek. Ennek lehetőségét ugyanis a történész Györffy György¹⁴⁹ és a régész Bóna István egyaránt felvetette,¹⁵⁰ mi több, tágabb, kelet- és dél-erdélyi kontextusban a román kutatás egy józan vonala is hasonló feltételezésre jutott.¹⁵¹ Látszólag emellett szól az is, hogy Székelykeresztúr igen közel, légvonalban alig 10 km-re fekszik Szászkezdől, attól a középkori mezővárostól, amely az egykor itt élt kézdi székelyeknek nevet adó kézdi völgy legjelentősebb települése volt. Az itt élt székelységet a 13. század folyamán részben K-re, a Háromszéki-medencébe (a későbbi Kézdi-szék területére), részben az Aranyos mellé telepítették.

Óvatosságra int azonban, hogy Szászkezd a Nagy-Küküllőtől D-re, tehát már nem Küküllő, hanem az egykori Fehér megyében fekszik. Mivel az egyes székely népcsoportok telepítése szorosan összefügg a székrendszerrel megelőző megyei beosztással (a három nagy székely dialektus¹⁵² közül a marosszéki a középkori Torda, az udvarhely-széki a középkori Küküllő, a külső medencék dialektusa a középkori Fehér megye területére esik), Székelykeresztúr környékének korai magyar népességét nem lehet minden további nélkül a kézdi székelyekkel azonosítani.¹⁵³ Végül, a 11—12. századi népesség eredetét taglalva, nem hagyható figyelmen kívül a régóta ismert,

140 Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei I (1971) 50, 82, 3. jegyzet.

141 MonVat I. 115, 132—133; Dávid (1981) 116—125, 279—288, 328—329.

142 Dávid (1981) 190—191, tévesen a „gótikus” építési periódushoz kapcsolva.

143 Uo. 48.

144 Vö. Ferenczi (1974) 165—182, valamint 130. jegyzet.

145 Dávid (1981) 116—125.

146 M. Dumitrache (Beldie): Archäologische und baugeschichtliche Forschungen in der Repser Gegend. FVL 21 (1978) 35—53.

147 M. Dumitrache (Beldie): Cetatea sătească din Drăușeni, jud.

Brașov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973—1977. CA 3 (1979) 155.

148. Bóna (1988) 579—581.; Bóna (1989) 154, 616.; Benkő L. (1988).

149 Györffy ÁMF III. 541.

150 Bóna (1988) 234.

151 R. Popa—R. Ștefănescu: Șantierul arheologic Ungra, jud. Brașov. MCA 14 (1980) 503.

152 Benkő L. (1990) 114.

153 A későbbi Udvarhely-szék 11—12. századi leleteit vegyes, kézdi székely—besenyő (?) népességhez köti: Ferenczi—Ferenczi (1977) 296—297.

Benkő Loránd által is hangsúlyozott tény, mely szerint Maros-szék Ny-i, DNy-i részének nyelvjárása nem székely jellegű, hanem a mezősegi nyelvjárással azonos; ugyanez vonatkozik Udvarhely-szék néhány Ny-i falujára is.¹⁵⁴ A maros-széki és (kisebb mértékben) az udvarhelyi székely nyelvjárás alatt egy korábbi, mezősegi típusú nyelvi szubsztrátum rejtőzik. Az ezt igazoló nyelvészeti kutatások jól egybevágóan a 11–12. századi, a telegti székelységet megelőző magyarság tárgyi hagyatékát kimutató régészeti megfigyelésekkel. Így, ha a részletek még nem tisztázottak is, területünkön több, időben egymást követő Árpád-kori magyar népréteg léte valószínűsíthető, melyek közül a legkorábbi minden bizonnyal még nem volt székely eredetű.

12–13. századi régészeti leleteink között külön színtörténetet jelent két, Székelykeresztúr D-i szélén feltárt ház (22/1r., 22/1v. lelőhely). A tekintélyes méretű, részben földbe ástott épületek felmenő fala talpgerendák olyan sajátos rendszerére támaszkodott, melynek analógiáját eddig csak 13–15. századi erdélyi és moldvai szász településekről ismertük.¹⁵⁵ A szokványos, földbe ástott kunyhóktól megkülönbözteti őket a deszkaborítású felmenő fal (gerendavázzal erősített?) vályogtéglaszerű anyaga, az épülethez felhasznált, meglepően nagy mennyiségű vas-szeg, továbbá a leégett ház belső terében talált sok vastárgy szokatlanul magas színvonalra (zárak, reteszek, vassarkon forgó ajtó). Környékünkön egyedülálló a téglából, illetőleg vályogtégltől rakott nagy méretű kemence is, akárcsak a kerámialeletek jó része. Ez utóbbiak néhány eleme a — sajnos napjainkig alig kutatott — korabeli szász kerámia felé utal. Így leleteink összességükben egy kis — valószínűleg csak néhány házból álló — szász közösséget sejtetnek Keresztúr D-i szélén.

E házak — és részben lakóik — életének egy ismeretlen támadás és az azt követő gyűjtögetés vetett véget. Mivel a leletek korábbiak a 13. század második felénél vagy végénél, elképzelhető, hogy a szóban forgó támadás éppen az 1241–42-es tatárjárással hozható összefüggésbe, de nem zárható ki egy helyi „interetnikus” összetűzés lehetősége sem.

Az 1. ház kemencéjéhez másodlagosan felhasznált habarcsnyomos téglák, a házak kavicspadlójában megfigyelt habarcsrögök láttán először arra gondoltam, hogy tulajdonosaik esetleg a 13. századi templom építéséhez jöttek Keresztúrra; a leletek azonban arra figyelmeztetnek, hogy ennél többről van szó. Észrevettem, hogy a fenti két ház nem hevenyészett, a templomépítés idején néhány évig használt, esetleg csak ideiglenes jellegű szálláshely volt, hanem igen gondosan elkészített, tartósan használt épület (alaposan átégett, megújított kemence), melynek lakói, eszközeikből láthatóan mezőgazdasággal (sarló, szőlőmetsző kés) is foglalkoztak, tehát itt tartózkodásra rendezkedtek be.

A Székelyföld kora középkori tárgyi hagyatékától feltűnően elütő leletek történeti értelmezését nehezíti, hogy nem ismerjük a gyűjtőterületünkkel közvetlenül szomszédos, szász Kézdszék (Segesvár)-szék korai településtörténetét és a szászok idetelepítésének időrendjét. Egyes kutatók azzal számolnak, hogy Kézdszék környékén a szászok már 1200 körül vagy a 13. század elején feltűntek,¹⁵⁶ mások Segesvárral összefüggésben a terület tatárjárás utáni szász megszállásáról írnak.¹⁵⁷ Ha nem is tudunk ma még e kérdésben egyértelműen dönteni, megemlítem, hogy Szász-kézdszék 1493–1525 között épült, késő gótikus evangélikus templomában két olyan, román kori portáléből származó kis fejezetet őriznek, melyeknek közvetlen analógiáját szász templomépítkezéseken, Kis- és Nagydisznód 1260–1270 körülre datált Ny-i kapuzatán találjuk meg.¹⁵⁸ Mivel a kapuzat elkészítése a templomépítés kései szakaszához tartozik, és esetleg maga az építkezés sem követte azonnal a szászok ideérkezését, akik Kézdszéken már találhattak templomot (legalábbis erre utal, hogy a 15. század végi templom védőszentje Szent István király volt), valószínű, hogy Kézdszék környékére az első szász csoportok már a 13. század első felében megérkeztek; ezért a szóban forgó keresztúri leleteket hipotétikusan hozzájuk kapcsolom.

A 13. századi települések keramikájában helyi előzmények nélkül tűnik fel egy addig ismeretlen edénycsoport, mely rendkívül finom anyagú, kívül barázdákkal tagolt és fényezett felületű, sárgásra vagy narancsszínűre égetett, karéjos peremű füles kancsók különböző változataiból áll. Feltételezhető, hogy ez a kerámiafajta is német (szász) hatásra terjedt el.

154 Benkő L.: Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. Századok 123 (1989) 348–349.

155 R. Popa—Gh. Baltag: Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. SCIV 31 (1980) 1. 33–52.; L. Bătrîna—A. Bătrîna: Contribuții arheologice cu privire la aşezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova. SCIV 31 (1980) 4. 599–615.; E. Neamtu—V. Neamtu—S. Cheptea: Oraşul medieval Baia în secolele XIV–XVII. I. Iaşi 1980. 21–32.; II. Iaşi 1984. 16–42.

156 P. Niedermayer: Siebenbürgische Städte. Bukarest 1979. 91.; G. Nussbächer: Aus Urkunden und Chroniken. I. Bukarest 1985. 98.

157 Th. Năgler: Die Ansiedlung der siebenbürger Sachsen. Bukarest 1979. 161. A szerző szerint Kézdszék környékére, a későbbi szék „felvidékére” 1224 után, míg Segesvár vidékére csak 1264 után érkeztek szász telepesek.

158 Fabritius (1875) 110–111.; V. Văduşianu: Istoria artei feudale în ţările române. I. Bucureşti 1959. 29.; R. Heitel: Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cislăchioara. Apulum II (1973) 273–292.; V. Drăguţ: Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească. Bucureşti 1976. 95.; J. Fabritius-Dancu: Sächsischen Kirchenburgen in Siebenbürgen. Sibiu 1983. 28.

A TELEGDI SZÉKELYEK ÉS KERESZTÚR-SZÉK KIALAKULÁSA

Amikor területünk a 13–14. századi írott forrásokban először feltűnik, rajta az erdélyi püspök fennhatósága alá tartozó telegdi főesperesség székely népessége élt. A későbbi Maros-szék, Udvarhely-szék, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászón-szék területét felölelő, hatalmas kiterjedésű főesperesség névadó települését a kutatás ma már egybehangzóan a Bihar megyei Mezőtelegddel azonosítja,¹⁵⁹ és feltételezi, hogy a székelységnek ezt a jelentős tömbjét valamikor (az egyes vélemények a 11–12. század és a 13. század eleje között oszlanak meg) Biharból telepítették át mai lakhelyére.¹⁶⁰ Alátámasztja ezt az elképzelést az Árpád-kori Bihar megye több pontján is kimutatható korábbi székely népesség, illetőleg 13. századi székely maradványlakosság nyoma.¹⁶¹ Lényeges azonban hangsúlyozni, hogy a telegdi székelyek és (Mező)Telegd összekapcsolásából még nem következik, hogy a telegdi főesperesség *teljes népét* csupán Mezőtelegd környékéről, a Sebes-Körös völgyéből telepítették Kelet-Erdélybe; a főesperesség kiterjedése ugyanis többszörösen meghaladta a fenti területet.

A főesperesség teljes népének egységes telegdi eredete ellen szól, hogy területén három, egymástól jelentős mértékben különböző székely nyelvjárás, a maros-széki, az udvarhely-széki, valamint a csíki-gyergyói mutatható ki,¹⁶² amit csak úgy magyarázhatunk, hogy e népcsoportok „előtörténete” is eltért egymástól. A három nyelvjárás a telegdi főesperesség területén belül egyúttal három, vízváltakozó hegyvonulatokkal elkülönített földrajzi egységet is jelent, ahol az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék szerint egy-egy alesperesi kerület, a marosi (de iuxta Morisio), a későbbi Udvarhely-szék területével egyező Nagy-Küküllő menti erdőháti (Erdeuhath), valamint a Csíki-, Gyergyói- és Kászóni-medence területét felölelő csíki kerület (Chik) működött.¹⁶³

Székelykeresztúr és környéke az Erdőhát Ny-i negyedét foglalta el. Területét birtokügyek, illetve határjárás alkalmával készült több oklevél is említi a 13. század végétől (az 1270–72-re keltezett gyanús oklevél szerint: „universitatis Sicularum de Telegd”; 1301-ben: „a parte vero Thylegh”; 1329 körül: „Siculi [...] in dyocesi Thelegd constituti”).¹⁶⁴ Az ide vonatkozó oklevelek többségében a *telegdi székely* megnevezés az Erdőhát lakóit illette. Az Udvarhely-szék és Seps-i szék határán fekvő Nagybacon egy-egy részét a középkorban Telegdi-Baconnak (ez Udvarhely-székhez tartozott), illetve Seps-i Baconnak (Seps-i szék része) nevezték.¹⁶⁵ Udvarhely-széknek e DK-i szögletét, ahol Bacon is fekszik, a mai napig *Erdővidék* néven ismerik. Mindez azt sejteti, hogy a telegdi székely megnevezéssel — szűkebb értelemben — az Erdőhát népét illették. Ezzel összefüggésben a helynévkutatás számos olyan udvarhely-széki helynevet tart számon, melynek párhuzamát kimondottan Biharban találjuk meg (Benkő Loránd nyomán csak példaként említem a bihari *Kösmő* és az udvarhely-széki *Küsmöd*, a Székelyhíd (!) mellett, elpusztult *Fanchal* és *Székelyfancsal*, az ugyancsak elpusztult bihari *Kucheth* és *Kecsedkisfalud*, *Atyás* és *Atyha*, *Zsáka* és *Magyarzsákod* helynév-párost).¹⁶⁶

A 13. században, amikor oklevelekben először tűnnek fel a Kelet-Erdélyben élő „telegdi székelyek”, figyelemre méltó módon megnő a korra jellemző régészeti lelőhelyek száma is. A korábbi, kivétel nélkül továbbélő települések mellett/között legalább 14–15 új, máig meglévő falu keletkezett; ekkor alakul ki az a középkori településhálózat, mely — kis változásokkal — napjainkig fennmaradt. Az újonnan keletkezett települések közé tartoznak a *Kis-* előtagú falvak (Kisgalambfalva, Kiskadács, Kiskede, Kissolymos); ezek mind a hasonló nevű, de később *Nagy-* előtaggal bővült települések közvetlen szomszédságában találhatók, tehát azok határában jöttek létre. A kisgalambfalvi 7/1. és a kiskedei 9/1. lelőhelyen a legkorábbi középkori leletek 13. századiak, míg a kiskadácsi 8/1. lelőhelyen 14. századiak. Kissolymosról III. Alexiosz Angelosz (1195–1203) bronz érméje jutott az SzkVM-be, ugyanitt a 11/3c. lelőhelyen több 12–13. századi cserép, köztük egy cseréptöredék is előkerült.

A területünkön előforduló *-falva* utótagú településnevek kétharmada (10 falu) bizonyíthatóan késői eredetű. Ezek közül három településen nem találtam a késő középkort megelőző leleteket, hét falunál a régészeti előzményeket a késő Árpád-korig lehetett visszavezetni. Csekefalva esetében az ismételt terepbejárások mellett ásás is alátámasztja (3/1., 2., 6. lelőhely), hogy minimális számú 12. századi lelettől eltekintve számottevő tárgyi emlékanyag a 13. századtól mutatható ki. A falvaknak nevet adó, régi magyar személynéveket viselő birtokosokról gyakorlatilag semmit sem tudunk. Csak feltételezhetjük, hogy az 1325-ben feltűnő *Symian* fia Mihály fiai Simon, Mihály és János előkelő telegdi székelyek 13. században élt nagyapja esetleg a szintén telegdi székely területen lévő

159 Györffy ÁMF I. 572, 674–675.; Benkő L. (1990) 115.

160 Györffy ÁMF II. 106.; III. 541. (11–12. század); Ferenczi–Ferenczi (1972) 309, 312. (13. század 30–40-es éve); Ferenczi–Ferenczi (1977) 296–302. (13. század eleje).

161 Györffy ÁMF I. 572. — Esetleg a telegdi székelyekhez köthető Árpád-kori régészeti leletek Telegden és környékén: S. Dumitraşcu:

Descoperiri arheologice din valea Crişului Repede şi semnificaţia lor istorică. Crisia 16 (1986) 687–714.

162 L. 152. jegyzet.

163 MonVat I. 96–97, 103, 112, 115–116, 131–133, 140–141.

164 SzOkl I. 20–21, 32–33.; III. 2–3.; Ub I. 107–108.

165 SzOkl IV. 117; V. 292.; VII. 407.

166 Benkő L. (1988).

Siménfalva birtokosa lehetett.¹⁶⁷ *Fiatfalva* és az 1264-ben, illetve 1285-ben említett, Marosvásárhely környékén birtokos *Fyoch comes* között semmi kapcsolat nincs.¹⁶⁸ Öt faluban a 12. század végét és a 13. századot megelőző leletek is előkerültek. Ez utóbbi települések arra figyelmeztetnek, hogy jóllehet a *-falva* típusú helynevek többsége valóban a 13. századtól kezdve alakult ki, a név önmagában nem elegendő bizonyíték a település kezdetének 13. századi datálásához, mivel elvben számolnunk kell a névváltoztatás, példánk esetében valószínűleg a rátelepedés következtében létrejött névváltoztatás lehetőségével is.

Ebben az időben Keresztúr belső településrendje is alaposan megváltozott. A korábbi eredetű Keresztúrfalva (22/2. lelőhely) a Gagy-patakának bal partjára települt, az ettől D-re, a Nagy-Küküllő ártere felé emelkedő alacsony hát korábban lakatlan vagy csak gyéren lakott volt; a 13. századtól azonban ide került át a település súlypontja, és innen származnak azok a régészeti leletek is, melyek azt bizonyítják, hogy a későbbi „Keresztúr város” mezővárosi fejlődésének kezdetei a 13–14. századig nyúlnak vissza. A frissen benépesült terület rész K-i szélén a 13. században felépült a középkori Erdőhát legnagyobb plébániatemploma;¹⁶⁹ ez, ellentétben a környék csaknem valamennyi középkori egyházával, nem dombtetőn vagy a település fölé emelkedő magasabb teraszon, hanem a Nagy-Küküllő árteréből alig kiemelkedő hátra épült, olyan helyre, ahol a templom mellett piacteret lehetett kialakítani.

A településrend változását, a lelőhelyek számának hirtelen, mintegy két és félszeres növekedését kimutató régészeti topográfiai kutatás alapbizonyítékot talált a terület *székely* betelepítésének kérdésében. A fenti minőségi ugrást ugyanis már nem tulajdoníthatjuk a spontán népszaporulatnak, hanem új népesség, a telegdi székelyek megjelenésével hozzuk kapcsolatba. A jelenleg rendelkezésünkre álló régészeti megfigyelések azt sejtetik, hogy az új betelepítés a 12–13. század fordulóján vagy a 13. század elején történt meg.

Módszertani szempontból azonban igen lényeges hangsúlyoznunk, hogy csupán régészeti leletekkel — elvonatkoztatva Erdély településtörténetétől, a helynevektől és a vidék utótörténetétől — lehetetlen igazolni a letelepített telegdi népesség *székely* voltát, mivel e leletekből — ellentétben például az alföldi kunok, jászok régészeti hagyatékával — nem olvasható ki valamilyen külön „székely” jelleg.¹⁷⁰ Sajátos *székely* viselet vagy temetkezési szokás nyomai a templom körüli temetők ásatásakor sem mutatkoztak. Ez a negatív eredmény azok véleményét támasztja alá, akik szerint a (telegdi) *székelység* ekkor — ha egyáltalán szóba jöhet nem magyar eredete — már évszázadok óta magyarul beszélő népesség volt, mely nemcsak a mai Székelyföldön teremtett színmagyar helynévadást, hanem korábbi hazájában is, amint ezt Mezőtelegd 1256-os határjárása bizonyítja.¹⁷¹

Egyetlen vitathatatlanul archaikus jellegű szokásként csupán azt figyelhettük meg, hogy még a késő középkorban is a test mellé vagy a combokra fektetett karokkal temették el a halottakat, és nem, vagy csak igen ritkán kerültek a földbe összekulcsolt kézzel.¹⁷²

A telegdi székelyek kelet-erdélyi feltűnése után nem sokkal megkezdődött az Árpád-kori Erdély közigazgatásának jelentős átalakulása; ennek során jött létre a megyék joghatósága alól kivett szász és *székely* ispánság, illetőleg — idővel — ezek területén külön teritoriális egységek, bírósági *székek* keletkeztek.

E folyamatot a rendkívül gyér *székely* vonatkozású okleveles anyag alapján részletesen nem követhetjük. Mivel azonban régóta nyilvánvaló a szász és *székely* *székrendszer* párhuzamos fejlődése,¹⁷³ a nagyobb számban fennmaradt szász analógiák felhasználásával a fejlődés tágabb keretei rajzolhatók meg.

A szászság 1224 előtt — akárcsak a *székelyek* — több megye területén, azok szervezetébe beillesztve élt. Széttagoltságukat 1224-ben II. Endre szüntette meg úgy, hogy a szebeni ispánság hatáskörét kiterjesztette föléjük, *quod universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus*.¹⁷⁴ Az oklevél következő mondatából kiderül — és a *székrendszer* kialakulásának valószínűleg itt ragadható meg az egyik legfontosabb előzménye —, hogy az újdonsült szebeni ispánságba olvadó, a korábbi megyék szászok lakta részén kialakult többi ispánság mégsem „szűnt meg gyökeresen”, hanem a szebeni *comes* megbízottat állítatott élükre, olyan személyt, aki a más országos méltóságot is betöltő ispánnal ellentétben állandóan a neki juttatott te-

167 SzOkI III. 8–9.

168 SzOkI IV. 1–2, 2–3.

169 Dávid (1981) 279–288. — Figyelemre méltó, hogy a „nagy rivális”, Székelyudvarhely középkori eredetű plébániatemplomának, a Szent Miklós templomnak mérete az 1787-es bontás előtt 13×5,5 öl, tehát teljes hossza csak 24,5 m, szélessége 13,5 m volt, így még a késő középkori épület is kisebb volt keresztúri társánál. Vö. Entz G.: A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom. Közlemények 3 (1943) 99–102, 103–112.

170 Bóna I.: A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. In: Történelem, régészet, néprajz. (Szerk.: Újváry Z.) Debrecen 1991. 9–17.

171 Györffy ÁMF I. 675.

172 Székely Zoltán közlése, mi szerint Szentgerice (Maros m.) unitárius temploma mellett, *késő* középkori sírból S végű hajkarikák kerültek volna elő, tévedésen alapul; a szóban forgó „hajkarikák” (SzkVM, Lsz: 3853–3855) a valóságban bronzdrótból hajlított, 16–17. századi ruhakapcsok. Vö. Székely Z.: Kora középkori temetők Dél-kelet-Erdélyben. In: Korunk Évkönyv. Kolozsvár 1973. 223–224.

173 Connert (1906) 52.

174 Ub I. 34–35.

területeken tartózkodott (*Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens*). Mályusz Elemér alapvető megállapítása szerint a „kerületek, amelyek élére a szebeni comes a maga tisztjeit” állította, „megfeleltek azoknak a kisebb egységeknek, amelyekben az eddig különböző ispánok alá rendelt százság széttörölve élt s amelyek a XIV. században székké fejlődtek”.¹⁷⁵

Hasonló rendezés tételezhető fel a 13. századi székelységnél is, bár frott adat nem maradt róla. Egy 1235 után készült, *visszadatált* oklevél azonban¹⁷⁶ Bodon (Vidin) 1228-as ostroma kapcsán megemlékezik Bogomér székelly ispánról, ami azt jelenti, hogy a szintén több vármegye területén élő székelység számára ekkor már szintén külön ispánság létesült. Ennek a bennünket közelebből érintő részét egyházilag az erdélyi püspök alá tartozó telegdi főesperesség ölelte fel, vezetőjét, a telegdi főesperest, oklevelekben 1235-től említik.¹⁷⁷ Az alkalmasint az Andreanum korában megalakuló székelly ispánság belső tagolódását a 13. század végi, 14. század eleji szász analógiák alapján képzelhetjük el.

A korábban *comitatus*ként vagy *districtus*ként szereplő szebeni provincia 1302-ben székként tűnik fel (Universitas provincialium sedis Cybini et ad ipsos pertinentes).¹⁷⁸ Szászsebes-szék 1309-ben,¹⁷⁹ Sink-szék pedig 1329-ben¹⁸⁰ saját pecsétje alatt állít ki oklevelet. Ezek az adatok rendkívül meggyengítik Georg Eduard Müller¹⁸¹ és a rá támaszkodó Makkai László elképzelését,¹⁸² hogy a szász székrendszer csak az 1324-es szász felkelés leverése után szervezte volna meg Károly Róbert. A fentiek fényében sokkal valószínűbbnek tűnik H. Connert véleménye, mely szerint a 14. század első felében már létező nyolc szász szék kialakulásának kezdete még a 13. századra megy vissza, és benne a korábbi megyei beosztás, a földrajzilag is elkülönülő tájegységek megléte, továbbá a telepítés eltérő körülményei egyaránt szerepet játszottak.¹⁸³ A nem sokkal korábban lezajlott folyamatot a 14. századi oklevelekben terminológiai bizonytalanság érzékelteti. Jó példa erre a Keresztúr-széktől közvetlenül Nyra fekvő szász Segesvár-szék (1337: senioribus sedum [...] de Seguzwar),¹⁸⁴ melyet 1339-ben még *comitatus*ként emlegetnek (quaedam possessio Feyerereghaz vocata in comitatu Segusvar).¹⁸⁵ A székek kialakulásának korai szakaszára emlékeztető *comitatus* terminust a besztercei kerületről szólva 1310-ben és 1311-ben,¹⁸⁶ a brassói kerület esetében 1355-ben és 1361-ben¹⁸⁷ még használták.

A két utóbbi kerület bizonyíthatóan még a 13. században született. A korábban Doboka megyei királyi birtok *terra Bistiche* 1264-ben István ifjabb király tulajdona volt,¹⁸⁸ 1287-ben pedig — a fenti előzményektől talán nem függetlenül — már *districtus*ként szerepel.¹⁸⁹ A Fehér megyéből kivált brassói kerület 1288-ban *comitatus de Burcia* néven tűnik fel.¹⁹⁰ A *comitatus* területét felölelő brassói dékánátusnak a *p[ri]mitia foundationis ipsius sedis* bírt jogairól egy 1352-es oklevélből megtudjuk, hogy azokat még István ifjabb királytól nyerte.¹⁹¹

Érdekes, hogy az írásbeliségben a székelység belső, területi tagolódására utaló elemek, a szászokéhoz hasonlóan, szintén a 13. század vége felé jelentkeznek, amikor már megkülönböztetik a telegdi, Aranyos melléki és kézdi székelyeket.¹⁹² Éppen a telegdi székelyekre először utaló 1270–72-re datált, 13. század végi hamisítvány (?) oklevélből derül ki, hogy a fenti megkülönböztetés nem egyszerűen a származásra vagy a székelyek lakóhelyére utal, hanem mögötte már közigazgatásilag elkülönülő területi egységek rejlenek.¹⁹³

A szóban forgó oklevél szerint¹⁹⁴ Hylyas fia Lőrinc és ennek fia Levstachivs azt a kegyet kérte V. Istvántól, hogy *Zederies* és *Scentkerest* nevű örökölt egyházas birtokaikat, melyek „in vicinitate Siculorum de Telegd” fekszenek, a telegdi székelyek törvénye szerint („secundum legem et statutum omnium Siculorum de Telegd”) bírassák. E kérés nyomán V. István megparancsolta a telegdi székelyek egyetemének („universitati Siculorum de Telegd”), hogy a fenti birtokosokat falvaikkal együtt fogadják be maguk közé, miután a király felmentette e birtokokat a megyéispánok fennhatósága alól. Az oklevél külön érdekessége, hogy a felsorolt két falu gyűjtőterületünk tőzszomszédja, így a „telegdi székelyek szomszédsága” jelen esetben Székelykeresztúr közvetlen környékét jelenti.

175 Mályusz E.: A középkori magyar nemzetiségi politika. II. Századok 73 (1939) 385–448, 388.

176 CodDipl. IV/1. 21–27.; RRSA I. 608. sz.

177 Ub I. 61–63.

178 Ub I. 225. Szeben-szék további, 14. század eleji említése: 1309: Ub I. 249, 252.; 1317: Ub I. 323.; 1336: Ub I. 379.; 1337: Ub I. 487, 490.

179 Ub I. 243. „cum sigillo provincialium sedis iudiciariae de Sebzs (!)”.

180 Ub I. 431. „sigillo nostrae sedis” [ti. *Shenck* — B. E.]

181 G. E. Müller: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. Köln—Wien 1985.

182 Makkai (1988) 332, 335.

183 Connert (1906) 4–5.

184 Ub I. 490.

185 Ub. I. 497.

186 Ub I. 295–296 és 299–300.

187 Ub II. 110, 191.

188 Ub I. 92–93.

189 Ub I. 157.

190 Györffy ÁMF I. 826.

191 Ub II. 79, 87.

192 Telegdi székelyek: vö. 73. lap, 173. jegyzet; kézdi, illetve Aranyos menti székelyek: SzOkl I. 18–19, 21–23, 26–28, 35–36, 36–37.; SzOkl III. 1–2.; SzOkl VIII. 9–14, 14–15, 16–17, 19.

193 Connert (1906) 12.

194 SzOkl III. 2–3.; Ub I. 108.; RRSA 2235, 2969. sz. — Ez utóbbi az oklevelet gyanúsítván ítéli, mivel azonban az irat 1279-es átirata eredetiben fennmaradt, a telegdi székelyekre vonatkozó adatait felhasználhatjuk.

Zederes, ahol a fenti oklevél szerint Szűz Mária tiszteletére emelt kőtemplom állt, biztosan azonosítható a későbbi is Felső-Fehér megyei szigetet, megyetöredéket képező közeli Szederjessel. Ugyanakkor nem fogadhatjuk el Szabó Károly másik azonosítását, mely szerint a *Scenkerest* nevű település a Szentkereszt tiszteletére emelt kőtemplommal bír, a Segesvár/Kézdi-székben található Szászkeresztúrral lenne azonos,¹⁹⁵ már csak azért sem, mert a *Keresztúr* és a *Szentkereszt* két teljesen különböző helynévtípusba tartozik.¹⁹⁶ Gyengíti az azonosítást az is, hogy Szászkeresztúr 1322-ben, nyilván királyi adományból, a kerci cisztercita apátság birtoka volt,¹⁹⁷ a településnek már ekkor meglévő *Creutz* neve pedig azt bizonyítja, hogy szász telepesek lakták. Itzkovits Emma vette észre, hogy több középkori oklevélben Szederjes következetesen a vele szomszédos, szintén Felső-Fehér megyei Magyarfelekkel együtt fordul elő, és német nevük is összekapcsolja őket (*Neufleigen*, illetve *Altfleigen*).¹⁹⁸ A „társközségi” viszony oka, hogy e falvak (rész)birtokosai a szomszédos keresztúr-széki Fiafalva főrendű székely lakói voltak, legalábbis a 15–16. században, amikor Fiafalva neve írott forrásokban először feltűnik.¹⁹⁹ Mindezek alapján a Szentkereszt nevű falut Magyarfelekkel azonosítjuk. Jóllehet e két falu a valóságban nem vált a telegdi székelyek kizárólagos birtokává, az említett oklevél az első ránk maradt emléke annak a hosszabb, zömmel 14. századi folyamatnak, melynek során további megyei területeket bekelebeztek a telegdi székelyek, főként a későbbi Keresztúr-szék Partiumában. Feltételezhetően telegdi székely volt az 1270–72/1279-es oklevélben szereplő Lőrinc és Lestyán is, akik egy korabeli hamis, vagy legalábbis gyanús oklevél segítségével próbálták megyei területen fekvő örökölt birtokaikat Telegd/Udvarhely-székhez kapcsolni.

Az oklevél rendkívül lényeges információja, hogy a 13. század végén területünk már nem megyei föld, hanem olyan terítorium, amelyen a székelyek *saját törvényeik* szerint élnek, mentesen az ispánok vagy a vajda officialisának zaklatása alól. Mindebből az következik, hogy e terület egyházi szervezete, a telegdi esperesség oklevelekben és a pápai tizedjegyzékben jobban tükröződő intézménye mögött egy világi területi egység is rejtőzött. Jól bizonyítja ezt egy 1280-as dátummal közölt, a valóságban azonban 1329 körül kelt oklevél is,²⁰⁰ melyet egy székely vonatkozású ingatlan-adásvételben a telegdi székelyek állítottak ki. Őket e világi ügyben természetesen nem a telegdi főesperes képviselte, hanem egy *comes* és *ceteri siculi viri providi et honesti*. Kevéssel utóbb, 1342-ben az *universitas syculorum de Telegd, de Chyki et de Kyzd*, továbbá az *universitas syculorum de Sebus* megnevezéssel találkozunk, amit a szóban forgó oklevél tartalma ismeretében megnyugtatóan Telegd-, Csík-, Kézdi- és Sebes(Sepsi)-székként értelmezhetünk.²⁰¹ Ezek az elszórt adatok valószínűvé teszik, hogy az eddigi elgondolásokkal ellentétben a székely székek kialakulása nem a 14–15. század fejleménye,²⁰² hanem egy olyan fejlődés végeredménye, mely a 13. század végéig vezethető vissza. A székelyeknél a *szék* megnevezés tudomásom szerint először 1366-ban, Sepsi-székre, és a 14. század végén, Maros-székre vonatkozóan jelenik meg.²⁰³

Kutatott területünk szempontjából jelentős kérdés, hogy a 13. század végétől (?) kialakuló Telegdi(Udvarhely)-széken belül mikor jött létre Keresztúr-szék, illetőleg — általánosítva — a székek területén mikor és miért keletkeztek fiúszékek. A kérdést az eddigi kutatás meglehetősen sommásan intézte el, kialakulásukat a késő középkorra tette,²⁰⁴ és létrejöttüket királyi privilégiumhoz kapcsolta.²⁰⁵ Jóllehet a fennmaradt oklevelek alapján ez a következtetés több fiúszéknél is valószínűnek látszik, Keresztúr-szék konkrét esete az elseitett általánosítás vesélyére figyelmeztet.

Sedes Kerezhthur első írott említése 1477-ből származik, élén ekkor bíró (judex) és a vének (seniores) álltak.²⁰⁶ Bár korábbi okleveles adatokkal nem rendelkezünk, Székelykeresztúr régészeti leletei azt sejtetik, hogy Keresztúr-szék kialakulása a 15. század második felénél korábban, és nem előzmények nélkül következett be. A 13–14. századi leletek ugyanis már a mezővárosi fejlődés csiráit sejtetik, s tanúságuk szerint a korszak lakóinak foglalkozása esetenként már kilépett a szokványos falusi gazdálkodás keretei közül. A kézművesség kezdeteire utal az, hogy a település központjában vas-, bronz- és bőrfeldolgozás nyomaira akadunk, ez utóbbi pedig feltételezi az állattartás és kereskedelem meglétét is.

Más úton közelítve meg a kérdést, az eredetileg sem kisméretű, 13. századi keresztúri plébániatemplom átépítését feltehetően még a század végén vették tervbe. A korábbi egyhajós épületnél jóval tágasabb, nyugati toronypáros, háromhajós bazilika nagyszabású tervéhez közvetlen analógiát a gyulafehérvári székesegyház Ny-i homlokzatán kívül a marosnagy-laki ref. templom szolgált. Marosnagy-lak 1288-tól Kilián, telegdi főesperes és gyulafehérvári kanonok frissen szerzett birtoka volt,²⁰⁷ ahol az új templom felépülése nagy valószínűséggel a

195 SzOkl III. 2.

196 Benkő Loránd szíves szóbeli közlése.

197 *Fabritius* (1875) 18.

198 *Iczkovits* (1939) 70.; *Dávid* (1981) 46. lap, 14. jegyzet.

199 Vö. 22/23. leőhely, történelmi rész.

200 SzOkl I. 20–21. Az oklevél helyes datálásáról: *G. Nussbächer*: Zur Datierung einer Urkunde über einen Grund- und Mühlenverkauf (1280?, Ub I. Nr. 197.). FVL 23 (1980) 2. 119–120.

201 SzOkl VIII. 18.

202 *Szádeczky Kardoss* (1927) 30–31.; *Makkai* (1988) 332, 335.

203 Sepsi-szék: SzOkl I. 70–71.; SzOkl VIII. 33–34, 395–397.

Maros-szék: SzOkl IV. 8.

204 *Szádeczky Kardoss* (1927) 32.; *Makkai* (1988) 332. Ez utóbbi a fiúszékek megjelenését a „középkor végén” képzei el.

205 *Connert* (1906) 5.

206 SzOkl III. 98–99.

207 SzOkl IV. 3–4.

kanonok-főesperes személyéhez köthető. A nagylakihoz rendkívül hasonló, de nagyobb szabásúra tervezett keresztúri új templom — ha elkészül — Udvarhely-szék ma ismert legnagyobb korabeli egyházi épülete lett volna; ez azt jelenti, hogy Kilián főesperes idején már számolni kell Keresztúr relatív kiemelkedő szerepével. Ezek után — jóllehet bizonyítani egyelőre még nem tudom — elképzelhető, hogy Telegd(Udvarhely)-szék területén Keresztúr (fiú)szék esetleg már a 14. század folyamán kialakult. Ugyanis az analógiák szerint — gondolok itt elsősorban a Sepsi-székből kiváló Miklósvár-szék példájára — *esetenként* nem anakronisztikus a fiúszékek kialakulását a 14. századig visszavezetni. Ez utóbbi létrejöttéről egy 15. század eleji oklevél tudósít. Miklósvár bírójának (judicis), elöljárójának (consulum) és véneinek (seniorum) kérésére Stibor vajda 1395–1401 között engedélyezte, hogy „ipsi in dicta villa Mikloswara ad instar ceterarum Sedium parcium illarum Sedem Judiciariam habere ac celebrare, ac causas, lites et questiones quascunque Judiciarias sentenciarum more definire et decidere Juridicis temporibus [...] debitis et opportunis valerent atque possent”.²⁰⁸ Hasonló folyamat játszódott le a Csík-székből kiváló Kászon fiúszék esetében is. Egy 1462-ben kelt oklevél szerint a kászoniak Zsigmond császártól kaptak engedélyt, „*vt ipsi siculi [...] de dicta Kazon per se sedem belliductorem et iudicem inter ipsos eligere et deputare habereque valerent*”. Ebbe Csík-szék még a 16. század második felében sem nyugodott bele.²⁰⁹

A KÉSŐ KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI KERESZTÚR-SZÉK

A Székelykeresztúr környékét is magába foglaló Telegdi(Udvarhely)-szék a 14–15. század folyamán Küküllő megye rovására Ny–ÉNy-i határa mentén is növelte területét. Az első ismert kísérletet, a Fehér megyei Felek és Szederjes 13. század végi bekebelezését (vö. 31–32. lap) még nem koronázta siker; a két falu csupán az 1876-os megyerendezés után lett Udvarhely vármegye része. Más volt a helyzet azonban a későbbi Keresztúr-szék ÉNy-i részén fekvő ún. Partiummal (vö. 10. lap). A 14. század első felében több falu bizonyíthatóan nem tartozott még a Székelyföldre (Vécke, Zsákod),²¹⁰ 1342-ben azonban Vécke birtokosai már a székely foglalási szándék ellen kénytelenek tiltakozni,²¹¹ a később is Küküllő megyei, Keresztúr-székkal közvetlenül határos Küküllőszárdot pedig 1368-ban Nagy Lajos vette oltalmába a székelyek ellen.²¹² Nem tudjuk, Véckét, a későbbi Székelyvéckét mikor sikerült az utóbbiaknak megszerezniük, tény azonban, hogy 1538-ban már a Székelyföldre tartozott.²¹³ A Partium legszélső, ÉNy-i településéről, Szentdemeterről egy 1436-os oklevél alapján úgy tudtuk, hogy azt, mint királyi birtokot Zsigmond császár hívének, Demeter fia Kemény Lőrincnek adományozta²¹⁴, tehát megyei státusának megváltoztatására és a Székelyföldre csatolására csak ez után kerülhetett sor. Miután a kérdéses oklevél újkori hamisítvány volta köztudottá vált²¹⁵, történeti adataink közül törölnünk kellett, azonban a falu középkori templomának gazdag és egyedi épületplasztikája²¹⁶ azt sejteti, hogy a később is Küküllő megyéhez tartozó településekkel határos Szentdemeter a 16. század előtt szintén megyei területen fekvő magánbirtok lehetett. A Partium falvai 1567-ben már kivétel nélkül Udvarhely-székhez tartoztak.²¹⁷ Valószínűleg szintén a telegdi székelyek 13–14. századi expanziójára utal a Keresztúr-szék Ny-i peremén fekvő *Újszékely* és *Székelyszállás* falu neve is; ezt igazolják az Újszékelyen talált 13–14. századi cserepek (28/lc. lelőhely).

Keresztúr-szék a késő középkorban sem tartozott a hét főszék közé, 16. századi források rendszerint Udvarhely-székkal együtt említik.²¹⁸ Nincs adatunk rá, hogy — Miklósvár-szék vagy Kászon-szék példájára — Keresztúr-szék is megkísérelte volna a *separatiót*, hogy Udvarhely-széktől teljesen függetlenül, *sedes principalis*-ként bíraskodjék. Erre, a székely székek fellebbviteli fórumaként működő, a 16. század első felében *Capitalis sedes*-nek nevezett Udvarhely anyaszékkal szemben amúgy sem lett volna esélye.²¹⁹ Gyéren ránk maradt történeti adatok arról is tájékoztatnak, hogy a fejedelemség korában Keresztúr oppidum jelentőségének — és kiterjedésének! — érzékelhető csökkenésével a szék maga is veszít súlyából. 1590-ben, pereskedés során a Keresztúrhoz tartozó Timafalváról írják, hogy fekszik „Kereztur zekben, kith regen annak hittak, melj Kereztur zek most Vduar-

208 Miklósvár-szék pere Sepsi-székkal: SzOkl III. 20–21. (1395–1401, 1404); SzOkl I. 181–184. (1495); SzOkl II. 24–26. (1531); SzOkl II. 26–27. (1532).

209 Kászon pere Csík-székkal: SzOkl I. 194–195. (1462); SzOkl III. 341–342, SzOkl IV. 18–19. (1571).

210 Györffy ÁMF III. 563.

211 SzOkl I. 50.

212 SzOkl I. 74.

213 SzOkl II. 42.

214 Orbán I. 158.

215 Mátyusz E.: Gróf Kemény József oklevélhamisítványai. Levéltári Közlemények 59 (1988) 201–202.

216 Dávid (1981) 330–335.

217 SzOkl II. 219.

218 1505: „primipili [...] sedium [...] Vdwarhel et Kereztur”. SzOkl VIII. 220.; 1552: „Udvarhely cum Kereztur szék”. SzOkl II. 99.

219 SzOkl II. 81.

hely zeknek is mondatik”.²²⁰ A 17. század elejétől területünk megszervezésében új terminus, a *fiúszék* (sedes filialis) tűnik fel,²²¹ 1649-ben pedig Keresztúr-széket *alszékként* (vicesedes) említették.²²² A 17. századi Keresztúr-szék székbírósága élén alkirálybíró és székbírák állottak; a széket keddi napon tartották.²²³

A szék központja, Keresztúr, a késő középkor folyamán mindvégig mezővárosként, a 16. század végén az ezzel egyenértékű *Kereztur varasa*²²⁴ néven szerepel.

A 15. századi Keresztúr mezővárosi voltát nemcsak a település 1459 óta adatolt oppidum megjelölése bizonyítja, de erre utal a helyi kerámiának a környező falvakénál fejlettebb színvonala, és ezt igazolják a 15. századi leletek között megtalálható vaskfeldolgozó műhely maradványai (22/1o. lelőhely), a kis méretű, nemesfém olvasztására szolgáló tégely, rézlemeznyíradékok, drótdarabok és a 22/1g. lelőhelyen talált összecsukható (pénzváltó vagy ötvös-) mérleg is.

E néhány tárgy, valamint a helyi plébániatemplomnak a 15. század közepén végzett nagyszabású javítása, új, tágas szentély építése és boltozása (1458) Keresztúr mezővárosi fejlődésének a 15. században elért — igen relatív értékű — tetőzését mutatja. A 16. századtól a régészeti leletek és az írott források egyaránt a település fokozatos elsoványodását jelzik, miközben két közeli szomszédja, a szabad királyi város Segesvár és a Keresztúrnál dinamikusabban fejlődő székközpont, Székelyudvarhely mezőváros erőteljesen előretört. A fent említett fejlődési maximum viszonylagos voltát érzékelteti a 15. századi keresztúri érmeforgalom rendkívül alacsony szintje, a fémesszők (elsősorban a földművelésre utaló szerszámok), valamint az import- és luxustárgyak feltűnő ritkasága éppúgy, mint a polgári köépítkezés teljes hiánya.

A 15. század derekán, amikor írott források először világítanak rá Keresztúr-szék birtokviszonyaira, három olyan nemesi család él területünkön, melyeknek utódai egy évszázad múlva a székely főemberek (primorok) között szerepelnek: az Eőssi, Geréb és Nyújtódi családról van szó. Előttörténetről csak minimális ismereteink vannak, de ez a kevés is elég annak megállapításához, hogy a fenti három család egyike sem Keresztúr-széki eredetű. Egy bizonyos Eőssi János 1397-ben Doboka megyében volt birtokos,²²⁵ de maga a családnév is Székelyföldön kívüli, vármegyei eredetre, feltehetően a Doboka megyei Ős (ma Szászújós) falura mutat. A Geréb család neve kétségen kívül arról tanúskodik, hogy viselői egykor a comesnek, illetőleg gráfnak is nevezett szász *gerébek* voltak, míg a Nyújtódi család neve a kézdi-széki Nyújtódra, mint eredethelyre utal.

Az Eőssiek a 15. század közepén Székelyszenterzsébeten (1457), valamint a hozzá közel fekvő Hidegkúton (1467), illetőleg a szintén szomszédos, de már Kükküllő vármegyébe eső Székely- vagy Oláhándrásfalván (1453)²²⁶ tűntek fel; nem tudjuk, hogy már akkor, vagy csak az 1562-es felkelés után szereztek részbirtokot Keresztúrfalván és a Székelyszenterzsébettel szomszédos Nagysolymoson, valamint a Partium közeli, Magyarzsákod és Székelyvécke nevű falvaiban. A család birtokközpontja és udvarháza Székelyszenterzsébeten volt. A falu plébániatemplomának 1451-ben épült szentélye minden bizonnyal az eklésia fő patrónusának számító Eőssi család buzgalmanak köszönheti létét. Az Eőssi-birtok 1598–1602 között Péchi Simonnak, a későbbi erdélyi kancellárnak és a szombatosok lelkes támogatójának tulajdonába került. Péchi a továbbiak során a meglévők mellé Szentábrahámon és Alsóboldogfalván szerzett részbirtokokat, s nincs kizárva, hogy Betfalván, valamint Kis- és Nagyalambfalván is voltak részjóságai. Feltűnő ugyanis, hogy a Péchi-vagyont 1649-ben öröklő Kemény család az említett időpontban ez utóbbi három faluban is birtokosként jelenik meg. Különben a számottevő birtoktest nagyobbik része az 1662-ben Nagyszöllősnél elesett Kemény János fejedelem Simon nevű fiának hűtlensége miatt a háromszéki Daczó János, kisebbik része pedig Szombatfalvi István tulajdonába került.

A vidék előkelői között a Geréb család 1466-ban tűnt fel Fiafalván, s ez a falu volt birtokközpontjuk 1628-ig, Geréb András magvaszakadtáig; itt állt udvarházuk is a mai Ugron-kastély helyén. A 16. században részbirtokuk volt a Fehér megyei Feleken és Szederjesen, de — valószínűleg kihasználva az 1562-es felkelés utáni tömeges jobbagyadományozást — tekintélyes Keresztúr-széki birtokot is szereztek (Újszékely, Alsóboldogfalva, Keresztúrfalva, Timafalva, Betfalva, Csekefalva, Szentábrahám). Feltehetően rokoni szálak fűzték őket a betlenfalvi Geréb családhoz, amelyik a 16. század első felében Kis- és Nagyalambfalván is birtokos volt. A fiafalvi kápolna (22/24. lelőhely) építését a Geréb családdal hozom összefüggésbe.

A Nyújtódiak első, 1459-es említése Székelykeresztúrhoz — gyaníthatóan Keresztúrfalvához — kapcsolódik, ahol a 16–18. században is laktak Nyújtódiak. A család egyik ága a 15. század végétől Rugonfalván (20/2c. lelőhely), egy másik pedig 1503-tól a Partiumban fekvő Szentdemeteren élt.²²⁷ Mindhárom helyen volt udvarházuk;

220 SzOkl ú. s. I. 250.

221 1606: „Vduarhely Zekben mas neuen Kereztur Fiu zekben”; 1654: „Udvarhely Szekben Filialis Keresztur szekben”. Eredeti oklevelek az SzkVM Levéltárban.

222 Jakab—Szádeczky (1901) 392.

223 Uo. 359, 382, 392.

224 1589–1590-tól ismerjük a *Kereztur varasaban*, *Kereztur varos-*

saban, *Vduarhely szekben* típusú helymeghatározást, melynek ugyanabban az időszakban a latin *in Kereztur oppido* formula felelt meg: SzOkl ú. s. I. 57, 130, 238.

225 ZsOkl I. 557.

226 Csánki V. 867.

227 SzOkl II. 303.

közülük a keresztúrfalvinak a helyét még nem tudjuk azonosítani, a rugonfalvi kúriát a templom közelében alapfalak jelzik, a szentdemeteri pedig a Balási-kastély helyén állt. Hipotétikusan a Nyújtódiakhoz kapcsolom a keresztúri plébániatemplom új szentélyének építését és boltozását (1458), a rugonfalvi templom bővítését és új szentélyének megépítését (15. század vége vagy a 16. század eleje), továbbá a szentdemeteri plébániatemplom szentélyének építését, boltozását és kifestését a 15. század végén.

A Nyújtódiak 15. sz.-i előmenetelét feltehetően kedvezően befolyásolta Nyújtódi Székely Miklós tinnini püspök, Mátyás király diplomatája²²⁸, aki — bár Keresztúr-szék és az itteni Nyújtódiak kapcsán a helyi oklevelekben nem szerepel — nevéből ítélve rokoni kapcsolatban állhatott velük. A család másik értelmiségi sarja, Nyújtódi István fia András 1509-ben a krakkói egyetemen tanult. 1526-ban szerzetesként lefordította a bibliából Judit könyvét, Tövisen élő apáca húga, Judit számára (Nyújtódi- vagy Székelyudvarhelyi kódex).²²⁹

A rugonfalvi Nyújtódi-birtokot 1538-ban már a betlenfalvi, illetőleg kadicfalvi (Udvarhely-szék) Benedekffy család tulajdonaként említik.

A tárgyalt három család birtokai jellemző módon gyűjtőterületünk Ny-i, DNy-i szélén feküdtek, ahol Keresztúr-szék a vármegyék területével érintkezett; ezzel összefüggésben birtoklásuk kimutatható több közeli, de már vármegyei faluban is, házasság révén pedig több szállal kötődtek a megyei nemességhez, illetve a szászság módosabb rétegeihez.²³⁰ Meglehet, hogy e családok felemelkedésével és további birtokszerzésével függ össze, hogy a Partiumnak mondott terület a Székelyföld része lett. Mint patrónusok, e famíliák hozzájárultak birtokközpontjuk templomának javításához/bővítéséhez, s az okleveles adatok mellett éppen ezek az építkezések sejtetik, hogy felemelkedésük nem tehető a 15. századnál korábbra. A szentélybővítések feltűnő gyakorisága azt jelzi, hogy a helyi viszonylatban kiemelkedő családok tagjainak templomi üldőhelye nem kegyúri karzatokon, hanem a szentélyben volt, mint ahogy temetkezni is ide szerettek.²³¹

Az említetteken kívül még néhány 15. századi, feltehetően helyi eredetű, de birtokállományukat tekintve kevésbé jelentős nemesi családról tudunk; 1466-ban a fiatfalvi Pálffi, 1478-ban a timafalvi Tatár, 1518-ban pedig a nagykadácsi Semlyén családot említik az írott források.

A lófők fölé emelkedő nemesi rend, a „feu nepek”, „fw wraym” látványos gyarapodásának lehetünk tanúi az 1562-es székely felkelés után. Nemcsak a régi előkelők nyertek az 1560–1580-as új években új adományokat, de számos, más vidéken birtokos főember is itt kap új birtokrészt, mi több, sok ügyesen helyezkedő lófő család is a „főnepek” sorába lép, mint például a keresztúrfalvi birtokrészt szerző Csákány, az andrásfalvi Molnos, a gaggi Györffi, a martonosi Gálfi, a kobátfalvi Antalfi, a tarcsafalvi Pálffi és Tarcsafalvi család. E felemelkedő famíliák leszármazottjai között a legkiemelkedőbb életpályát a szentmiklósi János deák fia, Székely Mózes, a későbbi fejedelem futotta be. A siménfalvi udvarház körül az 1580-as évektől szerveződő Székely-birtoktest ifjabb Székely Mózes idejében az 1628-ban kihalt fiatfalvi Gerébek birtokával bővült, s így a vidék legjelentősebb uradalmává lett. 1634–36-ban a hűtlenné vált és nótázott ifjabb Székely Mózes 12 falura kiterjedő birtokát I. Rákóczi György udvari hívei között osztotta fel.

A 17. században a lófősisítés, illetőleg a lófők nemesítése a korábbi időszakhoz képest lényegesen gyakoribbá vált; csaknem minden faluban találunk már *nemesként*, tehát főemberként említett, jobbágytartó birtokost, aki a peres iratokban gyakran összetéveszthető a magukat a 16. század végétől szintén nemesnek nevező lófőkkel. E kis- és középnemesi, *agilisnak*, illetve *egregiusnak* minősített réteg lakóhelye *domus* és *curia nobilitaris* megnevezéssel tűnik fel a korabeli iratokban; a 17. században egy-egy faluban néha kettőt-hármat is említenek belőlük. E nemesi lakóhelyekből régészetiileg szinte semmi sem került napfényre, de a kisszámú épületmaradvány és a néhány fellelhető conscriptio azt sejteti, hogy e század vidéki nemesi otthonai a *castellumnak* nevezett fiatfalvi, valamint az emeletes siménfalvi udvarháztól kezdve a többosztatú, földszintes kőépületeken át a nagyobb méretű, alapíncézett faházig igen változatosak lehettek. Többségben minden valószínűséggel a faházak voltak, jelentős hatást gyakorolva a környék késő középkori népi építészetére, mint ahogy a bennük lévő valamivel igényesebb berendezési tárgyakat és kályhás tüzelőket is széles körben utánozták.

E nemesi/lófő réteg igényei és viszonylagos tehetősége is hozzájárult ahhoz, hogy a 17. század folyamán gyűjtőterületünk csaknem valamennyi falujában templom létesült, mi több, a század első felében zajló református-unitárius-szombatos felekezeti harcok nyomán egy-egy településen belül gyakran több istenházát is emeltek. Az újonnan épült templomok között számos fatemplomról is tudunk, ami önmagában is jelzi a szegé-

228 *Fraknoi V.*: Mátyás király magyar diplomatái. Budapest 1898. 88–89.

229 *Szabó S.*: A Székelyudvarhelyi codex. Budapest 1907. *Szabó D.*: A magyar nyelvemlékek. Budapest 1952. 37.; *Benkő L.*: Nyelvjárástörténeti megjegyzések. Magyar Nyelv 53 (1957) 280–283.; *Tonk* (1979) 205.

230 A szász eredetű fiatfalvi Geréb-családot esetleg rokoni szálak

kapcsolhatták a vingárti Geréb famíliához (vö. Nagyalambfalva, történeti rész, 1468–1507); egy 1441-es oklevél szerint Nyújtódi János felesége egy befolyásos Felső-Fehér megyei szász családból való (Ub V. 86.), 1524-ben Nyújtódi Demeter felesége az erdélyi alvajda, Barlabási Lénárd leánya volt (TelOkl II. 398).

231 Udvarhely-szék középkori templomairól: *Dávid* (1981).

nyebb falvak és kis felekezetek anyagi lehetőségeit. A 17. századi fatemplomok léte — melyeket a megerősödött felekezetek legkésőbb a 18. században kőépületekkel váltottak fel — megengedi azt a feltételezést, hogy egy-egy középkori kőtemplom helyén is korábban esetleg fatemplom állott.

Ami a késő középkor népi építészetét illeti, a 14. század végétől és a 15. század elejétől gyakorivá válnak régészeti leleteim között a gerendalenyomatos agyagtapasztás-darabok; ezek a felszínre boronátechnikaival rakott, tapasztott falú épületek elszaporodására utalnak. A fiatfalvi Ugron-kastély gazdasági udvarán (22/23. lelőhely) a 14. század második feléből származó, földfelszínre épült, kétosztatú lakóházat tártunk fel. A K—Ny tájolású házba, annak nagyobbik helyiségébe D-ről nyílt bejárat, és mindkét helyiséget egy-egy agyagból épített kemence fűtötte. Több keresztúri leletmentés, illetőleg a csekefalvi faluásatás (3/2. lelőhely) során az épületek között/mellett szabadtéri kemencéket, tárolóvermeket és szemétdödröket tártunk fel, továbbá olyan felszíni építmények nyomára is bukkantunk, melyek létéről csak az itt elszíneződött föld, a sűrűsödő leletanyag és cölöplyukak árulkodtak. Csak Székelykeresztúr belterületén kerültek elő eddig 14—15. századi, kővel szárazon kifalazott kutak maradványai, míg a csekefalvi faluásatás alkalmával csak egy kútszerű, hengeres, mély üreget találtam. Ásatásaim közös negatív eredménye, hogy sehol sem mutatkoztak a települést tagoló vagy kerítő árkok nyomai. Nem leltem árkot egyelőre az Árpád-kori településeken sem.

A 16—17. században a többsztatú, felszínre, talpgerendára épített boronaházak már általánosokká váltak; ezek egyik helyisége alatt gyakran pince is volt. Ilyen házak nyomai a csekefalvi faluásatáson (3/2. lelőhely) kerültek elő. Figyelemre méltó közülük az 5. számú, többsztatú, nagy lakóépület, melyet az egykor kissé lejtős területen részben a földbe süllyesztettek.

A felszínre épült, többsztatú, lepadolt (fa)házak közvetett régészeti bizonyítékát láthatjuk a 15. században feltűnő és általánossá váló kályhacsempékben és kályhaszemekben. Közülük a kályhaszemek jelentek meg korábban: a székelykeresztúri 22/lg. lelőhelyen folytatott ásatásom szerint a 15. század első felében vagy közepén már számolni lehet négyzetes peremű, tálka alakú kis kályhaszemekkel. Ezeket rövid hátrészüik és enyhén ívelt oldaluk miatt csak nagyon sok agyag felhasználásával lehetett beépíteni a tüzelőbe, így az eredmény még nem egy kályhaszemekből önállóan felrakott kályha, hanem egy olyan agyagkemence lehetett, amelybe a hőszigetelő felület megnövelésére sűrűn kályhaszemeket tapasztottak. Hasonló, vidékünkön „korainak” minősíthető kályhaszemek nemcsak Székelykeresztúron, hanem a környező falvak területén is előkerültek, köztük a 15. században elpusztult Görgény falu (1/8. lelőhely) helyén is.

A legkorábbi kályhacsempék a középkori Keresztúr belterületén tűntek fel. A 22/lg. lelőhelyen a fenti kályhaszemeket tartalmazó réteg fölött egy felszínre épült, tapasztott falú, leégett boronaház maradványait találtam meg, az épület agyagtapasztás-darabjai között sok, a 15. század második felére, végére keltezhető csempetöredékkel. A 16. század elején elpusztult ház tüzelője többsztatú, nagyobb méretű épületre utaló, kívülfűtős rendszerű kályha volt; mázatlan csempéit rózsaszínes-fehér engobe-bal és vörös földfestékekkel díszítették. A nagy mennyiségű, egymással összefüggő méretű kályhacsempé segítségével kísérletet tettem az elpusztult tüzelő rekonstrukciójára. A számításaim alapján megszerkesztett kályha nagy tűztere hasáb alakú volt, melyre kilencszög alaprajzú, dongáshátú csempékből felrakott hőszigetelő test került; az utóbbit csipkés peremű, áttört oromcsempék és háromszögű tetőcsempék zárták le.

E kályhatípus bonyolult felső részének csempéi eddig még csak ezen a lelőhelyen kerültek elő, a tűztér jellegzetes, festett csempéi azonban Keresztúr több pontján és a környék számos középkori, falusi településén is megjelentek, négyzetes peremű, tál alakú, mély kályhaszemek társaságában. Mindezt úgy értelmezem, hogy a fenti kályha egyszerűsített változata a falvak lakóházaiban is helyet kapott. Ez utóbbiak felső részét dongáshátú csempék helyett kályhaszemekből alakították ki. A leggyakrabban azonban — Keresztúron és környékén egyaránt — olyan 15—16. századi leletegyütteseket találtam, melyekben hátrész nélküli, egyik oldalán díszített agyaglaphoz hasonló csempék, a már említett, tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek, valamint egyszerű kivitelű, hátrész nélküli oromcsempék voltak. Ezek a leletegyüttesek — pontosabban a belőlük kialakított, ma még biztonsággal meg nem határozható formájú csempés tüzelők — a 16. század második felében is kimutathatók.²³²

A 15. századi fazekasság szembetűnő minőségi ugrása nemcsak a csempé- és kályhaszemkészítésen mérhető le. A század elején a korábban egyenetlenül, rétegesen szürkésbarnára vagy feketére égett fazekak helyébe a korongról még leemelt, de egyenletesebben megformált, változatos peremkiképzésű és méretű, keményre és vörösre égetett fületlen fazekak léptek. A század második felében, illetve vége felé válik általánossá a gyors forgású, nehéz korong használata; erről már levágták az edényeket. A század folyamán érezhetően gazdagodott az *asztali kerámia* is. Az étkezéshez használt edények, ellentétben a fazekak, valamint a kevés korsó, kancsó és fedő kvarcos homokkal szemcsésre soványított anyagával, gondosabban iszapolt, gyakran rendkívül finom agyagból készültek.

232 Keresztúr-szék középkori kályhacsempéiről: Benkő—Ughy (1984).

E kerámiafajta használata — minden bizonnyal szász hatásra — a 13. századtól a 17. századig folyamatosan kimutatható; aránya a kerámialeletek között a 14–15. században átlagosan 10%-ra emelkedett.

A korábbi időszakkal ellentétben, mikor a finom, halványvörösre égetett kerámiát szinte kivétel nélkül csak fényezett felületű, karéjos peremű kancsók képviselték, a 15. század elejétől hasonló jellegű kancsók, korsók, poharak, sima vagy benyomkodott peremű füles bögrék, (dísz)tálak használatára, mi több, helyi előállítására is van bizonyíték (22/2g. lelőhely). A 14. század végén és a 15. század elején a kancsók korábban díszítetlen felületét bepecsételt mintával és ezen gyakran vörös, sávós festéssel élénkítették; a 15. század későbbi évtizedeiben a pecsételés megszűnik, az edények (főként a korsók és kancsók) egyedüli díszítése a vörös, általában rácsmintás festés maradt. A 15. század végén igen szórványosan, finoman iszapolt, a redukáló égetéssel fémes feketésszürkére égetett edények (bögre, tál, kanna) darabjai is előkerültek; ennek az edényfajtának a használata a 16–17. században gyakoribbá vált, aránya azonban nem haladta meg a 2–3%-ot.

A 15. század végétől a 16. század végéig terjedő időszakra az is jellemző, hogy az agyag soványítására használt kvarcos homokhoz rendszeresen apróra őrölt meszet is adagoltak; ettől az edények színe sárgássá vagy sárgászövéssé vált. Ez az eljárást — leleteim tanúsága szerint — a 17. század elejétől már nem alkalmazták; ekkor a korábban finomabban iszapolt anyagból készült edényeket újra erőteljesen vöröses, esetenként sötétvörös színűre égették. Az edények — így a füles főzőfazekak — vállát fehér engobesávokkal díszítették, s ezekbe nemritkán további mintát karcoltak. A 16. század első felének újdonsága a mázas kerámia feltűnése (néhány zöld mázas lábas, fazék, illetve korsótöredék); ez a technika azonban gyakorivá csak a 17. század folyamán vált, de az engoberéteg fölött különböző árnyalatú zöld, ritkábban barna vagy sárgásbarna mázzal bevont edények ekkor sem haladták meg a háztartási kerámia egészének 6%-át. Írott adatok igazolják, hogy a 16. század utolsó negyedében egy keresztúri fazekas is elsajátítja a mázázás fortélyát.

A finom, vörös anyagú asztali kerámia, melyet belül néha vékony, áttetsző zöldes vagy sárgás mázréteg borít, még a 17. században is kimutatható. Leleteim között viszont csak mutatóba fordul elő egy-egy fehér anyagú, szemmel láthatóan nem helyi eredetű edény töredéke; hasonlóképpen a ritka tárgyak közé tartoznak az ónmázas majolikacserepek is.

Kisleleteink sora a 16. század folyamán szintén figyelemre méltó módon meggazdagodott. Megszaporodtak a viselethez tartozó fémtárgyak (gyűrűk, csatok, övakasztók, veretek, kapsok, hajtűk stb.), és a változatos formájú asztali kerámia mellett megjelennek az üvegedények és a vésett bronzlemezzel vagy faragott csonttal borított késnyelvek is. E tárgyak döntő többségét — ellentétben a kerámiával és a kovács készítette vaseszközök jórészeivel — nem tartom helyi terméknek és azt feltételezem, hogy — a 15–17. századi harangok, valamint 17–18. századi egyházi használatban megőrzött ónedények analógiájaként — a közeli szász városok, elsősorban Segesvár produktumai lehettek. Ugyanakkor a 16–17. század számos hadjáratában részt vevő székelyeknek lehetőségük volt arra is, hogy távolabbi vidékekről is vásároljanak, illetve zsákmányoljanak kedvükre való holmikat. A kések egy sajátos csoportja, pajzs alakú bronzverettel lezárt nyéllel, Holl Imre szerint az ausztriai Steyr készítményeivel mutat szoros kapcsolatot.

Az 1590-es években használatos keresztúri családnevekből (Borbély, Boros, Fazekas, Kovács, Lakatos, Mézáros, Molnár, Szabó, Varga) óvatosan számos helyi mesterség meglétére következtethetünk.

Módszertani szempontból feltétlenül elgondolkodtató, és más korok kutatói számára is tanulságos, hogy a késő középkori, illetőleg kora újkori, látványosan fejlődő anyagi kultúra önmagában nem tükrözi azt a történeti ténytet, miszerint a 16. század második fele és a 17. század eleje a székely történelem egyik mélypontja volt.

Feldolgozott régészeti anyagom a mindennapi életre, házra, kerámiára, tüzelőre vonatkozó ismereteinket sokban gazdagította, de meglepően szegényesnek mondható, ami a földművelés emlékeit, a mezőgazdasági szerszámokat, valamint a termények feldolgozásához használt eszközöket illeti. A kor életét tükröző levéltári anyagban malmokról — köztük egy keresztúri háromkövű malomról —, kallómalomról, olajütőről olvashatunk, és a recens néprajzi anyag alapján feltételezem, hogy igen sok, fából készült, ötletes szerszám és szerkezet forgott kézen a késő középkori székelység körében. Feltűnő a vas székéalkatrészek hiánya, amit nemcsak a vas újra felhasználásával magyarázhatunk, hanem valószínűnek tartjuk, hogy az egész szekeret fából készítették, alkalmasint minimális vasalással.

A mezőgazdaságról tanúskodó szegényes régészeti leleteket az írott források információival kell szembeesíteni.

A keresztúri falvak határhasználatát, gazdálkodását csak a 16. század második felétől világítják meg írott adatok. Bizonyosságuk szerint a földművelés alapja a nyomásos művelési rend volt: a két vagy három részre osztott faluhatár egy-egy részén a néhány évig tartó szántóművelést rendszeres pihentetés, parlagon hagyás követte. Ez utóbbi, legeltetésre használt határrészt *nyomásnak* nevezték, de találkozunk az *ugar* és *parlag* kifejezésekkel is.²³³ Egy 1607-es kissolymosi adat azt is mutatja, hogy az ugarhagyó rendszer archaikusabb, kétfordulós válto-

233 Keresztúrfalva, 1589: szabad nyomás: Firtosmartonos, 1589: ugar; Tarcsafalva, 1636: parlag.

zata még a 17. században is használatos volt. A szántóföldeken búzát, zabot és sörfőzésre (is) szolgáló árpat termesztettek, de feljegyzések maradtak köles- és káposztáskertekről, kenderről és lenről, valamint az ezekből készített termékekről (kötélnemű, kenderhám és -gyeplő, törő és fehérnemű) is. A szántóhatárt, éppúgy mint a települések közelében fekvő, *tanorok*nak nevezett kaszálókat, karók közé font sövénykerítéssel, vagy tüskés bokrokból kialakított élőszövényvel védelmezték. E kerítések (*határ*)kert, gyakrabban azonban *gyepű* néven szerepelnek forrásainkban. Ez utóbbi megnevezésüket azért hangsúlyozzuk nyomatékkal, mert még napjaink kutatása is hajlamos — természetesen tévesen — e határhasználattal kialakult gyepűket, illetve a belőlük létrejött helyneveket a középkori országhatárt védő gyepűk emlékeként értelmezni.²³⁴

1596-ban a kissolymosiak a tavaszi szántás idejének a Gyümölcsoltó Boldogasszony napja (március 25.) körüli időszakot jelölték meg. Az aratás a késő középkorban is túlnyomórészt sarlóval történt, kaszapenge vagy ennek töredéke leleteim között még nem fordult elő, pedig a szénacsinálásnak ezt az elengedhetetlen eszközét korabeli udvarhely-széki források is említik.²³⁵ Az asztagba rakott, majd kicsépeelt gabona tárolására esetenként gabonásházat építettek: Keresztúron 1604-ben már említenek ilyet. Egy 1568-ban kelt oklevél Kissolymoson a falusi ember fontos gazdasági épületéről, a csűréről is szól.

A gyümölcsfákat a szántóföldeket elválasztó mesgyéken, vagy külön gyümölcsöskertben találjuk. Forrásaink alma-, körte-, szilva- és diófa létéről árulkodnak, meggyfacsemetét csak a siménfalvi udvarház virágoskertjében írtak össze 1636-ban. Gyűjtőterületünk Ny-i térfelén, néhány falu határában szőlőről is tudnak a 17. századi iratok.

Írott és régészeti forrásaink, valamint a környék gazdaságföldrajzi adottságai egyaránt arra utalnak, hogy a mezőgazdaságon belül a hangsúly az állattenyésztésen volt. Elsőként a lótaratást említem; a jó hátszló ugyanis nélkülözhetetlen volt a katonáskodó székelyek számára. 1597-ben egy keresztúrfalvi jobbágy ménéséről (!) maradt adat, a 17. század első felében pedig több faluban — 1603-ban Nagymedeséren, 1625-ben Timafalván — lókertet is feljegyeztek. A lóarak természetesen széles skálán mozogtak: a 4 forint körüli összeget érő közönséges lóval szemben egy jó hátszlóért 16–50 forintot is elkértek. A szarvasmarha a gazdaságok elmaradhatatlan tartozéka volt; közülük külön is megemlítjük az igavonó ökröket. 1590-ben Gagyban egy ökör ára 8 forintra rúgott. A szabad nyomásra, valamint a nagy kiterjedésű makktermő erdőkre disznókondákat hajtottak. 1589-ben négy fiatfalvi jobbágy 135 disznója miatt támadt per. Ugyanettől az időszaktól juhnyájokról, pásztorról és pásztorszállásról is maradt feljegyzés. A nyájak nagyságrendjére vet fényt az az adat, mely szerint egy fiatfalvi nemesnek 1596-ban 500 juha volt.

Az állattartás kiemelt helye abból is következik, hogy a falvak határának jelentős részét kaszálók („szénafüvek”) tették ki. Ráadásul a fejlődés is az állattartás további növekedésének az irányába mutatott. Ennek bizonyságaként számos adat szól erdei irtásokról, melyeknek füve jelentette a hasznat. Az irtások nemcsak szénacsinálásra, de juhtartásra is alkalmasak voltak. Az írott források információit a régészet is alátámasztja. Árokkal — és egykor minden bizonnyal sövényvel is — körülvett irtások nyomára leltem Fiafalva és Siménfalva határában (22/34. és 21/16. lelőhely). Egy bözödi irtás („egij darab Irotwan”) 1568-ban 4 forint 75 denárt ért.²³⁶

Az állattenyésztésben jelentős helyet foglalt el a rideg tartás (kerített, de fedetlen telelőszállások), annak ellenére, hogy a korabeli iratokban már istállók, pajták, aklok is szép számmal előfordulnak. A rideg állattartással magyarázhatjuk, hogy aránylag kevés adat utal trágyázott földre, illetve, hogy a feljegyzések mindig kiemelik — például Nagymedesér esetében 1590-ben — ha a szóban forgó földet trágyával már „megépítették”.²³⁷

Arról még az írott források sem nagyon beszélnek, hogy milyen nyersanyagokat és termékeket szállítottak vidékünk lakói a tágabb környezetüknek, elsősorban a közeli szász székeknek. Egy 1536-os adat az Udvarhely- és Keresztúr-széki székelyek Kőhalom- és Segesvár-széki sókereskedelméről szól.²³⁸ Emellett — újabb kori adatok alapján — feltételezem, hogy faáru (deszka, gerenda, zindely) értékesítésével és állatkereskedelemmel is foglalkozhattak.

16–17. századi forrásainkban sajátos színfoltot jelentenek a késő középkor és kora újkor folyamán Keresztúr-szék területén szórványosan előforduló románok. A szék lakói között először 1595-ben említik őket; ekkor egy nagymedeséri székely lófő két román jobbágjáról hallunk. 17. századi forrásaink egy része (1652: Alsóboldogfalva, 1680-as évek: Kissolymos) is hasonló tárgykörű: a lófőkhöz még ekkor is szívesen kötötték magukat jobbágy-nak a Dél-Erdélyből észak felé szivárgó románok, akik kis számban, népiségüket idővel elveszítve a Székelyföldre is megtelepedtek.²³⁹ 1650-ben és 1663-ban a fiatfalvi uradalom területén is találunk román nevű szűcsöt,

234 Ferenczi—Ferenczi (1972) 305—312.

235 SzOkl ú. s. II. 87, 93, 167.

236 SzOkl II. 236—237.

237 A korabeli székely falvak gazdasági életéről, a gazdálkodást is szabályozó falutörvényekről: Imreh—Pataki (1969a) 131—141.; Imreh (1983).

238 SzOkl II. 40—41.

239 Erdély és népei (Szerk.: Mályusz E.) Budapest 1941. 74—76, 106—141.; Benkő E.: Ion I. Russu, Românii și secuții. Magyar Tudomány 36 (1991) II. 1397—1403.

molnárt és disznópásztort. A 16. század végi törvénykezési jegyzőkönyvek²⁴⁰ Udvarhely-szék több falujában is említenek román disznó- és juhásztorokat, akik a pásztorkodás mellett disznóval, sajttal, tömlőtúróval és gabonával kereskedtek, és a peres iratok tanúsága szerint olykor disznólopásba is keveredtek. Míg a helyi székely lakosság tolerálta a letelepedett, kisszámú román jobbágyot és pásztort, ezzel szemben meglehetősen bizalmatlanul tekintett a (már pásztorkodó életmódjuk miatt is) sokat vándorló, meg nem telepedett román jövőmenőkre. Kutatott területem közvetlen szomszédságában, Székelyszentmihályon, az 1663-as falutörvény kimondja: „ha [...] cigánt, oláhot, egyéb külső embert látnak, nem csak az hűtös emberek, sőt az közönséges ember is tartozzék az bírónak meg mondani és vele együtt el menni”.²⁴¹

Néhány iratból az Udvarhely-szék területén megjelenő románok származási helye is megállapítható: kivétel nélkül a dél-erdélyi Fogaras-vidékről származtak. A római kor vagy a népvándorlás kora óta helyben élő, kontinuum „román őslakosságról” történeti források nem tudnak, létét a már ismertetett régészeti, településtörténeti és nyelvészeti megfigyelések *egyértelműen* kizárják.

A jelentősebb román betelepedésnek az is gátat szabott, hogy területünkön — akárcsak a Székelyföld többi részén — hiányzott a jobbágyot tömegesen befogadni és letelepíteni képes nagybirtok. Ilyen szempontból a szomszédos megyék és a Székelyföld között alapvető különbség mutatkozik. Jó példa erre a Keresztúr-szék nyugati peremén fekvő, két településből összeolvadt Hidegkút. Közülük a keletebbre lévő, székely lakosságú Magyarhidegkút a szék része volt, máig magyar lakossággal, míg a tőle nyugatra található, a középkor folyamán Magyarhideg megyei magánbirtok Hidegkutat már 1645-ben lakóiról Oláhhidegkútnak nevezték. A helység román jobbágyokkal való betelepítése több hullámban történt; erre nézve igen tanulságos az az 1748-as feljegyzés, mely szerint „az oláh Hidegkúti örökös Jobbágyok mind el fogytak, a mostani Sellérek minyájon (!) iminen amonon való Jövevény emberek, a Sessioknak régi metáit meg mondani nem tudták”. Ettől függetlenül, ugyanebben az évben Oláhhidegkúton már román templomot és paplakot is említenek.

Ami a középkori Keresztúr-szék úthálózatát illeti, területünk a középkori Magyarország azon vidékei közé tartozik, ahol a késő Árpád-korra kialakult településhálózatot sem a spontán pusztásodás (az 1/8. lelőhely kivételével), sem a tatárjárás, sem pedig a török kor eseményei nem érintették jelentős mértékben, a középkori falvak pedig nem, vagy csak igen kis mértékben változtatták helyüket. Ezzel az is vele járt, hogy az utak nyomvonala sem tért el lényegesen a középkoriakétól; annál kevésbé került erre sor, mivel a völgyek és vízfolyások, melyeket követve haladnak, az őskortól a mai napig változatlanok. Írott adataink azonban arról árulkodnak, hogy a 16–17. század folyamán a mainál lényegesen több utat neveztek *országútnak*. Kőrispatak falu 1640-es, illetve 1666-os falutörvényéből tudjuk, hogy ezek rendszeresen karbantartott, nemritkán köves utak voltak, melyek kötelező szélességét 3, illetve 4 ölben határozták meg. A völgyekben, ritkábban a vízvázalástó gerinceken (Kissolymos—Szépasszonyok-útja, Kőrispatak—Tatárok-útja) húzódó országutak közül néhány időközben elvesztette közút jellegét.

Az egykori székely Keresztúr-szék ma Hargita megyéhez tartozó, 375,4 km²-es részén az eddigi gyűjtés 211 régészeti lelőhelyet, a topográfiai kutatás műfajának megfelelően szinte kizárólag telepnymot eredményezett. Ez a szám — melyből értelemszerűen hiányoznak a temetők — nyilván csak része az egykori teljes településszámnak, ugyanis a felszíni megfigyelést nehezítő, több lelőhelyet is elborító erróziós eredetű talajréteg, valamint a sok erdő és legelő, kaszáló miatt valószínűleg számos település — köztük több kisebb méretű, magas fekvésű telepnym — észrevétlen maradt. A terület alapos ismeretében azonban feltételezhető, hogy az így kiszámítható, négyzetkilométerenkénti 0,56-os lelőhelysűrűség nagyságrendjét a későbbi kutatás sem fogja lényegesen módosítani, akárcsak a lelőhelyek korok szerinti belső arányait sem.

A Keresztúr-környéki lelőhelysűrűség messze elmarad a Kárpát-medence legtömörebben lakott részének, az Alföldnek hasonló mutatójától, mely Békés és Szolnok megye esetében meghaladja az 1-et, sőt esetenként a 2 felé közelít; de nem éri el a Dunakanyarét sem (a budai és szentendrei járásnál ez a szám 0,8, Esztergom környékén, valamint a váci és szobi járás területén 1,2), hanem inkább Veszprém megye leletsűrűségéhez közelít (a veszprémi, valamint a pápai és zirci járásban ez 0,5, illetőleg 0,47, ezen belül a 300–500 m magasan fekvő Magas-Bakonyban 0,39).²⁴² Így, bár erdélyi összehasonlító anyaggal még nem rendelkezünk, a régészeti leletek szám szerint is jelzik azt, ami a térképről amúgy is leolvasható: a kutatott terület a Kárpát-medence és Erdély magasabb fekvésű, ezért viszonylag kedvezőtlen adottságú keleti peremvidékén fekszik. Itt, a termékeny talajú, sűrűn lakott folyóvölgyeket településre kevésbé alkalmas, erdős domb- és hegyvonulatok választják el egymástól, melyek az újkorig csak igen gyéren lakottak, legtöbb esetben lakatlanok voltak.

240 SzOkl ú. s. I. 379. és egyéb helyeken.

241 SzOkl IV. 302.

242 Az összehasonlító adatokat Torma István lektori jelentéséből merítettem.

A feldolgozott területen, akár csak a Székelyföld más vidékein is, az Árpád-kor folyamán kialakult település-hálózat kis módosulásokkal napjainkig fennmaradt és magyar népessége is lakosságcsere, illetőleg újratelepítés nélkül vészelte át a középkor, különösen pedig a török kor időszakát, máig megőrizve számos, a késő középkorig visszavezethető család- és határnevet.

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	Benkő L. (1988)	Benkő L.: Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez. (kézirat)
AH	Acta Hargitensia (Miercurea-Ciuc—Csíkszereda)	Benkő L. (1990)	Benkő L.: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1 (1990) 109—122.
AIIA	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (Cluj-Napoca)	Benkő—Ughy (1984)	Benkő E.—Ughy I.: Székelykeresztúri kályhacsempék. 15—17. század. Bukarest 1984.
AkKvt	A Román Akadémia Könyvtára Kolozsváron	Binder (1971)	Binder P.: A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméből. Aluta 3 (1971) 207—222.
AKTLvt	A Román Akadémia Történeti Levéltára (eredetileg az ENM levéltára) a KvÁlvt-ban	Bóna (1988)	Bóna I.: Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271—896). In: Erdély története. (Főszerk.: Köpeczi B.) I. (harmadik kiadás) Budapest 1988. 107—234.
Alexandrescu (1973)	A. D. Alexandrescu: Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu din Țara Bîrsei. Cumidava 7. (1973) 47—55.	Bóna (1989)	Bóna I.: Daciától Erdőlvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271—895). In: Erdély rövid története. (Főszerk.: Köpeczi B.). Budapest 1989. 61—98.
Alm-Eml	Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc — A Székelykeresztúri Múzeum emlékkönyve. Miercurea-Ciuc—Csíkszereda 1974.	CA	Cercetări arheologice (București)
AMN	Acta Musei Napocensis (Cluj)	CodDipl.	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejér. I—XI. Budae 1829—1844.
AMP	Acta Musei Porolissensis (Zalău)	Connert (1906)	C. Connert: Die Stuhlsverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15. Jahrhunderts. Hermannstadt 1906.
Babeș (1971)	M. Babeș: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1970). Dacia 15 (1971) 359—393.	Conscriptio 1805	Conscriptio Portionis Possessionariae Fatafalvaensis. 1805. SzkVM irattár.
Bakó (1961)	Bakó G.: Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII. SCIV 12 (1961) 1. 113—118.	Csallány (1961)	Csallány D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. Budapest 1961.
Baltag (1979)	Gh. Baltag: Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara. Marisia 9 (1979) 75—106.	Csánki V.	Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Budapest 1913.
Baltag—Amlacher (1987—1988)	Gh. Baltag—E. Amlacher: Contribuții la problema continuității în zona Țirnavelor. AIIA 28 (1987—1988) 97—138.	Csongvai (1964)	Csongvai A.: Gagy unitárius egyházközség. (kézirat 1964-ből a gagy unitárius egyházközség irattárában)
Bányai (1925)	Bányai J.: Természeti ritkaságaink. Hangerő 1925. dec. 13.	Csűry (1932)	Csűry B.: Székelyföldi magyar nyelvű oklevél 1554-ből. MNy 28 (1932) 319—320.
Benczédi (1878)	Benczédi G.: A kis-solymosi, bözödi, bözödujfalui, ujszékeli és sz. demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvalloások. I. KerMagv 13 (1878) 362—368.	Daicoviciu (1937—1940)	C. Daicoviciu: Neue Mitteilungen aus Dazien. Dacia 7—8 (1937—1940)
Benczédi (1879)	Benczédi G.: A kis-solymosi, bözödi, bözödujfalvi, ujszékeli és sz. demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanuvalloások. II. KerMagv 14 (1879) 35—44.	Dávid (1975)	Dávid L.: A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése. I. Korunk 34 (1975) 11. 872—876.
Benkő (1985)	Benkő E.: Szentábrahám régi temploma. KerMagv 91 (1985) 2. 82—87.	Dávid (1981)	Dávid L.: A középkori Udvarhely-szék művészeti emlékei. Bukarest 1981.
Benkő (1985a)	Benkő E.: Rugonfalva középkori emlékei. Erdélyi Múzeum 53 (1991) 15—28.		

DocRom	Documente privind istoria României. C Transilvania. Veac XI—XIV. I—VI. București 1951—1955.	Horedt (1958)	K. Horedt: Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. București 1958.
ENM	Erdélyi Nemzeti Múzeum, ma ETM	Horedt (1969)	K. Horedt: Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u.z. aus Siebenbürgen. In: Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen. (Hg.: K.-H. Otto — J. Herrmann) Berlin 1969. 129—139.
EOE	Erdélyi országgyűlési emlékek. (Szilágyi S. kiad.) I—XXI. Budapest 1875—1898.	Horedt—Székely—Molnár (1962)	K. Horedt—Z. Székely—St. Molnár: Săpăturile de la Porumbenii Mici (r. Odorhei). MCA 8 (1962) 633—641.
ETM	Erdélyi Történeti Múzeum, Kolozsvár	Huszár (1979)	Huszár L.: Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute. Budapest—München 1979.
Fabritius (1875)	K. Fabritius: Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation. Hermannstadt 1875.	Iczkovits (1939)	Iczkovits E.: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest 1939.
Ferenczi (1974)	Ferenczi I.: A Nagyküküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről. Alm-Eml 1974. 165—182.	Imreh (1983)	Imreh I.: A törvényhozó székely falu. Bukarest 1983.
Ferenczi (1978)	Ferenczi G.: Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről. Korunk 37 (1978) II. 947—954.	Imreh—Pataki (1967)	St. Imreh—I. Pataki: Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610). I. AMN 4 (1967) 153—185.
Ferenczi (1990)	Ferenczi G.: Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez. I—III. Korunk 1 (1990) 250—254, 373—384, 628—638.	Imreh—Pataki (1969)	St. Imreh—I. Pataki: Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610). II. AMN 6 (1969) 187—209.
Ferenczi—Ferenczi (1958)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Régészethelyrajzi kutatások a Nagyküküllő-völgyének felső részében 1955—1956-ban. SUBB 3 (1958) 15—31.	Imreh—Pataki (1969a)	Imreh I.—Pataki J.: Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570—1610). Aluta 1 (1969) 131—141.
Ferenczi—Ferenczi (1972)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Székelyföldi gyepűk. Korunk 31 (1972) 2. 305—312.	Jakab—Szádeczky (1901)	Jakab E.—Szádeczky L.: Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest 1901.
Ferenczi—Ferenczi (1973)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari. MCA 10 (1973) 335—351.	Jakó (1984)	Jakó Zs.: Három erdélyi vajda Zsigmond király korában. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. (Szerk. H. Balázs É., Fügedi E., Maksay F.) Budapest 1984. 189—207.
Ferenczi—Ferenczi (1974)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Cetatea dacică de pămînt de la Porumbenii Mari. In: memoria Constantini Daicovicu. (szerk.: H. Daicovicu) Cluj 1974. 137—150.	Jakó—Valentiny (1945)	Jakó Zs.—Valentiny A.: A torockószentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára. Kolozsvár 1945.
Ferenczi—Ferenczi (1977)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Săpături arheologice la Mugeni. III. AMN 14 (1977) 295—304.	Jelentés 1908—1909	Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy 1910.
Ferenczi—Ferenczi (1978a)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari între anii 1957—1970. II. AMN 15 (1978) 85—99.	Jelentés 1910—1911	Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy 1912.
Ferenczi—Ferenczi (1981)	Ferenczi G.—Ferenczi I.: Săpături noi în cetatea dacică de pămînt de la Porumbenii Mari (judetul Harghita). AMN 18 (1981) 387—403.	Kanyaró (1899)	Kanyaró F.: Az első unitárius pap és mester a Székelyföldön. KerMagv 34 (1899) 156—162.
FVL	Forschungen zur Volks- und Landeskunde (București—Sibiu)	Kelemen (1922)	Kelemen L.: Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig. KerMagv 54 (1922) 168—180.
GenVis	Generális Visitatiós Jegyzőkönyv	Kelemen (1925)	Kelemen L.: A fiádfalvi kastély és régi gazdái. Pásztortűz 5 (1925) 164—166.; Kelemen (1982) 223—226, 370—371.
Gerecze (1906)	Gerecze P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: Magyarország műemlékei. (szerk.: Forster Gy.) II. Budapest 1906.	Kelemen (1982)	Kelemen L.: Művészettörténeti tanulmányok. (Szerk. B. Nagy M.) II. Bukarest 1982.
Gooss (1876)	C. Goos: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermannstadt 1876.	Kemény (1836)	J. Kemény: Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transsilvaniae. I—II. Cibinii 1836.
Györfly ÁMF	Györfly Gy.: az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I—III. Budapest 1963—1987.	Kemény gyűjt. TransPoss	Kemény József gyűjteménye az AKTLvtban, Transilvania Possessionaria sorozat.
György (1930)	György J.: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár 1930.	Kemény—Kovács (1845)	Kemény J.—Nagyajtai Kovács I.: Erdélyország történeti tára. II. Kolozsvár 1845.
Heitel (1972)	R. Heitel: Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen. Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Beaux-arts. 9 (1972) 2. 139—160.	Keöpeczi Sebestyén (1941)	Keöpeczi Sebestyén J.: Régi székely népi eredetű műemlékeink. Erdélyi Múzeum 46 (1941) 36—50.
Hermányi (1925)	Hermányi Dienes József emlékirata. (Kelemen L. kiad.) Kolozsvár 1925.		
Horedt (1951)	K. Horedt: Ceramica slavă din Transilvania. SCIV 2 (1951) 189—232.		

- Keresztes* (1974) *Keresztes Gy.*: A székelykeresztúri római katolikus templom helyreállítása. *Alm-Eml* (1974) 283—290.
- Keresztes* (1976) *Keresztes Gy.*: A székelykeresztúri rk. templom helyreállítása (Románia). *Műemlékvédelem* 20 (1976) 4. 236—238.
- KerMagv* *Keresztény Magvető* (Kolozsvár)
- Kiss* (1978) *Kiss L.*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978.
- Kiss* (1988) *Kiss L.*: Földrajzi nevek etimológiai szótára I—II. Budapest 1988.
- Kniezsa* (1943) *Kniezsa I.*: Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok*. (Szerk.: Deér J.—Gáldi L.) I. Budapest 1943.
- Koncz* (1882) *Koncz J.*: A kis-solymosi Unitarius Eklézsia történetéhez. *KerMagv* 17 (1882) 107—110.
- Koncz* (1882a) *Koncz J.*: Az erdélyi orthodoxus (reformatus) status suplicatioja (10. pont) I. Rákóczy György fejedelemez 1631. *KerMagv* 17 (1882) 107.
- Koncz* (1882b) *Koncz J.*: A szenterzsébeti, nagy- és kis-solymosi és bőzödi unitárius templomok átadása a reformátusoknak 1639-ben. *KerMagv* 17 (1882) 217—223.
- Koncz* (1884) *Koncz J.*: Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történelméhez. *KerMagv* 19 (1884) 163—166.
- Kovács* (1879) *Kovács I., Nagyajtai*: A Székelykeresztúri unitárius hitközség történeti rajza kezdetétől mostanig. *KerMagv* 14 (1879) 67—91.
- Közlemények* *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* (Kolozsvár)
- KvÁLvt* *Kolozsvári Állami Levéltár*
- László* (1943) *László Gy.*: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár 1943.
- Makkai* (1888) *Makkai L.*: Erdély a középkori magyar királyságban. In: *Erdély története*. (Főszerk. Köpeczi B.) I. Budapest 1888.
- Marțian* (1920) *I. Marțian*: Repertoriu arheologic pentru Ardeal. Bistrița 1920.
- Matrix* 1779 *Matrix seu Inventarium bonorum Universorum [...] Ecclesiarum Unitariae Religionis in Inclyta Sede Siculicali Keresztur [...] Anno 1779. Kézirat a ravai (Maros m.) unit. egyházközség irattárában, Lsz: 1.*
- MCA* *Materiale și cercetări arheologice* (București)
- MitCC* *Mittheilungen der k.k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Bau Denkmale* (Wien)
- Mitrea* (1954) *B. Mitrea*: Contribuții numismatice la cunoașterea problemei luptei împotriva stăpânirii romane în Dacia. I. *SCIV* 5 (1954) 3—4. 467—484.
- Mitrea* (1961) *B. Mitrea*: Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română. *SCIV* 12 (1961) 1. 144—153.
- Mitrea* (1961a) *B. Mitrea*: Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie. *Dacia* 5 (1961) 583—593.
- Mitrea* (1968) *B. Mitrea*: Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România. *SCIV* 19 (1968) 1. 169—182.
- Mitrea* (1968a) *B. Mitrea*: Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie. *Dacia* 12 (1968) 445—459.
- Mitrea* (1976) *B. Mitrea*: Découvertes monétaires en Roumanie (1975). *Dacia* 20 (1976) 287—293.
- MNM* *Magyar Nemzeti Múzeum*
- MNy* *Magyar Nyelv* (Budapest)
- MOB* *Műemlékek Országos Bizottsága*
- MOL* *Magyar Országos Levéltár*
- Molnár* (1967) *St. Molnár*: Două tezaure monetare feudale. *SMIM* 2 (1967) 105—107.
- Molnár* (1974) *Molnár I.*: Szemelvények negyedszázad történetéből. *Alm-Eml* (1974) XV—XXI. oldal
- Molnár—Winkler* (1965) *Molnár I.—Winkler I.*: Tezaurul de monede romane de la Sălașuri (r. Tg. Mureș, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). *ANM* 2 (1965) 269—294.
- MonVat* I. *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia* (Bev.: Fejérpataky L.). I. Budapest 1887
- Morintz* (1970) *S. Morintz*: Probleme ale Hallstattului timpuriu în sud-estul Transilvaniei. *Aluta* 2 (1970) 93—96.
- Morintz* (1972) *S. Morintz*: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1971). *Dacia* 16 (1972) 325—357.
- Morintz* (1973) *S. Morintz*: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1972). *Dacia* 17 (1973) 361—398.
- Müller* (1859) *Fr. Müller*: Römerspuren im Osten Siebenbürgens. *MitCC* 4 (1859)
- Müller* (1959a) *Fr. Müller*: Zur älteren siebenbürgischen Glockenkunde. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 4 (1859)
- B. Nagy* (1973) *B. Nagy Margit*: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest 1973
- NumGyűjt* *Numizmatikai Gyűjtemény*
- NumKözl* *Numizmatikai Közlöny* (Budapest)
- Orbán* I. *Orbán B.*: a Székelyföld leírása. I. Pest 1868.
- Orbán* J. (1943) *Orbán J.*: Székelykeresztúr története. Kolozsvár 1943.
- Ortvay* (1892) *Ortvay T.*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. II. Budapest 1892.
- Patay* (1978) *Patay P.*: A Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteménye. I. *Folia Historica* 4 (1978) 43—77.
- Paulovics* (1944) *Paulovics I.*: Dácia keleti határvonala és az ún. „dák”-ezüstkincsek kérdése. Kolozsvár 1944.
- Pesty* (1888) *Pesty F.*: Magyarország helynevei. I. Budapest 1888.
- Petrescu-Dîmbovița* (1977) *M. Petrescu-Dîmbovița*: Depozitele de bronzuri din România. București 1977.
- Poenaru Bordea—Mitrea* (1989) *Gh. Poenaru Bordea—B. Mitrea*: Découvertes monétaires en Roumanie — 1988. *Dacia* 33 (1989) 259—266.

Pohl (1968)	Pohl A.: Zsigmond király pénzverése (1387–1437). NumKözl 66–67 (1967–1968) 43–56.	Popescu (1969a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumanie en 1968. Dacia 13 (1969) 507–537.
Pohl (1972)	Pohl A.: Évszám nélküli magyar denárok és obulusok. Budapest 1972.	Popescu (1970)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1969. SCIV 21 (1970) 3. 493–522.
Popescu (1958)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1957. SCIV 9 (1958) 1. 141–150.	Popescu (1970a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumanie en 1969. Dacia 14 (1970) 431–464.
Popescu (1958a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1957. Dacia 2 (1958) 479–489.	Popescu–Dumitrescu (1957)	D. Popescu–Vl. Dumitrescu: Săpăturile arheologice din R. P. Română în anul 1956. SCIV 8 (1957) 1–4. 353–359.
Popescu (1959)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1958. SCIV 10 (1959) 1. 145–156.	Popescu–Dumitrescu (1957a)	D. Popescu–Vl. Dumitrescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1956. Dacia 1 (1957) 337–345.
Popescu (1959a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1958. Dacia 3 (1959) 587–599.	Posta (1902)	Posta B.: Mátyáskori emlékek az „Erdélyi Múzeum-Egylet” érem- és régiségtárában. In: Mátyás király emlékkönyv (Szerk.: Márki S.) Budapest 1902. 298–301.
Popescu (1960)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1959. SCIV 11 (1960) 1. 182–188.	Preda (1973)	C. Preda: Monedele geto-dacilor. București 1973.
Popescu (1960a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1959. Dacia 4 (1960) 577–585.	Roska (1927–1932)	M. Roska: Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dép. d'Odorhei. Dacia 3–4 (1927–1932) 359–361.
Popescu (1961)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1960. SCIV 12 (1961) 1. 133–144.	Roska (1929)	Roska M.: A Székelyföld őskora. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. (Szerk.: Csutak V.) Sepsiszentgyörgy 1929. 258–326.
Popescu (1961a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1960. Dacia 5 (1961) 567–581.	Roska (1941)	Roska M.: Az aeneolitikum Kolozskörpád I. jellegű emlékei. Közlemények 1 (1941) 44–99.
Popescu (1962)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1961. SCIV 13 (1962) 1. 201–215.	Roska (1942)	Roska M.: Erdély régészeti repertóriuma. I. Óskor. Kolozsvár 1942.
Popescu (1962a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1961. Dacia 6 (1962) 515–532.	Roska (1944)	Roska M.: A kolozskörpádi II. jellegű kultúrfacies kerámiai emlékei Erdélyben. Közlemények 4 (1944) 1–2. 22–42.
Popescu (1963)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1962. SCIV 14 (1963) 2. 451–466.	Roska (1944a)	Roska M.: A kelták Erdélyben. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti-, Művészeti-, és Néprajzi Tárából 4 (1944) 1–2. 53–80.
Popescu (1963a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1962. Dacia 7 (1963) 569–587.	Roska (1958)	Roska M.: Die Andezitknauft von Szamos-újvár. ActaArchHung 9 (1958) 127–140.
Popescu (1964)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1963. Dacia 8 (1964) 385–403.	RRSA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke — Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1 (Szerk.: Szentpéteri L.) Budapest 1923–1943., II/2–3 (Szerk.: Szentpéteri L.–Borsa I.) Budapest 1961., II/4. (Szerk.: Borsa I.) Budapest 1987.
Popescu (1966)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965. SCIV 17 (1966) 4. 709–725.	Schulek (1926)	Schulek A.: Vegyesházi királyaink pénzei és sorrendjük. I. NumKözl 25 (1926) 138–195.
Popescu (1966a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumanie en 1965. Dacia 10 (1966)	SCIV	Studii și cercetări de istorie veche (București)
Popescu (1967)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966. SCIV 18 (1967) 3. 521–538.	SCS	Studii și comunicări (Sibiu)
Popescu (1967a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumanie en 1966. Dacia 11 (1967) 357–376.	Schematismus 1882	Schematismus venerabilis cleri diocesis Transilvaniensis edictus pro Anno a Christo nato MDCCCLXXXII Albae Carolinae é.n. (1882)
Popescu (1968)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967. SCIV 19 (1968) 677–698.	SMIM	Studii și materiale de istorie medie (București)
Popescu (1968a)	D. Popescu: Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumanie en 1967. Dacia 12 (1968) 421–443.	SMTgM	Studii și materiale (Tîrgu-Mureș)
Popescu (1969)	D. Popescu: Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1968. SCIV 20 (1969) 3. 471–501.		

- Soroceanu (1971) T. Soroceanu: Un mormînt de incineratie de la Cristurul Secuiesc. AMN 8 (1971) 499—502.
- SSzGyM a Sepsiszentgyörgyi Múzeum (volt Székely Nemzeti Múzeum) régészeti gyűjteménye
- Stoia (1975) A. Stoia: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1973—1974). Dacia 19 (1975) 269—307.
- Stoia (1976) A. Stoia: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1975). Dacia 20 (1976) 273—286.
- Stoia (1977) A. Stoia: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1976). Dacia 21 (1977) 357—373.
- Stoia (1978) A. Stoia: Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977). Dacia 22 (1978) 348—362.
- SUBB Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia (Cluj)
- Suciu I—II C. Suciu: Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania. I—II. Bucureşti 1967—1968.
- Szabó (1975) Szabó S.: Gyöngyszem a sárban. (kézirat a nagymedési unit. egyházközség levéltárában, készült Brassóban 1975-ben)
- Szabó T. (1947) Szabó T. A.: Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból. Kolozsvár 1947.
- Szádeczky Kardoss (1927) Szádeczky Kardoss L.: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest 1927.
- Székely (1946) Székely Z.: Jegyzetek Dácia történetéhez. Notices sur l'histoire de la Dacia. Sepsiszentgyörgy 1946.
- Székely (1959) Székely Z.: Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956. MCA 5 (1959) 231—245.
- Székely (1959a) Székely Z.: Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici. MCA 5 (1959) 523—530.
- Székely (1959b) Székely Z.: Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară. MCA 5 (1959) 187—201.
- Székely (1961) Székely Z.: Săpăturile efectuate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe (Reg. Autonomă Maghiară). MCA 7 (1961) 179—190.
- Székely (1961a) Székely Z.: Die Cerniachov-Sintana de Mureş-Kultur im Gebiete der Ungarischen Autonomen Region der RVR. im 4. Jahrhundert u. Ztr. In: Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte (Hg.: G. Bersu). Berlin 1961. 799—804.
- Székely (1962) Székely Z.: Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe. MCA 8 (1962) 325—340.
- Székely (1962a) Székely Z.: Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici (r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). MCA 8 (1962) 25—33.
- Székely (1965) Székely Z.: A kora hűbérkor újabb emlékei Erdélyben. Korunk 24 (1965) 1. 120—121.
- Székely (1966) Székely Z.: Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei. Braşov—Sf. Gheorghe 1966.
- Székely (1967) Székely Z.: Descoperiri epigrafice şi arheologice pe graniţa de est a Daciei romane. Arheologia Moldovei 5 (1967) 133—143.
- Székely (1967a) Székely Z.: Noi descoperiri de unelte de aramă şi de bronz din Transilvania. SCIV 18 (1967) 327—331.
- Székely (1969) Székely Z.: Contribuţii la problema aşezărilor şi cetăţilor dacice din sud-estul Transilvaniei. Cumidava 3 (1969) 99—122.
- Székely (1969a) Székely Z.: Materiale ale culturii Sintana de Mureş din sud-estul Transilvaniei. Aluta 1 (1969) 7—114.
- Székely (1970) Székely Z.: Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959—1966). MCA 9 (1970) 297—315.
- Székely (1970a) Székely Z.: Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen. Slavia Antiqua 17 (1970) 125—136.
- Székely (1970b) Székely Z.: Contribuţie la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei. SCIV 21 (1970) 201—208.
- Székely (1971) Székely Z.: Contributions à la connaissance du développement de la civilization Wietenberg. Dacia 15 (1971) 307—317.
- Székely (1971a) Székely Z.: Contribuţii la cunoaşterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei. SCIV 22 (1971) 3. 387—400.
- Székely (1971b) Székely Z.: Slavii şi populaţia băştinaşă în sud-estul Transilvaniei. A szlávok és az őslakosság Dél-Kelet Erdélyben. Aluta 3 (1971) 129—139.
- Székely (1971c) Székely Z.: Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei. Aluta 3 (1971) 141—165.
- Székely (1972) Székely Z.: L'aspect de la culture matérielle des VIIIe—Xe siècles dans la sud-est de la Transylvanie. In: Les questions fondamentales du peuplement du bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle. Conférence internationale 1971 à Szeged. Budapest 1972. 125—128.
- Székely (1972a) Székely Z.: Slaves anciens dans le sud-est de la Transylvanie. Balcanoslavica 1 (1972) 55—57.
- Székely (1973) Székely Z.: Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967—1970). MCA 10 (1973) 219—224.
- Székely (1974) Székely Z.: A rugonfalvi népvándorlás kori sírok (Hargita megye). Alm-Eml 1974. 147—163.
- Székely (1974a) Székely Z.: Contribuţii la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei. Crisia 4 (1974) 89—95.
- Székely (1974—1975) Székely Z.: Arheologie şi etnografie. Aluta 6—7 (1974—1975) 7—10.
- Székely (1974—1975a) Székely Z.: Aşezări din sec. VI—IX. e.n. în sud-estul Transilvaniei. Aluta 6—7 (1974—1975) 35—55.
- Székely (1974—1975b) Székely Z.: Sud-estul Transilvaniei în secolele VI—XIII. e.n. Aluta 6—7 (1974—1975) 57—71.
- Székely (1976) Székely Z.: Nouvelles données sur la culture gëto-dace du sud-est de la Transylvanie. Thraco-Dacica (Szerk.: C. Preda, A. Vulpe, C. Poghire) Bucureşti 1976. 231—240.

<i>Székely</i> (1976—1977)	<i>Székely Z.</i> : Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei. <i>Aluta</i> 8—9 (1976—1977) 25—31.	<i>Téglás</i> (1927)	<i>Téglás G.</i> : Népmondák a Firtos aljáról. <i>Ethnographia</i> 38 (1927) 46—48.
<i>Székely</i> (1976—1977a)	<i>Székely Z.</i> : Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei. <i>Aluta</i> 8—9 (1976—1977) 52—72.	<i>TelOkl</i>	A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. (Barabás S. kiad.) I—II. Budapest 1895.
<i>Székely</i> (1976—1977b)	<i>Székely Z.</i> : Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd. <i>Aluta</i> 8—9 (1976—1977) 11—24.	<i>Teutsch</i> (1890)	<i>G. D. Teutsch</i> : Siebenbürger Mitglieder der Bruderschaft des Hospitals zum heiligen Geist in Rom 1478—1520. <i>Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde</i> . 13 (1890) 8. 76—77.
<i>Székely</i> (1982—1983)	<i>Székely Z.</i> : Cultura Tisa în valea Tîrnavei Mari. <i>Aluta</i> 14—15 (1982—1983) 31—42.	<i>Tonk</i> (1979)	<i>Tonk S.</i> : Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979.
<i>Székely</i> (1984)	<i>Székely Z.</i> : Cercetări arheologice la Porumbenii Mici (județul Harghita). I. Așezarea de cultură Wietenberg. <i>Aluta</i> 16 (1984) 15—28.	<i>Ub</i>	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Szerk.: F. Zimmermann, K. Werner, G. Müller, G. Gündisch) I—VI. Hermannstadt—Bukarest 1892—1981.
<i>Székely é. n.</i>	<i>Székely Z.</i> : Așezări din epoca prefeudală în sud-estul Transilvaniei. (kézirat)	<i>Unger I—III.</i>	<i>Unger E.</i> : Magyar éremhatározó. I—III. Budapest 1974—1976.
<i>Székely A.</i> (1978)	<i>Székely A.</i> : Oktatás Székelykeresztúron a régiségben. <i>Művelődés</i> 31 (1978) 11. 37—40.	<i>UszT</i>	Udvarhely-szék törvénykezési jegyzőkönyvei a KvÁLvt-ban
<i>Szemlélő</i> (1906)	<i>Szemlélő</i> : Martonosi templomszentelés. <i>Unitárius Egyház</i> 1906. nov. 15. 30—31.	<i>Űrmösi</i> (1876)	<i>Űrmösi K.</i> : A tarcsafalvi unitaria ekklesia. <i>KerMagv</i> 11 (1876) 360—372.
<i>SzkVM</i>	Székelykeresztúri Városi Múzeum (régészeti gyűjtemény), 1990-től Székelykeresztúri Múzeum	<i>Vargha</i> (1932)	<i>Vargha B.</i> : Udvarhelyszéki barlangok. <i>Székelység</i> 2 (1932) 90.
<i>SzkVM Ngy</i>	A Székelykeresztúri Városi Múzeum néprajzi gyűjteménye	<i>Wass</i> (1900)	<i>Wass M.</i> : A királyi könyvek székely oklevelei. Kolozsvár 1900. Kny. az Erdélyi Múzeumból 17 (1900)
<i>SzOkl</i>	Székely oklevéltár. (Szerk.: Szabó K., Szádeczky L., Barabás S.) I—VIII. Budapest 1872—1934.	<i>Wagner</i> (1977)	<i>Wagner, E.</i> : Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Köln 1977.
<i>SzOkl ú. s.</i>	Székely oklevéltár. Új sorozat (Szerk.: Demény L., Pataki J.) I—II. Bukarest 1983—1985.	<i>Zoványi</i> (1977)	<i>Zoványi J.</i> : Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest 1977.
<i>SzTA HtAd</i>	Szabó T. Attila helynévtörténeti adatai (kézirat gyűjtemény)	<i>Zrínyi</i> (1976)	<i>A. Zrínyi</i> : Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII e. n. Marisia 6 (1976) 125—151
<i>SzTA NéprAd</i>	Szabó T. Attila néprajzi adatai (kézirat gyűjtemény)	<i>ZsOkl</i>	<i>Mályusz E.</i> : Zsigmondkori oklevéltár. I—II. Budapest 1951—1958.
<i>SzUM</i>	Székelyudvarhelyi Múzeum		

JELKULCS — ZEICHENERKLÄRUNG

I. ADATTÁR — KATALOG

Helység, épület, építmény

Siedlungen, Bauobjekte

- Falu, telep — Dorf, Siedlung
- Őrtorony — Wachturm
- ▲ Villa
- Kastély, udvarház — Schloß, Hof
- ⊕ Templom, kápolna — Kirche, Kapelle
- Kőfaragvány — Steindenkmal
- △ Földvár — Erdburg
- ⚔ Sánc — Schanze
- ⌒ Halom — Hügel
- ≡ Út — Landstraße
- ⚡ Gát, halastó — Damm, Fischteich
- ⚙ Malom — Mühle
- ≡ Híd — Brücke
- ▲ Irtás — Rodung

Temetkezés — Bestattungen

- ⌘ Nyújtott csontvázas sír —
Grab mit Skelett in gestreckter Lage
- H Szórthamvas sír — Brandschüttungsgrab
- U Urnasír — Urnengrab

Leletek — Funde

- Éremlelet — Münzhort
- ⊕ Bizonytalan jellegű lelet —
Fund unbestimmbaren Charakters
- ▼ Szórványlelet — Streufund

Korszakbeosztás — Zeitperioden

- Ő Őskor — Urgeschichte
- P Őskőkor — Paläolithikum
- U Újkőkor — Neolithikum
- R Rézkor — Kupferzeit
- B Bronzkor — Bronzezeit
- B—V Késő bronzkor — Spätbronzezeit (Ha A—B)
- V Kora vaskor — Früheisenzeit (Ha C—D)
- D Dák kor — Dakische Periode
- Ró Római kor — Römerzeit
- N Népvándorláskor — Völkerwanderungszeit
- G Kora népvándorláskor — Frühe Völkerwanderungszeit
- Gó Gótok — Goten, Černjachov-Marosszentanna Kultur
- Ge Gepidák — Gepiden
- Sz Avar-szláv kor — Awarisch-slawische Periode
- Kö Középkor — Mittelalter
- Á Árpád-kor — Arpadenzeit
- Kk Késő középkor — Spätmittelalter

II. KÖZSÉGTÉRKÉPEK — SIEDLUNGSKARTEN

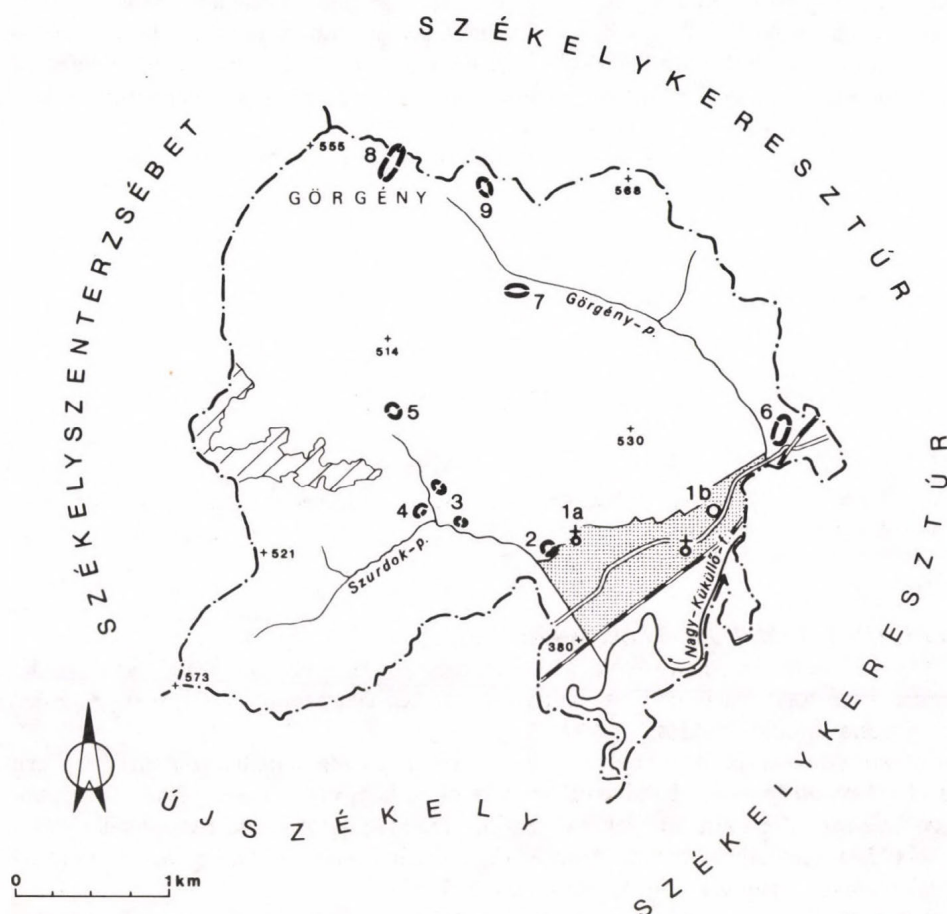
- Falu, telep — Dorf, Siedlung
- Ismeretlen kiterjedésű lelőhely részlete —
Detail einer Fundstelle von unbekannter Ausdehnung
- Kastély, udvarház — Schloß, Hof
- ⊕ Ma is álló templom — Auch heute bestehende Kirche
- Régi út — Alte Landstraße
- ⌒ Halom — Hügel
- Éremlelet — Münzhort
- ▨ Erdő — Wald

() A zárójel a kétséges helymeghatározás jele

Zeichen bei zweifelhafter Ortsbestimmung

ADATTÁR

1. ALSÓBOLDOGFALVA (Bodogaia, Hargita megye, 1132,5 ha)

Alsóbodogfalva a Nagy-Küküllő jobb oldalán, 380 m tengerszint feletti magasságon fekszik. Határa a völgy-sík jobb, É-i felét és a Küküllőbe É felől ömlő Szurdok-patak és Görgény-patak mentét öleli fel. Az alacsony fekvésű területeken szántókat, a falu fölött szőlőt, a Küküllőtől távolabb eső területeken, a patakok mentén szántókat, legelőket és kaszálókat találunk. Az 500–535 m-es dombtetőket csak igen kevés erdő koronázza.

1/1. BELTERÜLET

A középkori település a mai falu alatt fekszik, belőle eddig csak igen kevés leletet ismerünk. A falu neve középkori templomának Szűz Mária-patrocíniumára utal; az *Alsó-* jelző a Nagy-Küküllő mentén 22 km-rel fennebb, K-re fekvő Felsőbodogfalvától különbözteti meg.

A falu első említése az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben maradt fenn. 1333-ban „Paulus sacerdos de villa Sancte Marie solvit VI. banales”. Egy évvel később Pál plébános az első félévi részlet fejében további két báni dénárt fizetett.¹

1566-ban, a János Zsigmond fejedelem hadában híven szolgált lófők listáján *Also bodogh Azzonij falwa* három fővel szerepel.² Egy évvel később ugyanott tíz porta lófőt írtak össze.³

1574-ben Kecseti Mihály özvegyének, Csányi (Solymosi) Margitnak itteni részbirtokáról hallunk.⁴ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint a keresztúrfalvi (vö. 22/2. lelőhely) Csákány György, továbbá a fiatfalvi (vö. 22/25. lelőhely) Geréb Benedek özvegye és Geréb Boldizsár két-két egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁵ 1590–1591-ben Janossi Mihály és Leörinchij István „alsó-bodoghazonjfalj nobilis”²ként szerepel.⁶ 1614-ben Bethlen Gábor az alsóbodogfalvi Csere vagy Szakács Miklóst és mindkét nembeli örököseit nemesítette és címet adományozott nekik.⁷ 1627-ben az udvarhelyszéki nemesek *Catalogusa* Alsóbodogfalván Nyújtódi Demeter és Kertész Balázs nevét említi.⁸ 1628-ban Bethlen Gábor ifj. Székely Mózesnek juttatta

a Geréb András magvaszakadtával kincstárra szállt boldogfalvi részbirtokot,⁹ mely Székely Mózes hűtlensége után, 1635-ben Brenhidai Huszár Mátyás étekgófogómeester, Marosszék főkirálybírája kezére került.¹⁰ A birtokra Huszár Mátyás 1645-ben újabb adományt nyert I. Rákóczi Györgytől.¹¹ 1644-ben a fenti birtokrész mellett az udvarhelyi vár is rendelkezett a faluban három, marhával szolgáló jobbággyal. Egyikük neve *Keőmives* Mihály volt. Ezek a jobbággyok 1—6 ökörrrel, 1—2 tehénnel, 20—50 juhval, 2—10 disznóval rendelkeztek.¹²

1652-ben II. Rákóczi György az alsóboldogfalvi Román István nevű puszkásának adományozta azt a kőházat és nemesi udvart, mely régebben Péchi Simoné volt, de hűtlensége miatt a fejedelemre szállt. Román István ugyanakkor jobbággyul kap a fejedelemtől egy *Rattar Julus* nevű román embert, aki nehéz helyzetében magát már addig is jobbággyul kötötte.¹³ Péchi Simon hátrahagyott birtokai történetének ismeretében feltételezzük, hogy a fenti birtokrész azonos azzal, amelyik 1657-ben Kemény Boldizsár, 1662-től sepsiszentgyörgyi Daczó János és neje, Nemes Erzsébet kezében volt.¹⁴

1650-ben egy varga (Balogh Ferenc) és egy szűcs (Oláh Sándor) is élt a faluban.¹⁵

1 MonVat I. 115, 133.

2 SzOkl II. 199.

3 Uo. 219.

4 SzOkl IV. 30. Vö. Uo. 65—66.

5 SzOkl IV. 38.

6 SzOkl ú. s. I. 132, 247.

7 *Jakab—Szádeczky* (1901) 336.

8 Uo. 354.

9 SzOkl IV. 235.

10 *Jakab—Szádeczky* (1901) 375.

11 Uo.

12 MOL Erdélyi Fiscalis lvt. F 234 VI/a szekrény 3. C. (A székelyudvarhelyi fejedelmi várbirtok urbáriuma 1644-ből).

13 *Jakab—Szádeczky* (1901) 224—225, 385.

14 Kemény Gyűjt. TransPoss (1662: Alsóboldogfalva)

15 *Szabó T.* (1947) 28.

1/1a. BELTERÜLET, UNIT. TEMPLOM: ⚔ □ Á—Kk

Az először 1333—1334-ben említett alsóboldogfalvi templomot a középkorban Szűz Mária tiszteletére emelték (1. történeti rész), a reformáció után pedig az unitáriusok tulajdonába került. Első ismert protestáns papja az 1630-ban említett Korondi Molnos Miklós.¹

A mai unitárius templomot a középkori helyén — és valószínűleg a régi hajó hosszfalainak részleges felhasználásával — 1791—1803 között építették. Falaiba néhány középkori faragványt is beágyaztak. A szószerk két, egymásra helyezett gótikus zárókőre épült, melyeknek igen jó, 1451-es feliratot viselő analógiáját a székelyszenterzsébeti templomból (23/1a. lelőhely) ismerjük. A zárókövek bordaíndításai alapján úgy látszik, hogy a középkori szentélyt egy téglalap alakú és egy sokszögzáródású boltmező fedte.²

A régi templomot az 1773-as vizitáció során sommásan leírták: „Vagyon egy nagy kö Templom, igen régi, hol valami rosz kö, hol fa Czinterem körülötte. A' Czintermen kívül a' dombon egy fa Harang láb.”³

A templom mai kerítése megközelítőleg a középkori cinteremfal nyomvonalán halad. A templom K-i és D-i oldalán haladó lejtős, burkolatlan utca felszínén, a kerítésen kívül, attól 1—1,5 m-re az erózió nyomán kirajzolódott a régi kőfal egy-egy ívesen hajló szakasza. A fal D-i részéhez mintha támpillér alapja csatlakozna. (1979, 1987)

1 *Dávid* (1981) 57.

2 Uo.

3 *Mátrix* (1779) 185.

1/1b. BELTERÜLET (32. SZÁM): ○ Kk

1981-ben Bán József kertjében, kb. 60 cm mélyen, késő középkori mázatlan kályhacsempék és csempetöredékek, valamint tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek darabjai kerültek elő és jutottak az SzkVM-be. A leletek 16. századiak.¹ (73. t. 6.)

1 *Benkő—Ughy* (1984) 47—48.

1/2. KEREKDOMB: ○ B—V, Gó, Á—Kk

A NyDNY felé fejtő magas, szántott teraszlepcsőn kb. 50 m-es foltban néhány fekete, kannelúras, késő bronzkori—kora vaskori cserepet, kevés szürke, szemcsés anyagú, korongolt, kora népvándorlás kori edénytöredéket (4. század), egy bekarcolt hullámvonallal díszített kora középkori edénytöredéket, fenékbélyeges edényaljdarabot, néhány hornyolt oldalú, 14—15. századi cserepet és egy korai típusú, 15. századi kályhaszemdarabot találtunk. (1979, 1987.)

1/3. HÁGÓ: ○ Ő, Sz

A Szurdok-patak bal oldala fölé emelkedő, Ny-ra, illetve DNy-ra lejtő, szántott domboldalon foltokban kevés, jellegtelen őskori és késő népvándorlás kori cserepet gyűjtöttünk. (1979)

1/4. BEDECS: ○ Ő

A patak bal oldalán fekvő, DK-re lejtő teraszon, a szántásból rendkívül szórványosan, atipikus őskori cserepeket szedtünk fel. (1979)

1/5. ZSÁKALJA: ○ R?, Sz

A Szurdok-patak fölötti, DNy-ra lejtő teraszon 50—70 m-es foltban kevés őskori (Cotofeni-kultúra?) és késő népvándorlás kori cserepet találtunk. Ez utóbbiak közül egy oldaltöredéket hullámvonalköteg díszít. (1979)

1/6. PAP-ÁJA: ○ B

Az alsóbaldogfalvi vasúti őrháztól É-ra fekvő, D-re néző, szántott lejtőn, kb. 160×70 m-es foltban őskori cserepeket gyűjtöttünk. A leletek (a perem alatt sima bordával tagolt fazéktöredékek, egy ferdén levágott, kiszélesedő peremű tál darabja és egy íveltlen kihajló bögreperem) középső vagy késő bronzkoriak. (1979)

1/7. HAJÓSVÖLGY: ○ Ő

A Görgény-patak völgyébe nyíló jobb oldali mellékvölgy torkolatában, az É felé lejtő, kukoricával bevetett területen néhány őskori jellegű cserepet találtunk. (1979)

1/8. GÖRGÉNY: ○ Á—Kk

Orbán Balázs szerint a falu ÉK-i végénél nyíló völgy, a régen Tongor-pataka (Orbán tévesen Tornapatakát ír), ma Görgény-pataka völgyének neve egy hajdanvolt, később elpusztult falu helyére utal: „[...] ezt *Kis-Görgényvölgyének* a hagyományok szerint azért nevezik, mert a most *Komlóstövisse* nevű helyen hajdan *Kis-Görgény* nevű falu feküdt, melyet a tatárok meglepven, annyira elpusztítottak s lakóit úgy kiirtották, hogy csak két árva leány maradt életben. Ezek egyike Boldogfalvára, a másik Keresztúrra ment férjhez, s ezért a megsemmisült falu határa is ezen két falu között oszlott fel, s azok birják ma is.”¹ Orbán — nyilván a helyi hagyomány nyomán — azt is megemlíti, hogy a Görgény-patak völgyében hajdan országút haladt, mely „Nagy-Solymost érintve a Locztetőn vezetett át a Kis-Küküllő völgyébe; a gagyí út elkészültével azonban egészen felhagyatott”.²

Terepbejárásunk során a Görgény-patak kiszélesedő völgyfőjében középkori faluhelyre bukkantunk: a kétfelé ágazó völgy által közrefogott, szántott, DK-re lejtő domboldalon Árpád-kori és java középkori cserepeket, tapasztásdarabokat, köveket és állatcsontokat találtunk. Előkerült két cserépüsttöredék, 13. századra keltezhető fazekak darabjai (szalagszerűen megvastagodó, illetve jellegzetesen tagolt peremtöredékek, egyenes és hullámvonallal díszített oldaltöredékek), továbbá 14—15. századi cserepek, egy mécses töredéke és egy fenékkő. A legkésőbbi cserepek a 15. század második felére keltezhetők. Ez utóbbiak közé változatos profilkiképzésű tál-, illetve tálka alakú kályhaszemek töredékei, továbbá egy halványvörös, finom anyagú pohár, valamint hasonló kancsók darabjai is tartoznak. Korábbi vélekedésünkkel ellentétben a település élete nem nyúlik bele a 16. századba.³ (1979, 1984)

A 15. század második felében/végén elpusztult falu határa — Orbán Balázs állításával összhangban — Alsóbaldogfalva és Székelykeresztúr (Keresztúrfalva) között oszlott meg. A Keresztúrfalvának jutott görgényi határ-rész 1589-ben szabad nyomás volt, ahova disznókat hajtottak.⁴ 1591-ben a fiatfalvi Geréb György tóhelyét és kaszálóját említették a „Georgen nevű helyben”.⁵

Gyűjtőterületünk egyetlen elpusztult középkori települését a középkorban valószínűleg *Görgénynek* nevezték, a Kis-Görgény megnevezéssel a 19. század előtt nem találkozunk. A korai típusú, pusztán személynévi eredetű falunévvel jól egybevágnak az itt talált Árpád-kori cserepek.

1 Orbán I. 20.

2 Uo. Vö. Nagysolymos, 19/*** („római út”).

3 Benkő—Ughy (1984)48.

4 SzOkI ú. s. I. 89.

5 Uo. 87—89, 240, 243, 246.

1/9. GÖRGÉNY: ○ B?

A Görgény-patak bal, Ny-ra lejtő oldalán, a legelő vakondtúrásaiban atipikus, apró őskori (bronzkori?) cserepeket és egy orsógombot találtunk. (1979)

▼ Ő, R ◦ ? D, Ró—Gó

1952-ben Kádár Béla átfúrta, a fokánál sérült, mandula alakú kőbaltát ajándékozott az SzkVM-nek, mely egy régi ház bontásakor, a döngölt padlóból került elő.¹

1930 körül Papp Géza dák korinak meghatározott cserepeket talált Alsóboldogfalva határában, melyeket 1953-ban az SzkVM-nek ajándékozott.² A szóban forgó leletek — melyek közé esetleg más lelőhelyről származó cserepek is keveredtek — szürke, római kori vagy 4. századi nagy tárolóedények perem- és oldaltöredékei, melyek Molnár István bizonytalan visszaemlékezései szerint (1979) a *Hajósvölgy* (1/7. lelőhely) táján kerültek elő.

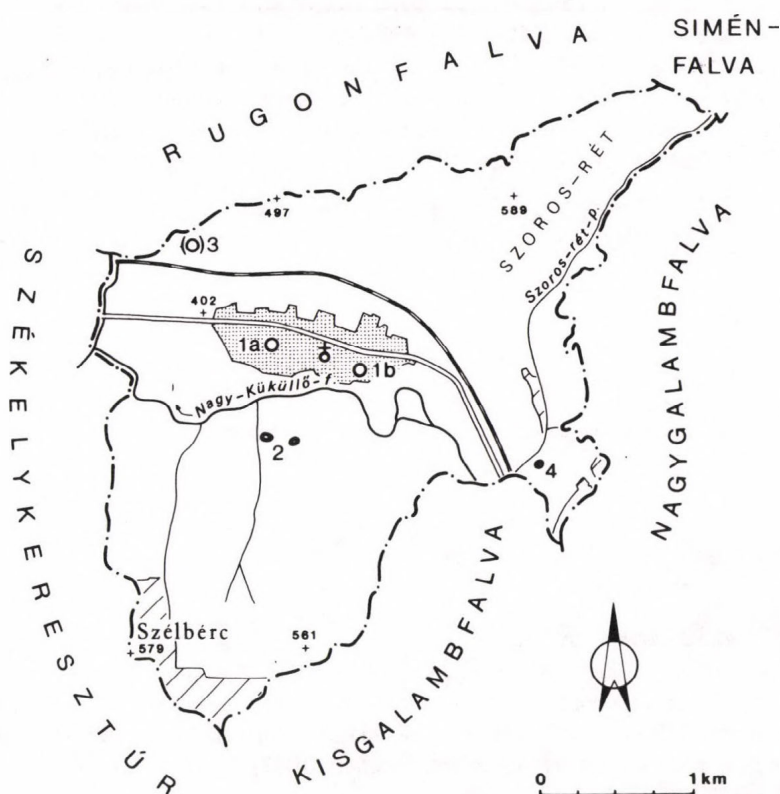
Patakfalvi Sándor ajándékaként Gallienus (253—259) ezüstdénárja került Alsóboldogfalváról az SSzGyM gyűjteményébe.³

1 Lsz: 278.

2 Lsz: 333, 3794, továbbá egy szürke tárolóedény felső, kiegészített része, leltári szám nélkül.

3 Lsz: 17 260.

2. BETFALVA (Betești, Hargita megye, 912,5 ha)

A Nagy-Küküllő jobb partján, 400 m tengerszint feletti magasságban fekvő falu határa a folyó széles völgyében, illetőleg a völgyet szegélyező fátlan, 600 m-ig emelkedő dombor oldalán terül el. A Küküllő lapályán szántóföldeket, a domboldalakon agyagos, valamint kavicsos talajú szántókat, továbbá legelőket és kaszálókat találunk.

2/1. BELTERÜLET: ○ 🏰 ⚔️ Kö

A középkori település a mai falu D-i, az országút és a Nagy-Küküllő közé eső részén feküdt. Neve a zöngétlenült, megoldatlan keletkezésű *Bed* régi magyar személynév és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnév összetételéből keletkezett.

A falura vonatkozó első írott adatunk 1519-ből származik (Bethffalwa).¹ 1566-ban János Zsigmond — az 1562-es felkelés következményeként — 15 jobbágycsaládot adományozott *Kachay* Ferencnek.² További birtokosokra utal az 1576-os, főemberekre kivetett, 50 dénáros adó jegyzéke, mely szerint *Bogathi* Boldizsár 18, *Marton* János három, *Janossi* György két egész jobbágyteleknek megfelelő összeget adózott.³ 1567-ben 17 porta lófőt írtak össze a faluban.⁴ 1590-ben *Forro* János és *Rhadaj* Gergely jobbágyáról hallunk.⁵

1602-ben Bogáthi Miklós és Menyhért Báthori Zsigmondtól adománylevelet nyert a betfalvi birtokrészre.⁶ Az ugyancsak a 16. század óta Betfalván birtokos Radai család egyik tagját, Jánost, 1627-ben említik Udvarhelyszék nemesei között.⁷ Nem tudjuk, hogy a fiatfalvi Geréb család mikor jutott betfalvi birtokhoz, tény azonban, hogy 1630-ban Brandenburgi Katalin ifjabb Székely Mózesnek adományozta a Geréb András magvaszakadtával a kincstárra szállt betfalvi jószágot,⁸ mely Székely Mózes hűtlensége következtében 1635-ben Brenhidai Huszár Mátyás birtokába jutott.⁹ 1639-ben I. Rákóczi György Alia Sámuel Küküllő megyei főispán és Udvarhelyszéki főkapitány özvegyének, Lorántffy Katának és leányának, Alia Máriának adományozott egy betfalvi udvarházat.¹⁰ Az udvarház elő- és utótörténetéről nincs adatunk, így nem tudjuk, hogy melyik ma is álló barokk betfalvi udvarház (Bíró-kúria, Sebestyén-kúria) helyén állhatott, ugyanis mindkettő mellett kerültek elő késő középkori leletek (2/1a—b. lelőhely). 1662-ben Szombatfalvi István Apafi Mihálytól donatióként kapja meg a hűtlen Kemény Simon fiskusra szállt betfalvi részjószágát.¹¹

1577-ben Betfalva a szomszédos Timafalvával (ma Székelykeresztúr része, 22/3. lelőhely) határpert folytattott.¹² A peres iratokból kiderül, hogy a két falu nézeteltérése ekkor már legalább 35 esztendeje tartott. Az őket

elválasztó Szénégető-patakot Pörhőgy-patakának (értsd: Per-hegy) is hívták. A patak betfalvi oldalán erdőről és irtásról esik szó.

A 16. századtól több malomra vonatkozó adatot ismerünk. 1590-ből származik a betfalvi malom első említése, ekkor megjegyzik, hogy korábban (1560–70-es évek?) *Kecheti* Gáspár tulajdonában volt.¹³ 1607-ben *Radaj* Pál birtokolta.¹⁴ Az újkorban a 2/lb. lelőhely közelében működött vízimalom, ugyanott egy részben eltömődött malomárok nyomai látszanak, ezért feltételezzük, hogy a középkori malom is itt állhatott. 1706 előtt *deretzkelő* (kallómalom) működött Betfalván.¹⁵ Ez utóbbi egy kert végénél volt, tehát valószínűleg szintén a Nagy-Küküllő, illetőleg az abból kiágazó malomárok vize hajtotta.

1 SzOkl I. 334.

2 SzOkl II. 209.

3 SzOkl IV. 39.

4 SzOkl II. 219.

5 SzOkl ú. s. I. 135.

6 SzOkl V. 174.

7 *Jakab—Szádeczky* (1901) 354.

8 SzOkl IV. 237–238.

9 *Jakab—Szádeczky* (1901) 375. Az adományt I. Rákóczi György 1645-ben megerősítette.

10 *Jakab—Szádeczky* (1901) 377–378.

11 Uo. 388.

12 SzOkl ú. s. I. 16–18.

13 Uo. 135.

14 SzTA NéprAd (UszT 20/355.)

15 SzTA HtAd (AKTLvt, Pákei lvt. 7. 1706.)

2/1a. BELTERÜLET (24. SZÁM): ◦ Á—Kk

Szécsi Domokos megművelt, kapált kertjében 13/14–16. századi cserepeket (kettős tagolású peremeket, hornyolt oldaltörödékeket, lábas aljtörödéket) és tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek darabjait gyűjtöttük. A lelőhelytől mintegy 130 m-re DNy felé, még a késő középkori falu belterületén fekszik a Sebestyén-kúria, melynek így esetleg még késő középkori előzménye is lehet. (1987)

2/1b. BELTERÜLET, BÍRÓ-KÚRIA: ◦ Ő, Á—Kk

Az épület körüli megművelt kertben 13–17. századi cserepeket találtunk. A legkorábbi darabok közé spirálisan bekarcolt vonallal, illetőleg hullámvonallal díszített oldaltörödékek, kihajló, tagolt peremek tartoznak. A késő középkort fazék- és fedőtörödékek, különböző peremkiképzésű, tál alakú kályhaszemek részletei képviselik. Előkerült egy, ökör szemét ábrázoló mázatlan csempetörödék is; vö. *Benkő—Ughy* (1984), Székelykeresztúr IV/6. típus. Néhány kézzel formált edénytörödék őskori jellegű. (1983, 1987)

2/2. KÖLESKERT: ◦ Ő, B, D, G

1959 előtt, Szécsi Domokos földjén bronzkori és népvándorlás kori cserepek kerültek elő. Közülük Székely Zoltán egy, tévesen 7. századra keltezett, hornyolt vállú („Kisgalambfalva—Galat típusú”) fazék törödéket közlött is.¹

1979-ben Szécsi Jenő dák kori (?), szürke, finoman iszapolt edényfültörödéket és néhány kevésbé jellegzetes kora népvándorlás kori cserepet gyűjtött, s ezeket *Köleskert* lelőhely-megjelöléssel beküldte az SzkVM-be.

Terepbejárásunk alkalmával a Nagy-Küküllő alsó, ÉNy-ra lejtő teraszlépcsőjén, a boronált szántásban 50–60 m-es sötét színű foltot láttunk, melyben szórványosan, kézzel formált, őskori cserepeket, dák talpastál szürke, finom anyagú kis peremtörödéket és kora népvándorlás kori, 4. vagy 6. századi cserepeket találtunk. (1979, 1987)

A helyszín tanulmányozása során az is kiderült, hogy Szécsi Domokos földje a valóságban a *Köleskert*től 150–200 m-rel K-re, az *Egertő* (*Kereksás*) nevű helyen feküdt. Itt, a Nagy-Küküllő völgye fölé emelkedő magas, szántott teraszon az alacsony vetésben 30–50 m-es foltban néhány bronzkori cserép került elő. Egy peremtörödéken a perem alatt sima borda húzódik, egy árkolásokkal és rovátkolt vonalpárral díszített oldaltörödék a Wietenberg-kultúra korából származik. (1987)

Az SzkVM Betfalváról, közelebről meg nem határozott helyről, Molnár István gyűjtéséből származó bronzkori (sraffozott háromszögekkel és árkolással, illetőleg beszúrkált pontsorral díszített oldaltörödékek, perem alatt bütyök) és anyaguk alapján kora népvándorlás korinak meghatározható, kevésbé jellegzetes cserepeket őriz². A leletanyag összetétele alapján feltételezzük, hogy a fenti tárgyak a 2. számú lelőhelyen kerültek elő.

1 Székely (1959b) 194–196.

2 Lsz.: 903–918.

2/3. *KUKUKK (TEMETŐ-ALJA, OLDAL)*: ◦ Ő

A betfalvi vasúti őrháztól a Köblös-árokig terjedő, D felé erősen lejtő, szántott, agyagos oldalon rendkívül szórványosan néhány őskori jellegű cserepet gyűjtöttünk. (1981)

2/4. *ERZSÉBET-KÚT*: ◦ B

A Szorosrét-patakának bal oldalán elterülő, legelőnek használt lapályon, a vakondtúrasok földjében néhány bronzkori jellegű cserepet találtunk. (1979, 1982)

* * *

◦ R

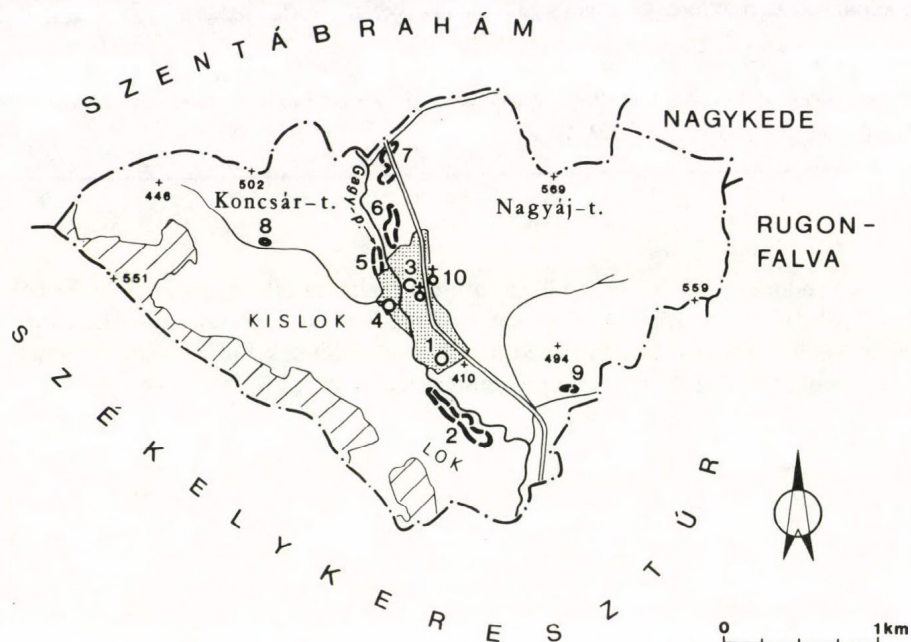
1970-ben Kiss Sándor csiszolt, rézkori jellegű, átfúrt kőbaltát talált, melyet az SzkVM-nek ajándékozott.¹

Bakó Géza, Székely Zoltán szóbeli közlésére hivatkozva Betfalván előkerült 10—11. századi cserepeket említ.² Anyaggyűjtésünk során Betfalváról származó 10—11. századi leleteket nem találtunk, sem a terepen, sem az SzkVM-ben, sem pedig az SSzgyM régészeti gyűjteményében.

1 Lsz: 1767.

2 Bakó (1961) 116.

3. CSEKEFALVA (Cechești, Hargita megye, 688,1 ha)

A Gagy-patak völgyének legalsó, 410 m tengerszint feletti magasságban fekvő faluja ma zömmel a patak bal oldalán, a kiszélesedő völgy lapályán terül el. A völgysíkot szántók és gyümölcsösök, az ezt szegélyező kopár, suvadásos, 500–550 m magas dombokat legelők, köztük magasan fekvő szántók, valamint kevés szőlő és erdő borítja.

3/1. BORJÚHIZLALDA: ○ D, Á–Kk

1977-ben Csekefalva D-i szélén az épülő új borjúhizlalda istállóinak alapozásakor régészeti leletek kerültek napfényre. Molnár István és Ughy István leletmentése nyomán dák, Árpád-kori (zömmel 13. századi) és késő középkori cserepek jutottak az SzkVM-be.¹

1979-ben a hizlalda É-i részén, csatorna ásásakor dák kori településnyomokra bukkantunk. A lelőhelyen Székely Attilával végeztünk rövid leletmentést. Az árok falán a következő rétegződést figyeltük meg: a 30–40 cm vastag, kevert, humuszos felszín alatt 40–50 cm-es tiszta, sárga, áradásos eredetű, leletek nélküli agyagréteg húzódott. Közvetlenül alatta, mintegy 11 m hosszúságban 20–25 cm vastag, szenes, cserepes, köves paticsréteget találtunk, benne két átvágott tűzhellyel. A vékony, egyperiódusú réteg az egykori földfelszínre épített, vesszőfonatos, tapasztott, leégett ház omladéka.

Az árok falából gyűjtött leletanyag kisebb része kézzel formált, homokkal szemcsésre soványított cserepekből áll, kerek, ujbbenyomkodásokkal tagolt, illetve ellapított bütykökkel. Az edénytöredékek nagyobbik része korongon készült. Finom, jól iszapolt anyaguk szürkére, illetve vörösre égett. A tálakból, talpgyűrűs kancsókából, fedőkből származó töredékeket besimított rács-, illetve fenyőfaminta díszíti. A dák kor késői, 3. periódusára keltezett leletek sorát egy kis méretű, átfúrt, kúp alakú agyaghehezék egészítette ki.²

Ugyanabban az évben az újabb istállók alapozásában Árpád-kori telepjelenségek is felszínre kerültek.

Feltártunk egy nagy méretű, 2,80 × kb. 2,40 m-es, 1,20 m mély szemétdöör részletét, melynek szenes, hamus betöltéséből töredékes 13. századi edények, orsógombok, illetve edénycserépből faragott orsókarikák, fenőkötőredékek, szétvagdalt kis bronzlemezdarabok, két csillagtarajos sarkantyú, egy kis, sarlóra emlékeztető vas tárgy, valamint pelyvás anyagú tégladarabok (vastagság: 5,5–5,8 cm), gömbölyű gerenda lenyomatát mutató paticsdarab, továbbá tojáshej és állatcsontok kerültek elő.³ (35. t. 4–8.; 41. t. 12–13.)

A szemétdöör közelében kibontottunk egy földbe ásott, az alapozási árokkal elvágtott házat is. A mellékégtájak szerint tájolt épület egyik oldalának hossza 3,40 m, mélysége (a jelenlegi talajfelszínhez képest) 1,03–1,08 m volt. Betöltése egynemű, sötétbarna földből állott, alját 3–4 cm vastag, letaposott, barnás földdel kevert világos-sárga, agyagos padló borította. A munkások elbeszélése szerint a kunyhó levágott, K-i sarkában volt a tűzhely.

A beásás bontása során főként 13. századi edénytöredékek kerültek elő. Az aránylag vékony falú, jól korongolt fazéktöredékek vállát körbe futó, bekarcolt vonalak díszítik, melyek néha már a hornyolás felé mutató baráz-

dákká alakulnak át. Az anyagot így a 13. század második felére, esetleg (részben) a 14. század elejére keltezzük. A fekete, feketésszürke vagy feketésbarna színű, kvarcos homokkal durván soványított fazékdarabok mellett előkerült egy szemcsés anyagú, vörösre (a belsejében szürkésfeketésre) égett palackperem-töredék is. A kerámia 7,5% -át igen finoman iszapolt anyagú, vörös színű cserepek teszik ki. Színük narancsos vagy sárgászöld, ritkán világos szürkésbarna, belsejükben kékeszürke sáv húzódik. Külső oldaluk fényezett és, ellentétben a későbbi analóg darabokkal, kissé puha, szappanszerű, körömmel karcolható. Valamennyi ide sorolható töredék tölcéses szájú, kiöntős peremű kancsóra utal, melyeket a vállon vagy a hasi részen bordás, illetőleg barázdált díszítéssel tagoltak. A fentiekén kívül pelyvás agyagból készített süítőharang-töredék, csillagtarajos sarkantyú és kis, rugós szárú olló töredéke is napfényre került.⁴ (35. t. 3.; 36. t. 1–15.)

A 3/1. lelőhely középkori leletei, továbbá a 3/2–3/6. lelőhely hasonló korú emlékei a középkori Csekefalva létének tárgyi bizonyítékai. A régi falu a Gagy patakának mindkét partján, az országúttól Ny-ra feküdt. Neve a *Cseke* régi magyar személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falva* főnévnek az összetétele. Először 1567-ben, a lófők 25 dénáros adójegyzékében szerepel, *Chijeke fflwa* formában, ekkor itt 15 lófő portát írtak össze.⁵ 1576-ban Csekefalván (*Chekefalva*) a fejedelem 21, a keresztúri Györfi János és Csákány Balázs egy, illetve két, a fiatfalvi Geréb Boldizsár két egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁶ 1590-ben Györfi János csekefalvi jobbágya Fazakas György fazakasmester volt.⁷ A fenti részbirtokok mellett az 1590–1597-es időszakból Palatich György legalább öt csekefalvi jobbágyát említik a források.⁸ A Gerébek itteni részbirtokát a család magvaszakadtával 1630-ban Brandenburgi Katalin ifj. Székely Mózesnek juttatta,⁹ majd ennek hűtlensége után, 1635-ben I. Rákóczi György Brenhidai Huszár Mátyásnak, Maros-szék főkirálybírájának adományozta.¹⁰

A 16–17. század fordulóján ökrökre,¹¹ disznótartásra,¹² a *Tanorok föld, Lok, Kis lok, To farka* nevű határresekben pedig szántóföldekre¹³ találtunk adatokat.

1 Lsz: 4108–4221.

2 A leletmentések dokumentációja az SzkVM Adattárában, a leletek a múzeumban. Lsz: 4222–4274.

3 Benkő Elek, Székely Attila, Ughy István leletmentése. Az ásatási dokumentáció az SzkVM Adattárában, a leletek a múzeumban. Lsz: 4283–4391.

4 SzkVM Lsz: 4404–4518.

5 SzOkI II. 219.

6 SzOkI IV. 38.

7 SzOkI ú. s. I. 134.

8 SzOkI ú. s. I. 136, 249; II. 315–316.

9 SzOkI IV. 237–238.

10 *Jakab—Szédeczky* (1901) 375.

11 SzOkI ú. s. I. 245.

12 SzOkI ú. s. II. 314.

13 SzTA HtAd (1606. UszT 20/243, 315.)

3/2. LOK: o D?, G6, Á—Kk

A magas partú, kanyargó patakmeder által tagolt, a patak felé csak igen enyhén lejtő, megközelítőleg sima felületű lelőhelyről már 1966-ban késő középkori cserepek és kályhacsempe-töredékek kerültek az SzkVM-be.¹

Terepbejárásaink során (1979, 1980) a patak mentén 500–550 m hosszan elnyúló lelőhelyről igen nagy mennyiségű késő középkori anyag mellett viszonylag ritkábban előforduló Árpád-kori és 4. századi (Csernyahov-marosszentannai kultúra) edénytöredékeket is gyűjtöttünk.

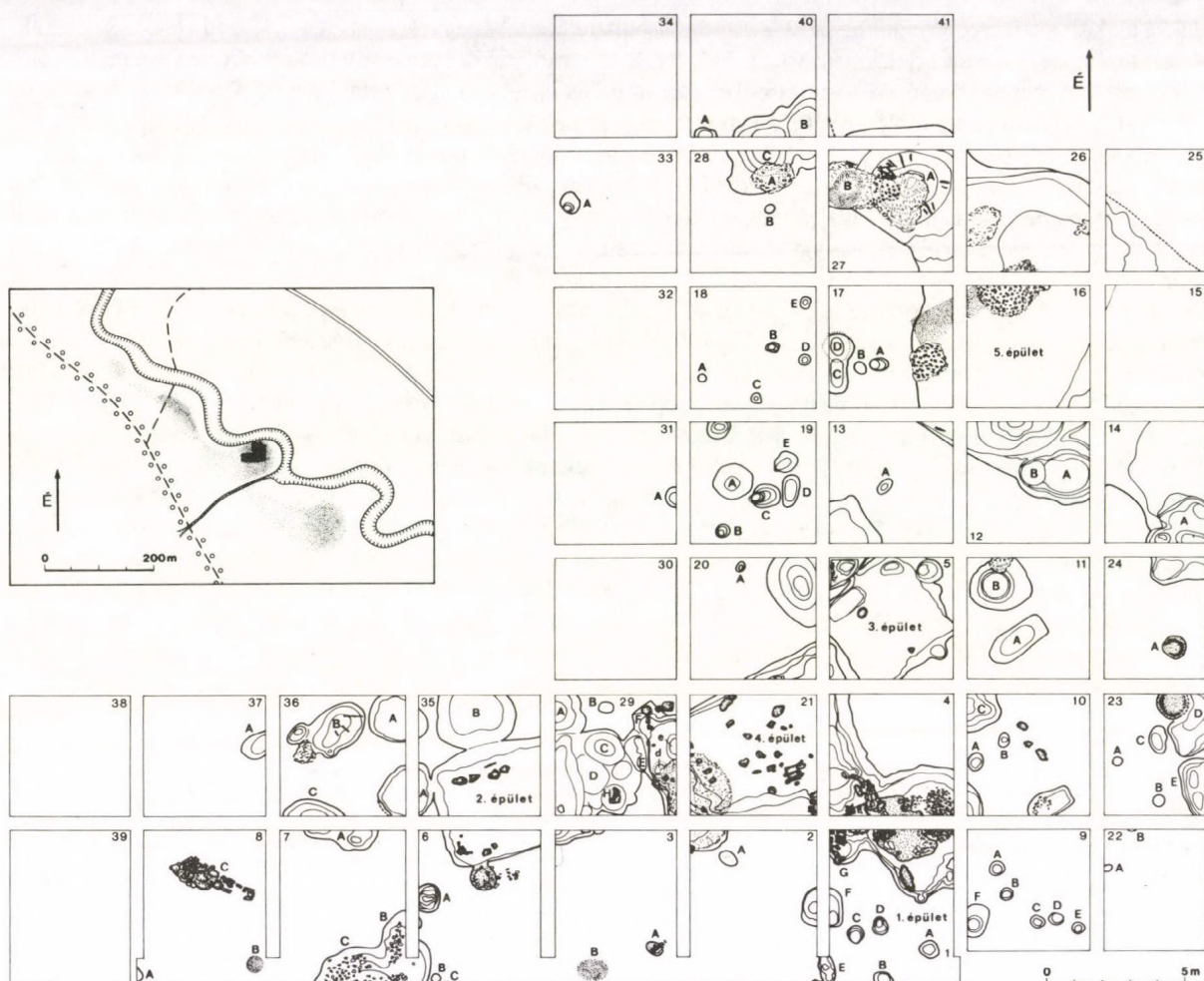
Ásatási eredmények:

Feltárára a lelőhelynek egy kisebb, az ívesen kanyarodó patak fölél emelkedő, felszíni leletekben különösen bővelkedő részét választottuk ki. 1981–1983-as ásatásunk során egy K—Ny tájolású 30×1 m-es kutatóárkot, ettől É-ra pedig 41 db, a főégtájakhoz igazodó, egymástól 50 cm-es tanúfallal elválasztott, 4,50×4,50 m-es szelvényt ástunk ki (Benkő Elek, Székely Attila, Ughy István)². Az alább tárgyalandó objektumok mélységét a mai, megközelítőleg vízszintes talajfelszíntől mértük. (84. t. 2–5.)

Földbe ásott épületek

1. ház. A 4,40×4,20 m-es (alján 3,60×3,40 m) szabálytalan négyzet alakú, földbe ásott épület oldalainak tájolása a mellékvilágítájakhoz igazodott. Falai meredeken mélyedtek a földbe, több helyen vízmosás, beomlás, állatjárások jól észlelhető nyomai torzították el az eredeti formákat. Valószínűleg ezekkel, s nem a földbe ásott cölöpökkel/oszlopokkal függ össze a D-i saroknál, valamint a DK-i oldalnál kibontott gödör is. Az előzőnél recens, igen laza földdel kitöltött állatjárat, az utóbbinál a beásás alá omlott nagy agyagtömböt figyeltünk meg.

A bejárat az ÉK-i oldalon lehetett. A ház fala itt volt a legkevésbé meredek, s lépcsőzetesen mélyült a ház

3. kép: Csekefalva — Lok, 3/2. sz. lelőhely. — 1: A lelőhely helyszínrajza. — 2: Az 1981—1983-as ásatás áttekintő térképe

alja felé. Valószínűleg a bejáratral magyarázható az É-i házsarok látszólag szabálytalan formája, ívelten kanyarodó alakja is.

Az épületnek több periódusát figyeltük meg. A legfelső padlószintet 90—100 cm mélyen találtuk meg. Fölötte a ház gödrét fekete, sok szenet és leletet tartalmazó laza föld töltötte ki, melyet az alatta húzódó padlótól 2—5 cm vastag hamuréteg választott el. A ház DNy-i téréfén a padlóba 1,36 m mély gödört ástak. A gödör szabálytalan, teknős alján 12—14 cm vastag, barnásfekete, szenes, sok cserepet tartalmazó, íves, K felé elkeskenyedő földréteg feküdt, fölötte a gödör felső részét a legkésőbbi periódus tűzhelyének sárga agyagalapozása töltötte ki. Az alapozás tömör, élénksárga, 28—33 cm vastag, átégett, másodlagosan felhasznált tapasztásdarabokkal tarkított agyagrégteg formájában jelentkezett, melynek felszíne kevéssel a padlószint fölé emelkedett. Fölötte a DNy-i hosszú házoldal közepétől a Ny-i sarokig terjedő területen tűzhely nagy agyagomladékára találtunk. 83—92 cm mélyen jelentkező, enyhén K felé lejtő felszíne narancsvörösre égett, anélkül, hogy tapasztást, vagy határozott sütő/tűzelő felületet megfigyelhettünk volna. A téglalap alapú építményt sejtető, kb. 2,70×1,50 m-es omladékból az egykori tűzelő szerkezetét nem sikerült kihámozni, a fölötte s körülötte előkerült kályhaszem- és csempetöredékekből azonban olyan csempés tűzelőre következtethetünk, melynek tűztere az egykori padlónál valamivel magasabban volt. Az omladék K-i szélénél töredékes állati (ló?) koponyát találtunk. A tűzhely előtt a padló felszíne kissé teknős, homorú volt.

A legfelső padló alatt barna, agyagos, kemény, leletszegény földréteget találtunk. Alatta 1,34—1,42 m mélyen a ház korábbi padlószintje húzódott, sárgás foltokkal és csíkokkal tagolt barna, kemény, leletszegény agyagos réteg formájában. Az épület korai periódusához köthető alsó, kemény agyagrégteggek meglehetősen heterogén leletanyagot, késő középkori kerámia mellett korábbi edénytöredékeket és sok falenyomatos paticsdarabot tartalmaztak. Ezek a rétegek tehát aligha keletkeztek a lábbelivel behordott, letaposott sárból, hanem a beásás egyetlen aljára már eleve kevert, agyagos földréteget terítették, azt döngölték le, és minden bizonnyal a padlót időn-

ként meg is újították. A legalsó padlósínt alatt 1,38 m széles, 1,84 m mély, szabálytalan, teknős aljú gödröt tártunk fel, melyet sárga rögökkel kevert barna, kemény, leletszegény agyag töltött ki.

Az 1. házra két későbbi objektum is ráépült: Ny-i sarkába a 4. épület pincéje vág bele (a kövel kifalazott pincegádor részben az 1. ház tűzhelyére épült), fennmaradó felületén pedig (szemetes, sok leletet tartalmazó betöltése fölött) 16–18 cm vastag, sárga agyagréteg húzódik (felső felülete 46–48 cm-rel a mai talajfelszín alatt), mely fölött patakkövekből kirakott, téglalap alakú, 1,56×1,35 m-es kövezett felületet bontottunk ki. Az épülettel meg-egyező tájolású, ismeretlen rendeltetésű kőfelület a 4. épülettel egykorú.

A házból előkerült, nagy mennyiségű kerámia (kb. 4200 db) zöme vörösre vagy sárgászörszűre égett, kvarcos homokkal és apró mészszeccsel soványított anyagú, korongról levágott fazekakból és bögrékből származik. A különböző méretű fületlen fazekak mellett kis számban már füles példányok töredékei is feltűnnek. A főzőfazekak számához képest feltűnően kevés a cserépfedők és töredékeik száma.

A fazekak egy kisebb része koromnyom nélküli, nagyobb méretű (tároló)edény volt. Az egyenletesen vékony falúra korongolt, keményre égetett fazekak vállát gyakran sekély hornyolás díszíti. A szemcsés, vörös kerámia (a felsoroltak mellett még néhány kancsó- és korsótöredék tartozik ide) a teljes anyag 86,5%-át képezi. A cserepek 11,7%-a finom, vörös anyagú edénytöredékekből áll. Ezeket a korábbi analóg darabokkal (pl. a csekefalvi Borjúhizlaldánál —3/1. lelőhely — kiásott 1979/1. kunyhó anyagával) ellentétben jobban kiégették, törésfelületük egyenletesen vörös vagy csak halványszürke elszíneződést mutat. Az ide tartozó korsók, kancsók és bögrék anyaga kissé durvább a korábbiakénál, nem iszapos jellegű, és igen apró szemű (néha kissé durvább) homokkal soványították, ami az edények felületének enyhén érdes tapintást kölcsönöz. Az edények külső felületét gyakran lesimították, de polírozás nyomait nem észleltük. Számos töredéket vörös, festett minta díszít, egy esetben fehér engobe-sávot figyeltünk meg, egy másik töredéket pedig bepecsételt minta ékesít. Ezeket az edényeket is levágták a korongról.

A redukált égetésű, fekete vagy szürke színű kerámia az anyagnak igen kis, mindössze 1,8%-át teszi ki. A fekete kerámia elenyésző kis része szemcsés, szürke anyagú, a többi finoman iszapolt, egyenletesen átégett cserép, melyeknek szürke, feketésszürke vagy éppen fekete felülete simított, gyakran fémes fényű. A cserepekből egy korongról levágott bögre vagy kis kancsó, továbbá korsók részleteit sikerült összeállítani. A kerámialeletekhez tartozott néhány mázatlan, hátrész nélküli csempetöredék és négyzetes peremű, tál alakú, korongról levágott kályhaszemdarab; vö. *Benkő–Ughy* (1984) 48–49.

A kerámialeletek mellett vasszegek, ajtó(?)pipa, zár lemezes borítása kulcslyukkal, vaskések töredékei (két kés nyéllemezes, az egyikben bronzszegekkel felerősített fanyél nyomai), csontból való késnyélborítás, sarlótöredék (nyéltsüke és a penge töve), csillagtarajos vassarkantyú és egy másik példány töredéke, csikószabla, vascsiholó, átfúrt csonttű, sima bronz karikagyűrű, kis méretű, öntött, pillangós bronzcsat került elő. A ház betöltésének felszínén egy töredékes bronzgyűrűre bukkantunk, melynek a (hiányzó) fej felé kiszélesedő felületén vésett, címerszerű kis növényi dísz és antikva betűs „SH[...]” felirattöredék volt. A tárgyakat és ezzel együtt a ház pusztulásának korát a 15. század végére vagy a 16. század elejére keltezzük. (50. t. 1–4, 7.; 51. t. 1–7.; 52. t. 1–15.; 54. t. 11, 15.; 77. t. 11, 19.; 79. t. 2, 8.)

2. ház. Lekerékített sarkú, téglalap alaprajzú beásásának hossza 7,20 m (a bejáratra ebből 2,20 m esett), szélessége 4,20 m, a beásás alján 4,50×3,70 m. Az épület hossz tengelye NyDy–KÉK tájolású. Menedékes bejáratát a K-i oldalán találtuk meg. Föléje — a kibontott oszlogödrök tanúsága szerint — többször megújított ereszt építettek. A beásás bontása során több periódust figyeltünk meg. A legfelső, a beásás közepe felé roskadó padlósínt 0,76–1,05 m mélyen találtuk meg. A sárgás, agyagos, 10–12 cm vastag réteg Ny felé fokozatosan elvékonyodott. Kisebb kövek, szén és hamufoltok voltak rajta. Fölötte feketésbarna, szenes, cserepes, jól bontható, kevert föld töltötte ki a beásást.

A DNY-i sarok közelében kerek külső kemence csatlakozott a házhoz. A tüzelő fölött, 34–40 cm mélyen, égett, kormos kövekből és laza, szenes földből álló omladékréteg mutatkozott. A 2 cm-es hamuréteggel borított barnászörszű, igen gyenge megtartású, enyhén homorú sütfelület ez alatt került elő, közepe 74 cm mélyen jelentkezett. A tüzelő előtt, a ház DK-i sarkában, hasonló mélységben (67–84 cm), másodlagos helyzetben lapos köveket, a kövek között bizonytalan kiterjedésű agyagos foltot figyeltünk meg. Előtte, a Ny-i házoldal mellett 70 cm mélyen 100×55 cm-es átégett, paticsos foltot találtunk. A legfelső padlósínt alatt barna, elég tömör, agyagos rétegek helyezkedtek el, melyeket egy-egy sárga, agyagos vagy égett, narancsszínű folt tarkított. Alatta 1,26–1,40 m mélyen újabb sárgás, Ny felé lejtő padlósínt találtunk. A padlót 1–2 cm vastag hamuréteggel borította, ezen, illetve részben beleágyazva, az É-i házfal mentén, sorba rakott nagyobb kövek feküdtek, melyek a ház felépítésével szoros összefüggésben lehetnek: ezekre helyezték az épület boronafalának talpgerendáját. A kövek és a beásás alsó szélé között elszenesedett fa (deszka?) nyomai mutatkoztak. A 8–12 cm vastag padló alatt ugyanilyen vastag, barna, leletszegény agyagréteget találtunk, alatta pedig 1,42–1,70 cm mélyen a beásás Ny felé lejtő alja került elő, melyet 0,5–1 cm vastag hamuréteg fedett.

A földbe ássott épületet a betöltés rétegződése szerint aránylag hosszú ideig használhatták. Ezt tükrözi a belőle

kiásott kerámia is. A legalsó rétegekből származó kerámiának a jellege az 1. házról előkerültekével azonos (15. század vége), a betöltés legfelső részéből azonban sok 16–17. századi cserép származik. Ez utóbbiak esetében nem tudtuk eldönteni, hogy a ház gödrének betöltése után maradt horpadásba dobott szemétről van-e szó, vagy pedig a 2. ház fölött egy olyan késő középkori objektum állt, melynek nyomait az ásatás során nem sikerült felismerni.

A kerámiaanyag korai része zömmel szemcsés anyagú, kvarcsezemeket tartalmazó homokkal soványított, sárgás vagy halványvörösre égett, kemény állagú cserepekből áll, melyek mellett aránylag kevés szürkésbarnára égett edénytöredék került elő. Az edénytöredékek között változatos méretű és profilkiképzésű fazekak, továbbá fedők, bögrék, tálak, kancsók, korsók és mécsesek, valamint tál alakú, szögletes peremű kályhaszemek darabjai és kis, hátrész nélküli, mázatlan csempetöredékek találhatók; vö. *Benkő—Ughy* (1984) 49–50.

A fenti, érdekesebb anyagfajta mellett kisebb mennyiségben aprószemű homokkal soványított, finomabb, világosvörösre égetett anyagú töredékek is előfordultak (benyomkodott peremű bögre, pohár, kancsók és korsók darabjai). A korsókat vörös, sávos festés díszítette.

Két vörös anyagú, bepecsételt díszű oldaltöredék valószínűleg korábbi az épületnél (15. század első fele).

A kerámiaanyag igen kis százaléka szürke, redukált égetésű edényektől származik. Többé-kevésbé aprószemcsés anyagú fazéktöredékek és jól iszapolt, fényezett felületű korsók kis számú töredéke tartozik ide. A fazékpereknek arra utalnak, hogy ez a típusú anyag jelentős részben a betöltés kései részéhez köthető.

A kerámialeletek sorát egy tégladarab és késő középkori jellegű, vastag tetőcserép kis töredéke zárja.

A betöltés felső részéből több üvegtöredék is előkerült, köztük egy szűk nyakú, duzzadt, gyűrűs peremű palack töredéke is. A fémleleteket fejsze fokának részlete, vaslemeztöredék, nyéllemezes vaskések és töredékek, valamint néhány vasszeg (köztük egy nagy, kerek, kúpos fejű szeg) képviseli. Előkerült egy áttört csontfaragvány kis darabja, belerozdásodott vas nittszeggel, valamint egy csontkorcsolya is. (49. t. 1–6.; 76. t. 1.; 84. t. 4.)

3. épület. A mellékéktájukhoz igazodó 4×4 m-es (alján 3,70×3,50 m) épület folytja aránylag mélyen — a földfelszíntől 80 cm-re — rajzolódott ki. Fölötte szenes, paticsos, sok cserepet tartalmazó, feketés föld húzódtott. Az egyperiódusú beásás kissé egyenetlen alja Ny felé lejtett, és az épület K-i részén 1,05 m, Ny-i sarka közelében 1,12 m mélyen került elő. A bejárat helyét nem tudtuk meghatározni, csupán annyit figyeltünk meg, hogy a DK-i házoldal lejt a legmenedékesebben az épület belseje felé.

A beásás szélénél több gödör mutatkozott:

a) A Ny-i sarok mellett lekerekített sarkú téglalap alakú, meredek falú, teknős aljú, 1,54×0,72 m-es gödört bontottunk ki. Legnagyobb mélysége 1,63 m volt. Sárgásbarna, agyagos, kemény föld töltötte ki, melyet egy 3–10 cm vastag homokréteg két részre osztott. Középkori cserepek (egy széttört edény darabjai) kerültek elő belőle.

b) Az É-i sarok közelében ovális, meredek falú, ívelt aljú, 80×50 cm-es gödört ástunk ki: aljának legmélyebb pontja 1,30 m. Egynemű, sárgásbarna, kemény, agyagos föld töltötte ki. Betöltésében néhány paticsdarabot, középkori és 4. századi (esetleg dák kori?) edénytöredékeket találtunk.

c) Az előbbi gödörtől K-re az épület ÉK-i oldala mellett egy kerek, meredek falú, ívelt aljú gödör volt. Legnagyobb átmérője 90 cm, mélysége 1,19 m. Világosbarna, kemény agyag töltötte ki, benne középkori cserepekkel, kisebb, megégett kődarabokkal és apró széndarabkákkal.

A 3. házat elborító, viszonylag sok leletet tartalmazó feketés földdel ellentétben, az épület gödrének alját barna, kemény, leletszegény föld fedte.

Az épület belsejében semmiféle tüzelőnyomra nem akadtunk, csupán a beásás DK-i szélénél került elő egy kis, elszenesedett deszkadarab. A tüzelő hiánya, s a viszonylag kevés lelet alapján feltételezhető, hogy nem lakóház, hanem valamilyen gazdasági épület maradványait találtuk meg.

A 3. épület leletanyagának zömét alkotó kis mennyiségű kerámia többsége a 14. századra keltezhető fazéktöredékekből áll. Kvarcsezemcsés homokkal soványított, érdes anyaguk vörösesbarnára vagy feketésbarnára égett. Egyes esetekben az egyenetlenül, rétegesen égett edényanyag jellege korábbi századok kerámiájára emlékeztet. Valamennyi fazekat leemelték a korongról. Ezek mellett feltűnnek egyenletesen korongolt, hornyolt vállú, tagoltabb peremű fazekak darabjai is. Egy hasonlóan érdes anyagú, halványvörösre égett cserép széles, tagolatlan peremű füleskancsóból származik. Néhány lényegesen gondosabban iszapolt, simított, esetenként bordázott felületű töredék valószínűleg ugyancsak kancsó darabja. Az épület beásásából előkerült egyetlen fémlelet egy hiányosan ránk maradt, csillagtarájos sarkantyú. (79. t. 1.)

4. épület (pince). A kissé trapéz alakú beásás mérete 7,60×4,20–5 m (belvilág: 6,40×3,50–4 m), hossz-tengelyének tájolása DNy—ÉK volt. A Ny-i, D-i és É-i saroknál egy-egy gödört (4/a–c) bontottunk ki.

a) Szabálytalan ovális alakú, 72×64 cm-es, 97 cm mély gödör, fala meredek, alja gömbölyű. Barnás, agyagos föld töltötte ki, 15–17. századi cserepekkel.

b) Ovális, kb. 1,60 m hosszú, lépcsőzetesen mélyülő, teknős aljú gödör, fenekét 1,07 m mélyen leltük meg. Fölötte égett, paticsos, vastag omladékréteg húzódott. Az omladékréteg alatt 3–5 cm-es barna, kormos-szenes, igen laza réteget figyeltünk meg, alatta a gödör betöltése enyhén agyagos, barna, laza szerkezetű föld volt, melyben kevés patics- és széndarabot, továbbá késő középkori edénytöredékeket találtunk.

c) Kissé szabálytalan alakú, kb. 1,30 m átmérőjű gödör, fala menedékes, 1,40 m mélyen fekvő alja lapos. Hamus, laza föld töltötte ki.

A földfalú, egykor nyilván gerendákkal fedett pince bejárata DK felől, a K-i sarok közelében nyílt, lapos, agyagba rakott kövekkel kifalazott lejtős pincegádor formájában. A pincegádort szegélyező két kőfal 2,60–2,90 m hosszú és 60 cm széles volt. Közöttük 1 m széles pincelejáratot találtunk. Ennek járószintjét 93 cm mélyen észleltük, innen egyenletesen lejtett a beásás 1,15–1,28 m mély aljáig. A bejáratnál még falenyomatos paticsdarabok és számos megpörkölt vasszeg is előkerült.

A felső 30–33 cm-es kevert, szántott földréteg alatt a beásás K-i felét 22–30 cm vastag, sárga, leletszegény agyagréteg fedte, mely Ny felé fokozatosan elvékonyodott. Alatta, a pince gödrének betöltését egy 11–18 cm vastag, erősen átégett, a beásás közepe felé roskadó paticsréteg két részre osztotta. Ez a réteg vörösré és keményre átégett, gömbölyű gerendák lenyomatát hordozó tapasztásdarabokból állt, és minden bizonnyal tapasztott, leégett boronafalból származik; nem fedte az egész beásást, hanem csak a DNy-i térfelét, kb. 3,50×2,50 m-es szabálytalan téglalap alakú folt formájában, mely részben a 4/b gödröt is elborította.

A beásás Ny-i szélénél ez a paticsréteg aránylag magasan jelentkezett (felszíne 26 cm, alja 38 cm mélyen került elő), és fokozatosan lejtett a beásás közepe felé, ahol már kevéssel a padló fölött feküdt. Alatta 3–6 cm vastag, sötétbarna, kormos, laza szerkezetű, égett réteg húzódott. A paticsréteget feketés, szemetes föld fedte. Alatta barnásabb árnyalatú agyagos földet találtunk, mely bontáskor keményebbnek és leletekben szegényebbnek bizonyult az 1. és az 5. ház betöltésénél. A pince Ny-i szélénél ezt a réteget barnássárga, 18–35 cm vastag, kissé a beásás közepe felé roskadó agyagréteg tagolta. Alatta 1,15–1,28 m mélyen már az agyagos, leletszegény padló került elő; ezt a Ny-i szélén vékony hamuréteg borította. Az 5–10 cm vastag padlón szanaszét nagyobb, részben megégett kövek hevertek. A beásásban tűzhelynyomot nem figyeltünk meg.

A padlót, illetve a betöltés alsó, a vastag paticsréteg alatti részét két gödör törte át:

d) Hordó alakú gödör, összeszűkülő, tojásdad formájú szája 46×39 cm-es, alja gömbölyű, mélysége 1,75 m. Laza, szemetes, fekete föld töltötte ki.

e) Ovális, 89 cm átmérőjű, 1,84 m mély gödör. Fala meredek, alja lapos. Tömör, leletszegény, sárga rögökkel kevert barna, agyagos föld töltötte ki, melyet a gödör Ny-i szélén egy 4–8 cm vastag tiszta, folyami homokréteg tagolt.

Ezek a gödrök tehát későbbiek a pince padlójának koránál, de mindkettőt fedi a paticsréteg. Ez utóbbi nyilvánvalóan jóval későbbi annál a kornál, amikor a pincét használták. Időközben ugyanis a pince gödre részben betemetődött (különösen a beásás széleinél halmozódott fel aránylag sok agyagos föld), a betöltésbe gödröket ástak, s csak azután került az átégett tapasztásréteg a mai helyére. Mindez alaposan gyengíti azt a kínálkozó feltételezést, hogy ez a réteg a pince fölötti, leégett boronaház omladéka volna. Ráadásul egy ilyen omladékrétegnek jóval nagyobb, esetleg a pince méretét is meghaladó felületen kellene elterülnie. Így inkább arra gondolunk, hogy egy *másik*, leégett ház omladékát terítették itt el. Ennek ellenére igen valószínű, hogy a pince fölött ház is állhatott. A pince lejárata részben az 1. ház tűzhelyére és az Árpád-kori 1/G gödörre épült.

Az itt talált kerámia (mintegy 3800 cserép) legnagyobb részét vörös anyagú, füles fazekak, vékony falú, igen jól korongolt és égetett edények (84,7%) teszik ki. Anyagukba minden esetben aprószemű homokot kevertek, mely így határozottan eltér a 15–16. századi edények sokszor erősen szemcsés anyagától. A füles fazekak vállán gyakran fehér engobe-sáv, hullámvonal vagy fogazott minta fut körbe. A fehér sávokba vonalkötegeket karcoltak. A fazéktöredékek között egyedülálló egy szemcsés anyagú, piszkosfehérre égett füles fazék töredéke, melynek vállát vörös festett sávok díszítik (0,1%).

Egy vörös, aprószemcsés, jól égett anyagú, vékonyfalú kancsó nyakát fehér engobe-os leöntés és számócás rátét borítja.

Számos töredék (5,9%) mázas fazekak, bögrék, lábasok, tálak és kancsók használatára utal. Ezek belső oldalát különböző árnyalatú zöld, ritkán olajbarna máz borítja. A máz alatt gyakran függőleges, lefolyt engobe-csíkok láthatók. Egy kancsó válltöredékét az engobe- és zöld mázréteg alatt rádlizott minta fedi. Az asztali kerámiát finoman iszapolt, vörösré égő agyagból készült, simított felületű kancsók és bögrék darabjai (5,7%), továbbá finom, szürke (vagy feketésszürke) anyagú, esetenként fényezett felületű kancsók, szópókás fülű kancsók töredékei (2,1%) képviselik. Néhány fazéktöredék kissé érdes anyagú, feketés, redukált égetésű anyagból készült (1,5%).

A kerámialeletek sorát kiegészíthető, tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek és számos mázatlan kályhacsempe zárja; l. *Benkő–Ughy* (1984) 50–52.

A kisleletek zömét — részben megégett — piskótafejű vasszegek és néhány korongos fejű szeg teszik ki. Ezeken kívül előkerült egy mindkét végén kiszélesedő és élben végződő vésőszerű vastárgy, valamint több késnyél is. Ez

utóbbiak nyéllemezésére bronzszegecsekkel egykor fanyelet erősítettek. Kiástuk továbbá egy üvegedény kis darabját és egy esztergált, csöves csonttárgy töredékét is, melynek belseje fényesre kopott.

A leletanyag a ház pusztulásának korát a 17. század elejére, első felére keltezi. (65. t. 1—6, 8.; 66. t. 1—12.; 67. t. 1—11.; 78. t. 14.; 84. t. 5.)

5. ház. Az ásatási terület ÉK-i részén fekvő 5. ház csekefalvi feltárásunk legnagyobb objektumának bizonyult. A csak részben kibontott, téglalap alakú beásás főtengelyének tájolása ÉNy—DK, szélessége 10,20—10,80 m, hossza 12 m-nél nagyobb volt.

Betöltésének jellege az 1. és a 4. házéra emlékeztetett. A 20—22 cm-es felső, szántott földréteg alatt itt is vastag, sárga, leletnélküli, homokos agygréteg borította a ház beásását, mely Ny felé fokozatosan elvékonyodott, míg K felé a 62 cm-es vastagságot is elérte.

A nagy méretű beásást laza, sötétszürke, szemetes föld töltötte ki, igen sok lelettel. A ház gödrében bontáskor belső osztás nyomait figyeltük meg. ÉNy-i, 10,20—10,80×6 m-es (belvilág: 10×6 m) térfelét 1,42—1,48 m mélyre ásták. Ez a rész a közepe felé (26. szelvény) kissé teknősen mélyedt, és szendarabok, a földnyomástól széttöredezett edények, tűzhelytapasztás-darabok hevertek rajta. Minderre 25—30 cm vastag (a vastagságot a 26. szelvény D-i tanúfalánál mértük), élénksárga, igen tiszta agygréteget terítettek el, melynek kissé kevert, világosbarna felszíne a középkori járószint volt. A helyiség 1,10—1,25 m mélyre ásott szélei felé az agyagos padlóréteg vékonyabbá (8—22 cm), kissé szemetessé és sárgás foltokkal kevert világosbarnává vált. A padlót elborító vastag szemétrétegben számos korhatározó érmét is találtunk az 1534—1614 közötti időszakból. Segítségükkel megállapíthattuk, hogy a ház *használat*a és a felhagyott épület gödrének *fokozatos betemetése* között aránylag hosszú idő telt el. A korábbi (16. századi) érméket általában a betöltés alsóbb részében, a padló közelében találtuk. A 16. szelvény ÉNy-i térfelén, 98 cm mélyen, közelebből meghatározhatatlan, hamis 16. századi dénárra bukkantunk. K-i térfelén 1,15 m mélyen (tehát csak kevéssel a padló fölött) egy Ferdinánd (1526—1564) nevében 1565-ben kibocsátott dénárt, ettől D-re 1,02, illetve 1,05 m mélyen Rudolf (1576—1608) 1580-ban, illetve 1594-ben vert érmét, a 26. szelvény DK-i térfelén ugyancsak Rudolf 1585-ben kibocsátott dénárát találtuk, ez utóbbit 1,12 m mélyen. Ferdinánd három dénára (1534., 1540., 1545.) is a betöltés alsó részéből került elő. A házat tehát a 16. század derekán még biztosan használták, felhagyása, lassú betöltése valamikor a század vége felé kezdődhetett. A betöltés felső részét azonban már a következő század első felében terítették el. Erről vallanak az érmesorozat késői veretei: III. Zsigmond lengyel király (1587—1632) 1609—1611 között vert négy garasa, egy 17. századi (?) erősen oxidált Habsburg-dénár és Báthori Gábor (1608—1613) garasa. Ez utóbbi már a ház gödrét kitöltő föld felső, 0,61—1,07 m közé eső részéből került elő.

Az épületnek ez a része lakóhelyiségül szolgálhatott. Bejáratának pontos helyét nem tudtuk meghatározni. Feltételezzük, hogy a DK-i oldalon lehetett, ahol a beásást nem többé-kevésbé meredek fal, hanem a DK-i épületrész felé magasodó enyhe emelkedés határolja.

Keveset tudunk kideríteni az ÉNy-i épületrész tűzhelyéről. Itt ugyanis több tűzhelyomladék-halom is volt. Egy részüket a ház főtengelyével párhuzamosan terítették el (16. szelvény ÉNy-i térfele, 26. szelvény DNY-i térfele, az ezektől ÉNy-ra eső halmok már a 27/A vermet és a 27/B tűzhelyet fedték). Ezek az égett köveket, tapasztás-darabokat, cserepet és szemetet tartalmazó omladéktömbök nem helyben szétomlott tüzelők maradványai, hanem ide hordott törmelékcsomók, melyeket a körülöttük előkerült érmék is a 17. század elejére kelteznek. Az 5. ház tüzelőjének maradványát inkább abban a letapasztott, összetöredezett tűzhelynyomban láthatjuk, amelyet az épület Ny-i oldala mellett, a 17. szelvény DK-i sarkában tártunk fel. A 120×110 cm-es átégett felület igen erősen lejtett a ház belseje felé, Ny-i széle 28 cm, K-i széle viszont már 65 cm mélyen került napfényre. Nem eredeti helyzetében találtuk, az összetöredezett sütőfelület égett tapasztásdarabjai szétcsúszva, részben alsó felükkel felfelé fordulva hevertek; jóllehet a rajtuk megfigyelhető cseréplenyomatok arra utalnak, hogy a tűzhely aljára, a tapasztás alá egykor késő középkori cserépréteget terítettek, ezeket a cserepeket már nem leltük meg. A maradványok egy olyan szétrombolt/lebontott tüzelőre utalnak, melynek sütőfelülete a padlónál magasabban feküdt, s alkotóelemei között agyag, kövek, kályhaszemek és csempék egyaránt előfordultak. Kisleleteink jelentős része innen, a tűzhely környékéről, valamint a DNY-i házsarokból származik. Ettől a tüzelőmaradványtól É-ra, ÉK-re további égésnyomokra bukkantunk. Egy megközelítőleg téglalap alakú, 0,92—1,14 m mélyen fekvő paticsos, átégett, omladékos foltot ástunk ki; ez befutott a 16. szelvény ÉNy-i sarkában fekvő, korábban már említett omladéktömb alá.

Az 5. ház DK-i helyisége az előzőnél keskenyebb (8 m) volt, hosszát nem tudtuk megállapítani, mert DK-i térfelét nem tártuk fel. Beásásának körvonalai elég bizonytalanul jelentkeztek. A ház gödre itt valamivel sekélyebbé vált (0,85—1,15 m), s keményebb, agyagosabb, kevés leletet tartalmazó föld töltötte ki. Tűzhelyre utaló nyomokat nem leltünk, valószínűleg gazdasági rendeltetésű helyiség lehetett. Betöltésének felső részében, a 15. szelvény Ny-i szélénél Báthori Gábor 1611-es garását találtuk. A DNY-i házoldal közepén, a két helyiség találkozásánál egy gödröt bontottunk ki.

a) gödör. Megközelítőleg kerek, 1,10 m átmérőjű, 1,66 m mély, meredek falú, enyhén ívelt aljú gödör. Betöl-

tése barna, agyagos, laza szerkezetű föld, paticsdarabkákkal és késő középkori cserepekkel. A gödör egykorú az 5. házzal (pl. innen kiásott csempedarabok összeillettek más, a házban talált darabokkal). Szerkezeti szerepét nem tudjuk megmagyarázni, ugyanis vele szemben, az ÉK-i házoldal közepén hasonló beásás nem fordult elő. Cölöp/oszlop gödrére így nem gondolhatunk.

Az 5. ház egykorú a 27/A veremmel. Padlója alatt két korábbi objektum is előkerült, a 12/A és a 14/A gödör. Mindkettőt a 14. században használták.

Az 5. ház hatalmas gödrét kitöltő szemetes földből több mázsányi kerámiatöredéket ástunk ki. A nagy mennyiségű cserép döntő többsége kvarcos homokkal, esetenként durva mészpórral soványított, szemcsés anyagú, a vörös különböző árnyalataira égetett (a leggyakrabban világos- vagy sárgászöld). Az ide tartozó töredékek elsősorban különböző méretű füles fazekakból, fedőkből és bögrékből származnak, de korsók, kancsók, bokály, poharak, tál, szűrőedények, mécses, továbbá ismeretlen rendeltetésű és formájú edények töredékei is találhatók közöttük. A ház betöltésének 16. századi részében leltük meg a csekefalvi faluásatás legkorábbi mázas edényeit. Mivel mázas cserepek — ha csak igen kis számban is — a ház padlójában is voltak, a mázazás feltűnését a 16. század első felére valószínűsíthetjük. A mázas edények anyaga nem, vagy csak kissé tér el a mázatlanokétól (finomabb homokkal, gondosabban soványított agyag). A máz leggyakrabban vékony — olykor alig megfigyelhető — engobe-réteg fölött ülő, különböző árnyalatú faközöld színű, de ritkábban sárgászöld, illetve barna mázas töredékek is feltűnnek. A mázazott cserepek zömmel háromlábú füles lábasok és füles fazekak, továbbá bögrék, kancsók, korsók, tejesköcsög és nyeles tepszi részei voltak. Előkerült egy majolikátál kis töredéke is, mindkét oldalát fehér ónmáz borítja, kobaltkékkel festett virágos mintával.

A kerámialeletek jól elkülöníthető, viszonylag kis csoportját képezik a finom anyagú, sárgásra vagy világosvörösre égetett, simított vagy éppen fényezett felületű cserepek, amelyek kivétel nélkül asztali edényekből származnak (bögrék, pohár, tányér, korsók, kancsók).

A szürke, redukált égetésű kerámia ugyancsak kis részét képezi a cserépanyagnak. Két fajtája különíthető el: a szemcsés, szürkére vagy feketésszürkére égetett kerámia (füles fazekak, fedők, korsók) és a jól iszapolt, finom anyagú, a szürke különböző árnyalataira égetett darabok (kancsók, korsók).

A túlnyomó többségükben szemcsés, érdes anyagú, vöröses- vagy szürkésbarnára égett, mázatlan kályhacsempe- és kályhaszemtöredékek — vö. *Benkő—Ughy* (1984) 52—55. — mellett egy finoman iszapolt, vörös anyagú, belső oldalán sávós, vörös festékekkel díszített kályhaszemtöredéket és egy belül sárga-zöld mázas kályhaszemdarábot is találtunk.

A fehérre égett — szemmel láthatóan nem helyi — kerámiát mindössze néhány fazéktöredék képviseli, sárgászöld mázfoltokkal, illetve sávós, vörös festésnyomokkal.

Ami a vastárgyakat és eszközöket illeti, piskóta-, bogláros- és hurkosfejű vasszegek, feltűnően sok vaskéstöredék (köztük több nyéllemezes, egykor fanyelű kés, a nyél végén domború, pajzs alakú rézverettel), csikózábla fele, fűrő, fejsze foka, sarló hegye, teknővakaró, lakatkulcs, jégpatkó, sarupatkó és töredéke, lemezpatkók darabjai, vaskarikák, vascsatok és egy meghatározhatatlan korú vasbucadarab került elő.

A kis használati tárgyakat csont- és vastűk, cserépből faragott orsókarikák, vésett díszű bronzlemezről készült késnyélvégződés, sok fenékö, pipatöredék, hosszú nyakú, duzzadt, gyűrűs peremű üvegedények és kerek ablakszemek töredékei képviselik. A viselet elemei közül feltűnően sok bronzból készült, gömbösféjű hajtűt (kb. 26 db), pártából származó bronz drótspirálokat, kis méretű zöld üvegyöngyöket, szögletes, vésett díszű bronz övveret, bronzlemezről durván hajlított, díszítetlen szíjvéget, sárgaréz, domborított növényi mintás csattestet, bronzból készült, díszített párizsi kapocs hurkos felét, szeletelt szarvasagancsvégéből faragott csontgombokat, nagy méretű, gömbösféjű fülesgomb felét, sima, kopott, sárgaréz karikagyűrűt és két kiszélesedő fejű, vésett díszű, töredékes bronzgyűrűt találtunk. (55.—64. t.; 65. t. 7, 9—15.; 68. t. 6—7.; 73. t. 8.; 76. t. 3—5, 8, 11—14.; 77. t. 1—10, 12, 21—22, 24—26, 28.; 78. t. 2—7, 11—12, 15—16.; 79. t. 15.)

Gödrök, vermek, tűzhelyek és egyéb objektumok

1. szelvény

A. gödör. 68×60 cm-es, 1,03 m mély, meredek falú, lapos aljú gödör. Betöltése apró, 15/2—16/1. századi cserepekkel kevert, barna agyagos föld volt.

B. gödör. Az ovális, lapos aljú, 81 cm mély beásásnak csak az É-i felét bontottuk ki. Agyagos foltokkal tarkított barnás betöltéséből néhány szén- és paticsdarabka, valamint pár darab kevésbé jellegzetes (15. századi?) kis edénytöredék került elő.

C. gödör. Ovális, 100 cm mély, meredek falú, lapos aljú beásás, legnagyobb átmérője 63 cm. Sárga foltos, agyagos betöltésében kevés agyagtapasztás-darábot, néhány 4. századi cserepet és két, 14—15. századi, kevésbé jellegzetes edénytöredéket találtunk.

D. gödör. Tojásdad, 58×54 cm-es, É-i oldalán meredek, D-i részén íveltebb falú beásás, 92 cm mély aljáról ki-

sebb, 25×27 cm-es gödör mélyed 1,09 m-es mélységig a talajba. Barna, kevés agyagröggel kevert betöltésében átégett vessző-, illetve gerendalenyomatos agyagtapsztás-darabokat, erősen megégett, kemencealjából származó tapsztásdarabokat és néhány atipikus (4. századi?) edénytöredéket leltünk.

E. gödör. Az árokszerűen elnyúlt gödörnek csak egy részét bontottuk ki. Falai íveltek, alja 96–110 cm mélyen jelentkezett. Sárga agyaggal kevert barna betöltéséből néhány átégett paticsdarab, szénrög és egypár Csernyahov–marosszentannai jellegű apró cserép került elő.

F. gödör. Fele már a 2. szelvénybe esett. Kerek, 1,60 m átmérőjű, meredek falú, ívelt aljú gödör, fenekét a 2. szelvényben 1,35 m mélyen bontottuk ki. Barna, agyagos földjéből átégett paticsdarabokat és marosszentannai típusú edénytöredékeket gyűjtöttünk, köztük egy finom, vörös anyagú, vörös festéknyomos tálperemet is.

G. gödör. Kerek, 90×82 cm-es, 99 cm mély, meredek falú, lapos aljú gödör. Fekete, laza, sok szenet tartalmazó betöltéséből 13. és 13/14. századi cserepek jutottak felszínre (a jellegzetes, kettős peremtagolású fazekak egyik töredékének vállát már hornyolásszerű dísz borította). Előkerült egy mécsesdarab és néhány kisebb állatcsont is.

A 4. ház pincejárata belevág a gödör É-i részébe.

Az 1. szelvényben szórványként vasszegek, egy kis méretű vaskapocs és egy nyéllemezes vaskés is előkerült.

Az I. kutatóárokban egy másik, töredékes, nyéllemezes vaskés jutott napfényre.

2. szelvény

A. gödör. Sekély, ovális, 70×91 cm-es, ívelt aljú gödör, fenekének legnagyobb mélysége 72 cm volt. Szinte kizárólag paticsdarabok töltötték ki, köztük egyetlen marosszentannai jellegű edénytöredék volt. Az agyagtapsztás-darabokon gömbölyű gerendák, illetve ágak lenyomatát láttuk.

3. szelvény

A. objektum. Ovális, nagyon sekély mélyedésben igen átégett paticsdarabok és három, oldalára dőlt, rendkívül erősen salakosra égett, csonkakúp alakú agyagnehezék feküdt, 53–62 cm mélyen. Körülöttük tüzelésre utaló szenet vagy hamut nem figyeltünk meg. Edénytöredékek nem voltak benne. Az egyik tapsztásdarabon gömbölyű gerenda és bükkfalevél lenyomatát láttuk.

B. tűzhely. Az ovális alakú tűzhely kb. 106×84 cm-es, vörösesbarnára égett foltja 50 cm mélyen került elő. Sütőfelületét nem találtuk meg, szélei is bizonytalanul jelentkeztek. Leletet nem tartalmazott.

A 3. szelvényben szórványként, késő középkori cserepekkel együtt egy üstből (?) származó, összegyűrt vörösréz lemeztöredék is felszínre került.

4. szelvény

Középkori kultúrrétegében teknővakarót, vaskéstöredékeket, szegecselt rézlemez részletét, valamint vas-salakdarabokat találtunk.

5. szelvény

A. gödör. Csak kb. negyed része esett a szelvénybe. A meredek falú, tölcséresen mélyülő, 2,03 m mély vermet agyagos homokréteggel váltakozó kékesfekete, iszapolt, kemény agyag töltötte ki. Az egyik homokréteg alatt, 1,52 m mélyen bal oldalán fekvő kutya teljes csontvázát ástuk ki. A többi lelet apró paticsdarabokból, valamint kevés, dák kori vagy 4. századi edénytöredékből áll. A gödörnek a 13. szelvényben kiasott részében kevés 14. századi és több 15. századi cserepet találtunk, ennek alapján a beásás korát a 15. századra tehetjük.

Az 5. szelvényben, a részben szántással bolygatott középkori kultúrrétegben feltűnően sok 14. századi cserép került elő, melyek esetleg felszíni, nyomtalanul elpusztult épületre utalnak. Ugyanitt szórványként D alakú vascsatot, nagy méretű heveder(?)csat töredékét és hiányos, sima, négyzet alakú tollal ellátott vaskulcsot találtunk.

6. szelvény

A. gödör. 1,09 m átmérőjű, kerek, igen meredek falú, tölcséresen 1,54 m-ig lemélyedő gödör. Elég kemény, sárga agyaggal kevert barna föld töltötte ki, alján hamu- és szénréteget leltünk. A gödör betöltése kevés 13. századi cserepet és állatcsontot (köztük egy levágott állati farok összefüggő csigolyasorát) tartalmazott. A cserepek közül egy széles ívben kihajló, tagolatlan peremtöredéket, magányos hullámvonallal, illetve vízszintes vonalpár közé fogott hullámvonallal díszített oldaltöredékeket és egy mécséstöredéket említünk.

B. gödör. 26 cm átmérőjű, kerek, meredek falú, ívelt aljú gödör, feneke 83 cm mélyen került elő. Sárga agyagrögökkel kevert kemény, fekete földje kevés középkori cserepet és kődarabot tartalmazott.

C. gödör. Kis részletét tártuk fel. A kis méretű, 78 cm mély, meredek falú gödör világosbarna, agyagos betöltésében kevés középkori (?) cserepet találtunk.

7. szelvény

A. objektum. A meglehetősen nagy méretűnek ígérkező beásás (verem, esetleg földbe ásott épület) széle és alja (–80–90 cm) egyaránt bizonytalanul jelentkezett. Jól bontható feketésbarna föld töltötte ki, melyben vasbucadaráb, széntöredékek és 4. századi, marosszentannai típusú cserepek, továbbá töredékes állatcsontok voltak.

B. verem. A nagy méretű, ovális gödör egy része a 6. szelvény területére is átnyúlik. D-i fele kívül esett szelvényeinken. Ny-i felébe a C. gödör vág bele. Falai meredékek, ellaposodó alja 1,28 m mélyen tűnt elő. Betöltése sárga agyagrögökkel kevert feketés, tömör, agyagos föld volt, kevés paticsdarabbal és cserepekkel. Ez utóbbiak többsé-

ge — marosszentannai kultúrácserepek mellett — Árpád-kori (kihajló, alig tagolt peremek, a fazekak vállán spirálisan futó bekarcolt vonal, egy esetben egymás fölötti hullámvonalak).

C. verem. Nagy méretű, tölcseíresen földbe mélyedő beásás, melynek csupán É-i felét tártuk fel. K-i része belevág a korábbi B. gödörbe. K—Ny-i irányú átmérője 3—3,20 m hosszú, aljának legmélyebb pontja —152 cm. Betöltése nem volt egynemű: felső részében ívesen hajló vékony hamu- és agyagrétegekkel elválasztott kőrétegek, alul sötétszürke, beiszapolt földdel váltakozó sárga agyagsávok húzódtak. A gödör legalján szürke, leletszegény, beiszapolt agyagot találtunk. A verem korát az előkerült, számos 12(?)—13. századi edénytöredék határozza meg (kettős tagolású fazékperemek, a fazekak vállán és oldalán bekarcolt csigavonal, fölötté a vállon egy vagy több sorban hullámvonal). A cserepek között fenékbélyeges edényaljak, palack peremtöredéke és egy szögletesre formált kiöntő is volt. Előkerült továbbá egy 5,9 cm vastag téglatöredék, egy töredékes vaspánt (sz: 3,4 cm), két töredékes vasszeg és sok állatcsont. (34. t. 1—17.)

8. szelvény

A. gödör. Csak K-i felét bonthattuk ki. Alja ívelt, É—D irányú átmérője 58 cm, legnagyobb mélysége 65 cm. Feketésbarna, laza betöltéséből sok szén és paticsdarab, valamint egy tál alakú, keskeny peremű, 16. századi (?) kályhaszem peremtöredéke jutott napvilágra.

B. tűzhely. Vörösesbarnára égett, 60 cm átmérőjű, kerek foltjára 51 cm mélyen bukkantunk. Határozott sütőfelülete nem volt, korhatározó régészeti leletet nem tartalmazott.

C. objektum. NyÉNy—KDK tájolású, V alakban rakott kőlapokból összeállított, vízlevezető árok- vagy vályúszerű, mintegy 3,30 m hosszú objektum. NyÉNy-i vége kiszélesedik, itt a V alakban elhelyezett kőlapok közé/fölé 27—36 cm mélyen lapos köveket raktak. Közelebbi rendeltetése ismeretlen. Korát a kövek között előforduló apró, 16—17. századi edénytöredékek határozzák meg.

9. szelvény

A. gödör. Kerek, 50×47 cm-es, 90 cm mély, meredek falú, enyhén ívelt aljú gödör. Feketés, agyagos föld töltötte ki, mely az alja felé sárga agyagrögökkel keveredett. Néhány kora népvándorlás kori jellegű paticsdarabot és egy kemencetapasztás-töredéket találtunk benne.

B. gödör. Kerek, 39 cm átmérőjű, 60 cm mély, ívelt aljú kis gödör, feketés, agyagos betöltéssel, melyből két apró, 4. századi jellegű cserép, néhány paticsdarab (az egyik, salakosra átégett darabon gömbölyű gerendalenyomat) és egy állatfog került elő.

C. gödör. Szabálytalan kör alakú, 46×44 cm-es, 65 cm mély, meredek falú, ívelt aljú gödör, betöltése agyagos, feketésbarna föld volt, kevés 4. századi jellegű paticsdarabkával és egyetlen kis, talán 4. századi cseréppel.

D. gödör. Tojásdad alakú 50×46 cm-es, 80 cm mély, meredek falú, lapos aljú gödör. Fekete, agyagos föld töltötte ki, igen kevés 4. századi jellegű paticsdarabbal.

E. gödör. Kerek, 41×39 cm-es, 52 cm mély, lapos aljú kis gödör, betöltése feketésbarna, agyagos föld volt, néhány kis, 4. századi jellegű paticsdarabbal.

F. gödör. fölötté, —30—50 cm-en határozatlan kiterjedésű paticsréteg feküdt, mely elfoglalta a szelvény egész DNy-i sarkát. A paticsos omladékrétegből néhány marosszentannai típusú edénytöredék és átégett, gömbölyű gerenda lenyomatát viselő tapasztásdarabok jutottak felszínre. Az alatta lévő beásás 1,30 m széles, szabálytalan ovális alakú szája elég bizonytalanul jelentkezett. A sekély, lapos aljú mélyedésből kerek, 58 cm átmérőjű gödröt ástak a földbe. Ez utóbbi oldala meredek, alja lapos, mélysége 94 cm volt. Paticsdarabokat (gerenda és hasított fa lenyomatával) és kis, 4. századi edénytöredékeket tartalmazó sötétbarna, agyagos föld töltötte ki, mely a gödör alja felé sárga agyagrögökkel keveredett.

A 9. szelvényben szórványként nyéllemezes vaskéstöredék és egy hatágú sarkantyúcsillag (átm.: 4,5 cm) került elő.

10. szelvény

A. gödör. Szabálytalan kör alakú, 62×60 cm-es, 94 cm mély gödör. Oldala meredek, alja lapos volt. Laza, feketés, szenes föld töltötte ki, gömbölyű gerendalenyomat, átégett tapasztásdarabbal, állatcsonttal és néhány, a 15. század első felére keltezhető cseréppel.

B. gödör. Az ovális, 50×40 cm-es, 64 cm mély beásás enyhén teknős aljából tojásdad alakú, meredek falú, lapos aljú gödör mélyedt a földbe —84 cm-ig. Feketésbarna, agyagos betöltése egy 4. századi, valamint egy 17. századi, vállán engobe-sávval díszített kis cserepet, apró paticsdarabokat és kis állatcsonttöredékeket tartalmazott.

C. gödör. Szabálytalan falú, 1,93 m széles, 1,23 m mély, teknős aljú nagy gödör. Laza, szenes, barnásfekete föld töltötte ki, 14. századi cserépdarabokkal (barna vagy barnászürke, szemcsés, rétegesen égett cserepek, az edényvállakon ritkán hornyolással, olykor bekarcolt vonalakkal, egy töredéken bepecsételt mintával; barna, szemcsés anyagú kancsófül, jól iszapolt anyagú, simított felületű, vörösre égetett cserepek). A gödör É-i felében, 50—60 cm mélyen tűzhely omladéka húzódtott. A paticsos omladékréteg a gödörhöz igazodó ívelt formát mutatott, tehát másodlagos elhelyezéssel volt.

D. gödör. Sírgödör formájú, 1,67×0,90 m-es, 75 cm mély, meredek falú, teknős aljú beásás. Fölötté 35 cm mé-

lyen kisebb kövek hevertek. Betöltése sötétbarna, szenes, laza föld volt, melyben a 15. század második felére tehető cserepeket (fazék- és fedődarabok, korongról levágott edényalj, halványvörös, gondosan soványított kancsó- vagy korsótöredék vörös festéssel) találtunk.

11. szelvény

A. gödör. Sírgödör formájú, $2,34 \times 1,04$ m-es, 84 cm mély, teknős aljú beásás, melyet sárga rögökkel kevert, barna, agyagos, leletszegény föld töltött ki. A betöltés felső részében Faustina Iunior (Kr. u. 175 előtt) kopott nagy-bronzát, a gödör földjében kis, 4. századi cserépdarabokat találtunk.

B. verem. Ovális alakú, $2,36 \times 1,92$ m-es szája kissé bizonytalanul jelentkezett. É-i szélénél —58—75 cm között ág- és gerendalenyomatos paticsomladék feküdt. Ez alatt a beásás kerek, 86 cm átmérőjű veremmé mélyült. A 2,46 m mély verem zsákszerűen szélesedett, lapos alja már 1,37 m széles volt. A gödör betöltésének felső része tömör, nehezen bontható, barna, leletszegény agyagból állt, mely az alja felé lazábbá vált és —1,90—2 m-nél hamus csíkok szakították meg; ezekből 14—15. századi cserepek kerültek elő. A gödör legalját fekete, kis patics- és szénrögöket tartalmazó föld töltötte ki.

12. szelvény

A. gödör. Az 5. ház alatt találtuk meg; részben belevágott az 5. házhoz szervesen hozzátartozó B. gödör (leírását lásd ott) is. Ovális, ívelt falú, 2,05 m átmérőjű, 1,49 m mély gödör, alja lapos, D-i fala elég meredeken lejtett. Világosbarna, tömör, agyagos föld töltötte ki, aránylag kevés 14. századi cserepet tartalmazott.

13. szelvény

A. gödör. Tojásdad alakú, 65×41 cm-es, 80 cm mély, teknős aljú gödör. Barna, agyagos földjéből egyetlen késő középkori (16. századi?) cserep került elő.

A 12—13. szelvényben kiásott, szántással bolygatott 1—2. ásonyomban feltűnően sok, a 15. század második felére keltezhető cserepet találtunk, melyek felszíni épületre utalhatnak. A 13. szelvényben egy szórvány, késő középkori lakatkulcs is előkerült.

14. szelvény

A. objektum (földbe ásott épület?). Szabálytalan, lekerekített sarkú, négyszögletes beásás, melynek csak Ny-i részét tártuk fel. Ny-i oldala 3,50 m széles. A meredek falú, nagyobb méretű beásás részben az 5. ház padlója alatt került elő. 1,18—1,19 m mély, egyenetlen aljából több kisebb gödör mélyedt 1,40—1,42 m mélységig a földbe. Az A/1-el jelölt gödörben két összeroppant 14. századi edényt találtunk. A beásást barna, agyagos föld töltötte ki, sok apró patics- és cserépdarabbal. A kerámia több mint felét szemcsés anyagú, feketés- vagy barnásszürke, a 14. századra datálható cserepek képezik, többi részét egyenletesebben vörösre vagy barnásvörösre égett, 15. század eleji(?) fazéktöredékek teszik ki. Előkerült néhány finomszemcsés, vörösre égetett kancsó(?)töredék is, három példány oldalán bepecsételt mintával. Az edénytöredékeken kívül cseréplenymatos kemencealjdarabokra és állatcsontokra bukkantunk. (44. t. 4. 6.)

A beásást Ny felé elvékonyodó, sárga agyagréteg fedte, mely a 24. szelvény ÉK-i sarkában —22 és —53 cm között jelentkezett.

A 16. szelvényben, a felső, kevert földrétegben szórvány lemezpatkó-töredéket találtunk.

17. szelvény

A. gödör. Ovális alakú, 56×40 cm-es, 68 cm mély, függőleges falú gödör, aljából kisebb, ovális keresztmetszetű, függőleges falú, lapos aljú gödör (cölöplyuk) mélyed 111 cm-ig a földbe. Betöltése fekete rögökkel tarkított, sárga, agyagos, elég laza föld volt. Késő középkori kis cserepek, apró patics- és szénrögök kerültek elő belőle. Egyidős lehetett az 5. házzal.

B. gödör. Ovális, 50×41 cm-es, 64 cm mély, ívelt aljú gödör, betöltése sárga rögökkel kevert fekete, agyagos föld volt, leletek nélkül.

C. gödör. Részben kibontott ovális gödör, fala meredek, alja teknős, mélysége 100 cm. Szürkésfekete, iszapos, tömör föld töltötte ki. Egy állatcsontot és egy 4. századi cserepet találtunk benne. É-i felét a 17/D gödör vágta le.

D. gödör. Méhkas alakú, kb. 2,07 m mély gödör, ovális szája 79×50 cm-es. Laza, fekete betöltése sok szenet, a gödör alja felé vékony hamuréteget tartalmazott, 16—17. századi cserepekkel (köztük fehér engobe-csíkos válltöredék, belső oldalán díszített kályhaszemdarab). Ezek között olyan is akadt, amelyik összeillett az 5. házból származó edénytöredékkel. Belevág a 17/C gödörbe.

18. szelvény

A. gödör. Kerek, 33 cm átmérőjű, 71 cm mély, ívelt aljú gödör. Betöltése egynemű, barnásfekete, agyagos föld volt, egyetlen 4. századi jellegű paticsdarabbal.

B. gödör. Ovális, 51×36 cm-es, 79 cm mély, meredek falú gödör, alja Ny felé erősen lejtett. Betöltése barnásszürke, tömör, agyagos föld volt, kis paticsdarabokkal és egy 4. századi jellegű cseréppel.

C. gödör. Tojásdad alakú, 40×38 cm-es, 78 cm mély, ívelt aljú gödör, betöltése sötétbarna, kemény, agyagos föld volt, kevés 4. századi jellegű cseréppel.

D. gödör. Kerek, 40 cm átmérőjű, 71 cm mély, gömbölyű aljú gödör, fekete, szenes, az előbbi gödröknél lazább szerkezetű föld töltötte ki. Néhány kis, 4. századi jellegű paticsdarab került elő belőle.

E. gödör. Ovális, 41×37 cm-es, 66 cm mély, gömbölyű aljú gödör, fekete, szenes föld töltötte ki. Betöltése az előző gödör földjéhez hasonlított, korát szintén a 4. századra határoztuk meg.

19. szelvény

A. objektum. Szabálytalan kör alakú, 1,37 m átmérőjű, viszonylag sekély gödör, melynek közepe 54 cm oldalhosszúságú, lekerekített sarkú négyzet alakban kiemelkedett és enyhén égett volt. Ezt a kiemelkedést gyűrű alakban, 75–83 cm mélységben körülvevő gödröt szenes, paticsos föld töltötte ki, melyben néhány kis, 4. századi jellegű cserepet és átégett tapasztásdarabot találtunk. A betöltés a gödör alja felé tömörre, barnássá és leletszegénnyé vált.

B. gödör. Kerek, 43 cm átmérőjű, 75 cm mély, ívelt aljú, sekély gödör, betöltése sárgásbarna, tömör, agyagos föld volt, kis paticsdarabokkal és egy atipikus, kézzel formált 4. századi(?) edénytöredékkel.

C. gödör. Ovális, 104×88 cm-es, 90 cm mély, ívelt aljú gödör. Aljából annak Ny-i végén kisebb, ovális keresztmetszetű gödör mélyedt a függőlegetől Ny felé eltérő irányban 1,11 m-ig a földbe. Betöltése jól bontható barnás, leletszegény föld volt, néhány kis, 4. századi jellegű cseréppel.

D. gödör. Nyújtott ovális alakú, 1,27×0,66 m-es, 83 cm mély gödör, lapos alja D felé lejtett. Betöltése kemény, agyagos, sötétbarna föld volt, 4. századi edénytöredékekkel és kis paticsdarabokkal.

E. gödör. Szabálytalan alakú, 83×73 cm-es, 93 cm mély, gömbölyű aljú gödör. Kemény, agyagos, sötétbarna föld töltötte ki, marosszentannai típusú kis cserép- és paticsdarabokkal.

F. gödör. Ovális, 75 cm átmérőjű, 75 cm mély gödör. Ívelt aljából kisebb, ovális gödör mélyed 1,23 m mélységig a földbe. Szenes, fekete, jól bontható föld töltötte ki, 16. századi mázatlan cserepekkel, egy hátrész nélküli, fehér engobe-alapon vörössel festett kis csempetöredékkel, állatcsontokkal.

20. szelvény

A. gödör. Tojásdad alakú, 38×30 cm-es, 83 cm mély, gömbölyű aljú gödör. Barna, agyagos földje nem tartalmazott semmilyen leletet.

B. gödör. Tojásdad alakú, 2,10 m mély gödör részlete. Fala meredek, alja gömbölyű. Tömör, sötétbarna, agyagos, leletszegény föld töltötte ki, melyet ívesen hajló, szenes, hamus, sok 14–15. századi cserepet tartalmazó, laza rétegek szakítottak meg.

A gödörben előkerült 267 edénytöredék részletesebb elemzést is lehetővé tesz. 89,5%-uk szemcsés anyagú, korongolt fazekakból származik. E mennyiség majdnem felét (43%) a szürkésfekete vagy feketésbarna, ritkábban barna vagy vörösesbarna cserepek teszik ki, melyek belseje rétegesen feketésre égett. Korongról leemelt nagyobb fazekak, ritkábban füles kancsók töredékei tartoznak ide. A fazékkeremek tagolása a 13–14. század edényeire emlékeztet. Egy edényaljon latinkereszt alakú fenékbélyeget találtunk. A szemcsés kerámia további 57%-a gondosabban soványított és vékonyabb falú, egyenletesebben korongolt és jobban, keményebbre égetett edényekből származik. A cserepek színe barna, szürkésbarna, vörös, illetve vörösesbarna, belsejükben késszürke sávval. Korongról leemelt, az előbbieknél fejlettebb peremkiképzésű, a vállukon barázdákkal, illetve hornyolt dísszel tagolt fazekak tartoznak ide. A teljes kerámiaanyag 10,5%-a jól iszapolt, finom anyagú, vörösre égetett cserepekből áll; ezek belsejében néha késszürke sáv látszik. A töredékek karéjosított vagy sima peremű füles kancsók darabjai, külső felületüket esetenként fényezték. Néhány simított felületű oldaltöredéket bepecsételt minta díszít. Kronológiai szempontból fontos, hogy a gödörben festett darabok még nem kerültek elő. A leletek sorát keskeny vaslemez-töredék, sarló pengető-töredéke, kőből faragott hál(?)nehezék, cseréplenymatos, erősen átégett kemen-cefenéktapasztás-darabok, állatcsontok egészítik ki.

A gödör vágta a 3/A., 4. századi vermet.

A 21. szelvényben kiásott 1–4 ásonyomban, telepjelenséghez nem köthető szórványként, két nyéllemez vaskéstöredék, java középkori sarkantyútöredék és késő középkori lőportartó kulacs öntött bronz zárószervezete került elő. (78. t. 18.)

22. szelvény

A. gödör. Tojásdad alakú, 31×24 cm-es, 62 cm mély, ívelt aljú kis gödör. Feketés, tömör, agyagos föld töltötte ki, mely egyetlen 4. századi jellegű kis paticsdarabot tartalmazott.

B. gödör. 63 cm-nél mélyebb, meredek falú kis gödör részlete. Betöltése feketés, tömör, agyagos föld volt, leletek nélkül.

23. szelvény

A. gödör. Legömbölyített sarkú, négyzet alakú, 37×34 cm-es, 76 cm mély, meredek falú, lapos aljú gödör, melyet sötét, agyagos föld töltött ki, 4. századi jellegű apró paticsdarabokkal.

B. gödör. Kerek, 44 cm átmérőjű, 66 cm mély, ívelt aljú gödör. Sötét, agyagos betöltése 4. századi jellegű kis paticsdarabokat tartalmazott.

C. gödör. Ovális, 1,02×0,65 m-es, 80 cm mély gödör, alja teknős, betöltése sötétszürke, szenes föld volt, kövekkel, 15–16. századi mázatlan cserepekkel (korongról levágott edények töredékei), kis üvegdarabbal.

D. szabadtéri kemence. 1,54 m hosszú, 1,10 m mély, teknős előterébe valószínűleg DK felől léptek be. Barna agyagos föld töltötte ki, melyben középkori cserepeket, nyéllemezes vaskés töredékét, nyéltüskés, púposhátú vaskést, átfúrt csonttűt, szén- és paticsdarabkákat, továbbá állatcsontokat találtunk. A cserepek zöme (köztük korongról levágott edényalak is) a 15–16. századra keltezhető, de előkerült néhány fehér engobe-bal, belső oldalán mázzal fedett, 16–17. századi cserép is. Az edénytöredékek mellett néhány tál alakú, négyzetes peremű kályhaszem darabja és egy hátrész nélküli, mázatlan — vö. *Benkő—Ughy* (1984), Csekefalva 23. típus — csempetöredék is napfényre jutott. Az 1×0,90 m-es, szabálytalan ovális alakú kemence vörösre égett, szenes sütőfelülete enyhén, boltozatának omladéka erőteljesen az előtér gödre felé lejtett. A gödör fölött sárga, a széle felé elvékonyodó agyagréteg feküdt.

E. verem. Tojásdad alakú, 2,20 m-nél hosszabb, 1,18 m mély, meredek falú, lapos aljú verem részlete. –90 cm-ig fekete, hamus, igen laza, köves föld töltötte ki, melyben sok, a 15. század második felére, végére keltezhető cserepet (köztük korongról levágott edényalak és sárgás vagy halványvörös, finom anyagú, vörössel festett díszű kancsötöredékek), mázatlan, alakos csempedarabot, sarlótöredéket és állatcsontokat találtunk. Ez alatt a betöltés alsó része vízszintes, sárga csíkokkal tagolt világosbarna, tömör, agyagos, leletszegény föld volt. (73. t. 2.)

A 23. szelvényben szórványként két nyéllemezes vaskéstöredék is előkerült.

24. szelvény

A. Kemence. Az ovális, 90×76 cm-es kemence beomlott boltozatából 10–15 cm magas csont maradt meg. Szenes, vörösesbarna alja 4–5 cm vastagon átégett; vékony szén- és hamuréteg fedte. A sütőfelület közepét 62 cm mélyen találtuk meg. Bontásából kevéssé jellegzetes, 16. századi cserepek és egy apró, mázatlan, elmosódott mintájú csempetöredék került elő.

A 24. szelvényben a felső, kevert földréteg ásásakor szórványként, java- és késő középkori cserepek kíséretében egy sarkantyútöredék is napfényre jutott, melynek csillagtaraja hiányzik.

27. szelvény

A. verem. A nagy méretű beásás a 27. szelvény közepén és ÉK-i részén, az 5. ház gödrének ÉNy-i sarkánál mutatkozott. Enyhén ovális szájának mérete 4,40×4,20 m, az alját 3,40 m mélyen találtuk meg. A verem Ny-i felét ÉNy–DK irányban húzódó törmelékes, vörösre égett föld borította. Ez az átégett, köveket, csontot, cserepet és cseréplenyomatos kemencetapasztás-darabokat tartalmazó omladékréteg a szelvény Ny-i falánál már 28 cm mélyen, 10–12 cm vastag rétegben jelentkezett, és K-i irányba, a gödör közepe felé fokozatosan lejtett —1,02 m-ig. A szelvény Ny-i falának tanúsága szerint ez a réteg D-ről É felé is lejtett; míg a szelvény D-i végénél a felszíne —28 cm mélyen került elő, addig az É-i végén már 44 cm-re süllyedt. Alatta kb. 1,50×1 m-es köves felületet észleltünk, amely szintén KÉK felé lejtett. Ny-i vége 65 cm-re, a K-i 1,05 m-re mélyedt. Ez alatt további köves, illetve égett, a gödörbe beleroskadó rétegeket találtunk. A verem közepén mérve, 1,49 m mélyen elterített patak-kövekből álló felületet, fölötté paticsos omladékréteget figyeltünk meg. 1,62 m mélyen újabb égett, köves felületre bukkantunk, benne korongos bronzveret és csempetöredék — vö. *Benkő—Ughy* (1984), Csekefalva 22. típus — került elő. 1,75 m mélyen újabb köves réteg húzódott, fölötté agyagos szén- és paticsdarabkákkal, sárga agyag-rögökkel kevert, cserepes, elég tömör földréteg feküdt; ebben cseréplenyomatos, másodlagos helyzetben lévő tűzhelytapasztás-darabok is voltak. A verem NyDNy-i fala meg volt égve. Az égett rétegek között, a gödör K-i felében, 1,27 m mélyen Rudolf 1585-ben vert ezüstdénárát találtuk.

A fentiekből arra következtetünk, hogy a gödröt — annak legkésőbbi periódusában — valamilyen célból tüzelésre használták, majd több rétegben lebontott kemencék, tüzelők omladékaival és szeméttel töltötték fel. Az itt kiásott cserepek zömmel mázatlan edények (tárolóedény, főzőfazék, füles bögre, fedő, korsó) töredékei; az igen kevés mázas kerámia kis méretű, belül engobe-alapon zöld mázas, füles fazekakból származik. Mellettük kis, mázatlan csempe- és kályhaszemtöredékek, nyéllemezes vaskés kis töredéke, teknővakaró, vas lyukasztó(?), vasszegek, csontkorsolya és állatcsontok is előkerültek.

Az égett, paticsos betöltés kitakarítása után a következőket figyeltük meg: a verem falát, és 1,78 m mélyen az alját is 10 cm vastag, tiszta, sárga, zsíros agyaggal letapasztották. Ez alatt a gödör tovább mélyedt a földbe, de betöltésének jellege megváltozott: apró szén- és paticsdarabokkal kevert sárgásbarna, agyagos föld került bele. Közvetlenül a sárga agyagréteg alatt mázatlan, 16. századi fazekak kiegészíthető töredékei jutottak felszínre. —1,56–2,50 m között a verem meredeken lejtő falához keskeny (5–13 cm széles), elszenesedett deszkadarabok tapadtak, valószínűleg valamilyen borítás maradványa. A gödör közepén 2,90 m mélyen is találtunk hasonló, elszenesedett fadarabokat; ezek minden bizonnyal a bélés alját jelölik. A kibélelt gödör rendeltetésére (terménytároló verem?) vonatkozó régészeti jelenséget nem tudtunk megfigyelni. —2,80–2,90 m mélyen a verem alja összeszűkül, és meredek falú, lapos aljú gödörként ért véget. Legaljának a betöltése enyhén paticsos, szenes, néhány cserepet tartalmazó tömör, agyagos, leletszegény föld volt.

A tárgyalat 27/A verem az 5. házzal egykorú. A ház felhagyásakor a verem is elveszítette eredeti rendeltetés-

sét, földdel, szeméttel, tűzhelyomladdal fokozatosan feltöltötték, és föléje — akárcsak az 5. ház beásása fölé is — egységes, megszakítás nélküli, 17. század eleji, érmékkel jól keltezett szemétreteg rakódott le.

B. tűzhely. A 27/A vermet fedő tűzhelyomladék alatt, a szelvény ÉNy-i sarkában vörösre átégett tűzhely került elő, melyet a fölötté lévő, megégett omladéktól kb. 30 cm vastag, szürkés, tömör, agyagos, leletszegény földréteg választott el. Az ovális, $1,50 \times 1$ m-es tűzhely tetejét — 85 cm, alját — 92 cm mélyen találtuk meg. Határozott sütőfelületet nem észleltünk. A tűzhelyet nem közvetlenül a sárga altalajra rakták, alatta (kb. 1,07 m-es mélységig) szürkésbarna, tömör, agyagos, középkori réteg húzódott, mely hasonlított a 40/B gödör betöltéséhez, azzal valószínűleg össze is tartozott. A tűzhelyet — szabadtéri kemencét — így, egy már meglévő gödörben létesítették, melyet előtérnek is felhasználhattak. A tűzhely bontása során 15. századi cserepek kerültek elő.

28. szelvény

A. kemence. Az ovális, kb. $1,90 \times 1,04$ m-es kemence D-i részét a szelvény ásásakor megrongáltuk. Keményre égett, repedezett sütőfelülete 36 cm mélyen jelentkezett, alája késő középkori (16–17. század) cserépréteget terítették.

A kemence ÉÉK-i oldalán 28–30 cm mélyen bizonytalan kiterjedésű, sárgásbarna, agyagos járósíntet figyeltünk meg, rajta 16–17. századi edénytöredékeket, egy átfúrt fenékövet, égett tapasztásdarabokat és köveket találtunk.

B. gödör. Kerek, 36×34 cm-es, 60 cm mély, ívelt aljú gödör. Szenes, paticsos, laza feketés föld töltötte ki, apró, 16–17. századi, kevésbé jellegzetes edénytöredékekkel. A 28/A kemence omladékából származó paticsos réteg a gödör fölött húzódott.

C. verem. Szabálytalan ovális alakú, $3,10 \times 2,80$ m-es, 1,25 m mély, meredek falú, enyhén ívelt aljú beásás, melynek alján 45 cm vastag barnássárga, agyagos, tömör, leletszegény betöltést találtunk, fölötté laza, feketés föld töltötte ki a verem felső részét. Ebben sok 16. századi cserepet (köztük kevés mázas, illetve engobedíszes töredéket), néhány tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemtöredéket, egy csempetöredéket — vö. *Benkő–Ughy* (1984), Csekefalva 21. típus —, üvegpalack vékony nyakrészét és duzzadt, gyűrűs peremét, vasszeget, kis tégladarabot, kemencealjból származó tapasztásdarabot és kevés állatcsontot leltünk. A verem a 28/A kemence alatt került elő, és belevágott a 40/B gödörbe.

29. szelvény

A. gödör. Az ovális gödört csak részben tártuk fel. Oldala meredek, ívelt alja 1,12 m mélyen fekszik. Szürkés-sárga, leletszegény, homokos agyag töltötte ki, kis patics- és szénrögökkel, egy kisebb vastárgy erősen oxidált töredékével, csontokkal, 4. századi cserepekkel.

B. gödör. Ovális, 42×34 cm-es, 66 cm mély gödör, fala meredek, alja kissé ívelt. Feketés, enyhén iszapos, néhány 4. századi kis cserepet tartalmazó föld töltötte ki.

C. gödör. Tojásdad alakú, $1,54 \times 1,24$ m-es, 1,20 m mély gödör, fala meredek, alja enyhén ívelt. Egynemű, fekete, agyagos föld töltötte ki, melyben 4. századi cserepeket és paticsdarabokat találtunk. A gödör 4. századi kor meghatározását azonban kétségesse teszi, hogy betöltése a 29/E, G, H gödrökéhez is hasonlított, és a helyzete is azt sugallja, hogy esetleg a 2. ház bejárata fölötti ereszt egyik tartóoszlopának gödre lehetett.

D. gödör. Az ovális gödört részben a 29/C gödör, részben a 2. ház vágta, töredékes mérete $1,75 \times 0,90$ m, mélysége 1,17 m volt. Falai menedékesek, alja lapos. Fekete, agyagos, tömör föld töltötte ki, 13–15. századi cserepekkel (köztük a 15. századiak voltak többségben), középkori mécses-töredékkel, nagy méretű fenékövel és őrlőkö kis töredékével.

E. gödör. A szabálytalan ovális alakú gödör K-i oldalát a 4. ház vágta le, csonka mérete $1,70 \times 0,90$ m, mélysége 98 cm. Fekete, tömör, agyagos föld töltötte ki, mely apró paticsdarabokat és elég kevés 15. századi cserepet (köztük korongról leemelt edényaljakat) tartalmazott.

F. gödör. A szabálytalan sokszögű gödör DK-i felét a 4. épület, közepét a 4/A gödör vágta át. Sekély, enyhén ívelt aljú gödör, alja 70 cm mélyen került elő. Sárga rögökkel kevert, világosbarna agyag töltötte ki, melyben néhány Árpád-kori edénytöredéket és több 15–16. századi cserepet találtunk.

G. gödör. Enyhén ovális alakú, 80×70 cm-es, 1,04 m mély, ívelt aljú gödör, betöltése fekete, tömör, agyagos föld volt, kevés paticsdarabbal és apró, késő középkori cserepekkel.

H. gödör. Kerek, $1 \times 0,93$ m-es, 1,03 m mély gödör, oldala menedékes, alja lapos. Feketés, agyagos betöltését sárga agyagrögök tarkították. Az alja közelében két nagyobb kő hevert benne; a betöltésében e mellett még 15. századi cserepek és tégladarabok is voltak.

31. szelvény

A. gödör. Ovális, 66 cm széles, 90 cm mély gödör, menedékesen induló oldala függőlegesen mélyedt a földbe, lapos alja kissé ívelt. Világosbarna agyagos föld töltötte ki, viszonylag sok 16–17. századi cseréppel, csontokkal, széndarabakkal.

A 31. szelvényben kiásott 1–3 ásónyomban, telepjelenséghez nem köthető szórványként késő középkori vagy újkori kapa pengetőredékét és egy szegecselt rézlemezdarabot (üst?) találtunk.

32. szelvény

Földjéből egy szórvány vassalakdarab került elő, melyről nem tudjuk eldönteni, hogy kora népvándorlás kori vagy középkori.

33. szelvény

A. gödör. Szabálytalan ovális alakú, 80×68 cm-es, 76 cm mély, ívelt aljú gödör, aljából kerek, függőleges falú, enyhén ívelt aljú cölöplyuk mélyedt a földbe —99 cm-ig. Tömör, agyagos, fekete, leletszegény föld töltötte ki, apró paticsrögökkel, kis 4. századi cserepekkel.

35. szelvény

A. gödör. Szabálytalan alakú, 2,14×1,74 m-es, 1,13 m mély, meredek falú, enyhén ívelt aljú gödör, melyet feketés, tömör, agyagos föld töltött ki. Ny-i széle összeért a 2. ház beásásával. A gödörből 15. századi cserepek (köztük korongról leemelt és levágott edényaljak egyaránt előfordultak), kiszélesedő, barázdált peremű (15. századi jelle-gű) kályhaszemdarab, tetőcserep kis töredéke és csontkorcsolya részlete került elő.

B. verem. A szabálytalan ovális alakú, 2,90 m széles, 1,10 m mély verem DK-i szélét a 2. ház vágta le. Meredek falú, lapos aljú, nagy beásás, melyet világosbarna, agyagos, leletszegény föld töltött ki. A betöltés a gödör alja felé feketéssé és szénessé vált. A csekefalvi ásatás legtöbb leletet eredményező kora népvándorlás kori objektumában számos cserep (kézzel készült fazekak darabjai, fedőtöredék, szürke, jól iszapolt anyagú tárolóedények, tál és kancsó töredékei, hasonló anyagú, kívül fekete, fényezett talpgyűrűs edényaljtöredék, finom, vörös anyagú, barna festésnyomos tárolóedény-perem), cserepből faragott orsókarika, kis méretű, aláhajtott lábú bronzfibula, állatcsontok, égett kövek jutottak felszínre.

36. szelvény

A. gödör. Tojásdad alakú, 2,08×1,57 m-es, 1,13 m mély, meredek falú, lapos aljú gödör, melyet feketésbarna, tömör, agyagos, elég leletszegény föld töltött ki. A fenekéhez közel makkos, hódfarkú tetőcserepek nagyobb darabjai és 15. századi edénytöredékek kerültek elő (ez utóbbiak között korongról leemelt és levágott edényaljak egyaránt előfordultak). (75. t. 1, 4.)

B. szabadtéri kemence. Elnyúlt ovális alakú, 2,12×1,46 m-es, 1,09 m mély előterének fala menedékes, alja ívelt, teknős. Fekete, leletszegény, elég tömör föld töltötte ki, késő középkori cserepekkel. Alján elszenesedett fadarabok feküdtek. Az előtér tűzhely felőli végén két kis tojásdad alakú, ívelt aljú gödör mélyedt a földbe, melyek esetleg a szabadtéri kemence tetőszerkezetével lehettek összefüggésben. A szabálytalan formájú, 80×75 cm-es tűzhelyre paticsos, omladékos, átégett folt utalt, anélkül, hogy az eredeti sütőfelületet megtaláltuk volna. A tűzhelyet az eredetileg talán más rendeltetésű beásásnál később létesítették. Az előtér gödrében nagy mennyiségű, néhány korábbi darab mellett zömmel 17. század eleji kerámiát, vasszegeket, vaskarika töredékét, kicsi vaskapcsot, üvegserleg ráfolatott bordákkal díszített peremét, töredékes fenőkövet és állatcsontokat találtunk. A kerámia 84%-a vörös, mázatlan háztartási edényekből állt, a mázas edénytöredékek aránya 5,4%, a finom anyagú, szürkésfekete, fényezett kerámiáé (korsók, kancsók) 1,2%, a fekete, szemcsés anyagú kerámia (fazekak) 5,6%, a finom, vörös anyagú asztali edényekből származó cserepeké 3,8% volt.

C. gödör. Enyhén ovális alakú, 2,20 m széles, 1,16 m mély gödör. Fala meredek, alja gömbölyű. Barna, agyagos betöltése sok felhasogatott állatcsontot és 15. századi cserepeket (köztük korongról levágott edényaljat is) tartalmazott.

37. szelvény

A. gödör. Ovális alakú, 92 cm széles, 1,07 m mély, szabálytalanul menedékes oldalú, ívelt aljú gödör, betöltése fekete, agyagos, tömör föld volt, 16. századi cserepekkel.

39. szelvény

Ebben a szelvényben a sárga altalaj aránylag mélyen, —58 cm-en került elő, fölötte fekete, omladékos, paticsot és 15—16. századi cserepeket tartalmazó réteg terült el (—22—58 cm). A sárga altalaj semmiféle régészeti objektumot nem tartalmazott.

40. szelvény

A. gödör. Méhkas alakú, 1,36 m mély gödör részlete. 74 cm széles, tölcselesen mélyedő szájrészét világosbarna, könnyen bontható, paticsos föld töltötte ki. A paticsdarabok nagy része tűzhelytapasztásból származik, egy darabon gömbölyű gerenda lenyomata maradt. A gödör alsó részét is barna, elég laza, agyagos föld töltötte ki, paticsdarabok nélkül, egyetlen 4. századi edénytöredékkel.

B. gödör. Szabálytalan ovális alakú, 2,82 m széles, 1,15 m mély nagy gödör, melynek Ny-i végébe a 28/C verem vágott bele. Oldala É felé menedékes, máshol elég meredeken lejt a gödör lapos alja felé. Szürkésbarna, tömör agyagos, leletszegény föld töltötte ki, 15. századi cserepekkel. Alján kb. 20 cm-es vastagságban sárga agyagrétegek húzódtak. Feltételezhető, hogy — egy szabadtéri kemence előtereként — összetartozott a 27/B tűzhellyel. A gödröt, akárcsak a 27/A és a 28/C vermet, valamint az 5. házat egy egységes, 17. század eleji, szemetes, sok cserepet tartalmazó szemétréteg fedte.

Az 1981–83-as ásatások leleteinek legkorábbi részét néhány kevésbé jellegzetes, talán késő dák kori edénytöredék képezi. A feltárt 1050 m²-es területen jelentős számú objektummal képviseltetik magukat a 4. századi gótok (Csernyahov-marosszentannai kultúra, legalább 32 objektum). Érdekes, hogy a közvetlen közelben fekvő, esetleg vele össze is függő székelykeresztúri 22/11. lelőhellyel ellentétben itt nem kerültek elő földbe ásott házak. Két foltban azonban (17–18., illetve 1, 9, 22–23. szelvény) cölöplyukakat találtunk, melyek egy-egy (kb. 4×3, illetve 12×4 m-es) felszíni épületet sejtetnek. Ezek, a cölöplyukakból és a közeli szemétdöbrökből kibontott, gerenda- vagy vesszőlenyomatoss paticsdarabok alapján fából készült, tapasztott falú építmények voltak.

A lelőhely a 4. század után a késő Árpád-korig lakatlan maradt. A 12(?)–13. századot (35. t. 1–2.) mindössze néhány verem képviseli. A 14. századból egy földbe ásott épületet (3. épület) és több gödört, illetőleg vermet tártunk fel. A földbe ásott, egysejtű házak használatát a 15. század végéig sikerült kimutatni (1–2. épület). Az ezutáni periódusból (16–17. század) — a kályhaszem- és csempeleletek számának ugrásszerű megnövekedésével egy időben — egy többosztatú, részben még földbe mélyített házat (5. épület), illetve gerendákból boronatechnikával a felszínre épült, tapasztott falú házak nyomait és egy pincét (4. épület) tártunk fel. A késő középkori házak között a foltokba csoportosuló cölöplyukak által sejtetett felszíni építmények, különböző rendeltetésű gödörök és vermek, tűzhelyek, előtérrel ellátott szabadtéri kemencék és egy kőlapokból összeállított vályú került elő. A középkori Csekefalvának ez a része a 17. század elején—első felében elpusztult.

1 Lsz.: 2960–2961., mindkét tételnél több, össze nem tartozó töredék.

2 Az ásatás dokumentációja és leletei az SzkVM-ben.

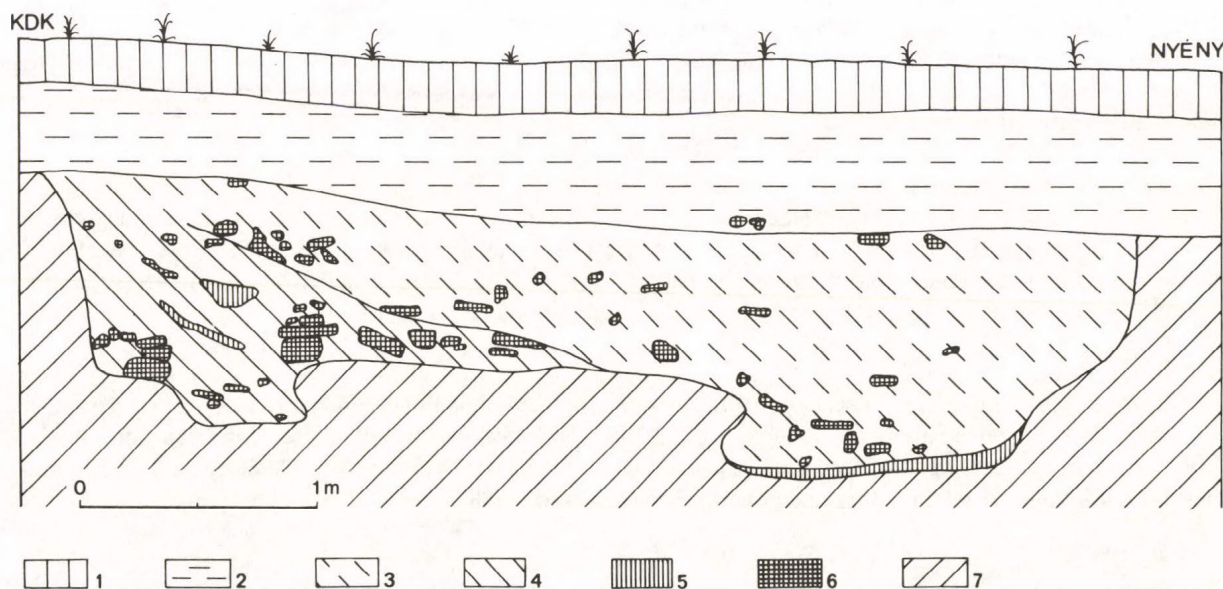
3/3. *TEMPLUM UTCA 73. SZÁM:* ○ Kk

1986-ban Demeter István — az SzkVM restaurátora — házának udvarán, vízvezeték ásásakor középkori szemétdöbröt vágta el. A 90–100 cm mély gödör betöltéséből a tulajdonos 14. századi cserepeket (fazékperemeket, barázdált díszű edényvállat, finoman iszapolt, vörösre égett kancsóperem-töredéket) gyűjtött és hozott be az SzkVM-be.

3/4. *TANOROK:* ○ Á–Kk

1986-ban Demeter István 13–14. századi cserepeket hozott az SzkVM-be, melyeket a jelzett helyen, a *Szűkerek-árkának* partfalában talált.

1986-os leletmentésünk során (Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila) a *Szűkerek-árkának* D-i meredek, leszakadt partfalában egy középkori, földbe ásott ház profilját ismertük fel. A partfal leomló földje a ház jelentős részét már magával sodorta. A kertként használt területen nem nyílt lehetőségünk a rábontásra, így csupán a lefaragott partfalat rajzolhattuk le, továbbá átvizsgáltuk a leszakadt földet, melyből — akárcsak a partfalból — számos leletet gyűjtöttünk.

4. kép: Csekefalva — Tanorok, 3/4. sz. lelőhely. 14. századi, földbeásott ház metszete. 1: humusz; 2: feketésbarna, leletekben szegény föld; 3: fekete, szenes, paticsos föld, sok lelettel; 4: szürkésbarna, agyagos, leletekben szegény föld, sárga foltokkal; 5: agyag; 6: kő; 7: bolygatatlan altalaj

A ház 3–4 cm-es, sárga agyagfoltokkal kevert padlója a mai talajfelszín alatt 1,28–1,40 m mélyen húzódott, és két, a házzal egykorú, különböző méretű gödör mélyedt belé. A nagyobbik gödör alján 4–5 cm vastag, sárga agyagréteget találtunk. A ház beásásának K-i térfelét elég leletszegény, sárga agyagrögökkel és csíkokkal tagolt, világos szürkésbarna, agyagos föld töltötte ki, melyben igen sok, égésnyomokat *nem* mutató kődarabot találtunk. Ez a réteg a ház közepe felé fokozatosan elvékonyodott, és fekete, szenes, sok cserepet és égett agyagrögöt tartalmazó laza föld rétegződött rá.

A leletanyag döntő többségét a kerámia tette ki. A cserepek 89%-a szemcsés anyagú, gyorsabb forgású kézi-korongon készült, barnásszürkére vagy barnászöröstre égett edényekből származik. Ezek többsége fazék, mellettük karéjozott peremű füles kancsók darabjai és egy palackszerű edény válltöredéke, továbbá egy nagyobb tároló-edény oldaltöredékei kerültek elő. Két aljtöredéken egyszerű, kereszt alakú fenékbélyeget találtunk. Az anyag fennmaradó 11%-a jól iszapolt, aprószemcsés anyagú, vörösre vagy sárgászöröstre égett, gyorskorongon készült edények darabjaiból áll. Több edény felülete fényezett, az általánosan használt bordázott díszítés mellett néhány edény oldalát bepecsételt minta díszíti. Elsősorban karéjos peremű kancsók darabjai tartoznak e csoportba, de előkerült néhány korsótöredék is. A fentiekén kívül egy töredékes vassarlót, egy hiányos, csillagtarajos sarkantyút, egy másik sarkantyúnak a letörött szárát, átfúrt csonttűt, fenőkötőtöredéket és egy bronzlemezdarabot találtunk. (42–43. t.; 78. t. 8.)

3/5. TELEK: ○ Gó?, Kk

A Gagy-patakának jobb oldali magas partján, kb. 200 m hosszan elnyúló sávban kora népvándorlás kori (4. századi?) cserepeket és paticsdarabokat találtunk. A lelőhely D-i, a mai falu alá benyúló végén néhány kevésbé jellegzetes, java- és késő középkori cserepet is gyűjtöttünk. (1987)

3/6. PAPRÉT: ○ B–V, Ró?, Gó, Sz, Á

A falu É-i szélének és a Gagy-patakának ártere fölé 1–1,5 m-rel emelkedő, hosszan elnyúló háton, kb. 250×100 m-es foltban sok cserepet, paticsdarabokat és égett köveket találtunk. A legkorábbi cserepek (fekete, fényezett, kannelúras oldaltöredékek, omphalos-os csésze alja) késő bronzkoriak—kora vaskoriak. Egy finom, szürke anyagú nagy tárolóedény rovátkolt díszű peremtöredéke, hasonló anyagú duzzadt tálperem és talpgyűrűs fazéktöredék 4. századi. Valószínűleg erre a korra keltezhető egy szürkésvörös, barna festésnyomos oldaltöredék, továbbá néhány, kézzel készült edénytöredék is. Egy vörös festésű tál peremtöredékéről nem tudjuk eldönteni, hogy római kori vagy pedig 4. századi. A felszínen gyűjthető cserepek jelentős százaléka késő népvándorlás kori: a kézzel készült fazéktöredékek (köztük benyomkodással tagolt peremek és egy oldaltöredék, melyen fésűszerű eszközzel benyomkodott minta látható) mellett számos korongolt edénydarabot is gyűjtöttünk. Ez utóbbiakat hullámvonalkötegek, sűrű, vízszintes barázdálás és vízszintes vonalkötegekbe vágó hullámvonalnyaláb díszíti. Koruk a 8–10. századra tehető. Egy perem és válltöredék valószínűleg a 12. századból való. Néhány cserép 13–14. századi. A középkort még átfúrt cserépüstfülek két kis töredéke képviseli. A leletek sorát egy egyenes pengéjű kis vaskés pengetőredeké és egy őrlőkődarab egészíti ki. (1980–1987)

1986-ban a lelőhely É-i végét vízlevezető árokka vágták át. Az árok falában 80 cm vastag, fekete kultúrreteg látszott, elvágott kőtűzhelyekkel, paticsos sávokkal. Innen több 4. századi cserepet gyűjtöttünk, mint amennyi a felszínen megfigyelhető volt.

3/7. PETŐ-SZÖGE: ○ B–V, Gó

A Gagy-pataka bal oldala fölé emelkedő, az ártérből 2–4 m-rel kimagasló háton egy szántással megbolygatott, áglenyomatos paticsdarabokból álló foltot láttunk; ebből fekete, fényezett, késő bronzkori cserepeket gyűjtöttünk. A szórványosan még előforduló késő bronzkori—kora vaskori cserepek mellett 4. századi, szürke, korongolt edénytöredékeket és egy átfúrt, töredékes őrlőkövet találtunk. (1980–1987)

3/8. SZŐLŐ-ALJA: ○ B, Gó

A D-re lejtő, szántott oldalban 30–50 m átmérőjű szürke foltot figyeltünk meg, s ebben cserepeket és vesszőlenyomatos paticsdarabokat találtunk. Egy rácsozott sávokkal díszített oldaltöredék a bronzkori Wietenberg-kultúrához köthető. Több őskori cserepen a perem alatt sima bordát, illetve egy oldaltöredéken benyomkodott bordát láttunk. A leletek többi, nagyobbik része 4. századi. (1987)

3/9. PUSZTASZŐLŐ-OLDAL: ○ Ő?, G–Sz?

Székely Attila az 1960-as években a lelőhelyen hullámvonallal díszített „népvándorlás kori” cserepeket talált és vitt be az SzKVM-be (saját szóbeli közlése), de a múzeum gyűjteményében nem találtuk meg őket.

A Gagy-pataka bal oldali mellékvölgyének torkolatában, a szántott, DNY-ra lejtő oldalban, mintegy 100–120 m hosszan elnyúló területen sötét foltokat láttunk; ezekben ismételt terepbejárásunk ellenére is csak né-

hány atipikus, kézzel formált edénytöredéket, paticsdarabokat, továbbá egy megégett üvegdarabot gyűjthettünk. (1980, 1987)

3/10. REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

A csekefalvi lakosok egy része a 17. század elején elhagyta az unitárius vallást és reformátussá lett. Egy 1640-ből való oklevél szerint emiatt „templomokat oda kellett hadniok és immár templomok nem volna. Lévéen azért ugyanott a csekefalvi határon egy pusztá kápolna, annak megépítésében akartak volna azon reformátusok forgodni: de [...] véghben nem vihették.” Ezért I. Rákóczi György megparancsolta udvarhelyszék tiszteinek, hogy a csekefalviakat ne akadályozzák „annak a kápolnának megh építésében”.¹

A fentiekből az derül ki, hogy a reformátusok 1640 után, egy valószínűleg még hitújítás előtti, a 17. században már romos kápolnát építettek újjá maguknak. Az épület azonosítását az nehezítette, hogy az oklevél a falu határában jelöli meg annak helyét. Mivel azonban terepbejárásaink során kiderült, hogy a késő középkori falu zömmel a Gagy-patakának jobb felén, a mai falut átszelő országút Ny-i oldalán terült el, a 16–17. századi faluhelyhez képest a kápolna valóban már a határban feküdt. A terjeszkedő falu később már magába foglalta az épületet, s így semmi akadálya annak, hogy a hajdani kápolnát a mai református templom helyére lokalizáljuk. A jelenlegi, 18–19. századi református templomon középkori részleteket nem találtunk.²

¹ Koncz (1884) 164.

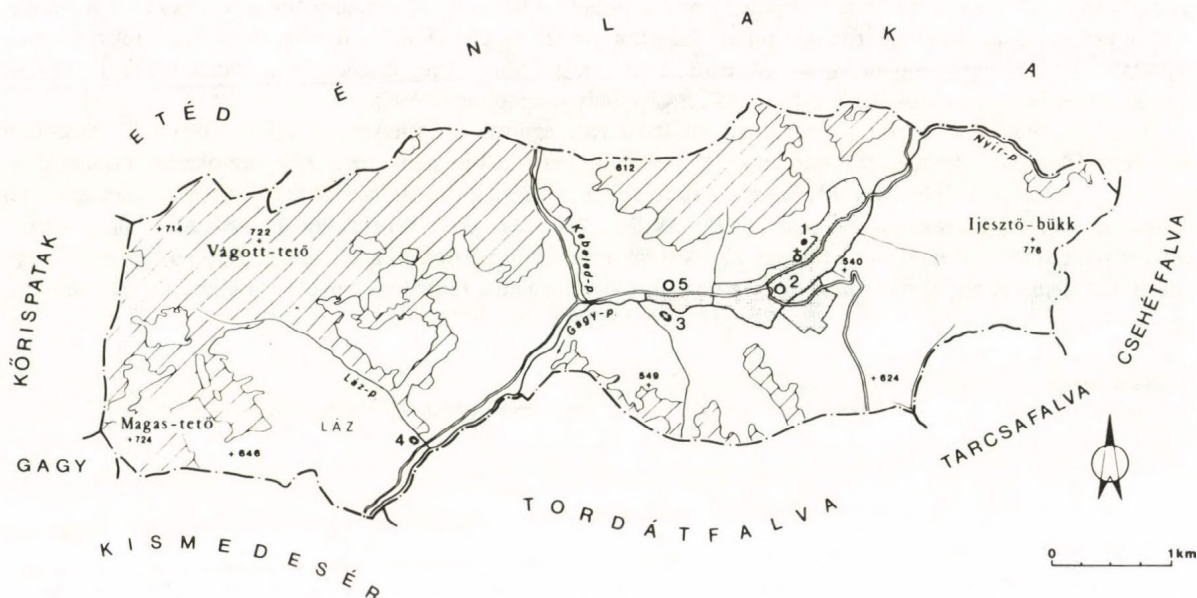
² Dávid (1981) 93–94. A szerző a kápolnát nem azonosította a ref. templommal, helye — véleménye szerint — ismeretlen.

▼ Ő

1969-ben, Székely Dezső ajándékaként csiszolt, átfűrt kőbalta került az SzkVM-be. Közelebbi lelőhelye ismeretlen.¹

¹ Lsz: 1677.

4. FIRTOSMARTONOS (Firtănuș, Hargita megye, 1794,7 ha)

Az 525—550 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu nagy kiterjedésű határa a Gagyk-patakának forrásvidékét öleli fel. Az elszűkülő patakvölgyet szegélyező, 6—700 m-es, gyakran suvadásokkal tagolt, agyagos domboldalakon szántók és kaszálók terülnek el, a falu Ny-i határában jelentős kiterjedésű bükkerdő található.

4/1. TEMETŐ: ♂ Kk

Az unitárius templomtól 150 m-rel É-ra, a mai temető területén állt a falu régi temploma. Az 1773-as egyházkerületi vizitáció jegyzőkönyve szerint¹ itt fatemplom állt, „alább” fa haranglábbal. A jegyzőkönyv szerint a templom 1735-ben épült, de az 1708-ban Martonos megrendelésére öntött harang egy korábbi épületet sejtet. Az 1903-ban „rég, hatalmas, de már veszélyes, roskadozó”² nak nevezett templomot lebontották, és 1905—1906-ban új helyre építették a ma álló templomot.²

A megközelítőleg K—Ny irányú, temetőnek használt dombtető fekvése megfelelő egy középkori templom számára, a kaszálóval borított dombon azonban épülettörmelék nem találtunk. (1986—1987)

1 Mátrix 1779. 10.

2 Szemléltető 1906. 30—31.

4/2. BELTERÜLET: ○ Á—Kk ♂ Kk

A falu neve pusztaszemélynévből, a magyar *Martonos*-ból keletkezett, újkori előtagja a közeli Firtos-hegyre utal.

Első említését 1473-ból ismerjük, *Marthonos* formában.¹ 1497-ben Szentmihályi György özvegye, Erzsébet asszony elcserélte *Martonosfalwa*-i részbirtokát (totalis) portiones suas possessionarias seu [primi]pulatum in possessionibus [...] Martonosfalwa) Kecseti Péterrel.² 1554-ből martonosi Miklós Márton és Ferenc küsmödi örökségéről maradt adat.³ 1566-ban a faluban nyolc lófő össze, két további személy pedig kiesett a lófőszámából.⁴ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adójegyzékében Martonos 16 portáját említik.⁵

1570-ben János Zsigmond új adományt tett küsmödi Kovács Pál martonosi részjóságára.⁶

Az 1562-es felkelés után Firtosmartonosban is számos székely jobbágysorba jutott. 1576-ban, a székely főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint a fejedelem 14 egész jobbágytelekkel rendelkezett,⁷ melyek 1595—1596-ban a mezőszámsondi András deák, a küllőssárdi Jankó Balázs, továbbá *Terek* András tulajdonában voltak.⁸

1589-ben a martonosi *Sigmond* András és *Vgron* Antal prókátorok nevét jegyezték fel.⁹ 1592-ből a martonosi nemes *Istuan* András,¹⁰ 1596-ból *Galfi* István neve maradt fenn.¹¹

Az 1602-es lustra nemesként egyedül Gálfi Ferencet tüntette fel.¹² Ugyanitt — a lófők között — István deák neve is szerepel. Gálfi Ferenc az 1647–1651-es időszakban Udvarhelyszék alkirálybírája volt.¹³

Ami a falu határhasználatát és gazdálkodását illeti, 1589-ben szénarétről, ugar bevetéséről és állatokról esett szó,¹⁴ 1590-ben a martonosi erdőben kivágott (házhoz való?) talpfáról,¹⁵ 1603-ban asztagban álló búzáról,¹⁶ 1625-ben pedig a martonosi „keoz hatar”-ról hallunk.¹⁷

A 17. század folyamán Firtosmartonos több szomszédjával is határperbe bonyolódott, melyet határjárás követett.

1607-ben Martonos (Nagy)medesérrel a határ és az erdő használatában jut egyezsége: „[...] kezét adanak Medeser falva kepeben Bentser Ferencz Uram Ferenczi Mihally Botos Miklós Nemes emberek, Martonos falva kepeben Gaspar Balas, Istvan, Györgj Nemes emberek Sükösd Lukats falus biro, veres darabont, ezek a Szeme-ljek adanak kezét közönseges falu akaratyabol, mind a két falu penig Szemben valanak es ugj kezdénk törekedni közöttök Sok törekedesünkkel a ket falu közöt valo egjenetlenseget melj volt ennek elötte mind hatar es Erdő felöl, a ket falu közöt veghez vinnök, a törekedő heljrol még indulank fel a Lazon, mind a Laz kuttyaig, melj Láz kuttya vagion a Martonosi hatarban es erdőben, onnat a magos tetöre mind a körispataki hatar szellilig[!], onnan a Ma-gos tető oldalaton meg indulank igenesen a Saramas Berczin Kús Sármás patakara a bércezen a fakon keresztteket vagatank az Medeseri hatar felöl velo fele marada Medesernek az Martonos felöl valo fele marada Martonosnak az nagj Saramastis a ket fálu közöt meg osztok a viz felöl valo fele marada Medesernek közepin pedig marada Martonosnak a felső felebenis marada Medesernek illjen okon: hogj mindenkor bekesegés szabad uttyok legjen Medeser falvanak az ő hataroknak Erdejere jarniok, senki őkött abból utokban meg ne haboritsa, hanem szabadon hordhassak, es birhassak mint Sajattyokot [...]”¹⁸

1631-ben a martonosiak Énlakával folytatott határviszállya végződött határjárással: „az Martonosiak gepjut vagtak az enlaki hatarba az Enlakiak el vagdaltak es él hantak [...] az martonosiak ugj felélenek mi ném azert vagtuk hogj él foglaljuk [...] az enlaki hatart hanem azert hogj az gabonákat oltalnozá[!] az okreink eleiben [!].” A nézeteltérések rendezése érdekében Martonoson is és Énlakán is megkeresték azokat az öregeket, akik még tudták a „metakot”, és arra kötelezte „őket falu hog valaszszanak egmas közül negj oreg Embert es valaszta mind a ket falu nyolc öreget es azok negj [!] indulanak élő es á ket falu utannok ustok es buk kutyanal el jötenek az istoká paták nevezetü arok [fő?]nél levő Keresztes nagj terefaihoz [!] onnet ki menenek az rakotjás tonal lévő nagj keresztes tsere fahoz onnet az régi koz [!] ut martján levő buk fara es onnet az nag keresztes kore [?] es [...] bé a nagj keresztes vaczkor fara es [...] onnet által menenek burustyán arokara es egjmastol el butszuzanak a ket fallu [!].”¹⁹

1635-ben Martonos és Tordátfalva között is határjárás zárja le a határ és erdő fölötti vitát: „[...] az melj ős-veny az Patakról jö ki Borso homlok berczin hetes bercire Borso homlok Berczin belöll volt egi föld Szántó föld Pálfalvi Lőrincznek — az marada örökben Tordátfalvának Tordátfalvi Lőrinczi Peternek is marada az martonosi részben es határban egi Tanoroka örökben az Tanorok vagion hetes berczin belöll az gypüjere nem Szabados sze-kéren hordani hanem az mit hordhat avval csinálja, az martonosi erdőből, Fenn hetes bercin az ország uttya mellett vagtak az mellé Kereszteket határnak, az Kereszt fákról az Sebe Lázár Tanorokának az felső Szegeletire megien az határa melj Tanorok vagion Szénégetőben az határa onnet megien az Gombos Mihalj Tanoroka mellett egi Butos Gyertyan fára az Tanorok marada Gombos Miháljnak az Gyepüre Gombos Miháljnak sem szabad az martonosi részből szekéren hordani, hanem maga az mit hordhat az hátán avval Csinálja az martonosi reszből az Gyer-tyán fátol fogva az Gombos Mihalj Tanorokának az Gyepüje az határa mind addigh az migh az Gombos Mihalj Tanorokabol az ut ki jó attol az uttol fogva egienest az ut az Gyapü Kapura ott áll megh az határa vetes kertiben lévén az marhájak ha egik az másik határában szaladás keppen szalad azt megh hitetvén csak az hayto pénzet Tár-tozzék minden marhatol ket ket penzel es az kárfizetessel ha pedig szán szándekkel haytya egik az masik határa-ra, az megh bizonyultatik, az kötélén maragyon az melj szemelj azt Cselekedí ha pedig Falu cselekedí Falu maradgyon az kötélén mindenik Falunak az marhája szabadoson járjon nyomásában az ki nem Pasztoros, az kik kezét attak Martonosbol Falus Biro Peter Deak, István János nemes személyek Demeter Balint veres Dara-bont [...]”²⁰

1681-ben Martonos Körispatakkal jut egyezsége a „Herczeglaz tetején levő kis darab erdő felöll” úgy, „hogj az controversiaban forgo Erdött az reghi ut s bercz között melly vagyon oszszak ket egjenlő részre, azon reghi uton felljül az bercz felöll valo fele Korispataknak marada, s az Martonosi hatar [f]elöll valo resz vagj azon reghi ut felöl valo [r]ész [ma]rada Martonosnak megh indulvan [...] ott Ma[rto]nos felöl egi ho[lmot?] hánjatank egi nagi bikfa tövire s arra Keresztetis vagatank kettot onnat eleb menven [...] belől Martonos felöll azon bercz oldalliban egi Puska lövésnyre mas föld halmot hanjatank, keresztetis vagatank s, onnan mégh bellyb menvén azon oldalas laposban keresztet vagattak, ismet egi nagy Keresztes bikfanal ket бүк fiatal közzé harmadik halmot hanjatank, onnan eleb menven jutank egy vápa paréra [?], azon vápa parén egi keresztes bikfatol be hasitank azon vápa vagy pare alliban ket keresztes gjortianfa közzé negjedik halmot hanjatank, onnan ismet Keresztek vagatasaval egi Puska lövésnyre eleb menven az Körispataki hatar berczigh melly Nyerges arka fejenek nevezetetik az Korospata-

kiaktól ottis az berczen az ötödik halmot hanjatok [!], itt is Keresztek vágattak, és ezen Controversiában forgo helyly igj vegezödött [...]”²¹

A négy határjárásban szereplő helynevek többsége ma is él; ennek alapján úgy tűnik, hogy Firtosmartonos késő középkori határa megközelítőleg a maival azonos volt. Martonos DNy-i szomszédja a késő középkorban természetesen nem az akkor még nem létező Kismedesér, hanem (Nagy)Medesér volt, ám maga a határvonal itt is változatlan maradt.

1986-ban a 46. számú ház kertjében a kerítéshez szolgáló sasfa gödrének ásásakor csontvázas sírt bolygattak meg. Leletmentésünk során két, egymás mellé temetett vázat tártunk fel, melyek keletelve, de „lábtól-fejtől” elhelyezve feküdtek; karjaikat a hasra, illetőleg a medencére hajlították. Mélységük 33–48 cm volt. Mellékletre nem bukkantunk, a sírföldben és a vázak alatt 17. századi cserepeket (mázás, számócarátétes kancsótöredéket, fekete, redukált égetésű oldaltöredéket, sűrűn barázdált edényvállat) találtunk.

A D felé lejtő kertben néhány 13/14–17. századi cserepet (bekarcolt csigavonallal díszített oldaltöredéket, kettős tagolású peremeket, 15–16. századi oldaltöredékeket, jellegzetesen hornyolt 17. századi fazékperemet) gyűjtöttünk.

- 1 Jakó—Valentiny (1945) 19.
- 2 SzOkI VIII. 177.
- 3 Csúri (1932) 319–320.
- 4 SzOkI II. 201.
- 5 Uo. 220.
- 6 Uo. 309.
- 7 SzOkI IV. 39.
- 8 SzOkI ú. s. II. 219. András deák jobbágya, Sükösd Lukács 1595-ben megemlékezett arról az időről, „migh fejedelem zamara valo biro voltam, en hoztam fel az adoth egikor.”
- 9 SzOkI ú. s. I. 50.
- 10 SzOkI ú. s. II. 15.
- 11 Uo. 297.
- 12 SzOkI V. 310.
- 13 Kemény gyűjt. TransPoss (Udvarhely-szék)
- 14 SzOkI ú. s. I. 78–79.
- 15 Uo. 107.
- 16 Imreh—Pataki (1969a) 135–136.
- 17 SzTA HtAd (Székelymuzsna: UszT 83, 87)
- 18 Magántulajdonban lévő eredeti oklevél.
- 19 Uo.
- 20 Uo.
- 21 Uo.

4/3. MÁCS-ORTOVÁNYA: ○ Ő, Sz

A Gagy-pataka és annak bal oldali mellékvize által határolt keskeny dombgerinc D-re lejtő, szántott oldalában szórványosan atipikus őskori, valamint kézzel készült és korongolt, jellegtelen népvándorlás kori cserepeket gyűjtöttünk. Ez utóbbiak között az egyik kézzel készült edény oldaltöredékén egymást metsző, egyenes vonalkötegek láthatók. (1980, 1985)

4/4. LÁZ-DOMBJA: ○ B

A Kismedesérről ÉK felé haladó országút fölött, a Láz-patak jobb oldala fölé emelkedő, szántott, DK felé lejtő teraszlépcsőn 60×30 m-es foltban középső vagy késő bronzkori cserepeket gyűjtöttünk (a perem alatt sima, éles bordával tagolt fazéktöredék, bevagdalt perem, alatta sűrű, vízszintes barázdálással, beszúrkált pontsorrall, illetőleg seprűzéssel díszített oldaltöredékek). (1980)

4/5. KÖZÉPLÁB: ○ Ő, B—V

1987-ben a lelőhelyen kapálás közben Fekete Hajnal bronz tokos-füles baltát talált, és eljuttatta az SzkVM-be (6. t. 5.).

A falu Ny-i szélén, az országút fölött 70–80 m-re fekvő, D-re lejtő teraszlépcső peremén, a szóban forgó helyen a szántásban 12–13 m-es fekete foltot találtunk, melyben néhány jellegtelen őskori cserepet gyűjtöttünk.

— — —

Orbán Balázs szerint a „falú felett északra néhány száz láb magasságú meredek hegy [...] emelkedik fel; ennek fennlapján egy szabályszerű 300 lépés oldalhosszal bíró római castrum elvitázhatatlan nyomai látszanak, a falnak behantolt gátonya s az ezt övezett mély sánc vonala tisztán kivehető [...] a közelében lévő szántóföldeken

sok római érmet találtak [...].”¹ A szóban forgó dombtetőt Paulovics István 1942-es terepbejárása alkalmával tévesen az Énlaka határában fekvő Bárca-tetővel azonosította.²

A firtosmartonosi unit. templomtól É-ra fekvő, *Ispotály* nevű, erdővel benőtt dombon ismételt terepbejárásaink alkalmával sem találtunk sáncokat. Nem bukkantunk római erődtérnyomokra a dombvonalat legmagasabb, *Üstök-tető/Cserehát-tető* (800 m) nevű, már Énlaka határába eső pontján sem. (1985—1987)

A castrum létét valószínűtlenné teszi az a tény is, hogy az *Üstök-tető* (Paulovicsnál és az őt követő szakirodalomban *Istók-tetője*) az énlaki castrumtól mintegy 1800 m-rel Ny—DNy-ra, tehát a provincia belseje felé esik.

Orbán Balázs szerint „szemben” a fenti dombbal, a *Hetes* nevű tisztáson „emberkéz alakítása ismerhető fel, [...] déli, az az egyedül megközelíthető oldalán hármass mély sánc, s három magas széles földgátöny övezi [...] tovább a *Beszér* felé is ily földhányások és mély sáncok vonalai, s a hely szabályszerű kilépcsősítése (terrassírozása) észlelhető”. Orbán itt római települést tételezett fel, melynek létét az állítólag itt talált „Theodosius aranyok, s más régi érmek” igazolták.³ Paulovics a fenti helyet tévesen az *Üstök-tető*vel azonosította.⁴

Terepbejárásunk során a *Hetes* (vár) és *Besér* néven ismert, a falutól DNy-ra eső domboldalon egyértelműen suvadásos eredetű „sáncokat” találtunk. Az ezeken belül fekvő, sárga, agyagos földű, szántott területen régészeti nyomokat nem leltünk. (1986)

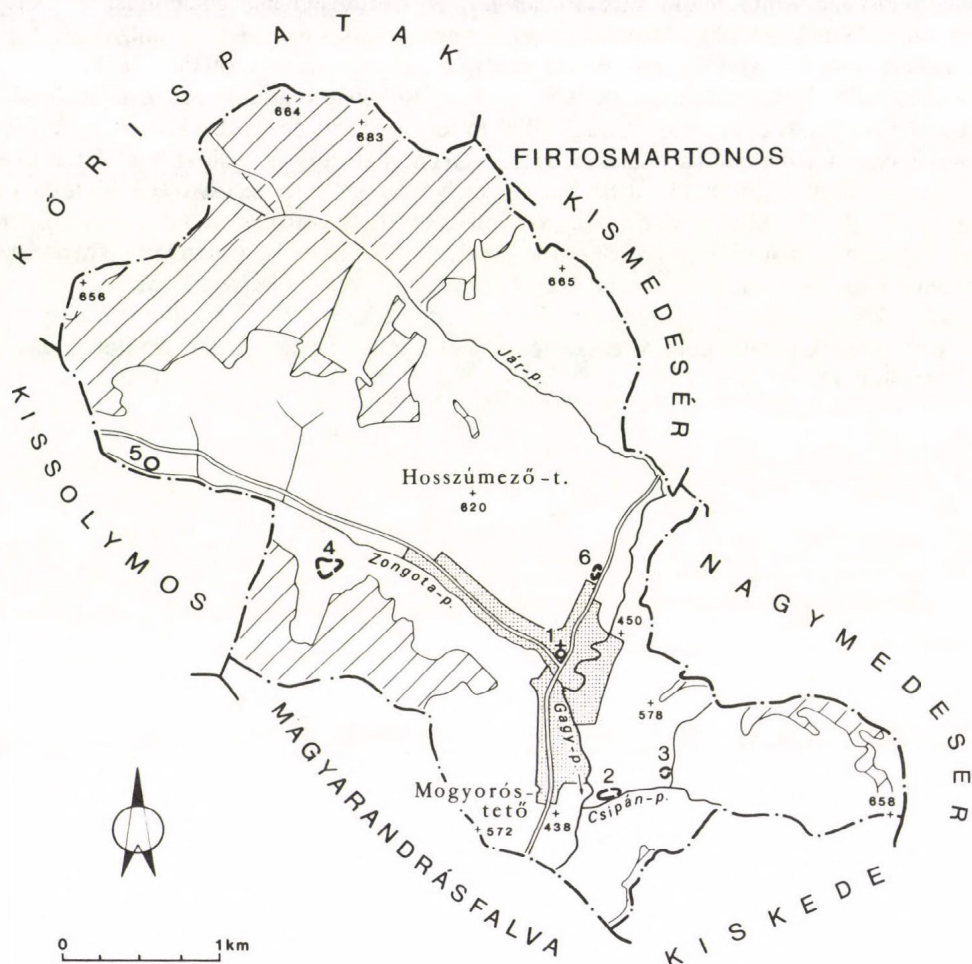
1 Orbán I. 122.

2 Paulovics (1944) 46.

3 Orbán: i. m., i. h.

4 Paulovics: i. m., i. h.

5. GAGY (Goagiu, Hargita megye, 1362,8 ha)

A Gagy- és a Zongota-pataka összefolyásánál, 450 m tengerszint feletti magasságon fekvő települést 6–700 m-es dombok határolják. A Gagy-patak és mellékviziei völgyében szántókat, a domboldalakon a magasban fekvő falvakra jellemző sok legelőt és kaszálót, a falu ÉNy-i határában jelentős bükkerdőt találunk.

A régészeti lelőhelyhez egyelőre nem köthető, valószínűleg a mai falu alatt lappangó középkori település nevét a Gagy víztől nyerte, melynek felső folyása mentén fekszik.

Ortvay Tivadar szerint a telegdi esperesség Gyg nevű, az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékekben szereplő faluja esetleg Gaggyal azonosítható.¹ Átnézve a pápai tizedjegyzék listáit, Gyg falut nem találtunk a telegdi esperesség tizedfizető települései között, így Ortvay megállapítása tévedésen alapul.

A falu első biztos említése 1566-ból származik, amikor Gagij-ban nyolc lófőt írtak össze.² Ugyanakkor János Zsigmond „Gagyban tyz haz jobbagioth Chakany Georgynek, Zwchaky Janosnak es Chiernezy Gasparnak” adományozott, felmentve őket a várszolgálat alól.³ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adójegyzékében Gagy mindössze két portával szerepelt.⁴ 1569-ben Gagy Márk itteni részjóságára János Zsigmondtól új adománylevelet nyert.⁵ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint Csákány György három, Györfi Márk egy egész jobbágyságnak megfelelő adót fizetett.⁶

1622-ben Keresztúr-szék székülői között a gagy János deákot és Pálffy Ferencet is megtaláljuk.⁷ 1627-ben Pálffy Ferenc (a nyomtatott szövegben valószínűleg elírás a Gagyban ekkor ki nem mutatható Gálffy név) és Miklós Ferenc Udvarhely-szék nemesei között található.⁸ 1633-ban egyezség született Kedey Ferenc és Miklós István gagy nemesek között, melynek értelmében az utóbbi „Kedey Ferenczet bele fogatta illy conditioval hogý Eoreok-segrol hadakozzék, gongiat visellie. Miklos Istvannis Eoreokseget hagia valla Eoreokösül Kedey [Ferenczn]ek fiuról fiura [...] Eo zegeni Egý wgiús [!] ember leven Miklos Istvan nemis volna elegezes az Jozag gondviselesen sem rolla valo hadakozasra, eddigis Kedey Ferencz hadakozot az Jozagrol, Eö oltalmazta, mostis Havasalfeolde-

ben vonolt hadban az Jozagról [!] Kedej Ferencz oltalmazta mind Jozagot es magatis Miklos Istuant hogj meg nem keotek Jobagisagra. Illien Conditioval keote penig az Jozagot Miklos Istuan Kedej Ferencznek hogj mivel Eo Egy igiűs ember eotet Etelel Italal ruhazatal Eleiteig el tarczia mivel nekj olj attiafiak ninczenek kik tartanak, [...] az eoreoksegek Vicinussa kiben Kedej Ferenczet valotta Miklos Istvan Egy feleol nemes Gagi Palfi Ferencz Eoreoksege fwek kertj mas feleol az Orszagh vtia ki Martonos feleol Jeo ala.”⁹ A fenti oklevélrészletben is előforduló Pálffi András 1654-ben II. Rákóczi Györgytől jelentős birtokadományt nyert Udvarhely-szék számos falujában.¹⁰ Utóda 1658-ban a „nemes, nemzetes, vitézlő” Pálffi István volt.¹¹

A falu gazdálkodására tartalmaz néhány adatot az az egyezség, mely 1585-ben jött létre Győrfi Máté, gagyí nemes árvái, Balázs és Pál között, az apai örökség elosztásáról. Az egyezségben erdő, irtásföld, kaszáló, „epites es wles hely”-ek, az utóbbiak között egy „feő wles hely, kin az attyoktol maradot haz wagion”, szerepel.¹² 1590-ben Győrfi Pál ünnéjéről és pástoráról, továbbá egy szénáskertről,¹³ 1606-ban egy körtefáról hallunk, melynek termése egy kenyeret és egy darab szalonnát, vagy egy véka búzát ért.¹⁴

A falut érintő utak közül a legfontosabbat, a Gagy-pataka mentén haladó országutat 1633-as forrásunk már említette. Emellett 1610-ből a „Beőzeőd es Keoris patak felé meneo ut”,¹⁵ 1693-ból a „Kedei ut” emléke maradt fenn.¹⁶

1 Ortway (1892) 660.

2 SzOkl II. 201.

3 Uo. 209.

4 Uo. 219.

5 Uo. 267.

6 SzOkl IV. 38.

7 Jakab—Szádeczky (1901) 331.

8 Uo. 354.

9 SzKVM Adattár

10 Jakab—Szádeczky (1901) 385.

11 SzOkl IV. 291.

12 SzOkl ú. s. I. 21—22.

13 Uo. 121—122.

14 Imreh—Pataki (1969a) 138.

15 SzTA HtAd (UszT 14. a.).

16 Uo. (Az Unit. Egyházközs. lvt. GenVis 1693. 74.)

5/1. UNIT. TEMPLOM: ⚔ Kk

A régi templom rövid leírása az 1773-as egyházkerületi vizitáció jegyzőkönyvében maradt ránk: „Vagyon egy kö Templom, melly épült in Anno 1667dik Esztendőben. Az helyét adta vólt örökösön az Unitaria Ecclesianak Thordatfalván lakott Néhai Pállfi Sigmond Uram. Vagyon körülötte Sasokba rakott deszka Czinterem; ennek Nap kelet felől való résziben fábol csinált egy harang láb.”¹

A ma álló templom 1881—1901 között épült.

1 Matrix 1779. 143.

5/2. KERÜLET: ○ G, Sz

A Gagyba ömlő Árok jobb oldalán, kb. 150×30—40 m-es, enyhén DNy felé lejtő területen égett köveket, paticot és viszonylag kevés népvándorlás kori cserepet találtunk. Ez utóbbiak zöme kora népvándorlás kori (finom, szürke anyagú tárolóedény és korongolt, szürke, szemcsés anyagú fazék oldaltöredéke, kézzel formált edények cserepei), de előkerült néhány 8—9. századra datálható, hullám-, illetve vízszintes vonalkötegekkel díszített oldaltöredék is. (1979—1980)

5/3. VARGYAS-ÁROK: ○ D

A Vargyas-patak jobb oldala fölé emelkedő magas, szántott, DDNy felé lejtő teraszon 60—70 m-es foltban égett köveket, őrlőkötöredéket és dák kori cserepeket (kézzel formált, homokos anyagú, enyhén kihajló peremtöredékek, finom, szürke, korongolt talpastál töredéke, talpgyűrűs edényalj-töredékek) leltünk. (1979—1980)

5/4. TANOROK (BÁLINT-TAG): ○ U, R, B, D

A Zongota völgyének jobb oldalán fekvő mellékvölgy teraszokkal tagolt, ÉK-re lejtő oldalán kb. 100—150 m oldalhosszúságú, háromszög alakú lelőhelyet észleltünk, a szántott földfelszínen kirajzolódó sötét foltokkal; ezekben égett köveket láttunk, és sok cserepet, egy őrlőkötöredéket, orsógombokat, valamint egy gerezdelt kék üvegpasztá gyöngyöt gyűjtöttünk. Néhány, kevésbé jellegzetes cserepet anyaga alapján az Erődsdi-kultúra korára datálunk. Egy bekarcolt vonalakkal, illetve benyomkodott mintával díszített oldaltöredék a Coțofeni-kultúra ide-

jéből származik. Több bronzkori, Wietenberg-kultúrács cserepet is találtunk; ezek zömmel a lelőhely NyÉNy-i részén kerültek elő (a perem alatt benyomkodott bordával tagolt fazéktöredékek, beszurkált pontsorról díszített karéjos peremű táltöredék, ferde kannelúrás oldaltöredékek, miniatűr edény). A cserépanyag döntő többsége dák kori. A kézzel formált cserepek mellett finom, szürke anyagú, korongolt talpastál töredékek, fedők peremtöredékei és egy edényfűl is felszínre jutott. (1980)

5/5. ZONGOTA: ◦ B

A Zongota völgyfőjében, a „Muskátli” nevű utásházától mintegy 250 m-rel DK felé, a patak bal oldali partfalában 60—70 cm vastag, sárgásbarna, régészeti leleteket nem tartalmazó agyagréteg alatt 20—40 cm-es sötétbarna, szenes kultúrreteget figyeltünk meg; ebből vesszőlenyomatos tapasztásdarabot és bronzkori, Wietenberg-kultúrács cserepeket gyűjtöttünk. Ez utóbbiak közül egy karéjos peremű, ék alakú benyomkodásokkal, illetve rovátkolt szalagokkal díszített táltöredéket említettünk. A DDK felé lejtő, szántott felszínen semmiféle régészeti nyomra nem akadunk. (1980)

5/6. PÁLFFI-OLDAL: ◦ B

A gagy-kismedeséri országút fölötti, enyhén KDK felé lejtő teraszon egy tölcselesen kihajló nyakú, bronzkori edénytöredéket találtunk; a nyakrésztől árkolással elválasztott oldalán bekarcolt, rácsosozott szalag húzódot, melyben mészbetét nyomai láthatók. Szórványosan még néhány kézzel formált, atipikus edénytöredék is előkerült. (1980)

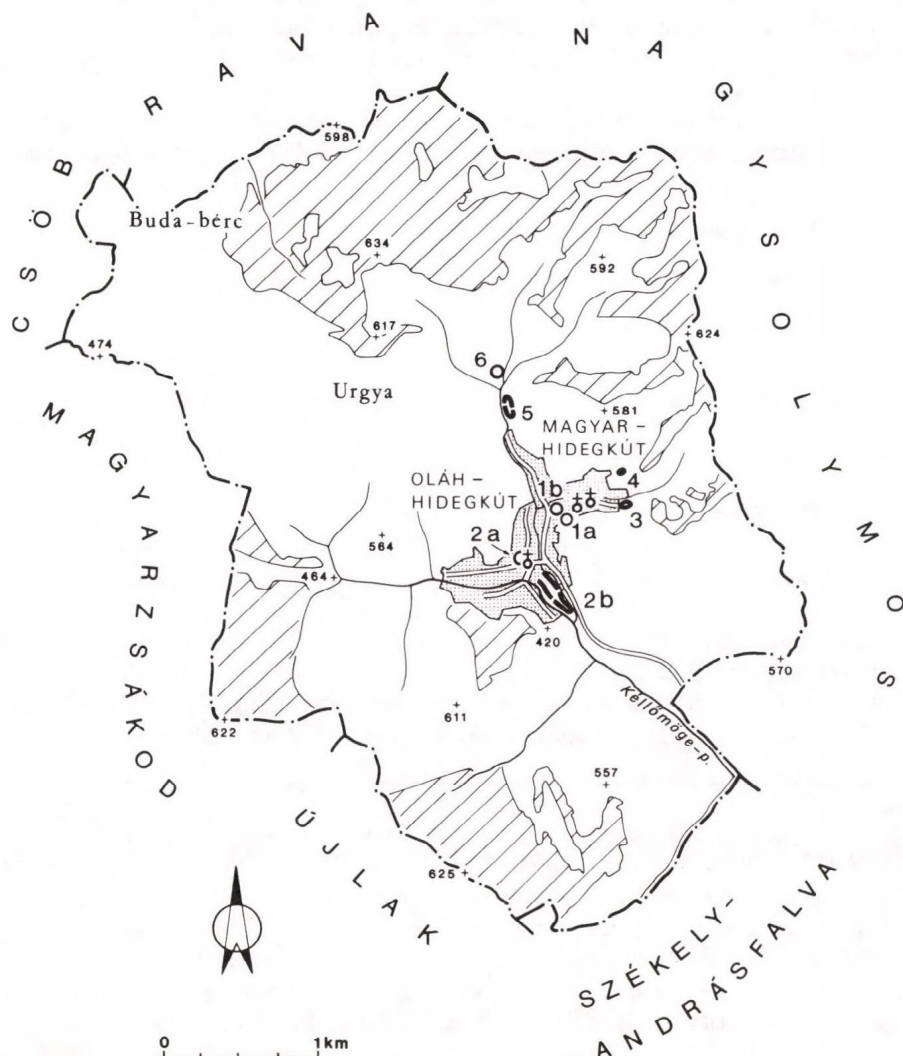
* * *

▼ ◦ R

Gagy határából a régműltban szavasagancs és rézkori kőbalta töredéke jutott az ENM-be (Lsz: I. 1279, 1284).¹ 1954-ben Szász Dénes „a Gagy keresztje felé eső hegyoldalon” benyomkodott díszű, Coțofeni-kultúrács cserepeket talált és ajándékozott az SzkVM-nek. Nem tudjuk, hogy ezek a *Tanorok* (V/4. lelőhely) vagy pedig a Zongota völgyében fekvő más, egyelőre ismeretlen lelőhelyről származnak-e?

¹ Roska (1942) 95.; Roska (1958) 130.

6. HIDEGKÚT (Vidacut, Hargita megye, 1555,7 ha)
(Magyarhidegkút+Oláhhidegkút, 1926)

A Hidegkúti-patak völgyfőjében megbúvó, 435 m tengerszint feletti magasságon fekvő falut 550–650 m-es, nagyjából erdős dombok övezik. A völgyek aljában és a domboldalakon a Keresztúr környékén megszokottnál lazább, homokosabb talajt találunk; ezeket a részeket szántók, kaszálók és gyümölcsöskertek borítják.

6/1. BELTERÜLET

Hidegkút község a közvetlenül szomszédos Magyarhidegkút és Oláhhidegkút (Hnt. 1913: Székelyhidegkút) összeolvadásából keletkezett. A két falurésszáig megőrizte etnikai különállását.

A falu neve azzal kapcsolatos, hogy a település egy hideg vizű kút, forrás közelében épült.

Az eddigi kutatás Hidegkút első írásos említését a szomszédos Küküllő megyei Bún és Újlak 1319-es határjárásában vélte felismerni.¹ A határleírásból azonban kiderül, hogy az oklevélben szereplő „fons, qui dicitur Hidegkwtt” Bún és Hétúr faluk között volt, mintegy 9 km-rel DNY-ra Hidegkút falutól.

A helység első biztos említése 1432-ből származik; ekkor *possessio Hydegkwth* Küküllő megyében fekszik és a Hidegkúti család birtokolja.² 1467-ből a Hidegkúton is birtokos Eőssi család egyik tagjáról maradt adat „Andreas [...] officialis Ladislai Ewsy de Hydegkwtt” nevében.³

1566-ban az *Udvarhelyben* fekvő Hidegkúton János Zsigmond 17 ház jobbágyot adományozott *Moreh* Gábornak és *Ewssij* Tamás árváinak.⁴ Egy évvel később, a lófők 25 dénáros adójegyzékében az Udvarhely-széki Hidegkút tíz portával szerepel.⁵ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint Mór Gábor özvegye

négy, Eőssi András hat egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁶ 1606-ban Bocskai István Péchi Simonnak juttatta a magtalanul elhunyt Eőssi András hidegkúti birtokrészét.⁷

17. századi forrásaink már egyértelműen két Hidegkútról beszélnek (1627: *Magiar Hidegkuth*,⁸ 1645: *oláh hidegkúth*⁹). Az utóbbi, a románlakta Hidegkút Küküllő vármegyéhez tartozott. A mára teljesen összenőtt falu egykori kettőssége a 20. századig fennmaradt. Régészeti megfigyeléseink szerint ez a kettősség már a 15. századtól kimutatható, így feltételezzük, hogy az 1432-ben említett, Küküllő megyében fekvő *possessio Hydegkwth* a későbbi Oláh(Székely)hidegkút elődje.

1748-ban az utóbbi Hidegkút román templomáról olvashatunk: „Oláh Hideg kutnak a Magyar Hideg kut Fili-aja lévén [a Magyarhidegkúton élő görögkeleti románok esetében — B. E.], a Templom és a Pap háza elég ha Oláh Hideg kuton vagyon.”¹⁰

1 SzOkI I. 32.; Dávid (1981) 8, 40, 226.

2 Csánki V. 880.

3 Ub. VI. 313.

4 SzOkI II. 209.

5 Uo. 219.

6 SzOkI IV. 38.

7 Jakab—Szédeczky (1901) 318.

8 SzTA HtAd (Uszt IV/50, 7.)

9 SzOkI IV. 279.

10 SzTA HtAd (AkTLvt, Toldalagi lvt. 79.)

6/1a. BELTERÜLET, REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

Magyarhidegkút 1639-ben Nagysolymos filiája volt.¹ 1708-ban a nagysolymosi prédikátor hidegkúti szolgálata körül vita folyt.² Ennek alapján feltételezzük, hogy a faluban legkésőbb a 17. században már volt református templom.

A mai református templom É—D-i tájolású, újkori téglapépület. Tőle 50 m-rel DNy-ra különálló kis domb emelkedik, elnyúlt ovális teteje ÉK—DNy tájolású. A domb tetején és oldalán földbe süppedt 18—19. századi sírkövek jelzik a régi temető helyét. A fűvel borított dombtetőn épületmaradványt vagy -törmelékét nem láttunk, ennek ellenére feltételezzük, hogy a falu régi (esetleg fa?) temploma itt állott. (1987)

1 Koncz (1882b) 219.

2 Dávid (1981) 226.

6/1b. BELTERÜLET (52. SZÁM): ○ Ő, D?, Á—Kk

Az első világháborúban elesettek emlékműve mögötti kerben, illetőleg az 52. számú ház ÉNy felé lejtő kertjében egy őskori, atipikus cserepet, egy talpgyűrűs (dák kori?) edényalj töredéket és számos középkori cserepet gyűjtöttünk. Ezek közül néhány díszítetlen oldaltöredék — jellegzetes anyaguk alapján ítélve — Árpád-kori. Egy peremtöredék a 13—14. századra keltezhető. Az anyag többsége java- és késő középkori, köztük egy finom, vörös anyagú, bepecsételt mintával díszített edénytöredék és egy korai típusú, tál alakú kályhaszem peremtöredéke. (1987)

6/2a. BELTERÜLET (116. SZÁM): ○ Kk

A görögkeleti templomtól ÉNy-ra fekvő, D-re lejtő kertben 15—17. századi cserepeket gyűjtöttünk. (1987)

6/2b. BELTERÜLET (161. SZÁM): ○ B—V, Sz?, Á—Kk

A 161. számú ház kertjétől az mtsz. istállóig terjedő, két patak által határolt, vízszintes felületű háton egy kannelúrással, késő bronzkori—kora vaskori oldaltöredéket, bekarcolt vonalakkal, illetve hullámvonalakkal díszített késő(?) népvándorlás kori cserepeket, néhány kevésbé jellegzetes, anyaguk alapján Árpád-korinak meghatározható edénytöredékeket és számos, 15—17. századi cserepet találtunk. Ez utóbbiak közé tartozik egy fehéres-rózsaszín anyagú, vörös, festett sávokkal díszített oldaltöredék, egy kis csempedarab és egy késői típusú, tál alakú kályhaszem peremtöredéke is. (1984, 1987)

A lelőhely jól azonosítható Oláhhidegkút D-i, 1748-ban éppen nem lakott részével: „Magyar Sákod felől a falu között le folyo ugy M. Hidegkut felől is le jövő két Patak között, mégh a két Patak jó, Nagy darab helység, mely is Pusztá Sessiokbol ál, es ot is quondam mindenütt haz helyek volta[n]k; Ez oly jó darab helység, hogy ad minus 6 Sessio jol el férhetne rajta, az oláhok mind a több Pusztá Sessiokot ugy ezen darab helyyetis Török Buzával szokták vetni [...] az oláh Hideg kuti örökös Jobbágyok mind el fogytak, a mostani sellérek minyájon [!] iminen amonan valo Jövevény emberek, a Sessioknak régi metáit meg mondani nem tudták [...] ez előtt régen a Falunak alsó, és külső vége Küllyebbis volt, és nyulhatott, mintsem most.”¹

1 SzTA HtAd (AkTLvt, Toldalagi lvt. 79.)

6/3. **HÁZAS-VÖLGY:** ◦ Ő, Kk

A völgy ÉNy felé lejtő bal oldalán újkori, szórványosan 16—17. századi, és igen ritkán atipikus, őskori jellegű kis cserepeket találtunk a szántásban. (1984)

6/4. **CSÓKÁS:** ◦ Kk

A falutól ÉK-re eső völgy bal oldalán a szántásban — újkori töredékek mellett — igen szórványosan 15—17. századi cserepeket találtunk. (1984)

6/5. **TÚNYA:** ◦ B—V

A Kétárok-pataka fölé emelkedő, hullámos felszínű, Ny felé lejtő homokos, szántott teraszon kb. 100 m hosszán elnyúló sávban őskori cserepeket találtunk. A kevésbé jellegzetes cserepek közül több a késő bronzkor—kora vaskor időszakára keltezhető. (1984)

6/6. **KÉTÁROK:** ◦ B

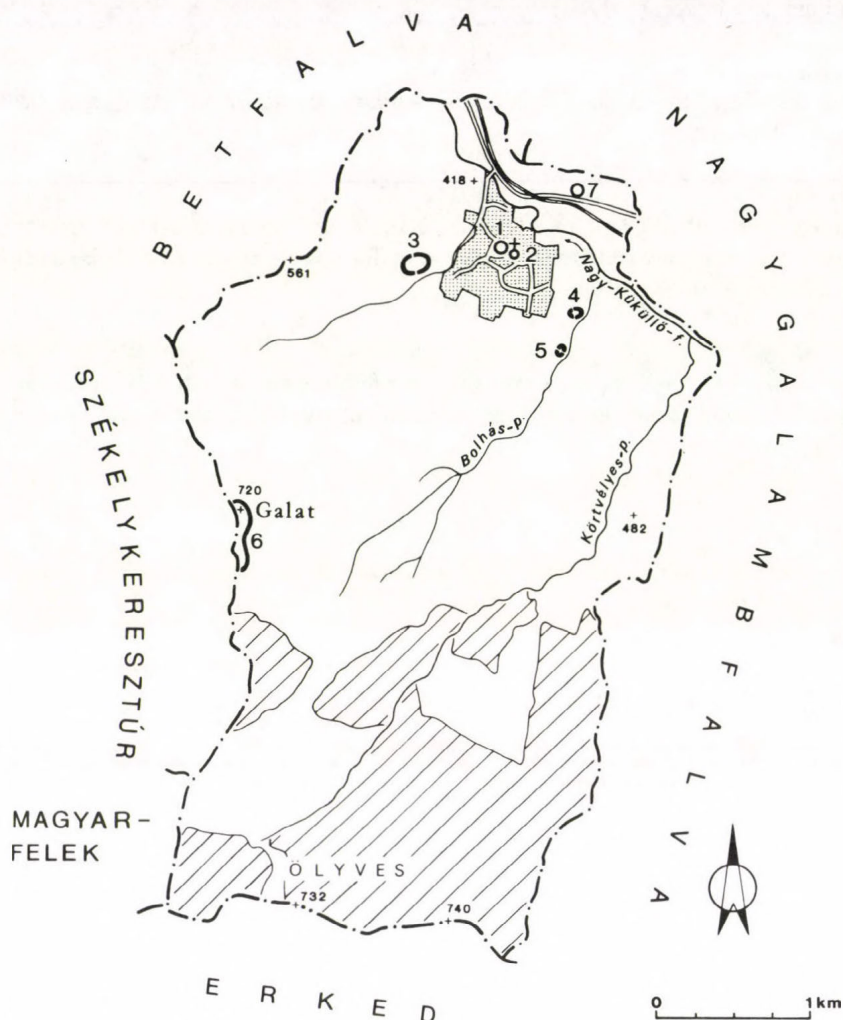
A Hosszúbükk-pataka fölé emelkedő keskeny, vízszintes felületű terasz partfalában, 50 cm vastag, sárga, steril homokrétteg alatt 50—60 cm vastag, fekete bronzkori cserepekkel, hamuval, csigahéjjal kevert agyagos réteget figyelhettünk meg. (1984)

— — —

Molnár Istvánnak az 1940-es években végzett gyűjtése szerint „Csöb és Hidegkút határán van egy koporsó alakú barozda, a neve: Ördög-barozda.”¹ Terepbejárásaink során Hidegkút határában mesterséges sáncvonulat nyomát nem láttuk.

1 SzTA HtAd (Molnár István: Csöb helynevei. Kézirat.)

7. KISGALAMBFALVA (Porumbenii Mici, Hargita megye, 1368,2 ha)

A 420—430 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu a Nagy-Küküllő bal partján terül el. A falu körül szántókat és legelőket, a 600—700 m körüli dombok tetején, a település D-i határában kiterjedt erdőt találunk.

7/1. BELTERÜLET (7—9. SZÁM): ◦ G?, Á—Kk

A 7—9. számú házak ÉK felé lejtő kertjében néhány jellegtelen, népvándorlás kori cserepet és számos középkori edénytöredéket gyűjtöttünk. Ez utóbbiak közül a legkorábbi egy jellegzetesen tagolt peremű, 13. századi cserep. A leletanyag 17—18. századi fazékkeremekkel, zöldmázás odaltöredékekkel és egy fehér engobe-sávba karcolt mintájú edényvállal zárul. Előkerült egy ismeretlen korú vassalakdarab is. (1987)

A lelőhelyen talált késő Árpád-kori cserepek arra utalnak, hogy Kisgalambfalva a közvetlenül szomszédos, névadó Nagygalambfalva határában még a 13. század folyamán létesült.

A falu nevét írott forrásokban először 1506-ban olvashatjuk, amikor Adorján Gergely özvegyének, Dorottya asszonynak *Kis Galambfaluan* lévő részbirtokáról értesülünk.¹ 1550-ben a lófő rendű, kisgalambfalvi Benes Barnabás (agilis Barnabas Benes de Kysgalamfalwa) egy székelyvéckei lófőségért perelt.² 1560-ból a bethlenfalvi Geréb János kisgalambfalvi birtokrészéről maradt feljegyzés.³ 1567-ben a lófők 25 dénáros adójegyzéke *Kws galomfalwan* 20 porta lófőt tüntetett fel, közöttük egy *lapicidat* is.⁴ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint, Kisgalambfalván a fejedelem 24, *Bogathi* Boldizsár egy egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁵ 1590—1591-ből a fejedelmi veres darabontok tizedeséről, Szabó Jánosról maradtak adatok.⁶

A Bogáthi-féle részbirtok 1602-ben kerül újra a szemünk elé. Ekkor Báthori Zsigmond adománylevelet ad Bogáthi Miklósnak és Menyhértnek a kisgalambfalvi birtokrészre.⁷

Ismeretlen időpontban, de minden bizonnyal a 17. század folyamán szerzett kisgalambfalvi birtokrészt a Ke-

mény család. Ezt Kemény Simon hűtlensége következtében I. Apafi Mihály 1662-ben Szombatfalvi Istvánnak adományozta.⁸

Egy 1680-as oklevél *Kis Galambfalvi Balás Deák* nevét örökítette meg, aki nemes ember, és „Kereszturfiu Szek[ne]k Hites Notariuss[a]” volt.⁹

A Szászöld közelségére utal egy 1606-ban megörökített helynév, a *Széna-mező* (Zena-mezeo), melyet „mas neve[n] Zas megenekis hijiak”.¹⁰

1 SzOkl VIII. 224.

2 Uo. 283. — A per előzményéhez: Uo. 223.

3 SzOkl V. 77.

4 SzOkl II. 219.

5 SzOkl IV. 40.

6 SzOkl ú. s. I. 132, 214, 241, 253.

7 SzOkl V. 174.

8 *Jakab—Szádeczky* (1901) 388.

9 SzVM Adattár.

10 SzTA HtAd (UszT 20/303.).

7/2. REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

A kiskalambfalvi templomról az első adatunk 1660-ból származik, amikor arról értesülünk, hogy a „kis Galambfalui kápolnában is vagyon egy kűs harangh”.¹ 1666-ban — feltehetően az 1661-es török—tatár betörés nyomán — az épület javításra, vagy átépítésre szorult. A Nagycalambfalva leányegyházaként szereplő faluról ekkor azt jegyezték fel, hogy „az Kis Galambfalui Templomot is építeniek kellett kételenségből látván annak is pusztulását.”² Ugyanakkor a nagycalambfalvi anyaegyház javításához is hozzá kellett járulniok, mert — mint azt az 1675-ös generális zsinat idején feljegyezték — „mig azon egy Isten házában jártak [t. i. a nagycalambfalvi templomba — B. E.] esett a templomnak romladozása.”³ Ez utóbbi adat arra vall, hogy a kiskalambfalvi templom nem sokkal korábban, a 17. század folyamán épült.

A jelenlegi templomot a 18—19. században, feltehetően a lebontott késő középkori épület helyén emelték.

1 *Dávid* (1981) 217.

2 Uo. 216.

3 Uo. 216.

7/3. TELEK (DÉRLŐ): ○ R, B, Ró, G

A Móta-patak bal oldalán fekvő, ÉK felé lejtő, a falu felé elkeskenyedő teraszon, kb. 150×80 m-es területen, sok cserepet gyűjtöttünk. Ezek közül a legkorábbi egy kora rézkori jellegű, kétoldalt benyomott bütyökkel ellátott oldaltöredék. A cserepek jelentős része középső és késő bronzkori. A bronzkori cserepek között seprűzött oldaltöredéket, a perem alatt sima bordával tagolt töredéket, kerek, a perem alatt ülő edényfület, ferdén vonalkázott szalaggal és fordított V alakú kannelúrákkal díszített oldaltöredéket említünk. Néhány töredék (finom, vörös anyagú tárolóedény és tál töredéke, szürke, szemcsés anyagú fazéktöredékek) római kori. Több cserép kora népvándorlás kori (nagy méretű, szürke edény besimított díszű oldaltöredéke, finom, szürke anyagú tál- és fazékperemek, szemcsés, szürke, illetve feketésszürke fazékperemek, kézzel formált edények töredékei). Korukat a 4—6. századra keltezzük. Ugyanitt előkerült egy vassalakdarab is. (1979, 1981)

7/4. BOLHÁS-HÍDJÁ-DOMBJA: ○ U, R, B, Ró, G

A Bolhás-patak bal oldalán, a Küküllő ártere fölé emelkedő, ÉÉK-re lejtő, felszántott dombtetőn, kb. 60×40 m-es foltban igen sok cserepet találtunk. A leletanyag döntő többségét a késő neolitikus Erődsdi-kultúra (Cucuteni A3) cserepei tették ki: durvított felületű tárolóedény-töredékek, elvékonyodó tálperemek, fehérrel és barnával festett oldaltöredékek, vízszintesen átfúrt lapos vagy hegyesebb bütykök, csőtalpszerű agyagtárgy részlete, bordákkal tagolt oldaltöredékek, továbbá egy nagy méretű agyagkanál részlete. Néhány benyomkodott díszű, illetve bekarcolt, fenyőágas mintájú cserép a rézkori Coțofeni-kultúra emléke. A lelőhelyen bronzkori cserepek is előkerültek. A benyomkodott bordával, bütyökkel tagolt vagy seprűzött, illetve széles, spirális árkolással díszített oldaltöredékek, rácsozott háromszögekkel vagy szalagokkal díszített cserepek, továbbá egy ferdén síkozott oldalú bögrétöredék a Wietenberg-kultúra korából származik. Az őskori leletek sorát egy fekete, pattintott penge-töredék zárja. A római kort két vörös anyagú cserép idézi. Egy fazéktöredéken kívül vörös festésnyomokat, belsejében vörös, terra sigillata-szerű bevonatot láttunk. Néhány szürke, korongolt töredék esetleg már nem római, hanem kora népvándorlás kori. (1981) (1. t. 11—15.; 2. t. 1—8., 10.; 3. t. 6—8.; 4. t. 16.)

7/5. SÁS-TAVA: ○ Ő, G

A Bolhás-patak bal partja fölé emelkedő, ÉK felé lejtő kis teraszon, kb. 40 m-es foltban, néhány atipikus őskori cserepet, kevésbé jellegzetes, anyaguk alapján a 4–6. századra keltezhető, kora népvándorlás kori edénytöredéket és egy összeolvadt bronztárgy töredékét találtuk. (1981)

7/6. GALAT (OMLÁS): △ B, Ró—Gó, Ge ▼ Kk

A Kisgalambfalva fölé emelkedő földvár első, sok téves elemet is tartalmazó leírása Orbán Baláztól származik, aki — a környék többi földvárához hasonlóan — ezt az erősséget is teljesen leomlott kővárnak tartotta, és elkészítette vázlatos alaprajzát is.¹ Orbán elbeszélése szerint, néhány évvel ottjárta előtt, régészeti leleteket is találtak a Galaton: őrlőköveket („lisztelő hármass ürege a közepén van”), melyek a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium gyűjteményébe jutottak.² A helybeliek „egy börbécsfejű kő” előkerüléséről is tudtak, mely Orbán Balázs képzeletében oroszlánszoborrá változott. Említi azt a hagyományt is, miszerint a Galaton egykor a keresztések kolostora állt volna.³

A későbbi szakirodalom évtizedeken át Orbán leírásából ismerte a lelőhelyet, és azt (valószínűleg a kőoroszlán alapján) római korinak tartotta,⁴ jóllehet a „börbécsfejű kő” feltehetően a környéken ma is gyűjthető nagy méretű csigakövélet lehetett.

Roska Márton közleményeiben a vár Székelykeresztúr és Kisgalambfalva címszó alatt egyaránt előfordul. Ennek oka, hogy a két település között fekvő magas hegyet Kisgalambfalván Galatnak nevezik,⁵ Orbán Balásznál azonban Galambod váraként fordul elő, míg Keresztúron suvadásos Ny-i oldala miatt Omlás néven ismerik. Így Roskánál külön szerepel a Galambodtető, Omlástető és Omlásvár, jóllehet e három elnevezés ugyanazon lelőhelyre vonatkozik. Roska itt előkerült, „durván iszapolt, különösebb jelleg nélküli”,⁶ illetve „fésűszerű és háromszögletes eszközzel díszített”⁷ cserepekről ír. Az előbbieket — tévesen — rézkoriaknak határozza meg. Említi a földvár sáncait és a Várelen tumulusról is tud.⁸

Az első ásatást a Galaton 1938-ban Ferenczi Sándor végezte, eredményei azonban közöletlenek maradtak.⁹ C. Daicoviciu Ferenczire hivatkozva a várat dák korinak tartotta.¹⁰

1954-ben Molnár István végzett kis, szondázó ásatást a földvárban és sok bronzkori, Wietenberg-kultúrács cserepet, valamint egy Vespasianus- (69–79) kori ezüstdénárt talált.

1956–1960 között Kurt Horedt, Székely Zoltán és Molnár István vezetésével folyt ásatás a Galaton és elkészítették a földvár felmérését is. Az ásatások során bronzkori (Wietenberg-kultúra), római, 4. századi (Csernyahov-maroszentannai kultúra) és 5–6. századi (máshol 6–7. századra keltezett), „malomfalvi típusú” leletekre bukkantak. Dák kori lelet nem került elő, és az 1958-as ásatás után visszavonták azt az állításukat is, hogy a lelőhelyen festett, neolitikus cserepeket találtak volna.¹¹

Megállapították, hogy a hegytetőn látható árkok és sáncok két periódusba sorolhatók. A korábbi az a nagy méretű, K–Ny tájolású sánc és árok, mely az É–D-i irányú hegytető magasabb, É-i részét leválasztotta a hegygerinc többi részétől, míg egy későbbi időpontban az egész hegytetőt az előbbinél keskenyebb sánccal vették körül. A K–Ny irányú keresztárok és sánc átvágása nem eredményezett egyértelmű régészeti megfigyeléseket; az ásatók feltételezték, hogy az árok bronzkori, melyet a római korban ék alakban újraastak. A közzétett metszetrajok megengedik ezt a feltételezést, és emellett szól az is, hogy a bronzkori leletek csak a sánctól É-ra, a hegytető legmagasabb részén kerültek elő. A bronzkori telepjelenségeket vesszőfonásos, tapasztott falú, agyagpadlós házak részletei, agyagból épített, illetve lapos kövekből kirakott felületű tűzhelyek jelentik.

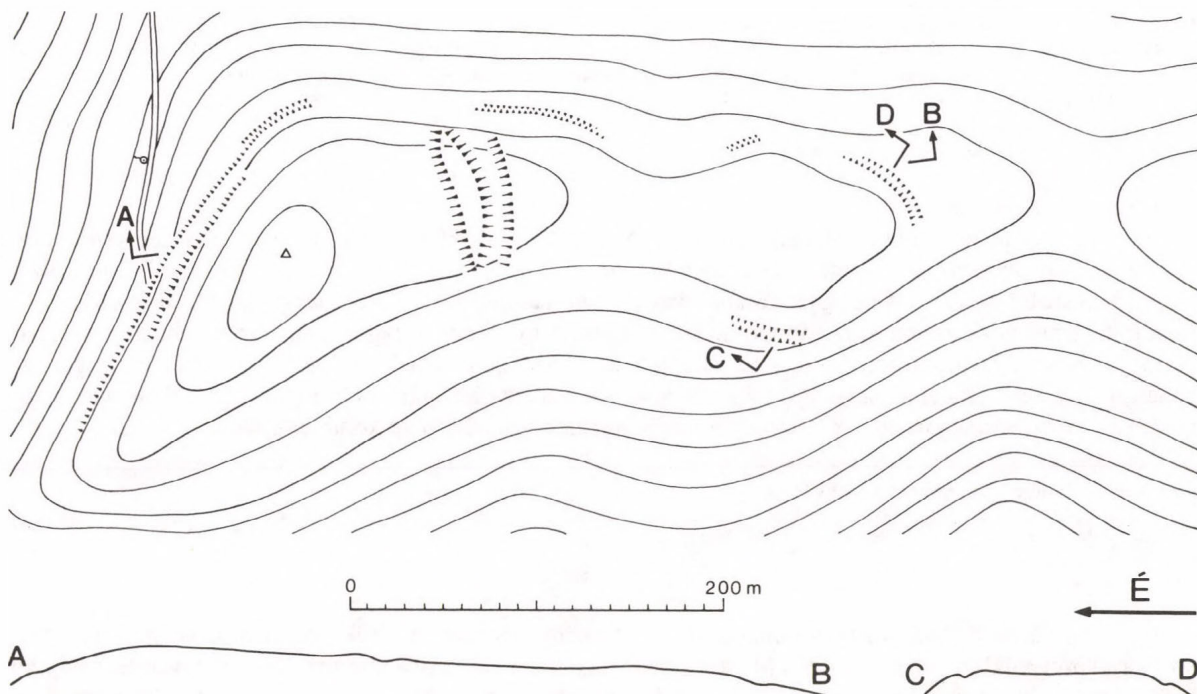
Az ásatók szerint a római kori telepnyomok D felé nem lépték túl a megújított bronzkori sáncot. Ezt a kort egy felszíni épület maradványa képviselte: a patakkövekből kirakott, patocsos felületen Commodus (180–192) nagybronzát találták. Előkerült egy kerek kőtűzhely, mely mellett egy 4. századra keltezett aranygyűrűt találtak.

Az 5–6. századra datált leletek jelentik a Galat következő, egyben utolsó periódusát. A többször említett nagy keresztárok ekkorra nagyjából már betömődött, fölötte népvándorlás kori, csak enyhén ívelő réteg húzódik. Ebben a korban a településnyomok kiterjednek a plató egész területére, és ezzel összefüggésben megváltozik a hegytető védelmi berendezése is: az ásatók szerint ekkor keletkeztek a hegytető peremén megfigyelt árkok, illetve sáncszakaszok. Az egyik átvágott árokszakaszból betöltésében bepecsételt mintájú, népvándorlás kori cserepet találtak. A plató szélén több helyen patakkövekkel beborított felületet tártak fel, melyeket kezdetben — tévesen — hamvasztásos síroknak, illetve halottégető máglyáknak tartottak. A földvár D-i részén előkerült egy hasonló korú, 3,10×2,50 m-es, földbe ásott kunyhó is.

Áttekintve a leletanyagot az SzkVM-ben őrzött részét, annak mintegy felét gazdag, jellegzetes Wietenberg-kultúrács cserepanyag alkotja. A középső bronzkornál korábbi cserepeket nem találtunk benne. Néhány finoman iszapolt, világosszürkére vagy vörösre égett, kevésbé jellegzetes oldaltöredékről nem tudtuk eldönteni, hogy a késői dák korból, vagy már a római korból származik-e. Csak kevés töredék (köztük egy nagy méretű tárolóedény peremtöredéke, szemcsés anyagú, szürke cserepek) sorolható a 2–4. századba (római kor, illetve Csernyahov-

marosszentannai-kultúra). Sok cserép köthető viszont az 5–6. századi gepidákhoz. Ezek zöme korongolt, vékony falú, kissé porózus, szemcsés anyagú, sötétszürke fazekakból származik, oldalukon vízszintes, bekarcolt vonalakkal vagy sekély, hornyolt bordákkal. A fazekak peremének íve élesen megtörik. Korongolt tálak és korsók, továbbá kézzel formált edények darabjai is előkerültek. Néhány oldaltöredéken bepecsételt, illetve éles eszközzel benyomkodott mintát figyelhetünk meg. (14. t. 6–8., 10–15.; 15. t.)

A népvándorlás korára már betemetett nagy keresztárok fölötti kultúrrétegben egy kézzel készült, benyomkodott díszű peremtöredék is előkerült. Az ásatási anyag többi részét bazaltszilánkok, csontlyukasztó, nyéltüskés, púposhátú vaskések, négyszögletes keresztmetszetű vasár, kis vaskapocs, fenőkő, kettőskónikus orsógombok, töredékes, átfúrt agyaggúla, őrlőkőtöredékek, vassalakdarabok, deformálódott, elhegyesedő végű bronz karperec, hordó alakú agyaggyöngyszemek, nyolcszög alapú, gúla alakú üveggyöngy, 3–4. századnak meghatározott arany- és ezüstgyűrű teszi ki. A leletek között csak egyetlen középkori tárgyat, egy késő középkori, hosszú, csavart szárú vassarkantyút találtunk.

5. kép: Kisgalambfalva — Galat/Omlás, 7/6. sz. lelőhely. Földvár alaprajza és metszete

1979–1986 között számos alkalommal felkerestük a *Galatot*, 1985-ben elkészítettük a földvár új felmérését is. A megközelítőleg É–D irányú, kissé kifli alakú hegytetőt két részre osztó, enyhén ívelt keresztárok ma megközelítően 1 m mély, szélessége 11–15 m. Az ásatások tanúsága szerint szélessége az árokszakas közepén egykor kb. 8 m, mélysége 5 m volt. A tőle É-ra fekvő sánc legnagyobb szélessége ma 24 m, a metszetrajzok szerint az antik humusztól számított legnagyobb magassága 1,7 m. Az árok és a sánc a hegytető legmagasabb, mintegy 2 ha-s részét (a csúcs magassága 719 m, az ásatási jelentésekben tévesen 764 m) választotta el a hegygerinc többi részétől. A K, É és Ny felé meredeken lejtő hegyoldal feleslegessé tette a tető további erősítését. (80. t. 3.)

A D felé enyhén lejtő plató peremén megfigyelt árok- és sáncmaradványok által bezárt terület 3,7 ha. Ezeknek a sáncoknak a felmérési eredményei kissé eltérnek Horedt és munkatársai mérési adataitól. A rendkívül sűrű bozóttal benőtt hegyoldalban ma csak az tűnik biztosnak, hogy a tető D-i, a következő magaslatához enyhe nyereg-gel kapcsolódó részét félkör alakban húzódnó, suvadásoktól meg-megcsonkított, 5–8 m széles árok határolta. Az ásatók a földvár D-i végénél — Orbán Balázs alaprajzával összhangban — kettős árkot jelölnek. Ma a két magaslat közötti keskeny nyereg teljes felületét talajgyaluval kialakított, kavicsos út fedi, ezért a kettős árok létét nem tudtuk megállapítani. A hegytető Ny-i oldalának mai formáját nagyarányú talajcsuszamlás nyomán kapta, így ezen az oldalon árok vagy sánc *egyértelmű* nyomát nem találtuk: a közölt alaprajzok Ny-i részén látható vonulatokat — melyek a valóságban azoknál kevésbé határozottan jelentkeznek — suvadásos eredetűnek tartjuk. A hegytető K-i és ÉK-i szélén terasz-szerűen bevágódott sáncok és árokszakaszok húzódnak, melyeket suvadások tagolnak. Nem akadtunk olyan adatra, mely az árkok gepida kori eredetét igazolta volna. ÉK felől éri el a tetőt az a mélyen

bevágódott földút, mely a Nagy-Küküllő völgye felől vezetett a várba. Az út mellett, kevésbé a hegytető pereme alatt, kis forrás fakad.

A Roska említette tumultust nem találtuk; a környéken látható, halomszerű objektumok suvadásos eredetűek.

- 1 Orbán I. 27–28.
- 2 Az őrlőkövek az SzkVM anyagában nem azonosíthatók.
- 3 Orbán I. 24.
- 4 Gooss (1876) 25.
- 5 A 18. század elején már előfordult „az Galat nyakon” helymegjelölés: SZTA HtAd (AkTLvt, Henter lvt. Fasc. 1. Nr. 41. — Kisgalambfalva). — Orbán Balázs szerint a Galaton lévő vár „régii oklevelekben” *Galambod-Vára* néven szerepel. Mi, történeti adatgyűjtésünk során ezzel a kifejezéssel nem találkoztunk.
- 6 Roska (1942) 126, 269.
- 7 Roska (1944) 29.
- 8 Roska (1942) 126.
- 9 Ferenczi—Ferenczi (1985) 15.
- 10 Daicovicu (1937–1940) 319.; Székely (1984) 15.
- 11 Az ásatási dokumentáció nagyobb része az SzkVM-ben, kisebb része az SSzGyM-ben található. Leletek: SzVM Lsz: 595–716, 993–1009, 1021–1022, 1122–1123, 1335–1357, 1521–1525, 1719–2770; NumGyűjt Lsz: 1477, 5010. — SSzGyM Lsz: 17135, 17381–17398, 17617. — Irodalom: Csallány (1961) 208.; Popescu—Dumitrescu (1957) 355.; Popescu—Dumitrescu (1957a) 339.; Popescu (1958) 147.; Popescu (1958a) 485.; Popescu (1959) 151.; Popescu (1959a) 594.; Popescu (1960) 187.; Popescu (1960a) 582.; Popescu (1961) 141.; Popescu (1961a) 576.; Székely (1959) 233–237.; Székely (1959a); Székely (1962a); Horedt—Székely—Molnár (1962); Székely (1970) 304.; Székely (1984); Székely (é. n.) 41–43.

7/7. ORSZÁGÚT: = Ró—Kö ?

1963-ban a kisgalambfalvi vasúti őrházról K-re, a Nagyalambfalva felé emelkedő országutat átereszt és betonhíd építése miatt átvágták. Az újkori — és esetleg középkori — útrétegek alatt, a mai útfelszín alatt 1,20–1,30 m mélyen Molnár István egy, a fentieknél korábbi, kavicsos út maradványait figyelte meg: „A sűrűn egymás mellé döngölt folyami kavics meszes kavicságyon [...] fekszik, mintegy 15 cm vastagságban, annyira összecementálódva, hogy a csákánnyal alig lehet átvágni. Az úttest a homokkő talajon fekszik. A fölötté lévő hordalék réteg könnyedén, lemezesen válik el a bontás nyomán.”¹ A kavicsos felületet Molnár István a Nagy-Küküllő mentén haladó római út részletének tartotta. A leletmentés során korhatározó lelet nem került elő.

1 Molnár István régészeti jegyzetei az SzkVM-ben.

▼ ?, D

1955-ben Török B. Mózes a *Galat* oldalában, a leltárkönyv szerint „az árok oldalában, a kőkitermelés közben” őrlőkövet talált, melyet az SzkVM-nek ajándékozott.¹ A székelykeresztúri *Melegvölgy* völgyfője (vö. 22/18. lelőhely) közelében, a „*Szélpatakja* nevű dűlő közelében lévő árokban, *Csákiné helyinél*”, kőgyűjtés közben Kocs Albert töredékes őrlőkőre akadt, mely szintén az SzkVM-be került.² Egyiket sem tudtuk azonosítani az SzkVM gyűjteményében.

1955-ben, közelebből meg nem határozott helyről kelta típusú ekevas került az SzkVM-be.³ (10. t. 3.)

1 Lsz: 409.

2 Lsz: 408, „középkori lapos fél malomkő”.

3 Lsz: 519.

— — —

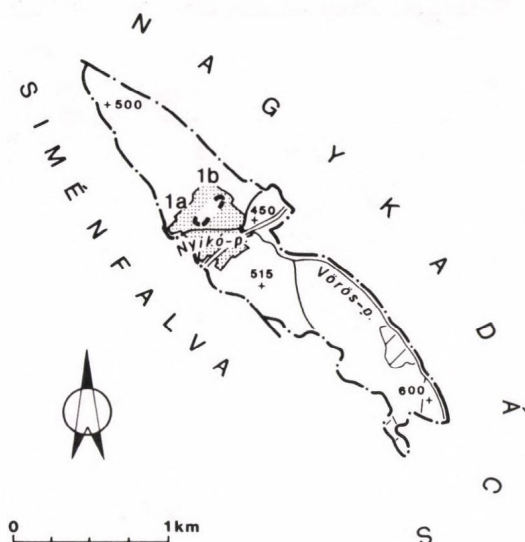
A *Galat* (Omlás) magasságában, a Nagy-Küküllő jobb partján emelkedő *Várkapuszádán* Orbán Balázs szerint a néphagyomány várat tételez fel, de erődítésnyomokat már Orbán sem talált.¹

A kisgalambfalvi ásatások során Kurt Horedt, Székely Zoltán és Molnár István felkereste a *Galat*-hegy egyik, az ásatástól DK-re fekvő magaslatát, melynek tetején sáncmaradványokat láttak. Véleményük szerint a dombtetőt 160×100 m-es, vese alakú sáncgyűrű vette körül, melyet vázlatosan felmértek és két helyen átvágtak. Az ásatási rajzok szerint az állítólagos erődítés 2–3 m széles, és 0,50–1,50 m mély árokból, valamint az árok külső oldalán elmosódott töltésből állt. Régészeti leletekre nem bukkantak. Feltételezések a környező falvak középkori menedékhelyének tartották.² Terepbejárásaink során a jelzett helyen erődítésnyomokat vagy régészeti leleteket nem találtunk. (1979–1987)

1 Orbán I. 27, 29.

2 Székely (1959) 237.; Horedt—Székely—Molnár (1962) 635–636. — A szondázó ásatás hiányos dokumentációja az SzkVM-ben.

8. KISKADÁCS (Cădăciu Mic, Hargita megye, 136,4 ha)

A 450 m tengerszint feletti magasságon, a Nyikó mindkét oldalán elterülő kis falu határa a Nyikó-völgy igen keskeny szeletét foglalja el, a patakot D-ről szegélyező dombokon kevés erdővel. A falu körül szántókat, kaszálókat és legelőket találunk.

8/1. BELTERÜLET

Késő középkori iratokban a falu Kiskadács vagy Alsókadács néven szerepel.¹ Nevét a szomszédos Nagykadácstól nyerte, melynek határában létesült.

Első írásos említése — mostani ismereteink szerint — 1636-ból való, amikor is I. Rákóczi György hűtlenség címén elfoglalta ifj. Székely Mózes kiskadácsi birtokát, és tanácsosának, Szalánczy Istvánnak adományozta.²

1667-ben a kiskadácsi nemes Marosi István, György és János birtokot cserél a siménfalvi Angyalosi Istvánval. Marosiék egyik kadácsi „bennvaló kis örökségének” az egykori irat szerint „alol valo Vicinussa Szeki Istvan szilvas kerte eorökseghre, fellyel penigh az falu keszőnséges pusztta helye Kender asztato tava.”³

1 SZTA HtAd (AKTLvt, a Jósika család hitbizományi lvt.: „Kis-Kadacz”-i 1636-ból való inventárium.; AKTLvt, a Pálffy család lvt.: „also Kadacz”, 1666-os irat).

2 Jakab—Szédeczky (1901) 395.

3 SzkVM Adattár.

8/1a. BELTERÜLET: ○ Ró?, Kö—Kk

1946-ban Marosi Mártonné a kiskadácsi *Fedeles-híd* nevű hely mellett, a Nyikó-part „magasan fekvő üledékében” római terracotta szoborfejre bukkant.¹

Terepbejárásunk során, a Nyikó jobb oldalán, a *Fedeles-híd* fölé emelkedő alsó teraszlépcsőn, a házak kertjében 14—17. századi cserepeket (kettős tagolású és galléros fazékperemeket, hornyolt odaltöredékeket, finom vörös anyagú kancsóvállat és zöldmázás kancsóperemet), kis csempe- és kályhaszemdarabokat gyűjtöttünk. Római kori töredékeket nem láttunk; elképzelhető, hogy a római szoborfej lelőhelye másodlagos. (1985)

1 SzkVM Lsz: 373. Székely (1967) 137—138, 2. kép.

8/1b. BELTERÜLET (10. SZÁM): ○ Ő?, Kk

A falu ÉK-i szélén, a 10. számú ház kertjében, a Nyikó árteréből kiemelkedő alacsony teraszon, egy kézzel formált atipikus edénytöredéket, 15—17. századi cserepeket, sok 16—17. századi kályhacsempedarabot és egy tál alakú kályhaszemből való peremtöredéket gyűjtöttünk. (1985)

A Kis- és Nagykadács határán fekvő *Szered* nevű dűlőben előkerült kályhacsempét korábban Kiskadács-Szered lelőhellyel kötöttük.¹ Terepbejárásaink során kiderült, hogy a csempetöredék valószínűleg a Szered Nagykadácshoz tartozó részén jutott napfényre, ezért Nagykadács-Szered (16/5. lelőhely) címszó alatt ismer-tetjük.

¹ *Benkő—Ughy* (1984) 57.

9. KISKEDE (Chedia Mică, Hargita megye, 366,1 ha)

A Kedei-patak egyik mellékágának völgyfőjében, 450 m tengerszint feletti magasságon fekvő kis falut 550–650 m-es, túlnyomórészt fátlan dombok határolják, melyeket szántók, kaszálók és legelők borítanak.

9/1. BELTERÜLET: o B, Á, Kk

Roska Márton közlése szerint „Borbáth Dani ügyvéd háza előtt [...] őskori, torha, bronzkori jellegű cserepek” kerültek elő, és jutottak az ENM-be.¹

Az egykori Borbáth-kúria DNY felé lejtő, szántott kertjében néhány kevésbé jellegzetes őskori cserepet (egy ferde kannelúras oldaltörredék valószínűleg bronzkori) és több 13. századi, jellegzetes anyagú edénytörredéket, finoman iszapolt, vörösre égetett 14–15. századi kancsó aljtörredékét, 15–16. századi fazékperemeket és egy kis kályhacsempe-törredéket gyűjtöttünk. (1983)

A középkori cserepek arra utalnak, hogy a Nagykede határából kivált Kiskede már a 13. század folyamán létrejött. Írott forrásokban a falu azonban csak a 16. századtól szerepel.

1566-ban, a János Zsigmond hadában részt vett székely főemberek és lófők lajstromában *kws kede* négy lófővel,² 1567-ben a lófők 25 dénáros adójegyzékében öt lófőportával szerepelt.³ 1576-ban a főemberek 50 dénáros adólistáján Bornemisza János négy egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁴ 1589-ben *Oswad*(!) János és *Ferencz* Imre (kis)kedei nemesekről és egy *Thita* Albert nevű bujdosó jobbágyról hallunk.⁵ Ugyanabban az évben a nagykedei András Lukács hatalmaskodást követ el *Ferencz* Imre és *Imreh* János kiskedei háza ellen, melyről a sértettek így panaszkodnak: „hazunknak pitwarabwl giermek lovainkat es egj giermek koczola czitkot” kikergettetett, „pajsunkot, hadakozo szerszamunkot, azt is ki hanta onnet, az en kapwmat, mellien be jartam, azt ereössen be rokta.”⁶ 1591-ben *Varolliai* János és *Janosi* Gergely kiskedei nemeseket említik.⁷

1600-ban a szomszédos Nagykedével határpert folytat bizonyos erdőrészek használata miatt (1. Nagykede). 1606-ban a falu felső határáról és egy körtefáról esik említés.⁸ 1627-ből Horváth János kiskedei nemesről maradt adat.⁹ 1636-ban I. Rákóczi György hűtlenség címén elfoglalta Székely Mózes kiskedei birtokát, és tanácsosának, Szalánczy Istvánnak adományozta.¹⁰

1573-ban a falu határában a parlagváltó művelésre utaló „zabad niomas”-t említették, melyen marhák legeltek, köztük egy 2 forint 75 dénárt érő tehén is.¹¹ 1681-ben a Kiskedében lakó „Nemes Peter Deakné alias Imre Péterné aszszonyom” (1. Siménfalva története) a kiskedei alsó és felső határban lévő szántóföldjeiről rendelkezett.¹²

¹ Roska (1942) 127.

² SzOkl II. 201–202.

³ Uo. 219.

⁴ SzOkl IV. 39.

⁵ SzOkl ú. s. I. 55.

⁶ Uo. 84.

⁷ Uo. 239, 252.

⁸ SzTA HtAd (UzT 20/196–197, 201.)

⁹ Jakab–Szédeczky (1901) 354.

¹⁰ Uo. 359.

¹¹ SzOkl ú. s. II. 151.

¹² SzkVM Adattár.

10. KISMEDESÉR (Medişoru Mic, Hargita megye, 214,8 ha)

A Gagy-patakának felső folyása mentén, 460 m tengerszint feletti magasságon fekvő kis falu határa a völgy Ny-i oldalára terjed ki. A 650 m-ig emelkedő dombok oldalát a szántók mellett sok kaszáló és erdő borítja.

Gyűjtőterületünk egyetlen újkori eredetű faluja az 1860-as években, Orbán Balázs Udvarhely-széki kutatásai idején még nem létezett,¹ neve először 1875-ben tűnik fel.²

1 Vö. Orbán I. 123.

2 Csongvai (1964) 73.

10/1. AMBURUS: o B, V, D, Sz

1958-ban, szántás közben, Fazakas Elek cserepeket talált a lelőhelyen. Molnár István ezt követő terepbejárása bronzkori cserepeket (köztük egy bekarcolt díszű, Wietenberg-kultúras oldaltörödéket), egy kézzel formált, dák talpastáliból való peremtörödéket és egy hullámvonalköteggel díszített késő népvándorlás kori cserepet eredményezett.¹ 1970-ben Molnár István kis, szondázó ásatást végzett a lelőhelyen, melynek eredményeként további bronzkori, dák- és késő népvándorlás kori cserepekkel gazdagodott az SzkVM.²

1977-ben Székely Zoltán, Molnár István és Ughy István egy kutatóárokkal átvágta a lelőhelyet és annak D-i térfelén egy késő népvándorlás kori, földbe ástott házat tárt fel. A kb. 4,20×3,40 m-es házat a mellékégtájak szerint tájolták. Padlója 65 cm mélyen került elő. É-i sarkában nagy méretű, szögletes kőkemence omladékára leltek.

Az ásatás területén felszínre jutott, viszonylag kis mennyiségű leletanyagban a legkorábbi cserepek bronzkoriak, köztük egy szögletesen megtörő, ferdén rovátkolt szalaggal díszített Wietenberg-kultúras oldaltörökkel. Egy kötélfonatszerűen benyomkodott peremű, bütyökfüles táltörök kora vaskori. A korai dák időszakot szögletesre formált, illetve félhold alakú bütyökfül, valamint egy, a belső oldalán facettált (talpas) tálperem képviseli. A finom, szürke anyagú, korongolt edénytörödékek a dák kor későbbi periódusából valók. A késő népvándorlás kori cserepek között kézzel formált, enyhén kihajló peremű fazéktörödékeket és lassú korongon készült, hullámvonalköteges díszű cserepeket, egyszerű, kihajló peremtörödékeket láttunk, melyeket Székely Zoltán a 8. századra keltezett. A fentiek mellett pengetörök, őskori agyagkanál részlete és egy orsógomb is a leletek közé tartozik.³

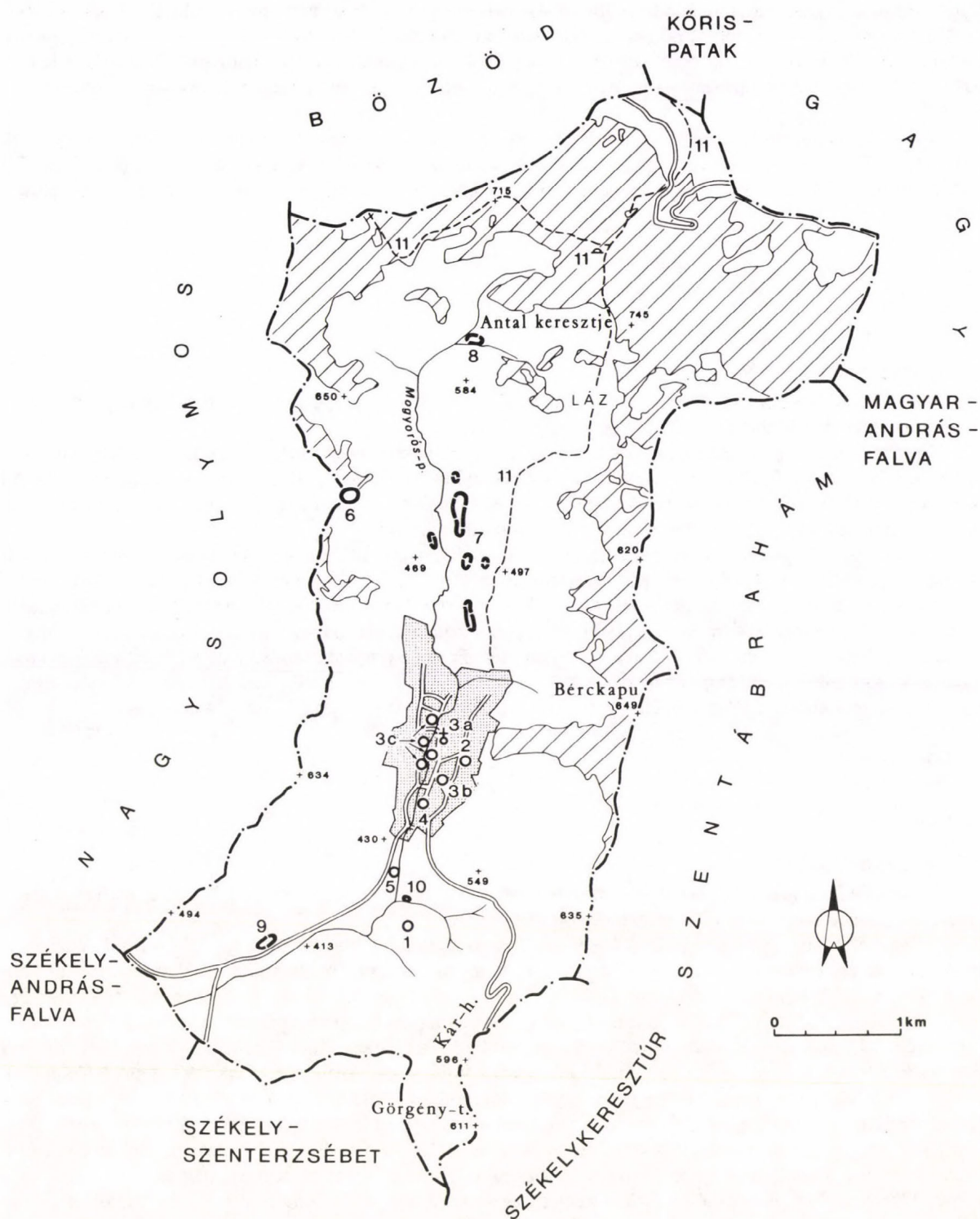
Terepbejárásunk során a Jár-patak bal oldalán fekvő, alacsony, enyhén K felé lejtő teraszon kb. 80×60 m-es területen sok cserepet, orsógombokat, törökös agyagkanalat és egy őskori típusú, ívesen kikoptatott őrlőkövet találtunk a szántott földfelszínen. A kevésbé jellegzetes bronzkori cserepek közül egy seprűzött oldaltörök és egy háromszögletes keresztmetszetű, késő bronzkori edényfület említünk. Találtunk egy szürke, korongolt dák kori talpastáltörököt és több népvándorlás kori cserepet is. Ez utóbbiakat egymásba vágó vízszintes- és hullámos vonalkötegek díszítik (8–9. század).

1 SzkVM Lsz: 2887.

2 Uo. Lsz: 2888.

3 Az ásatás leletei és dokumentációja az SzkVM-ben (Lsz: 4959–5032), Székely Zoltán kézíratos jelentése uo.

11. KISSOLYMOS (Şoimuşu Mic, Hargita megye, 2269,7 ha)

A Kissolymosi-patak (Mogyorós-patak) mentén, 450 m tengerszint feletti magasságon fekvő falut K-ról és Ny-ról 650 m körüli dombok határolják. A településtől ÉK-re a 600—625 m magas, erdős, *Láz* nevű fennsík terül el, melyet tanyák népesítenek be. A falu határában szántók, legelők és kevés szőlő található.

II/1. CSONKAHÁZ: ♂ Kk

Orbán Balázs említést tesz arról, hogy Kissolymostól D-re a *Szentegyház-as-bércnek* vagy *Csonkaháznak* nevezett dombon egykor templom állott.¹ Állítását alátámasztja az az 1676-os adat, mely a falu alsó határában *Felső Kápolna* nevű helyet említ.² 1697-ben az alsó határban álló csonka templomról vagy csonka szentegyházról hallunk.³ A 17. században már nem használt, romos épület a reformáció előtt Kissolymos kápolnája lehetett. Köveit a kissolymosi unitáriusok — nyilván összefüggésben az unitárius templom építésével — 1697-ben elhordták.⁴

A ma *Csonkaház* néven ismert, a Kissolymosi-patak bal oldala fölé emelkedő magányos dombot temetőnek használják. Tetején épületmaradvány nem látszik, a sírok földjében bontási törmeléket nem találtunk. A domb É-i oldalában egy kb. 3×2,20 m-es, beomlott kriptá 29×14×5,5 cm-es téglákból szárazon rakott maradványát láttuk. (1984)

1 Orbán I. 152.

2 SzTA HtAd (Kissolymos: AKTLvt, Márkos lvt.)

3 Benczédi (1878) 363—364.

4 Dávid (1981) 182.

II/2. PAPHÁZ-FÖLE: ♂ Kk

A falu K-i oldala felé emelkedő domb magas teraszán állt a helyi hagyomány szerint a falu régi református temploma, melynek kőalapját 1948 előtt ásták ki a helybeliek.

Terepbejárásunk igazolta a népi emlékezetet. A magas teraszlépcsőn egy keletelt, kb. 19 m hosszú épület helye látszik, a kiszedett falak helyén húzódó, részben betömődött árokkal. Az alapok körül a kaszálónak használt területen sok téglatöredéket találtunk. Az épület azonosításának fontos eleme, hogy a református harangláb itt, és nem a mai, ettől kb. 225 m-re lévő református templom telkén áll.

Feltételezzük, hogy erre a templomra és nem a *Csonkaházra* utal az 1591-ben feljegyzett *Szentegyház megett* helynév.¹ Az épületet 1640-ig az unitárius felekezet használta,² azután a reformátusoké lett: „mikor az Szombatosokat megfogdosták, osztán az után Rákóczi Urunk, egy utazásában ide jöven, sokat az Unitariusok közül meghesketének az Calvinista vallásra erőszak alatt [...]”. A reformátusok, akik papot is kaptak, miután átvették, lebontották a volt unitárius templomot, és a mai református templom helyén fatemplomot emeltek.³ Egy 1697-es tanúvallatásból kiderül, hogy a templom nagyobbik harangja és egy ezüstpohár még az unitáriusok idejéből származik.⁴ A mai kőtemplom 1784-ben épült.

1 SzOkl ú. s. I. 315.

2 Koncz (1882)

3 Benczédi (1878) 363—365.; Dávid (1981) 182.

4 Benczédi: i.m., i.h.

II/3. BELTERÜLET

A Nagysolymos határában kialakult középkori település a mai belterület alatt fekszik. Árpád-kori eredete el- lenére írott forrásokban csak a 16. századtól szerepel.

Jakab Elek adatai nyomán úgy tűnik, hogy Kissolymos legkorábbi írott említése egy 1506-os oklevélhez köthető;¹ az irat azonban szövegezése, dátumának itt és ekkor szokatlan formája, valamint a benne szereplő, más okiratokban is előforduló személyek miatt csak a 17. század legelejére keltezhető. A valóban legelső említés így 1566-ból származik, amikor a falu neve *Kws Solijmos* formában fordul elő.² 1567-ben, a lófők 25 dénáros adójegyzékében Kissolymost 32 portával írták össze.³ 1570-ben kissolymosi Simó Ferenc,⁴ 1579-ben néhai Kecseti Mihály és néhai Solymosi Margit leányának, Borbálának itteni részbirtokáról⁵ hallunk. 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint Kissolymos egyetlen főrendű birtokosa a fejedelem, aki itt 31 egész jobbágYTELEKKEL rendelkezett.⁶ Az 1562-es felkelés után fejedelmi jobbággyá tett székelyek közül kerülhetett a lövétei *Barchaj* Boldizsárné kezére az a hét jobbággy, akiknek nevével 1591-ben találkozunk.⁷ Bethlen Gábor korában a szentdemeteri Balássi Ferenc itteni birtokrészét feleségére, Harinai Farkas Krisztinára hagyta.⁸

A 17. század kissolymosi lófői közül a század végére a Máthéfi család emelkedett ki. Az 1665-ben nobilis agilis-ként szereplő *Mathefi* Istvánhoz⁹ az 1680—90-es években többen is jobbággyak álltak; így egy „Oszporata Mathe olah” ifjú 168[?]-ben, „egy Borbely Péter nevű Iffyu legény Edes Annyával András Mihaljnéval, és most-haha [!] Apiával András Myhalljal” 1687-ben, továbbá az ungvári *Ungvari* Bálint is 1695-ben.¹⁰ Ez utóbbi esetében az egyezségbe belefoglalták, hogy Ungvári Bálint „minden héten két két nap jámborul Jobbággy keppen szolgállyá és földén lakik, soha az ő kegyelme Földéről, és keze alól el nem szökik s bujdosik; [...] Mathefi István Uramis ighére néki házat, veteményező helyével edgyütt, és mindenik forduló határban egj egj kőbőlnek valo Szantofoldet; azomban megh házassitya, lakodalmat tsinállyon néki, és egj borjuzo tehenetis ad néki, ha megh házassulhat, s hol mi aproságh ezközzelis és portékával megh segiti.”

1659-ből származik Kissolymos falutörvénye.¹¹ A falu egykori tizes szervezésére utal egy 1743-ban kelt irat, melyben „az Falu derékban Semény tizes névű uccza” szerepel.¹²

Számos adatunk Kissolymos 16–17. századi gazdálkodására és határhasználatára vonatkozik. 1607-ben az alsó és felső határról hallunk.¹³ Az 1659-es falutörvény szántóföldeket (zab, búza) és kaszálókat (szénafű) említ.¹⁴ 1568-ban egy falun kívül eső szántóföld mellett csűr állott.¹⁵ 1596-ban a kissolymosiak a tavaszi szántás idejének március 25. táját (Gyümölcsoltó Boldogasszony) jelölték meg.¹⁶ 1649-ben almafáról („az Kadarne almaia-nal”),¹⁷ 1676–1687 között több szőlősről (az alsó határban „Tsoka vár Szőlőjénél”, „Also hatarban Szőlő hegy”, „Sükösdáljban lévő hegybeli [...] Szőlő”) ¹⁸ értesülünk.

1649-ben az alsó határban „Az félseo lokon az Nagi h[id]nal” határnév, 1676-ban a felső határban fekvő malom, 1711-ben „az Falu felső végén [...] Bözöd felől Kús Solymosba járo ország uta” emléke maradt fenn.¹⁹ Ez utóbbi a *Szépasszonyok útja* (11/11. számú lelőhely) egyik szakaszával azonos.

1 *Jakab—Szádeczky* (1901) 250.

2 *SzOkl* II. 199, 205.

3 *Uo.* 219.

4 *Uo.* 309.

5 *SzOkl* IV. 30, 65–66.

6 *Uo.* 39.

7 *SzOkl* ú. s. I. 241–243, 254–255.

8 Kemény gyűjt. *TransPoss* (Kissolymos, 17. század)

9 *SzOkl* VI. 302.

10 *SzkVM Adattár.* Az elsőként idézett oklevél dátuma csonka.

11 *Imreh* (1983) 301–303.

12 *SzTA HtAd* (Kissolymos: AKTLvt, Márkos lvt.)

13 *Imreh—Putaki* (1969a) 131.

14 *Imreh* (1983) 301–302.

15 *SzOkl* II. 227.

16 *Imreh—Putaki* (1969a) 134.

17 *SzTA HtAd* (Kissolymos: AKTLvt, Márkos lvt.)

18 *Uo.*

19 *Uo.*

II/3a. BELTERÜLET, UNIT. TEMPLOM: ⚔ Kk

Egy 1697-es tanúvallomásból kiderül, hogy a 17. század első felében Kissolymoson „egy néhány szombatos” volt, akiknek templomuk (valószínűleg csak imaházuk) az Égető János kertjében állott.¹

A kissolymosi unitáriusok — miután templomuk 1640-ben református kézre került — Almási Mihály püspök idejében szereznek új templomot maguknak.² Ez szintén Égető János telkén volt, így feltételezzük, hogy az unitárius templom a korábbi szombatos imaház fölé épült. Építésével összefügg az az adat, mely szerint „az közönséges kápolnának a köveit” a kissolymosi unitáriusok 1697-ben elhordták.³ Az 1773-as vizitációs jegyzőkönyv röviden leírta a 17. század végi épületet: „Vagyon egy kö Templom, melyet ex fundamento az Unitariusok építettek. Vagyon körülötte sasokba rakott Deszka Czinterem, mellette egy fából épült Harang láb, melyben vagyon két Harang” (1704, 1710).⁴ A mai kőtemplom 1799-ben épült.

1 *Benczédi* (1878) 363.

2 *Kelemen* (1922) 174.

3 *Dávid* (1981) 182.

4 *Matrix* 1779. 113.

II/3b. BELTERÜLET, REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

A mai, 1784-ben épült templom elődje — a szószék felirata szerint — 1642-ben fából készült („aedificata erat ex fundamento e materialibus ligneis anno 1642”),¹ miután a korábbi templomot (II/2. lelőhely) lebontották.

1 *Dávid* (1981) 182.

II/3c. BELTERÜLET (226, 232, 239, 246. SZÁM): ○ Á—Kk

A Mogyorós-patak jobb oldala fölé emelkedő, K-re lejtő terasz peremén, a 226., 232. és 239. számú házak kertjében elvékonyodva kihajló, legömbölyített, illetve egyenesen levágott Árpád-kori edényperemeket, bekarcolt vonallal díszített Árpád-kori oldaltörödéket, 14. századi galléros fazékperemeket, finoman iszapolt, vörös anyagú kancsófület és karéjos peremtörödéket, vörös festésű, 15. századi korsók perem- és fültörödéket, pohár alsó részét, 15–17. századi mázatlan fazékperemeket, 16–17. századi fekete, redukált égetésű, fényezett felületű edények darabjait, fehér engobe-bal díszített oldaltörödéket, Alsóboldogfalva I/3. típusú — vö.: *Benkő—Ughy* (1984) 48. és 3. rajz — mázatlan csempetörödéket, 16–17. századi tál alakú, négyzetes peremű kályhaszem kes-

keny peremét és egy középkori orsókarikát találtunk. Az utóbbi ház kertjében egy késő középkori házhelyre utaló, megszántott köves foltot is láttunk, 16–17. századi cserepekkel és csempetöredékekkel.

A patak bal oldalán, a 246. számú ház kertjében, a patak fölé emelkedő, vele párhuzamos háton egy 12–13. századi edényperemet, cserépüst átfúrt peremtöredékét, 15. századi fazék száját, 16–17. századi, mázas fazék- és lábostöredékeket, egy Székelykeresztúr V/5. típusú — vö.: *Benkő—Ughy* (1984) 70. és 61. rajz —, mázatlan kályhacsempe-töredéket és fenőkódarabot gyűjtöttünk. (1988)

II/4. BELTERÜLET (252. SZÁM): ▼ ? Ő

1954-ben Mátéfi András a kertjük mögötti patakmederben csiszolt, átfúrt kőbaltát talált, melyet az SzkVM-nek ajándékozott.²

1 Lsz: 385.

II/5. LOK: ○ R, B, B—V, D, Sz—Á?

A falu alsó, D-i végén, az mtsz. istállóí építésekor, 1954-ben meszesgödört ástak. Ennek során bronzkori és dák cserepek jutottak felszínre, melyek az SzkVM-be kerültek.¹ 1957-ben Simó Imre mtsz.-elnök a lelőhelyről származó, repedt élű, erősen megégett, tokos-füles bronzbaltát ajándékozott az SzkVM-nek,² Molnár István pedig további bronzkori edényeket gyűjtött a helyszínen (bevagdalt fazékperem, edényperem alatt benyomkodott borda, rovátkolt szalagokkal díszített oldaltöredék, oldaltöredék rovátkolásokkal tagolt haséllal).³ (6. t. 4.)

1957–58-ban Molnár István kisebb ásatást végzett a területen. A bronzkori Wietenberg-kultúra leletei (kímetszett zezzugmintával díszített tálperem), dák cserepek (köztük egy grafitos anyagú fazék aljtöredéke is) és késő népvándorlás kori edénytöredékek (fésűszerű eszközzel benyomkodott mintájú oldaltöredék, egyenes és hullámos vonalköteggel díszített cserép) kerültek elő, két csontár, orsógomb, őskori és dák őrlőkötőredek társaságában.⁴

1960-ban silógödör ásása közben Szabó Mózes öt darab egymásra helyezett csiszolt, ívelt, homorú oldalukon éles kőkésre és egy töredékes, csiszolt élű csonteszközre bukkant, melyeket az SzkVM-nek adott át.⁵

1961-ben Molnár István rövid leletmentést végzett a helyszínen. Lefaragva a silógödör falát, a következő rétegződést figyelte meg: a 25 cm vastag felső, kevert földréteg alatt 30–45 cm-es steril, sárga, homokos agyagréteg húzódott, ami 65–125 cm vastag őskori kultúrréteget fedett. A kultúrrétegből egy fordított csonkakúp alakú gödör mélyedt az altalajba. A kőkések a gödör szájánál heverték. A silógödörből Coțofeni-kultúrák, vesszős díszítésű oldaltöredékek, bronzkori cserepek (íveltlen hajló peremek, benyomkodott fazékperem alatt benyomkodott borda), s egy késő népvándorlás kori vagy Árpád-kori kihajló, kissé megvastagodó és ferdén levágott fazékperem került elő.⁶

A mtsz. istállóitól D-re, a kissolymosi völgy lapályát átvágó patak meredek partfalában, egy kb. 1,20 m vastag, steril, homokos, sárga agyagréteg alatt 40–50 cm-nél vastagabb, fekete, paticsos őskori kultúrréteget figyelünk meg. A felszínen régészeti nyomokat nem találtunk. (1984)

1 Lsz: 733–764.

2 Lsz: 902.

3 Lsz: 891–901.

4 Lsz: III8–III9, II21, 2804–2806, 2948–2951.

5 Lsz: 1280–1285.

6 Lsz: 3782–3791. Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában.

II/6. VÁRHEGY (TÖRÖKVÁR): △ B

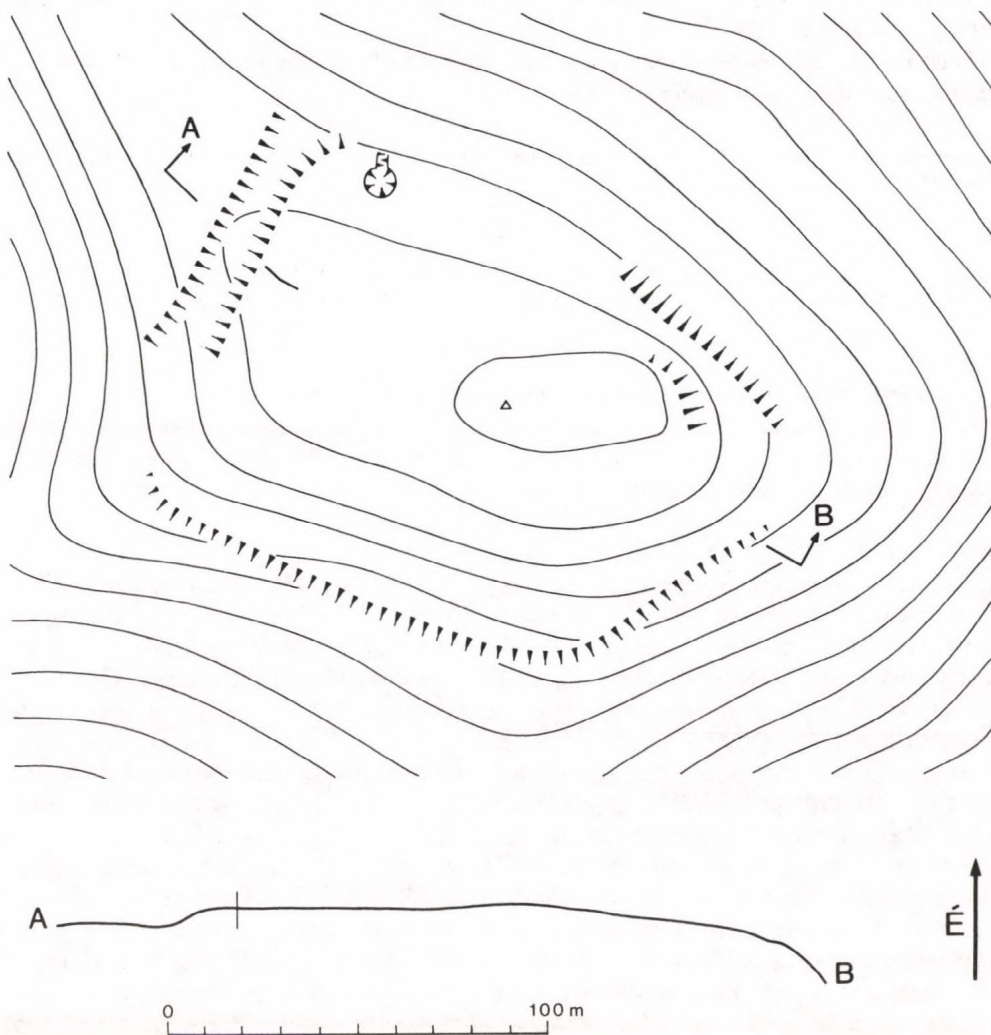
A Kis- és Nagysolymos közötti vízválasztó gerinc egyik, 690 m magas csúcsán létesített földerőd első, rövid ismertetése Orbán Balázstól származik.¹

A körös-körül meredeken lejtő, homokkő- és homokrétegekből felépült hegyfok csupán ÉNy-i oldalán kapcsolódik keskeny nyakkal a *Kovácsbükke* nevű erdős dombvonulathoz; ezen a ponton 13–16 m széles, ma csupán 2 m mély árokkal leválasztották a földvár 1,56 ha-s területét a gerinc többi részétől. Az így lehatárolt hegytető peremén, annak ÉK-i és D-i oldalán egy-egy teraszlépcső (betömődött árok?) húzódik. A tető ÉK-i részén kiemelkedő, 55×26 m-es dombot K-ről még egy további, bizonytalanul jelentkező, rövid árokszakas határolja.

A földvár É-i sarkának közelében, valószínűleg az Orbán által említett „várkút” (kincskereső gödör?) helyén a második világháború idején géppuskafészket létesítettek. A gödör kidobott földjéből néhány bronzkori, Wietenberg-kultúrák cserepet gyűjtöttünk. A domb tetejét jelző beton magassági ponttól 35 m-rel DK-re, a D-re lejtő oldalba ástott kis szondában a következő rétegződést figyeltük meg: 17 cm-es sárgásbarna, homokos, steril

réteg alatt 27 cm vastag, égett, paticsos réteget találtunk, melyben sok Wietenberg-kultúrák edénytöredéket és átégett, vesszőlenyomatot tapasztásdarabokat találtunk. Más korok leletei nem kerültek elő. (1979—1988)

1 Orbán I. 152.

6. kép: Kissolymos — Várhegy, 11/6. sz. lelőhely. Bronzkori földvár alaprajza és metszete

11/7. NAGYMEZŐ (RÓZSÁSPONK): o B, B—V

Orbán Balázs, a helyi hagyományokra hivatkozva megemlíti, hogy a Rózsásponton egykor emberi település volt.¹ A lelőhelyen 1958-ban Molnár István szondázó ásatást végzett. Viszonylag kevés bronzkori és dák cserép, továbbá őrlőkötőredek kerültek elő.²

Terepbejárásunk során a falutól É-ra, a Mogyorós-patak bal oldala fölé emelkedő széles, Ny felé lejtő teraszon nagy területen, egymástól távol eső foltokban őskori cserepeket gyűjtöttünk. A település átnyúlt a patak jobb oldalára is. A bronzkori cserepek között a perem alatt benyomkodott, illetve sima bordával tagolt töredékeket, bütök- és szalagföldarabokat találtunk (Wietenberg-kultúra). Előkerült egy fekete, V alakú kannelúrákkal díszített oldaltöredék és egy kívül feketére, belül vörösré égett, függőleges, sekély árkolásokkal tagolt cserép is; ezek a késő bronzkor—kora vaskor időszakából származnak. Az Orbán Balázs által is idézett *Rózsáspont* a Nagymező nevű határrész Ny-i, vadrózsabokrokkal benőtt szélén fekszik.

1 Orbán I. 152.

2 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárban, a leletek uo. Lsz: 2807—2810.

II/8. ANTAL-KERESZTJE: ○ B, D

A lelőhelyen Molnár István 1958-ban kis, szondázó ásást végzett. Feltárt egy kb. 3×2 m-es, kunyhó maradványának meghatározott paticsos foltot, dák kori összeroppant edényekkel és két őrlőkővel. A lelőhelyen szórva nyosan bronzkori cserepek is előkerültek.¹

A Mogyorós-patak felé, D-re lejtő, szántott teraszon 80—100×40 m-es foltban néhány atipikus őskori cserepet, egy kézzel formált és befésült vonalkötegekkel díszített oldaltöredéket és egy szürke, hornyolt cserepet találtak. Ez utóbbiak dák koriak. (1984)

A lelőhely neve — *Antal keresztje* formában — már 1711-ben előfordul, de a helyi vallási viszonyok ismeretében feltételezzük, hogy még a reformáció előtt keletkezett.²

1 Az ásás dokumentációja az SzkVM Adattárban, a leletek uo. Lsz: 2811—2814. A települést említi: *Molnár—Winkler* (1965) 275.

2 SzTA HtAd (AKTLvt, Márkos lvt.)

II/9. KERÜLŐ: ○ Ő, B

A *Végbérc* D—DK felé lejtő aljában, kb. 150 m hosszan elnyúló területen nagy, fekete foltokat láttunk a szántásban, melyekből néhány őskori cserepet gyűjtöttünk. Egy seprűzött oldaltöredék bronzkori. (1984)

II/10. BOGÁR-HÁGJA: ○ B, G

A Mogyorós-patak bal oldalán fekvő alacsony, enyhén Ny felé lejtő, szántott teraszon kb. 50×50 m-es foltban egy seprűzött, bronzkori oldaltöredéket és néhány kora népvándorlás kori cserepet találtunk. Ez utóbbiak közül kézzel formált fazéktöredéket, szürke, szemcsés anyagú, korongolt oldaltöredéket, illetve finom, világosszürke anyagú, szintén korongolt tárolóedény-darabot említünk. (1984)

II/11. SZÉPASSZONYOK-ÚTJA (LEÁNYHALOM): = Kö

Gagy falu leírásakor Orbán Balázs megemlítette, hogy „a *Járpataka* [...] eredetén felül *Földhíd* nevű hegyén vonul át a *szép asszonyok* vagy más néven *Tündérek* útja, [...] alján 8 lépés átmérőjű 4—5 láb magas földtöltés mely innen északkelet irányban átmegy a kőrispataki erdőkre”, míg „délnyugatra menő része [...] a *Gagy keresztjénél* átvág a solymosi, csöbi és zsákodi erdőkön a Szászföldre. Most teteje sűrűn be van fával növe; néhány helyen átmetszést tettem s közép mélységénél néhány hüvelyk vastag összeverődött vereses égett földréteget találván, azt téglaporladéknak ítéltam [...]”. Orbán a *Szépasszonyok-útját* kezdetben téglával burkolt római útnak (!), később a Székelyföldet védő gyeplővonalnak tartotta.¹ Ugyanő a *Szépasszonyok-útja* közelében fekvő *Leányhalomról* azt írta, hogy a néphit szerint egy tolvajok által meggyilkolt leány sírját fedi.² Roska Márton Orbán tudósítása nyomán feltételezte, hogy a *Leányhalom* esetleg „régembi sírt” takar.³

Terepbejárásaink során — a Kissolymos határába eső *Gagy-keresztjétől* kiindulva — megtaláltuk és követtük a *Szépasszonyok-útjának* Orbán említette mindkét szakaszát. A szóban forgó objektum részben felhagyott, középkori útnak bizonyult. A *Gagy-keresztjétől* É—ÉK felé haladó szakasza a Gagytól Bözöd felé vezető aszfaltút fölött, a völgy jobb oldalát szegélyező, erdős gerincen Kőrispatak felé vezet. A kövezetlen, de igen jó megtartású utat hordozó, sima, egyenletes felületű, homokos talajú hegygerinc helyenként rendkívül elkeskenyedek, és ezért a természetes eredetű gerincet Orbán Balázs valóban hatalmas földtöltésnek vélhette. A 3—4 m széles, sima felületű útba több helyen is belevágtunk, de kövezett vagy égett réteg nyomára nem bukkantunk a sárga, homokos agyagtalajban.

A *Gagy-keresztjét* keresztező út másik, DNy-i szakasza a fenti ponttól 700 m-re elágazik, és a vízvásztó gerincek vonalát követve Kissolymos, illetve Nagysolymos felé halad. Az útelágazás közelében feküdt a *Leányhalom*, melynek helyét az idevalósiak pontosan ismerik, és rá a közelmúltig ágakat dobáltak az arra haladók. A halom maga azonban ma már nem létezik. Sírhalom voltát Roskával ellentétben nem tartjuk valószínűnek, inkább középkori határhalom lehetett. Az útnak ezt a szakaszát — erdei szekérútként — ma is használják. (1979, 1987)

1 Orbán I. 121—122.

2 Uo. 153.

3 Roska (1942) 129.

* * *

▼ B—V, Á ○ B, Á

1969-ben Balázs György ajándékeként őskori, négyormos, csiszolt, átfúrt kőbuzogány jutott az SzkVM-be.¹ Kissolymosról került a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium gyűjteményébe egy bronzkori, 15 cm hosszú bronz balta (csákány),² melyet az SzkVM-ben, ahova az anyag a háború után bekerült, nem találtunk meg. 1957-ben vasgyűjtés során egy kissolymosi ház padlásáról tokos-füles bronzbalta került elő, mely az SzkVM-be

jutott.³ (6. t. 3.) Az SSzGyM Kissolymosról, közelebbről meg nem határozott lelőhelyről származó bronzkori és Árpád-kori cserepeket őriz.⁴ Ismeretlen körülmények között jutott az SzkVM-be III. Alexiosz Angelosz (1195—1203) bronz skyphatos verete.⁵

1 Lsz: 1656.

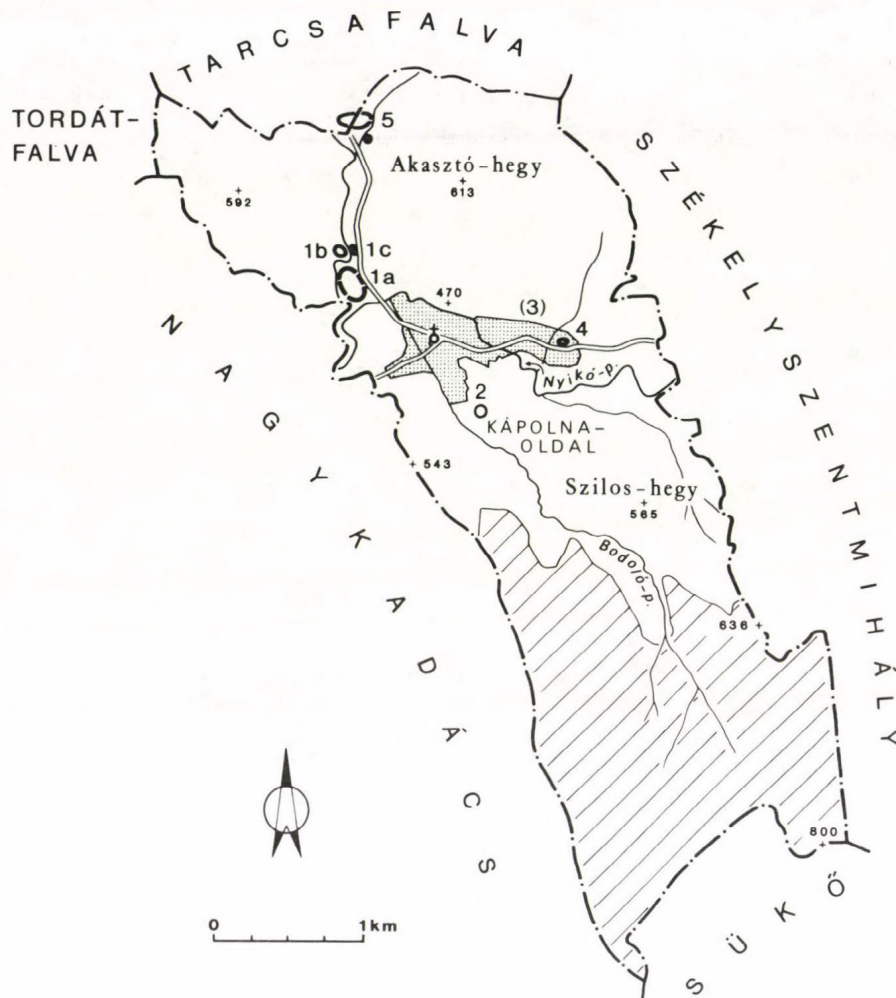
2 *Székely* (1946) 47, 1. kép 6.

3 Lsz: 552.

4 Lsz: 17376.

5 *Székely* (1974—1975b) 67. A szerző tévesen Nagysolymos lelőhellyel közli az érmet.

12. KOBÁTFALVA (Cobătești, Hargita megye, 1041 ha)
(1874: Kobátfalva+Demeterfalva = Kobátdemeterfalva, 1907: Kobátfalva)

A 470 m tengerszint feletti magasságon lévő falu a Nyikó és a Konyha-patak összefolyása körül található. A mai falu a Nyikótól D-re fekszik (középkori elődje tőle É-ra, a Konyha-patak alsó folyása mentén terült el) és teljesen magába olvasztotta az 1874-ig önálló településként szereplő, a Nyikó bal partján fekvő Demeterfalvát; a két falut ma csak a Nyikó vize választja el egymástól. A patakok árterületét és a dombok alját a falu körül kevés gyümölcsös valamint szántók borítják, a domboldalakon szántók és legelők, a falu D-i határában az 545–612 m-es dombok tetején nagyobb erdők találhatók.

12/1. BELTERÜLET

A falu neve a régi *Kobád* személynevet őrzi.

A falura vonatkozó első írott adatunk 1462-ből származik, amikor *Blasius Johannis de Kobathfalwa*, Udvarhely-széki esküdt ülnök (iuratus assessor) nevét jegyezték fel.¹

1566-ban *Kobadfalwan* hét porta lófőt, 1567-ben nyolc portát írtak össze.² 1566-ban János Zsigmond tíz porta jobbágyot adományozott rugonfalvi Benedekfi Istvánnak, és felmentette őket mindenféle várszolgálat alól.³ 1568-ban a fejedelem további 12 jobbágytelket juttatott Benedekfi Istvánnak.⁴

1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstromában négy kobátfalvi nevet találunk: *Antalffi Mihály*, *Antalffi Mátyás*, *Benedekffi István* és *Kachyo Jakab*.⁵ 1589-ben Udvarhely-széki peres ügyekben négy kobátfalvi prókátor is szerepel: *Antalfi János*, *Antalfi (Anihalfaluj) Mátyás*, *Antalfi Péter* és *Galfi Mihály*.⁶ Ez utóbbi 1593-ban, Benedekfi Tamás jobbágyaként a bírói tisztelet tölti be.⁷ 1592-ből a kobátfalvi Lőrinc deákról,⁸ 1592–1697 között Antalffy Tamás prókátorról és széki tisztségviselőről hallunk.⁹

1622-ben Keresztúr-szék székülői (assessor) között a kobátfalvi Miklós Ferencet és Gáspár Ferencet találjuk, rajtuk kívül Farkaslaki Mátyás nótáriust is említik a források.¹⁰

A 16–17. században Kobátfalva még a Nyikó mindkét partjára kiterjedt: „My az sar chinalasbol ket rezbe tartiuk dolgainkot az falun, Kobátfaluan. Az viznek eggik fele az masik felere nem megjen sar chinalnj” — mondja egy 1597-ből való irat.¹¹ Ebben az időben a falu egyik részét Kiskobátfalvának hívták. Helyét pontosan nem tudjuk meghatározni, de a peres iratból úgy tűnik, hogy a Kobátfalva és Nagykadács közötti gáthoz (Nyikó?, Konyha-patak?) közel feküdt, így esetleg a 12/1. lelőhellyel azonosítható.

A középkori Kobátfalva régészetiileg megfogható része a Nyikótól É-ra feküdt. A ma már nem lakott, művelés alatt álló területen, a Konyha-patak mentén, egymástól elkülönülő nagy foltokban mutatkoznak a középkori faluhely maradványai.

1 SzOkl VIII. 98.

2 SzOkl II. 202, 219.

3 Uo. 209.

4 Orbán I. III.; Kemény gyűjt. TransPoss (Kobátfalva, 1568.)

5 SzOkl IV. 39.

6 SzOkl ú. s. I. 50.

7 SzOkl ú. s. II. 143.

8 Uo. 102.

9 Uo. 358.

10 Jakab—Szédeczky (1901) 331.

11 SzOkl ú. s. II. 337.

12/1a. KŐHÁZ-KERT: ○ Ő?, Á—Kk

A Konyha-patak völgyének torkolatában, a pataktól balra fekvő alacsony, de az ártérből határozottan kiemelkedő teraszon, mintegy 200 m hosszan elnyúló területen köveket, paticsdarabokat, állatcsontot, töredékes vaskést és sok középkori cserepet találtunk. A kerámiaanyag legkorábbi része a 11–12. századra keltezhető: sima, kihajló peremtöredékek és egyenes-, illetve hullámvonalalköteggel díszített cserepek tartoznak ebbe a csoportba. Az egyik peremen vederfülszerűen emelkedő fültöredék látható. A korai edénytöredékek sorát vízszintes-, valamint hullámvonalakkal tagolt oldaltöredékek, jellegzetes 13. századi profilú peremek és egy cserépüst peremtöredéke egészíti ki. A többi lelet a 14–17. századból származik (finoman iszapolt, vörös anyagú palack vagy korsó válltöredéke, 14–15. századi fazékperemek, mázas, 16–17. századi lábos- és táltöredék, korai típusú, tálka alakú, valamint mély tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek darabjai, mázatlan, illetve fehér alapon vörössel festett kályhacsempék töredékei). A középkornál korábbra csupán egyetlen, kézzel formált, atipikus edénytöredék keltezhető (őskori vagy népvándorlás kori). (73. t. 5.)

A lelőhely K-i részén, a Kobátfalváról Tarcsafalva felé vezető országút közelében két, egymástól 30 m-re fekvő, késő középkori épület köves omladékát figyeltük meg. (1985)

A Kőház-kertből származó leleteket még egy további csempetöredéssel bővíthetjük. 1955-ben Szederjesi József tanító középkori csempetöredéket juttatott az SzkVM-be, melyet a kertjében, kapálás közben talált. A kert kezdetben a tanító lakása (a mai gyógyszerár) mögötti, a mai falu belterületén fekvő kerttel azonosítottam,¹ ott azonban terepbejárásunk során régészeti leletekre nem bukkantunk. Kiderült viszont, hogy a tanítónak a Kőház-kertben is volt kertje, így feltételezhető, hogy a csempetöredék innen származik.

1 Benkő—Ughy (1984) 57., 73. rajz.

12/1b. KONYHA-KERT: ○ Á—Kk

A Konyha-patak jobb oldalán, kb. 60×30 m-es területen Árpád-kori és késő középkori cserepeket találtunk. A lelőhely D-i végén köves-paticsos foltot láttunk, sok késő középkori cseréppel és egy kiszántott kőtűzhellyel. A hullámvonalal, illetve hullámvonalalköteggel díszített legkorábbi cserepek a 11–12. századra keltezhetők.

A leletek többsége késő középkori: halványvörös, jól iszapolt anyagú cserepek sötétvörös, illetve barna földfestékkel színezett sávokkal, szürke, redukált égetésű, finomszemcsés anyagú töredékek, 16–17. századi zöldmázas darabok, négyzetes peremű, tál alakú kályhaszemek töredékei, valamint több mázatlan, illetve fehér alapon vörössel festett csempetöredék; vö. Benkő—Ughy (1984) 53, 62–63.; Csekefalva 20., valamint Székelykeresztúr II/1,4. típus. (1985)

12/1c. CSORGÓS-KERT: ○ Kk

A Konyha-patak bal oldala fölé emelkedő alacsony teraszon késő középkori ház helyét találtuk meg. Az ezt jelző megszántott, köves foltban 15–16. századi cserepeket, tál alakú kályhaszem peremtöredékét és egy fehér engobe felett vörössel festett kályhacsempedarabot találtunk. (1985)

12/2. KÁPOLNA: ⚔ Kk

A Kobátfalva belterületén álló, 19. századi unitárius templom előtt a falunak már volt temploma. Ezt bizonyítja többek között a mellette álló haranglábon függő, antikva betűs *GLORIA IN EXCELSIS DEO AD 1605* feliratú kis harang is. Ezen túlmenően azonban 1597 körül a falu határában a „Kapolna Mezeje”-t említik.¹ Helyi hagyomány szerint a régi templom nem a mai helyén, hanem a falutól D—DK-re fekvő temetődombon állt, melynek DNy-ra lejtő oldalát ma is *Kápolna-oldalnak* hívják. Valószínűleg faépület lehetett, mivel a sírok sárga, agyagos-palás földjében épülettörmelék nem sikerült megfigyelnünk. (1985)

1 SzOkI ú. s. II. 342.

12/3. DEMETERFALVA

Első említése 1566-ból származik, akkor *Demeterfalwan* három lófőt írtak össze (*Theoreok Amborws, Oswath Janos, Demeterfalwij Istwan*).¹

A 16. század végén Kobátfalvát és Demeterfalvát még megművelt földek választották el egymástól. 1589-ben a kobátfalvi Antalfi Mátyás jobbágynak földje a két falu között feküdt: „Az feold, melliet ell foglaltal es melj keortwelt megh zedettel es el vittel, vagion Demeterfalwa keozeot és Kobadfalwa keozeot [...] Az keortweljfa vagion [...] ezen peres feoldnek es az alperes feoldenek barozdaiban.”²

1592-ben Antalfi Mátyás azért perel, mert demeterfalvi jobbágynak, *Chont* Benedeknek és más jobbágyoknak telkénél haladó sáros országút javításánál a lófők nem akartak segíteni.³ 1596-ban a demeterfalvi hegyet említik, melyet „mas neuel Deak Teouissenek is hynak, vicinusi [...] kobatfalui Antalfi Janos irtasa.”⁴

1635-ben „Mikhael Osvat de Demeterfalua nobilis”-ről,⁵ 1655-ben pedig a „Várallja [értsd: Firtosvárallja — B. E.] feleol Demeterfalua fele le meneo ország uttja”-ról⁶ hallunk.

A falu a 19. században olvadt be Kobátfalvába. 1797-ben még említik „a’ Demeteralvi hatar szely”-t,⁷ a 19. század derekán pedig Orbán Balázs arról ír, hogy Kobátfalva már teljesen egybeépült Demeterfalvával.⁸

Demeterfalva területén 1985-ben középkori leleteket nem találtunk.

1 SzOkI II. 202.

2 SzOkI ú. s. I. 91.

3 SzOkI ú. s. II. 40.

4 Uo. 253.

5 SzKVM Adattár.

6 SzTA HtAd (AKTLvt, a Pálfi család lvt.).

7 Uo.

8 Orbán I. III.

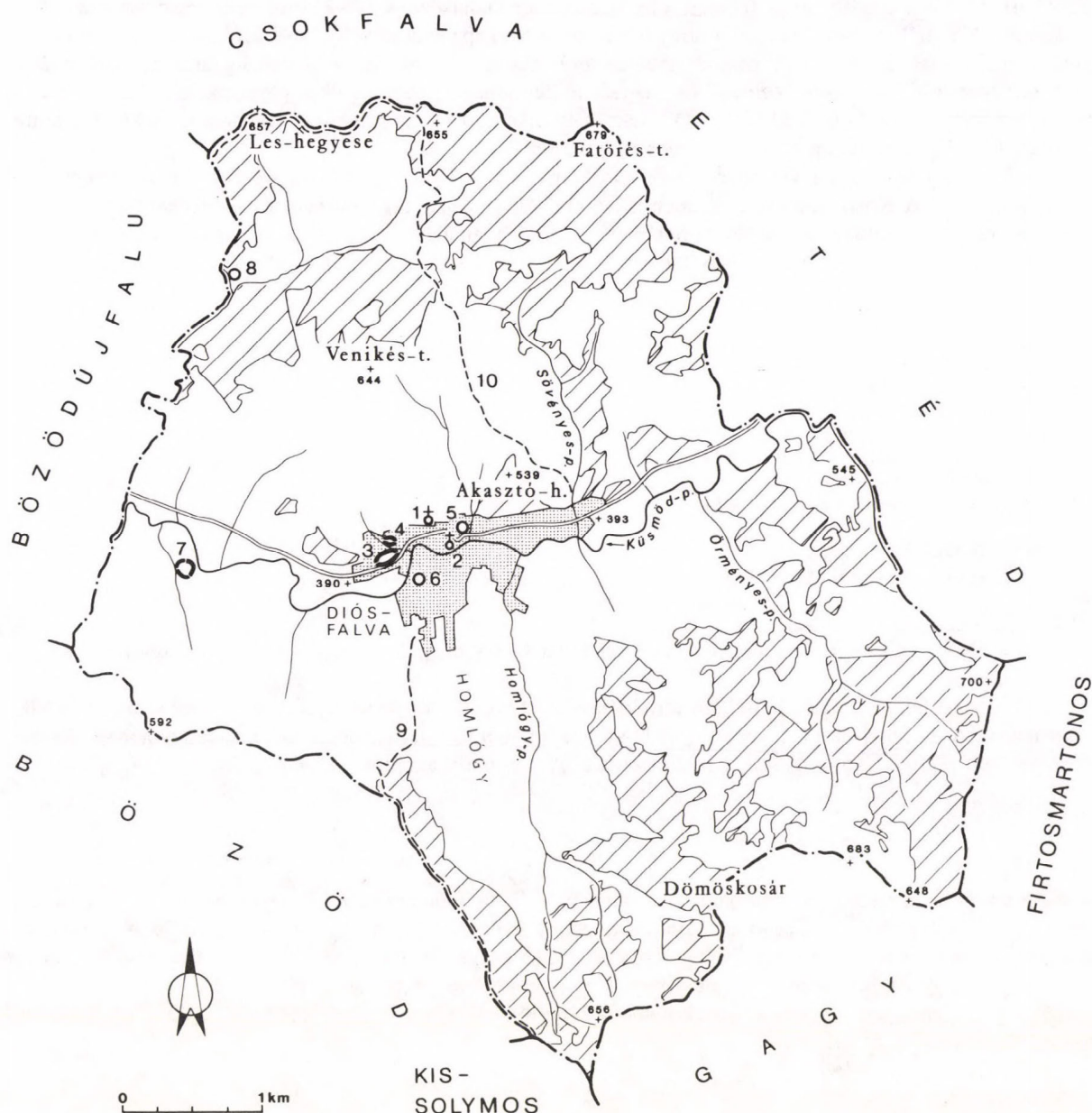
12/4. BELTERÜLET: ○ B, B—V

Az egykori Demeterfalva területén, a Temető vagy Deáktövis utcában, a 2—3. számú házak kertjében, a Nyikó D-re lejtő teraszán, kis foltokban késő bronzkori—kora vaskori cserepeket találtunk, köztük benyomkodott bütöklécsorral tagolt oldaltöredékeket, beszurkált pontsorrall, alatta ferde kannelúrával díszített töredéket és egy belső oldalán barnásvörös, kívül fekete kannelúrával edényfalدارabot. (1985)

12/5. BEREK-ALJA: ○ B—V

A Konyha-patak bal oldali mellékvize felé, Ny-ra lejtő domboldal aljában kis, kb. 30—40 m-es foltban késő bronzkori, kívül sima, fekete, belül vörös anyagú, kannelúrával oldaltöredékeket és egy bevagdalt peremet találtunk. (1985)

13. KŐRISPATAK (Crișeni, Hargita megye, 2805,5 ha)

Kőrispatak a Kis-Küküllőbe ömlő Kűsmöd-patak völgyében fekszik. A völgy két oldalát 550—670 m-es, jelentős részben erdővel borított dombok szegélyezik. A gyakran suvadásokkal tarkított domboldalakon szántók és legelők, a völgy alján szántók és kertek fekszenek. A jelentős mértékű erózió során több lelőhelyre is sárgás, agyagos homokréteg rakódott le (*Szilas-aj*, 13/8. lelőhely; *Sőspatak-keringője*, 13/7. lelőhely), ezért feltételezzük, hogy a határ néhány, településre feltűnően alkalmas, de terepbejárásaink során lakatlannak minősített helyén, a steril, eróziós homokréteg alatt lelőhelyek lappanganak (pl. Homlógy völgye).

A falu a rajta keresztülfolyó, kőrísfákkal szegélyezett patakról nyerte a nevét.

A falu első említése 1566-ból való, amikor a János Zsigmond fejedelem hadában híven szolgált lőfők jegyzékébe felvették a *keorispataki Ferenczj Mátyás*, *Gotharth Imre* és *Pál lőfők* nevét.¹ 1567-ben, a lőfők 25 dénáros adóajstromában *Keórws patak* 27 lőfő-portáival szerepel.² Ebben az időben a falunak nincs főrendű lakója, a főemberek 50 dénáros adóajstroma 1576-ban csupán a fejedelem 38 egész jobbágytelkét tünteti fel *Keöreőspatakon*;³ tapasztalataink szerint ez 38-nál több fejedelmi jobbágycsaládot jelentett.

1629-ben Bethlen Gábor kőrispataki birtokrészt adományozott kisédei Rédei Jánosnak.⁴

1640-ből, illetve 1660-ból származik Kőrispatak egy-egy falutörvénye,⁵ melyek az erdők használatát, irtások létesítését, a vetést, illetve kaszálót védő kerítések (gyepűk) építését, a szarvasmarhatartást, valamint az országutak karbantartását szabályozzák. Irtással a 16. század végén találkozunk (1597 körül: „Balas ortovanya”),⁶ vetéskapuról 1657-ből maradt adat („Homlogy fele menő vetes kapu nyilasaban”),⁷ 1603-ból hallunk a Küsmöd-patakára épített malomról.⁸ A 17. századi falunak több malma is lehetett, 1653-ban ugyanis az *alsó malmot* említik.⁹ 1656 körül a „Szölő hegiben” és „az temető hegh meget” határneveket jegyezték fel.¹⁰ Ez utóbbi adat fontos bizonyíték arra, hogy a falu népe a 17. században már nem a templom körül, hanem a falun kívül, a templom(ok) fölötti domboldalon nyitott temetőbe temetkezett.

A mai napig élő hagyomány szerint Kőrispatak egykor a *Diósfalva* nevű határrészben, a mai településtől DNy-ra feküdt.¹¹ A Küsmöd-patak árterében fekvő *Diósfalva* (*Diósfalu*) határrészt és környékét bejárva, régészeti leletre nem akadtunk. A *Diósfalva* határnevet legkorábban a 18. század közepéről (*Dios falaban*), illetve 1789-ből adatozunk („a Kőrispataki also hataron Diosfalva alatt a mely hej Pusztá Malomnakis hivatik”).¹²

1 SzOkI II. 200

2 SzOkI II. 219.

3 SzOkI IV. 38.

4 *Jakab—Szádeczky* (1901) 340.

5 Uo. 367—368, 394—395.

6 SzTA HtAd (Kőrispatak: UszT 12/93)

7 SzTA HtAd (Kőrispatak: AKTLvt, Pálffy lvt.)

8 SzTA HtAd (Kőrispatak: UszT 7/II)

9 SzTA HtAd (Kőrispatak: AKTLvt, Pálffy lvt.)

10 Uo.

11 *Orbán J.* (1943) 146.

12 SzTA HtAd (Kőrispatak: AKTLvt, Pálffy lvt.)

13/1. REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

Építésének idejét nem ismerjük; 1679-ben, az unitárius templom építésekor a kőrispataki reformátusoknak már volt templomuk.¹

A település fölötti magas, D-re lejtő teraszlépcsőn fekvő, K—Ny tájolású, alacsony kőfallal övezett épület Ny-i toronyból és hajóból áll. A tornyon 1773-as évszám, a toronymúl később épült mai templomhajó deszkamennyezetén 1820-as dátum látható. Feltehetően a késő középkori templom helyén épült.

1 Matrix 1779, 100.

13/2. UNIT. TEMPLOM: ⚔ Kk

Az unitáriusok első temploma fából volt, mely a mellette álló haranglábbal együtt az 1670-es évek végén épült. Az 1773-as püspöki vizitáció jegyzőkönyve szerint az egyházközség levéltárában egy 1676-os szerződés a templom helyére, egy 1677-es szerződés pedig a harangláb helyére vonatkozott.¹ A fatemplom még 1773-ban is állt: „Vagyon egy Fa Templom [...] Vagyon egy fa Harangláb, mellyben vagyon két Harang.”²

A régi épület helyén ma Ny-i tornyos kőtemplom áll a 19. századból. Ny-i karzatán 1812-es, a szószék hangvetőjén 1813-as évszám olvasható.

1 Matrix 1779, 100.

2 Uo. 99.

13/3. BELTERÜLET (MÁTHÉ-KERT): ○ B, B—V

A 90—94. számú házak kertjében, a Küsmöd-patak jobb oldala fölé emelkedő magas, D-re lejtő teraszlépcsőn, mintegy 120 m hosszan elnyúló sávban, középső és késő bronzkori cserepeket (ferdén rovátkolt, illetve pontozással kitöltött, bekarcolt szalagok, bekarcolt csüngő háromszögek, sima, illetve benyomkodott bordával tagolt edényoldalak), néhány kívül feketére, belül barnászörökre égett, késő bronzkori cserepet és egy ismeretlen korú, átfúrt őrlőkö kis töredékét gyűjtöttük. (1988)

13/4. ALSÓ-VÖLGY: ○ B, Sz

A Küsmöd-patak jobb oldali mellékvölgyének bal, D-re lejtő, a kertek végében elterülő szántott oldalán szórányosan, kevésbé jellegzetes bronzkori és késő népvándorlás kori cserepeket gyűjtöttünk. A lelőhely benyúlik a falu szélén álló, 85. számú ház telke alá is. (1988)

13/5. BELTERÜLET (48. SZÁM): ◦ Sz, Kk

A 48. számú ház kertjében, a Küsmöd-patak ártere fölé emelkedő, DK-re lejtő terasz peremén számos késő népvándorlás kori (8–9. század) cserepet találtunk; az edények oldalát egymásba vágó egyenes- és hullámos vonalkötegek, illetve sűrű barázdálás díszíti, egy perem belső oldalán bekarcolt hullámvonalköteget láttunk. Előkerült egy mázatlan, késő középkori csempetöredék és néhány 16–18. századi cserép is, köztük hornyolással jellegzetesen tagolt peremű, 17. századi fazéktöredék, tálperem és korsó válltöredéke. (1988)

13/6. BELTERÜLET (187. SZÁM): ◦ Ő, B–V, Kk

A Küsmöd-patak bal oldala fölé emelkedő második, széles teraszlépcső peremén néhány jellegtelen, kézzel formált cserepet, egy fekete, kannelúrás, késő bronzkori cserepet és szórványosan 16–17. századi edénytöredéket találtunk. (1988)

A lelőhely környéke, a Küsmöd-patak völgyébe magas teraszlépcsővel torkolló, széles Homlógy-völgy alsó szakasza településre rendkívül alkalmasnak tűnik, ennek ellenére, a szomszédos, frissen megmunkált kertek átkutatása nem járt eredménnyel. Elképzelhető, hogy az erózió nyomán lerakódott, többé-kevésbé vastag földréteg itt jelentős régészeti lelőhely(ek)et takar.

13/7. SÓSPATAK-KERINGŐJE: ◦ B

A Küsmöd-patak bal oldalán fekvő, az ártér fölé emelkedő alsó teraszlépcső peremén, 100 m hosszú sávban igen sok bronzkori, Wietenberg-kultúrácserepet, számos őrlőkődarabot és pattintott bazaltszilánkot gyűjtöttünk. A É-ra lejtő terasz magasabb pontján is kerültek elő szórványosan őskori cserepek. Úgy tűnik, hogy a lelőhely jelentős részét a fölőtte magasodó dombról lemosott földréteg borítja. (1988)

13/8. SZILAS-ÁJ: ◦ Ő, D

A Hosszú-patak völgyébe jobb oldalról torkolló mellékvölgy szakadékos partfalában, 1,30 m mélyen 15–20 cm vastag égett réteget találtunk, melyből égett köveket, áglyenyomatos, átégett agyagtapasztás-darabokat és korai jellegű dák cserepeket gyűjtöttünk. A szóban forgó réteget vastag, kissé agyagos homokréteg borítja, melynek felszínén régészeti leleteket nem láttunk. Leleőhelyünkkel átellenben, a patak másik, K-re lejtő, legelővel borított oldalán szórványosan néhány atipikus őskori cserepet találtunk. (1988)

13/9. SZÉPASSZONYOK-ÚTJA: = Kk

A Kissolymosnál leírt Szépasszonyok-útjának (11/11. lelőhely) egyik szakasza, mely a *Gagy-keresztjé*től a Homlógy völgyének bal oldalát szegélyező dombor gerincén Kőrispatak felé halad.¹ A ma már csak gyalog járható út a késő középkorban szekérút volt, mely a Nagy völgyét a Küsmöd-patak völgyével, s ezzel együtt a Kis-Küküllő völgyével kötötte össze.

Ez az út azonosítható az 1633-ban említett *Solimos uttiaval*,² melyet 1717-ben a „Homlgyban [...] Solymos fele ki menő Orszagh útá”-nak mondtak.³ Nem igazolható Téglás Gábor állítása, mi szerint a Szépasszonyok-útja az énlaki castrum felé vezető római út lett volna.⁴

¹ Orbán I. 146.

² SzTA HtAd (AKTLvt, Pálffy lvt.)

³ Uo.

⁴ Téglás (1927) 46–48.

13/10. TATÁROK-ÚTJA: = Kk

Orbán Balázs leírása szerint a falutól É-ra fekvő *Tatárok-útját* a helyi hagyomány egy tatár támadáshoz kapcsolja.¹ A ma már inkább határrészt, mintsem utat jelölő helynév egy, a Szépasszonyok-útjához hasonló, ma már csak gyalog járható, elhanyagolt szekérutat jelöl, mely Kőrispatakából kiindulva a hegygerinceken a Kis-Küküllő völgye (Csokfalva) felé halad.

1764-ben a szóban forgó utat Kőrispatak „felső határában” levő *Tatárok utya*-ként említik.²

¹ Orbán I. 146.

² SzTA HtAd (AKTLvt, Pálffy lvt.)

— — —

Roska Márton a falutól D-re eső *Borzlik-tetőn*, illetve a *Szilas-áj bérce*n (13/8. lelőhely) régészeti szempontból megkutatandó odúkat említ.¹ Ezeket terepbejárásaink során nem találtuk meg, de a pala-, homok- és kavicsré-

tegekből álló, könnyen omló dombokon az őskortól napjainkig fennmaradó barlang vagy odú léte nem is valószínű.

I. Marțian tévesen Kőrispataknál említi a Háromszék megyei (ma Kovászna megye) Sepsiköröspatakon előkerült trachitvésőt, illetve a Nyírtetőn lévő sáncokat; vö. *Roska* (1942) 246.²

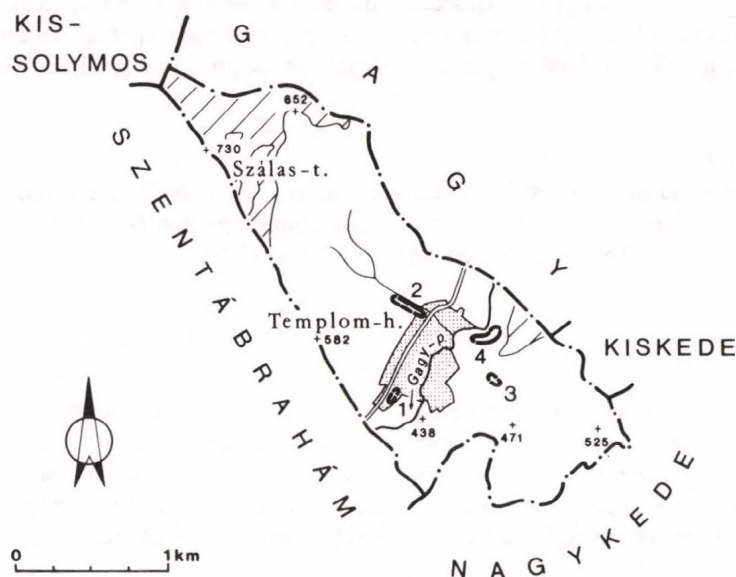
Gerecze Péter tévesen Kőrispataknál tárgyalja Sepsiköröspatak középkori r. k. templomát.³

1 *Roska* (1942) 139—140. — A barlangot említi még: *Vargha* (1932) 90.

2 *Marțian* (1920) 16.

3 *Gerecze* (1906) 947.

14. MAGYARANDRÁSFALVA (Andreeni, Hargita megye, 378,2 ha)

A Gagy-patakának mentén, 445 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu kis határát a völgy lapályán szántók, a domboldalakon szántók, kaszálók, legelők borítják. A falu Ny-i határában a 730 m-ig felemelkedő dombokat bükkerdő nőtte be.

14/1. BELTERÜLET: ○ Kk

Magyarándrásfalva D-i szélén, a legutolsó házak és az országút alatt fekvő, DK-re lejtő, szántott teraszon szórványosan késő középkori cserepeket (14–15. századi galléros fazékperemet, aprószemcsés soványítású, legömbölyített, 16–17. századi edényszerű, apró, 16–17. századi, mázatlan csempetöredékeket) gyűjtöttünk. (1980) A lelőhely a középkori *Andrásfalva* egy részével azonosítható.

1566-ban, a János Zsigmond hadában híven szolgált székely lófők listáján *Andrasfalwa*-t négy személy — *Molnos Peter*, *fwleop Janos*, *Zentkijralij gergelij*, *kedej Imreh* pedes — képviselte.¹ Ezzel szemben 1567-ben a lófők 25 dénáros adójegyzékében *Andrasfalwa* mindössze egy portával szerepel.² 1576-ban az andrásfalvi Molnos Péter már a főemberek 50 dénáros adólistáján tűnik fel, és két egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.³ 1597-ben az andrásfalvi nemes Gegely János deák (*Joannes Literatus Gergelj*) az ugyancsak andrásfalvi nemes Pálfi Andrással folytatott perében kijelentette, „hogj eő az Molnos Peter kylseő vduara kapuiat es az Tiboldi Mihaly haza fele walo vetes kert foliasat soha nem uegezett az falunal hogj eő chinallja [...]”.⁴ A per szereplői közül János deákot az 1602-es lustrában a lófők közé sorolják.⁵ 1609-ben Pálfi Jánost és fiait, Jánost és Dánielt Báthori Gábor az országos nemesek sorába emelte.⁶

1596-ban Andrásfalva eltiltotta a szomszédos Szentábrahámot erdeinek használatától.⁷ 1693-ban a „Kede felé fordulob[an] a’ regi gátnál egi buglyára valo szena fű”-ről esik szó.⁸

¹ SzOkl II. 201.

² Uo. 219.

³ SzOkl IV. 38.

⁴ SzOkl ú. s. II. 353.

⁵ SzOkl V. 312.

⁶ *Jakab—Szédeczky* (1901) 325.

⁷ SzOkl ú. s. I. 297.

⁸ SzTA HtAd (Az Unit. Egyházközség lvt., GenVis. 1693. 71.)

14/2. FÜLÖP-KERT (MAGYARÓS-TANOROK): ○ Ő

A Magyarós-patak jobb oldalán húzódó, erősen ÉK felé lejtő keskeny teraszon, hosszan elnyúló, keskeny sávban szórványosan apró, atipikus őskori cserepeket találtunk. (1980)

14/3. TANOROK: ○ Ő, G6

A falutól DK-re nyíló mellékvölgy torkolatában, az árok jobb oldalán húzódó alacsony, enyhén Ny felé lejtő teraszon, kb. 80×30 m-es területen egy őskori, kihajló urnaperemet és több kora népvándorlás kori cserepet találtunk. Ez utóbbiak közül kézzel készült fazéktöredékeket, korongolt, finom, illetve szemcsés, szürke anyagú cserepeket (talpgyűrűs edényaljak, tárolóedény pereme, szögletesen megtörő kancsófül) említünk; ezek a 4. századra keltezhetők. (1980)

14/4. TEMETŐ: ○ D, G

A temető és a Gagy-pataka közötti szántott teraszon mintegy 150 m hosszan elnyúló területen néhány aprószemcsés, szürke anyagú, kora népvándorlás kori cserepet találtunk (egy tárolóedény oldaltöredékét hullámvonal-köteg díszíti). Különösen a lelőhely ÉK-i részén került elő több dák kori, kézzel formált cserép (köztük egy tál peremtöredéke is). (1980)

— — —

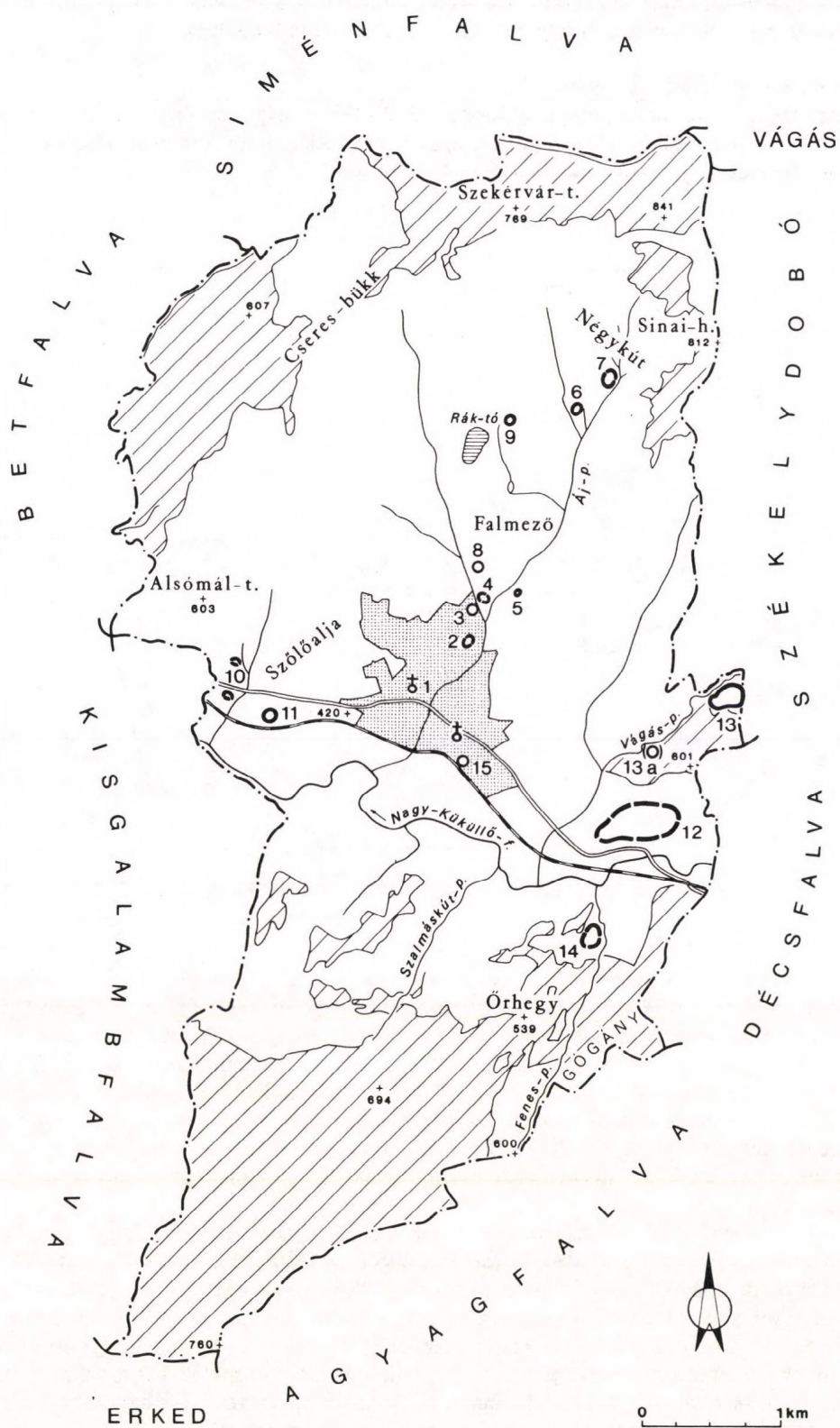
1781-ben a „Bözöd felé forduló határban” *Vár hátyán, Vár patakában* határneveket jegyezték fel.¹ Orbán Balázs Gagy falu leírásakor megjegyzi, hogy „A Zongotának jobb partján egy Gagyra néző magos hegycsúcs emelkedik, melyet *Várhátjának* neveznek, de a követelt várnak ma ott semmi nyoma nincsen.”² Ugyanő máshol a *Várhátod*-on várat tételez fel, mely — szerinte — része volt a Székelyföld Ny-i szélét védő várrendszernek.³ A szóban forgó hegycsúcsot és környékét átkutatva, földvár nyomait nem találtuk. (1987)

1 SzTA HtAd (AkTLvt, Pálffy lvt.)

2 Orbán I. 121.

3 Uo. 33.

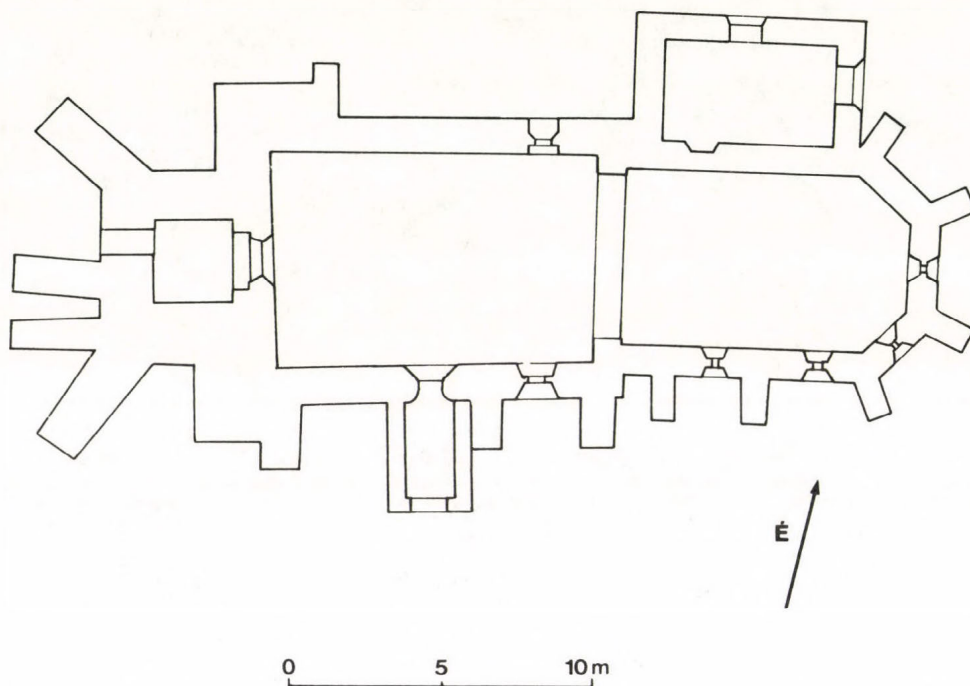
15. NAGYGALAMBFALVA (Porumbenii Mari, Hargita megye, 2754,6 ha)

A Nagy-Küküllő jobb oldalán, 425–475 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu kiterjedt határa magába foglalja a folyó völgyet É-ről és D-ről szegélyező dombsor egy-egy szakaszát is. A folyó árterén és az alsó teraszlépcsőkön szántóföldeket, a magasabb domboldalakon szántókat és sok kaszálót, az átlagosan 550–650 m-es, de É-on fokozatosan a Rez 933 m-es csúcsáig emelkedő dombokon erdőt találunk.

15/1. REF. TEMPLOM: ⚔ □ Á?—Kk

Nagygalambfalva középkori temploma először az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben tűnik fel (1. történeti rész). A ma álló templom többperiódusú gótikus épület, melynek számos középkori részlete megsemmisült a 18–19. századi átépítések, javítások alkalmával.

7. kép: Nagygalambfalva — Ref. templom, 15/1. sz. lelőhely. A templom alaprajza Dávid (1981) 209. után

A hajóból, szentélyből, sekrestyéből és Ny-i toronyból álló, keletelt épületbe a hajó D-i oldalán portikussal védett, csúcsíves, kőkeretes bejárat, Ny-ról pedig a toronyaljából egy keret nélküli kapu nyílik. A D-i hajófalat eredetileg három, magasan elhelyezett, kis, csúcsíves ablak törte át; orrtagos kőkeretük kora gótikus jellegű. Közülük a K-it később, egy keret nélküli csúcsíves ablak bevágásakor megsemmisítették. A hajó É-i falán 1970-ben 3,60×1,50 m-es, fekvő téglalap alakú falkép került elő, melynek díszes kerettel elválasztott három jelenete balról jobbra a következő sorrendben látható: *a.* Árpádházi Szent Erzsébet az ispotályban beteget fürdet, *b.* Mária megkoronázása zenélő angyalokkal és *c.* Szent Dorottya gyümölcskosárral és a kis Jézussal. Az elég rossz megtartású, részben még mészfoltokkal fedett falképet fehér, okker, rózsaszín, angolvörös, ultramarinkék és fekete színekkel festették.¹

A hajót ma 1789-ben készült kazettás mennyezet fedi. Ennek feliratából kiderül, hogy a hajó korábban boltozott volt. Valószínűleg e boltozat maradványai azok a késő gótikus téglaborda-töredékek, melyek a sekrestyében, illetve a templom mellett láthatók. A gótikus hajóboltozatot Dávid László egy ma is meglévő, a D-i hajófal középkori, még friss vakolatába bekarcolt ábra segítségével rekonstruálta. Elképzelése nem meggyőző, mivel a D-i hajófal ablakai nem négy, hanem csak három boltszakasz létét valószínűsítik, a szóban forgó ábra pedig inkább az egyik falkép rombuszdíszes keretmintájához, sem mint boltozattervhez hasonlít. A friss vakolat, melybe az ábrát bekarcolták, értelemszerűen korábbi a falfestményénél, de mindenképpen későbbi a hajó beboltozásánál, az utóbbihoz így a hipotetikus boltozatterv már semmiféle segítséget nem nyújthatott.

A kazettás mennyezet felirata arra is utal, hogy a hajó falát belülről három, utólag épített támpillér erősítette. Ezekről már 1682-ben is említést tettek, innen tudjuk, hogy a templom belsejében, valószínűleg az É-i hajófal mentén álltak, és az 1789-es renoválás alkalmával bontották le őket.² A templom belsejéből a torony második

szintjére nyíló kis ajtó arra enged következtetni, hogy a középkori templomnak Ny-i karzata is volt. Az 1970-es javításkor „a falba kötött nyugati karzat nyomait” figyelték meg.³

Az átlós állású pillérekkel erősített torony alsó része középkori. A toronyaljat egykor dongaboltozat fedte, ennek ma már csak a nyomai látszanak. A harmadik és negyedik szint falát D-en és Ny-on egy-egy résablak töri át; a negyedik szint ablakait csúcsíves záradékú kőkeret szegi. E fölött még két újabb kori toronyszint következik; az ötödiknek falában másodlagosan felhasznált, andezit kvádereket láttunk.

A középkori jellegű, tornácos toronytetőt 1861-ben bádogsisakkal cserélték ki.⁴

A támokkal és rézsűsen leszelt profilú lábazattal körülvett, sokszögzáródású szentély D-i falát két, DK-i falát egy, orrtagos kőkerettel szegett gótikus ablak, a K-i falat egy szintén középkori, töredezett kőkeretű körablak töri át. Az É-i szentélyfalban elfalazott sekrestyeajtó szemöldökgyámos kőkerete látható. Az ajtó küszöbszintje 85 cm-rel magasabb a mai padlószintnél, ami arra utal, hogy a középkorban a szentély padlószintje itt is magasabb volt, mint a hajóé. A szentélyt hajdan egy keresztboltozatos és egy kőbordás poligonális boltszakasz fedte. A boltozat a K-i szentélyfalnál magas gyámokról, máshol falpillérekre indul. A boltozással függhet össze a szentély D-i falának középső szakaszát támasztó, gótikus jellegű pillér építése is, mely — a szentély többi pillérétől eltérően — nincs kötésben a fallal.

A késő gótikus szentélyboltozatot 1816-ban kazettás deszkamennyezetre cserélték ki. Ugyanakkor elbontották a diadalívet, és kiszedték a falból a boltozatot tartó falpilléreket. A munkaszerződés új padokról és padlóról is szól, így elképzelhető, hogy a szentélyben csak ekkor süllyesztették a padlószintet a hajó padlójáig. A szint-süllyesztés indokolná a falpillérek elbontását is.

A szentély belsejében, a D-i falban 1970-ben egy fülkét bontottak ki; ezt másodlagosan felhasznált(?) kanelúrás, reneszánsz szárkövek keretelik. A fülkét Dávid László középkori ülőfülkének tartja. Kora és funkciója meghatározásának nemcsak a kőkeret mond ellent, de az is, hogy ülőfelülete a középkori szentélypadlóval majdnem azonos magasságban volt. A szentély gótikus szentségfülkéje 1902-ben az SSzGyM-be került.⁵ A rózsaszínes-szürke trachitfaragványt Keöpeczi Sebestyén József a 16. századra keltezte.⁶

A szentély É-i falához sekrestye, a hajó É-i falához, a sekrestye Ny-i oldalán ossarium épült. Az újkorban K felé bővített sekrestye eredeti Ny-i fala nincs kötésben a szentély falával. Boltozat maradványát a sekrestyében nem láttuk.

A hajó hossz tengelye 14°-kal, a szentélyé 12°-kal tér el a K-i iránytól É felé. A kétféle tájolás, a kora gótikus homokkő faragványok és a késő gótikus andezitkövek eltérése egyaránt azt jelzi, hogy a gótikus épület több szakaszban készült. A periódusok szétválasztása falkutatás nélkül nem lehetséges. Ugyanígy csak falkutatás igazolhatná Dávid László korábbi feltételezését, miszerint a mai templomhajó egy 13. századi templom maradványa lenne.⁷ Nagyalambfalva kora középkori régészeti leletei ismeretében mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy a falnak már a 14. század előtt is volt temploma.

1988-ban, a padló javításakor a szentélyben kővel kifalazott, még feltáratlan kriptát találtak. 1989-ben, a templom külső meszelésekor a hajó D-i falán, a Ny-i és a középső gótikus ablak között, a portikus fölött, középkori falkép került elő. A fekvő téglalap alakú, 184×142 cm-es, vörössel festett kettős vonalkeretben rendkívül kopott, fehér, okker és angolvörös színnel festett *Levétel a keresztről* látható, melynek felső részén, 5,5 cm széles vonalközben a következő minuszkulás felirat áll: *Anno: Domini: millesimo: ccccº: lx Nono [...] S. Barthol [...]*. A kibetűzhető szövegrész alapján nem sikerült eldönteni, hogy Szent Bertalan neve a dátum (1469) része-e, vagy pedig a templom más forrásból nem igazolható védőszentjére utal.

A templomot övező, sok javítást, újrafalazást mutató cinteremfal valószínűleg középkori nyomvonalon halad. A templomban és környékén található, másodlagosan felhasznált, illetve használaton kívüli reneszánsz kövek, pilérfejezetek feltehetően egy elpusztult udvarházból származnak, mely a templom közelében feküdt.

1 A falképek részletes, de több téves elemet is tartalmazó ismertetése: Dávid (1975) 875.; Dávid (1981) 213–214, 220.

2 A templom történetére utaló források: Dávid (1981) 208–221.

3 Uo. 212.

4 Orbán I. 28–29.; Dávid (1981) 221.

5 Jelentés 1908–1909. 55.

6 Keöpeczi Sebestyén (1941) 47–48.

7 Dávid (1975) 873.

15/2. CSERESNYÉSKERT: o B–V, G, Á–Kk

A falu fölél emelkedő terasz Ny-ra lejtő szélén, mintegy 80×50 m-es területen néhány kevésbé jellegzetes késő bronzkori—kora vaskori cserepet, anyaguk alapján a kora népvándorlás korra datálható, kézzel formált és korongolt edénytöredékeket, egy Árpád-kori cserépüst peremtöredékét és több 14–16/17. századi cserepet gyűjtöttünk. (1986)

15/3. CSERESNYÉSKERT: ◦ Ő, Á

A Nagy-patak jobb oldalán elnyúló teraszon kis, szántott felületen néhány atipikus őskori és több Árpád-kori cserepet találtunk. Ez utóbbiak közül egy hullámvonalkötegekkel díszített fazék oldaltörredékét és egy sűrűn, spirálisan bekarcolt vonalakkal borított korsó(?) válltörredékét említjük. (1986)

15/4. PATAK-KÖZE: ◦ B, D, G?, Kk

Az Áj-patak és Nagyhegy-patak összefolyása fölötti háromszögű, vetéssel borított teraszon bizonytalan kiterjedésű (legalább 70×50 m-es) foltban egy bronzkori jellegű edényfület, egy anyaga alapján dák korinak minősíthető oldaltörredékét, egy kézzel formált, kora(?) népvándorlás kori peremet és egy java középkori válltörredékét találtunk. (1986)

15/5. SOMOS: ◦ D

Az Áj-patak bal oldalán fekvő alsó teraszon, az alacsony kukoricavetésben, kis foltban néhány dák cserepet gyűjtöttünk. (1986)

15/6. NÉGYKÚT: ◦ B—V, D

Az Áj-patak jobb oldalán, a patak mellékvizei által határolt magas teraszon, 50×30 m-es foltban egy késő bronzkori cserepet és sok dák kori edénytörredékét (köztük több jól iszapolt, szürke, korongolt cserepet), továbbá egy kis őrlőkőtörredékét találtunk. (1986)

15/7. NÉGYKÚT: ◦ V—D

Az Áj-patak jobb oldala fölé emelkedő, DK-re lejtő teraszról, 80—100×60 m-es területről kevés, kézzel formált, kora vaskor végi—dák kori cserepet vittünk be az SzkVM-be. (1986)

15/8. FALMEZŐ: ◦ Ő, B—V, D

1958-ban Tóth Áron, a Rák-tavától D-re, szőlőrigolozás közben, 80—90 cm mélyen, benyomkodott bordával díszített dák fazék törédékeire bukkant. A cserepek az SzkVM-be kerültek.¹

A Rák-tava felé vezető dűlőút felszínén, mely a D-re lejtő, suvadásos teraszokkal tagolt domboldalba vágódik, kis foltban, jellegtelen őskori, továbbá a késő bronzkorra—kora vaskorra, illetve a dák korra keltezhető cserepeket találtunk. Az út két szélén elterülő vetésben régészeti leletekre nem akadtunk. (1986)

¹ Lsz: 1037.

15/9. RÁK-TAVA (RÁJTÓ): ◦ Ő

Roska Márton szerint a tó környéke az őskor szempontjából is hitelesítendő.¹ A tó ÉK-i oldalán fekvő magas, K-re lejtő teraszlepcső peremén kb. 40—50 m-es foltban néhány atipikus őskori cserepet találtunk az alacsony kukoricavetésben. (1986)

¹ Roska (1942) 192.

15/10. ALSÓ-KERESZTFA (SZŐLŐS, MÁL-ALJA): ◦ B, D, Á

A Kisgalambfalváról Nagyalambfalva felé vezető országút két oldalán, a Nagy-Küküllő völgye fölé emelkedő magas, szántott teraszlepcsőkön két 30—50 m-es sötét foltot figyeltünk meg, melyekben néhány bronzkori cserepet (perem alatt benyomkodott borda, seprűzött oldaltörredékek), egy finom, szürke anyagú, dák kori edényfület és több Árpád-kori cserepet gyűjtöttünk. Ez utóbbiakat cserépüstitörredékek, egyszerű, kihajló fazékperemek, spirálisan futó vonalakkal, illetve hullámvonallal díszített oldaltörredékek és egy fenékbélyeges edényaljdarab képviseli. Az országúttól D-re fekvő foltban egy nagy (átm. 3,3—3,8 cm), bordázott végű, ezüst S-karikát találtunk. Az Árpád-kori leleteket a 12—13. századra keltezzük. (1980, 1987) (30. t. 17—27.; 39. t. 1.)

15/11. MALOM-OLDAL: ◦ B, Sz—Á?

A Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő, D-re lejtő teraszon 70—80 m-es foltban néhány bronzkori cserepet (köztük seprűzött oldaltörredékeket), egy késő népvándorlás kori vagy Árpád-kori kis aljtörredékét, valamint egy őrlőkőtörredékét találtunk. (1980, 1987)

15/12. VÁRFELE: ◦ B—V, G Ő G?

A lelőhely első ismertetése Orbán Balázstól származik: „[...] a Vágás pataka és Küküllő egybefolyása közti Várfele sarka nevű előfokon, a tető-csúcsot oly sánczolatok körítik, melyek egy itten állott várcsra engednek kö-

vetkeztetni; ezen alól pedig a hegynek délre néző oldala szabályszerű lonkákban (terrasse) hanyatlik le. Ez lehetne természetes alakulás is, ha az eke vasa minden nyomon romokat, hüvelyk vastagságú edény darabokat nem forgatna fel, oly nagy mennyiségben [...] E cserepek durva anyagúak, kívül feketék belül verhenyegesek, némelyek azok közül bekarcolt csirádák, és recézetekkel vannak diszítve [...] kissé felebb három emberkéz által emelt domb van, melyet »Három Gárdon«-nak neveznek.”¹

Az ETM egy „villanova-urnatöredéket” őriz, mely Roska Márton feltételezése szerint a *Várfeléről* származik.² Ferenczi Sándor a *Várfelén* 1933-ban késő bronzkori cserepeket gyűjtött.³ Ugyaninnen az SSzGyM-be kannelúras urnatöredékek, behúzott peremű tálak darabjai és egy kő hálósúly került.⁴

Az 1950-es években Ferenczi István és Ferenczi Géza járta be a *Várfele* területét. A Nagy-Küküllő völgye fölél emelkedő széles teraszlépcsőn késő bronzkori cserepeket gyűjtöttek.⁵ Megfigyelték, hogy e fölött még két kisebb terasz emelkedik (az Orbán Balázs-féle „sánczolatok”), melyeket mesterséges eredetűnek tartottak, de régészeti leleteket rajtuk nem találtak.⁶

1951–1957 között több lelet is jutott a *Várfeléről* az SzkVM-be: kívül fekete, belül vörösre égett, kannelúras késő bronzkori cserepek, hasonló korú, lefelé álló, belülről kinyomott, kannelúras, nagy méretű bütők, kis bögre, rövid csőtálpas, fekete, fényezett edényke töredéke és miniatűr urna.⁷ A számos lelet előkerülésével összefügg, hogy az 1950-es években szántottak először traktorral e területen.

A lelőhelyen 1956–1957-ben Székely Zoltán és Molnár István végzett kutatóárkos ásatást. A 20 cm vastag, szántott humusztérteg alatt mintegy 30 cm-es kultúrreteget találtak, melyben kör alakú, szenes, paticsos foltokra (felszínre épült, leégett építmények nyomai) bukkantak. Feltártak egy földbe ásott, szabálytalan alaprajzú kunyhót is. Valamennyi telepjelenséget késő bronzkori cserepek kelteztek. Az ásatók szerint az egyrétegű, rövid életű telepet D-ről sánc védte. A ránk maradt ásatási dokumentációban az utóbbiról további adatokat nem találtunk.⁸ Az ásatás során napfényre jutott leletek a Hallstatt B korára keltezhetők.⁹

Az ásatás idején előkerült késő bronzkori leletek közül a következőket említjük: zsák alakú, tagolatlan profilú edény, illetve töredék, a perem alatt lapított bütökkel, kívül fekete, belül vörös, őrlött cserépdarabkákkal kevert anyagból készült kannelúras urnák töredékei, belülről kinyomott, árkokolt bütők, bekarcolt, sűrű zezzug vonalakkal vagy hullámvonalkötegekkel díszített oldaltöredékek, bemélyített S-ekkel és zsinédísszal ékített töredék, a fülnél benyomott peremű csésze, behúzott, ritkábban síkozott vagy turbántekercses tálperemek, omphalos-os csésze és tálaljak, orsókarika és orsógomb, csontsimító, átfúrt állati szemfog, agyaggúla, vaskés(?) felismerhetetlen töredékei, őrlőkődarabok, sűrű vesszőlenyomatos, átégett tapasztásdarabok. (7. t. 1–8., 10–11.; 80. t. 1.)

Néhány szürke, szemcsés anyagú, hornyolt edénytöredék (tál- és fazékperemek, hullámos vonalkötegekkel díszített oldaltöredékek) kora népvándorlás kori (4. vagy 6. század). Valószínűleg ugyanerre a korra datálható egy kézzel formált, kihajló peremű bögre töredéke is. „IV. árok, sír” jelzéssel egy jó megtartású emberi állkapocs töredéke is múzeumba került.

Terepbejárásaink során a Nagyalambfalváról Székelyudvarhely felé vezető országút fölött, a Vágás-patak bal oldalán fekvő, DDNy felé lejtő szántott teraszon, DK–ÉNy irányban elnyúló, kb. 600 m hosszú foltban sok cserepet, tapasztás- és őrlőkődarabokat, továbbá egy kevésbé jellegzetes népvándorlás kori cserepet gyűjtöttünk. Késő bronzkori cserepeket a terasz fölötti, művelési eredetű teraszokkal tagolt domboldalon is találtunk.

A terasz D-i peremén a Székely Zoltán által említett erődítésnyomokat nem találtuk meg, helyettük szántással összefüggő, valamint a teraszperem szakaszos lesuvadásával magyarázható nyomokat láttunk.

A lelőhelyet a szakirodalom többször tévesen nevezte meg, még Székely Zoltán ásatási beszámolója is *Vár* (Cetate) névvel illette.¹⁰ Ennek következtében a *Várfele* (késő bronzkor) és a *Vártető* (dák kor, középkor) lelőhelyeket gyakran össze is tévesztik.

Az 1887-es vasútépítés idején Nagyalambfalván előkerült késő bronzkori bronzeszközöket a kutatás egy vonulata tévesen a *Várfele*hez kapcsolja (Vö. 15/15. lelőhely és 15/**).

1 Orbán I. 30–31.; Gooss (1876) 21.

2 Roska (1942) 192., Lsz: IV. 2484.

3 Roska (1942) 192.

4 Uo., Lsz: 8168–8169.

5 SzUM Lsz: 3780–3809, 5072–5076.

6 SCIV 2/1951. 1. füzet 306.; Ferenczi–Ferenczi (1958) 18–19.

7 SzkVM Lsz: 188–190, 268–270, 421, 988–989.

8 Az ásatás hiányos dokumentációja és leletei az SzkVM-ben, Lsz: 919–987, 1011–1012, 1023, 1025–1026, 2697–2718.; Popescu–Dumitrescu (1957) 355.; Popescu–Dumitrescu (1957a) 339.; Popescu (1958) 144.; Popescu (1958a) 482.; Székely (1959) 237.; Székely (1959b) 194.; Székely (1966) 29–35.

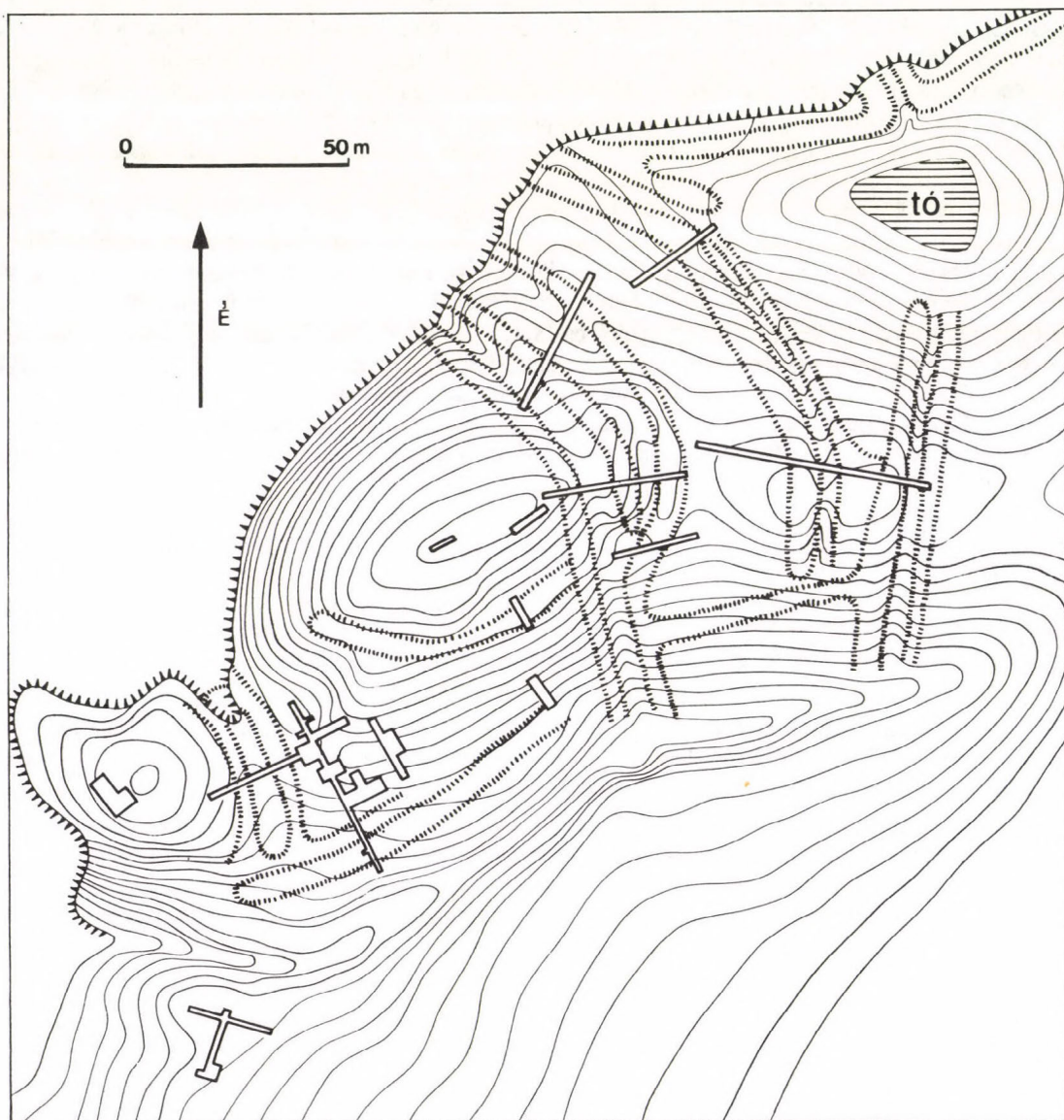
9 Morintz (1970) 95.

10 Popescu (1957) 144.; Székely (1966).

15/13. VÁR: Δ Ő?, D, Á—Kő

A Vágás-patak szoroszerűen elkeskenyedő völgye fölé emelkedő földvarról az első híradás Orbán Balázstól származik, aki leírta a többszörös sánccal erősített dombtetőt és vázlatos alaprajzot is készített róla.¹ Roska Márton őskori jellegűnek tartotta a Várterő sáncait.² 1955—1956-ban Ferenczi István és Ferenczi Géza bejárta a helyet és „félreismerhetetlenül korai vaskori” cserepeket gyűjtöttek.³ 1957-ben Székely Zoltán és Molnár István kislélegzetű, szondázó ásatást végzett a lelőhelyen. A földvár Ny-i részén ástott kis kutatóárokban dák cserepeket, paticsdarabokat, egy kettőskónikus orsógombot, bronzlemeztöredékeket és egy 10—11. századra keltezett, a valószínűleg 13. századi kis fazekat találtak.⁴

1966—1967-ben Ferenczi István és Ferenczi Géza ásattak a földvár területén, és elkészítették az erődítmény pontos felmérését is. Eszerint a Vágás-patak és egy, abba V alakban torkolló harántvölgy által közrefogott, 560 m magas dombtetőt Ny-ról, D-ről és K-ről kissé ívelt futó sánc- és árokszakaszokkal erősítették. ÉNy felől a szinte függőleges, szakadékos hegyoldal feleslegessé tette az erődítést. Ny-ról — ahol a hegyfokot csak egy enyhe nyereg választja el a gerinc többi részétől — többszörös sáncrendszerrel létesítettek, úgy, hogy a legkülsőbe egy kis tat is befoglaltak.

8. kép: Nagyalambfalva — Vár, 15/13. sz. lelőhely. Dák kori és középkori földvár alaprajza Ferenczi — Ferenczi (1981) 398. után

A régészeti leletek zöme a vár Ny-i térfelén került elő. Az ásatási beszámolók szerint a leletek legkorábbi és legnagyobb része a dák korból származott: kézzel készült, valamint korongolt, szürke és sárgászörös, finom anyagú kerámia, nyitott, kígyófejes végződésű bronz karperec, töredékes ezüsfibula, kék üveggyöngyszem, veder csavart szárú vasfüle, vaskés. Ezeket a Kr. e. 1.—Kr. u. 1. századra keltezték. Az egykori földfelszínre épült, leégett házakra gerenda- és karólenyomatos tapasztásdarabok és tűzhelyek utalnak.⁵

Az SzUM-ben őrzött, elázott, majd újracsomagolt ásatási anyagot átnézve nem tudtuk eldönteni, hogy a zömmel dák kori leletek között látott Coțofeni-kultúrá és bronzkori cserepek a Vár területén kerültek-e elő, de nem ismerték fel őket, vagy pedig utólag keveredtek a leletek közé. Ez utóbbi lehetőségre maguk az ásatók is utaltak.⁶ Ugyanők az erődítési elemeket — eredeti formájukban — kivétel nélkül dák korinak tartották. A földvár Ny-i részét D-ről határoló sánc tetején cölöplyukakat találtak. A dák koron belül a sánc- és árokrendszert egyperiódusának határozták meg. A Vár területén — Ferencziék 1958-as beszámolójával ellentétben — kora vaskori cserepek nem kerültek elő.

A Dácia meghódítása után évszázadokig lakatlan lelőhelyen a középkorban tűnt föl újra az ember. Az I., valamint a VI—VIII. kutatóárok profilja szerint egyes árkokat keskenyebb, de mélyebb, legömbölyített hegyű V keresztmetszettel újraástak. Különösen jól megfigyelhető volt ez a VI. árok esetében, ahol a sánc két oldalán húzódó árkot kimélyítve a töltést is megemelték. A töltésvonulatot Ny-ról szegélyező árokban egy hullámvonalakkal díszített, Árpád-kori edénytöredéket találtak. A kétoldalt árokkal szegett sánc a Vágás-patak fölé emelkedő dombtető legnyugatibb, meredek oldalú, csonkakúp alakú részét határolja le. A dombocska mindössze 20 m átmérőjű, tetején számos Árpád-kori, a szerzők szerint 11—13. századra keltezett cserép hevert. Keltezésüket utólag módosítanunk kell: a ma is meglévő cserepek között ugyanis a 13. századnál korábbra tehető darabot nem láttunk. Saját terepbejárásunk alkalmával pedig még későbbi, 14—15. (?) századra datálható cserepeket (jól iszapolt, egyenletesen korongolt, — egy esetben hornyolt — oldaltöredékeket) gyűjtöttünk. Ugyanitt hozott napfényre középkori leleteket Székely Zoltán 1957-es ásatása is. A dák kori földvárnak ezt a külön lehatárolt, a középkorban lakott részét méretei, formája és leletei a kis méretű Árpád-kori, magánföldesúri földvárakkal rokonítják. Feltételezzük, hogy a földvár Galambfalva birtokosa(i)nak, illetve a falu népének mensvára, menedékhelye lehetett a 13—14. század folyamán. (37. t. 10.; 80. t. 4.)

A földvár területén, az Árpád-korban is lakott dombtetőtől K-re az 1967-es ásatás négy középkori, keletelt, melléklet nélküli temetkezést is feltárt (két felnőtt, két gyermek). Az egyik felnőtt koponyájába négyzetes keresztmetszetű, nyéltüskés számszerj-nyílhegy fúródott. Ennek alapján a sírt a 13. századnál későbbinek tartjuk.

1 Orbán I. 30. Orbán nyomán: *Martian* (1920) 31.

2 Roska (1942) 192.

3 Ferenczi—Ferenczi (1958) 19.

4 Székely (1959b) 194.

5 Popescu (1967) 527.; Popescu (1968) 683.; Ferenczi—Ferenczi (1973) 340.; Ferenczi—Ferenczi (1974) 137—150.; Ferenczi—Ferenczi (1978) 85.; Ferenczi—Ferenczi (1981) 387—403.

6 Ferenczi—Ferenczi (1981) 391. lap 5. jegyzet.

15/13a. VÁR, VÁGÁS-PATAK: ○ D

Ferenczi Géza és István megemlíti, hogy a Vártól közvetlenül D-re, a Vágás-patak bal partja fölé emelkedő magas teraszon dák település 5—10 cm vastag kultúrreége látható. Kutatóárkos ásatásuk egy dák kori cserepekkel datált, földbe ástott objektum feltárását eredményezte.¹

Terepbejárásunk során, a kaszálóval borított lelőhelybe bevágó szekérút oldalában mi is találtunk néhány dák kori cserepet.

Ferenczi István szerint² a földvártól 5—600 m-rel lefelé, a Vágás-patak völgyében egy dák kori település nyomai láthatók, melyet a patak már nagyrészt elmosott. Ezt a településmaradványt már meg sem találtuk. (1986—1987)

1 Ferenczi—Ferenczi (1981) 392—393.

2 Ferenczi—Ferenczi (1987) 91.

15/14. KÁPOLNA: ○ Ő, B, V?, D

A Fenes-patak és a Nagy-Küküllő egybefolyása fölötti, szántott teraszon Ferenczi István jellegtelen őskori cserepeket gyűjtött.

A Fenes-patak bal oldalán emelkedő, É felé elhegyesedő és kissé lejtő teraszon, kb. 120—150 m-es területen, az alacsony kukoricavetésben sok cserepet találtunk. A kerámia többsége bronzkori (a perem alatt kerek szalagfüllel ellátott fazéktöredék, rovátkolt szalagokkal díszített perem- és válltöredékek). Néhány lapított, félkör alakú,

lefelé álló bütyükfülről nem tudtuk eldönteni, hogy a kora vaskor végéről vagy pedig a korai dák korból származik. Egy finom, szürke anyagú fültörredék dák kori. A lelőhelyen ezen kívül pattintásnyomokat mutató kötőredékekre, egy fél orsógombra és egy töredékes fenékkőre bukkantunk. A lelőhely neve után gyanítható középkori épület- vagy településnyomokra nem akadunk. (1981, 1987)

1 Ferenczi—Ferenczi (1978) 95.

15/15. BELTERÜLET (347. SZÁM): o R, B—V, Á

A 347. számú ház kertjében és környékén, a Nagy-Küküllő ártere fölél emelkedő legalsó teraszlepcső szélén egy, pereme alatt többsoros benyomkodott mintával díszített, Coțofeni-kultúrács cserepet, számos, kannelúrács díszű, fekete, késő bronzkori edénytörredéket (Hallstatt A—B) és sok Árpád-kori cserepet találtunk (11/12—13. század). Ez utóbbiak közül szélükön megvastagodó, kihajló peremeket, egyenes- és hullámvonalakkal, illetőleg benyomkodással díszített oldaltörredékeket és cserepüstök kis peremtörredégeit említjük. A lelőhely D-i szélét a vasúti töltést kísérő széles és mély árok vágja át. (1988)

A Nagyalambfalva területén, közelebből ismeretlen lelőhelyen, a vasút építéscor talált késő bronzkori bronzeszközök (l. 15/***), valószínűleg itt kerültek elő.

Az Árpád-kori leletek a középkori Galambfalva tárgyi emlékei. A falu neve a *Galamb* régi magyar személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnévnek az összetétele.

A falu első írásos említése az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben maradt ránk. 1333-ban, az évi két részlet fejében Galambfalva Jakab nevű papja 6 báni dénárt fizetett (Jacobus de villa Salonib solvit VI. banales). 1334-ben a falu félvi tizede 3 régi báni dénár volt (Petrus sacerdos de villa Galamb solvit III. banales antiquos).¹

1456-ban V. László nemesi címet adományozott a *Galambfalva*-i István fia Antalnak és György fiainak, Andrásnak, Péternek és Gergelynek.² A megadományozottak közül *Andreas Georgij de Galambfalua* 1459-ben Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány embereként járt el egy határperben.³ 1468-ban Székely Imre (Emericus Zekel de Galambfalva) eltiltotta Vingárti Geréb Jánost Spring, Drassó és Sebeshely jogtalan birtoklásától.⁴

1484-ben a galambfalvi Mihály fia Bálint a krakkói egyetemen tanult.⁵ 1494—1501 között ugyanott tanult egy Tamás nevű galambfalvi fiatal is.⁶

1507-ben Geréb Márton és Kaczay Antal egy galambfalvi részjóság (portio Galambfalua) fölött perelt.⁷ 1538-ban az Udvarhely-széki primorok között szerepelt *Franciscus Kachai de Nagh Galambffalua* neve.⁸ 1560-ban a bethlenfalvi Geréb János elcserélte nagyalambfalvi örököl (szántóföld, kaszáló, erdő, tó, malomhely) és pénzen vett birtokrészt *Hestfalvi* (Héjasfalvi) Gergelynével.⁹

1567-ben a lófők 25 dénáros adójegyzéke *Nagij galomfalwan* 31 portát tüntet fel.¹⁰

1569-ben János Zsigmond új adománylevelet adott Gagyi Márk galambfalvi részjóságára.¹¹ A főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint a fejedelem 40, Bogáthi Boldizsár nyolc, Héjasfalvi Pál két egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.¹² A 16. század végén e feltűnően sok jobbágy (akik közül sokan nyilván az 1562-es felkelés után jutottak jobbágysorba) közül csak kevésnek az említésével találkozunk: 1589-ben Forró János egy jobbágyáról, 1595-ben Forró János özvegyének egy másik jobbágyáról maradt adat,¹³ 1596-ban Alard Ferenc (egregius) két jobbágyának nevét jegyezték fel.¹⁴

Az 1566-ban lófő rendű Kovács Balázs (Balas Kouacz) 1577-ben már nemes emberként szerepelt.¹⁵ Utóda, a szintén nemes Kovács András után (mh. 1596) a következő hadi felszerelés maradt: sisak, páncél, kopja, szablya, ló kantárral és nyereggel.¹⁶ 1595-ben nemesként említik Nagyalambfalván Geréb Mihályt és Mihály Jánost.¹⁷ 1602-ben Bogáthi Miklós és Menyhért Bátori Zsigmondtól adománylevelet nyert a nagyalambfalvi birtokrészre és kúriára.¹⁸ 1627-ben az Udvarhely-széki nemesek *Catalogusa* Nagyalambfalván Mihály Ferencet tünteti fel,¹⁹ akinek özvegye 1656-ban a nagyalambfalvi birtokrészt, jobbágysorát és házat, Kadics vagy Mátyás Katának juttatta, ő pedig férjének, Sándor Gergely Udvarhely-széki alkirálybíróának adta.²⁰ A nagyalambfalvi Sándor Gergely 1676-ban is a szék alkirálybírója volt.²¹

Nagyalambfalván udvarháza volt Koroknai Alia Sámuel Udvarhely-széki főkapitánynak is, kinek halála után, 1639-ben a galambfalvi udvarház özvegyére, Lorándffy Katára és leányára, Alia Máriára szállt,²² aki Kemény Simon első felesége volt. 1622-ben I. Apafi Mihály Szombatfalvi Istvánnak adományozta a hűtlen Kemény Simonról a fuscusra szállt nagyalambfalvi birtokrészt és nemesi udvarházat.²³

1664-ben Apafi Mihály fejedelem egy nagyalambfalvi (nemesi?) házat (domum) adományozott az agyagfalvi Sánta Györgynek.²⁴

Néhány 16—17. századi adatunk a terület gazdálkodására, a galambfalviak vagyoni helyzetére vonatkozik. A falu határában 1607-ben trágyázott szántóföldeket említettek,²⁵ a mezőgazdasági termékek közül búza (1594-ben egy köböl búza fél forintot ért),²⁶ len és kender fordul elő az iratokban. Ez utóbbiakból a 17. század elején kötél-

nemű, kenderhám, gyepelő, törő és fehérnemű készült.²⁷ 1595-ben a lófő rendű Benedek Péter²⁸ és felesége javai között 16 ökör, két tulok, egy tehén, egy ló, nyolc sing karasia posztó és némi készpénz szerepelt.²⁹

- 1 MonVat I. 115, 133.
- 2 SzOkl I. 170.
- 3 Uo. 177, 179.
- 4 Ub VI. 336.
- 5 Tonk (1979) 344.
- 6 Uo. 338.
- 7 SzOkl VIII. 225.
- 8 SzOkl II. 41–42.
- 9 SzOkl V. 77–78.
- 10 SzOkl II. 219.
- 11 Uo. 267.
- 12 SzOkl IV. 39.
- 13 SzOkl ú. s. I. 59.; II. 211.
- 14 SzOkl ú. s. II. 238.
- 15 SzOkl II. 198–199.; SzOkl ú. s. I. 17.
- 16 SzOkl ú. s. II. 125, 258.
- 17 Uo. 211.
- 18 SzOkl V. 174.
- 19 Jakab—Szádeczky (1901) 354.
- 20 Uo. 388.
- 21 Kemény gyűjt. TransPoss (Nagygalambfalva).
- 22 Jakab—Szádeczky (1901) 377–378.
- 23 Uo. 388.
- 24 Kemény gyűjt. TransPoss (Nagygalambfalva).
- 25 Imreh—Pataki (1969a) 132.
- 26 SzOkl ú. s. II. 174.
- 27 Imreh—Pataki (1969a) 137.
- 28 Vö. SzOkl V. 315.
- 29 SzOkl ú. s. II. 211.

* * *

▼ + B—V, Ge?

1887-ben, a vasút építésekor két tokos-füles bronzbalta és egy bronz lándzsahegy került elő a faluban; ezek az ENM-be jutottak.¹ Két további tokos-füles balta az SzkVM-be, két másik az SSzGyM-be került.² Az SzkVM-be jutott baltákat nem sikerült azonosítanunk, a közölt leltári számokon ugyanis ma más tárgyakat őriznek. Ferenczi István és Székely Zoltán feltételezte, hogy az ismeretlen lelőhelyű, késő bronzkori bronztárgyak a Várfelén kerülhettek elő.³ Terepjárásaink során megfigyeltük, hogy Nagygalambfalva határában a vasútépítés csupán a 15/15. számú, késő bronzkori lelőhelyet érintette, így a fenti tárgyakat, vagy azok nagyobbik részét ehhez a lelőhelyhez kapcsoljuk.

1976-ban a Fenes-patak jobb oldalán húzódó Gógány nevű erdőbe vezető út készítéséhez szállított kavicsból, Nagygalambfalva és Décsfalva határán, kétélű, keresztvas nélküli vaskard került ki (teljes h. 88,6 cm), mely Lakatos András erdész ajándékeként az SzkVM-be jutott.⁴ Az már a sok tudakozódás ellenére sem derült ki, hogy a kavicsot melyik közeli Küküllő-szakasról hordták az útépítéshez. A fegyver legjobb analógiái a gepida kétélű kardok.

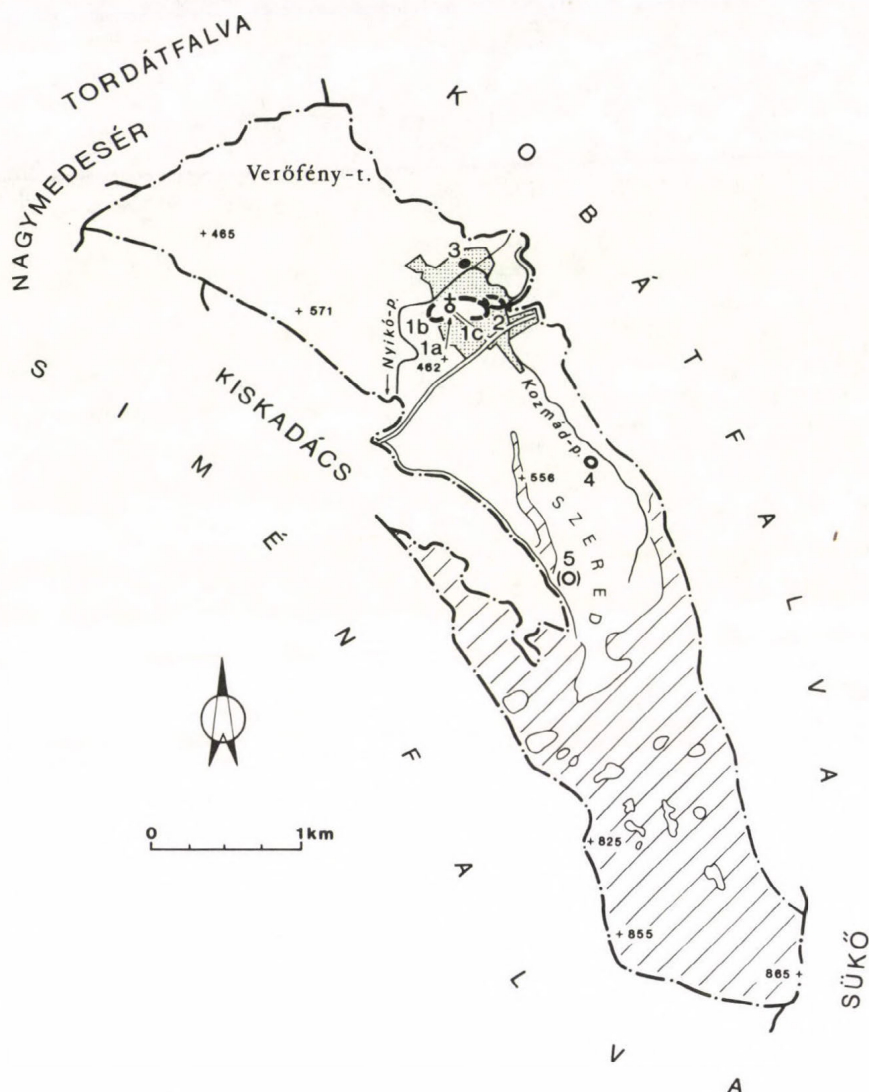
- 1 Martian (1920) 31.; Roska (1942) 192. (Lsz: 10062—63, IV. 2590); Petrescu—Dîmbovița (1977) 133, 314/14, 17—18. ábra. A két bronzbalta helyett tévesen három késő bronzkori sarlóról ír: Ferenczi—Ferenczi (1958) 20.
- 2 Roska (1942) 192.; Székely (1966) 34, VIII/3. ábra.; Petrescu—Dîmbovița (1977) 133, 314/15, 19, illetve 314/13, 16. ábra.; SzkVM Lsz: 45, 49.; SSzGyM Lsz: 25/1891, 27/1891.
- 3 Ferenczi—Ferenczi (1958) 20.; Székely (1966) 34.; Ferenczi—Ferenczi (1974) 137.
- 4 Lsz: 3609.

— — —

Posta Béla tévesen Nagygalambfalváról származtatja az ENM-be jutott szentháromsági (Maros m.) középkori harangot.¹

- 1 Posta (1902) 298—301.

16. NAGYKADÁCS (Cădăciu Mare, Hargita megye, 794,1 ha)

A Nyikó bal oldalán, 465 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu határa a völgy mindkét oldalára kiterjed. A falu körül a völgysíkot a kevés gyümölcsös mellett szántóföldek borítják, a domboldalakon ugyancsak szántókat, valamint kaszálókat, legelőket, a falu D-i határában, az 580 m-ig felemelkedő dombtetőkön pedig nagyobb bükkerdőt találunk.

16/1. BELTERÜLET

A középkori település a mai falu alatt feküdt. Pusztá személynévből származó neve a régi magyar *Kada*-cs képzős változata.

Középkori oklevelekben a falu neve Akadács, (A)Kadácsfalva, Kadács, a 17. században Nagykadács vagy Felsőkadács formában fordul elő.¹

1505-ből maradt fenn *Michael Akadachi* neve.² Barabás Samu ugyan Akadácsot Maros-székbe helyezi,³ véleményünk szerint azonban a fenti adat Kadács első, ismert írásos említése.

1518–1519-ben *Semijen* Péter „de akadach(falva)” névvel találkozunk.⁴ 1566-ban a János Zsigmond hadában részt vett főemberek és lófők jegyzékében *Kadach* öt lófővel és egy gyaloggal szerepel, négyen kiestek a lőfő-ségből.⁵ Ugyanez a jegyzék Rugonfalván *Kadachij* Gáspárt említi.⁶ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adólajstromában *Kadachij* nyolc portával szerepel.⁷ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint a fejedelem hét és fél jobbágytelek, *Simien* Péter pedig (nyilván a korábban idézett Semjén Péter leszármazottja) két jobbágytelek után adózott.⁸ 1592-ben a siménfalvi Székely Mózesnek is volt két nagykadácsi jobbágya.⁹ 1596–1627-ből a ka-

dácsi nemes Semjén Miklósról,¹⁰ 1597-ből a „nobilis”ként említett Mihály Péterről¹¹ tudunk. Ez utóbbi az 1602-es lustrában csak lőfőként szerepel.¹²

1597-ben Nagykadács és Kobátfalva között, a Konyha-patakon malom működött, tulajdonosa a kadácsi Imrefi Péter volt.¹³ 1635-ben a falu a szomszédos Siménfalvával perel a kadácsi erdő használata miatt (l. Siménfalva története). A 17. században a Kadácsnál elfolyó „Fejerniko vize”-ről¹⁴ és egy gátról is hallunk.¹⁵

1 SzTA HtAd (UstT 88/a, 1625: *Felseo Kadaczij*); Uo. (AKTLvt, a Pálffi család lvt., 1685: *Nagy Kadaczij*).

2 SzOkI I. 308.; VIII. 220.

3 SzOkI VIII. 431.

4 SzOkI I. 332–334.

5 SzOkI II. 202, 205.

6 Uo. 199.

7 Uo. 219.

8 SzOkI IV. 39.

9 SzOkI ú. s. II. 23.

10 Uo. 254.; SzOkI V. 314.; *Jakab—Szádeczky* (1901) 354.

11 SzOkI ú. s. II. 338.

12 SzOkI V. 314.

13 SzOkI ú. s. II. 338.

14 SzTA HtAd (AKTLvt. a Pálffi család lvt., Nagykadács 1697.).

15 Uo. (1640)

16/1a. BELTERÜLET, UNIT. TEMPLOM: ♂ ♀ Kk

Nagykadácsban középkori templomról nem tud a szakirodalom, s léteire történeti adatok is alig utalnak. Egy 1513-ban nyomtatott könyv possessor-bejegyzései között olvasható: „Sum luce plebany de kadachy”.¹ Az 1695-ös ádamosi zsinat végzéséből tudjuk, hogy a 17. század végén a két Kadács Tarcsafalva filiája volt, és a tarcsafalvi lelkész pénteki napon tartott istentiszteletet Nagykadácsban.²

1985-ben, az épület alaposabb megfigyelésekor kitudt, hogy az újkori, de keletelt templomhoz kapcsolódó Ny-i torony középkori. A torony bejárata D-ről nyílik a földszinten. A második szintről ma elfalazott, szegmentíves ajtó vezetett az egykori Ny-i karzatra. Záradékát téglából rakták (téglaméret: 29–31×15×5,5 cm). Az elfalazással részben takart bétletén késő középkori bekarcolásokat, feliratokat láttunk. A torony fala elválnak a hajóétól, építőanyaga faragatlan homokkő. A késő középkori épület pusztulásával vagy átépítésével hozható kapcsolatba az 1773-as vizitációs jegyzőkönyv egyébként nehezen értelmezhető leírása, mely a nagykadácsi unitárius fatemplomról a következőket mondja: „Vagyon egy Fa Templom, körülötte deszka czinterem. Ebben a czinteremben egy ágason vagyon egy közép szerű nagyságu Harang [...] ez az Irás vagyon rajta: 1681”.³

Az unitárius parókia kertjében egy késő gótikus, élszedett profilú, kő nyílászkeret-töredéket találtunk, mely szintén a középkori templomból származik. (1985) (83. t. 6–7.)

1 Csíkszeredai Múzeum, csíksomlyói ferences rendház könyvtára, Lsz: 3759.

2 *Ürmösi* (1876) 361.

3 *Matrix* 1779, 61.

16/1b. BELTERÜLET: ♂ ♀, Á—Kk

Nagykadács Ny-i szélén, az mtsz. gazdasági épületei és a Nyikó között fekvő kertekben, a Nyikó ártere fölél emelkedő teraszon, egy atipikus őskori (?) és néhány Árpád-kori cserepet (az egyik oldaltöredéken körömbenyomásos dísz), 13–17. századi edénytöredékeket és egy 15–16. századi csempedarabot találtunk. (1981, 1985)

16/1c. BELTERÜLET: ♂ ♀, Á—Kk

Az 1950-es években az unitárius parókia kertjében 15–16. századi kályhacsempetöredékek kerültek elő, melyek az SzkVM-be jutottak; l. *Benkő—Ughy* (1984) 57–58.¹

Terepbejárásunk során az unitárius parókia kertjétől a K-i faluszélig terjedő területen fekvő kertekben, a Nyikó fölél emelkedő, kavicsos-homokos talajú alsó teraszlépcsőn, zömmel a terasz peremén húzódó sávban köveket, paticsdarabokat, cseréplenyomatos kemencetapasztás-darabokat, állatcsontokat láttunk, és sok középkori cserepet gyűjtöttünk. A legkorábbiak a 11–12. századból származnak (egyszerű, kihajló, élesen levágott vagy legömbölyített peremek, egyenes- vagy hullámvonalas oldaltöredékek, cserépüst kis peremtöredéke), viszonylag sok a 13. századi cserep, és több töredék képviseli a késő középkort is (14. századi galléros peremtöredékek, hornyolt díszű edényoldalak, 15–17. századi fazékperemek, finoman iszapolt, sárgászörös anyagú kancsók fül- és peremtöredékei, 17. századi, sűrűn barázdált válltöredékek). Előkerült több kályhaszemdarab is, az egyiken vörös festés nyomai látszanak. Ezen kívül két atipikus őskori cserepet is találtunk. (1985)

1. SzkVM Ngy. Lsz: 1127, 1129–1131, 1366.

16/2. PÁLFFI-KERT: o R, Sz

Nagykadács K-i szélén, a Nyikó és a Kozmád-patak által szegélyezett, ÉNy felé lejtő alsó terasz kavicsos-homokos, fekete talajú, kapált felszínén több Coțofeni-kultúras cserepet, bazaltszilánkokat, áglyenyomatos paticsdarabokat, továbbá egy késő népvándorlás kori, hullámvonalkötegekkel díszített oldaltöredéket gyűjtöttünk. (1985)

16/3. GÁL-KERT: o ?, Kk

A Nyikó jobb partján fekvő alacsony teraszon, kb. 70 m-es foltban, egy kézzel formált, meghatározhatatlan korú cserepet és 15–17. századi mázatlan edénytöredékeket gyűjtöttünk, köztük egy kései, tál alakú kályhaszem igen vékony peremtöredékét is. (1985)

16/4. CSERESNYÉS: o Ő, R?

A Kozmád-patak bal oldalán, ÉK-re lejtő domboldal alsó, vetéssel borított teraszán, mintegy 50–60 m-es foltban, kevésbé jellegzetes őskori, anyaguk alapján talán Coțofeni-kultúras cserepeket és bazaltszilánkokat találtunk. (1985)

16/5. SZERED: o ? Kk

1955-ben Kiskadács *Szered* nevű határrészeiben, szőlő rigolírozása közben, kb. 60 cm mélyről, mázatlan kályhacsempe töredéke került elő. Körülötte egyéb leletet nem figyeltek meg.¹ A szóban forgó területen, mely a Szered-patakának katlanszerűen kiszélesedő, Kis- és Nagykadács között megoszló, legelővel borított völgyfője, terepbejárásunk során nem találtunk régészeti leleteket. Szőlők ma a völgyfő ÉK-i oldalán, a Nagykadácshoz tartozó határrészen vannak. Régészeti leletekre ott sem bukkantunk. (1987)

1 Benkő—Ughy (1984). 57.

A Nagykadácson *Kadicsa-váraként* feltüntetett földvár (az elnevezés Orbán Balázstól származik) Siménfalva—Várhegy (21/16. lelőhely) név alatt szerepel.

17. NAGYKEDE (Chedia Mare, Hargita megye, 539,7 ha)

A Kedei-patak völgyfőjében, 500—525 m tengerszint feletti magasságon fekvő kis falut 600 m körüli kopár, illetve kisebb erdőkkel borított dombok övezik. A domboldalak alsó régiójában szántókat, fölöttük kaszálókat és legelőket találunk.

17/1. BELTERÜLET: o R, D, Sz—Á, Kk

A falu Ny-i felén, a református templomtól ÉK-re fekvő, DK-re lejtő, teraszos kertekben áglyenyomatos paticsdarabokat, sok cserepet és egy kettőskónikus orsógomb felét találtuk. A legkorábbi cserepek fenyőágszerűen bekarcolt, illetve egymás alatti sorokban benyomkodott mintájuk szerint a késő rézkori Coțofeni-kultúra korából származnak. Néhány cserép, köztük egy finom, szürke anyagú, korongolt talpastál peremtöredéke dák kori. Több egyenes és hullámos vonalköteggel díszített töredékről nem tudjuk eldönteni, hogy késő népvándorlás kori vagy pedig már Árpád-kori, így csak tág határok között keltezhetjük őket a 9—11. századra. A leletek többi része a 12—13. századból, néhány cserép a késő középkorból származik (14—15. századi hornyolt oldaltöredékek, 16—17. századi, belül zöldmázás lábas aljtöredéke, jellegzetes profilú 17. századi fazéktöredékek, finom, szürkésfekete anyagú, redukált égetésű edénydarab). (1983)

A középkori leletek a mai falu alatt fekvő középkori Nagykeede tárgyi emlékei.

A falu neve a *Kede* régi magyar személynévből keletkezett.

Ernst Wagner szerint a falu neve először 1436-ban, Kedei János tordai főispán nevében fordul elő,¹ de a magunk részéről ezt az összefüggést bizonytalannak érezzük. Az a Kedei Kelemen és Ferenc, akinek nevével 1505-ben találkozunk, a feljegyzések szerint „primipili [...] sedium WdWarhel et Kerezthwr” voltak.² 1566-ban a János Zsigmond hadában részt vett főemberek és lófők listáján *Nagij Kede* két lófővel szerepel.³ Egy évvel később, a lófők 25 dénáros adójegyzékében Nagykedénél öt portát találunk.⁴ 1576-ban a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint Bornemisza János három egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁵

1600-ban Nagykeede a szomszédos Kiskedével perel bizonyos erdők használata miatt, „hogy ne horgyak mi akaratunk nelkeöl”. A vitás terület „el kezdwen az Zaldopos berczi[n], ky eleö kerwl Eorhegy teteiere, arrol ki be megyen az gyortianosra, Eznek az Nagy kede felol walo felet tiltottuk mi megh.”⁶

1. Wagner (1977) 306.

2. SzOkl I. 308.; VIII. 220.

3. SzOkl II. 201.

4. Uo. 219.

5. SzOkl IV. 39.

6. SzTA HtAd (Nagykeede: UszT 15/256.)

17/2. KÖZÖSFÖLE: ◦ B—V?, Kk

Nagykede ÉNY-i végében, a 22. számú ház kertjében és a fölötte fekvő, ÉÉK-re lejtő, szántott teraszokon egy őskori, valószínűleg késő bronzkori—kora vaskori edénytöredéket és sok 15. századi cserepet (mázatlan, vörösre égetett fazekak darabjait, finoman iszapolt, vörös anyagú kancsók töredékeit) és számos tál alakú kályhaszemtöredéket gyűjtöttünk. Az egyik darab alacsony, tálka alakú, 15. századi kályhaszemből származik. (1983)

17/3. VERŐFÉNY: ◦ Ő, R, Sz—Á

1975-ben a lelőhelyen, Raffay Dénes kertjében Molnár István és Székely Attila rövid szondázó ásatást végzett, és késő népvándorlás kori—kora Árpád-kori cserepeket találtak, kézzel, illetve lassú korongon készült fazekak darabjait és egy korsó nyaktöredékét. A peremek belső oldalára karcolt hullámvonalkötegek, az oldaltöredékeken látható, gyakran egymásba vágó egyenes és hullámos vonalkötegek alapján a leletek zömét a 9—10. századra, néhány további peremtöredéket a 11. századra keltezünk. Két őskori, Coţofeni-kultúras cserép is előkerült.¹

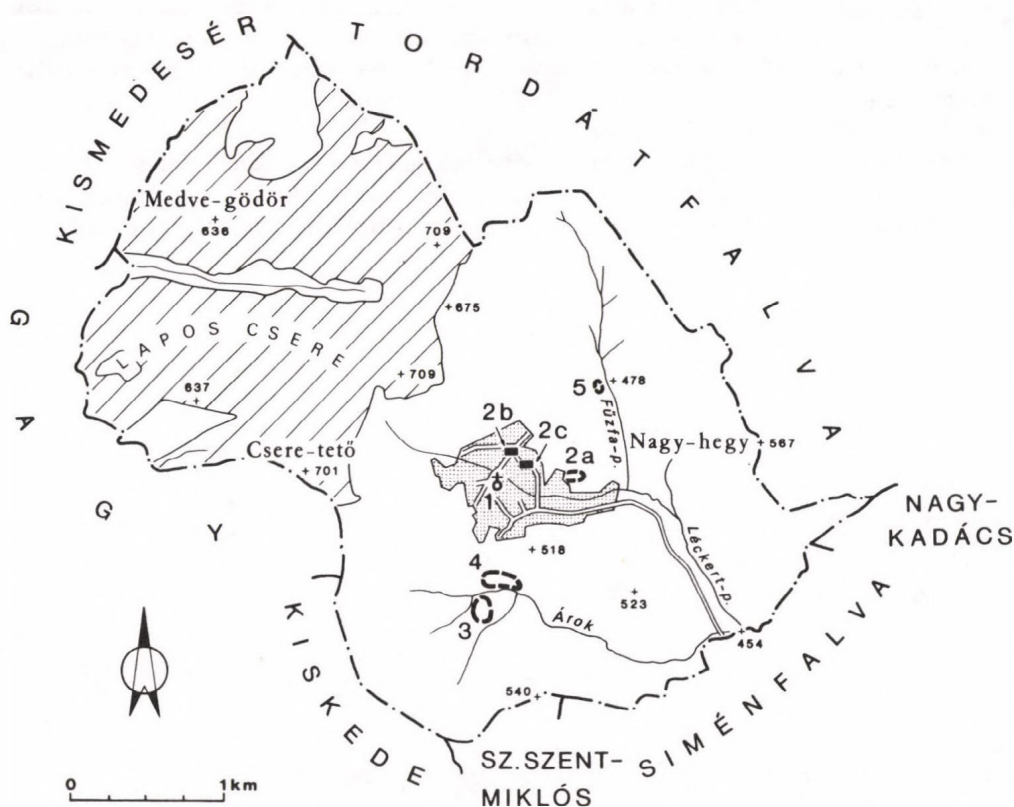
Terepbejárásunk során, az unitárius templomtól DDNy-ra fekvő, D-re lejtő szántott oldalban, a gázszonda betonalapozása mellett kis, 40—50 m-es foltban néhány atipikus őskori és számos késő népvándorlás kori—kora Árpád-kori cserepet és egy vassalakdarabot gyűjtöttünk. (1979, 1983)

¹ Az ásatásról dokumentáció nem készült. A leletek: SzkVM Lsz: 2902—2903.

17/4. JÉGVEREM: ◦ Kk

A Nagykedét K felől elhagyó országút fölött fekvő szántott, ÉÉK-re lejtő oldalban szórványosan 14—15. századi cserepeket találtunk, köztük egy finom, vörös anyagú töredéket is. (1983)

18. NAGYMEDESÉR (Medișoru Mare, Hargita megye, 1145,7 ha)

A Lékert-patak katlanszerű völgyfőjében, 515 m magasan fekvő falut szántóföldek és gyümölcsösök övezik. A települést szegélyező, 717 m-ig emelkedő dombok oldalán szántók, kaszálók és legelők terülnek el, a falu ÉNy-i határában erdő található.

18/1. BELTERÜLET

A középkori *Medesér* a mai falu alatt fekszik, neve száraz, vagy időnként kiszáradó medrű eret, vízfolyást jelent. Írott forrásban először 1566-ban tűnik fel. Ekkor, a János Zsigmond hadában híven szolgált főemberek és lófők névsorában *Meddeser* tíz lófővel szerepel,¹ egy személy pedig kiesett a lófőségből.²

1567-ben a lófők 25 dénáros adólajstroma *Medeseren* nyolc portát tart számon.³ 1576-ban a főemberek 50 dénáros adóösszeírása szerint a fejedelem tíz medeséri jobbágytelekkel rendelkezett.⁴

1606-ban Bocskai István fejedelem *Bartalyus* Mihály, György, Pál, János és Péter testvéreket libertinusi állapotukból kivette, a lófők közé sorolta, medeséri házukat pedig minden adó és rovatal alól felmentette, mentesítve őket a terményeik után járó kilenced és tized fizetése alól is, azzal a feltétellel, hogy a fejedelem parancsára kötelesek a hadban megjelenni.⁵

A 17. század legtehetősebb medeséri családja a Bencsér család. A 16. század végén még Bögzben élő család⁶ egyik tagja (Bencsér Ferenc) 1602-ben már a medeséri lófők között szerepel.⁷ 1606-tól hallunk a falu másik kiemelkedő családjáról, a Jeddiekről. Ez utóbbi évben a medeséri „Istvan Dyak scholaris Rector” írásba foglalta *Benczyer* Ferenc és felesége, Márta, továbbá Jeddi Tamás és felesége, Anna, közötti birtokcserét: „Jeddi Tamás [és felesége] Adnak [...] egy Darab heliet mely Zenafw vala, melynek vicin[u]sa egik Feleöl az Gyepw, mas feleöl az orzag utta az mely ki meg Palmalyan Gagý fele.”⁸

1648-ban a medeséri Bencsér Pált II. Rákóczi György a kozák hatmanhoz, Bogdan Chmielnickihez küldte egy fontos megbízatással.⁹

1654-ben Udvarhely-szék tisztjei között említik Bencsér György székülőt.¹⁰

1666-ban Jeddi Pál Apafi Mihálytól jobbágyul kapja Rettégi vagy Pulyoni Jánost, szökött udvari gyalogost.¹¹

Több adat is utal a falu egykori gazdálkodására, határhasználatára. 1590-ben Péterfi Lőrinc ezt vallotta: „Vala en nekem egj kis hold feöldem [...] medeseri hatarban, melj heljet hynak Falura Jeüö Feöldnek [...] melieth en megh szantottam, ganeztam vala, be is vettem vala, kiben jo buzam vala.”¹² 1596-ból egy vetéskestről

maradt adat.¹³ 1593-ban egy medeséri asszony és lánya „zwksegeknek es ehsegeknek jdeien” eladták két falubeliüknek kinn- és bennvaló örökségüket, pénzért, búzáért és zabért, összesen hét forint értékben.¹⁴ 1595-ben egy hatalmaskodás kapcsán pillanthatunk be a falu életébe. A peres iratban szerepel egy medeséri lófő háza (a szobában asztal és pad, a pitvarban sört lehet főzni), négyökrös szán, két, Medeséren élő román jobbágy (Gojna Antal és Mirche Mihály), egy itteni lófő szász nemzetiségű szolgája (Zaz János) és a helyi prédikátor, Jásfalvi Forró István (concionator verbi divini).¹⁵ 1598-ban egy körülkerített kaszálóról hallunk,¹⁶ 1603-ban egy „lo kert”-ről,¹⁷ 1625-ben pedig „egi tanorok kert”-ről olvashatunk.¹⁸

Nagymedesér a 17. század elején Firtosmartonossal perelt a határ és az erdők miatt. A per 1607-ben egyezséggel ér véget: „a bércezen a fakon kérészteket vagatank az Medeseri határ felől valo fele marada Medesernek az Martonos felől valo fele marada Martonosnak”.¹⁹ 1693-ban egy malmot, a „Gal molna”-t említik.²⁰

- 1 SzOkI II. 201.
- 2 Uo. 205.
- 3 Uo. 219.
- 4 SzOkI IV. 38.
- 5 *Jakab—Szédeczky* (1901) 318.
- 6 SzOkI ú. s. I. 322.
- 7 SzOkI V. 313.
- 8 SzKVM Adattár
- 9 *Szabó* (1975)
- 10 *Jakab—Szédeczky* (1901) 380.
- 11 *Szabó* (1975)
- 12 SzOkI ú. s. I. 160.
- 13 SzOkI ú. s. II. 238.
- 14 Uo. 164.
- 15 Uo. 221—225.
- 16 *Imreh—Pataki* (1969) 202.
- 17 SzTA HtAd (UzT 17/15.)
- 18 Uo. (UzT 116a.)
- 19 SzKVM Adattár
- 20 SzTA HtAd (Unit. Egyházak. Ivt. GenVis. 1693)

18/1. BELTERÜLET, UNIT: TEMPLOM: ⚔ □ Kk

Nagymedesér középkori templomát egy 1789-es leírásból ismerjük: „Kőből építettett középszerű Magosságu s kívölről 9 kő-lábokkal meg erősített, de már romladozásra hajlandó Temploma Sendely fedél alatt [...] A Templomnak két ajtaja, Nap nyugatról egyik s a más Délről [...] Mellyékei pedig mind két Ajtónak párkányos faragott kövekből szivárványoson; Ablakainak ketteje Napkeletre [...] más ketteje pedig délre és egy kised északra állanak [...] A Czintermén kívül ennek Napkeleti Ajtajánál vagyon Csere Fákából talpra kötéssel épült sendelyes fedelű Harangláb”.¹

A templomot 1805-ben lebontották. Az új, ma is álló épület² keletelt, feltehetően a régi alapfalak (egy részének) felhasználásával készült. A toronyaljba Ny-ról nyíló bejáratot és a toronyaljból a hajóba vezető Ny-i kapu belső oldalát egy-egy másodlagosan felhasznált gótikus kőkeret övezi. Ezek azt bizonyítják, hogy a középkori templomot a 14—15. század folyamán építhették. A toronyban egy kis méretű, plakettekkel díszített, 1496-ban Nagyszebenben öntött harangot őriznek.³

- 1 *Dávid* (1981) 221—222.
- 2 Uo. 221—224 (a korábbi irodalommal).
- 3 *Orbán* I. 118.; *Dávid* (1981) 223.

18/2a. BELTERÜLET, KERÉK-KERT, MTSZ: ○ Ő, Á—Kk

Az 1960-as évek végén az mtsz. mérlegháza előtt haladó út készítésekor 1,5 m mélyen 13. századi ép fazekat találtak és eljuttatták az SzKVM-be. A zömök, bekarcolt egyenes- és hullámvonallal, a nyaka alatt pedig benyomkodással díszített, tagolt peremű, nyolc küllős kör alakú fenékbélyeggel ellátott edény belsejében, a nyakáig terjedő felületen zöld oxidnyomokat figyeltünk meg, így feltételezzük, hogy egy — elkallódott — éremlelet edénye.¹ Feltehetően ugyaninnen került még egy 13. századi, spirálisan bekarcolt vonalakkal díszített nagy fazék peremtörédeke is az SzKVM-be. (37. t. 7.)²

1972-ben a lelőhely D-i részén, az mtsz. istállója fölött Molnár István és Székely Zoltán végzett kis, kutatóárok ásást. Két földbe mélyített házát tártak fel, 11. századra keltezett Árpád-kori edénytörésekkel, köztük cserépüstök peremdarabjaival. (29. t. 3—20.) Az egyik, 2,50×2,50 m-es ház Ny-i sarkában kerek agyagtűzhely (kemence?) állt. Ugyanott cserépből faragott orsókarikák és egy sarkantyútörődék is előkerült.³ Az ásás során késő középkori leletek is napfényre jutottak: mázatlan — vö. *Benkő—Ughy* (1984), Székelykeresztúr I/1. típus —,

továbbá fehér alapon vörössel festett (uo., Székelykeresztúr I/5. és IV/2. típusozhoz hasonló) kályhacsempedarakok, ezen kívül késő középkori—újkori vastárgyak is (töredékes olló és kés, valamint fúró és csiholó).⁴

Terepbejárásaink során Nagymedésér K-i szélén a falu utolsó házai és az mtsz. istállói fölötti, D-re lejtő, szántott oldalon kő- és paticsdarabokat, pattintott őskori pengét, kevés atipikus őskori, továbbá ritkásan, kevésse jellegzetes 12—13. századi, valamint késő középkori cserepeket (a perem alatt keskeny bordával tagolt, 14—15. századi fazéktöredéket, hornyolt edényoldalt, 16—17. századi mázatlan fazékperemeket, jól iszapolt, vörös anyagú kancsók oldaltöredékeit, kis méretű, mázatlan csempetöredéket) gyűjtöttünk. (1979, 1985)

1 Székely (1974a) 2. ábra; SzkVM Lsz: 1776.

2 Lsz: 3822.

3 Az ásatás Árpád-kori leletei: SSzGyM Lsz: 16777—16778, 17122.; Székely (1974a) 91.; Székely (1974—1975a) 59—60., 66.; Morintz (1973) 381.

4 SzkVM Lsz: 3826—3835.

18/2b. BELTERÜLET, BENCSEKERT: Kk

Nagymedésér É-i szélén a Szőlőtető D-i lábánál fekvő házak alapozásakor évtizedekkel ezelőtt alapfalakat találtak, melyek valószínűleg a 16—18. században Medeséren birtokos Bencsér család kúriájának maradványai. A lelőhely fölötti Szőlőtetőn az utolsó Bencserek egyikének kopott, 18. századi sírkövére bukkantunk. (1985)

18/2c. BELTERÜLET, KŐHÁZ-KERT: Kk

A fenti lelőhelytől 150—200 m-rel DK-re, az iskolától ÉNy-ra egy kertet Jeddi- vagy Kőház-kertnek neveznek. A terepbejárásra nem alkalmas, művelés alatt álló kertben a 17. századtól Medeséren élő nemes Jeddi család udvarháza állhatott. (1985)

18/3. BORSÓFÖLD (SZÉNAKERT): V—D, Sz

A lelőhelyet már Orbán Balázs is ismerte, és egy, a tatárjáráskor elpusztult középkori falu helyének tartotta, melynek „fekhelyét [...] vastag cserepek és pinczehelyek jelölik”.¹

1925 táján a Borsóföldről szántás közben napfényre jutott érmék kerültek a nagymedéséri László Péter érme-gyűjteményébe, majd innen az SzkVM-be. Az egyik érme Philippus Arabs 247-ben vert nagybronz, egy kis-bronz II. Constantinus idejéből (323—361), két másik Valentinianus (364—375) korából származik.²

Az 1950-es években a területet traktorral felszántották, és ez alkalommal dák kori leletek, finom, szürke anyagú talpastál, tál és csésze töredékei, orsógomb és egy tausirozott vassarkantyú kerültek felszínre és jutottak az SzkVM-be.³ (10. t. 2.)

1957-ben Molnár István szondázó ásatást végzett a Borsóföldön. Finom, szürke anyagú, korongolt, illetve durva, kézzel készített dák kori edények töredékeit (egy lencse alakú palack oldaltöredéke a kelta agyagművességre emlékeztet), vascipó darabját, őrlőkődarabokat tárt fel.⁴

1958-ban Molnár István Székely Zoltánnal tovább kutatta a települést. 30—40 cm vastag kultúrrejteget észleltek, melyben dák kori cserepeket találtak. Ezeket Székely Zoltán a római kori bennszülött lakosság hagyatékának határozta meg.⁵

1972—1973-ban újabb ásatást végeztek a lelőhely északi részén (Molnár István, Székely Zoltán, Székely Attila). Kiástak egy 4×2,5 m-es, földbe mélyített házat és dák edénytöredékeket, továbbá orsógombokat, őrlőkődarabokat, vaskéseket, nyéllyukas vaskésőt, zabla csavart díszű oldalpálcáját, vas törpengét és egy bronztorquest találtak.⁶ A települést Székely Zoltán ez alkalommal Latène II. korúnak,⁷ máskor Kr. e. 4—3. századnak tartotta,⁸ ezen kívül 6—7. századi leleteket és két késő népvándorlás kori, kötőzhelyes házat is említett.⁹

A borsóföldi ásatások SzkVM-ben őrzött anyagát áttekintve, a legkorábbi edénytöredékek a kora vaskor kései, illetve a dák kor korai („protodák”) szakaszából származnak: köztük nagy méretű tárolóedény oldaltöredéke, lefelé álló, lekerekített sarkú, téglalap alakú, lapos bütyökkel, behúzott peremű, a perem alatt bütyökkel díszített táltöredékek, kézzel készült talpastál peremtöredéke található.

A leletek többi része a dák kor kései, Kr. e. 1. század—Kr. u. 1. századra keltezhető periódusából származik: sok finoman iszapolt anyagú szürke, ritkábban vörös edénytöredék (tálak, talpastál, kancsók darabjai), emellett kézzel formált, benyomkodott vagy bevagdalt bordával tagolt oldaltöredékek, fésűs díszű töredékek, kerek, néha benyomkodással tagolt bütykök. Egy töredék grafitos anyagú, seprűzött díszű kelta csöbörből származik, egy oldaltöredék pedig lencse alakú palack darabja.

Terepbejárásunk során a lelőhellyel kapcsolatban a következőket figyeltük meg. A lelőhely az Ármék nevű völgy kétoldal egy-egy kis vízfolyással határolt fejében fekszik, K-re lejtő, régi művelési teraszokkal tagolt oldalon. A domboldal felső, meredekebb teraszokkal tagolt részét Borsóföldnek, az alsó, lankásabb részét Szénakertnek hívják. A lelőhely mindkettőre kiterjed, de nagyságát a legelővel borított területen csak hozzávetőlegesen, a vakondtúrásokból kikerülő apró cserépdarabkák alapján becsülhettük meg (kb. 200×150 m). Alsó, K-i részén,

néhány géppel kifordított fa tövének kevés kora- és késő vaskori cserepet, őrlőkődarabokat és egy vízszintes vonalkötegekkel díszített, késő népvándorlás kori cserepet gyűjtöttünk. (1985)

Sem az ásatási, sem pedig a terepbejárási anyagban nem találtunk 4. századi (Csernyahov-marosszentannai kultúrák) leleteket. Ezt azért hangsúlyozzuk nyomatékkal, mivel Székely Zoltán a korábban már említett római érmék idekerülését egy hipotetikus 4. századi településsel magyarázta. Így ezek — ha valóban a *Borsófield*-ön találják őket — más módon, talán egy késő népvándorlás kori telep révén jutottak ide.

1 Orbán I. 117–118.; Roska (1942) 171.

2 SzVM NumGyűjt Lsz: 1798–1801.; Székely (1961a) 804.; Mitrea (1961) 151; Mitrea (1961a) 590.; Székely (1969) 9–11, 68.

3 Lsz: 756–761.

4 SzVM Lsz: 2850–2851.

5 SzVM Lsz: 1127–1129, 2852–2854.; Székely (1961) 186–187.

6 SSzGyM Lsz: 16779–16797.

7 Székely (1976) 231–232.

8 Székely (é. n.) 43.

9 Uo.; Morintz (1973) 381.; Stoia (1975) 292.

18/4. TEMETŐ-HÁGÓ: ◦ Sz

A *Borsófield*-et É felől határoló Árok bal oldalán, DDK-re lejtő, alacsony vetéssel borított oldalon, a medeséri temetőtől DDK-re kb. 250–300 m hosszan elnyúló területen nagy, sötét foltokat láttunk, és bennük kézzel, illetve lassú korongon készült egyenes és hullámos vonalkötegekkel díszített, 8–9. századi cserepeket, őrlőkődarabokat, paticsot, kőtűzhelyekből származó égett homokkődarabokat találtunk. (1985)

18/5. KÖRTEFÁJA: ◦ U—R, B

Ezzel a lelőhellyel is úgy találkozunk Orbán Baláznál, mint a tatárjáráskor elpusztult középkori faluhellyel. Orbán említi azt a helyi hagyományt is, miszerint az unitárius templom (18/1. lelőhely) középkori harangja is Körtefájáról származik.¹

A Fűzfapatak völgyének közepén, a patak jobb oldalán fekvő alacsony, KDK-re lejtő, kaszálóval borított teraszon, a gázállomás K-i oldalán, a bevágódó földutak felszínén és egy frissen ásott gázvezeték árkanak visszatöltött földjéből kevésbé jellegzetes késő neolitikus—kora rézkori, továbbá a perem alatt több sorban benyomkodott mintával díszített Cotofeni-kultúra töredéket, karcolt spirál-, illetve rácsozott mintájú bronzkori (Wietenberg-kultúra) cserepeket, szűredény töredékét, pattintott szilánkokat, áglenyomatos, megégett paticsdarabot, állatcsontokat gyűjtöttünk. Középkori leletekre nem bukkantunk, így Orbán Balázs feltételezését a középkori faluhelyről nem fogadhatjuk el.

1 Orbán I. 117–118.; Roska (1942) 171.

◦ ? V; ▼ Ő, B—V

A Nagymedesér fölött emelkedő Őrhegyről írja Orbán Balázs, hogy „az Őrhegyközeli kútfontól golyóbist oly nagy mennyiségben mosott ki egy áradat, hogy vékáslag szedték azt [...]”.¹ Ugyanő a medeséri téglacsúróknél halmokat említ *Huporcs* név alatt.² Roska Márton írja, hogy a nagyenyedi Bethlen Kollégium múzeumában 4986 lsz. alatt Nagymedeséren talált kora vaskori, kétfülű tálat őriztek,³ a Székely Nemzeti Múzeumban pedig (SSzGyM) egy Medesérről származó bronz lándzsacsúcsot és tokos-füles baltát látott.⁴ Székely Zoltán a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium egykori gyűjteményéből egy 8 cm-es bronz tokos-füles baltát közölt.⁵ 1947-ben egy csiszolt, átfűrt kőbalta került Nagymedesérről az SzVM-be.⁶ 1963-ban két további, ismeretlen lelőhelyű csiszolt, nyéllyukas kőbalta jutott az SzVM-be, melyek évtizedekkel korábban kerültek elő a nagymedeséri határban.⁷

Székely Attila tanár elbeszélése szerint a nagymedeséri *Szólótetőn* az 1960-as években egy sír ásásakor az ott dolgozók két db deformálódott, sodrott aranykarikát találtak, melyek utóbb elkallódtak. A sír mellett Székely Zoltán és Székely Attila 1972-ben hitelesítő ásatást végzett, de semmiféle régészeti jelenséget nem észleltek.

1 Orbán I. 118.

2 Uo. 123.

3 Roska (1942) 171.

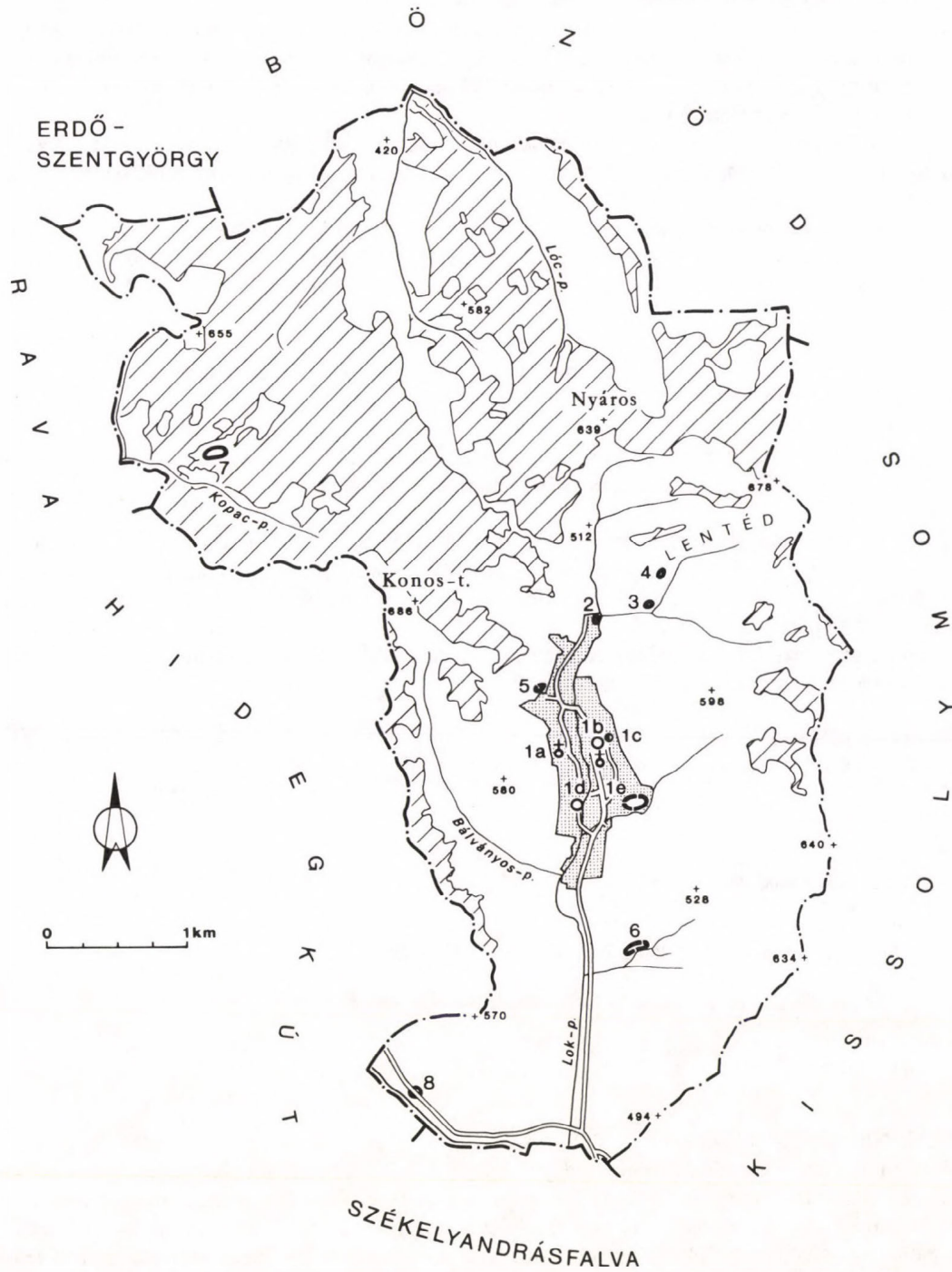
4 Roska (1929) 44. kép 2.; Roska (1942) 171.

5 Székely (1946) 47, 1. kép 5. — A tárgyat az SzVM-ben nem tudtuk azonosítani.

6 Lsz: 85.

7 Lsz: 1433–1434.

19. NAGYSOLYMOS (Șoimușu Mare, Hargita megye, 2321,7 ha)

A Nagysolymosi-patak mentén, 450 m tengerszint feletti magasságon fekvő falut K-ról és Ny-ról 600 m körüli, jelentős részben bükkösökkel borított dombok szegélyezik. A környék legmagasabb pontjának számító *Kónos-tető* 686 m magas. A völgyben szántókat, a domboldalakon legelőket és magas fekvésű szántókat, valamint kevés szőlőt találunk.

19/1. BELTERÜLET

A középkori település a mai falu alatt, a Nagysolymosi-patak két oldalán terült el. Árpád-kori eredetű neve *solymász* szolgálónépekre, vagy solymokban gazdag területre utal.

A falu neve először az 1332—37-es pápai tizedjegyzékben fordul elő. 1333-ban, az évi két részlet fejében „Beda sacerdos solvit de Solumus III. banales”.¹ 1492-ben egy oklevél keltezéséből az derül ki, hogy a széke-lyek Báthori István vajda elleni mozgalma *Naghsolmost* is érintette.²

A 16. század folyamán a szomszédos Székelyszenterzsébeten és Hidegkúton birtokos Eőssi család egyik ágának Nagysolymosban is volt földtulajdona. 1550-ben az agilisnek titulált *Michael Ewssy de Naghsolmost*ról olvas-hatunk.³ Egy másik nagysolymosi Eőssi-családtag, az 1574-ben már néhainak nevezett *Ladislau eossy de Soly-mos* lánya, Anna, Solymosi Benedek felesége volt.⁴

1567-ben *Nagij Solijmos* 27 portával szerepel a lófők 25 dénáros adójegyzékében.⁵ 1576-ban főrendű birto-kost nem tüntettek fel a faluban, kivéve a fejedelmet, aki az 50 dénáros adójegyzék szerint 32 egész jobbágytelek-kel rendelkezett.⁶

A 17. század első felében a Szenterzsébeten szintén birtokos Péchi Simonnak hat nagysolymosi jobbágya is volt;⁷ ezek minden bizonnyal az Eőssi-féle örökségből maradtak Péchire. Erre utal a székelyudvarhelyi fejedelmi várbirtok 1644-es urbáriumának egyik adata, mely szerint „Eossy Andras Tanorokja, mely Nemes embere volt, es az deficiálvan Peczy Simon bírta”.⁸

1645-ben a nótázott Péchi Simon öt vagy hat nagysolymosi jobbágya Gyulai Ferenc birtokába jutott.⁹ A ké-sőbb Kemény Jánosra szállt birtokrészt, annak halála után, 1662-ben — „cum curia deserta” — sepsiszentgyörgyi Daczó Jánosnak és nejének, Nemes Erzsébetnek adományozta Apafi Mihály.¹⁰

A nagysolymosi fejedelmi részirtok a 17. században is megvolt. A székelyudvarhelyi várbirtokhoz tartozó birtokrészen az 1644-es urbárium szerint három, marhával szolgáló jobbággy és három gyalogszeres jobbággy élt. Az előbbieket két-négy ökröt, egy-két tehenet, két-öt disznót tartottak. Ugyanaz a forrás Nagysolymost „nagy falu”-nak mondja.¹¹

A 17. század folyamán emelkedett fel a Koncz család. 1566-ban Koncz János még kiesett a lófősegből, 1602-ben azonban vagy ő, vagy hasonló nevű utóda Báthori Zsigmondtól újra lófőseget nyert.¹² 1642-ben Koncz Boldizsár lófő és fiai I. Rákóczi Györgytől nemességet, valamint címet kaptak.¹³ Ugyanő 1649-ben a sófalvi só-bánya kamarása,¹⁴ fiai közül András 1647—1651 között nótárius, 1667-ben pedig Udvarhely-szék alkirálybírája.¹⁵

1723-ban az alsó határban lévő malmot említették („A’ malomnál való kűs Lokban”), ugyanakkor feljegyez-ték „Az alsó Lokon a’ nagy hidnál” való helyet is.¹⁶

1 MonVat I. 115.

2 SzOkI III. 122—123.

3 SzOkI VIII. 282.

4 SzOkI IV. 29.

5 SzOkI II. 219.

6 SzOkI IV. 38.

7 Kemény gyűjt. TransPoss (Nagysolymos, 1639)

8 MOL, Erdélyi Fiscalis lvt. F 234, VI/a szekrény 3. C.

9 SzOkI IV. 279.

10 Kemény gyűjt. TransPoss (Nagysolymos, 1662); *Jakab—Szádeczky* (1901) 388.

11 Vö. 8. jegyzet.

12 SzOkI V. 175. Vö. uo. 316.

13 *Jakab—Szádeczky* (1901) 374.

14 *György* (1930) 698.

15 Kemény gyűjt. TransPoss (Udvarhelyszék)

16 SzTA HtAd (AKTLvt, Márkos lvt: Kissolymos)

19/1a. BELTERÜLET, REF. TEMPLOM: ♂ □ Kk

A falu Ny-i oldalán emelkedő *Bálványos*-hegy magas, K-re néző teraszán állt Nagysolymos középkori temp-loma, melynek Béda nevű papját az 1332—1337-es pápai tizedjegyzék említi (I. történeti rész). Antal nevű papja („Anthonius presbiter de Solijmos”) 1514-ben oklevelet állított ki.¹

A keletelt, Ny-i tornyos középkori épületet — a torony kivételével — 1847-ben lebontották; az új templom a torony D-i oldalához épült. A felszínen megfigyelhető domborulatok alapján a lebontott középkori hajó és szen-tély együttes hossza 22—23 m volt.

A lapos homokkődarabokból falazott torony ÉNy-i és DNy-i sarkát egy-egy átlós állású támpillér erősíti. K—Ny irányú falainak tájolása 7°-kal tér el K-től É felé. A régi templom Ny-i bejárata a torony alatt nyílt, keretelés nélküli, félköríves záradékú kapukon keresztül. A torony Ny-i és K-i falát áttörő nyílások záradékát lapos homok-kövekből alakították ki. A toronyaljat kissé csúcsíves, kőből rakott dongaboltozat fedi, melyben a harangkötelek számára lyukat vágtak. A toronyalj fölötti vízszintes záradékú, befelé rézsűsen szélesedő résablakok négy további középkori szintet jeleznek. Az emeleti toronyszobába az egykori Ny-i karzatról nyílt egy szegmentíves, ugyan-csak kővel kirakott záradékú ajtó.

A templom felirat nélküli középkori harangja az első világháborúban pusztult el.²

1987-ben, a torony Ny-i oldalán nyíló, ma elfalazott bejárat nyílását kitöltő kövek között egy andezitből faragott gótikus kapukeret töredékét találtuk meg. Az egykor feketére és vörösre festett kereten ferdén lefaragott lábazatról induló vályú- és hengertag látható; igen közeli analógiája a székelykeresztúri r. k. templom É-i kapuja.

Dávid László véleménye szerint a 14. század első felében már álló templomhoz a 15–16. század fordulóján épült a torony.³ Datálásával és a vélt periodizációval nem értünk egyet. A torony alaprajzának, illetve az építésénél felhasznált kavicsos, apró téglatörmelékcs habarcsnak jó analógiája a szentábrahádi középkori templom 14. századi periódusa; ugyanezt a periódust sejteti az elpusztult, felirat nélküli harang is. A kapukeret-töredék egy 15. század közepére tehető javítás⁴ (esetleg boltozás vagy szentélybővítés) lehetőségére utal. Feltételezzük, hogy a régi templomhajó D-i bejáratából származik.

A hitújítás idején unitáriussá vált templom 1639-ben az időközben többségbe került reformátusok birtokába jutott.⁵

1 SzOkI I. 327–328.

2 Orbán I. 151.

3 Dávid (1981) 226.

4 A töredék székelykeresztúri analógiája az 1458 körüli építkezésekhez köthető.

5 Koncz (1882b) 218–219.

19/lb. BELTERÜLET (56–57. SZÁM): ○ Á–Kk

A 19/la. lelőhelytől Ny-ra fekvő, Ny felé lejtő kertben középkori cserepeket találtunk. Egy elvékonyodva kihajló, egyszerűen levágott perem és egy bekarcolt hullámvonallal díszített oldaltöredék Árpád-kori. A cserepek többsége — köztük egy kályhacsempe és egy tál alakú kályhaszem töredéke — 15–18. századi. Előkerült egy 16–17. századi, drapposfeketére égett peremtöredék is. (1987)

19/lc. BELTERÜLET, DOBÓ-SZOROSA: ● ○ Kk

A faluból K felé kivezető földút bevágódott partfalában 1955-ben Faluvégi Pál 17. századi érmeleletet talált (szerinte kb. 1800 db érme), melyből 783 érme az SzkVM-be került. A leletet tartalmazó zöldmázás, füles fazék elkallódott. Az érmék kivétel nélkül III. Zsigmond lengyel király (1587–1632) 1623–1627 között vert ezüst garasai.¹

Terepbejárásunk során megállapítottuk, hogy a lelet előkerülési helye a középkori faluhely K-i széle volt, ahol számos 15–18. századi cserepet (15–18. századi fazékperemeket, finom anyagú, szürkésfekete edényoldalt, mázás, sgraffitós tál aljtöredékét, 17. századi, mázatlan csempetöredéket) találtunk. (1986–1987)

1 Molnár (1967) 105.; SzkVM NumGyűjt Lsz: 1270–1465.

19/ld. BELTERÜLET, SÍPOS-KERT: ○ Gó, Á–kk

A Nagysolymosi-patak jobb oldala fölél emelkedő, K-re lejtő kertben vassalakdarabokat, néhány 4. századi cserepet (köztük egy szürke, szemcsés anyagú oldaltöredéket és egy finom, szürke anyagú, hullámvonalköteggel díszített tárolóedény darabját), egy, anyaga alapján Árpád-korra keltezhető kis cserepet és sok 15–18. századi edénytöredéket (15. századi fazekak perem-, alj- és hornyolt oldaltöredékeit, 16–18. századi mázás cserepeket, finom anyagú, feketésszürke oldaltöredékeket) gyűjtöttünk. (1987)

19/le. BELTERÜLET, GYULAI-TANOROK: ○ Ő, Á–Kk

A falu K-i szélén nyíló völgy torkolatában, egy enyhén D felé lejtő teraszon kb. 150×100 m-es foltban néhány őskori cserepet és sok középkori töredéket gyűjtöttünk. Néhány 13. századi cserép (jellegzetesen tagolt peremtöredékek, csigavonalas bekarcolással díszített edényoldalak) kivételével a középkori leletek 15–16. századiak (váztozatos peremkiképzésű, mázatlan fazéktöredékek, hornyolt edényoldalak, tálperem, finom anyagú, halványvörös bögreperem, négyzetes peremű, tál alakú kályhaszemek darabjai). (1984)

19/2. KENDER-SZER: ○ B, D?

1978-ban Csoma József *Kendőrs* megnevezésű lelőhelyről atipikus őskori vagy dák, kézzel formált edénytöredéket juttatott az SzkVM-be.¹

A falu É-i szélén a Nagysolymosi-patak jobb oldala felé emelkedő alsó, megművelt teraszlepcsőn kb. 30×20 m-es foltban néhány őskori cserepet találtunk. Egy peremtöredék és egy durvított oldaltöredék bronzkori. (1948)

1 Lsz: 3821.

19/3. KOVÁCS-BÜKKE: ○ Ő

A Kovács-Bükke árka és a Lentéd-völgyének torkolata fölötti teraszon 50×30 m-es foltban néhány őskori jellegű cserepet találtunk. (1984)

19/4. LENTÉD: ○ Ő

A völgy DK-re lejtő, részben szántott, részben kaszálóval borított oldalán, 50×20 m-es foltban néhány kézzel formált, atipikus (őskori) cserepet gyűjtöttünk. (1984)

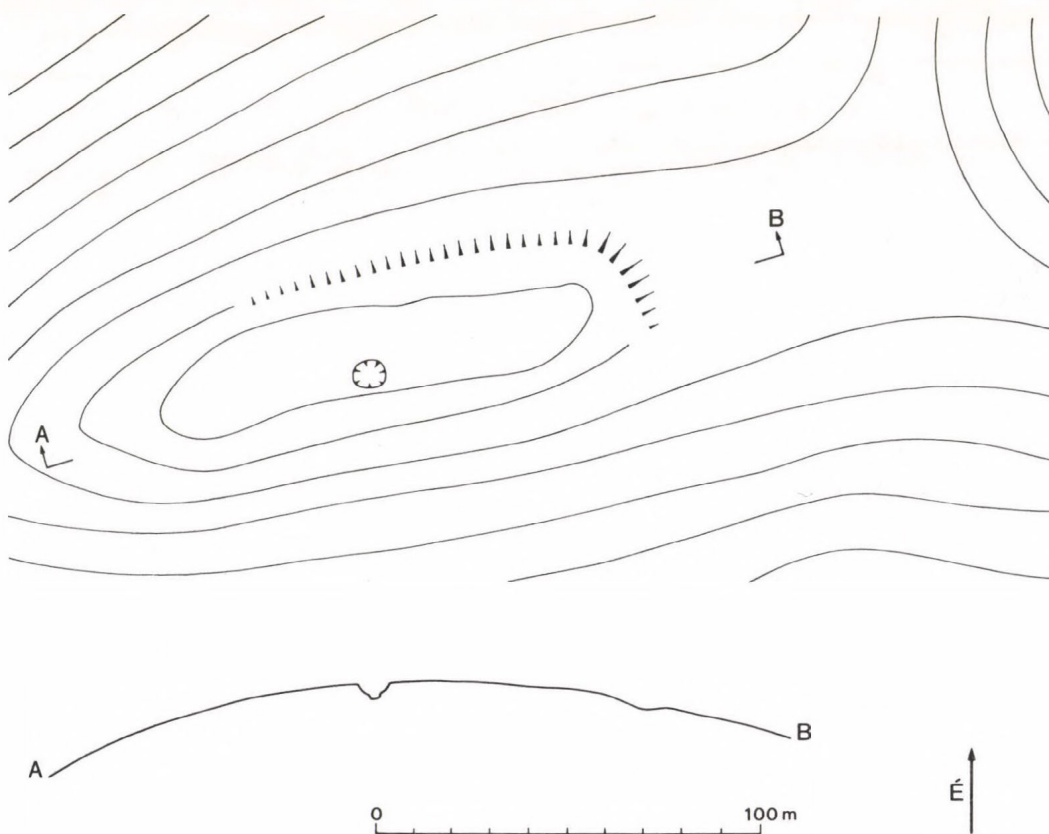
19/5. TÓFŐ: ○ B, Kk

A Templom-főle és a Tófő völgye között, a falu É-i vége fölé emelkedő, K-re lejtő teraszon, a gázszondához vezető, földgallyal kialakított új út nyomvonalán szórványosan bronzkori és egy jellegtelen késő középkori cserepet gyűjtöttünk. (1984)

19/6. PÉTERKOVÁCS (KÉTÁROK): ○ B, D?, G—Sz

A Kétárok-völgye torkolatának jobb oldalán fekvő, szántott oldalon kb. 150×50 m-es területen kevésbé jellegzetes bronzkori cserepeket és egy őrlőkőtöredéket gyűjtöttünk. Ettől közvetlenül É-ra, a Péterkovács nevű, DNy felé lejtő, menedékes, megművelt oldalon egymástól távol eső, sötét foltokban további bronzkori cserepek, egy dák kori(?) edénytöredék és egy népvándorlás kori cserép került elő. (1984)

19/7. ÁSVÁR: △ Ő

9. kép: Nagysolymos — Ásvár, 19/7. sz. lelőhely. Őskori földvár alaprajza és metszete

A földvár helyeül kiszemelt keskeny, NyDNy—KÉK tájolású, 580 m magas erdős hegygerincet D-ről a Kopac-pataka, ÉNy-ról a beömlő Nyáras-patak (Észek-patak) határolja. A hegygerinc szőben forgó, a két patak összefolyása fölé emelkedő részét K felé természetes eredetű nyereg választja el a hegyvonulat többi részétől; az így elkülönülő dombtető K-i, a nyereg felé néző, illetve a szintén könnyebben támadható É-i oldalát sáncsal erősítették, D-i, igen meredeken és mélyen lejtő oldala nem szorul védelemre, így a földvár területét elhagyó, Ny felé

egyre erősebben lejtő, éllé keskenyedő hegygerincet nem vágta át árokkal. A domb igen keskeny tetején mintegy 115×18—23 m-es lakható felület (0,22 ha) volt, a rendkívül gyéren előforduló cserepek azonban arra utalnak, hogy a földvárát csak ritkán, időszakosan lakták. D-i széléhez közel, évtizedekkel ezelőtt hatalmas méretű kincskereső gödröt ástak. Ennek falában, akárcsak a dombtető más pontján ásott kis szondáinkban, kultúrréteg nyomát nem találtuk; a 30—40 cm vastag barnásfekete, gyökerekkel átszőtt erdei föld alatt közvetlenül élénksárga homok-, illetve homokkőréteg jelentkezett. A mindössze néhány, kézzel formált, atipikus edénytöredék alapján a földvár korát az őskoron belül nem tudjuk meghatározni. (1979—1988)

19/8. KÉRLŐ-MEGE: o B, Gó

A Hidegkút felé vezető országút mindkét oldalán, a szántott, DNy felé lejtő domboldalon kb. 50×60 m hosszan elnyúló területen bronzkori és kora népvándorlás kori cserepeket találtunk. A bronzkori cserepek között egy bütökfűlet és egy perem alatt benyomkodott bordával tagolt töredéket, a kora népvándorlás kori, 4. századi darabok közül szürke, szemcsés anyagú, gyorskorongon készült cserepeket és egy szürkésvörös, finom anyagú, talpgyűrűs töredéket említünk. (1987)

— — —

Orbán Balázs és nyomában Roska Márton Nagysolymos határában említi a *Várhegyet*.¹ A Kis- és Nagysolymos közötti hegygerincen lévő bronzkori földvárat Kissolymos-Várhegy címszó alatt (11/6. lelőhely) tárgyaljuk.

Orbán Balázs Nagysolymos határában egy *Ördögborozda* nevű sánctonulatot említ, mely „a vízvázlasztó hegységnek Bözöd-uta nevű csúcsára kap fel, innen Urvár völgyén [...] átvonulva, felcsap a Kopaszra”,² majd Rava, Csöb és Magyarzsákod határában folytatódik. Ugyanő megjegyzi, hogy *Urvár-völgyében* régi cserepek és téglatörmelékek kerültek elő. Terepbejárásunk során ez utóbbi helyen egy újkori téglalapú épület alapjait találtuk, a romok közül II. Ferenc (1792—1835) krajcára került elő. (1979)

Orbán János forráshivatkozás nélkül közli, hogy „a régi jó időkben” a Nagylóc völgyében Bözöd felé országút vezetett. Szerinte az út római kori, mert a helybeliek római útnak(!) nevezik.³ Székely Zoltán 1958-ban átvágta az útnak alsó, Bözöd határába eső szakaszát és kövekkel burkolt útfelületet figyelt meg. Az utat római korinak tartotta.⁴ 1979-es terepbejárásunk idején már *Traján útjának* is hallottuk emlegetni. Nagysolymos határában megépített vagy lekövezett útszakaszt nem találtunk, s az út mellett — Bözödig — római leletek sem bukkantak elő. Az Orbán Balázs által említett *Bözöd uta* elnevezés ellenben arra utal, hogy a középkorban Bözöd és a Kis-Küküllő völgye felé itt valóban út vezetett. Az út a Kissolymos—Szépasszonyok-útja (11/11. lelőhely) és Kőrispatak—Szépasszonyok-útja (13/9. lelőhely) alatt ismertett középkori utak egyik elágazása.

Molnár István régészeti jegyzetei között (SzkVM) utalást találunk arra, hogy a *Fürott-fája* nevű erdei tisztáson — Sorosán Júlia elbeszélése szerint — vármaradványok vannak, és az eke nyomán minden évben régi cserepek és érmék kerülnek elő. Az *Ásvár* (19/7. lelőhely) közelében fekvő tisztáson régészeti leleteket nem találtunk. (1987)

Székely Zoltán azt írja, hogy Nagysolymosból III. Alexiosz Angelosz (1195—1203) érme került az SzkVM-be.⁵ Molnár István kezeírásával az érme borítékján az áll, hogy a bronz skyphatos veret Kissolymosból való. (vö. Kissolymos 11/***).

1 Orbán I. 151—152.; Roska (1942) 196—197.

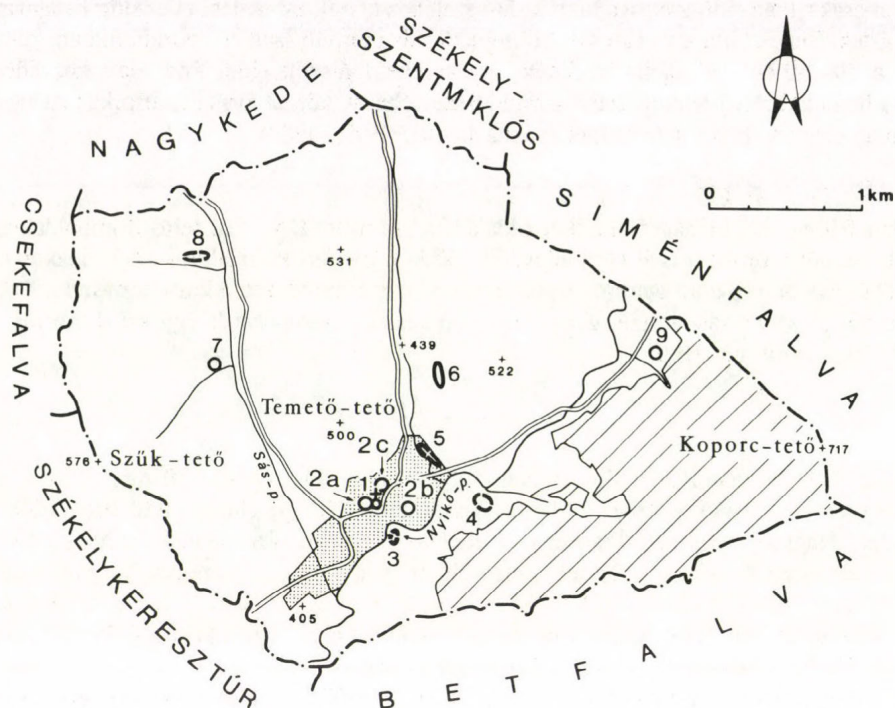
2 Orbán I. 122, 151.

3 Orbán J. (1943) 252.

4 Székely (1961) 185.

5 Székely (1974—75b) 61, 67.

20. RUGONFALVA (Rugănești, Hargita megye, 1185,8 ha)

A Nyikó alsó folyása mentén, a patak jobb oldalán, 400–420 m magasan fekvő település körül szántókat, az 500–715 m-ig emelkedő dombok oldalán szántókat és kaszálókat találunk. Határának K-i részén a Rez erdőségeinek részlete terül el.

20/1. REF. TEMPLOM: R G6 ♂ □ R Á—Kk ○ Á—Kk

A középkori templom a mai település közepén, az országot É-i oldalán fekszik. Jelenlegi alaprajza: a nyolcszög három oldalával záródó, támpillérekkel körbefogott szentély, D-i oldalán két támpillérrel megerősített hajó, a hajó Ny-i homlokzatához támaszkodó, két diagonális felfekvésű támpillérrel övezett torony, valamint a hajó D-i oldalához épített portikus. Az épületet tojásdad alaprajzú, középkori eredetű kőfal fogja körül.

A templomot 1971–1972 között javították, így alkalom nyílt arra, hogy az SzkVM részéről Molnár István egy kis falkutatást és kislélegzetű, kutatóárkos ásatást végezzen. A kutatás eredményeként néhány addig lappangó középkori részlet került napfényre, és nagy vonalakban tisztázódott a templom építéstörténete is.¹ 1981-ben újabb javításra került sor, amikor is e sorok írója újabb falkutatással további középkori részleteket tárt fel.²

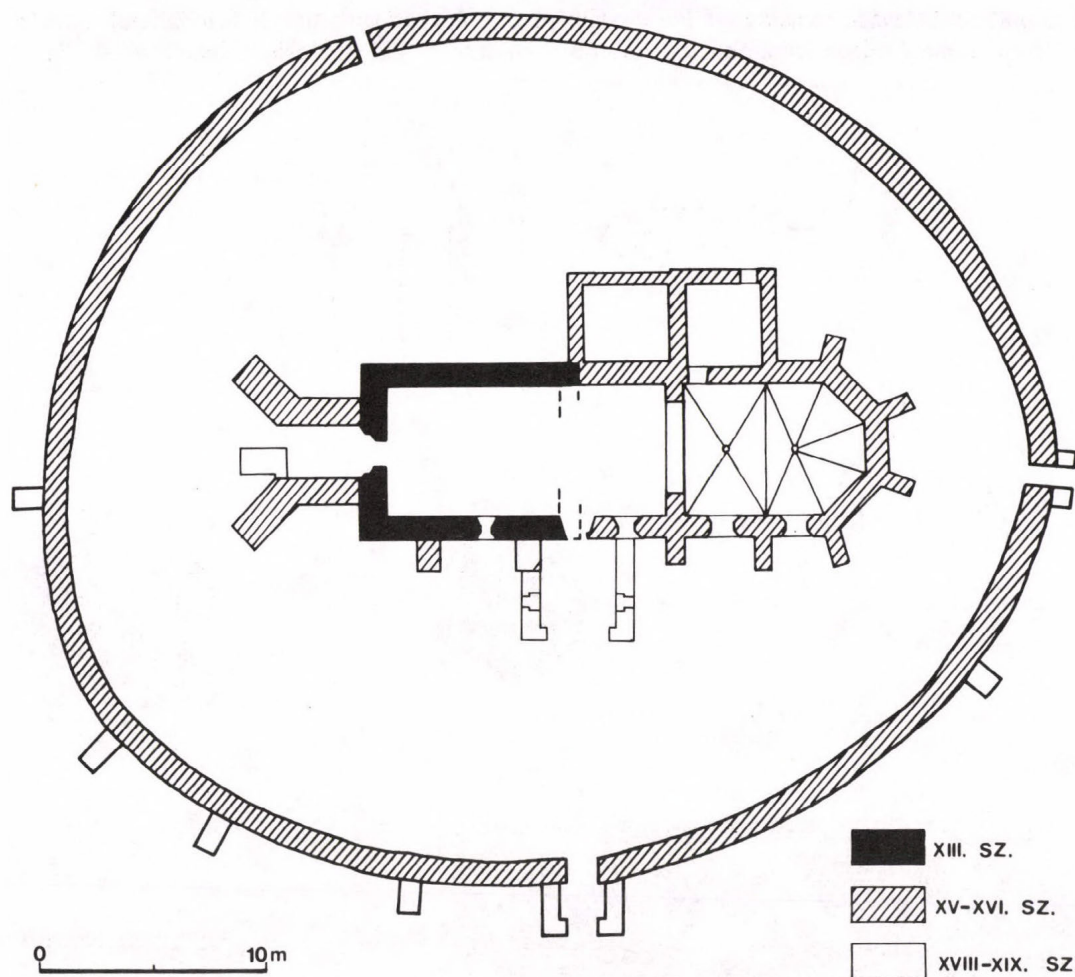
A fenti kutatások nyomán a templom építéstörténete a következőkben foglalható össze.

A ma álló épület legkorábbi része a templomhajó Ny-i szakasza, mely egy kis méretű, késő román kori (13. század) templom hajója. A hajó Ny-i falát egy ma is használatban lévő kőkeretes, félköríves lezáródású kapu töri át. Rossz megtartású homokkő keretét sarkantyú- és hengertagok díszítik. A kapu fölött résablak helyezkedik el, melynek záradékát a gótikus átépítés idején semmisítették meg.

A román kori D-i hajófalán egyetlen ablaknyílást találunk. Ez már csúcsívben záródik, de méretét tekintve kisebb, mint a késő gótikus periódus mérműves ablakai. Feltehető, hogy egy román kori ablaknyílásból alakították ki. Román kori társát valószínűleg a D-i falat támasztó, utólag épített támpillér takarja. Belül a hajó É-i falára, még a késő gótikus bővítés előtt falképet festettek. A 15. század első felére keltezhető, sérült falkép felső, ránk maradt ciklusa a *Királyok imádását* ábrázolja.

A 15. század végén lebontották a K-i hajófalat és a hozzá kapcsolódó román kori szentélyt (ez utóbbi alapfalait az 1971-es ásatás nem tárhatta fel), a hajót K felé megtoldották, és vele azonos szélességű, sokszög záródású szentélyt, továbbá sekrestyét, ossariumot és tornyot építettek hozzá.

A kibővített templomhajóba D-ről új, csúcsíves, kőkeretes ajtót nyitottak, a gótikus hajófalakat pedig mérműves ablakokkal törték át. A hajó D-i falában az egykori üldőfülke maradványait 1981-ben találtuk meg. Az átépítés idején megmagasított hajófalra négyszakaszos — ma már nem létező — téglabordás boltozatot építettek, a Ny-ról számított első boltszakasz alá pedig egy, időközben ugyancsak elpusztult kőkarzatot emeltek. A karzat, vala-

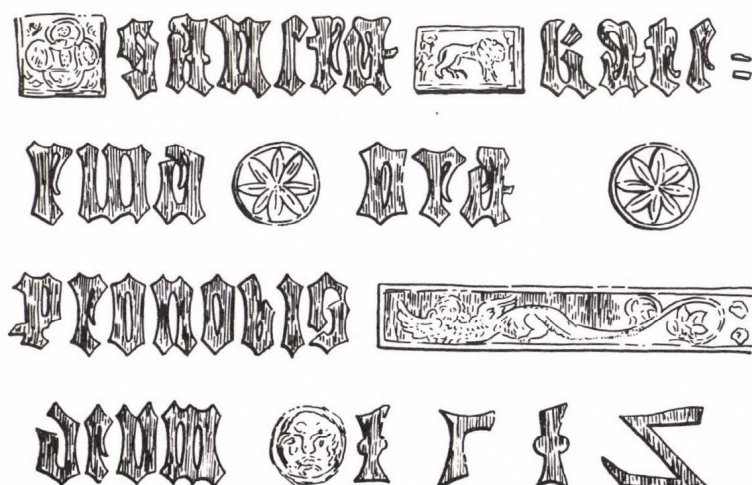
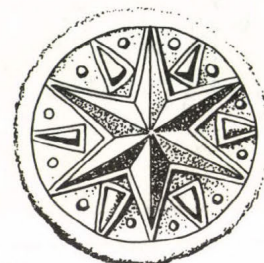
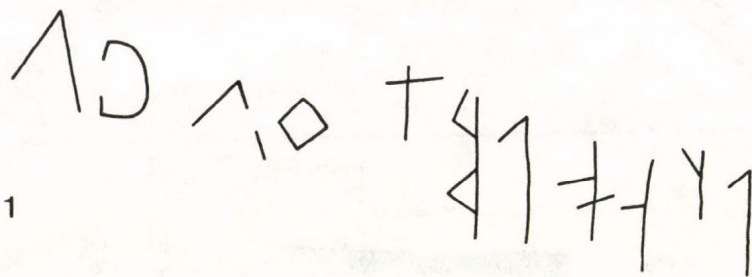

10. kép: Rugonfalva — Ref. templom, 20/1. sz. lelőhely

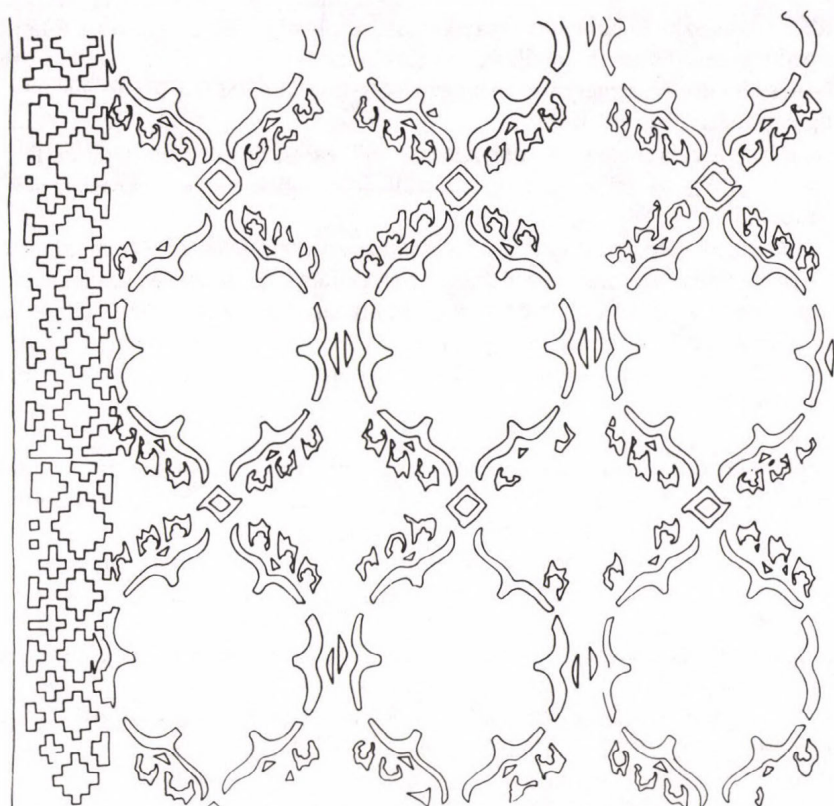

11. kép: Rugonfalva — Ref. templom, 20/1. sz. lelőhely. Falkép a templomhajó É-i falán (Ughy István rajza)

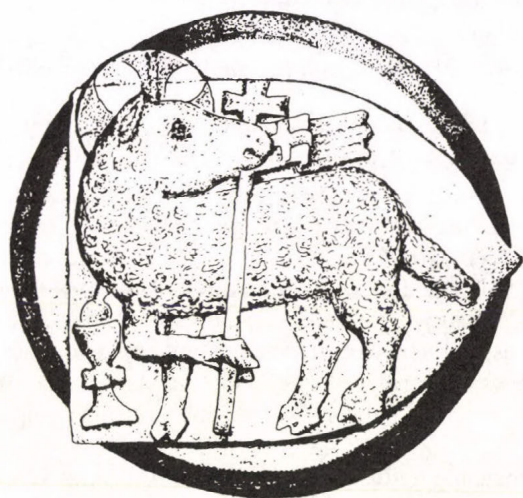
mint a boltindítások beleváltak a hajó É-i falán lévő falképbe. Az egykori karzatról elérhető falfelületen bekarcolt, illetve krétával, szénrel rajzolt feliratok (egy rovásírásos is) kerültek elő az utolsó falkutatás alkalmával.

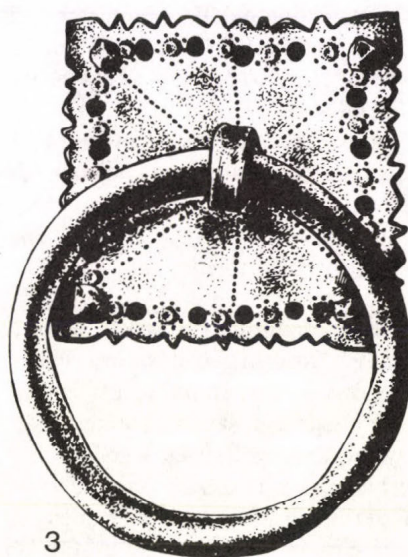
12. kép: Rugonfalva — Ref. templom, 20/1. sz. lelőhely. — 1: 16—17. századi rovásírásos felirat a templomhajó É-i falán. — 2: toronytető és harang rajza a hajó Ny-i falán. — 3: elpusztult harang felirata *Orbán* I. 119. nyomán (3a—e: a szóelválasztó plakettek rajza a mártontelki, nagymedeséri — 18/1. sz. lelőhely —, nyárádszentbenedeki és szászdányáni analóg harangdíszek nyomán készült)

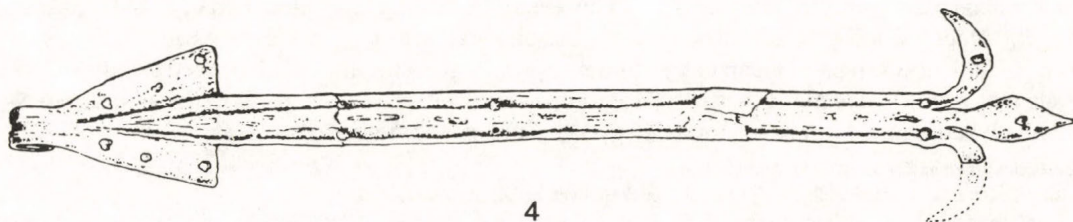
1

2

3

4

13. kép: Rugonfalva — Ref. templom, 20/1. sz. lelőhely. — 1: padelőként másodlagosan felhasznált, késő középkori festett fatábla mintája. — 2: a szentélyboltozat záróköve. — 3—4: a D-i kapu középkori vasalása (Ughy István rajza)

A szentély kőbordákra támaszkodó boltozata kétszakaszos: a sokszögű szentélyzáródás fölött hatsüveges-, a szentélynégyzet fölött pedig keresztboltozatot találunk. Az előbbi zárókövén egy címerpajzsba foglalt, szépen faragott *Agnus Dei* ábrázolás látható. A szentély É-i falát egy kőkeretes, szemöldökgyámos, jelenleg elfalazott sekrestyeajtó, a D-i pedig egy mérműves ablak töri át.

A sekrestye és a tőle Ny-ra épített ossarium alapfalait az 1971-es ásatás alkalmával tárták fel. A templomot kerítő cinteremfal szintén a késő gótikus bővítés idején készült, jelenlegi állapotában azonban sok utólagos javítás, újralfalazás nyomát mutatja.

A késő gótikus átépítés végét jelezhette a *sancta katerina ora pro nobis deum 1512* minuszkulás feliratú nagyharang (a nagymedeséri párdarabja), mely az első világháború áldozata lett. Okleveles adataink azt sejtetik, hogy a nagy, késő gótikus bővítésnél a patrónus szerepét az előbbieken már említett Nyújtódi Pál töltötte be. Ő 1485–1519 között több oklevélben is szerepelt, és egy vallásos társaság tagja volt (l. történeti rész).

A templom mai formáját 18–19. századi építkezések során nyerte. 1783-ban a hajó kazettás mennyezetet kapott, ugyanakkor új fakarzat is készült, melyet 1861-ben megújítottak. Megépítették a D-i portikust, és 1816-ban megmagasították a tornyot is.³

A több rétegű, templom körüli temető néhány melléklet nélküli sírját az 1971-es ásatás tárta fel, de részletes sírrajz, leírás nem készült róluk. Úgy tűnik, hogy a késő középkorban — valószínűleg a reformáció után — a templomtól ÉÉK-re eső *Temetődombot* már használták temetkezésre. Legalábbis erre utal, hogy 1979-ben a templomtól mintegy 150 m-rel É felé, a parókia kertjének Ny-i sarkában, kútásás közben csontvázat bolygattak meg. A rossz megtartású váz egyetlen melléklete egy farostlenyomatos koporsószeg volt.⁴ Ennek alapján a temetkezés a késő középkorra keltezhető.

A templom körül 1971–1972-ben végzett kutatások nemcsak a középkori műemléképülethez szolgáltatottak adatokat.

A templomkerítés ÉK-i oldalán, a parókia udvarán, mészgödör ásásakor népvándorlás kori sírt bolygattak meg. Molnár István megfigyelése szerint a lekerekített sarkú, É—D-i tájolású sírgödört 1,45–1,50 m mélyre ásták, benne háton fekvő fiatal nő csontváza került elő. Mellékletei: két finoman iszapolt, szürke anyagú, korongolt tál, egy hasonló anyagú fazék, egy szürke és egy vörös, finom anyagú, korongolt bögre, egy szemcsés anyagú, barnásszürkére égett, korongolt korsó, három kettőskónikus orsógomb, késnek meghatározott vastörredék, púposhátú csontfésű fogója, töredékes, ezüst T fibula, ezüst csat, jadeit karperec töredéke, kék és zöld üveggyöngyszemek, kerek bronztükrő töredéke, Marcus Aurelius 165–166-ban vert kopott, átfúrt, töredékes dénára. A tárgyaknak a sírban való elhelyezéséről nincs adatunk, a munkások elbeszéléséből csupán annyit tudunk, hogy a váz jobb keze mellett kerültek elő a nagyobb, a bal keze mellett a kisebb edények. A csontváz fölött 40–50 cm-rel nagyobb kődarabok feküdtek.

A sír előkerülése után Székely Zoltán, Molnár István és Ughy István a mészgödör környékét kis kutatóárok-kal átvizsgálták, és egy további sírra bukkantak. A lekerekített sarkú, É—D tájolású, 1,75 m mélyre ásott sírgödörben hátán fekvő 30–40 év körüli halott vázára találtak. A váz mellkasi részének bolygatott voltát az ásatók állatjárással magyarázzák, a fényképfelvételek alapján azonban inkább kirabolt sírra gondolhatunk. Mellékletei: a fej alatt finom iszapolású, sötétszürke, korongolt tál fele, a fej mögött finom, szürke anyagú, besimított díszű, korongolt edény és szemcsés anyagú, korongolt fazék, ez utóbbin egy disznólapocka. A jobbra billent koponya jobb oldalán púposhátú csontfésű, két vaskés, egy erősen rozsdás, nagy méretű vascsat, a fej körül kék és piros üveggyöngyök és egy borostyán gyöngyszem; a bal lapockánál és a jobb medencecsont alatt egy-egy kettőskónikus orsógomb és egy üvegserleg peremtörredéke került elő. A gerincoszlop alatt aláhajtott lábú fibula, a bal combcsonttól balra finom iszapolású, szürke, korongolt tál, a bal medencétől a bal könyökig terjedő területen pedig három, szemcsés anyagú, korongolt fazék feküdt.

A két sírt leleteik a 4. századi Csernyahov—marosszentannai kultúra korára kelteznek. Az ásatást vezető Székely Zoltán szerint „Rugonfalván szórványos temetkezéssel van dolgunk”. Mivel azonban a kutatóárok-kal átvizsgált terület alig haladta meg a 30 m²-t, a kérdést nem tekinthetjük eldöntöttnek.⁵

A református parókia udvarán az ásatás során középkori leletek is előkerültek: néhány 13–14. századra keltezhető edénytörredék és számos, 15. századi cserép, köztük korai típusú (l. Székelykeresztúr, 22/1g. és Alsóboldogfalva, 1/9. lelőhely) kályhaszemdarabok és finom anyagú, fényezett, sárgászörszre égett asztali edények töredékei, valamint egy liliomos mintájú, fehér alapon vörössel festett kályhacsempe darabjai — vö. *Benkő—Ughy* (1984), Székelykeresztúr I/5. típus —, továbbá egy kiegészíthető, 15. század végi fazék.⁶

1 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában.

2 A javítás, illetve a falkutatás idején készült rajzok, fényképfelvételek az SzkVM Adattárában.

3 Az épület leírása és a szakirodalom felsorolása: *Dávid* (1981) 242–253. — Az azóta előkerült, illetve megfigyelt középkori részletek a templom történetének újraírását tették szükségessé. l. *Benkő* (1985a) 1–17.

4 SzkVM, Rugonfalva feliratú dobozok.

5 *Morintz* (1972) 351.; *Morintz* (1973) 388.; A két sír részletes leírása: *Székely* (1974) 147–163. Az 1. sír leletei: SzkVM Lsz.: 2020–2045. A 2. sír in situ: SSzGyM Lsz.: 16524–16537. A 2. sír üvegtörredéke és vascsatja: SzkVM, leltározatlan.

6 SzkVM Lsz.: 2883–2884.

20/2. BELTERÜLET

A középkori falu nyomai a mai település alatt, a református templom (20/1. lelőhely) K-i és Ny-i oldalán, valamint a tőle DK-re eső területen találhatók.

A falu nevében előtagként szereplő *Rugon* személynév német vagy szláv eredetű.

Rugonfalvával először 1495-ben találkozunk, amikor is Antal nevű plébánosa (presbyter Antonius, plebanus de Rugonfalva), valamint Nyújtódi Pál és családja (Paulus Noytodi [...] et Pota uxor sua unacum ipsorum filiis et filiabus) belép a római Szentlélek-társulatba.¹ Nyújtódi Pált 1486 és 1519 között több oklevélben is említik,² 1505-ben „egregius Paulus Nyvthody de Rwgonfalwa” néven fordul elő.³ Rugonfalván birtokló Nyújtódiakról 1519 után nem hallunk többet. 1538-ban Udvarhely-szék főnemesei között már „Ladislaus Benedekfy de Rwgomffalva” szerepel helyettük.⁴ A 16–17. század folyamán a Benedekffiek a falu egyetlen főrendű, nemes családja. 1622-ben Benedekffi Tamás Keresztúr-széki székűlő (assessor).⁵

1566-ban a János Zsigmond hadában részt vett lófők összeírásában Rugonfalvánál egy személyt említenek (Kadácsi Gáspár), négyen pedig kiestek a lófőségből.⁶

1567-ben a lófők 25 dénáros adójának összeírásában *Rwgomfalwa* 26 portával szerepel.⁷ 1569-ben siménfalvi Benke Pál, Mátyás és Péter új adománylevelet nyer rugonfalvi részjóságára.⁸ Emellett még fejedelmi részbirtok is volt Rugonfalván (1576-ban 24 egész jobbágytelek),⁹ 1577-ben két itteni fejedelmi jobbágy nevével is találkozunk.¹⁰ 1587–1588 táján a fejedelmi jobbágyok közül többen Harinnai Farkas Jánosné, *Peresytt* Anna tulajdonába kerültek.¹¹ 1593-ból Bálint deák, 1594-ből Kadácsi Gáspár, 1597-ből *Czianj* Mátyás rugonfalvi „nobilis”-ekről maradt feljegyzés.¹² Kadácsi Gáspár egyik hozzátartozója az 1602-es lustra szerint nem nemes, hanem csak lófő volt.¹³ Valószínűleg a 17. század húszas éveiben kapott ifj. Székely Mózes fejedelmi adományként rugonfalvi részbirtokot,¹⁴ melyet tőle I. Rákóczi György hűtlenség címén 1636-ban elkobzott, és tanácsosának, Szalánczi Istvánnak adományozott.¹⁵

A késő középkori Rugonfalva életéről nagyon kevés adattal rendelkezünk. 1598-ban egy rugonfalvi lakos 4 forintot követel egy bivalybőrért, melyet a keresztúri tímárnak adott cserzés végett.¹⁶ 1625-ben egy rugonfalvi határrészt „hinak Sepsi zöleie alijának”, melynek „egi Felöl vicinussa az Czere hatra menő vt”.¹⁷ Az adat a ma már alig gyakorolt szőlőművelésre utal.

1 *Teutsch* (1890) 83.

2 1486: SzOkl I. 258.; 1487: SzOkl I. 263.; 1503: SzOkl III. 153.; 1505: SzOkl I. 308, uo. V. 37, uo. VIII. 220.; 1506: SzOkl I. 316.; 1509: *Kemény* (1836), I. 225.; 1518: SzOkl I. 332–333.; 1519: SzOkl I. 334–336.

3 SzOkl V. 37.

4 SzOkl II. 42.

5 *Jakab—Szádeczky* (1901) 331.

6 SzOkl II. 199, 204.

7 Uo. 219.

8 Uo. 266.

9 SzOkl IV. 39.

10 SzOkl ú. s. I. 17.

11 SzOkl ú. s. II. 169.

12 Uo. 164, 169, 314.

13 SzOkl V. 314.

14 Vö. 1628: SzOkl IV. 234–236.

15 *Jakab—Szádeczky* (1901) 359.

16 *Imreh—Pataki* (1969) 195.

17 SzTA HtAd (UszT 140a.).

20/2a. BELTERÜLET (177. SZÁM): o Ő

A református templomtól Ny-ra, a 177. számú ház alapozásakor 1983-ban két kis, kézzel formált, őskori(?) edénytöredéket gyűjtöttünk.

20/2b. BELTERÜLET (MTSZ.): o Ő?, G6?, Á—Kk

1976-ban Farkas Károly a templomtól K-re az mtsz. területéről származó atipikus edényaltöredéket, kis, 14–15. századi cserépdarabokat és egy késő középkori, vörös festésnyomokat mutató töredékes csempét juttatott az SzkVM-be.¹

1984–1985-ben az mtsz. istálló mögött, a Nyikó ártere fölé emelkedő, alacsony terasz peremén, néhány kézzel formált (Csernyahov—marosszentannai kultúra?) és több Árpád-kori, illetve java középkori cserepet gyűjtöttünk. Néhány egyenes, illetve hullámos vonalköteggel díszített töredék a 11–12. századra keltezhető.

1 Lsz: 3777–3781.

20/2c. BELTERÜLET (167, 170—171. SZÁM): Kk

A templomtól ÉK-re, a 170—171. számú telkek kertjében évtizedekkel ezelőtt 80 cm széles, mélyre alapozott, lapos kövekből rakott falmaradványokat figyeltek meg, illetve termeltek ki a tulajdonosok. Az alapokat mintegy két ásonyomnyi föld takarta. Terepbejárásunk során falmaradványokat a felszínen nem észleltünk, de sok késő középkori, zömmel 15. század végi—16. század eleji edénytöredéket, és egy kályhacsempedarabot találtunk. A lelőhely É-i részén, a *Bokor-kertben* (167. szám) 1944-ben Benedekffy Mihály 15—17. századi kályhacsempéket és csempetöredékeket talált, melyek a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumba, majd az SzkVM-be kerültek.¹

A lelőhelyet, feltételelesen, a Nyújtódi család késő középkori udvarházával azonosítjuk, mivel a régészeti leletek tanúsága szerint a templom közelében fekvő kőépület 15—16. századi nemesi kúria volt, melynek — adataink szerint — egyetlen számba jöhető tulajdonosa az 1486—1519 között több oklevélben is szereplő Nyújtódi Pál lehetett (vö. 20/1. lelőhely). 1519 után Rugonfalvával kapcsolatban nem említik többet a Nyújtódiakat.²

1 SzkVM Ngy Lsz: 296, 3031—3033.; *Benkő—Ughy* (1984) 58—59.

2 *Benkő* (1985a) 15—17.

20/3. BENKŐ-KERT: o Gó, Á—Kk

A Nyikó bal partján fekvő alacsony, az ártérből kb. 1 m-rel kiemelkedő, szántott területű teraszon szórványosan 4. századi, Csernyahov—marosszentannai kultúras cserepeket és középkori, 12—15. századi edénytöredékeket gyűjtöttünk. Ez utóbbiak közül a vízszintes vonalkötegekkel, hullámvonallal, valamint fogaskerekes mintával díszített oldaltöredékek, az egyszerűen kihajló, valamint kettős tagolású peremtöredékek a 12., illetve a 13. századra,¹ egy fedőtöredék, hornyolt válltöredék és egy finom, jól iszapolt anyagú, fényezett felületű, szürkessárgára égett kancsó aljtöredéke pedig a 14—15. századra keltezhető. (1984)

1 *Benkő* (1985a)

20/4. FELŐ-NAGYKERT: o Ő, B, D, Kk

A Nyikó bal partja fölé emelkedő, ÉNy felé lejtő, szántott teraszon, kb. 100×70 m-es foltban áglenyomatos paticsdarabokat, köveket, őskori őrlőkövet, egy bronzkori bögre peremtöredékét és több dák kori cserepet (kézzel formált fazekak enyhén kihajló peremtöredékei, bütykök, egy világos szürkére égett, porózus anyagú oldaltöredék, egy kelta, grafitos edény oldaltöredéke) és késő középkori cserepeket (köztük egy kályhaszemdarabot) találtunk. (1984)

20/5. PALI-TAG (SZŐKE-FÖLD): o Gó

Rugonfalva ÉK-i szélén, a Kiskedei-patak bal oldalán, a Nyikó völgye fölé emelkedő DDNy felé lejtő teraszon, kb. 150—200 m-es területen, 4. századi (Csernyahov—marosszentannai kultúra) cserepeket, szürke és vörös, korongolt, nagy tárolóedények darabjait, kézzel készült, illetve korongolt fazéktöredékeket, áglenyomatos paticsdarabokat gyűjtöttünk. (1984)

20/6. KÖVESKÚT: o B, Kk?

A Kiskedei-patak völgye fölé emelkedő, K-re lejtő, szántott teraszon, kb. 100—150 m-es sávban, szórványosan bronzkori cserepeket találtunk, köztük egy perem alatt sima bordákkal díszített töredéket és egy seprűzött oldaltöredéket. A néhány itt heverő késő középkori—újkorai cserép valószínűleg trágyázással jutott mostani lelőhelyére. (1984)

20/7. NAGYVÖLGY: o Ő?

A Sás-patak jobb oldali mellékvölgyének DK-re lejtő, agyagos oldalán igen szórványosan mutatózó, kézzel formált, atipikus kis cserépdarabokat gyűjtöttünk. (1984)

20/8. NAGYVÖLGY: o B?

A Sás-patak jobb oldali mellékvölgyének É-i oldalán, alacsony, enyhén DDK-re lejtő teraszon, a patak mentén elnyúló, 100—150 m hosszú foltban kevésbé jellegzetes bronzkori(?) cserepeket szedtünk össze. (1984)

20/9. LAPJAS: o R?

A Nyikó fölé emelkedő köves, agyagos talajú, magas teraszlepcső boronált, NyÉNy felé lejtő felszínén kevésbé jellegzetes, valószínűleg Coțofeni kultúras cserepeket lertünk (l. Siménfalva 21/9. lelőhely). (1985)

o Ő, B, V?

1957-ben ismeretlen körülmények között őskori cserepek jutottak az SzkVM-be.¹ Egy töredéken a középső bronzkori Wietenberg-kultúra kopott, de jellegzetes díszítményét láttuk. A többi cserép is a bronzkorból, néhány töredék esetleg a kora vaskorból származik.

Ugyancsak 1957-ben „a falu feletti dűlőben, a Szentmiklós felé vezető út(!) melletti földön”, tehát a 20/6. lelőhely közelében Molnár Kálmán őskori, pattintott kőpengét és őskori cserepeket gyűjtött.² Ez utóbbiakat megnyugtató módon nem sikerült azonosítani. Az SzkVM őriz ugyan Molnár Kálmán gyűjtéséből, Rugonfalváról származó cserepeket,³ ezek a jellegzetes Coțofeni- és Wietenberg-kultúrák töredékei azonban (köztük két összeillő, ragasztott darab is) olyan gazdag őskori lelőhelyre utalnak, amelyet a jó terepbejárási körülmények között átkutatott rugonfalvi határban meg kellett volna találnunk. Mivel a fenti leleteket a közeli Siménfalva 21/8. lelőhelyéről származó darabokkal egyszerre leltározták be, lehetséges, hogy összekeverték őket.

1970-ben Péterffy Miklós tanár Rugonfalván kútgémnehezékként használt nagy méretű, csiszolt, átfúrt, töredékes kőfejszét szerzett meg az SzkVM számára.⁴

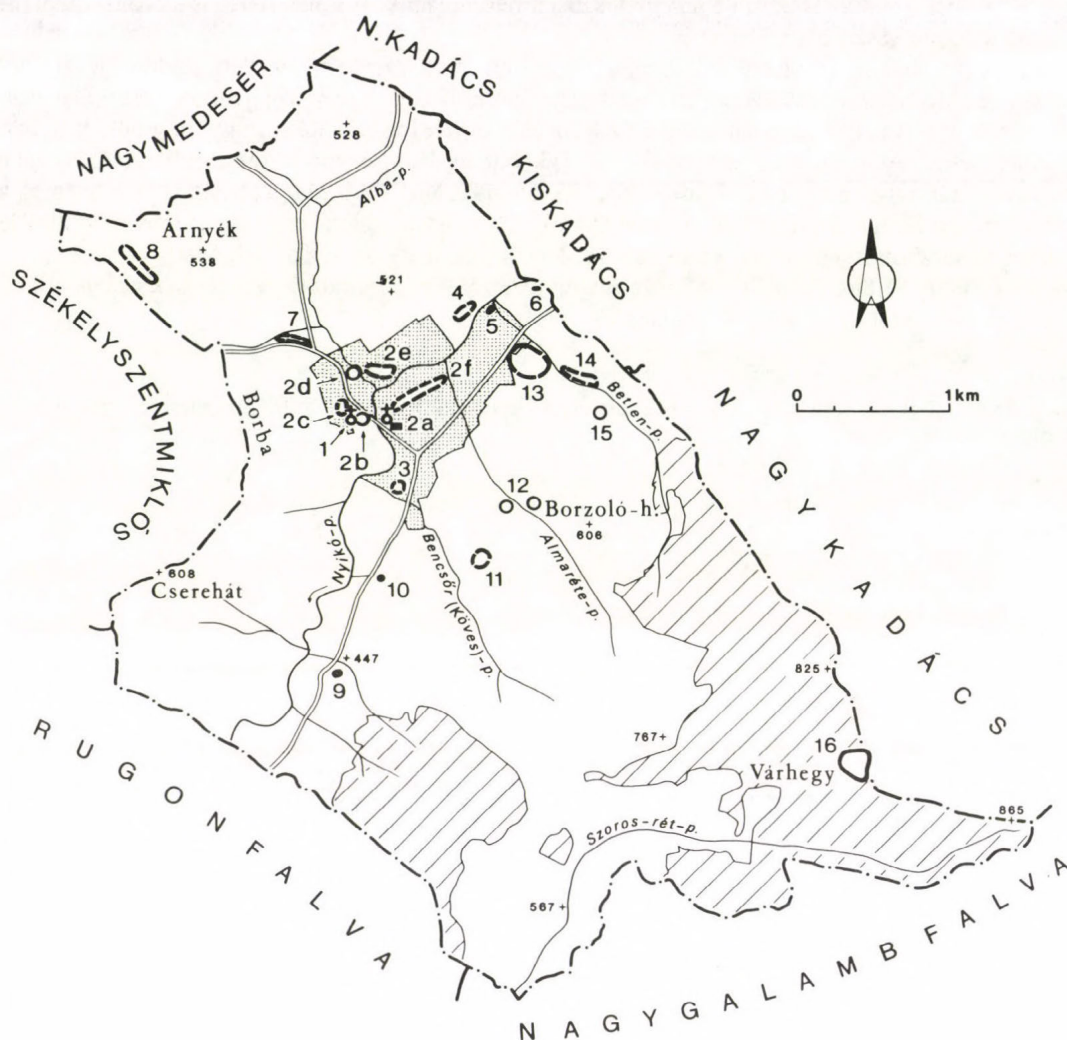
1 Lsz: 2882.

2 SzkVM Lsz: 547. — Székely Zoltán „a falu felső részén” bronzkori telepet említ: *Székely* (1959) 242. Értesülése valószínűleg Molnár Kálmán közlésére vezethető vissza.

3 Lsz: 838—877.

4 Lsz: 1769.

21. SIMÉNFAALVA (Simonești, Hargita megye 1706,6 ha)

A Nyikó és az Alba-patak összefolyásánál elterülő falu 435–440 m tengerszint feletti magasságon fekszik. A völgyek alját a kertek és gyümölcsösök mellett szántók, a domboldalakat legelők, kaszálók közé ékelődő, magasabb fekvésű szántóföldek borítják. D-i határában, a Reztető (933 m) felé 550–600 m-ről fokozatosan emelkedő dombokat kiterjedt bükkerdő borítja.

21/1. UNIT. TEMPLOM: ♂ □ Kk

A falu Ny-i szélén, a Borba-dombjának alsó teraszán áll. Azonosítása az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben szereplő Szentsimon templomával problematikus (l. falutörténet). Péter József lelkész közlése szerint a templomtól kb. 20 m-rel DDNy-ra, földmunka során, falalapozásra találtak. Nem tudjuk, hogy ez egy korábbi templom, a cinteremfal, vagy pedig más építmény alapja volt-e. Az 1808–1811 között átépített, É–D-i tájolású, D-i toronyból, hajóból és K-i portikusból álló templomon¹ ma egyetlen késő középkori részletet láthatunk, a D-i bejárat reneszánsz, [15]86-os dátummal ellátott kőkeretét. A torony jól megfigyelhetően később épült a D-i hajófalhoz.

A templomnak két 16. századi harangjáról is tudunk. A nagyobbik antikva betűs felirata P. S. ANDR. DEME. TER. CK. 1576.,² a kisebbik ZEKEL MOSES UDVARHELE J. S. 1585. volt.³ Az előbbi az első világháború idején elrekvirálták, de elkerülve a beolvasztást a MNM haranggyűjteményébe jutott, az utóbbi 1848-ban elpusztult. Az 1585-ös harang és az 1586-os D-i kapu alapján Dávid László feltételezi, hogy a 16. század végi építkezés

patrónusa az 1583-tól Siménfalván is birtokos Székely Mózes volt.⁴ Az 1576-os harang ugyanakkor arra utal, hogy ennek az építkezésnek előzménye is volt (valószínűleg egy korábbi, kisebb templom).

1 Dávid (1981) 257–259, a korábbi irodalommal.

2 Orbán I. 117.; Patay (1978) 50.

3 Orbán I. 117. — Az 1732-es vizitációs jegyzőkönyv alapján Dávid László a harang feliratát kissé eltérő formában közli: *I. S. ODWARHEL SZÉKEL MOJSES 1585.* Dávid (1981) 258. Az 1774-es vizitációs jegyzőkönyvben (Matrix 1779, 264.) a felirat *Zékel Moyses O.D.W.A.R.HELE. 1(5)85. I.S.* formában szerepel. A három változat alapján a harangfeliratot Székely Mózes udvarhelye, 1585. I. S.-ként értelmezzük.

4 Dávid (1981) 258.

21/2. BELTERÜLET

A középkori település a mai falu ÉNy-i része alatt, a Nyikó és az Alba-patak összefolyásánál feküdt. A két patak a középkori Siménfalvát három nagy tömbre osztotta (21/2a–c.).

A falu neve a *Semjén* régi magyar személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnévnek az összetétele. Siménfalva — ilyen néven — nem szerepel az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben, többen azonosnak vélik azonban az itt említett, megnyugtatóan még nem lokalizált Szentsimonnal, melynél a következő bejegyzéseket olvashatjuk: „Gregorius sacerdos de sancto Symone solvit III^{us} banales”¹ és „Sacerdos de sancto Symone soluit I. banalem”² Az azonosítás gyengéje, hogy a *-falva* típusú helyneveket a tizedjegyzék latinos formában, villa+személynév alakban emlegeti, esetünkben tehát villa Symonis-t várhatnánk, arról nem is beszélve, hogy a Semjén személynév a *Simeon*, és nem a Simon származéka. Ugyanakkor a Szentsimon-Siménfalva egyeztetés mellett az a tény szól, hogy a helységet a tizedjegyzék egyszer Énlaka és Székelydála között, egyszer pedig közvetlenül a szomszédos Székelyszentmiklós után említi.

A helyzetet még bonyolítja, hogy a 16. század végi emlékeket is őrző unitárius templomon (21/1. lelőhely) nem találunk korábbi középkori részleteket, s nem vall korai eredetre az sem, hogy a templom nem keletelt. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a templom alatt egy korábbi, a befizetett tized összegéből ítélve, kis méretű épület alapfalai lappanganak, melyeket hajdan talán Szent Simon tiszteletére emeltek. Egy korábbi templom létét azonban csak régészeti ásatás tisztázhatná. Mindenesetre a régészeti terepbejárások elég nagy méretű, 13–14. századi település létét bizonyítják.

Az első, biztosan Siménfalvára vonatkozó írott adat 1566-ból maradt reánk. Ekkor, a János Zsigmond hadában részt vett főemberek és lófők névsorában tíz siménfalvi (*Semijenfalwa*) lófő szerepel, hárman pedig kiestek a lófőségből.³ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adóösszeírásában *Sijmijenffalwaról* 25 portát jegyeztek fel.⁴

1569-ben a siménfalvi Benke Pál, Mátyás és Péter, János Zsigmondtól új adományként részbirtokot nyer a faluban.⁵ Valószínűleg e család egyik leszármazottja az a siménfalvi Benke vagy Nagy Ferenc, akit Báthori Gábor 1609-ben a libertinusi állapothból kiemelt és a lófők közé sorolt, házát pedig mindenféle adó alól felmentette.⁶ 1574-ben egy másik siménfalvi birtokrészről értesülünk, mely Kecseti Mihály özvegye, Csányi Margit tulajdonában volt.⁷ Ezt a birtokot, az 1579-ben már néhainak mondott Csányi (Solymosi) Margit leánya, Borbála kapta vissza az említett évben néhai Huszti Nagy András fiától, Nagy Györgytől.⁸

Siménfalván fejedelmi birtokrész is volt, 1576-ban 26 egész jobbágytelek,⁹ melyből Báthori Zsigmond 1583-ban hat jobbágytelket Székely Mózesnek adományozott (l. 21/2a. lelőhely). 1594-ből *Philep* Máté siménfalvi „nobilis”-ről maradt adat.¹⁰ Az 1602-es lustra ugyanőt lófőként tünteti fel.¹¹ 1595-ben egy peres iratban *Kouacz* Pál siménfalvi prókátor neve szerepel.¹²

1667-ben a kiskadácsi nemes Marosi István, György és János elcserélnek egy siménfalvi „benn való eorökseget rayta való hazzal, es epületekkel edgjütt, mellynek Vicinussa egy felöl ugyan megh irt Angyalosi István Uram eoröksege, mas felöl az Szayko Czigany hazanak valo pallorol az Balassi Georgj haza, es Csiki Pal eoröksege mellett ki iövő szoross utcza”, Angyalosi István kiskadácsi portájával.¹³ 1671-ben a siménfalvi Angyalosi István a timafalvi Tamási Pétert jobbágyul kéri és kapja Apafi Mihálytól.¹⁴

Néhány adatunk a középkori falu gazdálkodására vonatkozik. 1589-ben *Gegeo* András gyümölcsfáiról halunk,¹⁵ 1607-ben egy 32 forintot érő lóról értesülünk,¹⁶ 1638-ban pedig „az nyomas”-t említik.¹⁷

1635-ben a siménfalvi nemes Péterffi Gergely perel a szomszédos kadácsi erdő miatt. Az egyik tanú így vall az erdő használatáról: „Tudom hagi bekesegeesen birta Peterfi Gergeli vram az kadaczj erdöt. Mikor én o kegyelmeknek[!] laktam ket Zekeren s ket Zanon hordottak Simienfalvara az fat az kadaczj Erdöböl, a hol ösmertem hagi könnyebben rakodhatom ot uaktam[!] senkj eggiet sem zolot mind veszöt mind fat ot vagta[m] ahol szerettem.” Egy másik tanú még hozzátette, hogy „Ökreys ot iartak az kadaczj erdön: de senki nem haborittotta se nem zalagolta.”¹⁸

1654-ben Siménfalván lakó nemes Péter deák mint „köz Bira” írásba foglal egy birtokegyezményt. A szóban forgó telek egyik szomszédja „Simon Mihaly szilvas kerti”. Az oklevélben egy 17. századi kéz áthúzta ezt és kijavította: „az Templom felöl valo orszagh uttya.”¹⁹

1680-ban Péter deák siménfalvi házában, Kovács János falusbíró idejében, hosszas perlekedés után Siménfalva egyezséget kötött Szentmiklóssal, hogy a szomszédos falu használhatja a siménfalvi erdőket: „Hogy Sz. Miklos Seménfalvának minden közönseges Falu erdejét úgy birhassa, mint szintén Seménfalva fáját, makját, veszejét a falu szabados úttján, szabadoson hordhassa, mikor pedig Seménfalvának S[z]orosréten szabados erdőllő úttya lészen, Sz. Miklosis azon az úton szabadoson erdőlhessen; melly erdőllő utakat tartozzék Sz. Miklosis Seménfalvával együtt tsinálni. Az S[z]oros Rét gyepűjén kívül valamikor a Sz. Miklosiak Erdőben faért, vagy Vesszőért mennek, a míg a szekeret meg rakják, szabadoson az ökröt ki bortsáthassa[k...] A Maknak idejen penig, mikor makk lészen, a két Falu a Maknak qualitassát, mineműségét meg látván, egyet értvén a két Falu a szerént adgynak disznót réá, a mint a Makk lészen”.²⁰

1 MonVat I. 115.

2 Uo. 133. — A tizedjegyzékben említett *Szentsimon* lokalizálása a szakirodalomban meglehetősen ellentmondásos. Ortway Tivadar a helynevet a Székelyudvarhely melletti Felsősiménfalvával azonosítja; *Ortway* (1892) 661. A DocRom C. III. az 1. jegyzetben említett bejegyzésnél (169. lap) a Keresztúr-széki Siménfalva, a 2. jegyzetben idézett bejegyzés (201. lap) esetében Felsősiménfalva mellett foglal állást. Orbán Balázs (*Orbán* I. 117.), majd nyomában Dávid László mindkét adatot Siménfalvához kapcsolja; *Dávid* (1981) 258. Hasonló eredményre jutott Coriolan Suciu (*Suciu* II. 122.) és Ernst Wagner is; *Wagner* (1977) 308.

3 SzOkl II. 202, 205.; Jakab Elek idéz egy 1549-es oklevelet, melyből néhai siménfalvi Hadrévi András lányának „seménfalvi” és Aranyos-széki birtokügyeiről értesülünk; *Jakab—Szádeczky* (1901) 269. Az oklevél valószínűleg nem a Keresztúr-széki Siménfalvára, hanem az Aranyos-széki Sinfalvára vonatkozik.

4 Uo. 219.

5 Uo. 266.

6 *Jakab—Szádeczky* (1901) 324.

7 SzOkl IV. 29—31.

8 Uo. 65—66.

9 Uo. 39.

10 SzOkl ú. s. II. 169.

11 SzOkl V. 314.

12 SzOkl ú. s. II. 195.

13 SzVM Adattár.

14 SzOkl IV. 310, 315—316.

15 SzOkl ú. s. I. 78.; *Imreh—Pataki* (1969a.) 138.

16 *Imreh—Pataki* (1969) 194.

17 SzTA HtAd (AKTLvt, a Jósika család hitbizományi levéltára Fasc. XVIII. Nr. 1.)

18 SzVM Adattár.

19 Uo.

20 Uo.

21/2a. SZÉKELY MÓZES UDVARHÁZA (KIS-KÚRIA): Kk

A középkori falutól D-re, a Székelyszentmiklós és Nagymedesér felé vezető országút ÉK-i oldalára épült udvarházat Székely Mózes sófalvi fejedelmi sókamarás, a későbbi erdélyi fejedelem emelte, 1583 előtt. Ebben az évben ugyanis hadi érdemeire való tekintettel Báthori Zsigmond hat siménfalvi jobbágyselket adományozott neki és általa apjának, János diáknak (Nobili Joanni Literato), továbbá testvéreinek, Székely Istvánnak, Jánosnak és Péternek, egy nemesi udvarházzal együtt, melyet Székely Mózes jobbágysai földjén építtetett („simul cum domo et Curia Nobilitari per eundem Moysem Székely in dicta possessione Simenfalva in terris colonorum suorum extracta”).¹ Néhány hónap múlva, de még ugyanabban az évben, Székely Mózes elnyerte Báthoritól a teljes siménfalvi birtokot (mely addig az udvarhelyi várhoz tartozott) cserében Székely pénzen vett csatószege (Csík-szék) részszerzéséért.²

A siménfalvi birtok a 16. század végén³ és fejedelemsége idején (1603)⁴ is Székely Mózes kezében volt, halála után pedig fia, ifjabb Székely Mózes örökölte.⁵ Tőle hitlenség vádjával „totales [...] et integras portiones possessionarias in [...] Simenfalva cum domo et Curia nobilitari” I. Rákóczi György elkobozta és benkovitzi Gliukovszki Jánosnak, a fejedelmi német testőrgyalogság főkapitányának 4000 forintért zálogba adta.⁶ 1636. május 3-án leltár készül a Gliukovszki (Glukovszki) János tulajdonában lévő udvarházzal.⁷ A leírásból egy kétszintes, zsindellyel fedett kőépület képe rajzolódik ki, földszintjén és emeletén tornáccal. A házban új tulajdonosa csak kisebb javításokat végeztetett: a szobákba új kályhákat raktak, új kőkémenyt építettek, az emeleti tornác padlóját éppen a leltározáskor újították meg. A leltárban szó esik egy új tornácocskáról is, „mely az öregtornáctól újolag rekeszte[te]tt által”. A leírás szerint az udvarházat frissen meszelték. Az épület festett-faragott galambdúcós nagykapuja mellett kiskapu is állott, s a telket deszkakerítés és kőfal vegyesen övezte.

A számos gazdasági épület közül a (káposztás) kőpincét, a gabonaszárazót (köles, búza), lóistállót, tyúk-, liba- és disznóólát, a malmot, mellette pedig a ványolót, kásátörőt és olajütőt emeljük ki. A kétköves malmot az udvarház területén átfolyó malomárok vize működtette. Ez utóbbi nyomvonala ma is felismerhető a 21/2f. lelőhely DK-i oldalán, a Nyikótól leágazó, az udvarház helye felé húzódó árok formájában. A 21/4. lelőhely *Gátőle* neve valószínűleg arra a gátra utal, amelyik a Nyikó vizét a malomárokba terelte.

1636. július 10-én I. Rákóczi György a siménfalvi fejedelmi birtokot a rajta álló udvarházzal együtt tanácsosának, Szalánczy Istvánnak adományozta.⁸ Az udvarház további tulajdonosairól nincs adatunk. Orbán Balázs szerint az épület a Szalánczyaktól leányágon szállt a Kis családra⁹, melynek tulajdonában volt a 19–20. század folyamán is.

Az udvarház 1726-os leltára ugyanezt a kétszintes kőépületet írja le, É-i és D-i oldalán egy-egy „Erke, avagy Bástyatska” említésével. Az emeleti rész ekkor már elhanyagolt, a kúria falai repedezettek.¹⁰ Az 1761-es leltárból az udvarház további romlására következtethetünk; ekkor már csak a földszintet lakják.¹¹

1805-ben lebontják a valószínűleg már romos „oszlopcsarnokos régi kastélyt”, és anyagából építik fel a Kis-kúriát, annak körkerítését, valamint a református templomot.¹²

A lebontott udvarház helyét ma nagy méretű köves, épülettörmelékes, enyhén kiemelkedő folt jelzi, a református templomtól 40 m-rel DK felé. (83. t. 3.)

1 SzOkl IV. 86–88.

2 Uo. 88–89. — Fejedelmi jobbággal még 1590-ben is találkozunk Siménfalván: SzOkl ú. s. I. 303.

3 SzOkl IV. 132–133., Moyses Székely de Siményfalva (1598).

4 A fejedelemsége idején vert érméken is siménfalvinak iratja magát: Unger III. V. rész 98.

5 Az ifjú Székely Mózesről: 1610: SzOkl IV. 185. (ekkor hatéves), 1620: Uo. 204–208 (birtokadományok Bethlen Gábertől). 1627–1637 között fejedelmi asztalnokmester és Udvarhely-széki királybíró (Kemény gyűjt. TransPoss: Siménfalva)

6 SzOkl IV. 249–251.

7 B. Nagy (1973) 73–79. Az 1636. május 3-án készült leltár eredetije: AKTLvt, a Jósika család hitbizományi lvt. Fasc. XVIII. Nr. 1.

8 Jakab–Szádeczky (1901) 359.

9 Orbán I. 116.

10 AKTLvt, a Jósika család hitbizományi lvt. Fasc. LXX. Nr. 1.

11 B. Nagy (1973) 361. Eredetije: AKTLvt, a Jósika család hitbizományi lvt. Fasc. LXVIII. Nr. 1.

12 Orbán I. 117.; Székelység 3/1933. 9–10. szám, 81.

21/2b. MTSZ. SZÉKHÁZ ÉS KÖRNYÉKE: + Sz, Á–Kk

1961-ben a volt Jakabházi-féle ház (ma mtsz.-székház) közelében, gödör ásásakor ép, késő népvándorlás kori (8–10. század) kis fazekat találtak, mely az SzkVM-be jutott.¹ Az ép edény esetleg temetőre is utalhat. (23. t. 3.)

Az mtsz. istállójának alapozásakor, 1962-ben 13–14. századi, bronzból öntött, csillag alakú buzogányfej és — ahogy a leltár megfogalmazza — „vagy 8” középkori, egymásra helyezett, lapos, felhajló szélű, kerek fogóval ellátott, 14. századi(?) fedő jutott napfényre. A buzogány² és öt fedő³ Kiss Albert ajándékeként került az SzkVM-be. (41. t. II.)

1 SzkVM Lsz: 1301.

2 SzkVM Lsz: 3776.

3 SzkVM Lsz: 1381–1382, illetve Ngy Lsz: 3046–3048.

21/2c. BORBA: o Ő, Á–Kk

A 242. és 243. számú ház kertjében, az unitárius templomtól ÉNy-ra fekvő magas, K-re lejtő teraszon köveket, egy atipikus, őskori, kézzel formált edénytöredéket, bekarcolt csigavonallal díszített, késő Árpád-kori oldaltöredéket, hornyolt, 15. századi edényoldalakat, 15–17. századi peremeket és egy kis, fehér alapon vörössel festett csempetöredéket — vö. Benkő–Ughy (1984), Székelykeresztúr IV/1. típus — találtunk. (1985)

21/2d. BELTERÜLET (207. SZÁM): o Kk

A 207. számú ház kertjében 16. századnak tűnő, feltehetően dongáshátú, mázatlan csempetöredéket találtunk, enyhén csillámos előlapján pálcára tekeredő indadísz látható. (1985)

21/2e. BELTERÜLET (208–209. SZÁM): o R, D, Gó, Á–Kk

A 208. és 209. számú házak kertjében, a Nyikó kanyarulata fölé emelkedő, D-re lejtő, alacsony teraszon égett köveket, paticsdarabokat és kerámiát gyűjtöttünk. A legkorábbi rézkori cserepeket hegyes, átfúrt bütykök és egy tűzdelt mintájú oldaltöredék képviseli. Előkerült egy dák–kelta kori grafitos edényoldal, sok 4. századi, Csernyahov–marosszentannai kultúrács cserép, köztük kézzel formált, enyhén kihajló peremtöredékek, korongolt, nagy tárolóedények szürke peremtöredékei, finoman iszapolt, szürke oldaltöredékek besímított mintával. A 12–14. századot spirálisan bekarcolt, egyenes-, illetve hullámvonallal díszített oldaltöredékek, egyszerűen kihajló, illetve kettős tagolású vagy galléros peremek, a késő középkort 15–17. századi, mázatlan fazék- és fedőperemek, hornyolt oldaltöredékek, finom anyagú, sárgászöld kancsó pereme, kályhaszem- és mázatlan csempetöredékek képviselik. (1985)

21/2f. REF. PARÓKIA KERTJE: ○ Ő, Á—Kk

A Nyikó és a középkori malomárok (l. 21/2a. lelőhely) között hosszan elnyúló lelőhely egy pontján, a református parókia kertjében, alaposabb terepbejárásra nyílt lehetőség. Itt egy atipikus, kézzel formált cserepet és számos 13—17. századi edénytöredéket: késő Árpád-kori, elvékonyodva kihajló, illetőleg kettős tagolású fazékperemeket, 14. századi, galléros peremet és bepecsételt mintájú oldaltöredéket, 15. századi, hornyolt edényoldalakat, finom anyagú, halványvörös kancsótöredékeket, 16—17. századi mázas fazékperemet, tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek darabjait és egy Székelykeresztúr V/15. típusra emlékeztető — vö. *Benkő—Ughy* (1984) 72. — mázatlan csempetöredéket találtunk. (1985)

21/3. BELTERÜLET (261—266. SZÁM): ○ R, B, B—V

A 261—266. számú házak művelt kertjében, a Nyikóba ömlő Köves-patak jobb oldalán fekvő, Ny-ra lejtő teraszon, kb. 100×100 m-es foltban, néhány bekarcolt mintájú rézkori (Coțofeni-kultúra) és több késő bronzkori—kora vaskori cserepet találtunk, köztük a perem alatt sima, illetve bevagdalt bordával tagolt darabokat, támasztóbütykös fület, ferde kannelúrás oldaltöredéket és kívül feketére, belül barnászörökre égett cserepet, valamint egy tűzikutya töredékét. (1985)

21/4. GÁTFÖLE: ○ D?, Sz, Á—Kk

A Nyikó jobb partja fölötti, DK-re lejtő, alacsony vetéssel borított teraszon nagy sötét foltokat, kő- és paticsdarabokat láttunk, egy dák kori(?), kevésbé jellegzetes cserepet, szórványosan késő népvándorlás kori—kora Árpád-kori, hullámvonalalköteggel díszített oldaltöredékeket, kettős tagolású vagy galléros peremű, 13—14. századi fazékperemeket, bekarcolt egyenes vonallal díszített oldaltöredékeket, finoman iszapolt, kívül halványvörösre, belsejében szürkére égett kancsó(?) darabját, kevésbé jellegzetes, anyaguk alapján 14—15. századi cserepeket, valamint egy vassalakdarabot gyűjtöttünk. (1985)

21/5. LOK: ○ Kk

A Nyikó bal partjától mintegy 20—25 m-rel DK felé, kb. 100 m hosszan elnyúló sötét, köves, cserepes foltot figyeltünk meg a szántásban, melyben néhány 15—18. századi cserép, (köztük korongról leemelt, 15. századi edényalj, 15—16. századi hornyolt oldaltöredékek, 17. századi, fehér engobe fölött vörös festésű, belül zöldmázaz cserép), kályhaszemdarab és egy kis csempetöredék — vö. *Benkő—Ughy* (1984) 53., Csekefalva 20. típus — hevert. (1985)

21/6. KATONA-KERT: ○ Á—Kk

Ferenczi István és Ferenczi Géza közlése szerint, a tévesen Kiskadács határába helyezett Katona-kertben az 1960-as években római kori épületre utaló faragott kőtömbök, valamint egy szobor került elő, melyek az SzkVM-be jutottak.¹ Értésülésük félreértésen alapul. Az SzkVM nem őriz innen származó köveket, az említett szobor(töredék) pedig a kiskadácsi 8/1a. lelőhelyen került elő.

A Nyikó bal partján fekvő alacsony, az ártérből alig kiemelkedő háton, kb. 100×40 m-es területen, szórványosan kisebb kődarabokat és kevés, 13—14. századi cserepet (késő Árpád-kori fazékperemeket, 14. századi, galléros peremeket, finom anyagú, téglavörös, hornyolt oldalú kancsótöredéket) találtunk. (1985)

¹ Ferenczi—Ferenczi (1978) 92.

21/7. TIBOLDI-TAG: ○ Gó?

A Siménfalváról Székelyszentmiklós, illetve Nagymedesér felé vezető országút elágazásánál, a szentmiklósi út ÉNy-i oldalán, ÉNy felé lejtő, szántott oldalban, kb. 200 m hosszan elnyúló sávban, ritkásan elhelyezkedő foltokban néhány népvándorlás kori, 4. századnak tűnő cserepet találtunk. (1985)

21/8. SOM-ÁJ: ○ R, B

A völgy *Csűrös-oldal*, illetve *Tag* néven egykor a székelyszentmiklósi határhoz tartozott, így ezt a lelőhelyet a szakirodalom Székelyszentmiklós—*Csűrös-dűlő*ként, illetve *Tag-dűlő*ként tartja számon.

1956-ban a lelőhelyen Molnár Kálmán egy bekarcolt fenyőágmintás, rézkori (Coțofeni-kultúra) és sok bronzkori (Wietenberg- és Noua-kultúra) cserepet talált, melyek az SzkVM-be kerültek.¹ 1957—1959-ben Molnár István és Székely Zoltán ásattak az őskori település területén,² ahol 20—29 cm vastag kultúrretegbe bukkantak. A beszámolók szerint 70 cm mélyen feltártak egy ovális alaprajzú kunyhót, a közepén kerek tűzhellyel és sok hamuval. A lelőhelyet, mint sok Wietenberg-hatást mutató, korai Noua-kultúrák telepét értékelték, a korábbi leletek említése nélkül.³

Az ásítás anyagát áttekintve, a legkorábbi leleteket néhány rézkori (Coțofeni-kultúra) cserép képviseli, jel-

legzetes bekarcolt fenyőágas, illetve egymás alatti sorokban folyamatosan benyomkodott mintával, egy töredék esetében a perem alatt ellapított, kerek pasztillákkal. A leletanyag többi részét bronzkori tárgyak teszik ki. Sok a Wietenberg- és Noua-kultúrába sorolható cserép, továbbá vesszőlenyomatos paticsdarabok, őrlő- és dörzsölőkő-töredékek, fenőkődarabok, töredékes, átfúrt kőbalta, csiszolt, ívelt kőkések darabjai, pattintott bazaltszilánkok, töredékes orsógomb, csontlyukasztók, a forgónál bevagdostott állatcsontok, csöves csontból kivágott, szabálytalan sokszög alapú hasábformára faragott tárgy, erősen átégett, homokkőből faragott öntőminta fele, egy korongos fejű, kör keresztmetszetű szárral öntött bronztű, továbbá háromszög és rombusz keresztmetszetű bronztűk, ember- és állatalakot mintázó, töredékes agyagidolok. (3. t. 3., 9–10.; 4. t. 9., 12.; 5. t. 1–7., 9–14.; 6. t. 8.)

Terepbejárásunk alkalmával a Szentmiklósi-patak bal oldali völgyfőjében, D-re lejtő, alacsony vetéssel borított teraszon, kb. 300×50–100 m-es területen bronzkori cserepeket, köztük egy bekarcolt vonalpár között pontsorral, alatta ferde kannelúrával díszített töredéket találtunk. (1985)

1 SzkVM Lsz: 762–837, 878–883.; Székely (1959) 242.

2 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában, a leletek nagy része uo. Lsz: 1010, 1124–1125, 1130–1175, 1192–1253, 1266–1269, 2815–2837. Néhány támasztóbütykös bronzkori edényfűl: SSzGyM Lsz: 17601.

3 Popescu (1959) 147.; Popescu (1959a) 589.; Popescu (1960) 185.; Popescu (1960a) 579.; Székely (1961) 187–188, 10. rajz 1–6, 11. rajz, 12. rajz 1–3.; Székely (1962) 337, 4. kép 15–17, 7. rajz 8–9.; Székely (1976–1977) 26.

21/9. LAPJAS: ○ R–B

A Nyikó bal oldali második teraszán, a Rugonfalváról Siménfalva felé haladó országút fölötti, ÉK felé lejtő területen, kb. 30 m-es foltban, jellegtelen őskori, feltehetően Cotofeni-kultúrára vagy bronzkori cserepeket, köveket, apró paticsdarabokat gyűjtöttünk az alacsony vetésben. (1985)

21/10. KOSÁRFONÓMŰHELY: ○ Ő, R

1957-ben a kosárfonóműhely háta mögött, a Nyikó partján, Czézár Ilona rézkori jellegű, átfúrt kőbaltatöredéket talált.¹

1985-ben a kosárfonóműhely fölötti magas, szántott teraszon szórványosan, égett köveket, paticsdarabokat és néhány őskori, kevésbé jellegzetes edénytöredéket gyűjtöttünk. A kőbalta valószínűleg ehhez a lelőhelyhez köthető.

1 SzkVM Lsz: 551.

21/11. BENCSÖR: ○ B?, D

A Köves-patak bal partján, a Nyikó völgye fölé emelkedő, magas, enyhén NyÉNy felé lejtő, alacsony vetéssel borított teraszon, kb. 100×80 m-es foltban, töredékes kőpengét, néhány bronzkori(?) és több dák cserepet találtunk, többek között finom, szürke anyagú talpastál fenék- és peremtöredékét is. Szórványos dák kori cserepek a lelőhelyünkől ÉÉK-re emelkedő, magasabb teraszlepcsőn is gyűjthetők. (1985)

21/12. VÁSZOLY: ○ B–V

1954-ben a Vászoly nevű lejtőn Benke Dénes bronz tokos-füles baltát talált, mely az SzkVM-be került.¹ (6. t. 7.)

A legelő alatt, az Almaréte-pataka két oldalán, kis foltokban, jellegtelen őskori cserepeket leltünk. (1985)

1 SzkVM Lsz: 420.

21/13. BETLEN: ○ U, R, B, B–V, D, Ró

1955–1956-ban a lelőhelyről őskori szűrőedénytöredék és hosszú, valószínűleg kora rézkori pattintott kőpenge jutott az SzkVM-be.¹ 1963-ban ugyanitt újabb őskori edénytöredékek kerültek elő.

Ezek nyomán Molnár István még 1963-ban rövid, szondázó ásatást végzett a területen. A felső, szántott földréteg alatt kb. 25 cm vastag kultúrréteget talált.² A legkorábbi leletek a késő neolitikum és kora rézkor időszakából származnak: nagy méretű, in situ talált, földbe ástott tárolóedény alsó része (szimmetrikusan elhelyezett négy, hegyes, függőlegesen átfúrt bütyökfüllel), alacsony csőtalpon álló, négy bütyökfüles, kehely alakú edény (Vinča B₂–C, vagy korai Erődsdi-kultúra), lapos, vízszintesen átfúrt bütykök, ívelt, elhegyesedő peremű edénytöredékek. A leletanyag többi része a középső bronzkorból, a dák- és római korból származik.

1985-ben a lelőhelyen Demeter József bronz, tokos-füles baltát talált, mely vétel útján az SzkVM-be került.

A Betlen-patak bal oldalán fekvő, a Nyikó ártere fölé emelkedő alacsony, NyÉNy-ra enyhén lejtő terasz borított felszínén, kb. 250×170 m-es területen, köveket, paticsdarabokat láttunk, és sok cserepet gyűjtöttünk: egy

alacsony csőtalpon álló, késő neolitikus—kora rézkori töredéket, számos középső és késő bronzkori darabot, köztük egy késő bronzkori síkozott peremet, fekete, Hallstatt A—B-kori cserepeket, valamint dák és egy kevés római töredéket. (1985) (2. t. 14.; 6. t. 9.)

1 Székely (1959) 242. (késő neolitikus telep említése). SzkVM Lsz: 521—522.

2 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában, a leletek: SzkVM Lsz: 1437—1438, 2877—2880.

21/14. CSERE-ALJA: o B, V, D, Ró, Sz

A lelőhely 1964-ben vált ismeretessé, amikor szántás közben bronzkori, római és népvándorlás kori cserepek kerültek elő.¹ 1965—1968 között Székely Zoltán és Molnár István ásatott e lelőhelyen.² A szűkszavú ásatási beszámolók, illetve rövid hivatkozások szerint³ bronzkori (késő Wietenberg- és Noua-kultúra), római kori dák, 4. századi (Csernyahov—marosszentannai kultúra) és 7—8. századi leleteket hoztak napfényre.

A gyakorlatilag szórványértékű leletanyagot áttekintve, a település történetét a következőkben foglalhatjuk össze. A legkorábbi leletek a bronzkori Wietenberg-kultúra korai időszakából származnak (közvetlenül az edényperemek alatt húzódó benyomkodott borda, tűzdelt, illetve seprűzött díszű edényoldal). A bronzkori edénytöredékek zöme a Wietenberg-kultúrához köthető. A Noua-kultúrát egy perem fölél emelkedő, támasztóbütykös fül képviseli. A bronzkori leletekhez még egy töredékes, átfúrt kőbaltát, kőkéseket, illetve egy pattintott, töredékes pengét, csontárat, továbbá egy bepödrött végű, rombuszfejú bronztűt sorolhatunk.

Néhány edénytöredéket Hallstatt-korinak határoztunk meg. A viszonylag kisszámú, késő dák lelet már római cserepekkel és Antoninus Pius vagy Marcus Aurelius kopott, közelebből meg nem határozható bronzérmével együtt került elő, így a római kori bennszülött lakosság hagyatékát látjuk bennük. A Csernyahov—marosszentannai-kultúrához tartozó leleteket nem találtunk az átnézett anyagban. Valószínűleg az előbbi korszak néhány cserepének téves meghatározásáról lehet szó.

A leletanyag legnagyobb részét a késő népvándorlás kor teszi ki. Székely Zoltán a népvándorlás kori telepet az Ipotești—Cîndești-kultúrához kapcsolja, népét román—szlávnek, korát 7—8. századnak, egyes közleményeiben 8. századnak határozza meg. Ha hihetünk a kutatóárkos, gyors ritmusú ásatás megfigyeléseinek, akkor 26 földbe ássott, kőtűzhelyes, késő népvándorlás kori házat tártak fel. A leletek döntő többségét a kerámia (köztük számos, kiegészíthető fazék, továbbá agyagtepsi- és sütőharangdarabok) képezi, ezen kívül egy kis méretű, szimmetrikus ekevas, töredékes sarló, őrlőkötőredékek, vaskések, fenőkövek, szegecselt bronzedény töredéke, bronzcsat tűje, töredékes vascsat, orsógombok kerültek elő. Székely Zoltán a késő népvándorlás kori telepet „nagyjából feltárt”-nak,⁴ egyrétegűnek és egy periódusból származónak tartotta.⁵ Véleményét nem osztjuk. A település csak részben feltárt, és késő népvándorlás kori szakasza az említett (7)—8. századnál hosszabb időszakot ölel fel. A 12. kunyhónál éppen a feltáró Székely Zoltán figyel meg egymásra épült putrikat, de maga a kiásott anyag is tartalmaz a 8. századnál későbbi, egymásba vágó hullámvonalalkötegekkel díszített, a korábbiaknál tagoltabb peremű, hangsúlyozottabb vállú töredékeket. A telep élete valószínűleg a 9. században ért véget.

Terepbejárásunk alkalmával a Betlen-patak jobb partja mentén 250—300 m hosszú, 50—70 m széles, Ny felé lejtő sávnak kiszántott tűzhelyekből származó, égett homokkődarabokat, paticsot, állatcsontokat láttunk és bronzkori (Wietenberg- és Noua-kultúra), dák és késő népvándorlás kori cserepeket, valamint egy hengeres, hosszú agyaggyöngyöt gyűjtöttünk. Úgy tűnik, hogy a lelőhely fölött emelkedő *Csereoldal*-ról lemosott, illetve lesuvadt föld fedi a település D-i szélét, mely így eredetileg szélesebb lehetett. (1985) (3. t. 11., 13—14.; 4. t. 4., 13.; 21—22. t.; 23. t. 1—2., 4—6.; 24. t. 1—8.)

1 Említi őket: Székely (1970) 312.; Székely (é. n.) 44. A leleteket nem sikerült azonosítani.

2 Az ásatás dokumentációja és leleteinek egy része az SSzGyM-ben, Lsz: 16544, 16631, 16635, 16798—16869, 16882, 16893—16894, 17337. — A leletek másik, nagyobbik része az SzkVM-be jutott, Lsz: 1761—1766, 2311—2467, 2674—2696.

3 Popescu (1966) 720—721.; Popescu (1966a) 396; Popescu (1967) 533.; Popescu (1967a) 370; Mitrea (1968) 180.; Mitrea (1968a) 456.; Popescu (1968) 691.; Popescu (1968a) 435; Popescu (1969) 491.; Popescu (1969a) 527.; Székely (1969) 102.; Székely (1970) 312—313.; Székely (1971) 308—317.; Székely (1971a) 397—398.; Székely (1971b) 129, 135.; Székely (1972) 126.; Székely (1973) 221.; Székely (1974—1975) 9.; Székely (1974—1975b) 59, 65.; Székely (1976) 238.; Székely (1976—1977) 26.; Székely (é. n.) 55. — Ez utóbbi dolgozatában a szerző hangsúlyozza, hogy a siménfalvi ásatás során nem kerültek elő 9. századi leletek.

4 Popescu (1969) 491.

5 Székely (é. n.) 54—55.

21/15. CSÁSZÁR: o U—R

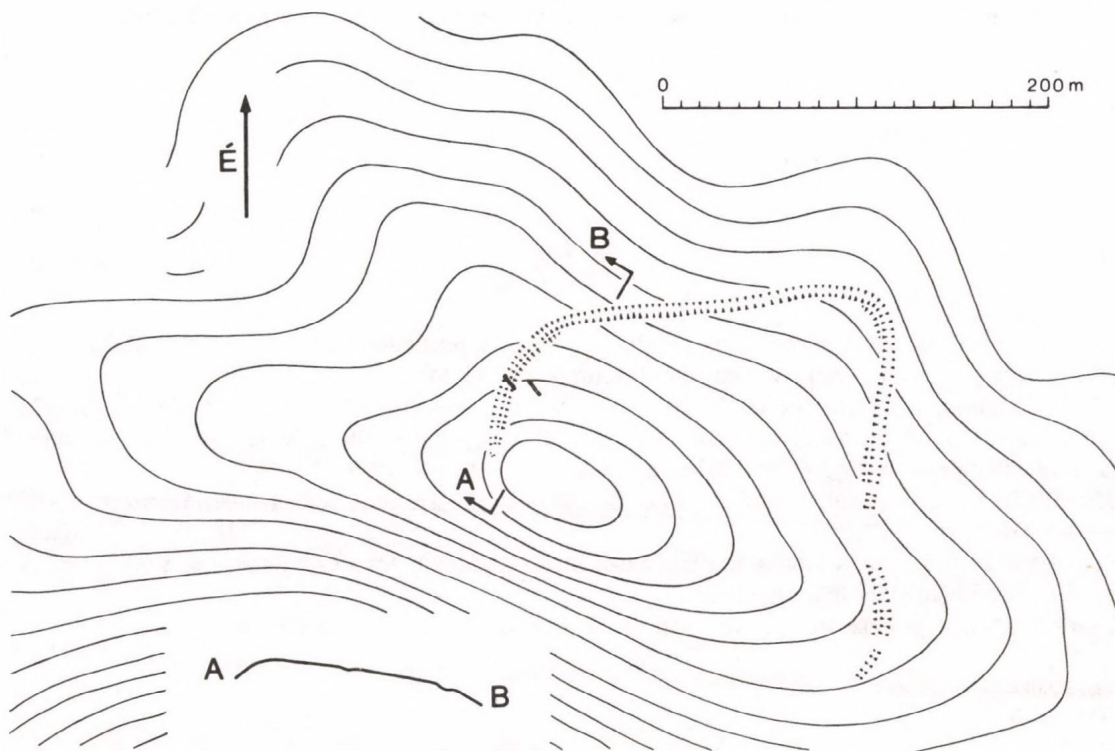
A Betlen-patak bal oldala fölél emelkedő magas, ÉNy felé lejtő, boronált szántással borított teraszon kiszántott tűzhely paticsos, vörös foltját észleltük és kis, kb. 20—30 m-es területen kevésbé jellegzetes, késő neolitikus—kora rézkori cserepeket gyűjtöttünk. (1985)

21/16. VÁRHEGY („KADICSA VÁRA”): $\triangle ?$, +++ \triangle Kk

A földvár első ismertetése Orbán Baláztól származik, aki leírta és rendkívül hozzátétőlegesen alaprajzot is készített róla.¹ Orbán a Várhegy tetején észlelt árkokat és sáncokat egy elpusztult kővár falmaradékának hitte, a várat magát pedig kora középkorinak tartotta. Említett egy szekérutat is, mely Siménfalva felől vezetett a várba. A 19. században a földvár még a nagykadácsi határhoz tartozott, ezért Orbán összefüggést vélve a falunév és a hamis csíki székely krónikában szereplő Kadicsa személynév között, megalkotta a máig kísértő „Kadicsa vára” elnevezést, melyet a helybeliek nem használnak. A szóban forgó magaslatot Várhegyként ismerik.

1959-ben Kurt Horedt és Molnár István rövid ásatást végeztek a várban (kutatóárkaikat feltüntették a földvár alaprajzán). Régészeti leletekre nem bukkantak, a várat — hipotetikusán — a környező falvak középkori menedékhelyének tartották.²

1985–1986 között többször felkerestük a Várhegyet, és elkészítettük felmérését is.

14. kép: Siménfalva — Várhegy, 21/16. sz. lelőhely. Földvár(?) és késő középkori, árokkal kerített irtás alaprajza és metszete

A Várhegy a Nyikó és a Nagy-Küküllőbe ömlő Szorosrét-pataka közötti vízválasztó gerinc enyhén kiemelkedő, 880 m magas része. Az ÉK felé lejtő, ÉNy–DK irányban elnyúló hegytetőn egy lekerekített sarkú, szabálytalan trapéz alakú, 2,6 ha-os terület három oldalról 4–8 m széles árokkal lehatároltak. A hegytető DNy-i szélén nem ástak árkot, itt a meredeken lejtő hegyoldal önmagában is elegendő védelmet nyújtott. Az árok belső oldalán egyes helyeken — főként az erősen kanyarodó árokszakaszoknál — rövid sáncvonalat figyeltünk meg. Az árkot helyenként mélyen bevágódó erdei utak szakítják meg. A földvár ÉNy-i részén egy út a viszonylag épen maradt árkot és a mögötte húzódó sáncot egyaránt átvágta. Az út D-i falát lefaragva megállapítottuk, hogy az 5 m széles, 70–90 cm mély árok eredeti mélysége nem haladta meg az 1,20 m-t. A kavicsos-konglomerátumos altalajba ázott árkot sárga, kissé homokos agyag töltötte ki, melyben néhány apró szénrögöt és égett homokkődarabkákat láttunk. Az árok mögötti sánc talpa ma 4,90 m széles, magassága 60–80 cm. Anyaga, az árokból kiásott sárga, kavicsos agyag, belső rétegződés, illetve bármilyen belső szerkezet nélküli. Anyagában mindössze néhány kis széndarabot és kis égett homokkődarabokat figyeltünk meg. (83. t. 1–2.)

A vár területén — elsősorban annak legmagasabb DNy-i részén — számos kincskereső gödröt ástak; Orbán alaprajza szerint jó részük még az 1860-as évek előttről való. Ezek falában, akárcsak a földvár egész területén, kultúrrejteget nem találtunk, és régészeti leletekre sem akadunk.

A Várhegyre vonatkozó egyetlen középkori adatunk 1604-ből származik, Nagykadács, illetve Vágás és Dobó határperéből: „azmel helyből az mi szalaginkkotth az I. falu [ti. Nagykadács — B. E.] el uitte volth, kitth hínak

Var hegy allianak, ugý uagion hogý mi Irigý mezeó allianak is hýuk, mel helnek vicinussi, egýk felól az Nagi Galambfalui hatar Kerezturszeký, mas felól egy darab helien a Sýweý hatar es birodalom, Uduarhelszek mely helyeth az Var [ti. a székelyudvarhelyi vár — B. E.] fen letekor Nagý Bernath az Ispan irtattoth uala Var számara, az vthan Szekell Moýses vram kezeben iutotth vala, kitth Var hegi neuó helyñnek hínak. Egý darab helyen azon Var hegien az Kadaczý hatar, mellý heleth aztis ugian Nagý Bernath irtatta uala meg var számara, es azuthan kele Szekell Moýses vram kezeben, az mel darabiath Seýkófalua biria az Vdvarhelszek, az mel darabiath Kadacz az Kerezturszek.” A per folyamán Vágás és Dobó azt állította, hogy „Ez e helyñ mi nekünk emberi emlkezettwl fogua ualo birodalmunk, az faiath mindenkor zabadon birtuk.”³ Történeti adataink szerint a *Várhegyen* a székelyudvarhelyi vár számára végrehajtott erdőirtás az 1562-es székely felkelés utánra, a 16. század második felére, végére tehető.

Feltételezzük, hogy — egyelőre ismeretlen előzmények után — a ma látható árok és a sáncszakaszok a 16. századi irtás védelmére készültek. Ezzel függhet össze, hogy az árok és a sánc sekélyebb, illetve keskenyebb a földvárakénál, feltűnő továbbá a lelőhely hasonlósága a fiatfalvi *Kádaratása* nevű helyen (22/34. lelőhely) megfigyelt, irtást őrző árokhoz.

1 Orbán I. 113—115.

2 Horedt—Székely—Molnár (1962) 635—636.

3 UszT 1604. pag. 11. Pataki József szíves közlése.

* * *

o ▼ Ő, B—V, Ró?

1909-ben, az Udvarhely megyei múzeum régészeti gyűjteményének átadásakor Siménfalváról származó (őskori?) szarvasagancs került a Székely Nemzeti Múzeumba (SSzGyM)¹.

1952-ben a *Lapjas* fölötti *Albükk* nevű erdőrézsből Vári Dezső csiszolt, átfűrt kőbaltát talált és ajándékozott az SzkVM-nek.² Nem dönthető el, hogy szórványos leletről vagy pedig a 21/9 sz. lelőhellyel, esetleg a rugonfalvi 20/9. sz. lelőhellyel összefüggő tárgyról van-e szó.

1955-ben Incze Ferenc csiszolt, átfűrt, ismeretlen lelőhelyről származó kőbaltát ajándékozott az SzkVM-nek³.

1969-ben Beke Mózes tanító római korinak meghatározott kőedény töredékét juttatta az SzkVM-be⁴. A tárgyat a múzeumban nem sikerült azonosítani.

A székelyudvarhelyi múzeum egy Siménfalváról származó töredékes tokos-füles bronzbaltát őriz⁵.

1 Jelentés 1908—1909. 49.

2 SzkVM Lsz: 277.

3 SzkVM Lsz: 419.

4 SzkVM Lsz: 1584.

5 Lsz: 447E és 1853 (Mindkét szám ugyanazé a tárgyé)

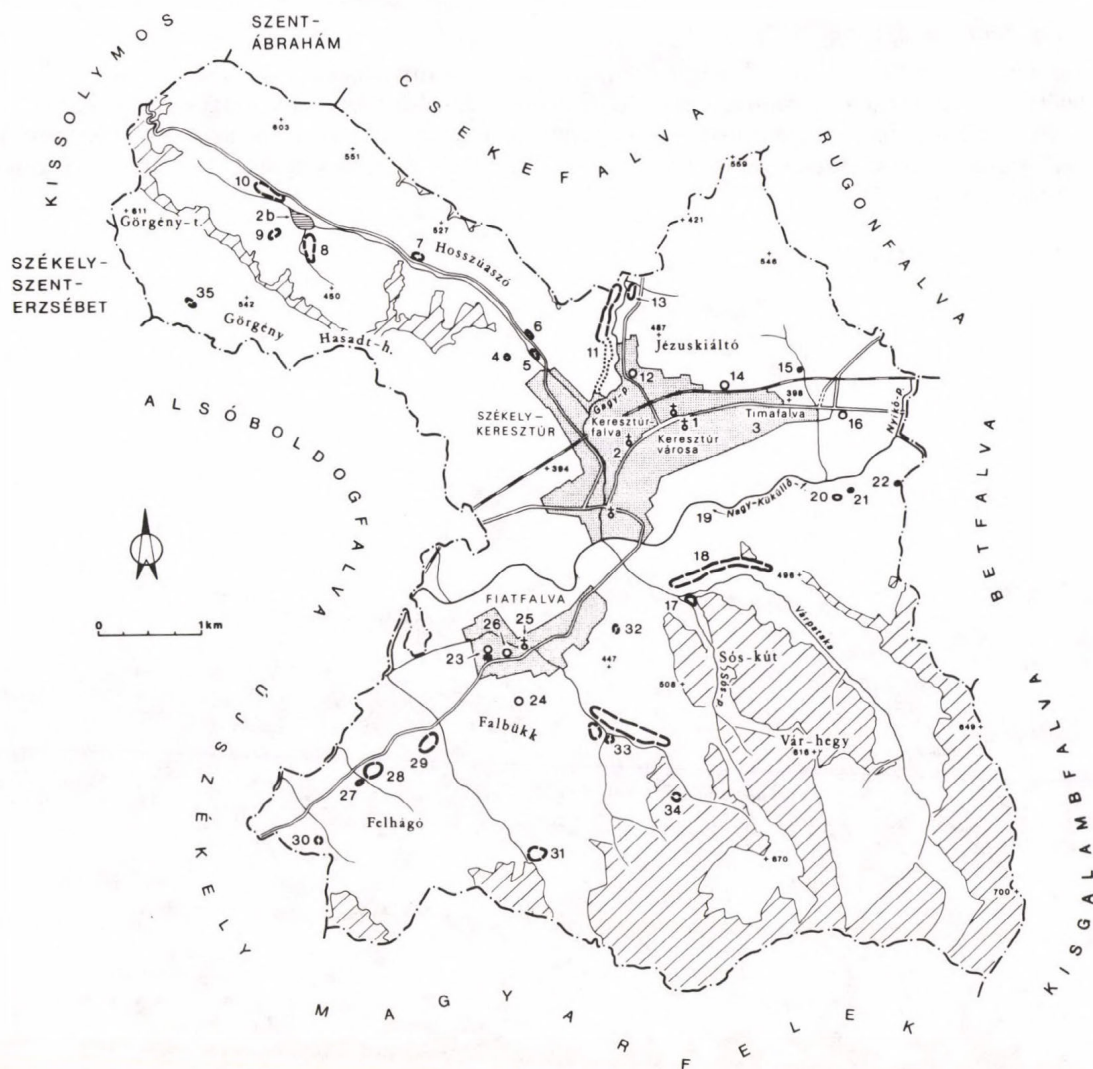
— — —

Orbán Balázs a Várhegytől (21/16 sz. lelőhely) ÉNy-ra fekvő *Pothárd-bércén* kis, kerek, erődítménynek látszó sáncot említ,¹ melyet Roska Márton az őskor emlékei közé sorolt.² Terepbejárásaink során az említett helyen nem találtunk sáncokat vagy erődítésnyomokat.

1 Orbán I. 115.

2 Roska (1942) 116.

22. SZÉKELYKERESZTÚR (Cristuru Secuiesc, Hargita megye, 4419,2 ha; 1839: Keresztúr város+Keresztúrfalva+Timafalva=Székelykeresztúr; 1926: Székelykeresztúr+Fiatfalva=Székelykeresztúr)*

A Keresztúr város, Keresztúrfalva és Timafalva összeolvadásából 1839-ben létrejött Szitás- vagy Székelykeresztúr a Nagy-Küküllő és a Gagy-pataka összefolyásánál, 390–395 m tengerszint feletti magasságon fekszik. A Küküllő É-i oldalán, az ártérből enyhén kiemelkedő háton elterülő települést kiterjedt szántóföldek és kertek övezik. A Keresztúr magasságában medenceszerűen kiszélesedő Küküllő-völgyet É-ről és D-ről 5–600 m magas domborsó szegélyezi; az É-i domborsót tágasabb völgyek (Hosszúaszó, Gagy és Fehér-Nyikó völgye) tagolják. Az agyagos, gyakran suvadásos domboldalokon a szántóföldek mellett legelőket és kisebb erdőket, a D-re néző oldalakon, mindenekelőtt az 535 m magas Jézuskiáltó oldalán, szőlőt találunk. (80. t. 6.)

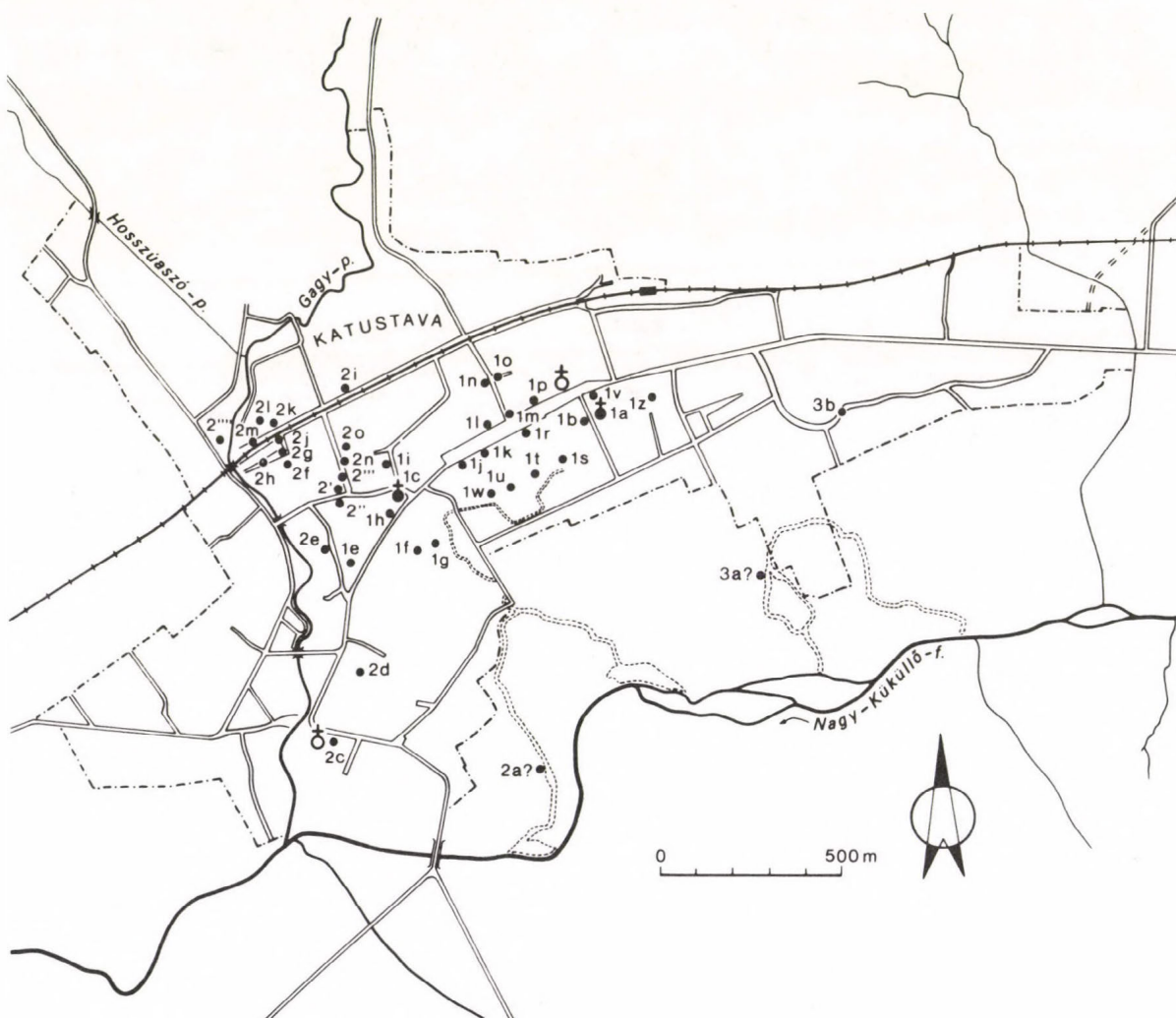
* A székelykeresztúri leletek ismertetésekor a középkori Keresztúr várost, Keresztúrfalvát és Timafalvát önálló régészeti lelőhelyeknek tekintettem. E lelőhelyek egyes, tárgyakkal vagy írott adatokkal meghatározható pontjait a lelőhelyszám után illesztett kisbetűvel jelöltem (Keresztúr város: 22/1a-w.; Keresztúrfalva: 22/2a-o.; Timafalva: 22/3a-b.). A kora újkorra már teljesen összenőtt Keresztúr város és Keresztúrfalva középkori határvonalának megállapítása és ennek megfelelően az egyes leletek besorolása nem oldható meg kifogástalanul: vitatható a 22/1c, e, i, h. és 22/2c-d. lelőhelyrészletek hovatartozása. Ez utóbbiaknál a két település újkori, de minden bizonnyal korábbi előzményekre visszavezethető határvonalát tekintettem mérvadónak. Keresztúr város és Keresztúrfalva esetében a középkori település területén kis számú, a középkornál korábbi lelet is előkerült, ezek bemutatása értelemszerűen megelőzi a középkori település leírását. Keresztúrfalván négy olyan, szörvány-, illetve bizonytalan jellegű, középkor előtti lelet is előkerült, melyek származási helyét 22/2'-22/2'''' megjelöléssel illetem. Mindezt követi a Keresztúr város és Keresztúrfalva határában fekvő lelőhelyek bemutatása (22/4–22, 22/35.), majd a Fiatfalva belterületén és határában elterülő lelőhelyek (22/23–34.) ismertetése zárja a fejezetet.

Az 1926-ban Székelykeresztúrhoz csatolt Fiafalva ma sem épült össze a várossal. A Nagy-Küküllő D-i oldalán, 390 m tengerszint feletti magasságon fekvő falu határa a Küküllő szántott lapályát, illetve a völgyet D-ről határoló dombsort foglalja magába. Ez utóbbit szántók, legelők, gyümölcsösök és nagyobb bükkerdők borítják.

22/1. KERESZTÚR VÁROS: ○ B, B—V, D, G, Ge, Sz, Á—Kk

Keresztúr város belterületén rendkívül szórványosan néhány, a középkornál korábbi lelet is előkerült: a 22/1e, l, s, t lelőhelyről kevés őskori kerámia, a 22/1g, u. lelőhelyekről néhány kevésbé jellegzetes bronzkori cserép, a 22/1w. lelőhelyről késő bronzkori (Hallstatt A—B) cserepek, a 22/1ó. lelőhelyről kevés dák kori edénytöredék, a 22/1v. lelőhelyről Kr. u. 4. századi cserepek, végül a 22/1e. lelőhelyről néhány késő népvándorlás kori cserép jutott el az SzkVM-be.

22/1. KERESZTÚR VÁROS: Kk

15. kép: Székelykeresztúr belterülete (22/1a—w. = Keresztúr város; 22/2a—o. = Keresztúrfalva; 22/3a—b. = Timafalva)

Keresztúr első írott említése az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékből ismert. 1333-ban Jakab nevű papja 23 báni dénárt fizetett adóba („Jacobus sacerdos de Sancta Cruce solvit XXIII banales”). 1334-ben ugyanő nyolc régi báni dénárral adózott („Jacobus sacerdos de Sancta Cruce solvit VIII banales antiquos”).¹

Moldvai hadjárata idején, 1395-ben Zsigmond király Székelykeresztúron is átvonult. Január 3-án és 4-én „in Kerestwr” időzött, ahol több oklevelet is kiállított.² Nincs írott adatunk azonban arra, hogy Zsigmond idejében

Keresztúr mezővárosi kiváltságokat élvezett volna.³ Tény viszont, hogy 1459-ben egy oklevelet „in Opido Kereszthwr” kelteztek.⁴ 1503-ban Keresztúr mezőváros neve újra szerepel egy oklevél keltezésében („Ex oppido nostro Kerezthwr”).⁵

Izabella királynő idejében, valószínűleg 1559-ben a település kiváltságlevelet kap, melyben a királynő felmenti a várost minden adó, díj és kamarahaszna fizetése alól, a törököknek járó adó kivételével. Az szabadalomlevelet Báthori István, Báthori Zsigmond (1589) és Brandenburgi Katalin (1629) is megerősítette.⁶

Az 1562-es székely felkelés Székelykeresztúron sem maradt az ismert következmények nélkül. Már 1562-ben Geréb András (a szomszédos Fiafalván élő főember) két keresztúri jobbágyot szerez magának,⁷ az udvarhelyi tisztek pedig sok jogtalanságot követnek el a várossal szemben. Így 1564-ben maga János Zsigmond tiltja meg nekik, hogy jogtalan beszállásolással, fuvarozással és más szolgáltatásokkal terheljék a keresztúri polgárokat.⁸ 1567-ben „Oppidum Kerezthwr”-on 15 lófő porta adózott,⁹ 1576-ban a fejedelem 24 jobbágytelekkel rendelkezett a városban, az 1562 utáni tömeges jobbágyosítás világos példaként.¹⁰

1577-ben a Keresztúr városi Landó Tamás esküdt polgárról,¹¹ 1589-ben Kovács János bíróról,¹² 1590-ben Simó János,¹³ 1591-ben Szabó Miklós,¹⁴ 1597-ben Boros (Beres) Antal városi bíróról¹⁵ hallunk. Csató Miklós fejedelmi jobbágyként viselte a bírói címet, a szerdai törvényt napot a saját házában tartotta.

1592–1594-ben a keresztúri Ördög Farkas prókátorként működött.¹⁶

1591-től Miklósi János, 1597-től Csató Gergely nemesekről maradt írott adat, az 1602-es lustra szerint azonban főember nem élt Keresztúr városában.¹⁷

1605 február 1-én Udvarhely-szék főemberei Székelykeresztúron Bocskai István fejedelemmé választása mellett szavaztak.¹⁸

A 17. század elején Keresztúr lassú hanyatlásnak indul. 1611-ben szabad városként szerepel 16 forintos taxával,¹⁹ ami arra utal, hogy a település akkor Erdély legkisebb városai közé tartozott. Az 1614-es országgyűlésen utoljára rótták meg mezővárosként 56 forint adóval,²⁰ az 1614-es lustrán azonban már a falvak között találjuk.²¹

Mint már említettük, Brandenburgi Katalin 1629-ben megerősíti Keresztúr városi kiváltságait, 1632-ben pedig I. Rákóczi Györgytől nyer új kiváltságlevelet. Ebben a fejedelem felmenti a várost minden adózás, közteher és az idegen tisztek jogszolgáltatása alól, azzal a feltétellel, hogy évente 100 forintot fizessenek a kincstárba, a kocsmáltatás joga pedig kizárólag a kincstáré legyen.²²

A város monográfiusa, Orbán János, forráshivatkozás nélkül közli, hogy 1661-ben a török felégette Székelykeresztúrt.²³

Keresztúr mezőváros középkori gazdasági életéről keveset tudunk. A település határa meglehetősen szűk volt, s a mai Keresztúr határának legnagyobb részén Keresztúrfalva és Timafalva osztozott.

A gabona termesztése mellett²⁴ zöldségtermelésről²⁵ is tudunk, de adatok maradtak ránk a 17. századi szőlőgazdálkodásról is. 1604-ben a keresztúriak hatókrös szekérrel mentek a szőlő alá.²⁶ A 17. század elején a helységhez tartozó pásztorszállásról is említés esik.²⁷

1598-ban egy keresztúri cserzővargát négy forintot érő bivalybőr miatt pereltek.²⁸ 1590-ből részletes feljegyzések maradtak Fazakas Lukács fazekasmesterről, akiről többek között megtudjuk, hogy mázas kályhacsempéket is készített.²⁹ Az 1590-es évek keresztúri családnévei (Borbély, Boros, Fazakas, Kovács, Lakatos, Mészáros, Molnár, Szabó, Varga) fényt vetnek több más, itteni mesterségre is.³⁰

Keresztúr mezővárosi jellegének elsőrendű meghatározója a vására volt. Erről — feltehetően korai előzmények után — 1590-ben hallunk először. A vásárt (sokadalom) Szent kereszt napján, a templom búcsúján tartották.³¹ Ebben az időben még csak a tavaszi Szent kereszt napját (a Szent kereszt feltalálása, május 3.) említik a források.³² A 18. században azonban már két országos vására volt Keresztúrnak: a korábban említett májusi mellett szeptember 14-én (a Szent kereszt felmagasztalása) is vásároztak. Orbán Balázs szerint ezek az állatvásárok Erdélyszerte híresek voltak.³³

Keresztúr középkori szellemi élete templomához és iskolájához kapcsolódik. 1548-ban még katolikus papja van a városnak (dominus Blasius plebanus de Sekel Cristwr),³⁴ 1568-ból viszont már az unitárius pap (Marosi Synnigh János) és tanító (Szemerjai Bora András) neve maradt fenn.³⁵ Egy 1646-os oklevél szerint az iskola a katolikus templom közelében volt.³⁶

A református iskola első említése 1631-ből származik.³⁷ Helyét Székely Attila a református templom mellé, a művelődési ház helyére valószínűsítette.³⁸

Ami a település régi úthálózatát illeti, a város belterületét átszelő, Segesvárról (Héjasfalvától) Székelyudvarhely felé haladó főút középkori nyomvonalat követ. Az úttest alatt húzódó főnyomócső árkanak kiásásakor, 1982-ben figyeltük meg, hogy az Iskola utca — Szabadság tér — Timafalvi utca szakaszon az egykori országút kavicsos rétegei alatt régészeti jelenség sehol sem került elő, míg a főút mindkét oldalán (az útnak a központban

orsó alakú, elnyúlt térré kiszélesedő szakaszán is), közvetlenül az út mellett kora- és késő középkori leletekre találtunk, melyek tanúsága szerint a település út menti soros szerkezete már a középkorban kialakult.

- 1 MonVat I. 115, 132.
- 2 SzOkl I. 3775–3777. sz.; *Jakó* (1984) 202.
- 3 Szabó Károly feltételezte, hogy Székelykeresztúr „[...] bizonyosan már Zsigmond idejében városi [sic!] kiváltságokat élvezett [...]”. SzOkl I. 123.
- 4 Uo. 179.
- 5 SzOkl V. 35.
- 6 Izabella „cives et incolae Kerezthurienses a solutione quarumlibet taxarum et Contributionum ipsi et Camerae suae debentium (excepta duntaxat taxa et Contributione potentissimi Imperatoris Turcarum), in perpetuum exemisset ac suportasset.” Báthori Zsigmond 1589-es kiváltságlevelének 1629-es átirásából. Eredetije hártán az SzkVM Adattárban.; SzOkl IV. 108–110.; *Jakab—Szádeczky* (1901) 345.; Izabella oklevelét, mely eredetiben nem maradt ránk, 1559-es dátummal említi: *Orbán* I. 21.
- 7 SzOkl IV. 230–231.; *Jakab—Szádeczky* (1901) 344.
- 8 SzOkl III. 322–323.
- 9 SzOkl II. 220.
- 10 SzOkl IV. 39.
- 11 SzOkl ú.s. I. 18.
- 12 SzkVM Adattár.; SzOkl IV. 109.
- 13 SzOkl ú.s. I. 137.
- 14 Uo. 242, 254, 296.
- 15 SzOkl ú.s. II. 313.
- 16 Uo. 72, 170.
- 17 SzOkl ú.s. I. 75, 122, 247, 261.; II. 314–315.; SzOkl V. 309.
- 18 *Jakab—Szádeczky* (1901) 308–309.
- 19 *Kemény—Kovács* (1845) 168.; EOE VI. 223.; *Jakab—Szádeczky* (1901) 325–326.
- 20 *Jakab—Szádeczky* (1901) 374.
- 21 Uo. 332.
- 22 Eredetije az SzkVM tulajdonában; SzOkl IV. 243–245.; *Jakab—Szádeczky* (1901) 366.
- 23 *Orbán J.* (1943) 14.
- 24 1589-ben a szalad (a sörfőzésre előkészített árpa) aszalásával és morzsolásával is foglalatostkodtak (SzOkl ú.s. I. 58–59).
- 25 *Imreh—Pataki* (1969a) 137.
- 26 Uo. 138.
- 27 *Imreh—Pataki* (1969) 198.
- 28 Uo. 195.
- 29 SzOkl ú.s. I. 129–136, 151–153.; *Benkő—Ughy* (1984) 6–7.
- 30 SzOkl ú.s. I–II., passim.
- 31 SzOkl ú.s. I. 144.
- 32 SzOkl ú.s. II. 317.
- 33 *Orbán* I. 22.
- 34 *Fabritius* (1875) 225.
- 35 *Kanyaró* (1899) 156–162.; *Székely A.* (1978) 38.
- 36 *Koncz* (1884) 165. — Nem tartjuk valószínűnek Székely Attila feltételezését, miszerint a katolikus templomtól D-re egy ház alapozásakor talált falalapok a késő középkori iskola maradványai lennének. Ásatásunk tanúsága szerint ezek a templom cinteremfalának az alapjai lehetnek (22/1a. lelőhely).
- 37 *Orbán J.* (1943) 138.
- 38 *Székely A.* (1978) 39.

22/1a. R. K. PLÉBÁNIATEMPLOM: ☩ □ ſ Á—Kk

Székelykeresztúr középkori temploma az orsós piacon áthaladó főúttól 60 m-rel D-re, a település szélén áll, az 1831-es canonica visitatio szerint alacsony fekvésű, nedves réten.¹

A Szent kereszt tiszteletére emelt plébániatemplom búcsúját — amint az egy korábbi, 1821-es canonica visitatióból kitűnik — a Szent kereszt feltalálása (május 3.), illetve felmagasztalása (szeptember 14.) ünnepén egyaránt megtartották.² E szokás középkori eredetű (vö. történeti rész, tavaszi Szent kereszt napi vásár 1590-ben).

Első írásos említése 1333-ból származik (l. történeti rész), s utolsó ismert plébánosának nevét 1548-ban jegyezték fel. Húsz évvel később már protestáns papját említik a források. A katolikusok királyi rendelet alapján, 1767-ben kapták vissza az unitáriusoktól a templomot.³

A többször átalakított épület hajóból, hosszú, gótikus szentélyből és a 18. századi Ny-i homlokzatba foglalt barokk toronyból áll, a szentély két oldalán egy-egy sekrestyével.

A hajó É-i és D-i mellékhomlokzatát négy pár kettős tagolású, vízvetős támpillér övezi. A két hosszfalat és a szentély falát kívül rézsűs párkánnal fedett magas, gótikus lábazattal látták el. A hajó É-i és D-i falát egymással szemben egy-egy kőkeretes, csúcsíves bejárat tagolja. A D-i hajófalnak három mérműves, gótikus ablaka van. A hajó K-i falában a szentélytől jobbra és balra egy-egy elfalazott csúcsíves ablak rejtőzik, melyeket a hajó két hosszfa részben takar.

A nyolcszög három oldalával záródó hosszú szentélyt hét, a leírtakkal azonos kiképzésű támpillér fogja körbe. A szentély D-i és DK-i falában három mérműves, gótikus ablak látható. A szentély É-i fala mellett a középkori sekrestye áll, K-i falában egy csúcsíves keskeny ablakkal, az É-iban pedig a bejáratú ajtóval. A szentély D-i fala mellé 1929-ben épült a ma is használatos sekrestye. (83. t. 4.)

A toronyalj boltozatos és nagy ívvel nyílik a hajó belső terébe. Két oldalán egy-egy dongaboltozattal fedett, eredetileg a hajó felé nyitott oldalhelyiséget (kápolnát?) alakítottak ki; ezeket annak idején a Ny-i homlokzat körablakai világították meg. Az É-i helyiség boltozata elpusztult, innen indul a jelenlegi karzattfeljáró. A toronyalj és a két oldalhelyiség fölé az egész Ny-i homlokzatot átfogó karzattot emeltek; az ebbe foglalt toronytest második szintjének É-i és D-i falát ezért a karzaton való közlekedés érdekében egy-egy félköríves lezáródású átjáró nyílással törték át.

A hajó D-i falának Ny-i végében a falba 20–30 cm mélyen beépült, kb. 45°-os szögben emelkedő karzattfeljáró maradványa figyelhető meg, mely a mainál legalább 50 cm-rel alacsonyabb középkori karzatra vezetett. Középkori voltát abból állapíthattuk meg, hogy a Ny-ról számított első gótikus ablak belevág a karzattfeljáróba.

A hajót jelenleg három hevederrel tagolt síkmennyezet fedi. É-i falának Ny-i végében, valamint a szentélytől D-re és K-i hajófalon középkori falképtörödékek vannak. A nem egykorú két falképmaradvány közül az első az 1904-es renoválás alkalmával került elő. A fehér, okker, angolvörös, élénkzöld színekkel festett falképen a Jelenések könyvéből vett témát, a sárkányon ülő asszonyt ismerték fel. Az elhalványult festést Orbán János akkori plébános barna kontúrrajzzal „megújította”. Beavatkozása nem tekinthető minden részletében hitelesnek. Leírásából úgy tűnik, hogy a hajó É-i falán a ma látható részek mellett további falképtörödékeket is találtak, „az összetört képeken imitt-amott lovas alakok képronsait lehetett kivenni [...] (Egyik képronscon a Szent László alak is kivehető volt)”.⁴ Az ábrázolás ismeretében Orbán ez utóbbi megállapításában kételkedünk. Ugyanő jelentette ki, hogy a szentélyben nincs falfestmény. 1968-ban a K-i hajófalat takaró barokk köpenyfal részleges eltávolításakor egy fehér, okker, angolvörös, fakó szürkészöld színezésű töredékes püspökszent alakja vált láthatóvá a hajó DK-i sarkában lévő, félig elfalazott, alacsony gótikus ablak mellett.

A belépő hosszú szentélyt és a hajót faragott kövekkel szegett, leszelt élő, csúcsíves diadalív választja el egymástól. A szentélyt két szakasz hevederes keresztboltozat és egy hatsüveges poligonális boltszakasz fedi. A boltozathoz használt téglák mérete: 32,5—34×14—16×4—5,5 cm.

A szentélyzáródás boltozatának zárókövét rozetta díszíti, melyet a gótikus minuszkulákkal írt dátum (1458) ölel körül: + anno . domini . millesimo . C.C.C.C. q[ui]n q[ua] g[e]si[m]o octavo. A középső boltszakasz záróköve lyukas, a hajó fölöttin lilomos végződésű kereszt, minuszkulás *arbor vite* felirat és *IHS* névbetűk kaptak helyet. Az egyszer vályúzott, trapéz keresztmetszetű kőbordák lépcsős konzolokon nyugvó félpillérekre támaszkodnak. A szentély É-i falában a régi sekrestye ajtaja a vakolat alatt lappang.

A templom középkori felszereléséből egy 15. századi, Segesvárt öntött, medálokkal díszített harang maradt meg.

Orbán Balázs, a templom első ismertetője, a szentélyboltozat dátuma, valamint a faragott részek alapján az egész épületet a gótika korára keltezte, építőtjének pedig valamelyik keresztes lovagrendet gyanította. Ottjártakor még a templom egykori cinteremfalának alapjai is kidomborodtak a föld alól; ezekhez a templom D-i oldalán egy nagyobb, négyszögletű kőépület alapjai kapcsolódtak. Ez utóbbit Orbán Balázs kolostor maradványának tartotta.⁵ Helyi hagyomány alapján az 1882-es egyházi sematizmus bencés kolostort említ Székelykeresztúron.⁶

Az 1821-es canonica visitációra hivatkozva Orbán János plébános a templomos lovagrendről eredeztette az épületet.⁷ Hajóját román korinak tartotta, melyet csak átalakítottak az 1458-ban beboltozott szentély építésekor.

1968-ban a templom nagyjavításakor Alexandru Bogdan (Műemlékigazgatóság, Bukarest) és Molnár István helyi múzeumigazgató vezetésével az épület régészeti kutatására is sor került. Ez alkalommal a templom körül középkori alapfalakat találtak: a 18. századi Ny-i homlokzat előtt vastag Ny-i zárófal és vele kötésben lévő toronypár alapjai kerültek napfényre, az É-i és D-i hajófallal párhuzamosan pedig támpilléres hosszfalakat, továbbá a templom É-i oldalán egy ossarium maradványait ásták ki, a templom K-i és Ny-i oldalán húzott kutatóárokokkal pedig a középkori cinteremfal egy-egy szakaszát találták meg. A templom É-i oldalán néhány sírt is feltártak. Ezekből S-végű bronz hajkarikák kerültek elő. Az épület belsejében csupán a hajóban folyt kutatás. Megfigyeltek egy késő középkori (?) téglapadlót, alatta pedig egy kis kőlapokkal kirakott középkori járószintet találtak. Feltártak egy boltozati téglaborda-darabokat tartalmazó égési réteget is, melynek helyzetét azonban a fenti két járószinthez viszonyítva nem határozták meg. A hajóban falmaradványokat is találtak, melyeket pilléralapozásoknak tartottak.

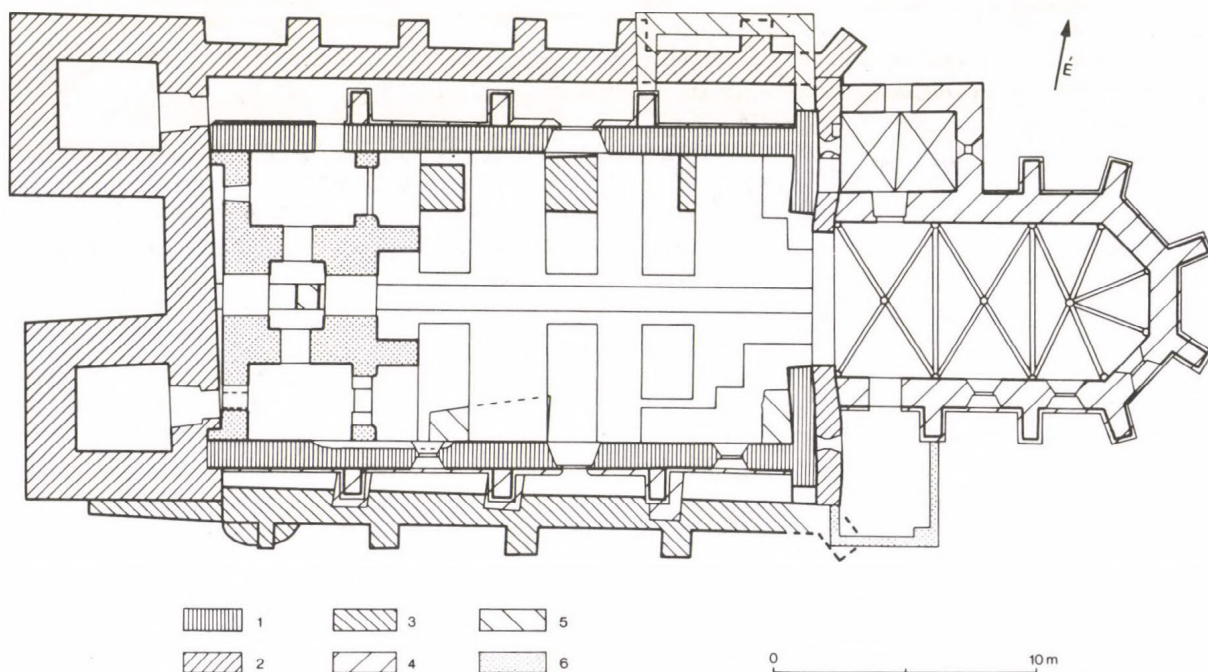
A templom renoválásánál közreműködő Keresztes Gyula építész összefoglalója szerint a feltárók az épület körül előkerült alapfalakat a ma álló templomnál nagyobb és korábbi, háromhajós bazilika maradványának vélték, melynek pusztulása után épült fel a mai, kisebb (!), 15. századi templom.⁸ A „korai”, „első” templom keltezését illetően azonban az ott dolgozó szakemberek véleménye eltért egymástól: Keresztes 13. századi analógiákat idéz, Bogdan — az ásatási rajzok tanúsága szerint — a 14. század elejére keltezte az alapfalakat, Dávid László a később-

biek során óvatosan a 11/12—14. század közötti időszakból eredeztette a falakat, és felvetette azt a gondolatot velük kapcsolatban, hogy esetleg egy elkezdett, de be nem fejezett építkezés maradványai.⁹

1979 és 1986 között, az épület figyelmes áttanulmányozása mellett, többször nyílt lehetőségünk kisebb falkutatásra, 1979-ben pedig a templom Ny-i homlokzata előtt ásást is végeztünk.¹⁰ Vizsgálódásaink kiderítették, hogy a templom építéstörténete lényegesen eltér Keresztes és Dávid hipotéziseitől.

Mindenekelőtt bebizonyosodott, hogy a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján nem igazolható, miszerint a jelenlegi, legkorábbi álló részleteiben 13. századi templom egy 11—12. századi, S-végű hajkarikákkal datált temető fölé épült volna.¹¹ A rossz megtartású, kései jellegűnek tűnő, nagy hajkarikák önmagukban nem bizonyítják a temető 11—12. századi eredetét, inkább a 12—13. századra utalnak; a szóban forgó sírok pedig a templom mellett feküdtek, és egy sem volt közülük, melyet a *legkorábbi* falak vágtak volna el. Igaz, a hajó belsejében feltárt egyik pilléralapozás alatt találtak egy koponyatöredéket, de ennek csak akkor lenne jelentősége, ha a pillérek valóban az első építési periódushoz kötődnének, mint ahogy azt az ásatók hitték. Nem tudjuk, hogy a templomhajótól É-ra ásott kutatóárokban 1968-ban előkerült szórványos, hullámos vonalkötegekkel díszített Árpád-kori cserepek egy, a 13. századi templom alatt vagy mellett lappangó korábbi egyházi épület léteire, vagy pedig éppen ellenkezőleg, szórványos településnyomokra utalnak.

A *legkorábbi* templommaradványt a mai templomhajó hosszfalainak alsó része képviseli. E falak — melyek a gótikus átépítés során több módosítást is szenvedtek (új bejáratok és ablakok, lábazat, támpillérek) — román kori eredetűek, és egy meglepően nagy méretű templomhajót (belvilág: 21,7×11,5 m) határolnak. A hajó K-i záródása ma már csak alapfalak formájában létezik, Ny-i zárófalát a következő építési periódus alkalmával semmisítették meg. Szentélye a gótikus, feltáratlanul maradt szentély alá nyúlik.

16. kép: Székelykeresztúr — R. k. templom, 22/1a. sz. lelőhely. A templom építési periódusai az 1968-as ásítás szelvényeivel. 1: 13. század; 2: 14. század; 3: 14. század (tervmódosítás); 4: 15. század; 5: ismeretlen kor (középkor); 6: 18—20. század.

A román kori templomot — biztos régészeti adatok és mindenféle műrészlet híján — hipotétikusan a 13. századra keltezzük. Építésének felső időhatára a 14. század első fele, amikor is kezdetét vette a második építési periódus.

Az általunk első periódusba sorolt falaknál korábbi alapozás-maradványokat nem ismerünk. Nem számít annak a barokk toronyalj alatt É—D-i irányban húzódó falszakasz sem, mely valószínűleg a gótikus karzattal függött össze. Saját, 1979-es feltárásunk nem eredményezett a 13. századnál biztosan korábbi sírokat, mégis, az első periódus hajójának tekintélyes mérete, valamint Keresztúr településtörténeti előzményei nem zárják ki, hogy ennél az épületnél korábban is lehetett már temploma a településnek.

A templom körül feltárt alapfalak a *második építési szakaszhoz* tartoznak. Ezek miatt bontották el a román kori hajó K-i falát a dialalívvá és a szentéllyel együtt. A tervezett épületet Ny-i toronypáros, háromhajós, támpillérekkel körbefogott bazilikának indították, melynek egyenes záródású mellékhajóit K-ről egy-egy csúcsíves ablak világította volna meg. Ahogy a megkezdett alapozásból kitűnik, az első terv (2/a. fázis) szerint a hajót É felé 2,9 m-rel, K-re pedig egy falszélességgel (90 cm) akarták bővíteni; az új Ny-i zárófal előtt (ennek kedvéért bontották le a román kori homlokzatot) megalapozták a két tornyot, melyek között a Ny-i bejárat előtt egy kis előteret alakítottak ki. A földszinti toronyszobákból ajtó nyílt a hajó belső terébe.

Az alapozási munkák elvégzése után (vagy közben) már tervmódosításra került sor: a hajót D felé is bővíteni akarván, a régi hajófaltól 1,9–2,3 m-rel egy újabb hajófal alapjait rakták le (2/b. fázis), mely egyértelműen hozzáépült a DNy-i torony alapjához. Ez az alapfal azonban egy további tervmódosításról is árulkodik. Mint látszik, Ny-i végén egy kör alaprajzú lépcsőtorony felépítését is elindították, erről azonban már az alapozási munkák közben, 3–4 kősor lerakása után letettek, és a félkör alakú alapozásra egy keskeny támpillér alapjait fektették.

Megfigyeléseink szerint ez a nagyszabású, időközben módosított templombővítési terv csak részben valósult meg. Véleményünket a hajó belsejében 1968-ban feltárt pilléralapozások vizsgálatára építjük. A főhajót és az É-i mellékhajót elválasztó pillérsor négy tagja közül a három feltártnak mély alapozása volt. Ezzel szemben a hajó D-i oldalán hasonló pilléralapozások *nem kerültek elő*; itt csupán a középkori, részben falba mélyített karzatfeljáróhoz csatlakozó sekély, hevenyészett alapozás maradványai jutottak napvilágra, a DK-i hajósarokban pedig feltehetően egy oltár alapozását tárták fel. Ezek Keresztes Gyula alaprajzán, az É-i pillérsornak megfelelően átrendezve, pilléralapozásokká váltak.

Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy a tervezett új hosszház sohasem készült el teljesen. Csupán az új K-i hajófal épült fel, melynek ablakai azonban csak a román kori hosszfalak lebontása után váltak volna szabaddá. De mivel erre nem került sor, a középkor folyamán félig takarva voltak, s csak később fedték el őket köpenyfallal. Valószínűleg ebben az új építési szakaszban új szentélyt is emeltek, de mivel a templom szentélye a mai napig feltáratlan, ezt csak hipotétikusan állítjuk. A K-i hajófal külső oldalán, a vele egyidős járószint fölött 75–80 cm-rel, hengertaggal díszített, faragott lábazati párkány húzódik. Anyaga vulkáni tufa. Egy másik, hasonló anyagú faragott töredék feltehetően az e periódushoz tartozó diadalív vállköve volt.

Az új Ny-i homlokzat is csak részben valósult meg. A két torony közül az ÉNy-i biztosan elkészült. Felmenő falaiból mintegy 40–45 cm magas, vastag bontási omladékkal borított rész maradt meg. A toronybejárat küszöbszintje az 1968-as járószinthez képest 80–90 cm mélyen volt. A torony belsejében 60–80 cm mélyen égésnyomokat mutató törmelékréteget találtak. A toronyalapozás közelében szórványosan 16–18 cm átmérőjű, 4,5–5 cm vastag, középkori, kerek idomtégla került napvilágra; valószínűleg ezekből készültek a torony ikerablakainak oszlopai.

A DNy-i toronynak kb. 55 cm magas felmenő falrészét tárták fel, melyet azonban lényegesen kevesebb törmelék takart. Nem tudjuk eldönteni, hogy ez a torony nem épült fel teljesen, vagy pedig már a középkorban elpusztult? Tény, hogy 1646-ban már csak az egyik — az elmondottak alapján az ÉNy-i — torony állt. Egy, ebből az évből származó peres iratban ugyanis az olvasható: „az öreg templom az mellette levő toronnyal”.¹²

A megalapozott, de teljesen el nem készült É-i és D-i hosszfalaknak 1968-ban 30–50 cm-es felmenő falcsontjait bontották ki. A K-i hajófal külső lábazati párkányának magassága alapján feltételezzük, hogy az É-i és D-i fal nem is épült ennél magasabbra. A falcsontok már a középkor folyamán a föld alá kerültek. Erre utal, hogy az 1968-as ásatás alkalmával az É-i alapfalra temetett gyermekcsontvázat találtak.

A tervbe vett háromhajós templom elkészülte ellen szól az is, hogy az ásatások idején, a fent említetteken kívül, nem kerültek elő ehhez a periódushoz kapcsolható kőfaragványok. E fázis keletkezéséhez csupán a K-i hajófal két, tompa csúcsíves ablaka és a K-i hajófal lábazata szolgáltat némi támpontot.

1979-es ásatásunk során a templom mellett feltártunk egy Nagy Lajos (1342–1382) érmével keletkezett sírt, melyben a halott mellkasa fölött egy fehér és vörös festésnyomos vakolatdarabot találtunk. Ez minden bizonnyal a második építési periódust megelőző bontás eredménye. A részben megvalósult második építési szakaszt tehát a 13. század végétől, Kilián telegdi főesperes korától (l. *A telegdi székelek és Keresztúr-szék kialakulása* c. fejezetet) a 14. század közepéig terjedő időszakra keltezhetjük.

Az építőmunkák befejezése után kerülhetett sor a K-i hajófal kifestésére. A falfestményekből a korábban már ismertetett püspökszent töredéke maradt ránk. A festett vakolatréteg ráfordul a D-i fallal félig takart K-i hajóablak bélletére is, ami azt jelenti, hogy a középkorban az ablaknak ez a fele szabadon állhatott.

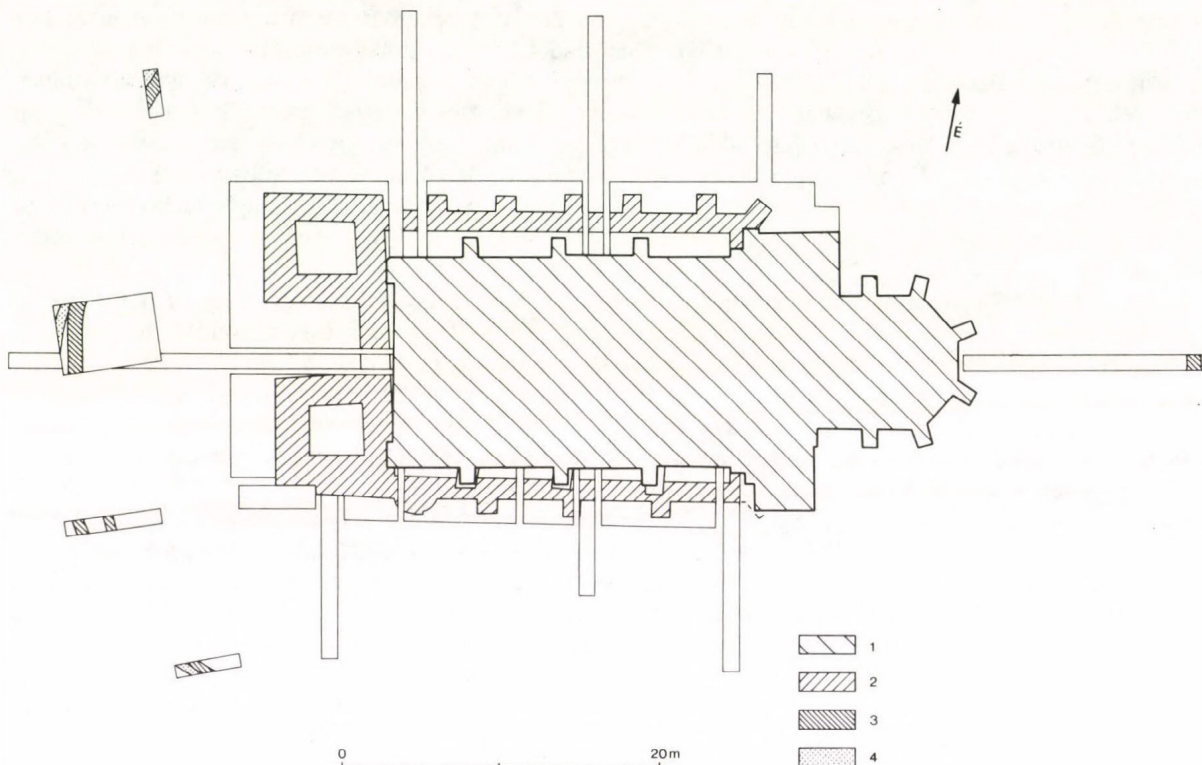
A 15. század derekán került sor a *harmadik nagy építkezésre*. Ennek során megmagasították a hajó román kori falait, új ablakokkal, É-i és D-i bejáratokkal, továbbá támpillérekkel látták el őket. Magasabbra építették és kváderkövekkel újrászegték a második építési periódusból származó diadalívet, és a vele egykorú K-i hajófalhoz új szentélyt építettek; ennek boltozása 1458-ban készült el. A 15. századi építkezés faragott elemeinek kőanyaga, a korábbi periódus tufa faragványaival ellentétben, zöldesszürke andezit.

A hajót téglabordás hálóboltozattal fedték. Az 1968-as ásatás alkalmával a hajó belsejében számos, egyszer vályúzott, trapéz keresztmetszetű terrakotta bordatöredék került elő. Az egyik töredékre színezett vakolatdarab tapadt, így megállapíthattuk, hogy a bordák közötti boltmezőket, vagy azok szélét a középkorban kéesszürkére színezték.

Az É-i sekrestye alsó szintjének fala kötésben áll a szentély falával, így ez is ebben a periódusban készült.

A templom belsejének ásatásakor a karzat alatt, a hajó fő tengelyében álló, pillérszerű falmaradványt tártak fel, melyet a 15. századi karzat tartozékának határoztak meg. Ha ez a megfigyelés helyes, akkor a korábbi, keskenyebb karzat helyett a 15. század közepén új, tágasabb karzat készült.

A késő középkori templomot makkos felerősítésű, hód farkú cserepek fedték.

17. kép: Székelykeresztúr — R. k. templom, 22/1a. sz. lelőhely. Templom és cinteremfal, az 1968-as és 1979-es ásatás szelvényeivel. 1: ma álló épület; 2: 14. századi alapfal; 3: 15. századi cinteremfal; 4: 13—15. századi temetőárok

A 15. századi átépítés alkalmával a templomot cinteremfallal vették körül. Ennek két kis szakaszát már az 1968-as ásatás feltárta, a templom Ny-i homlokzata előtt 1979-ben további részleteit bontottuk ki; ennek alapján feltételezzük, hogy a 90 cm vastag fal kissé szabálytalan tojásdad vagy ovális alakban vette körül a templomot. Korát a vele egyidős járószinten talált 15. századi, de a század végénél korábbi cserepek határozták meg.

A cinteremfal építése előtt a templom körüli temetőt sekély árok övezte, melynek nyomvonala — legalábbis a templom Ny-i oldalán — megközelítőleg a falával esett egybe, úgy, hogy a cinteremfal alapozásakor az árok belső szélét elvágták. Barna, agyagos, leletszegény betöltésében néhány apró, kevésbé jellegzetes edénytöredéket találtunk, melyeket a 13/14. század és a 15. század első fele közé kelteztünk (az árok mélysége a mai talajfelszín alatt 1,40—1,45 m, a cinteremfal építésével egyidős járószint alatt 65 cm). Betöltésének felső részében pelyvás, kora középkori jellegű habarcsfoltos téglatöredékeket (vastagság: 3,3, 3,8, 4, 5,3 cm) találtunk, valamint egy olyan paticsdarabot (vagy rosszul égetett tégladarabot), melyhez hasonlóak a 22/1a. lelőhely 1. házában kerültek elő; ezeken kívül fehér, okker és vörös színű kis falfestmény-töredékek is felszínre jutottak.

A megújult templomhajó É-i oldalához utólag, de még a gótika idején ossariumot építettek. Gyenge minőségű, a második építési periódus el nem készült É-i hajófalát fedő alapfalait az 1968-as ásatás tárta fel, illetve bontotta el. A benne összegyűlt csonttömeg valószínűleg nemcsak a temetkezésekkel megbolygatott sírokból került ki, hanem a 15. századi alapozási munkák is nagyban hozzájárultak felhalmozódásához.

Egy további, de még mindig késő gótikus építkezés nyomát a sekrestyében fedeztük fel. Ennek falait a 15. század második felében, vagy a 16. század elején megemelték, és borda nélküli, kétszakaszos keresztboltozattal fed-

18. kép: Székelykeresztúr — R. k. templom, 22/1a. sz. lelőhely. Temetőrészlet a templom Ny-i homlokzata előtt, 1979-es ásatás. (Ughy István rajza)

ték. Az elpusztult téglaboltozatból csak a szentély É-i falába vágott boltindítások maradtak meg (téglaméret: $22 \times 15,5 \times 4,5 - 5$ cm). A sekrestye megemelt K-i falában a korábbi csúcsíves ablak fölé egy másik — ma töredékes állapotban lévő — késő gótikus ablakot helyeztek el, melynek csúcsíves záradékat a boltozatával azonos méretű téglából építették meg.

A cinteremfal NyDNy-i oldalához a 17. században portikust építettek.

A 16. századtól 1767-ig terjedő periódust az épület állagának lassú romlása jellemezte. Ebben az időben tűz pusztított a templomban, s ennek következtében beomlott a hajó boltozata is. 1979-es ásatásunk idején az egyik

melléklet nélküli, pozíciója alapján 16—17. századi sír földjéből is került elő gótikus téglaborda-darab. Az ásatás területén szórványosan kisebb bronzolvadék-darabokat is találtunk.

Pusztulásnak indult a sekrestye is, melynek boltozata ebben az időben szintén beomlott. Mindezek ellenére azonban túlzásnak tartjuk az 1882-es sematizmusnak azt az állítását, hogy az épület — mielőtt visszakerült volna katolikus tulajdonba — elhagyott (!) volt, és tető nélkül állott.¹³

A romladozó templomot új gazdái alaposan renoválták. Elbontották a hajó ÉNy-i sarkán álló tornyot, a nyílvánvalóan rossz állapotban lévő Ny-i zárófallal együtt, és új barokk homlokzatot, továbbá tornyot és karzatot építettek helyébe.

A templom Ny-i homlokzata előtt, a cinteremfal belső oldalán, mintegy 22 m²-es területén 1979-ben kiástuk a több rétegű középkori temető 68 sírját. Az ásatási szelvényben feltárt valamennyi sír igazodik a cinteremfalhoz, illetve az annál korábbi, a temetőt övező árokhoz. A sírmélység — a mai talajfelszíntől számítva — 1,07—1,86 m között ingadozott.

A legmélyebb sírok közé tartoznak a legkésőbb földbe került koporsós temetkezések, de a sírmélységből nem lehet egyértelműen a temetés korára következtetni. Így a feltárt temetőrészlet legkorábbi temetkezésének tűnő 48. sír mélysége is elég nagy, 1,65 m volt.

A sírok tájolása a 264°—315°-os tartományba esett, a nagy szóródást azonban viszonylag kevés, különböző korokból származó temetkezés okozza, ugyanis a sírok 72,1%-ának tájolása a 281°—301°-os szögtartományba szorítható. A templom hosszfalának és az ÉNy-i torony K—Ny-i irányú falainak (a templom Ny-i homlokzata előtt csak ez utóbbiak irányát lehet figyelembe venni!) tájolása 290°, így megállapítható, hogy a sírok nagy többsége a templom tájolásához igazodik. Különösen szembeeső ez a legkésőbbi síroknál, melyeknél a keleti és nyugvó napot már a cinteremkerítés, illetve a templom takarta.

A kiásott 68 halott közül 27 (39,7%) gyermekkorában hunyt el (infans I—II.), ha azonban figyelembe vesszük, hogy a sorozatos rátemetkezések alkalmával több gyermek sír teljesen megsemmisülhetett, akkor a gyermekek halálzási aránya a valóságban valamivel magasabb lehetett.

31 személynek találtuk meg bolygatatlan állapotban a koponyáját; ezek közül 18 többé-kevésbé balra (58%), kilenc jobbra fordult (29%), négy pedig egyenesen állt (13%). A karok (vagy legalább az egyik kar) helyzetét 47 sírnál lehetett megfigyelni. 37 temetkezés esetében (78,7%) a kar(ok) a test mellett kinyúlva feküdt(ek). E csoportba a temető korábbi és kései szakaszából egyaránt tartoznak sírok. 11 sírnál legalább az egyik kart könyökben behajlították, a kéz a medencén vagy a hason feküdt. Ezek közül négyenél (8,5%) az egyik kar nyújtva a test mellett hevert (két esetben a bal kar, két esetben a jobb), míg a másik kart behajlítva találtuk. Három sír esetében (6,4%) mindkét kart behajlították, a kéz csontjai a medencén feküdtek. Időrendi megfigyelést ez utóbbi csoportnál sem tehetünk.

A temető korai szakaszáról ásatásunk során gyakorlatilag semmit sem tudtunk meg, Árpád-kori leletek ugyanis nem kerültek elő. Csupán azt észleltük, hogy a Nagy Lajos érmével (CNH II. 89A) keltezett 28. sír vágta a melléklet nélküli 36. sírt, mely részben fedte a szintén melléklet nélküli 48. sírt. Ez azt jelenti hogy a 48. sír legalább 13. századi lehetett. Másik — és egyben utolsó — sírleletünk a 68. sírban eltemetett gyermek állánál előkerült ezüstözött bronz fülesgomb volt.

A legkésőbbi — 16—18. századi — temetkezéseknél meglepően jó megtartású koporsókat lehetett megfigyelni. Ezek lapos tetejű, a láb felé keskenyedő, fenyőfa sírládák voltak.

A cinteremfalon kívül, kis mélységben, másodlagos helyzetben 14. század eleji, töredékes bronzkorpuszt találtunk. (39. t. 10.)

Sem a történeti adatgyűjtés, sem pedig a régészeti kutatás nem hozott napfényre kolostorra utaló nyomokat. A templom, véleményünk szerint, az Árpád-kortól kezdve plébániatemplom volt. A 15. századi cinteremfal déli oldalához kapcsolódó kőépületet pedig a középkori plébániaépületnek tartjuk. Ennek helyére 1959-ben lakóház épült (Kossuth Lajos u. 1. szám), melynek alapozásakor állítólag sok követ és alapfalakat találtak.

1 A Székelykeresztúri R.K. Egyházközség levéltára.

2 Uo.

3 Orbán J. (1943) 36, 39.

4 Uo. 336.

5 Orbán I. 21, 23—24.

6 Schematismus (1882) 188.

7 Orbán J. (1943) 4, 6, 332—338.

8 Székely (1971c) 159.; Heitel (1972) 150., 8. ábra (a hajkarikákat a 13. századra keltezi); Keresztes (1974) 284—285.; Keresztes (1976) 236—238.; Ferenczi G. (1978) 949.

9 Dávid (1981) 279—288.

10 Az ásatás dokumentációja és leletei az SzkVM-ben.

11 Székely (1971c) 159.

12 Koncz (1884) 165.

13 1. 6. jegyzet.

22/lb. R.K. PLÉBÁNIA KERTJE: ○ Á—Kk

1979 és 1984 között villany-, víz- és gázvezeték fektetésekor többször is átvágták a kertet. Az árkokból kidobott földben 13—17. századi cserepeket, kályhaszem- és csempedarabokat találtunk, a kert D-i részén pedig egy elvágott, késő középkori tűzhelyet figyeltünk meg. (73. t. 3.)

22/lc. REF. TEMPLOM: ♂ Kk

A székelykeresztúri reformátusoknak a 17. század első harmadában nem volt külön templomuk, az unitáriusokkal folytatott templomvita során, 1631-ben, még csak az akkori unitárius templom (22/la. lelőhely) kettéosztásáról született javaslat.¹ 1642-ben azonban ezt a templomot már „a nagy szentegyháznak” nevezik,² ami arra utal, hogy időközben elkészült a református templom is, még pedig nem sokkal 1642 előtt, mert az unitárius templomban lévő két harang elosztásáról csak ekkor határoztak. 1646-ban egy peres iratban már tételesen is szerepel „az kis templom s torony mellette levő pap és mester házaival”.³ Ugyanebből a forrásból értesülünk arról, hogy — nyilván kevéssel 1646 előtt — „Semjen Gábornak temető helyet és faragott követ is erigáltak a kis templomban: ennekutánna is annak a familiának szabad legyen ott temetkezni [...]”.

Az 1823-tól átépített ref. templom Ny-i tornyának alsó három, kőből épített szintje elválik a hajó későbbi falától és a 17. századi templom egyetlen fennmaradt részletének tűnik. A toronyalj D-i falát belül szegmensíves, elfalazott kapunyílás töri át.

A református egyház számára 1644-ben, Gyulafehérvárott öntetett harang⁴ az első világháborúban pusztult el.

1987-ben, a templom É-i bejárata előtt, az épülettől kb. 15 m-re, a Petőfi Sándor utcában (Templom utca) ásott kanális árok egy nagy, lapos aljú meszesgödört vágott keresztül. A gödör az út kavicsos rétegei alatt feküdt, 2—5 cm-es mészréteggel borított alja a mai utcaszint alatt 1,25 m mélyen jelentkezett. Sötétbarna betöltésében 17. századi cserepeket és antikva betűs, feliratos csempetöredékeket, továbbá egy késő középkori, hódfarkú tetőcserép darabját találtuk,⁵ így a meszesgödört a 17. századi templomépítéshez kapcsoljuk.

1 Dávid (1981) 287.

2 Kovács (1879) 77.

3 Koncz (1884) 165.

4 Orbán I. 24—25.

5 A leleteket az SzkVM-be vittük.

22/lc. MALOM, MALOMÁROK, RÉV: ♂ Kk

Egy 1590-ből származó tanúvallatásból tudjuk, hogy a 16. század derekán „Molnar Vinche [...] Kereztur vegere czynalth vala hazat vgjan az varos feoldere [...] az Palossi Gergelj molnabol”. Forrásunk szerint Molnár Vince foglalkozása — nevével összhangban — a molnármesterség volt, feltételezzük tehát, hogy a Pálosi Gergely átépített, lakás céljára is szolgáló malma Molnár Vince alatt is megtartotta eredeti funkcióját. A malom helyét csak hozzávetőlegesen lokalizálhatjuk „Kereztur vegere”, illetve „Kerezturon aloll”, „az Varga Janos hazan keö-uil”. Az épületet „zegh haznak” is nevezték.¹

A fenti adatok alapján a malom a település D-i szélénél valamelyik szegletén, de mindenképpen annak közvetlen közelében állott. A peres szöveg alapján úgy tűnik, hogy az épület már 1590 előtt elpusztult. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ezzel a malommal függ össze az a régi, nagyjából már betemetett árok is, melyet közvetlenül a várostól D-re figyeltünk meg. Az árkot 1982—1987 között a Központi (Kossuth Lajos) lakónegyed építkezései többször is megbolygatták. A 22/lk. lelőhely telkétől Dk-re, a betemetett árkot kitöltő kékesfekete iszapból kihegyezett cölöpök kerültek elő, a B.10. tömbház alapozásakor pedig ugyaninnen 17. századi edénytöredékeket gyűjtöttünk.² A 22/lw. lelőhelynél a malomárok további részletét vágták át. A K—Ny-i tájolású árok betöltése kavicsos iszaprétegekkel váltakozó homokrétegekből állt, melyek fölött, a betöltés felső részében egy 17. századi cserepet találtunk. Az árok kavicsos alja a mai talajfelszín alatt 2,18 m mélyen mutatkozott.

1590-es, a Molnár Vince malmát említő forrásunk megjegyzi, hogy „vgjan ott alol Kerezturon vala egj reu az vizen, azt is Vinche reuenek hyak”.³

1 SzOkI ú.s. I. 133, 136.

2 SzkVM, Adattár.

3 SzOkI ú.s. I. 135—136.

22/le. ISKOLA U. 26. SZÁM — KÓRHÁZ: ○ Ő?, Sz, Á—Kk

1977-ben az egykori Matskási-kúria¹ telkére épült kórház Ny-i oldalán, a konyha építésekor az egyik alapozási árok egy középkori kemencét vágott át. Fülöp Lajos, Ughy István és Székely Attila leletmentése egy földbe vájt, előtérrel ellátott kemence részletét tárta fel. A kemence rendkívül erősen átégett feneke 1,25 m mélyen került elő. Az 1,60 m-ig mélyülő előtérben sok, a 15. század elejére keltezhető edénytöredéket találtak. A cserepek na-

gyobbik része érdes, vörösre égő agyagból készült, és fazekából, korsókból, valamint karéjoszt peremű kancsókból származik. A fazekakat elkészülésük után leemelték a korongról. Több töredék alján kör alakú, illetve pontkörös fenékbélyeg látható. A leletek kisebb része finoman iszapolt, halványvörösre vagy sárgászörsre égett cserép: kerek és karéjos peremű kancsók, tálak, bögrék töredékei tartoznak ide, melyeknek egy részét még vörös festékkel is díszítették. Az edénytöredékeken nem figyelhető meg a használat nyoma, így egyetérthetünk az ásatók feltételezésével, akik edényégető kemence részének tartották a kiásott objektumot.

A kemence környékén a java középkornál korábbi cserepek is előkerültek: egy atipikus, kézzel formált, talán őskori edénytöredék, néhány késő népvándorlás kori cserép, egy egyszerű, kihajló peremű, Árpád-kori fazéktöredék, a vállán fésűszerű eszközzel benyomkodott mintával, ezen kívül feltehetően sütőharangból származó peremtöredék és számos 13—18. századi edénytöredék. Néhány 14. századi fazékdarab vállát bepecsételt minta díszíti (44. t. 1—2.). Ezekon kívül 15—17. századi csempetöredékek — köztük Székelykeresztúr I/5, IV/1. típusú kályhacsempedarabok; vö. *Benkő—Ughy* (1984) 61, 66. — továbbá lánckarika, vaskések, teknővakaró, csikószabla, valamint egy igen nagy, töredékes fenékö jutott az SzkVM-be.²

1 Orbán János — a helyi hagyományok alapján — a tinkovai Matskási család feltűnését Keresztúron a 16. század végére teszi. *Orbán J.* (1943) 307—308. — Történeti adatgyűjtésünk során nem sikerült igazolni, hogy a Matskási családnak ez az ága a 18. század előtt már Keresztúron élt volna.

2 Lsz.: 5033—5496.

22/lf. ISKOLA U. 29. SZÁM — MTSZ: Ő Kk?

Az mtsz. („kollektív”) keresztúri székházának udvarán, a Nagy-Küküllő árteréből kiemelkedő enyhe magasságon, gazdasági épületek alapozásakor (1950—60-as évek?) csontvázas sírokat találtak, melyek esetleges mellékleteiről, tájolásáról nem maradt adat. A szomszédos 22/lg. lelőhely alapján a sírokat késő középkori — újkori temetkezéseknek tartjuk.

22/lg. ISKOLA U. 27. — 1. SZÁMÚ ÁLTALÁNOS ISKOLA: o B, Á—Kk Ő Kk

1981-ben a székelykeresztúri 1. számú Általános Iskola udvarán, az iskolaépület D-i sarkától 50—60 m-rel DK-re kábelárok ásásakor középkori kályhacsempetöredékek kerültek napfényre, és jutottak az SzkVM-be.

1984-ben az iskola udvarán és a vele K felől szomszédos kertben (Iskola u. 25. szám) ásatást végeztünk. Az ásatás során egy leégett, a 15. század második felére — a 16. század elejére keltezhető épület részletét, középkori gödröket és késő középkori, valamint újkori sírokat tártunk fel.

Az ásatási terület É-i és D-i részének rétegsora eltért egymástól. A D-i területen, az I. szelvényben a következő rétegződést figyeltük meg:

a) az iskolaudvar kavicsos/salagos felszíne alatt 6—10 cm vastag barnásfekete, kemény, agyagos, letaposott, épülettörmelékes, újkori réteget találtunk, mely alatt közvetlenül

b) egy késő középkori (15—16. század), leégett épület omladéka húzódott. A helyenként 30—34 cm vastag, vörösre égett réteg kisebb-nagyobb, gerendalenyomatos paticsdarabokból, habarcsos téglatöredékekből, könnyomatos habarcsdarabokból és habarcsos kövekből áll. Kevés leletet, főként égett, kovácsolt vasszegeket és kályhacsempedarabokat tartalmazott. Az égett omladékréteg a szélei felé fokozatosan elvékonyodott, és belemosódott egy apró paticsdarabokkal, 15. század végi cserepekkel kevert barna, szemetes rétegbe. A paticsos réteg felszíne 9—18 cm mélyen, alja 26—45 cm mélyen húzódott.

c) A paticsos omladékréteg alatt 10—12 cm vastag, feketésbarna, jól bontható, szenes, cserepes réteget találtunk, mely a benne előkerült, a 15. század második felére, végére keltezhető leletek alapján a fölötte húzódó paticsomladékkal közel egykorú. (74. t. 1, 3—5, 9.)

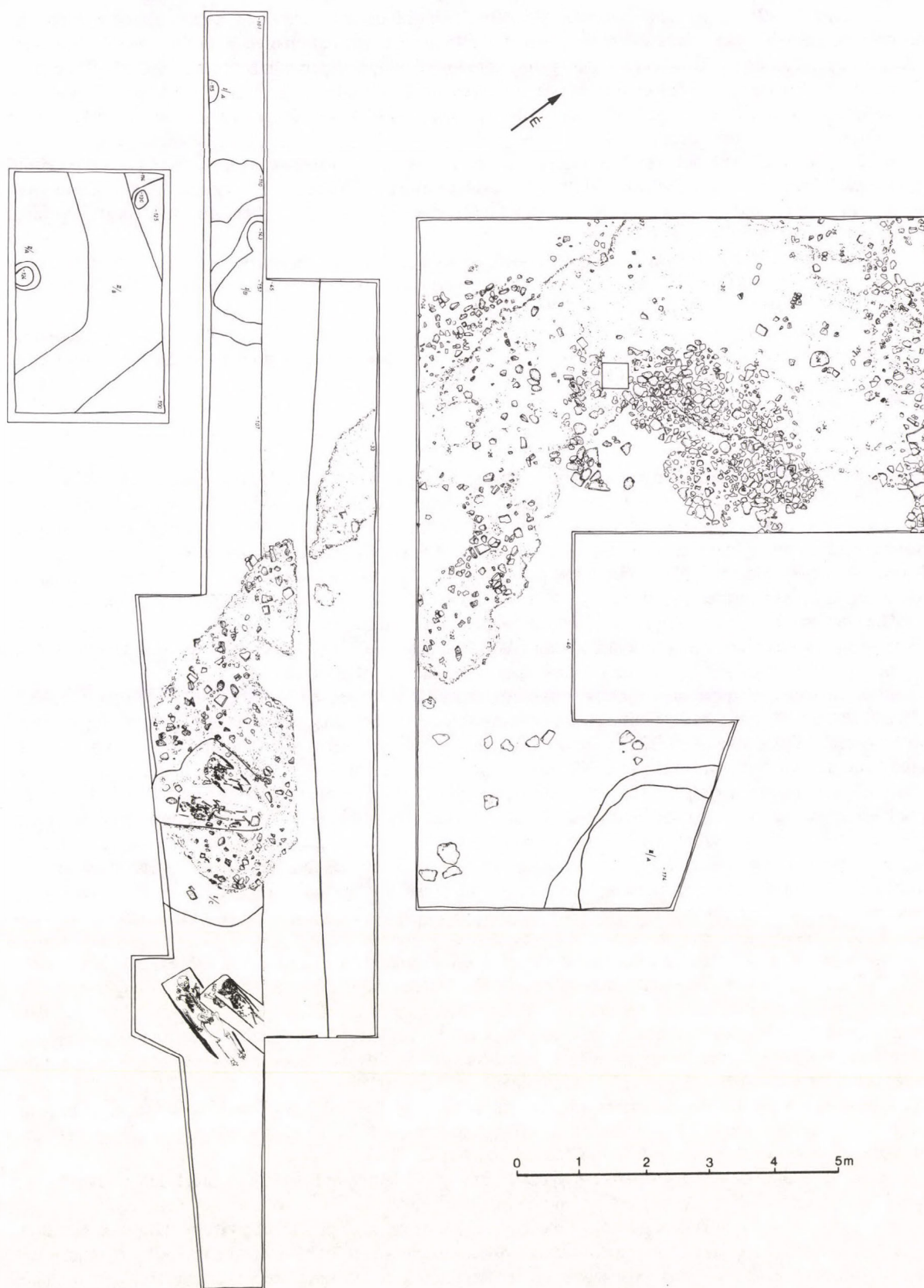
d) Alatta, 84—86 cm-ig, világosbarna, agyagos, leletszegény réteget figyeltünk meg, 14—15. századi cserepekkel, melyet — 60—62 cm mélyen — egy 14. század végi, 15. század eleji, sárgás agyaggal kevert, paticsos, cseréplenyomatos kemencedarabokkal jelzett járószint tagolt. (68. t. 1—3, 5.)

e) 84—86 cm mélyen jelentkezett a bolygatatlan, sárga agyagos altalaj, melybe gödrök és sírok mélyedtek. Az ásatási terület É-i részén, az iskolaudvaron kívül eső kertben ásott III. szelvényben találtunk:

a) egy 20—30 cm vastag felső, feketésbarna humuszos réteget,

b) és ez alatt egy leégett épület É felé 10—12 cm-ig elvékonyuló omladékát, mely az ásatás É-i térfelén több követ, habarcsdarabot és téglatöredéket (14×4,2 cm, 14,6—15×4,7 cm) tartalmazott, és ugyancsak elég leletszegény volt. Az omladékban Mátyás (1458—1490) kopott ezüstdénárát (CNH II. 233 B.) — az érmét az 1479—1490 közötti időszakban verték — és II. Lajos (1516—1526) dénárának egy kivágott negyedét (CNH II. 313.) találtunk.

c) Alatta a szürkésfekete, sok 15. századi leletet tartalmazó réteg 4—5 cm-ig elvékonyodott É felé. Felszínén Mátyás 1479 és 1490 között vert denárát (CNH II. 232.) leltük. Ugyancsak e réteg felszínén összetört kályhacsempékre és lapjukon fekvő csempetöredékekre bukkantunk.

19. kép: Székelykeresztúr, 22/1g. sz. lelőhely. Felszínre épült, 15–16. századi ház részlete, bele ásott, késő középkori — újkori sírokkal. (Ughy István rajza)

d) Ez alatt 25—30 cm mélyen viszonylag kis méretű, lapos homokkődarabokból és folyami görgetegkövekből, ritkásan téglatöredékekből és sok habarcsdarabból álló réteget találtunk, melynek inkább omladék, mintsem lekovezett felület jellege volt. A kövek között patics nem fordult elő, a kődarabok között szürkés, szenes, agyagos föld töltötte ki. Ebben az alsó, köves rétegben tetőcserépdarabok is hevertek. A kövek közül felszínre jutott leletek, elsősorban a kályhacsempedarabok, arra utalnak, hogy az alsó köves, illetve a felső paticsos réteg között nincs lényeges időbeli különbség.

A köves omladék ÉÉK felé elvékonyodik, és 5—8 cm vastag, sárgásbarna, sárga agyagfoltokkal tarkított, agyagos padlóként folytatódik, beletapasztott lapos kövekkel és edénytöredékekkel. A padló felszíne a mai talajfelszín alatt 33 cm mélyen jelentkezett. Az épületen kívül, ehhez hasonló mélységben, szétszórt kövekkel jelzett, azonos korú járósíntet figyelhettünk meg.

e) Az alatta fekvő világosbarna, agyagos, 14—15. századi réteget a III. szelvényben nem ástuk ki.

A sárga, agyagos altalajban több középkori, illetve újkori gödröt bontottunk ki, köztük egy, 13. századi cserepet tartalmazó vermet, és egy bronzkori edényperemet is találtunk.

Az ásás alapvető célja a leégett késő középkori épület maradványainak feltárása volt. A ház helyét a mai talajfelszínhez meglepően közel fekvő paticsos, erősen átégett omladék jelezte. A jól lehatárolható paticsos terület két részre tagolódik. D-i felén határozottan elkülönül egy téglalap alakú, kb. 7×3,60 m-es paticsos folt, melynek hossz tengelye ÉÉNy—DDK tájolású volt. Ezen a folton belül tagolódást nem észleltünk, és tüzelőnyomot sem találtunk. A gerendalenyomat paticsdarabok mindenesetre boronaszervezetes, vastagon tapasztott épület(rész)-ről vallanak.

A fenti alakzat K-i oldalához egy szélesebb, csak részben feltárt és ezért meghatározatlan méretű paticsos folt kapcsolódott. Az ásás sztratigráfiájáról mondottakból kiderül, hogy a házomladék szerkezete itt bonyolultabbá vált. A vékonyodó paticsomladék alatt egy köves, ugyancsak omladék jellegű réteget találtunk. Fontos megfigyelésnek érezzük, hogy a legfelső kődarabok között sem észleltünk paticsdarabokat, hanem 4—5 cm vastag, szürkésfekete földréteg választotta el a fölötté fekvő paticsrétegtől. A kövek ezek szerint nem a ház leégésekor, hanem (valamivel) korábban kerültek mostani helyükre. Eredeti funkciójukat a kiásott kis részlet alapján nem tudjuk biztosan meghatározni; az itt feltűnően sűrűsödő nagy csempetöredékek alapján azonban valószínűsíthető, hogy (részben) egy kályha alapzatához tartoztak. Nem világos azonban, hogy ez egy korábbi periódus tüzelője volt-e, vagy pedig az épülethez tartozó objektum, mely még a ház leégése előtt elpusztult.

Az ásás során előkerült nagy mennyiségű csempanyag jelentős része olyan kályhacsempetípusokból áll, melyeket technikai és méretbeli sajátosságaik szorosan összekapcsolnak. Segítségükkel egy kb. 2 m magas, kívül-fűtő rendszerű kályha rekonstrukciójára tettünk kísérletet. A kályha hasáb alakú tűzterét rámás hátoldalú, fehér alapon vörössel festett csempékkel burkolták. Sarokcsempé az ásási anyagban nem fordult elő (csupán az egyes sorok hálós megosztására szolgáló, felezett szélességű darabok), így feltételezzük, hogy a kályha sarkait — a tűztér belsejéhez hasonlóan — téglából alakították ki. A csempékkel együtt kiásott trapéz alakú agyaglapokból a tűztér tetejére építhető, kilencszögű, párkánszerű tagozatot lehet összeállítani, melyre a kályha felső, sokszögű hőszugárzó része épülhetett. Ez utóbbi rész mázatlan, dongás hátú csempékből készült, és áttört oromcsempék koronázták. A kályhát festett, háromszögű tetőcsempékből kialakított, gúla alakú tetőrész zárta. Oromdísz vagy ennek töredékét az ásási anyagban nem sikerült azonosítani. (69—72 t.)

A ház érmekkel is keltezett, 15. század végi—16. század eleji rétegeiből aránylag gazdag, de töredékes, szemét jellegű leletanyagot gyűjtöttünk, ami szintén arra utal, hogy az épületet már jóval annak leégése előtt felhagyták. (53. t.; 54. t. 1—10, 12—14.) A leégett ház helyén talált több kislelet alapján feltételezhetjük, hogy egykori gazdája viszonylag módos ember lehetett — legalábbis a leletanyag gazdagabbnak tűnik a Keresztúr belterületén eddig találtaknál. Utalunk a viselet tartozékaira (kék kővel díszített bronzgyűrű, kis bronzveret, bronz fülesgomb), egy elolvadt ónedény peremtöredékére, egy lošticei, sómázás kupa fültöredékére, valamint a számos — ezen a vidéken, ebben a korban — még aránylag ritka üvegtöredékre. Ez utóbbiaknál két, élesen elkülönülő csoportra figyelhetünk fel. Az elsőbe barnásszürke, átlátszatlanra vált palacktöredékek tartoznak, kerek, köldökös aljjal és megvastagodó, gyűrűszerű peremmel, a másikba sorolhatjuk a vékonyabb falú, átlátszó serlegperem(?) töredékeket, melyekben bemarkatott mintát, egy darabon pedig vörös pettyes díszítést láttunk.

Néhány további kislelet feltehetően foglalkozásra utal; bronzlemez-nyíradékok, bronzdrótdarabok, egy kis méretű, vasból készült, harapófogóyszerű golyóöntő és egy kis összecusukható bronzmérleg töredéke alapján arra gondolunk, hogy e tárgyak hajdani gazdája fémedényeket foltozott, vagy egyszerűbb viseleti tárgyakat készített.

A ház felszereléséhez tartozó vastárgyak zömét különböző fajta és méretű vasszegek teszik ki: U alakú, hurokos fejű szegek, L alakú nagy kampósszegek; ezeken kívül vaskarikák, lemeztöredékek, vaslakat és töredékes kulcs sorolhatók a fémtárgyak közé.

A házi és ház körüli munkákra orsógomb, két fűró, kis fejsze szeghúzó és kések utalnak, egy töredékes lemezpatkó pedig a mezőgazdasági tevékenység emléke. A viselet, illetőleg a lovasfelszerelés tartozékai közül forgótarajos sarkantyú és különböző vascsatok kerültek felszínre. (76. t. 2, 7, 9—10.; 77. t. 14, 16—17.; 78. t. 1, 10, 13.; 79. t. 5—7, 9, 14.)

22/Ih. ISKOLA U. 16. SZÁM: ○ Á—Kk

1979-ben és 1985-ben kerti munkák során 13–16. századi edénytöredékek, valamint egy Székelykeresztúr II/3. típusú csempetöredék — vö. Benkő—Ughy (1984) 63. — kerültek elő. A tárgyak az SzkVM-be jutottak.

22/Ii. KERTEK U. 1. SZÁM — NAPKÖZI OTTHON: ○ Kk

1975-ben a napközi otthon alapjainak ásásakor egy 15–16. századi kályhacsempe-töredék, egy hasonló korból származó, mázatlan, áttört csempedarab, továbbá egy fehér alapon vörössel festett Alsóboldogfalva I/4. típusú — vö. Benkő—Ughy (1984) 47–48. — csempetöredék került elő.¹

1 Lsz: 3713, 3715–3716.

22/Ij. SZABADSÁG TÉR (FŐTÉR) 38. SZÁM — POSTA: ○ Kk

1983-ban vízvezeték fektetésekor a postaépület kapualjában vastag, késő középkori személtreteget bolygattak meg. Az árokból kidobott földben 15–18. századi cserepeket, továbbá egy mázatlan, Székelyszentmihály I. típusú — vö. Benkő—Ughy (1984) 74. — csempetöredéket találtunk.

22/Ik. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 45. SZÁM — MÚZEUM: ○ Á—Kk

1980-ban a múzeum új szárnyának építésekor az alapozási árkokban egy 17–18. századi pince részletét tártuk fel. A pincének az útra merőleges tengelye 5,50 m hosszú volt, 43–44 cm széles falait lapos homokkő-darabokból és folyami kövekből falazták, gyenge minőségű, sárgás, homokos habarccsal. Alját a mai talajfelszín alatt 2,18–2,19 m mélyen találtuk meg. A padlót szálás szerkezetű, égett szerves anyag (széna, szalma?) borította. A pince gödrét nagy mennyiségű, vörösrre égett, gerendalenyomatos patics töltötte ki, ami arra utal, hogy a pince fölé épített, vastagon tapasztott falú boronaház leégett. A paticsdarabok között 17–18. századi csempedarabokat és néhány edénytöredéket találtunk.

A pince falán kívül vastag középkori rétegeket vágtak át az alapozási árkok, melyekből 13–18. századi cserepek (a 13. századi darabok között egy csücskös peremű mecsestöredék is volt), sok kályhacsempe- és kályhaszemdarab — vö. Benkő—Ughy (1984) 69–72.; Székelykeresztúr V/1–14b. típus —, egy megszenesedett, esztergált, késő középkori fatál töredékei, késő középkori — újkori üvegdarabok, törött csontkorcsolya, továbbá egy középkori, barázdált díszű sárgaréz karikagyűrű került elő. (37. t. 6.; 45. t. 4.)

A múzeum udvarán kiásott hőtávvezeték árkában néhány 13–17. századi cserepet és 16–17. századi kályhacsempéket találtunk (Székelykeresztúr V/15–16. típus).¹

1 Benkő—Ughy (1984) 69–72. — A leletek: SzkVM Lsz: 7918–8226.

22/Il. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 23. SZÁM — BÚTORÜZEM: ○ Ő, Á—Kk

1974-ben a bútörüzem főbejáratánál kanálisárok ásásakor kb. 1 m mélyen mintegy 80 cm átmérőjű, boltozatos sütőkemencét találtak, melynek fenekébe egykor cserepeket tapasztottak. Az ezt követő leletmentésről (Molnár Kálmán, SzkVM) nem készült dokumentáció, és így bizonytalan maradt a kemence kora is; az SzkVM-be került leletek között ugyanis — melyek állítólag a sütőfelület alá voltak betapasztva — 11/12–14. századi cserepeket, valamint kiegészíthető 16. századi kályhacsempéket — Székelykeresztúr I/1–2. típus; vö. Benkő—Ughy (1984) 59–61. — egyaránt találunk. (73. t. 7.). Ugyaninnen származik egy vassalakdarab is.

A kemencétől É felé, mintegy 10 m-es szakaszon, az árok földjéből Molnár Kálmán 13–18. századi cserepeket, kályhaszem- és kályhacsempedarabokat (Székelykeresztúr I/3–9. típus) gyűjtött.

1975-ben a bútörüzem udvarán víztorony alapozásakor egy atipikus őskori cserép, 16–17. századi edénytöredékek és egy fehér-vörös festésű csempetöredék (Székelykeresztúr I/10. típus) került elő.¹

1 Benkő—Ughy (1984) 59–62. — A leletek: SzkVM Lsz: 3368–3407, 3720–3730.

22/Im. CSEKEFALVI U.: ○ Á—Kk

1979-ben a Csekefalvi utca K-i szélé mentén 90 cm mély kábelárkot ástak. Az árokban a középkori út kavicsrétegei jelentkeztek, kivéve az utolsó 20–25 m-es szakaszt, ahol Székely Attila 15. századi cserepeket,¹ egy elvágott tűzhelyet és gerendalenyomatos paticsdarabokat talált. Mindez arra utal, hogy a középkori Csekefalvi utca utolsó, D-i szakasza jelenlegi nyomvonalánál kissé nyugatabbra torkollott a Szabadság térbe.

1990-ben ugyanitt vízvezeték és kanális fektetésekor Székely Attila további középkori leleteket gyűjtött az SzkVM számára. Egy Árpád-kori fazékperem mellett nagy mennyiségű 15–17. századi mázas és mázatlan kerámia (fazekak, fedők, poharak, bögrék, kancsók töredékei), tál alakú kályhaszemek és mázatlan kályhacsempék

— Székelykeresztúr II/3. és III/3. típus, vö. *Benkő—Ughy* (1984) 63, 65. — darabjai, késő középkori üveg pohár alja, patkó és vasszegek kerültek elő. (74. t. 7.; 76. t. 15.)

1 SzkVM Lsz: 5918—5938.

22/1n. CSEKEFALVI U. 9. SZÁM: o Á—Kk

1977-ben Mátyus József házából DK-re, a bejárati lépcső előtt ásott árokban egy közelebből meg nem határozott korú épület, — talán pince — lapos és folyami kövekből rakott kb. 40—50 cm vastag falai kerültek elő. Az épületmaradványoktól ÉNy-ra nagyobb beásás mutatkozott, melyből Molnár István, Ughy István és Székely Attila leletmentő ásatása során orsókarika, kiegészíthető 15. századi kályhaszemek és csempék (Székelykeresztúr III/1—5.), edények (fazék, finoman iszapolt, fényezett felületű kis kancsó és karéjos peremű bögrék) kerültek elő. (50. t. 5—6.) Az árok egy Árpád-kori beásást is megbolygatott, melynek hamus betöltésében 12—13. századi cserépek voltak.¹

1 *Benkő—Ughy* (1984) 64—66. — A leletek: SzkVM Lsz: 3937—4107.

22/16. CSEKEFALVI U. 6. SZÁM: o D, Á—Kk

1976-ban a Csekefalvi utcából a nyárikert felé vezető bekötő úton a szennyvízcsatorna és hőtávvezeték számára két, egymással párhuzamos árkot ástak. A földmunka és az ezt követő ásatás (Molnár István, Ughy István) során középkori gödrök („lakógödör”), valamint egy vassfeldolgozó műhelynek meghatározott nagyobb beásás került napfényre. Ez utóbbi, kb. 3,5 m átmérőjű és 1,30—1,50 m-re lemélyülő objektum fenekén erősen megégett téglákból kirakott felület húzódtott. Rendeltetéséről Molnár István ásatási feljegyzései tájékoztatnak: „Tégla felület, valamikor összefüggő lehetett. Most szétszórva találtuk. Alatta lapos kő kirakás, rajta salakrögök és vastag nagy vasrögök, szinte rétegben. A téglás réteg valószínű kohónak a felülete, 1,25 m mélységben volt. Az alapozása 1,35—1,40 m-en, kiterjedése 75×75 cm-es volt [...]”.

A műhelyhez köthető leletek között a 15. század elejére keltezhető edénytöredékek (többek között a 22/2g. lelőhely égetőkemencéjéből származó, bepecsételt díszű cserepek), vasbuca, feltehetően színesfémsalak, bronzolvadék, nyírányomokat mutató rézszalagok, szegecselt rézedénydarabok (az egyikből utólag lemezollóval egy darabot kivágtak), kőből faragott kis olvasztótégely (78. t. 9.), vaslyukasztó, szegek, nyéltűskés, vastag pengéjű kés, egy rendkívül korrodálódott vasolló töredékei, továbbá egy sarlótöredék található.

Az ásatásból a fentiekén kívül néhány dák kori cserép, kevés 12. századi kerámia és gazdag, 13—14. századi cserépanyag került elő. Egy személgödörben kiegészíthető 15. századi kancsókra és poharakra (gondosan iszapolt, fényezett, vörösre égett anyag) bukkantak.¹ (50. t. 8—11.)

1 SzkVM Lsz: 3103—3241.

22/1p. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 15. SZÁM — KERESKEDELMi VÁLLALAT: o Kk

Az épület udvarán 1984 nyarán, kanális ásásakor, középkori településnyomokat (köztük egy késő középkori tűzhelyet) bolygattak meg. Az árkok kidobott földjéből Székely Attila sok középkori, zömmel 15. század cserepet, kályhaszemdarabot és néhány kályhacsempe-töredéket gyűjtött; vö. *Benkő—Ughy* (1984) 47—48.; Alsóboldogfalva I/4. típus, Csekefalva 2. típus. Előkerült egy hátrész nélküli lapos csempe töredéke; fehérrel és vörössel festett előlapján lólabák és sárkányfarok látszanak. Feltehetően egy Szent György ábrázolás része. (73. t. 4.)

22/1r. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 52. SZÁM — MOZI/ÁRUHÁZ: o Á—Kk R Kk

1972-ben az Arta-mozi alapozásakor vastag középkori települési réteget bolygattak meg. A leletmentést végző Molnár István és Székely Attila 13—15. századi telepjelenségeket (tűzhelyek, agyagpadlók, földbe vájt kunyhók és kemencék, gödrök) figyelt meg, és kibontott egy ÉÉNy—DDK tájolású (fej DDK felé) sírt is. A láda alakú korporsóban Molnár meghatározása szerint fiatal, melléklet nélküli nő feküdt, karjait a test mellé helyezték. A sírt késő középkori — újkori rétegek fedték. Az alapozási árkokból 13—15. századi cserepekkel sok vasbuca és egy bronzlepeny is felszínre jutott; a vasbucákat keltező cserepek zöme 13—14. századi.

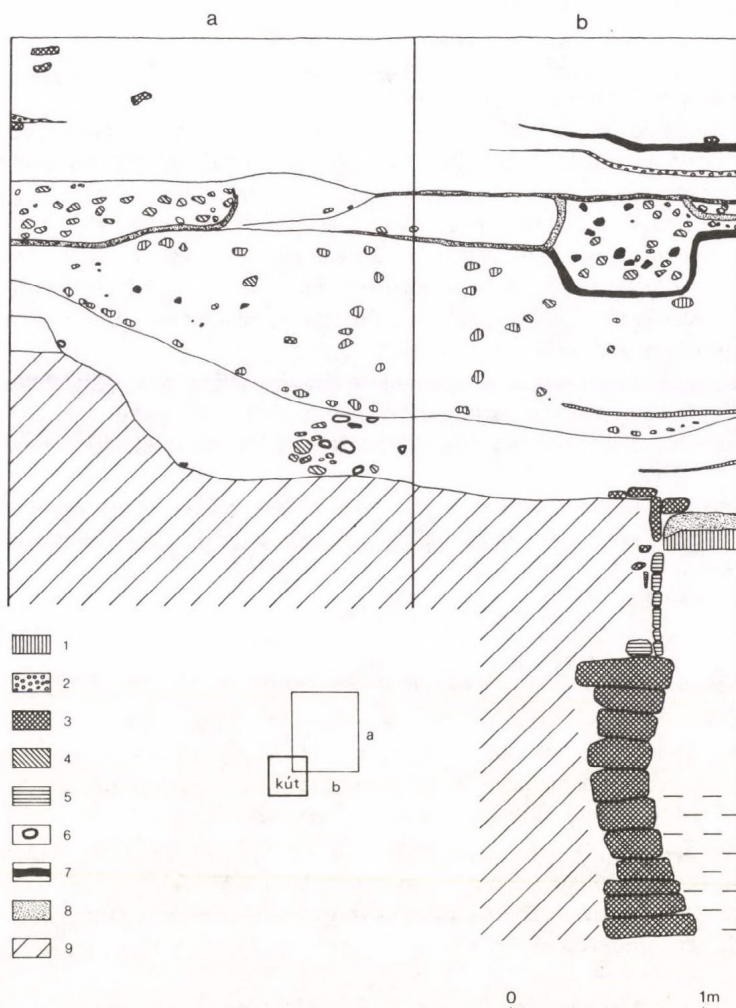
Az egyik alapozási gödörben az ívesen hajló középkori rétegek egy nagy méretű, szürke, tözeges földdel kitöltött vermet fedtek. A 3,15 m mély gödörből 13. századi cserepek és sok bőrdarab került elő; ez utóbbiak között cipőtálpakat, szabási hulladékot és levágott, varrásnyomos bőrszegélyeket találtak. A bőrdarabok zöme lábbelihez köthető. Az ásatók emlékeznek még egy, azóta elkallódott „bőrscuklyára”; a bőrök közül az egyik pergamen-szerű darabon préselt minta van. Ugyanebből a gödörből mogyoróhéj és nyírfakéregdarabok is előkerültek.

A leletmentés anyagában a fentiekén kívül 13—18. századi cserepek (köztük 13. századi tálka-, palack- és mécsesdarabok), késő középkori kályhacsempe-töredékek (Székelykeresztúr IV/1—5. típus), sarló- és késtőredék,

gótikus *i* minuszculákkal díszített részcsat, egy andezitből faragott töredékes kőmozsár és 14–15. századi cserepekkel kelezett gerendalenyomatos paticsdarabok is láthatók.

1976-ban a mozi É-i homlokzata előtt álló áruháza alapozásakor további középkori telepnyomokat dokumentált Molnár István, Ughy István és Székely Attila leletmentése. Megfigyelték egy 13. századi cserepekkel kelezett, földbe ásott kunyhó (?) részletét, ezen kívül egy, 13–14. századi cserepekkel kirakott fenékű kemencét és több 13. századi szemétdöbröt találtak. Az 1,20–2 m vastag középkori/újkorai rétegsor alsó régióiban sok vasbucá hevert.

Az egyik alapozási aknában középkori kút részlete került elő. Ughy István rajzai alapján úgy látszik, hogy a kút szája az ívelten futó középkori rétegek alatti beásás 2,33–2,43 m mély fenékéről (a legalsó középkori szintről) nyílik. Ettől a szinttől –3,25 m-ig a négyszögletes, kb. 1×1 m-es kútaknát egymásba rótt, hasított fákkal bélelték ki, úgy, hogy a fakeret és a sárga, agyagos altalaj közötti hézagot élükre állított kőlapokkal töltötték ki. Ez alatt a kút hordó alakúvá szélesedő döbrét (legnagyobb átmérő: 1,5 m) kővel rakták ki. A kút alja 4,70–4,80 m mélyen volt. A kútból 14–15. századi leletek, kiöntőcsőrös kancsók, töredékes palack, faedények (fenékátmérő: 24–33 cm), nagy méretű kés fa ellenzője, vasbucák jutottak napvilágra. A kút a mai utcafronttól 10 m-rel D-re került elő. (45. t. 1–3, 5.)

20. kép: Székelykeresztúr, 22/1r. sz. lelőhely. Középkori telepnyomok és 14. századi kút részlete. (Ughy István felmérése nyomán) 1: agyag; 2: mész; 3: patics; 4: patics; 5: fa; 6: vasbucá; 7: szén; 8: hamu; 9: bolygatatlan altalaj

A leletmentő ásásból múzeumba jutott anyagában a fent említetteken kívül 13–18. századi cserepeket, kályhaszem- és csempedarabokat (Székelykeresztúr IV/6–16. típus), tüskés felerősítésű vas nyílhegyet, késő középkori vastárgyakat (ép és töredékes sarló, kések, teknővakaró, csiholó, rézüst vasfüle, kerékagykarika, lemez-

patkó, sarkantyúrozetta, szegek), csontkorcsolyákat, pontkörös díszítésű faragott csontnyelet és egy kőből faragott késő középkori öntőmintát láttunk.¹ (37. t. 1–5, 8–9.; 77. t. 13.; 78. t. 17.; 79. t. 3, 10–13.)

1 A leletmentő ásatás dokumentációja az SzkVM-ben, a leletek is oda kerültek. Fémleletek Lsz: 1974–2014. — vö. Benkő–Ughy (1984) 66–68.; Székely (1974a) 91.

22/ls. KOSSUTH LAJOS LAKÓNEGYED I.: ○ Ő, Á–Kk

1979-ben a központi lakónegyed B9. tömbháza alapozásának D-i sarkában középkori kemencéket vágtak át. Leletmentő ásatásunk során három sütőkemencét és két középkori gödröt tártunk fel.

A kemence. 38 cm mélyen, 64×50 cm-es átégett, vörös folt jelezte a szétrombolt kemence helyét. Sütőfelülete nem maradt meg, fenekéből nem került elő betapasztott kő vagy cserép. Korára mindössze az utal, hogy egy 70 cm mélyen húzódó paticsos, cseréptörmeléken, 14–15. századi réteg fölött feküdt.

B. kemence. A 68–69 cm mélyen nyugvó, 75×52 cm alapterületű, már korábban megsérült kemencének mintegy negyedét átvágta egy alapozási próbagödör. Erősen berepedezett sütőfelülete a közepe felé domborodik. 2,5–3 cm vastag, erősen átégett tapasztása alól kis patakköveket, betapasztott cserepeket bontottunk ki. A cserép- és kőréteg alatt kemény, fekete, kevés cserepet tartalmazó földréteg húzódott. A kemencét a fenekébe tapasztott edénytöredékek a 15. század elejére kelteznek.

A kemence DNy-i szélénél, a sütőfelület szintjén, egy vasból való bogrács- vagy vederfűl került elő. A kemence mellett ezen kívül egy középkori, pelyvás anyagú téglatöredéket (?×15,5–16,1×6,6 cm) és egy világosvörös, gömbölyű üveggyöngy felét találtuk (átm: 0,8 cm).

A kemence ÉK-i szélénél kis méretű, kb. 26×30 cm-es, 86 cm mély, hamuval kitöltött gödröt bontottunk ki. Benne hamus, vörösesbarna földdel teli, ép, talpán álló, 14–15. századi edényre bukkantunk.

A kemence alatt, a próbagödör által elvágott, kb. 35 cm átmérőjű, 1,04 m mély, paticsrögökkel és hamus földdel kitöltött gödröt találtunk, melyből két kis, 14–15. századi cserép került elő.

C kemence. Az 1,30×1 m-es, 90 cm mélyen előkerült kemence D-i végét egy újkori csatorna bolygatta meg. 6–7 cm vastag sütőfelülete erősen átégett, közepe enyhén domborodott, s egész felülete összerepedezett. A sütőfelület DK-i széle apró darabokra töredezett; feltételezhető, hogy erre nyílt a kemence szája. A kemence fenekébe folyami kavicsokat és 14–15. századi edénytöredékeket tapasztottak.

A kemence aljánál mélyebb szinten is kerültek elő edénytöredékek, többek között egy jól iszapolt, vörös anyagú, barázdált díszítésű edény nagyobb aljtöredéke, egyszerű, kereszt alakú fenékbélyeggel.

Mindhárom kemence körül a 14. század második felére és a 15. század elejére keltezhető edénytöredékeket találtunk.

A B9. tömbház alapozásának folytatásakor, 1980-ban, további középkori cserepeket gyűjtöttünk. A legkorábbiak (köztük cserépüst peremtöredéke és egy körömbenyomkodással, illetve hullámvonallal díszített válltöredék) a 12–13. századra keltezhetők, a leletanyag többi része 13–15. századi. Előkerült néhány kézzel formált, feltehetően őskori edény oldaltöredéke is.²

1 Az ásatás dokumentációja és leletei az SzkVM-ben, Lsz: 4520–4958.

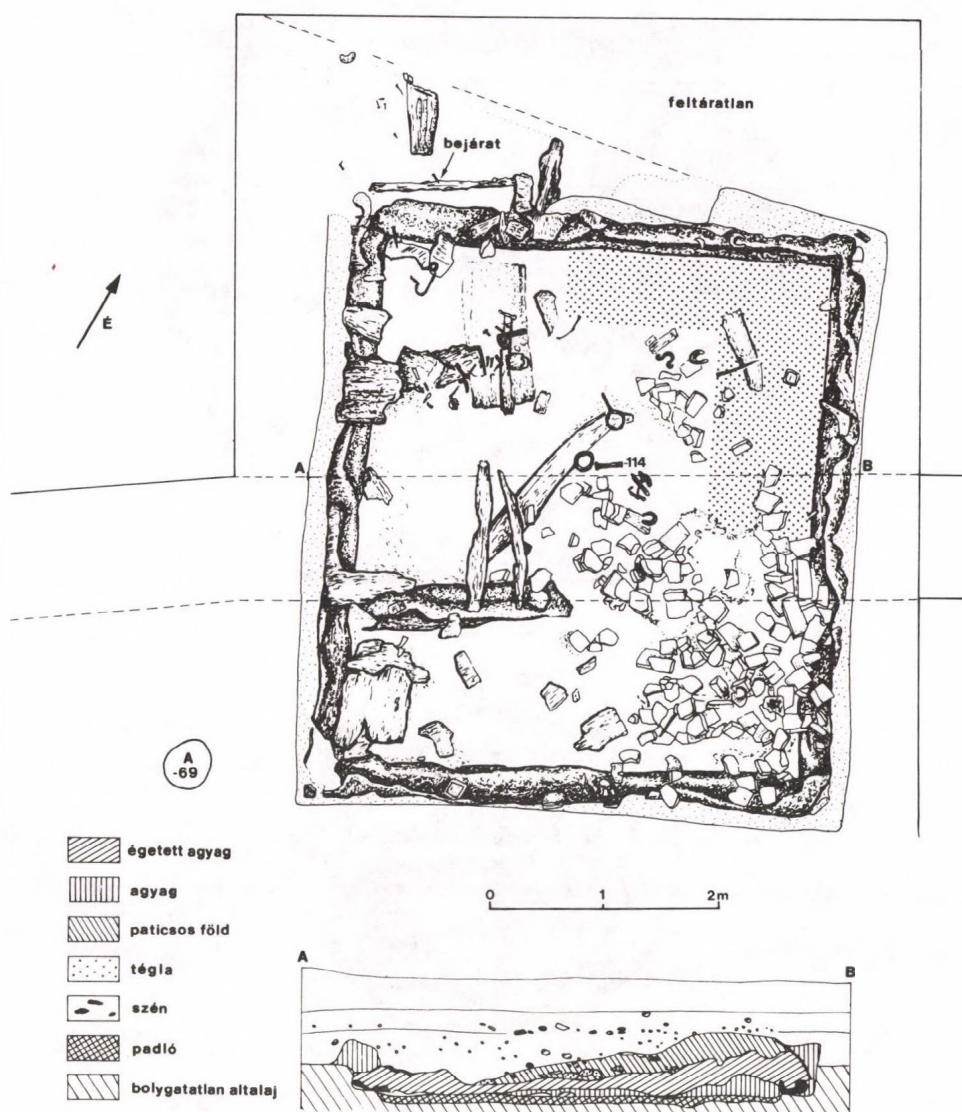
22/lt. KOSSUTH LAJOS LAKÓNEGYED II.: ○ Ő, Á–Kk

1981-ben, a központi lakónegyed építésekor a BII. tömbház D-i homlokzata előtt kanálisárokkaal megbolygattak egy földbe ásott, leégett, Árpád-kori házat. Az árok mindkét oldalára kiterjedő, nagy méretű szelvénnel feltártuk az épületet, és körülötte további középkori telepjelenségeket találtunk.

A ház (I. ház) 5,20–5,40×4,50–4,80 m-es, rövid téglalap alakú gödrét a mai felszíntől mérve, 1,18–1,24 m mélyre, — a korabeli járszinttől kb. 65 cm — úgy ásták, hogy a földfalak mellett keskeny, 9–12 cm magas padkát hagytak; erre fektették a hasított rönkből származó talpgerendákat. Az egyik, háromszög keresztmetszetű, elszenesedett gerendadarab vastagsága 11–21 cm volt. Ezekre a talpgerendákra támaszkodott a háznak a gödör aljáról induló felmenő fala.

A falról annyit tudunk, hogy agyagból készült, és az épület leégésekor annak gödrét kitöltő, helyenként 32–33 cm vastag, a ház közepe felé vékonyodó paticstömeggé változott. A lágy vagy morzsalékos, narancsvörösre égett rétegben elég bizonytalanul megfigyelhető, vörös vagy sötétbarna, 6–7 cm vastag, keményebbre égett agyag tömböket találtunk, melyeknek egyik oldala sima, a másikon farostok lenyomata maradt. A legnagyobb darab mérete 25×17×7 cm. A házgödör fala és a talpgerenda, illetve a rátámaszkodó házfal közötti, 8–18 cm széles rést — minden bizonnyal védekezésül a talajnedvesség ellen — kevés szén és paticsdarabokat tartalmazó, tömör, élénksárga agyaggal töltötték ki. Az agyagozást függőleges állású deszkák választották el a házfaltól.

A ház lejtős bejárata É felől nyílt, de az építménynek ezt a végét a mellette megfigyelhető nagy méretű, agyagos homokkal kitöltött beásás elvágta (ezt az objektumot időhiány miatt már nem tudtuk megkutatni). A ház É-i falához lefektetett talpgerenda a kijáratnál küszöbül szolgált. Ettől É-ra egy másik, vele párhuzamos, elszenesese-

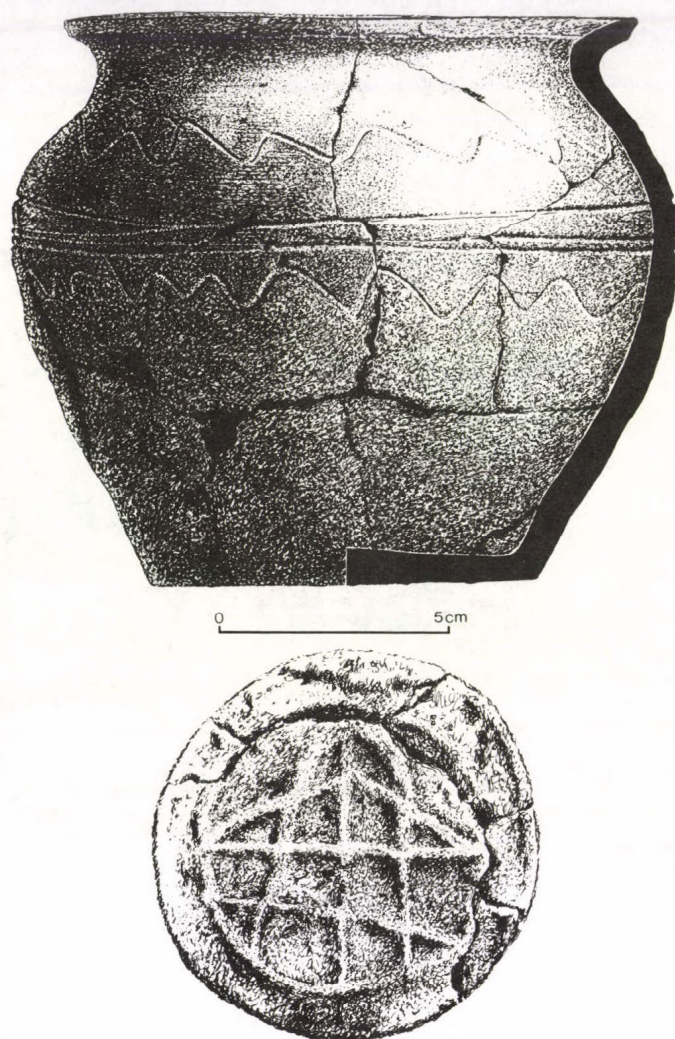
21. kép: Székelykeresztúr, 22/1t. sz. lelőhely, 1. ház alaprajza és metszete (Ughy István rajza)

dett gerendát találtunk, a bejárat szélességében lépcsőfokszerűen lerakva. A két gerenda között — akárcsak a tőlük északabbra eső bejárat szakaszt — kavicsos és lejárt földréteg fedte, beletaposott kisebb cserepekkel.

Az ajtónyílás 1,20 m széles volt; a K-i ajtófélfá elszenesedett csomját — a belevert vas ajtópipával — az eredeti helyén találtuk meg. Az épület leégésekor az ajtó a ház belseje felé zuhant. Elszenesedett maradványai közül előkerült a két ajtósarok és egy vasretesz is.

A ház belsejét 4—9 cm vastag, kavicsos, homokos, sárga agyagrögökkel kevert padlóréteg borította, melyben cserepeket, kis habarcsdarabokat (nagyobb szemű homokkal és őrlött téglával kevert mészdús habarcs) és mészt-, illetve téglatöredékeket találtunk. A ház belvilága 4,40—4,50×3,75—3,90 m volt, melyből a D-i sarokban a padlóba ágyazott talpgerendával egy *kamraszerű*, 2×1,20 m-es részt leválasztottak. A ház K-i sarkában másodlagosan felhasznált középkori téglából rakott, nagy kemence omladékára találtunk. A téglák között bronzüst leolvadt lába és egy béklyólatnak tűnő tárgy került elő.

A kemence téglái között, illetve alatt négy összenyomott edényt találtunk: két fazekat, egy nyakrész és perem nélküli, palackszerű edényt (valamennyi foltosan szürkésbarnára égett, szemcsés anyagból) és egy világos szürkésbarna, jól iszapolt, enyhén csillámos anyagú, négykaréjos peremű bögrét. A kemencét nem közvetlenül a padlóra rakták, hanem egy 16—17 cm vastag agyagpadkára. A kavicsos padlóra épített padka alsó 11—12 cm-es rétege világossárga agyag volt, melyen szén- és paticsdarabkákat, mi több, tapasztásdarabokat is találtunk. Az agyagpatka felső rétege fokozatosan barnászörössé váló, erősen átégett, homokos agyag, mely sok tapasztásdarabot tartal-

22. kép: Székelykeresztúr, 22/1t. sz. lelőhely, 1. ház. Árpádkori edény a kemence téglái közül (Ughy István rajza)

mazott. Ezen határozott sütőfelületet nem találtunk, és a legalsó téglák sem voltak eredeti helyzetükben. Mindez természetesen nem írható a házat elpusztító tűzvész számlájára, hanem fel kell tételeznünk, hogy az épület leégése után a kemencét — a körülötte vagy benne lévő tárgyakért (pl. bronzüst), illetve az ép téglákért — teljesen szétdúlták. A kemence padkájának felszedésekor, az alatta húzódó kavicsos padló felszínén szétört, betaposott cserepeket és egy töredékes, korongos fejű vasszeget találtunk. Ebből arra következtetünk, hogy *ez a kemence* a ház életének csak egy későbbi periódusában létesült, a vastagon megégett padka pedig arra utal, hogy sokáig használták.

A kemence téglái zömmel mész- és habarcsnyomos, másodlagosan felhasznált darabok. Három méretet különítettünk el:

a) $32,4 \times 14,2 - 15 \times 5 - 6$ cm (két ép téglá); e téglák hosszanti éleit másodlagosan lefaragták, így feltételezhetjük, hogy boltozáshoz használták őket. Egy részükből a téglák szélességével egyező oldalhosszúságú, négyzet alakú darabokat vágtak.

b) $33 - 33,5 \times 15,7 - 16,5 \times 5,3 - 5,7$ cm (két ép téglá); a téglák hosszanti éleit ennél a csoportnál is lefaragták.

c) $35 \times 15,5 - 16,5 \times 6 - 6,5$ cm (három ép téglá). Két téglá esetében a hosszanti éleket itt is lefaragták. Ezeket egy középen meghúzott vastag vonal — amit még képlékeny állapotban simítottak be az agyagba — két részre osztja. Az egyik töredék felületén átlósan besimított \times alakú jel részletét láttuk. Négy töredék rövid oldalát élszedtre alakították ki, egyét pedig félhenger alakban legömbölyítették.

Az épület É-i sarkánál L alakban húzódó, agyagos, a padlószintnél 7–10 cm-rel magasabb, 60–85 cm széles, padkaszerű objektumot figyeltünk meg. A padkát szénnel, paticsrögökkel kevert sárga agyagból készítették, felülete a ház leégésekor narancsvörösre pörkölődött.

A ház bejárati részén a padlót vékony, ráégett deszkanyomok borították (É—D-i irányban húzódó farostokkal); az épület D-i részén a padlón nem találtunk ilyen nyomokat. Ezek a szénymok közvetlenül a padlón, a paticsomladék és az elszenesedett fadarabok alatt húzódtak, feltételezzük tehát, hogy a padlót a bejárat térségében deszkával borították.

A ház belsejében, a bejárat előtt számos vastárgyat és — nem az ajtóból származó — égett deszkadarabokat találtunk. Ezek nem közvetlenül a padlón feküdtek, attól paticsos, égett omladékréteg választotta el őket. Ebből arra következtethetünk, hogy ezeket a tárgyakat nem a földön érte a tűz, hanem valamilyen polcon, esetleg a padláson állhattak. Ez utóbbi feltételezésekor a paticsomladék fölötti, elszenesedett 6—15 mm vastag deszkákra és a ház kibontásakor feltárt, hatalmas mennyiségű vasszegre gondolunk.

A ház omladékában — elsősorban a padlón és ahhoz közel — a korábban említetteken kívül sok vastárgyra akadunk. A rendkívül rossz megtartású (gyakran már vasmag nélküli) tárgyak között sarló, sarlószerű, de annál vastagabb élű szerszám, szőlőmetsző kés, talán egy vasvilla hegye, egy töredékes és egy ép nyéltüskés kés, kengyel, két ép és három töredékes patkó, egy kisebb méretű, valamint egy nagyobb szakállas lándzsahegy, két ládazár, négy retesz, vödör vasfüle, különböző átmérőjű (7,7—15,5 cm) vaskarikák és legalább 130—140 db, 7,4—9,3 cm hosszú vasszeg volt. Ezen kívül több edénytöredék és egy orsógomb is előkerült. Az előbbiektől hullámvonalal vagy bekarcolt csigavonallal díszített, szemcsés, vörösbarna anyagú fazéktöredéket, hengeres testű, kupaszerű, karcú edény foltosan vörösbarnára és feketére égett, csillámos homokkal soványított anyagú darabjait, egy kancsó (?) finoman iszapolt, halványvörös, enyhén csillámos anyagú aljtöredékét, palack vagy korsó világos barnásszürke, kissé egyenetlen anyagú, enyhén bordázott töredékét és vörös, csillámos, érdes anyagú, karéjozott peremű edénytöredékeket említünk. Néhány profilált peremtöredék szemcsés, világosszürkére égő anyagból készült. (31—32 t.; 38 t. 1, 4—5, 8.; 40. t.; 41. t. 1—10.)

A közepes mennyiségű, zömmel felhasogatott állatcsont mellett számos folyami kagylóhéjat is találtunk.

Az épület belső terében, a bejárat mögött, az égési omladékkal elborítva két emberi csontváz részleteit bontottuk ki: egy hiányos koponyát (jobb szemüreg fölé a homlokcsontot átszelő vágással), egy másik koponya több darabkáját (az egyik darabon két mély vágás nyomával), valamint néhány lábközépcsontot. A többi vázrészlet feltűnő hiányát azzal magyarázzuk, hogy azokat — a kemence utólagos megbolygatásáról mondottakkal összhangban — később kiszedték a romok közül és eltemették.

Az épület korát — megváltoztatva eddig 12. századi keltezésünket¹ — a leletanyag ismételt, gondosabb tanulmányozása után, a 13. századra tesszük.

A leégett ház gödrét a 13. század és a 15. század eleje közé datálható cserepeket tartalmazó réteg fedte.

A ház mellett a következő objektumokat tártuk fel:

A. gödör. Sekély, teknős aljú (átm. 42 cm, m: 69 cm), betöltése sötét, tömör, agyagos föld, kevés széndarabbal, paticsszemcsével és egyetlen kis méretű, rosszul égetett, középkori edénytöredékkel.

B. gödör. Mély, tojásdad alakú és meredek falú (szája: 1,73×1,13 m, m: 1,25 cm). Valószínűleg cölöpöt / faszlopot állítottak bele. A gödör leletszegény, agyagos betöltésének közepén 45—50 cm átmérőjű, sok cserepet és szénét tartalmazó, feketésbarna földdel kitöltött, a gödör aljáig tartó mélyedést figyeltünk meg, az alján őrlőkő töredékével. A mélyedés anyagában, a gödör korát meghatározó 14—15. századi cserepek mellett, szórványosan belekerült 12—13. századi edénytöredékeket is találtunk.

C. szabadtéri kemence. Későbbi az előbb tárgyalt objektumnál. Előtere szív alakú, D felé keskenyedő, menedékes falú gödör (2,90×2,15 m, m: 1,02 m). Falát körös-körül 14—20 cm vastagon sárga agyaggal tapasztották ki. Fenekét 5—7 cm vastag, sárga agyagfoltokkal, kevés kővel és cseréppel kevert, letaposott földréteg borította. Fölötte 10 cm-rel 3—5 cm vastag hamuréteg húzódott, mely követte a gödör aljának hajlatát. A hamuréteg fölött a gödröt sötétbarna, laza, sok cserepet, szén- és paticsdarabokat tartalmazó, szemetes föld töltötte ki; ebből egy nagy méretű, töredékes fenékkövet és 14—15. századi cserepeket (köztük két világosvörösre égett, külső oldalán fényezett oldaltöredéket) bontottunk ki. Az elpusztult kemencéből csak egy 35×28 cm-es, erőteljesen átégett, vörösbarna folt maradt.

D. verem. Ásatási szelvényünk aljának megnyesésekor majdnem négyszögletes foltként jelentkezett (2,50×1,96 m). Bontáskor a beásás szabálytalan ovális alakúvá szűkült, és kúposan mélyedt a földbe (m: 1,49 m). K-i oldalán lépcsőszerű tagolást figyeltünk meg. Betöltése hamurétegekkel váltakozó, szemetes, sok cserepet és állatcsontot tartalmazó, sötét színű föld volt, melyben 14. század végi, 15. század eleji cserepeket találtunk, többek között halványvörösre égett, finom anyagú, karéjos peremű kancsók és bögrék darabjait.

E. gödör. Mérete: 1,09×0,93 m, m: 1,03 m. Teknős aljába ovális lyuk mélyedt (m: 1,25 m). Sötét, néhány nagyobb peremtöredéket tartalmazó, egynemű föld töltötte ki. Edénytöredékekből álló leletanyaga a D. veremével egykorú volt.

F. gödör. A D. gödör D-i sarka alatt került elő. Ovális alakú, teknős aljú, meredek falú beásás (76×44 cm, m: 1,15 m), betöltésében Árpád-kori cserepekkel.

Az ásatás területén szórványleletként egy őskori jellegű edényperem is előkerült.

1982-ben — fenti, 1981-es ásátásunktól mintegy 20 m-rel K-re — a „Küküllő” cukrászda alapozásakor, az épület D-i sarka közelében földbe vájt *szabadtéri kemencét* és annak előterét rombolták szét. Az ÉNy—DK tájolású objektumnak csak a Ny-i harmadát bonthattuk ki. A lekerekített sarkú, téglalap alakú előtér hossza 1,10 m volt, a szélességét nem lehetett megállapítani. Az ívelt aljú gödrtöt tömör, iszapos agyag töltötte ki, melyben sok edénytöredéket találtunk. A ma már pontosan meg nem határozható méretű, ovális kemencét a sárga, agyagos altalajba vágták. Ny-i oldalán a kemence falának mintegy 20 cm magas, 5 cm vastagon átégett részlete is megmaradt. Sütőfelülete alá cserépréteget terítettek, mely alatt egy korábbi, cserepekkel ki nem rakott sütőfelületet találtunk (vastagsága 2 cm). A kemence feneke a mai talajfelszín alatt 1,25 m mélyen volt.

A kemence bontásakor feltárt leletanyag a 15. század első felére keltezhető, és kivétel nélkül töredékes fazekakból áll. Aprószemcsés, homokkal soványított anyaguk egyenletesen világosvörösre égett. Az edényperemeket kívül széles árkolás tagolja, a nyakat és a vállat általában borda választja el. A fazekak vállát sekély hornyolás díszíti. Az edényeket készítéskor leemelték a korongról, levágás nyomát nem találtuk rajtuk.

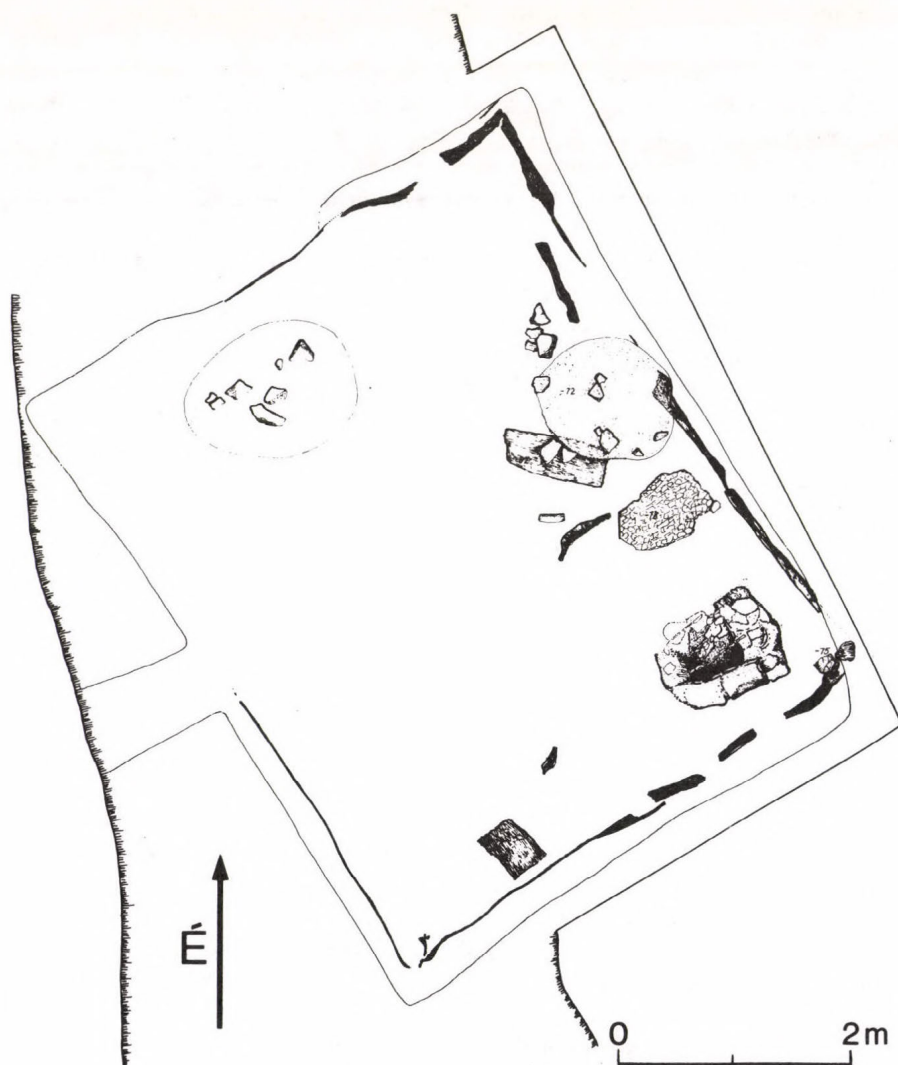
A cukrászda alapozásának É-i végénél egy 15—16. századi cserepekkel és kályhaszemdarabokkal keltezett személgödrtöt találtunk.²

1 Benkő—Ughy (1984) 31—32.

2 Az ásátás dokumentációja és leletei az SzkVM-ben találhatóak.

22/lu. KOSSUTH LAJOS LAKÓNEGYED III.: ○ B?, Gó?, Á—Kk

1982-ben a BII tömbház előtt feltárt 1. háztól 74 m-rel DNy-ra, az E6. számú épület alapozásakor, az előbbiekhez hasonló szerkezetű, Árpád-kori ház maradványai kerültek elő (2. ház).

23. kép: Székelykeresztúr, 22/lu. sz. lelőhely, Árpád-kori ház (Ughy István rajza)

Az alapozás helyén kb. 5×30 m-es sávban mintegy 1 m-es mélységig géppel kiásták a földet, amiért is a középkori épületnek csupán a legalsó, 10–12 cm-es része maradt bolygatatlan.

A félig földbe ásott ház rövid téglalap alakú gödrének mérete 6,20×4,80–5,10 m, hossz tengelyének tájolása ÉNy–DK volt. Az épület belsejében, a földfalak mellett élükre állított, 10–17 cm széles, 1–3 cm vastag, elszenesedett deszkákra bukkantunk, melyek a ház belső, 5,60–5,70×4,50–4,60 m-es terét határolták. Az 1. házzal ellentétben itt a deszkák és a földfal közötti rést nem töltötték ki agyaggal, és az ott megfigyelt talpfákra, vagy azok nyomára sem találtunk rá.

A ház lejtős bejárata DNy-i oldalon nyílt. Szokatlanul keskeny voltát az magyarázza, hogy a talajgyalu a kissé teknősré taposott bejáratnak mindössze néhány cm-es alsó részét hagyta meg, eredeti szélessége ennél nagyobb volt.

A ház egyszerű, agyagos padlóján elégedett deszkák maradványát és kevés pernyét találtunk, tüzelőberendezése a K-i sarokban volt. A részben elpusztított tüzelő két részből állt. A K-i sarokban, a ház belső terét határoló deszkáktól 30–35 cm-re, egy négyszögű kemence épen maradt részét bontottuk ki. Sütőfelülete a padlóval egy szinten volt, felmenő falát vályogtéglákból rakták, és kívül-belül 1,8 cm vastagon letapasztották (a kemencefal 24 cm vastag volt). Szája feltehetően Ny felé nyílt. Ettől ÉNy-ra 8 cm magas, töredékes, erősen átégett agyagpadkát találtunk, melyet szabadtűzhelynek határoztunk meg. A két tüzelő pontos szerkezetét és esetleges összefüggését a munkagép rombolása miatt nem tisztázhattuk. Az agyagpadkától ÉNy-ra szabálytalan ovális alakú, 4 cm vastag, vörös, morzsálékony, paticsos folt tűnt elő. Mivel határozott tüzelőfelületet nem észleltünk rajta, és a folt fedte a ház szélét jelző deszkát, illetve a ház padlóján fekvő, szintén elszenesedett deszkát, ezért feltételezzük, hogy nem tüzelő maradványa, hanem a ház leégésekor keletkezett.

A ház ÉNy-i oldala mellett tojásdad alakú, 1,50×1,16 m-es gödör mélyedt a padlószint alá. Betöltése sötétbarna, elég tömör, agyagos föld volt, széndarabkákkal, kövekkel, patics- és tégladarabokkal. A töredékes, mészfoltokkal, illetve habarccsal borított téglák közül a legépebb darab mérete 18,1×6 cm volt. A pelyvás tégladarabok lapját nagyszemű homokot és apró tégladarabkákat tartalmazó kemény, mészdús habarcs borította.

A házat feketés sötétbarna, agyagos föld töltötte ki, sok patics- és széndarabkával, meszes, újra felhasznált téglák darabjaival, edénytöredékekkel. Az égett agyagrögök között vályogtégla-szerű darabokat találtunk: laza, morzsálékony anyaguk kívül 2–3 cm-es rétegben téglavörösre, belül barnásfeketére égett. Az egyik darab mérete 19×9 cm volt.

Az előkerült edénytöredékek — egy kivételével — fazekakból származnak. Anyaguk a környéken megszokott vörösesbarna vagy barnásszürke, kis kvarcsemcsékkel soványított anyag. Az 1. háznál ismertetett, aprószemű csillámmal való soványításra csak egy példát találtunk: a töredékes fazék pereme kívül ívesen lekerekített, belül enyhe hornyolatot mutat. Vállát sekély, széles bordák tagolják, homokkal leszórt alján körbe írt kereszt formájú fenékbélyeg látható (m: 18,2 cm, pá: 13 cm, fá: 10 cm). A fazékperemek többsége egyszerű, kihajló, levágott vagy legömbölyített szélű perem, az edények vállán és oldalán a leggyakoribb dísz a körbefutó hullámvonal, alatta spirális, bekarcolt vonallal. Egy oldaltöredéket egyenes- és hullámos vonalköteg díszít. A ház K-i sarkában összenyomott, négykaréjos peremű edényt ástunk ki (m: 10,9 cm, fá: 7,4 cm, max. pá: 10,6 cm). A vörösre égetett, aprószemcsés anyagú edény oldalát fényezték, alján körbe írt kereszt alakú fenékbélyeg látható. (33. t.)

A 2. ház leletanyagának többi részét néhány vasszeg (h: 7,2–8,6 cm) és kisebb salakdarabok teszik ki. Az épület a leletek alapján a 12–13. századra keltezhető, leégése már a 13. században történhetett.¹

Az épület Ny-i sarka alatt nagyobb kiterjedésű, a ház padlójától mérve 1,02 m mély őskori beásást találtunk, melyet nem tárhattunk fel teljesen. Betöltése fekete, igen tömör, agyagos föld volt, kevésbé jellegzetes bronzkori cserepekkel, patics- és széndarabkákkal.

A 2. ház D-i sarkától 2,8 m-rel D-re 84×76 cm-es, ovális, feketésbarnára égett tűzhelyet találtunk, melynek homorú sütőfelülete 2 cm vastagon átégett, és feketés, hamuval, szénnel kevert föld borította. Korhatározó lelet sem fölötté, sem pedig körülötte nem került elő, ennek ellenére feltételezzük, hogy középkori.

A 2. háztól 10 m-rel DDNy-ra, az E6. számú tömbház alapozásának közepén, 83 cm mélyen, szétrombolt, egykor feltehetően négyszögletű kőtűzhelyet találtunk, talán a 4. századra tehető cserepekkel, töredékes orsógombbal és egy kis bronzlemez-darabbal.

A leletmentő ásás területén előkerült egy töredékes középkori bronzveret is, melynek szegélyét indás dísz övezi.² (39. t. 12.)

1 Itt módosítjuk azt a véleményünket, miszerint az épület a 12. századból való. Benkő–Ughy (1984) 31–33.

2 Az ásás dokumentációja és leletei az SzKVM-ben találhatók.

22/IV. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 63. SZÁM: o Kk

1983-ban, a Szabadság tér 63. számú ház kapujánál ásott 1 m mély vízvezetékakna mélyítésekor, szórvány-leletként Bethlen Gábor ezüst dénárját (Unger III. 277.), a gödör alján pedig 22 cm vastag, szenes, hamus, égett

rétegeket találtak, melyből gerendalenyomatos paticsdarabok, 17–18. századi kályhacsempe- és edénytöredékek kerültek az SzkVM-be.

22/1z. TIMAFALVI U. 12. SZÁM: ○ Á–Kk

A Timafalvi utca D-i oldalán fekvő telek D-i és a Keskeny/Kölcsey utca É-i végén kanálisárok ásásakor, 1980-ban középkori leletek kerültek elő. Az árok kidobott földjéből Székely Attila és Ughy István 13–16. századi cserepeket, 15–16. századi kályhaszemdarabokat, és mázatlan, hátrész nélküli, esetenként vörössel festett csempetöredékeket (Nagykadács 1., és Székelykeresztúr II/1, 4., III/3, IV/4–5. típus),¹ egy mázatlan csempe dongás, áttört hátoldalának töredékét, makkos felerősítésű, hód farkú tetőcserepek darabjait (anyaguk nagyon hasonlít a csempék anyagához) és egy töredékes vasbaltát gyűjtött.² (79. t. 17.)

1 Benkő-Ughy (1984) 73.

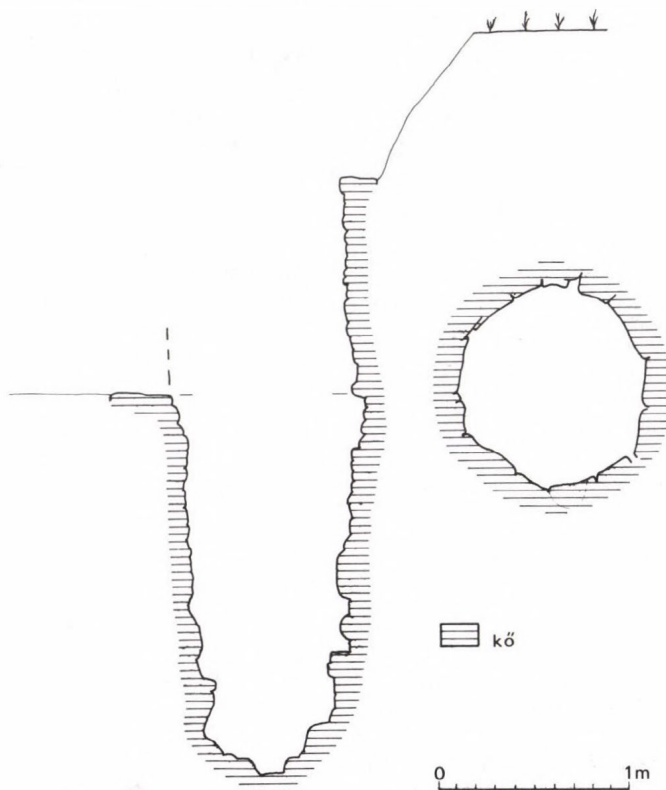
2 SzkVM Lsz. 5946–6255.

22/1w. SZABADSÁG TÉR/FŐTÉR 43. SZÁM: ○ B–V, Kk R Ge

A telek D-i szélén, az SzkVM (l. 22/1k. lelőhely) telkének DNy-i sarkától 25 m-rel Ny-ra, alápincézett garázsok alapozásakor, 1987-ben őskori és középkori telepjelenségeket figyeltünk meg. Az egyik alapozási gödör É-i, lefaragott falában a következő rétegződés látszott: a felső — késő középkori és újkori leletekkel kevert — 30 cm-es földréteg alatt 30–40 cm-es steril, sárga, valószínűleg erróziós eredetű agyagréteg húzóódott. Az agyagréteg egy nagy méretű, földbe ázott objektumot fedett, melyet feketés, enyhén paticsos, agyagos/iszapos jellegű tömör föld töltött ki, melyben egyetlen atipikus, őskori cserepet találtunk. A meredek falú, lapos aljú beásás feneke a mai talajfelszín alatt 1,35 m mélyen jelentkezett. Méretéről csak annyit sikerült megállapítani, hogy egyik átlója 11 m-nél nagyobb volt. Tőle közvetlenül D-re egy hasonlóan nagy méretű beásás mélyedt a földbe; ebbe belevágott a középkori malomárok medre (l. 22/1d. lelőhely).

Az alapozási gödör által megbolygatott őskori rétegből néhány kannelúrás, kívül fényezett fekete, belül vörös anyagú, késő bronzkori cserepet gyűjtöttünk.

E gödörtől 17 m-rel ÉK felé az alapozási munkák egy középkori, kővel kirakott kutat bolygattak meg. A lapos homokkődarabokkal szárazon kifalazott, felül 0,97–1,02 m átmérőjű kútgödör legfelső kövei a mai talajfelszín alatt 75 cm mélyen jelentkeztek. Betöltése a mai felszíntől mért 2,15 m-es mélységig száraz, agyagos föld volt,

24. kép: Székelykeresztúr, 22/1w. sz. lelőhely. Középkori kút és metszete

a 15. század első felére keltezhető cserepekkel (köztük finom, vörös anyagú, bepecsételt díszű kancsótöredékek), és rendkívül sok állatcsonttal (ló és szarvasmarha). Ez alatt a föld fokozatosan iszapossá és feketévé vált. Az egyre puhább iszapban egy 14. századi ép edényt, töredékes sarkantyút és vaskést, habarcsos téglatöredéket, vassalak- és faágdarabokat és változatlanul igen sok állatcsontot találtunk. A kút szabálytalanul összeszűkülő, kővel teljesen kirakott alját 3,90 m mélyen értük el, anélkül, hogy a talajvíz feltört volna. (80. t. 7.)

1990-ben a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő alacsony teraszlépcső peremén alapincézett garázs földmunkái során gepida csontvázas temetkezés semmisült meg. Demeter István és Székely Attila rövid leletmentése tisztázta, hogy az őskori rétegbe beleásott sírgödör alja a mai felszín alatt —1,74 m, a korabeli járószinthez képest 0,82 m mélyen került elő. Az állítólag keletelt, teljesen feldúlt temetkezésből felnőtt férfi felkarjának és lábszárcsontjának töredékei maradtak meg, a (már korábban felbolygatott?) váz pontos fekvését, a csontok és a leletek összefüggését nem sikerült tisztázni. Leletek: 1. öntött bronz, bizánci *övcsat* (4,8×2,9 cm) kereszt alakú áttöréssel, a sírgödör alja fölött 26 cm-rel. 2. Vas *lándzsahegy* (h: 29 cm) levél alakú pengével, köpűjébe rozsdásodott fanyél maradványával. Hegye a sírgödör alján, pengéje és nyele a gödör aljával 24°-os szöget zárt be. 3. A gödör alján élére állított, vaslemezről készült, félgömb alakú tárgy (*pajzsdudor?* átm. 11 cm) kis töredékei. Az szomszédos garázsok pincéinek kiásásakor további sírok nem kerültek elő. (16. t. 12–13.)

22/2. KERESZTÚRFALVA: ○ Ő, B ○ Ró

22/2': PETŐFI SÁNDOR/TEPLOM U. 20. SZÁM: ○ Ő

Az 1940–1950-es években kútásáskor (állítólag 5 m mélyről) nagy méretű kőfejsze került elő.¹

¹ SzkVM Lsz: 17.

22/2'': PETŐFI SÁNDOR/TEPLOM U. 15. SZÁM: ○ Ő

1957-ben, ugyancsak kútásáskor (állítólag 8 m mélyen) őskori edényfület találtak.¹ A tárgyat nem sikerült azonosítani.

¹ SzkVM Lsz: 553.

22/2''': FÜRDŐ U. 1. SZÁM—VÁROSI KÖZFÜRDŐ (VOLT GYÁRFÁS—FÜRDŐ): ○ Ró

Sóskútjának tisztítása során, 1928-ban (más adatok szerint 1926-ban) római bronzérmék jutottak felszínre. Ezek közül Titus (79–81) és Antoninus Pius (138–161) dupondiusa az SSzGyM-be került. Székely Zoltán Molnár Istvánra hivatkozva közli, hogy a volt Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium éremgyűjteményében lévő Traianus (98–117), Hadrianus (117–138) és Antoninus Pius (138–161) kori nagy- és középbronzok szintén a Gyárfás-fürdőben kerültek elő.¹ Az utóbbiakat az SzkVM-ben nem találtuk, üres zacskójukon Molnár István egykori feljegyzése olvasható: „Nagy római bronzok: 8 db Székelykeresztúr. 1926-ban a Gyárfás-fürdő sóskútjának takarításakor (ásásakor) találták az iszapban.” A fürdő körül 1979–1987 között végzett földmunkák idején római leletek nem kerültek elő.

¹ Székely (1946) 44–45.

22/2''': BUDAI NAGY ANTAL U. 26. SZÁM: ○ Ő

A telekről, nem tudni milyen körülmények között talált, őskori kőpenge került az SzkVM-be.¹

¹ SzkVM Lsz: 1029.

További szórványos őskori (valószínűleg bronzkori) leletek a 22/2i, k, ó. lelőhelyen jutottak napfényre (l. ott).

22/2. KERESZTÚRFALVA: Kk

Első írott említése feltűnően késői: 1566-ban, a János Zsigmond hadában híven szolgált lófők jegyzékében szerepel a *Kereztwrfalwa*-n lakó Győrfi (*Gijeorfij*) János.¹ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adólajstromában *Kereztwrfalwa*-t 30 portával írták össze.² Az 1562-es székely felkelés következményeként ítélték meg azt az 1571-es panaszt, miszerint „eoreoksegunkben pedig sok egijnijháni ezer karojeles épített fedeles kerteket minden teorvin nélkül le vagattak azt tizt tartok es az eoreoksegeket teollunk feo emberekteol es lofeiekteol elfoglaltattak

minden teorvin nélkül, mind Wdwarhelsegben [!] Kereztwrat az meg holt Benedek Gerebnekis eoreoksegén Jeles epitetett vij kertit le vagatta Telegdi Mihál kijt chak azon tawazon epitetett volt [...]”³

Az 1562 utáni birtokelkobzások és adományozások, illetve a tömeges jobbágyosítás során emelkedik ki a 16. század második felében a keresztúrfalvi Csákány család. Az 1572-ben ügyvédként feltűnő Csákány Balázsról⁴ 1591-ben azt mondják, hogy Keresztúrfalvát neki adományozta a fejedelem.⁵ Tény, hogy 1576-ban Csákány György 50 egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁶ Csákány Balázs felesége Bethlen Anna volt, fiúk, János, szintén Keresztúrfalván élt, tisztartóját Györffi Balásznak hívták.⁷

Keresztúrfalva másik kiemelkedő familiája a Nyújtódi család volt. A 15. század folyamán felemelkedő, Kézdi-széki eredetű családot először 1524-ben említik itt. Ekkor néhai Nyújtódi István (egregius condam Stephanus No-ijthodij de Kerezthwr) fiáról, Demeterről hallunk,⁸ kinek családi kapcsolatai szintén figyelemre méltóak: felesége az erdélyi alvajda és székely alispán, Barlabási Lénárd leánya, Katalin volt.⁹ Feltételezzük, hogy a Nyújtódi családnak ez az ága még a 15. században került Keresztúrfalvára, ugyanis Nyújtódi János 1459-ben Keresztúron oklevelet állított ki.¹⁰ 16. század végi forrásokból tudjuk, hogy a Nyújtódiak nem Keresztúr városában, hanem Keresztúrfalván laktak. 1590-ben egy peres iratban szerepel „Nwtodj Demeter, kj lakik Kereztwrfalwaba”.¹¹ Nyújtódi Demeter ekkor alkirálybíró, két évvel később királybíró volt.¹²

1590-ben említik még a Keresztúrfalván élő Györffi János nemes is,¹³ de az 1602-es lustra szerint a falu két főrendű lakója Csákány Balázs és Nyújtódi Demeter volt.¹⁴

1606-ban Bocskai István Péchy Simonnak adományozta Eőssi András keresztúrfalvi birtokrészét.¹⁵

A 16. század második felében keresztúrfalvi részbirtokkal a fiatfalvi Geréb család is rendelkezett (malom, halastó, kaszáló, szántó).¹⁶ 1628-ban, Geréb András halálával magva szakadt a Geréb családnak,¹⁷ a kincstárba szállt keresztúrfalvi jószágot 1630-ban Brandenburgi Katalin ifjabb Székely Mózesnek, Udvarhely-szék főkirálybírájának adományozta, a Nagy-Küküllőre épült malom kivételével.¹⁸ 1631-ben I. Rákóczi Györgytől a háromkövű vízimalmot is magkapta Székely Mózes.¹⁹

1635-ben I. Rákóczi György udvari emberének, Brenhidai Huszár Mátyásnak adta el a Székely Mózes hűtlensége miatt a fiscusra szállt keresztúrfalvi jószágot.²⁰ 1645-ben egy keresztúrfalvi udvarházat is adományoz a fejedelem Huszár Mátyásnak.²¹

1644-ben a székelyudvarhelyi várnak is volt egy Vincellér Mihály nevű jobbágya Keresztúrfalván.²²

Gazdaságtörténeti adatsorunkat Keresztúrfalva egyik természeti adottságával indítjuk. A település D-i határában sós forrás fakad, és a falu több kútjának ma is sós a vize.²³ Alighanem a háztartási célokra jól hasznosítható sós víz értékesítésével függ össze az az 1536-os oklevél, mely a Keresztúr-széki székelyek sókereskedését említi a szomszédos szász Segesvár- és Kőhalom-székkal.²⁴

Keresztúrfalva határa Keresztúr városával ellentétben elég kiterjedt volt. Ezen kívül Keresztúrfalva bekebelezte a 15. század végén elpusztult, szomszédos (Kis)Görgény falu (ma: Alsóboldogfalva, 1/8. lelőhely) területének egy részét; 1589-ben, a Görgény nevű határrészben a szabad nyomásban (parlag) sok disznót tartottak, és két évvel később egy görgényi halastóról is hallunk.²⁵ 1591-ben a keresztúri erdőben makkoltatott disznók miatt robban ki pereskedés,²⁶ és ugyanebben az évben egy másik halastavat (22/2b. lelőhely), a Nagy-Küküllőn lévő révet és malmot (22/2a. lelőhely), továbbá a „porgolat kert”-et, a vetést védő kerítést említették.²⁷ 1597-ben Csákány János jobbágyának, Gagyí Istvánnak keresztúrfalvi méneséről,²⁸ 1616-ban „az hid Taianal walo zanto föld”-ről hallunk.²⁹ Ez utóbbi esetében nem tudjuk eldönteni, hogy a híd a Nagy-Küküllőn, vagy pedig csak a Gagyipatakon vezetett át.

1629-ben az udvarhelyi vár gazdaságához tartozó borokat leltározták itt fel, továbbá búzáról, kendermagról és egy olajütőről is szó esett.³⁰

A középkori Keresztúrfalva belterületével azonosítható városrészben húzódó két utcáról — Petőfi Sándor / Templom utca és Bem / Kórház utca — az 1985-ös vízvezetési munkálatok során derült ki, hogy középkori nyomvonalat követnek. Megfigyeltük, hogy K felé a Templom utca 60-80 cm vastag kavicsos rétegei fokozatosan elvékonyodnak, a beletorkolló Kórház utca útrétegei pedig lényegesen vastagabbak. A Kórház utca kavicsos rétegei az utca mai, É-i végétől tovább folytatódtak É-i irányba, a Gyárfás-kúria kertjében. Feltételezzük, hogy a Keresztúr városán áthaladó országútból kiágazó Kórház utca a középkorban Keresztúrfalva főutcája volt, és az út a Gagyimentén É-ra vezető országútba (Csekefalvi utca) torkollott.

Az újkorban Keresztúrfalva kiterjedt a Gagyipatak jobb oldalára is (Alszeg, Felszeg).³¹ Az itt áthaladó Budai Nagy Antal utca folytatása, ma már csak földútként, a Hosszúaszó völgyében fekvő halastó (22/2b. lelőhely) mellett elhaladva, Kissolymosba vezet. Orbán János ezt az utat (a néphagyományra hivatkozva) római eredetűnek tartotta, egy római kori „rendes forgalmi út” részének, amelyik Székelykeresztúrról Kissolymos és Bözöd érintésével a Kis-Küküllő völgyébe és onnan Erdőszentgyörgyön át Marosvásárhely felé vezetett.³² Kutatásaink során sem Keresztúr belterületén, sem pedig az út Bözödig tartó szakaszán római településnyomokat nem találtunk. A mellette fekvő lelőhelyek viszont arra utalnak, hogy a Keresztúr magasságában a Nagy-Küküllő völgyéből a víz-

választón át a Kis-Küküllő felé vezető, harántvölgyekben haladó utat már az őskor óta ismerték. Kövezett útként való római kori használatát nem tudjuk bizonyítani.

- 1 SzOkl II. 199.
- 2 Uo. 219.
- 3 Uo. 325.
- 4 SzOkl IV. 20.
- 5 SzOkl ú.s. I. 244, 249.
- 6 SzOkl IV. 38.
- 7 SzOkl ú.s. I. 27—28.
- 8 SzOkl II. 14—15.
- 9 TelOkl II. 398.
- 10 SzOkl I. 179.
- 11 SzOkl ú.s. I. 122—123.
- 12 SzOkl ú.s. II. 114.
- 13 SzOkl ú.s. I. 134.
- 14 SzOkl V. 309.
- 15 *Jakab—Szádeczky* (1901) 318.
- 16 SzOkl ú.s. I. 240, 244—245.
- 17 SzOkl IV. 235.
- 18 Uo. 237—238. Az oklevél tévesen Keresztúr városi malmot említ.
- 19 Uo. 238—239.
- 20 *Jakab—Szádeczky* (1901) 375. — Ugyanebben az évben Huszár Mátyás keresztúrfalvi jobbágyáról, Sós Mártonról hallunk (SzkVM, Adattár).
- 21 *Jakab—Szádeczky* (1901) 375.
- 22 Uo. 382.; MOL, Erdélyi Fiskális lvt. F 234 (VI/a. szekrény, 3.c.).
- 23 1589—1591-ben Keresztúrfalva határában többször is említették a *Sósvíz*, *Sósvíz-pataka* helyneveket (SzOkl ú.s. I. 46, 239—242, 247—248.) Ma ugyanitt a Sósút nevű sósfürdő működik. A *Sósútra* utalhat egy 1500-ban kelt irat, mely szerint a szomszédos Fiafalván élő Zsigmond familiáris sikerrel gyógyította ura, Kendi Antal köszvényét, l. *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289—1556) II. Budapest 1990. 3125. sz.
- 24 SzOkl II. 40—41.
- 25 SzOkl ú.s. I. 89, 240.
- 26 Uo. 244—245.
- 27 Uo. Halastó: 239—243, 247—249. Rév: „Az Keököllő mellett az Kereztfurfalvi határban is tudom zena fiueth, zanto feöldet is az reunel Geörgj Gerebnek.” (249). Lokalizálásához egy másik tanúvallomást idézünk: „Az viznek az Fiafalua felölli ualo szelen az ket uiz keözt is tudom zena fiueth Georgj Gerebnek, szanto feöldet is tudom az két viz keözt, melljek az kereztfurfalui határban vadnak.” (248) A peres szöveg alapján úgy tűnik, hogy mindez a Geréb-féle malom közelében volt (vö. 242/168—169).
- 28 SzOkl ú.s. II. 347.
- 29 SzTA HtAd (UszT 20/316)
- 30 SzOkl VI. 101—102, 121.
- 31 A Gagy-patak jobb oldalán, az Alszeg és Felszeg területén középkori régészeti leletek nem kerültek elő.
- 32 *Orbán J.* (1943) 252.

22/2a. MALOM: ✂ Kk

1590—1591-ben felvett tanúvallomások megemlékeznek arról, hogy „az ffallu, Kereszturfalua vegen aloll” a Keresztúron és Fiafalván birtokos Geréb-család malma állt („Miklos Gereb vete szalagon az molnot huzon eöt forinterth [...] Benedek Gerebnek [...]”), mely ekkorra már elpusztult, és helyére a Gerébek jobbágyának, Kocsis Péternek a háza épült. Ez utóbbiról írták, hogy „az falu zelen Bodoghaszonfalua fele wala”.¹

A malmot később helyreállította a Geréb család, de 1628-ban, fiafalvi Geréb András magvaszakadtával² a fiskusra szállt, így 1629-ben az udvarhelyi vár birtokában találjuk: „Kereszturatt vagyon három kőre való malom minden készségével”.³ A Küküllő mellé épített malmot I. Rákóczi György 1631-ben ifjabb Székely Mózesnek,⁴ majd ennek hűtlensége után Brenhidai Huszár Mátyásnak adományozta.⁵

A malom közelében rév is volt a Küküllőn.⁶

- 1 SzOkl ú.s. I. 133—135, 239—243, 246—249.
- 2 SzOkl IV. 235.
- 3 SzOkl VI. 101—102.
- 4 SzOkl IV. 239.
- 5 *Jakab—Szádeczky* (1901) 375.
- 6 l. Keresztúrfalva története, 27. jegyzet.

22/2b. HALASTÓ: +++ Kk

1591-ben egy tanú azt vallotta, hogy „Hoszu Aszo neuű helybenn is tudok egj thot, melljet Benedek Gereb tauanak hjnak, azt is Geörgj Gereg biria.”¹ A *Hosszúaszó* nevű völgy végében ma is halastó van, helye minden bizonnyal azonos a fentiével.

- 1 SzOkl ú.s. I. 243. A tavat emlegetik még uo. 239—243, 247—249.

22/2c. ORBÁN BALÁZS U. 16. SZÁM — 4. SZÁMÚ ISKOLA: Á Kk?

Székely Attila közlése szerint, 1977-ben, a 4. számú iskola (az egykori Unitárius Gimnázium régi épülete) K-i oldalán, kútásás közben, kb. 1,20 m mélyen sírra bukkantak. Tájékoztatóról, esetleg mellékleteiről nem maradt adat.

22/2d. ORBÁN BALÁZS U. 1. SZÁM — IPARI LÍCEUM: Á—Kk Á Kk

Az Ipari Líceumot (volt Unitárius Gimnázium) 1913–1914-ben az egykori Tisza-kúria helyére építették.

Az épület ÉK-i oldalán álló virágház körül 1973-ban tereprendezés alkalmával középkori cserepek kerültek elő. 1975-ben Székely Zoltán, Molnár István és Székely Attila a virágház körül ásatást végzett. Középkori telepnyomokat (szemétködröt és egy 14–15. századra keltezett, a valóságban 13. századi, földbe ástott házat) találtak. A virágház és az iskolaépület közötti területen a középkori rétegekből két sírt is feltártak: 1. Gyermek K–Ny-i tájolású, koporsós sírja, melléklet nélkül (M: 80 cm). 2. Nő és csecsemő közös koporsós sírja. A nő fején pártá, kezében II. Ferdinánd 1622-ben vert érme volt. A sírokról készült rajz elkallódott, a leletek közül is csupán a pártából származó apró, fehér üvegyöngyöket és bronzdrótdarabokat sikerült azonosítani.

Az ásatásból 13–17. századi cserepek (köztük sok 13. századi töredék), egy fehér-vörös festésű, 15–16. századi csempedarab, késő középkori töredékes olló, sarkantyú és két vaskés jutott az SzkVM-be.¹

¹ Az ásatás hiányos dokumentációja az SzkVM Adattárában, a leletek: SzkVM Lsz: 3008, 3430–3606, 3686–3700, 5881–5917.; Székely (1976–1977a) 67–68.

22/2e. BEM/KÓRHÁZ U. 19. SZÁM: Á Kk

1985-ben, György Domokos házának udvarán, garázsakna ásásakor középkori cserepeket találtak. Leletmentésünk alkalmával megfigyelhettük, hogy a területet 60 cm vastag, legújabb kori feltöltés borítja. A késő középkori–kora újkori felszíntől számított 80 cm mélyen egy késő középkori, földbe ástott ház faltájának részlete került elő. A beásás széle KÉK–NyD Ny tájolású volt, és barnásfekete szenes föld töltötte ki, melyből 17. századi cserepek, kis kályhaszem- és csempedarabok — köztük egy Székelykeresztúr V/11. típusú töredék; vö. Benkő–Ughy (1984) 71. — kerültek elő. A beásás szélén, tőle ÉÉNy-ra szétrombolt tűzhelyet találtunk, mely valószínűleg a földbe ástott ház külső kemencéje volt. Az akna ásásakor nagyrészt elpusztított kemence 7–8 cm vastagon átégett sütőfelülete alatt kis kövek hevertek. Az aknából kidobott földből 16–18. századi cserepeket gyűjtöttünk.

22/2f. PETŐFI SÁNDOR/TEPLOM U. 34. SZÁM — GYÁRFÁS-KÚRIA: Á—Kk Á Kk

Orbán János forráshivatkozás nélkül azt állítja, hogy az épületet — közelebből meg nem határozott időben — a Wesselényi család valamelyik tagja építette, s „női ágon szállott a belsőség a külső birtokkal együtt a Lécfalvi Gyárfás-családra [...]”.¹ Igen valószínűnek tartjuk, hogy a Gyárfás-kúria kiterjedt, részben ma is beépítetlen telken már a késő középkorban valamelyik keresztúri primor család (Csákány, Nyújtódi) udvarháza állt.

A kúria kertjében 1976 és 1977 között Székely Zoltán, Molnár István, Ughy István és Székely Attila kutatóárkos ásatást végzett, és Árpád-kori telepnyomokat (szemétködröt, szabadtéri kemence, földbe ástott házat) talált. Az ásatás után (!) megszerkesztett kunyhóalaprajz hitelességét, a hiányos ásatási dokumentáció alapján nem tudjuk eldönteni. A házat Székely Zoltán a 11–12. századra keltezte,² leletei (edénytöredékek, köztük cserépüstök peremdarabjai, vaskések, sarkantyú szára és egy vassarló hegye) az SSzGyM-be kerültek,³ míg az SzkVM-be az ásatás hiányos dokumentációja, 11/12–17. századi cserepek, forgótarajos sarkantyú, vaskés és egy szírent ábrázoló kályhacsempetöredéke jutott.⁴ (28. t. 11–15.; 29. t. 1–2.; 73. t. 1.)

1985-ben, egy kanálisárok falában, 13. századi, elvágott szemétködröt figyeltünk meg.

¹ Orbán J. (1943) 310.

² Székely (1976–1977a) 68–69.

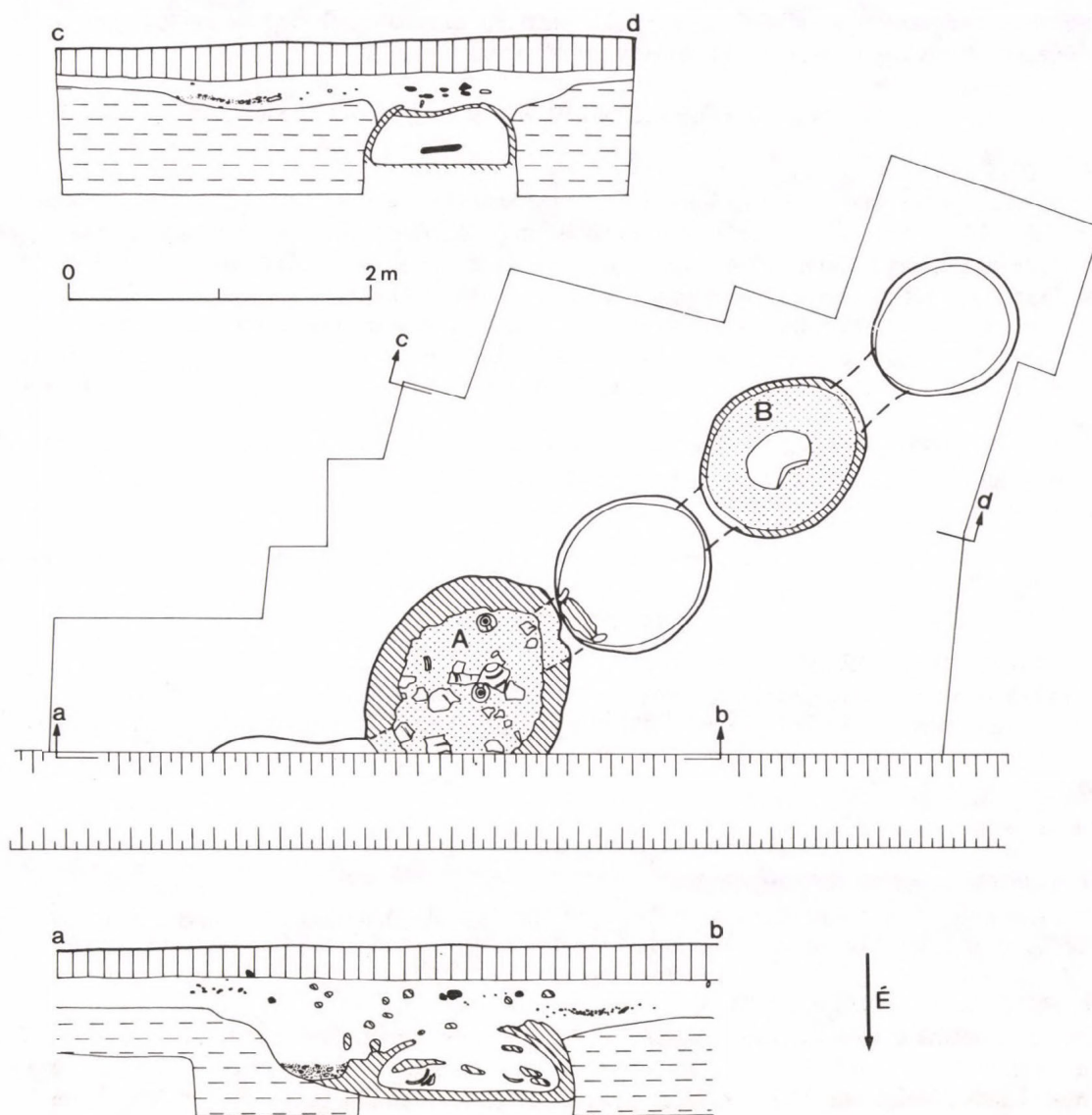
³ Lsz: 16919–16967, 17119.

⁴ Lsz: 5615–5812.

22/2g. KATUSTAVA U. 2. SZÁM: Á—Kk

1975-ben, kanálisárok ásásakor, a Katustava/Hajnal utca 2. számú ház előtt középkori égetőkemencét sértettek meg. Molnár István, Ughy István és Székely Attila leletmentő ásatása nyomán két égetőkemence (A–B) és a hozzájuk tartozó tüzelőködrök kerültek elő, betöltésükben nagy mennyiségű kerámiával.¹

A két kemence és a három tüzelőködr DNy–ÉK irányú sorban helyezkedett el. Mindkét ovális alaprajzú kemencét a földbe ásták. Az A kemence mérete 1,55×1,30 m volt, letapasztott, keményre égett feneke a mai talajfelszín alatt 96 cm mélyen került elő. A kemencének két tüzelőnyílása volt. Ezek közül az ÉK-i nyílás egy részét (a hozzá tartozó tüzelőködr jelentős részével együtt) a csatornaárok elvágta, a DNy-i 40–45 cm széles tüzelőnyílást nagy, lapos kövek fedték. A tüzelőnyílás aljának szintje és a ködr feneke megközelítették egymást. Az A ke-

25. kép: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely. Középkori edényégető kemencék (Molnár István felmérése)

mence fala mintegy 14 cm vastagon vörösre égett. A B kemence kisebb volt (1,25×1 m), fenekét 83–84 cm mélyen találták meg. Fala kevésbé volt átégve (3–4 cm). Ennek is két tüzelőnyílása volt. A DNy-i nyílás kb. 35 cm széles volt, a hozzá tartozó tüzelőgödör fenekét 90–95 cm mélyen érték el.

Az ásatók véleménye szerint az A és B kemence egykorú volt. Ezt azonban a kemencék leletanyaga egyértelműen cáfolja. A B kemencében csak kevés edénytöredéket találtak. A durván, érdesre soványított, barnásvörösre vagy rétegesen barnásszürkére égett, kevésbé jellegzetes darabokat a 14–15. századra keltezhetjük. Ezzel szemben az A kemence igen nagy mennyiségű cserepet tartalmazott. (80. t. 8.) A benne lévő edénytöredékek egy része érdes, de az előbbieknél gondosabban soványított anyagú, barnásvörös, különböző méretű fazekaktól származik, melyeket nem vágtak le, csak leemelték a korongról. A leletanyag másik része sárgás vagy sárgásvörös, jól iszapolt anyagból készült. Ebbe a csoportba kancsók, korsók és tálak töredékei tartoznak, melyeket barnásvörösre fényeztek, vagy bepecsételt mintával díszítettek. Két, nagyobb méretű díszedényekre applikálható, figurális dísz is előkerült: egy szakállas-bajuszos férfifej és egy, jobb első lábát felemelő, oroszlántestű szarvas négyzetes keretbe foglalt alakja. Az A kemencét a 15. század első felére vagy közepére keltezzük. (46–48. t.)

A kemencék körül nyéltüskés kést, vasarat, sarlótöredéket, továbbá egy kereszt alakú vasveret (39. t. II.), sarkantyú csillag alakú forgóját, valamint egy töredékes fenékövet és vassalakdarabot találtak.

1985-ben, az égetőkemencétől DK-re, az út másik oldalán, egy kanálisárok kidobott földjéből néhány Árpád-kori cserepet, köztük egy cserépüst peremtöredéket gyűjtöttünk.

1 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában, a leletek uo. Lsz: 2973—3001, 3248—3367, 5591—5595.

22/2h. KATUSTAVA U. 4. 13. SZÁM: o Á—Kk

1976-ban Nagy Domokos (4. szám) és Pap Pál (13. szám) háza között, az úttest alatt, vízvezetékárok ásásakor, Árpád-kori, földbe mélyített házat vágta át. Molnár István és Székely Attila feltárták a ház rövid téglalap alakú beásását, melynek mérete 2,75×2,15 m, hossz tengelyének tájolása É—D-i volt. Padlóját 86 cm mélyen érték el. É—Ny-i sarkában szabálytalan formájú agyagkemence maradványait találták. A ház betöltéséből 11—12. századi edénytöredékek (egyes- és hullámos vonalköteggel, körömszerű benyomkodással díszített cserepek, cserépüst-darabok), ezüstből készült, bordázott, deformálódott S-végű hajkarika (max. átm.: 2 cm), nyéltüskés vaskés, vas hevedercsat, 3 db, csontból faragott, kopott kengyelpecsek, orsógombtöredékek, valamint egy vasbuca töredéke került elő.¹ (28. t. 1—10.; 39. t. 6—7.)

1977-ben, Pap Pál házából (Katustava u. 13. szám) DNy-ra, egy kerítésoszlop gödrének ásásakor kőből kirkott sütőfelületű tűzhelyet sértettek meg, melyet Ughy István és Székely Attila tárt fel. A tűzhelyet 16—17. századi cserepek keltezték.²

1 Az ásatás dokumentációja az SzkVM Adattárában. Leletek Lsz: 3002—3006, 3057—3102.; Székely (1974—1975b) 60, 66.; Székely (1976—1977a) 68, 69.

2 SzkVM Lsz: 5606—5614.

22/2i. HARGITA U. 48/a SZÁM: o Ő, Á—Kk

1975-ben az Állategészségügyi Kör épülete előtt, egy kanálisárból Székely Attila 12—15. századi cserepeket gyűjtött.¹ A közelben, ugyanebből a kanálisárból egy őskori, benyomkodott bordával díszített oldaltöredék is előkerült.²

1 SzkVM Lsz: 3418—3427.

2 SzkVM Lsz: 3717.

22/2j. HARGITA U. 63. SZÁM: o Kö

1979-ben Fülöp Árpád házában, pinceásáskor egy tűzhely került elő, melyben nagy vasfejszét találtak. A középkori fejsze az SzkVM-be jutott. (79. t. 16.)

22/2k. HARGITA U. 70. SZÁM: o B, Á

1975-ben, Máthé Domokos házában, garázs alapozáskor nagy méretű, Árpád-kori szemétköddör került elő. Betöltésében Molnár István és Székely Attila sok 11—12. századi kerámiát, köztük kiegészíthető edényeket talált. Az erősen kihajló, levágott vagy legömbölyített peremű edénytöredékek vállát egyenes- és hullámos vonaldíszes, néhány esetben hegyes eszközzel beböködött minta borítja. Egy nagy méretű fazék belső oldalát hullámvonal-köteg, vállát és hasát egyenes- és hullámos vonalkötegek díszítik. A fazéktöredékek mellett néhány cserépbogrács-töredéket és egy benyomkodott mintával díszített orsógombot is találtak. A földmunka területéről előkerült egy bronzkori edényfűl is.¹ (26. t. 8—12.; 27. t.)

1 SzkVM Lsz: 2988—2992, 3017—3048.

22/2l. HARGITA U. 74. SZÁM: o Á

1975-ben, Koncz András háza mellett, mészköddör ásásakor, Árpád-kori szemétködröt találtak. A leletmentést Molnár István és Székely Attila végezték, és a gödör szén- és hamufoltokkal kevert betöltődéséből a 12. századra keltezhető edénytöredékeket ástak ki. A kihajló, szögletesen levágott peremű edények vállát hullámvonalak és körömszerűen hasonló benyomkodott minta fedi.¹

1 SzkVM Lsz: 3049—3056, 3242—3244.

22/2m. HARGITA U. 80. SZÁM: o Á—Kk

1976-ban, a vasúti töltés és a járda között végzett gépi földmunka során, Kovács Sándor háza előtt, középkori cserepek jutottak felszínre. A lelőhelyen Molnár István, Ughy István és Székely Attila végzett leletmentő ásatást, és 12—15. századi cserepeket, 15. század végi, részben kiegészíthető kályhacsempe-töredékeket és kályhaszemdarabokat (Székelykeresztúr II/1—8. típus) gyűjtöttek.¹

1 SzkVM Lsz: 3408—3417, 5497—5590, 6256—6257.; Benkő—Ughy (1984) 62—64.

22/2n. FÜRDŐ U. 8. SZÁM: ○ Kk

1976-ban, a Bokor Sándor háza előtt ásott kanálisárokban Székely Attila kunyhószerű beását figyelt meg, melyből 14. századi cserepeket, egy csillagtarajos sarkantyú töredékét és vasbucadarabokat gyűjtött.¹

1 SzVM Lsz: 3748—3765.

22/2ó. FÜRDŐ U. 12. SZÁM: ○ Ő, Kö

1982-ben Solymossi Ferenc udvarán, kútásás közben, állítólag 5,50 m mélyről atipikus őskori cserepek kerültek elő. A ház kertjében néhány kevésbé jellegzetes középkori cserepet találtunk.

22/3. TIMAFALVA

Írott forrásainkban Timafalvával először 1466-ban, *Thymafalwa-i* Adorján fia György nevében találkozunk.¹ 1478-ban Timafalvi Tatár Mihályt (Michael Thathar de Thymafalwa²), 1519-ben *Thymaffalwa* possessiot említeték.³ 1566-ban, a János Zsigmond hadában híven szolgált lófők listáján a timafalvi Sas Gáspár neve szerepel. Ugyanakkor Sárdi György kiesett a lófősegből.⁴ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adólistáján Timafalvát 8 portával vették jegyzékbe.⁵

1576-ban, a főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint Domokos Tamás négy egész jobbágytelek után adózott.⁶ 1579-ben a háromszéki (alsócsernátoni) Domokos Tamás, István és Domokos timafalvi székely örökséget Báthory Kristóf új adományként nekik adta.⁷

1577-ben Ravai Antal deák Timafalva és Betfalva határperében tanúként szerepel.⁸

A 16. század végén több, nem timafalvi székely főember itteni részbirtokáról tudunk. 1590-ben a rugonfalvi Benedekffi Tamás két timafalvi jobbágyáról hallunk,⁹ 1587—1591 között a keresztúrfalvi Csákány János és Balázs a kadicsfalvi Benedekffi Péterrel perelt egy timafalvi örökség (Adorján Gergely öröksége) miatt,¹⁰ de birtokolt itt a fiatfalvi Geréb család is. 1591 előtt Geréb György timafalvi tisztartója Nagy Orbán volt.¹¹

1597 előtt Timafalván a falusbíró Sárdi Bálint, Bálintffi János jobbágya volt.¹²

1631-ben I. Rákóczi György ifjabb Székely Mózesnek adományozta Timafalvát, egy nemesi házhelyben („fundo nobilitari domus in possessione Timafalva”) netalán lappangó királyi jogot.¹³

1671-ben arról értesülünk, hogy „egy udvarhelyszéki Timafalvi Thamásy Péter nevű ember minden örökségét eladván, hogy az hadakozást elkerülhesse ide Holdvilágra jöve lakni, és itt sok időtől fogva az szászok között tekerreg minden háza népével”, ezért őt a siménfalvi Angyalosy István Apafi Mihály fejedelemtől jobbágyul kérte és kapta.¹⁴

Timafalva a szomszédos Betfalvával 1577-ben határperbe bonyolódott.¹⁵ Akkor a két település között a határ a „Pör högi”, illetve a „Szen-egettő pataka” volt „kit hinak Pör högi patakanak is”. A per szövegéből kivehetően Timafalva és Betfalva között már korábban is folyt per ezért a határrészt, a *Perhegy* elnevezés minden bizonnyal innen származik. A *Perhegy-pataka* 1577-ben részben még erdőben folyt; az erdőt a timafalviak és a betfalviak egyaránt vágták. Itt említették „az Cziako Janos orotassat, meli wagon az Perhogy [!] pataka mellet, aszt szabaddon birta, szenaiat raita rakta be es johot tartot raita”. A patak Timafalva felé eső oldalán, az erdő alatt kaszáló és szántó volt.

Lótartásra utal az az 1625-ös feljegyzés, mely Timafalván Orbán János tanorok kertjét említi, „kit lo kertnek hinak”.¹⁶

1 Jakó—Valentiny (1944) 18.

2 Iczokovits (1939) 70.; SzOkl I. 224.

3 SzOkl I. 334.

4 SzOkl II. 199, 205.

5 Uo. 219.

6 SzOkl IV. 38.

7 Uo. 63—64.

8 SzOkl ú.s. I. 17.

9 Uo. 136, 301.

10 Uo. 250—255.

11 Uo. 243, 246.

12 SzOkl ú.s. II. 312—313.

13 SzOkl IV. 239.

14 Uo. 310.

15 SzOkl ú.s. I. 17—18.

16 SzTA HtAd (UszT 110.a)

22/3a. MALMOK: ☿ Kk

Timafalván a források két malomról is tudnak. 1589-ben Geréb György egy peres iratban „az en timafalwy molnomnak az feolseo gattianal [...] az viz mellett [...]” történt sérelméről emlékezik meg.¹ A leírás azt sejteti, hogy ez a malom is a malomároként használt egykori Küküllő-ágra épült. Talán összefüggésbe hozható vele az a timafalvi határban húzódó „holt arok”, melyet 1606-ban említenek.² Ha feltételezésünk helyes, akkor ez a késő középkori malom a 19. századi timafalvi malom táján működhetett.

1591-ben egy másik timafalvi malomról is hallunk. Volt „Adorian Gergelinek [...] egj molna, mellyet megh elteben eő magha czynaltatott volt [...] timaffalui határban, Kereztur zekben, a Nagj Keőkeöllön, Betffaluan aloll”.³ Ez a malom a már tárgyalottól K-re, a Küküllő mellett állhatott. 1591-ben már mint elpusztult malmot említik.

1 SzOkI ú.s. I. 88.

2 SzTA HtAd (UszT 20/299).

3 SzOkI ú.s. I. 250–251.

22/3b. LENGYÁR UTCA: ○ Á–Kk

1984-ben a Lengyár utcában az Acélmű (I.O.S.F.) étkezdéje és a 32. számú ház közötti szakaszon, az úttesten húzott kanálisárokából kidobott földben 13–16. századi cserepeket találtunk, melyek a középkori Timafalva tárgyi emlékei.

22/4. SZARKASZÓ: ○ Ő

A Nagy-Küküllő árterébe torkolló mellékvölgy D-re lejtő, szántott oldalán, rendkívül szórványosan kézzel formált kis őskori edénytöredékeket gyűjtöttünk. (1986–1987)

22/5. HOSSZÚASZÓ (SZILAS-TEMETŐ): ○ R, B, D

A lelőhelyet 1977 körül Székely Attila és Ughy István fedezte fel. Kisméretű szondázó ásatásuk nyomán egy tölcséres, bevagdalt peremű, bekarcolt, függőleges vonalakkal díszített, Coțofeni-kultúras cserép (3. t. 1.), egy seprűzött, bronzkori oldaltöredék, és egy valószínűleg dák kori bütyökdíszes cserép került az SzkVM-be.¹

A Hosszúaszó völgyének torkolatában, a Szilas-temető alatt, a Hosszúaszó-patakának alsó, DDK-re lejtő teraszán, kb. 100 m hosszan elnyúló lelőhelyen, kevésbé jellegzetes bronzkori cserepeket, korai dák edénytöredékeket (lefelé álló, lapított bütykökkel és benyomkodott bordákkal tagolt edények darabjai), valamint egy grafitos anyagú kelta fazékaljat találtunk. (1979–1983)

1 Lsz: 3701–3703.

22/6. HOSSZÚASZÓ (KONCZ-EMLEKKŐ): ○ B

A Hosszúaszó völgyének elején, az előző lelőhelytől 150–200 m-rel ÉNy-ra, a patak bal oldalán fekvő magasabb, DNy-ra lejtő teraszlépcsőn, a Koncz-emlékkő körül, szórványosan őskori cserepeket gyűjtöttünk (80. t. 5.). Az egyik középső- vagy késő bronzkori cserepet a perem alatt sima borda díszítette. (1979–1983)

22/7. HOSSZÚASZÓ (KÜPÜS-KÚT): ○ R

A Hosszúaszó völgyének közepén, a gémeskúttól kb. 250 m-rel DK-re, a pataktól és az úttól ÉK-re, kb. 100 m-es foltban paticsdarabokat, égett köveket és néhány kevésbé jellegzetes, Coțofeni-kultúrasnak tűnő cserepet találtunk. (1979–1983)

22/8. CSORGÓ: ○ B, B–V, D, Sz

A lelőhelyre 1962-ben Csoma József gépkocsivezető hívta fel Molnár István figyelmét, aki még ugyanabban az évben ott szondázó ásatást végzett. A felső, szántott földréteg alatt 30–65 cm vastag kultúrréteget talált, telep-jelenségeket azonban nem észlelt. A múzeumba került leletek¹ között bronzkori, dák- és késő népvándorlás kori cserepeket láttunk. A bronzkori cserepek zömmel a Wietenberg-kultúra korából származnak (bekarcolt és kissé mélyített, meanderrel díszített oldaltöredék, seprűzött oldaltöredék, a kissé kihajló perem alatt benyomkodott lyuksorral, bevonalkázott, illetve rácsozott sávokkal és háromszögekkel, beszúrkált pontsorral díszített, finom anyagú töredékek, a perem alatt sima, vagy benyomkodott bordával díszített tárolóedények darabjai), néhány darab (facettált tálperem, támasztóbütykös fültöredék) a késő bronzkor terméke (3. t. 12.; 4. t. 1–3, 7, 10.; 5. t. 8.). A lapított vagy szétnyomkodott bütykökkel, elágazó, benyomott bordákkal díszített fazékdarabok, kézzel és korongon készült talpastál-töredékek, szürke, korongolt bögre és tárolóedény-darabok a dák korból származnak. A viszonylag kevés népvándorlás kori edénytöredéken egymás alatt futó egyenes és hullámos vonalkötegeket, egy kihajló, kissé legömbölyített peremű cserép vállán sűrű, vízszintes bekarcolásokat láttunk. Ezek alapján a csere-

peket a késő népvándorlás korra, a 8–9. századra keltezhetjük. A leletek között töredékes orsógomb, fenőkő, és bazaltszerű anyagból pattintott penge is volt.

Terepbejárásunk során a székelykeresztúri *Halastótól* D-re nyíló völgyben, a patak jobb oldalán, DNy felé lejtő, szántott, agyagos talajú oldalon, kb. 300 m hosszan elnyúló sávban köves, paticsos, sötét foltok, állatcsontok és cserepek mutatkoztak. Ezek között a legkorábbiak Wietenberg-kultúrák. Egy, a forgó peremén bevagdalt állati lapockatöredék valószínűleg a késő bronzkori Noua-kultúra korából származik. Néhány, külső oldalán fényezett, fekete, belső felén vörös anyagú kannelúrák oldaltöredék késő bronzkori—kora vaskori. A dák kori cserepek között szürke, korongolt tál-, fül- és fedődarabok, kerek, illetve szétnyomott bütykök, enyhén ívelt fazékperemek, egy grafitos anyagú cseber peremtöredéke is volt. A legkésőbbi cserepek késő népvándorlás koriak. A fentiek mellett egy töredékes fenőkövet és egy ép, őskori őrlőkövet is találtunk. (1979–1983)

1 SzkVM Lsz: 2867–2871.

22/9. POKOS: ○ V—D

A *Halastótól* DNy-ra fekvő *Pokos* dombjának DK-re lejtő oldalán, a szántásban, nagy fekete foltokat, paticst és a kora vaskor végéről vagy a korai dák korból származó cserepeket (nagy méretű, lefelé álló, lapított bütyök, kerek, lapított bütyök, behúzott peremű tál töredéke) találtunk kb. 100 m-es területen. (1979–1983)

22/10. NAGY-ÁJ: ○ B, D, Á?

A *Halastótól* ÉNy-ra, a patak bal oldalán húzódó, DNy felé lejtő alacsony teraszon keskeny és kb. 250–300 m hosszan elnyúló sávban sötét foltokat, paticst figyeltünk meg, és kevésbé jellegzetes bronzkori, illetve dák cserepeket, továbbá egy Árpád-kori cserépüstből (?) származó kis, kopott peremtöredéket, valamint egy orsógombot gyűjtöttünk. (1979–1983)

22/II. FELŐ-LOK: ○ D?, R6, G6

A településre 1975-ben Csoma József gépkocsivezető hívta fel a figyelmet. Bejelentése nyomán Székely Zoltán és Molnár István, Ughy István valamint Székely Attila segítségével, 1976–1978 között ásatást végzett a lelőhely D-i részén. A település a kora népvándorlás kori Csernyahov—marosszentannai kultúra nagy méretű falujának bizonyult.

Az ásatás kutatóárkokkal történt, a földbe ásott objektumokat nem felületi bontással, hanem az árkok falából, illetve a szelvényekben sűrűn meghagyott tanúfalak metszetéből próbálták meghatározni. Az ásatás összefoglaló rajza hozzátétleges mérésen, az 1976-os kutatás esetében pedig csupán becslésen alapszik, s így mindössze tájékoztató jellegű.

1976-ban az ásatási terület É-i részét kutatóárok-együttessel tárták fel. Az itt mindössze 15 cm vastag kultúrregben áglenyomatos paticsdarabokat figyeltek meg, és a kerámia mellett egy töredékes vas lándzsahegyet, valamint egy bronzfibula-rugót találtak.¹

Az 1977–1978-as ásatási idény során további kutatóárkok segítségével négy földbe ásott, kora népvándorlás kori házra, gödrökre és vermekre bukkantak,² körülöttük pedig 3–5. századi kerámiát gyűjtöttek. (14. t. 1–5, 9.)

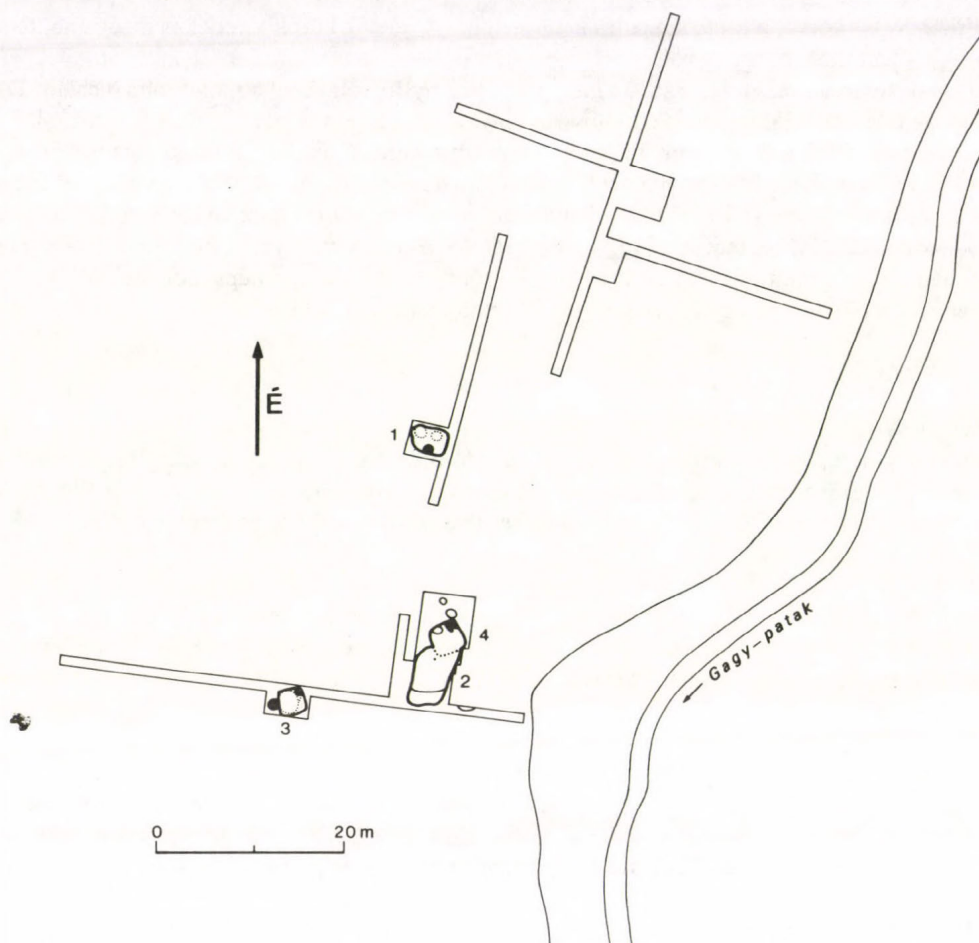
1. ház. Mérete 3,90×2,75 m, hossz tengelyének tájolása NyÉNy—KDK volt, agyagos padlója 94–100 cm mélyen feküdt. D-i oldala közepén, 60–70 cm mélyen egy későbbi periódushoz tartozó, bizonytalanul jelentkező tűzhelynyomot találtak. Betöltésében vesszőlenyomatos paticsdarabok, kerámia, töredékes vaskés, lyukasztószerű vaseszköz, sarló pengetőredéke, orsókarikák és orsógombok, két vasfibula, bronzfibula rugós tűje, valamint csontból faragott fibulatest került elő.

A ház padlója alatt két, szintén 4. századi, kerek, ívelt aljú gödröt bontottak ki, az egyikben csirke (?) csontvázára találtak. (12. t.; 16. t. 2–4, 7.)

2. ház. A szabálytalan téglalap alakú ház és a tőle É-ra fekvő kunyhó egymásba vág. Időrendjüket az ásatók nem tudták megállapítani, de a leletanyag egyaránt a 4. századra keltezi őket.

A 2. kunyhó mérete 6×3,5–4 m, hossz tengelyének tájolása ÉÉK—DDNy volt, bejárata a DNy-i saroknál nyílt. Padlója a mai felszín alatt 90–100 cm mélyen jelentkezett. Betöltésében sok ág- és gerendalenyomatos paticsdarabot, vasvessőt, orsókarikát és orsógombokat, átfúrt agyaggúlákat, fenőköveket, őrlőkőtöredéket, pontkörös díszítésű, félkör alakban behajlított két tüskében végződő bronzakasztót, hengeres üveggyöngyszemet, ezüst lunulás csüngőt, körömrészelőnek és -piszkálóknak egyaránt használható bronz pipereeszközt, valamint egy lókoponyát találtak.

A tűzhely nélküli, több eszközt is tartalmazó épületet az ásatók valamilyen műhelynek tartották. (13. t.; 16. t. 6, 9–10.)

26. kép: Székelykeresztúr — Lok, 22/11. sz. lelőhely. Az 1976—1978. évi ásatás áttekintő térképe (Ughy István felmérése)

3. ház. Az ásatók itt is egymásra települt objektumokat figyeltek meg, illetve tételeztek fel; eszerint a felhagyott kunyhó fölé, annak gödrét előtérként felhasználva, egy szabadtéri kemencét építettek az egykor ott lakók. A kemence sütőfelületét lapos kövekkel rakták ki, 90—98 cm mélységben.

A kunyhó mérete $3 \times 2,60$ m, hossz tengelyének tájolása Ny—K irányú volt, padlója 1,20—1,25 m mélyen helyezkedett el. ÉK-i sarkában 90—112 cm mélyen kőtűzhely omladékának meghatározott, köves foltot találtak, a kövek között egy vassalakdarab is volt. A ház leletanyaga kevés kerámiából, egy kúp alakú, átfúrt agyagnehezék-törödékből és egy nagy törött fenőköből állt.

4. ház. A mellékégtájakhoz igazodó, csaknem négyzet alakú ház mérete $3,5 \times 3,2$ m, bejárata — akárcsak a 2. házé — valószínűleg DNy felől nyílt. Kövekből összerakott, négyszögű kemencéje az É-i sarokban volt, szájánál nagy agyagfazekat, továbbá egy fenőkövet és csonttűt találtak. Padlója 1—1,10 m mélyen feküdt. Belőle, a kemencétől Ny-ra, egy tojásdad alakú, 1 m mély verem nyílt. A leletanyag többi része kerámiából, egy töredékes, púposhátú csontfésűből, nagy vaskulcsból, átfúrt, kúp alakú agyagnehezék törödékeiből és vasbucadarabokból áll. (16. t. 1, 5, 8, 11.)

A ház mellett kerek szájú, zsák, illetve körte alakú, sok paticsdarabot tartalmazó vermek kerültek elő.

Az ásatás zömmel 4. századra keltezhető leletanyagában néhány római korinak meghatározható edénytörödéket és egy szürke, finom anyagú, dák talpastál törödéket láttunk. A lelőhelyen szórványként állítólag római érmek kerültek elő, de ezeket az SzkVM gyűjteményében nem tudtuk azonosítani.

Terepbejárásunk során a Gagy-patak jobb oldalán elterülő lapályból kiemelkedő alacsony háton, több mint 500 m hosszan elnyúló sávban nagy, fekete foltokat láttunk, és bennük jelentős mennyiségű kora népvándorlás kori kerámiát, valamint néhány római kori cserepet gyűjtöttünk, paticsdarabokat, illetve égett köveket figyeltünk meg. Hasonló korú cserepek — szórványosan — a völgy KDK-re lejtő oldalának aljában is előkerültek. É felé a lelőhely teljes kiterjedését nem tudtuk megállapítani, mivel itt — a patak partfalának tanúsága szerint — az átlago-

san 30–35 cm vastag kultúrreteget áradásos eredetű, sárgásszürke, kb. 35 cm vastag agyagos réteg borítja. D felé, a patak fölé emelkedő alacsony háton, rendkívül szórványosan, még mintegy 600 m hosszan 4. századi cserepeket találtunk.

1 Az 1976-os ásatás dokumentációja az SSzGyM-ben található, a leletek uo. Lsz.: 16968–16970. Korukat Székely Zoltán Kr. u. 2–3. századnak határozta meg.

2 Az 1977–1978-as ásatás dokumentációja és leletei az SzkVM-ben. Lsz.: 6482–7129.

22/12. BELSŐ-CSERÉPCSŰR: ○ Ő, V H D

1902-ben „a Csekefalvi-ucca végén kifelé menve a községből, jobbra feltérve a szőlők felé, az [...] úttól kb. 30 öl távolságra a palabánya fölött” Horváth Lajos tanítóképzős kelta sírra bukkant. Leírása szerint, melyet Roska Márton idéz, a „Cserépcsűr nevű oldalon [...] omlás következtében kiállott egy vaskard, ami felhívta figyelmét a [...] leletre. A sírmellékletek egy fürdőkád alakú, vastag falú agyagedényben voltak, melyet a földnyomás összetört, köröskörül vasabroncsok öveztek, benne több összetört edény, bronzkarika, egy díszgomb, egy vaskés, melynek markolata lőfejet utánoz s a szemei gödrében piros zománc ült, a nagy edény fenekén égett emberi csontok feküdtek”.¹ A leletek — vaskard darabjai, díszített bronz (kard?) gomb, vaslándzsa részlete, vaskés bronzból öntött, lőfejes nyélvége, kipergett vörös zománcdíszel, bronzkarika és edénytöredékek — az ENM-ba (ma ETM) kerültek.² A hamvasztásos urnasírt Roska Márton kevésbé megalapozottan szekértemetkezésnek tartotta. Ugyanő az edénytöredékek között egy szkíta kori tál darabját is látta.³

A *Cserépcsűr* felett 1952-ben Macsek Ernő csiszolt, átfúrt kőbalta töredékét találta, és adta az SzkVM-nek.⁴ Ugyanő 1955-ben a *Cserépcsűr* alatt, a Gagy-patak partfalában egy kettőskónikus agyaggyöngyöt is talált.⁵ 1954-ben Ughy István a *Cserépcsűr* agyagbányájában, agyagásás közben, a felső rétegben nagy méretű, csiszolt, átfúrt kőfejsze töredékére bukkant.⁶

A ma már felhagyott agyagbánya a *Jézuskiáltó* dombjának alsó, DNy-ra lejtő részét jelentős mértékben elpusztította. A század eleje óta sokat terjeszkedő bánya partfalában régészeti jelenségeket nem észleltünk; ugyanez vonatkozik az agyagbánya fölött fekvő magas teraszlépcső K-i felére is. Az agyagbányától 150–200 m-rel KÉK felé, a *Jézuskiáltó* magas, D-re lejtő teraszának agyagos, szántott felszínén megfigyelhető vakondtúrások mélyebbről származó, barnásfekete földjében apró, atipikus, őskori cserepeket találtunk, ami arra utal, hogy a lelőhelyet az erózió a domb magasabb részéről származó, steril agyagréteggel takarta be. (1985–1987)

1 Roska (1929) 315.

2 Lsz.: IV. 2594–2600.

3 Roska (1927–1932) 359–361.; Roska (1942) 269.; Roska (1944) 70, 72.

4 Lsz.: 335.

5 SzkVM Lsz.: 418.

6 SzkVM Lsz.: 388.

22/13. KARIASHÍD-ALJA: ○ D

A Székelykeresztúr–Csekefalva közötti országút és a Gagy-patak által határolt, K-re lejtő teraszon, kb. 140×30–40 m-es foltban sok dák kori cserepet találtunk. Ezek között kézzel formált fazéktöredékek (enyhén kihajló peremű, váll nélküli edények darabjai, oldaltöredékek lefelé álló nagy, kerek, lapított bütykökkel, benyomkodott bordákkal, bekarcolt hullámvonalalköteggel), szürke, korongolt talpastálak, tálak, nagyobb méretű edények darabjai voltak. Szórványosan az út fölött, tőle Ny-ra is találtunk cserepeket. (1979–1980)

22/14. OLÁH-TEMETŐ: + Ő?, R6

A székelykeresztúri vasútállomástól ÉK-re, a *Jézuskiáltó* dombjának alsó, D-re lejtő teraszlépcsőjén 1978-ban Márkos József római kori bronzfibulát talált és ajándékozott az SzkVM-nek. Elképzelhető, hogy a lelet temetőre utal. (10. t. I.)

Terepbejárásunk során, a jó megfigyelési körülmények ellenére, mindössze egy jellegtelen, kézzel formált cserepet találtunk. (1979)

22/15. VÖLGY: ○ B–V

Az Acélmű (I.O.S.F.) É-i oldalán nyíló völgy torkolatában, a vasúttól kb. 80–120 m-rel É felé, a szántott, fekete, kavicsos talaj felszínén igen szórványosan előforduló őskori (bronzkori vagy kora vaskori) cserepeket találtunk. (1979–1985)

22/16. FONÓDA: ○ G6?

1979-ben, a Fonóda épülete előtt, a Székelyudvarhely felé vezető országúttól D-re, a Nagy-Küküllő árteréhez tartozó sík területen, árokásáskor tűzhelyet vágta el. A területen rövid leletmentést végeztünk, és egy bizonytala-

nul kirajzolódó, a főégtájakhoz igazodó, kissé földbe ázott ház részletét tártuk fel (padlómélység: 50–60 cm), K-i oldala mellett a 90×60 cm-es, szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú, 7 cm vastagon átégett tüzelővel. Ezt részben folyami kövekből álló omladék borította, mely az egykori kemenceboltozat maradványa volt. A kunyhóban rendkívül kevés leletet, patics- és szénrögöket, kagylóhéjakat és néhány kézzel formált, kavicssal durván soványított anyagú, népvándorlás kori (feltehetően 4. századi) cserepet találtunk, az egyik kis töredéket egyenes és hullámos vonalköteg díszítette. Az épületet leletszegény, iszapos, áradásos eredetű agyagréteg fedte.

22/17. FENYŐ-ALJA: ○ U—R, B—V, V, D, Sz

A lelőhelyet 1964-ben, terepbejárás során fedezte fel Molnár István. 1965–1966-ban és 1975-ben Székely Zoltán és Molnár István ásatást végzett a telep É-i részén. Feltártak két (?) kora rézkori, nagyon enyhén földbe mélyített lakóházat. Közülük az épebbik mérete 6,5×5,25 m, hossz tengelye É—D-i tájolású volt, ÉNy-i sarkában tűzhely maradványa került elő. Székely megfigyelése szerint ezekben a házakban az Erődsdi-jellegű festett kerámia (Cucuteni A3,¹ máshol Cucuteni-Erődsdi A—B és B fázis²) a Bodrogkeresztúri-kultúra cserepeivel együtt került elő. Ugyanitt találtak egy töredékes réztűt és egy rézrögöt is.

Kiástak ezenkívül két, félig földbe mélyített, agyagtűzhelyes, 4 m oldalhosszúságú dák kori kunyhót és három szemétködröt. A házat leletanyagát a dák kor II. periódusára, illetve a Kr. e. 1. századra — Kr. u. 1. századra³ keltezett cserepek alkották, melyek között több grafitos kelta edénytöredék is volt. Végül kibontottak öt kőtűzhelyes, késő népvándorlás kori, földbe ázott házat. A késő népvándorlás kori leleteket Székely Zoltán a 7. századra, illetve a 8. század elejére keltezte, de említett egy 9–10. századra datálható, gömbös testű, maroskarnai típusú edényt is.⁴ Ez utóbbit nem sikerült a leletek között azonosítani, de terepbejárásunk során találtunk egy olyan népvándorlás kori edényoldal-töredéket, melyen a sűrű, vízszintes karcoláskötegbe hullámvonalakat húztak. A cserép valószínűvé teszi a telep 9. századi továbbélését. (20. t. 7.)

A *Fenyőalján* előkerült leletek⁵ között késő neolitikus — kora rézkori szűrtedényt, kiegészített, vízszintes átfúrt, lapos bütyökfüles tálakat (Iklód I — Vinča B₂-C horizont), neolitikus és rézkori cserepeket (az utóbbiak között a perem magasságában felragasztott, átfúrt bütyökfüleket), ívesen kikoptatott őrlőkövet, töredékes obszidián magkővet, pattintott pengéket (köztük egy kis obszidián pengét is), behúzott peremű, illetve turbántekercses peremű késő-bronzkori—kora-vaskori táltöredékeket, bögrét és kannelúras cserepeket, kora vaskori kerámiát, egy grafitos anyagú, seprűzött kelta cseber oldaltöredéket, szemes pasztagyöngyöt, egy szürke, finom anyagú füles kancsót, dák kori cserepeket, egyenes- és hullámos vonalkötegekkel díszített késő népvándorlás kori edénytöredékeket (az egyik egyenes és hullámos vonalköteggel díszített cserepen a perem belső oldalán is hullámvonal-köteget láttunk), orsógombokat, fenőköveket és csontárakat találtunk. (2. t. 11–13.; 8. t. 1–3, 5–8.; 9. t. 1, 4, 6–7.; 20. t. 1–3, 5, 9–10.)

Terepbejárásunk során a *Melegvölgy-árka (Vár-pataka)* és a *Sósárok* találkozásánál, a közöttük fekvő, és a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő, háromszög alakú teraszon (80. t. 2.), kb. 80×50 m-es területen, a fekete, szántott föld felszínén igen sok cserepet (neolitikus, kora rézkori, kora- és késő vaskori, késő népvándorlás kori darabokat), orsógombokat, egy La Tène C. kori díszített bronzfibulát (10. t. 4.), őrlőkődarabokat és égett köveket találtunk. A legkorábbi cserepek (rövid csőtálpak töredékei, lapos, vízszintesen átfúrt bütykök, fehér-rózsaszín agyagmázzal bevont oldaltöredékek, fedő, szűrtedény átluggatott töredéke, finom anyagú, elvékonyodó peremtöredék) a középső neolitikum (Vinča B₁-C₁ horizont) korából származnak. (1979–1985)

1 Székely (1976–1977b) 13.

2 Székely (1983) 33.

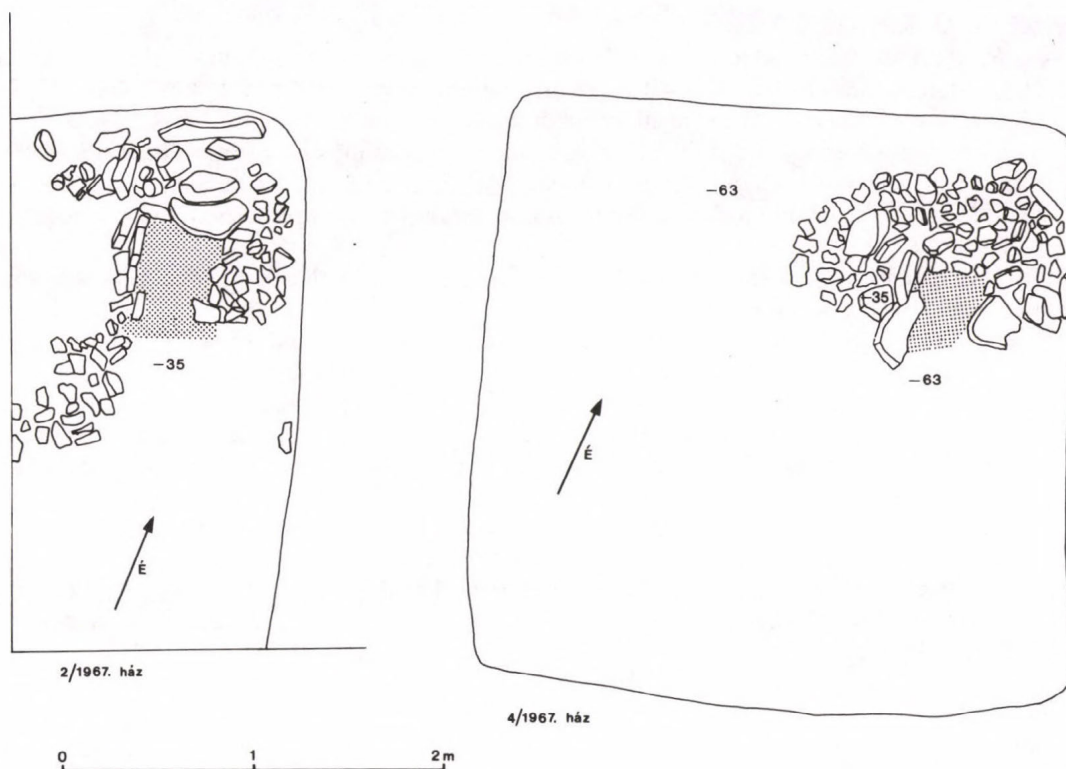
3 Székely (1969b) 100.; Székely (1976) 231, 239.

4 Székely (é.n.) 55–56, 59. — A fentiekén kívül a lelőhelyet említi még: Popescu (1966) 720–721.; Székely (1967a) 331.; Székely (1970) 312.; Székely (1970b) 202.; Székely (1972) 126–127.; Székely (1974–1975b) 59, 65.

5 Az ásatások dokumentációja az SSzGyM-ben és az SzkVM-ben. A leletek: SSzGyM Lsz: 16770–16776, 17415, 17681–17683. SzkVM Lsz: 1760, 1786–1797, 2575–2633, 2665–2669, 2865–2867, 2891, 2906–2907, 2916–2923, 2930–2937, 2939–2947, 2963–2979.

22/18. MELEGVÖLGY (SZÉNAMEZŐ, VÁRPATAKA): ○ R?, B, D, Sz

A lelőhelyre Molnár István terepbejárás során, 1962–1963-ban figyelt fel, és kevésbé jellegzetes őskori cserepeket, sok dák- és késő népvándorlás kori edénytöredéket, valamint őrlőkődarabokat gyűjtött.¹ 1967-ben gázvezeték ásásakor a lelőhely felső részén Molnár István szép Wietenberg-kultúrács cserepeket talált: ferdén síkzott bögrétöredéket, rovátkolt sávokkal díszített cserepeket, négyszögletes peremű, díszített tálak darabjait, áttört oltár- (?) vagy edényalátét-darabot² (4. t. 14.). A lelőhelyen kiszántott kőtűzhelyek maradványai is látszottak, ezért még ugyanabban az évben Molnár István és Székely Attila leletmentő ásatást végzett. Ennek során négy késő népvándorlás kori kőkemencét tártak fel (két esetben a kőkemencékhez tartozó házat, illetve ház részletet is sikerült meghatározniok). Az ásatások alkalmával egy átfúrt, töredékes kőbalta, dák kori és késő népvándorlás kori cserepek, továbbá orsógombok és egy csontár kerültek a múzeumba.³

27. kép: Székelykeresztúr — Melegvölgy, 22/18. sz. lelőhely. Késő népvándorláskori, földbe ástott, kőkemencés házak, 1967-es ásatás (Molnár István rajza)

1969-ben Székely Zoltán és Molnár István további nyolc kőkemencés, félig földbe ástott házat tárt fel a *Melegvölgyben*.⁴ Az egyik kunyhó tüzelője mellett kőből faragott öntőmintát találtak, ennek alapján Székely Zoltán a települést a 7., illetve a 8. századra keltezte.⁵ Az ásatás során előkerült leletek között a késő rézkort — kora bronzkort egy tölcséres szájú edény töredéke képviseli, melyen a hasat a nyaktól zsinegdíszes vonal választja el. A bronzkorból viszonylag kevés és jellegtelen kerámiaanyag származik, gazdag viszont a dák kori kerámia: megemlítünk egy kelta jellegű, megvastagodó peremtöredéket, kézzel készült és korongolt talpastálak darabjait, szűrke, finom anyagú, korongolt tálak, fazekak, szűrő- és tárolóedények darabjait, kézzel készült, benyomkodott büttyökkel és bordákkal díszített cserepeket. A bőséges népvándorlás kori leletanyagot áttekintve, ezek 7–8. századi keltezését csak a cserepek egy részénél fogadhatjuk el. A többi — elsősorban az egyik, 1969-ben feltárt ház leletei, sűrű, vízszintes bekarcolásokkal, egymásba vágó egyenes és hullámos vonalkötegekkel borított oldaltöredékek, a korábbiaknál egyenletesebben, apró és közepes szemű homokkal soványított, egyenletesen korongolt edények cserepei, továbbá egy szórványosan előkerült, kézzel készült cseréptál nagyobb töredéke — arra utal, hogy a telep élete csak a 9–10. században szűnt meg. A leletek között több orsógombot, fenőköveket és egy agyaggyöngyöt is találtunk. (8. t. 4.; 9. t. 2–3, 8–9.; 19. t.; 20. t. 4, 6, 8.)

Terepbejárásunk alkalmával a *Melegvölgy* torkolatában, illetve a völgyben folyó Várpatak ÉK-i oldalán hosszan elnyúló, suvadásoktól és kis harántvölgyektől tagolt teraszlépcsőn, a völgyben haladó földút és a patak közötti kb. 1500 m hosszú és 20–30 m széles területen, szórványosan és foltokban, égett köveket, paticsdarabokat, tűzhelyek megszántott vörös foltjait láttuk, és dák-, illetve késő népvándorlás kori cserepeket gyűjtöttünk. A lelőhely felső végén néhány bronzkori, Wietenberg-jellegű edénytöredéket és egy bazaltszerű anyagból pattintott pengét találtunk. A népvándorlás kori cserepek a völgy torka felé sűrűsödnek. Őskori cserepeket szórványosan a völgy felső szakaszán, a 7/6. lelőhelytől NyDNY-ra is találtunk. (1979–1985)

1 SzkVM Lsz: 2889–2893, 2898.

2 SzkVM Lsz: 2905.

3 Az ásatás dokumentációja az SzkVM-ben, a leletek uo. Lsz: 1783, 2908–2940.

4 Az ásatás dokumentációja az SSzGyM-ben. A leletek: SSzGyM Lsz: 16768, 17046.; SzkVM Lsz: 2634–2664.; Popescu (1970) 511–512.

5 Székely (é.n.) 57. (7. század, nincs adat a 8. századi keltezésre); Székely (1971b) 129, 135.; Székely (1972) 127. (8. századi telep); Székely (1973) 222–223. (7–8. századi telep).

22/19. ZATA: ○ Ő, R, B—V H Ró

1951-ben Magyar József homokbányászás közben a *Zatában* — állítólag 3 m mélyen — csiszolt, átfúrt kőbaltát talált és juttatott az SzkVM-be.¹ Ugyanitt, „a *Cigánydomb* alatt”, 1954-ben Bihari Gábor magkövet,² 1955-ben Magyar József bronzolvadékot³ talált kavicskitermelés közben.

Borbély Samu hagyatékából jutott az ENM-be egy, ismeretlen körülmények között a *Zatán* előkerült római kori síregyüttes: kalcinált embercsontok, két bronzfibula, peltás bronzcsat, vas lándzsahegy, vas késpenge, kúposra csavart vaslemez és egy másik vaslemezdarab.⁴ A hamvasztásos temetkezés leleteit Tudor Soroceanu a 2. század elejére keltezte.⁵

1966-ban, ugyanezen a helyen, kavicskitermelés közben Kiss Elek ismeretlen korú, kőből faragott öntőmintát talált, amit az SzkVM-nek ajándékozott.⁶

Terepbejárásainkkor (1979—1987) úgy láttuk, hogy a lelőhely a Nagy-Küküllő völgyét D-ről szegélyező dombsor alsó, a folyó kanyarulata fölé lejtő teraszán lehetett, melyet napjainkra kavicskitermeléssel teljesen megsemmisítettek. Az elpusztult terasz feletti meredek, suvadásokkal tagolt domboldalon egyetlen őskori, atipikus cserepet találtunk. Egy 1943-ban készült, kéziratós térkép⁷ szerint a lelőhelynek akkorra már több mint a felét elpusztította a kavicsbánya. Valószínűnek tartjuk, hogy a fenti római leletek is kavicskitermelés közben kerültek napfényre.

Keresztúr térségében más, jelentős folyóparti, őskori lelőhelyet nem ismerünk, ezért feltételezzük, hogy a közelben, a Nagy-Küküllő hordalékában talált leletek is a *Zatáról* származnak. Ezek közül egy kőbaltát és egy rézkori kőcsákányt lát az ETM őrzi,⁸ három további csiszolt, átfúrt kőbalta pedig az SzkVM-be került.⁹ 1979-ben Veress Károly a Nagy-Küküllő kavicsában egy ép, késő bronzkori lándzsahegyet talált, és ajándékozott az SzkVM-nek.¹⁰ (6. t. 10.)

1 Lsz: 214.

2 SzkVM Lsz: 389.

3 SzkVM Lsz: 402.

4 ETM Lsz: IV. 2705—2711.

5 Soroceanu (1971) 499—502.

6 Lsz: 3747.

7 Orbán J. (1943) 16.

8 Lsz: IV. 2367, 2373.; Roska (1942) 269.

9 Lsz: 554, 1768, 1811.

10 Lsz: 7130.

22/20. CSÁKÁNY: ○ R

A Nagy-Küküllő bal partja fölé emelkedő magas teraszon, kb. 30×50 m-es foltban, őskori, Coțofeni-kultúrácserepeket, továbbá megmunkált bazaltszilánkokat gyűjtöttünk a szántásban. (1979, 1986)

22/21. CSÁKÁNY: ○ Ő

Az előző lelőhelytől mintegy 150 m-rel ÉK-re fekvő, alacsonyabb teraszon, a szántásban és a vakondtúrások földjében szórványosan őskori cserepeket és egy őrlőkőtörédket találtunk. (1979, 1986)

22/22. CSÁKÁNY: ○ Ő, Sz

A Nagy-Küküllő bal partja fölé emelkedő magas teraszlepcső peremén és körülötte szórványosan, jellegtelen őskori, valamint egyenes és hullámos vonalköteggel, bekarcolt vízszintes vonalakkal díszített, késő népvándorlás kori töredékeket, továbbá egy őrlőkőtörédket találtunk. (1979, 1986)

▼ R?, B—V ○ Ró

Roska Márton Székelykeresztúrról származó „ovális, fent átfúrt”, rézkorinak meghatározott fenőkövet vagy festéktörőt látott az SSzGYM-ben.¹

1969-ben Ciobotariu Constantin rendőr ajándékaként egy közelebből meg nem határozott lelőhelyről származó csiszolt, átfúrt kőbalta került az SzkVM-be.²

1951-ben Fodor József bronz, tokos-füles baltát adományozott az SzkVM-nek.³ (6. t. 6.) A megtalálónak Székelykeresztúr Ny-i határrészében volt földje.

Friedrich Müller egy Székelykeresztúrról származó, Marcus Aurelius (161—180) veretével záródó éremleletet említ.⁴

Székelykeresztúrról került az SzkVM-be egy ismeretlen korú zablá, melyet a múzeum régészeti gyűjteményében nem sikerült megtalálni.⁵

1 Roska (1942) 269.

2 Lsz.: 1658.

3 Lsz.: 218.

4 Müller (1859) 165.; Martian (1920) 16, 54.; Mitrea (1954) 483.

5 Lsz.: 1390.

— — —

Roska Márton tévesen szerepelteti Székelykeresztúr határában az *Omlás* nevű földvárat¹ (l. 7/6. leldőhely).

Orbán Balázs szerint a *Jézuskiáltó* dombjának tetején egykor a keresztesek kápolnája állt.² Orbán János a helyi hagyományra hivatkozva, ugyanott egy 13. századi eredetű kápolnáról tud.³ A város fölé emelkedő, 535 m magas domb 40×15 m-es platóján terepjárásunk során semmiféle épületnyomot nem találtunk, habár a második világháború idején fedezéket és futóárkokat ástak belé.

1 Roska (1942) 269.

2 Orbán I. 24.

3 Orbán J. (1943) 44.

FIATFALVA: Kk

A falu neve legkorábban 1460-ban, Fiafalvi Illés (*Elias de Fyathfalwa*) nevében fordul elő.¹ 1466-ban halunk először a 15—17. században Fiafalván birtokos főrendű Geréb családról más fiafalvi birtokosok társaságában („Iohannes filius Pauli de Fyadfalwa, Blasius Gereb de eadem, Ladislaus filius Andre de Fyadfalwa”).² A neve alapján szász eredetű (Greb) Geréb család származási helyét nem ismerjük, de Orbán Balázs állításával ellentétben nincs adat arra, hogy a fiafalvi Gerébek rokoni kapcsolatban álltak volna, vagy éppen azonosak lettek volna a vingárti Geréb családdal.³ Az 1466-ban említett, 1478-ban már néhai *Johannes Palfy de Fiafalwa* leánya, Ilona, a szomszédos Fehér megyei Feleken és Szederjesen is rendelkezett apja után részbirtokkal.⁴ E két birtok eddig ismeretlen körülmények között jutott a Gerébek tulajdonába; a rájuk vonatkozó adománylevelet egy jó évszázad múlva, 1583-ban kapják meg Báthori Zsigmondtól fiafalvi Geréb Benedek fiai, Boldizsár, György és Benedek.⁵

Az 1562-es székely felkelés utáni tömeges jobbágyosításra utaló legkorábbi oklevél éppen Fiafalvára vonatkozik: 1566-ban János Zsigmond Geréb Benedeknek 27 ház jobbágyot adományozott.⁶ Egy évvel később, a lőfők 25 dénáros adójegyzékében *ffijatffalwa* 22 portával szerepel.⁷ 1576-ban Fiafalva egyedüli főrendű családja a Geréb familia, tagjai ekkor 24 egész jobbágyteleknek megfelelő adót fizettek.⁸ 1572-ben „Matheus chiky de fiatfalwa” nevű prókátort említenek a korabeli iratok.⁹

1628-ban Bethlen Gábor az ifjabb Székely Mózes étekfogó mesternek, Udvarhelyszék királybírájának adományozta a Geréb András magvaszakadtával a kincstárra szállt fiafalvi birtokot és udvarházat;¹⁰ ő — úgy tűnik — be is rendezkedett ott.¹¹ 1635-ben I. Rákóczi György Brenhidai Huszár Mátyás étekfogó mesternek, Marosszék királybírájának adta a Székely Mózes hűtlensége miatt fejedelmi tulajdonba jutott fiafalvi birtokot és kastélyt.¹² Huszár Mátyás leánya, Borbála révén a 17. század második felében a csicsókeresztúri Torma és a hídvégi Nemes család birtokolta a fiafalvi javakat.¹³

A falu gazdálkodásáról még a 16. századból maradtak adatok. 1588-ban Geréb György pereskedései kapcsán értesülünk Keresztúrfalva és Fiafalva közösen használt erdejéről.¹⁴ Egy évvel később Geréb György négy jobbágyának 135 (!) disznója miatt támadt per. A disznókat a szabad nyomásra, illetve az erdőre hajtották.¹⁵ 1596-ban a fiafalvi *Balatffj* Jánosnak 4-500 juha, pásztora és jobbágysai voltak.¹⁶ Az 1590—1604 közötti időszakból a fiafalvi malomról is hallunk.¹⁷ 1650-ben több — nyilván a kastélyhoz tartozó — fiafalvi kézművest és szolgáló embert említettek (Bab Miklós szűcs, Jó János kocsis, Kertész András kertész, Kis Kelemen szűcs, Mező András béres, Molnár János junior pecér, Molnár Karátson molnár, Nagy Kelemen szűcs, Varga Máté kocsis);¹⁸ 1663-ban pedig Bob Miklós disznópásztor, Csizmadia Péter csizmadia, Kocsis János és Kocsis Mihály kocsis, Szabó Krisztof és Szabó György szabó, valamint Szőcs Miklós szűcs nevét írták össze.¹⁹

- 1 SzOkl VIII. 93. 1460-ban *Fyathfalwa*-i vagy *Bord*-i Illést már néhaiként említették, gyermekei Balázs, István, Veronika és Dorottya voltak (*Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* I. Budapest 1990. 1460–1463. sz.). 149(17)-ből *Fyadhfalwa*-i Bordy Bálint neve maradt fenn (uo. II. 2728. sz.). 1500-ban *Fyadhfalwa*-i Zsigmond familiáris sikerrel gyógykezelte ura, *Kend*-i Antal köszvényét (uo. 3125. sz.).
- 2 MOL DI. 28622.; Csánki V. 891.
- 3 Orbán I. 26.
- 4 SzOkl I. 224–225.
- 5 *Jakab-Szádeczky* (1901) 329.
- 6 SzOkl II. 209.
- 7 Uo. 219.
- 8 SzOkl IV. 38.
- 9 Uo. 21.
- 10 SzOkl IV. 235.
- 11 1634-ben *Moyses Székely de Fiatfalva* említése: SzOkl IV. 250.
- 12 *Jakab-Szádeczky* (1901) 375.
- 13 *Kelemen* (1925) 165.; *Kelemen* (1982) 223, 224.
- 14 SzOkl ú.s. I. 45–46.
- 15 Uo. 89, 239.
- 16 SzOkl ú.s. II. 295, 298, 300.
- 17 *Imreh—Pataki* (1967) 166.
- 18 *Szabó T.* (1947) 28.
- 19 SzTA HtAd (AKTLvt, Toldalagi lvt. 8: Fiatfalva).
- 20 SzTA HtAd (AKTLvt, Pálffy lvt., limbus: Fiatfalva).

22/23. UGRON-KASTÉLY: ◦ Á—Kk ▲ Kk

A legutolsó tulajdonosáról elnevezett épület Fiatfalva Ny-i szélén, a Nagy-Küküllő árteréből alig kiemelkedő, alacsony teraszon épült.

A kastély helyén állt a 15. század óta Fiatfalván birtokos Geréb család udvarháza. A 15–16. századi épületről nem maradt frott adat. Talán az udvarház javításával, esetleg további gazdasági épület emelésével függhet össze az a tény, hogy Geréb György 1588-ban 300 forintot érő fát vágatott ki, és hordatott „Fiatfalvára az eő maga hazához”.¹

1625-ben Geréb András, Bethlen Gábor testőrkapitánya „a leomlott udvarházat kőből, vár alakjában” újraépítette.² 1628-ban a fejedelem — mint az előbbiekben már említettük — ifjabb Székely Mózesnek adományozta a Geréb András magvaszakadtával a fiskusra szállt fiatfalvi birtokot az udvarházzal együtt („cum castello, sive domo et Curia Nobilitari”).³ 1635-től az új tulajdonos Brenhidai Huszár Mátyás volt, aki 1652-ben halt meg.⁴ Az épületet 1663-ban is *Castrum Fiatfalvensis*-ként említették.⁵ Miután a kastély örököse, Huszár Borbála, 1676-ban másodszor is férjhez megy, az új férj, Nemes János révén a birtok a Nemes család tulajdonába kerül.⁶ A 17. század második feléből nincs adatunk arra, hogy a kastélyon építkeztek volna. 1718 tavaszán a Fiatfalván járt Hermányi Dienes József „romlott kastély”-nak titulálja az épületet.⁷ Renoválása azonban már ekkor folyhatott. A kastély egyik szobájának, a hajdani *udvari templom*nak, ma is meglévő stukkós boltozatán ND 1714 évszámot olvashatunk, a névbetűk pedig (Nemes Domokos) az építető kilétét árulják el.⁸

A kastély 18. századi állapotáról és feltehetően még régebbi műrészleteiről egy 1805-ben készült összeírás tájékoztat.⁹ Ebből megtudjuk, hogy a Fiatfalván lévő „Kő Udvar ház vagy is Kastély [...] fedelére ’s palánk kerítésére né[z]ve el sorvadott és romladozott állapotban vagon, a’ mint hogy az Épületnek Dél felé álló részen volt fedélzetek egészen egybe is omlottanak, le hullottanak, padlásai bé szakadoztanak, és egy szóval az Épületnek ezen része lakhatatlanná lett, kivált a’ felsőbb szobái, mint hogy azok nem is kőből, hanem borona fából voltanak építve. Az épületnek Napkeletre álló része, minthogy egészen kőből vagon építve falára nézve, ma is még lakható”.

A kastély belső udvarába a kapuépület bolthajtásos áthajtóján keresztül vezetett az út. A kaputól jobbra a süttőház, istálló és két pince kapott helyet, s ezektől ugyancsak jobbra állt a kőből épült lakóház, melyre tíz lépcsős „grádicson” lehetett feljutni. Az épület szobái közül kiemeljük a „templom pitvarát”, s a négyszögű „szép” szobát „mely volt régen Udvari Templom”. Ebben „vagon egy Kőből készült, ’s az épület nap keleti oldalához ragasztott tanító szék (Cathedra) [...] Ezen Épületnek alja (padimentuma) téglából vagon ki rakva, felső része (menyezete) pedig nyoltz lábrol fel vett igen tizfra tsipkézetekkel meg ékesített bo[l]thajtás; ennek közepén lévő Koszorus és tsillagos részetskéjén (figuráján) ezen betűk találatnak: N. D. 1714”. Említést tesz a leírás egy „jo nagy palotá”-ról is; ebből „Kamora szék” és egy négyszegletű „boltotska” nyílik „melynek felyűl volt bolthajtása egészen le szakadozott, fedele nagyon rossz”. Az épület hosszában elhelyezkedő „palotának padlása áll négy szegeletű fenyő deszkákból, menyezet formára párkányozva, melyek sok féle tzirádákkal, tzimerekkel, és olvaszhatatlan Inscriptiókkal meg ékesítették. Ezek nagyon régiek, avatagok”. Elhagyva a reneszánsz díszítésűnek vélhető helyiséget, egy másik szoba mellett ismét „Kamara szék”-et írnak össze „négy szegletű kő fal között, mely

most bo[l]thajtásának, és a' Kő falnak omladékával meg vagyon telve". A szobának „Déli oldalán láttatik egy szép faragott kő ajtó szemöldök, vagy ajtó fél, mely most téglával vagyon bé rakva. Továbbá ezen szoba szépen tsipkézett bo[l]t-hajtás alatt vagyon, mely bo[l]thajtás nagyon megrepesztett, és nevezetesen Északi része, a' fennebb [...] mondott Kamara-szék felett le szakadozott [...] két helyen". Végül a helyiségeken keresztül menve „vayon az Épület nap nyugati része mellett el menő, alolrol kő lábakra fel jövő kő tornász, meg béelve fenyő deszkákkal, melyen állanak az épület fedelezetét tartó kilentz tserefa ki faragott, és egy fenyő fa Oszlopok".

Az épületnek négy ép és egy beomlott kéménye volt, az „udvari templom" felett pedig kőtorony állt.

A kapubejáratról nyugatra egy romlodozott, fedél nélküli emeletes épületet írtak össze, melynek felső három lakószobája boronából és sövényből készült.

A kastély belső udvarát északon és nyugaton „jó magas kőfal", délen és keleten a már ismertett lakóépületek kerítették. A veteményes kertben, az épület tornácát tartó kőlábak mellett, a lakóépületek alatt „vayon egy alkalmas nagyságu el hagyott pintze; melynek falai jó Keménynek, padlása helyin helyen bé szakadozott, középhe egy néhány kő Oszlopokkal meg vagyon erőssítve; innen ki menve Találtatott egy négy szegű szoba forma kő fal, melynek négy részei, vagy oldalai épen meg vagynak, fel építve a' lakhato szobáknak faláig, bo[l]thajtásai bé vagy-nak szakadva, és csak helyei láttatnak". Innen tovább haladva a „jó Kemény kő falak között" ismét találtak az összeírók „jó kemény bolthajtás alatt lévő el hagyott" szobát, valamint a „Kertnek bé hajlásába" egy négyszegle-tű bástyát „három negyed része kő fala fenn álva".

A Nemes család leányágán a kastély a 19. század elején rövid időre a Wesselényiek, majd a Mikók tulajdoná-ba került. A ma is álló épületet 1817 körül Mikó Miklós építtette.¹⁰

1990 őszén az Ugron-kastély gazdasági udvarán, a kastély DNy-i sarkától 70 m-rel DDNy-ra mészgödör ásá-sakor, illetőleg egy új épület alapozásakor középkori leletek kerültek elő. Székely Attila és Demeter István lelet-mentése (1990 ősze — 1991 tavasza) során egy ismeretlen korú obszidiándarab, késő Árpád-kori, bekarcolt egye-nes vonallal díszített cserepek, kettős tagolású fazékperemek, nagy mennyiségű késő középkori kerámia és egy sérült, 16—17. századi garas jutott az SzkVM-be. A mészgödör teljesen elpusztított egy késő középkori objektu-mot; az innen kikerült föld átválogatásakor számos kályhacsempe- és kiegészíthető kályhaszemtöredéket, továbbá sok 15. századi edénytöredéket sikerült összegyűjteni. A valószínűleg 15. század végi csempék két típusba sorol-hatók: a. két változatban is megmintázott, sárkánnyal harcoló gyalogos, kardos vitéz; a töredékek minimum hét csempéből származnak — vö. Benkő-Ughy (1984) 25. ábra —; b. kettős rozettával díszített, hasonló méretű csempék; a töredékek legalább öt csempéből származnak. Előkerült még egy Alsóboldogfalva I/3., Székely-keresztúr IV/1. és V/10. típusú csempe — vö. Benkő-Ughy (1984) 47, 66, 71. — egy-egy töredéke is. (74. t. 2, 6, 8, II.)

A mészgödör mellett 1991 nyarán újabb leletmentő ásatást végeztünk (Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila), és egy 14—15. századi, földfelszínre épült, kőoszlatú falusi házat tártunk fel.

A több periódusú lakóház legfelső padlószintje 37—45 cm mélyen bukkant elő. Viszonylagos épségét annak köszönhetette, hogy fölötte sem későbbi épületet nem emeltek, sem pedig mezőgazdasági művelés alá nem esett, hanem a felhagyott és lebontott ház maradványai fölé kemény, leletszegény, sötétbarna agyagos föld, a 15—17. szá-zadi Geréb-udvarház terjeszkedő udvara rétegződött. A házat borító földrétegben 15—18. századi leleteket, többek között az 1990. évi leletmentés anyagában szereplő rozettás, illetőleg sárkányölő vitézt ábrázoló kályhacsempék kis töredékeit találtuk.

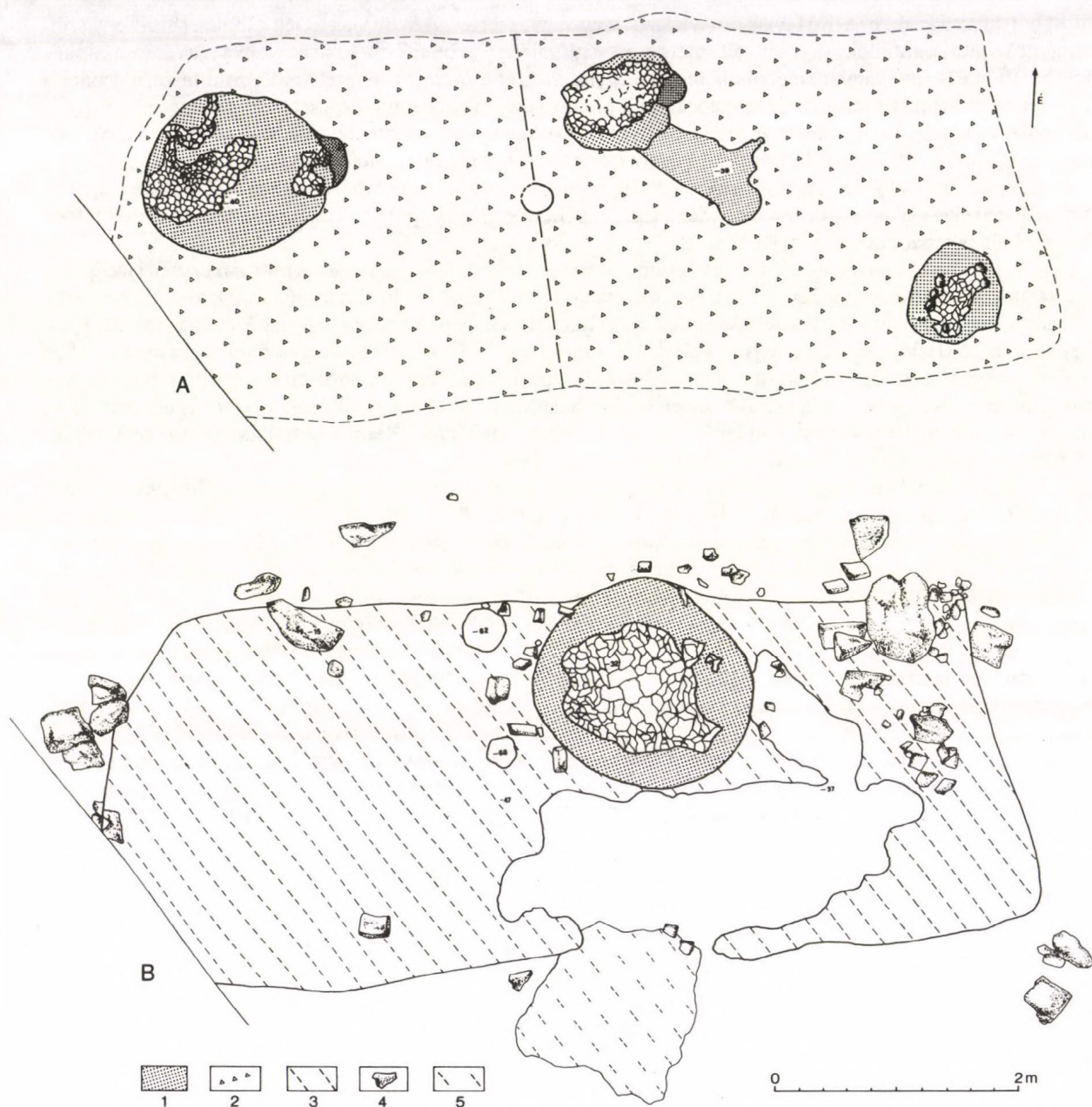
A ház késői periódusának kiterjedését vastag, sárga padlóréteg jelezte. Ennek kibontása K—Ny-i tájolású, 7,6×3 m-es, téglalap alakú foltot eredményezett. A padlót kis paticsrögökkel, apró homokkődarabokkal kevert élénksárga agyagréteg képezte, mely az É-i házoldal mentén 8—13 cm vastag volt, innen enyhén D felé lejtett és 4—5 cm-essé vékonyodott, sőt, helyenként teljesen ki is kopott. A padlón és a padló szélei mentén, vele azonos szinten számos kisebb-nagyobb, lapos homokkődarabot találtunk. Feltételezhető, hogy ezek a kőlapok eredetileg a boronafal talpgerendája alá szárazon rakott, kiegyenlítő falazathoz tartozhattak. A magyarázó ötletet Fiatvalva még meglévő, 18—19. századi boronaházai sugallták, ahol hasonló megoldással találkozunk.

A ház foltját két, egy vonalba eső cölöplyuk két helyiségre osztja:

a) az É-i cölöplyuk 33×32 cm-es, függőleges falú, lapos aljú gödör, mely 27 cm-ig mélyedt a padlóba, betöl-tése laza, barna föld volt, melyben elkorhadt cölöp nyoma látszott.

b) a D-i cölöplyuk 24×22 cm-es, függőleges falú, lapos aljú gödör, mélysége a padlóhoz képest –13 cm, be-töltése laza, fekete, sok farostot tartalmazó föld volt.

A kőoszlatú ház K-i helyisége kb. 4×3 m-es volt. A bejárat a D-i házoldal felől nyílt, ezen a részen a sok járkálástól idővel kikopott sárga agyagpadlót letaposott, feketésbarna földpadló váltotta fel. Hasonlóképpen kiko-pott a padló a bejáratról közvetlenül balra is, ami azt jelzi, hogy itt ajtó nyílt a kisebbik helyiség felé. A ház bejára-ta előtt szabálytalan négyszög alakú, 1,4×1,3 m-es, keményre letaposott, apró sárga agyagrögökkel kevert barna földfoltot találtunk. A K-i, nagyobbik helyiség ÉNy-i sarkát agyagból készült, terjedelmes kemence foglalta el. Erősen átégett, repesztett, domború sütfelülete 1,12×1,07 m-es volt, tapasztott szája DK, a helyiség közepe felé

28. kép: Fiafalva — Ugron-kastély, 22/23. sz. lelőhely. Felszínre épült, kőszatú, 14–15. századi falusi ház. — A: 1. periódus; B: 2. periódus. — 1: égett agyag; 2: barnásszürke földpadló; 3: sárga agyagpadló; 4: kő; 5: keményre taposott, sárgásbarna föld (Demeter István rajza)

nyílt. A kemence alja 5–6 cm-rel a padló fölé emelkedett. A 2 cm vastag, tapasztott sütőfelület alá késő középkori (15. század első fele) fazekak apróra tört cserepeiből és kis, lapos homokkő-darabokból álló réteget terítettek. A cserépréteg alatt a kemence homokos agyagból a sárga agyagpadlóra felhalmozott, 3–4 cm vastag, narancsosra égett alapozása feküdt. Az alapozás alatt, a padlón néhány homokkőlapot találtunk.

A ház Ny-i, kisebb helyisége (3,2×3 m) közepén az agyagpadló sárga foltokkal kevert világosbarna földpadlóvá vált. A helyiség ÉNy-i sarkában, a padlóval egy szinten rossz megtartású, repedezett, erősen átégett sütőfelület roncsát találtuk, a mai földfelszín alatt 40 cm mélyen. A padló felszedésekor derült ki, hogy ez a tűzelőrons egy korábbi padlószinthez tartozó, nagy méretű kemence maradéka, melyet az új agyagpadló nem borított el teljesen. Elképzelhető, hogy a korábbi kemence maradéka még ekkor is tűzelőként (szabadtűzhely?) működött, ennek azonban ellentmond, hogy a megmaradt sütőfelület-részlet megújítását nem sikerült kimutatni.

A ház sárga, agyagos padlójának elbontása után egy korábbi házperiódusra találtunk. Ennek járószintje nem

hordott és döngölt agyagpadló, hanem barnásszürke, letaposott földpadló volt, melyet az alatta lévő szürkés színű, zöldes rögökkel kevert agyagos altalajtól csak az különítette el, hogy 4–7 cm vastagságban sok széndarabka színezte. Erősen szenes felülete a kemencék környékén jól bontható volt, máshol azonban bizonytalanabban jelentkezett. A szénrögök kiterjedése alapján úgy tűnt, hogy a ház alapterülete a 2. perióduséval azonos volt. Ezt támasztja alá, hogy a ház közepén, a 2. periódus már ismertetett, D-i cölöplyuka közvetlen közelében egy olyan cölöplyuk került elő, melyet fedett a 2. periódus sárga padlója. A 22×19 cm-es, függőleges falú, lapos aljú cölöplyuk fekete, laza betöltésében fanyomokat, kis kődarabokat és finom, vörös anyagú, karéjoszt peremű bögréből való peremtöredéket találtunk. A gödör a 47 cm mélyen húzódó alsó padlóba 20 cm mélyen fúródott, és a későbbi állapottal egyező módon egy kisebb, és egy nagyobb helyiségre osztotta a házat.

A nagyobbik helyiség ÉNy-i sarkában, közvetlenül a későbbi periódus kemencéje alatt 90×80 cm-es kemence maradványa került elő. Alapozása úgy készült, hogy a ház padlójára néhány kisebb, lapos homokkővet fektettek, melyekre 3–6 cm vastag, homokos, utólag narancsszínűre égett, leletmentes agyagréteget terítettek, ennek felszínébe cserépréteget ágyaztak és agyaggal 2 cm vastagon letapasztották. Rendkívül erősen átégett fehéresbarna, hamus sütőfelülete domború volt, közepe a mai talajfelszíntől 39, széle 44 cm mélyen feküdt. A kemence sötétbarna szája K-re nyílt. A kemencétől DK-re, a szájával azonos szinten 3 cm vastagon barnára égett foltot találtunk, mely alatt a padló — akárcsak a kemencénél — 4–5 cm-rel megemelkedett. Az átégett folt arra utal, hogy a kemence előtt szabadtűzhely működhetett. Ugyanezen helyiség DK-i sarkában kis méretű (átm. 65 cm) tüzelő maradványa került elő. Barna, erősen átégett, tapaszott és repedezett sütőfelülete a mai talajfelszín alatt 44 cm mélyen, *közvetlenül* a padló szintjén került elő. Alapozása úgy készült, hogy a padlóba a kemence átmérőjével azonos nagyságú, sekély, ívelt aljú, 6 cm mély gödröt ástak, melyet sárga, leletmentes, homokos agyaggal töltöttek meg. Az alapozásra sűrűn egymás mellé helyeztek, 6–11 cm átmérőjű lapos, kerek folyami kavicsokat és néhány cserepet terítettek, majd 2 cm vastagságban letapasztották. A kemence (?) szájnyílását nem sikerült meghatározni.

A ház kisebbik, Ny-i helyiségének ÉNy-i sarkát nagy méretű agyagkemence foglalta el, melynek csak DK-i felét és K-re nyíló száját fedte a későbbi házperiódus sárga padlója. Az 1,55×1,32 m-es kemence keményre égett, megrepedezett, barna sütőfelülete (—41–54 cm) a korabeli padlószintnél 8–9 cm-rel magasabban feküdt. Alapját sárga, homokos agyagpadka képezte, melyben rendszertelenül edénycserepek, apró homokkő darabok és kis patakkavicsok voltak, felületére pedig cserepeket valamint kisebb köveket terítettek és 1,5–2 cm vastagon letapasztották. Az itt előkerült kerámia a 14. század végére — 15. század elejére utal és egyértelműen korábbi jellegű a felső házperiódus leletanyagánál. A kemence alatt a háznál korábbi, bizonytalan kiterjedésű (betöltése a környező szürkés földtől nem vált el) középkori beásás volt, melynek alja a mai felszíntől 75 cm mélyen húzódott. A kevés paticot, szenet és 14. századi cserepet tartalmazó gödörbe a kemence középső része beleroskad.

A ház alsó padlószintje alatt igen kevés 14. századi cserepet és telepjelenséget (a fenti gödrön kívül a padló alatt 14 cm-el kis kiterjedésű hamus folt, a ház középső, alsó kemencéje alatt korábbi, átégett folt) tartalmazó törmör, feketésbarna, agyagos föld található, melyben a beásások gyakorlatilag nem látszóttak s mely fokozatosan átmegegy a piskosszürke, áradásos eredetű agyagos altalajba.

1 SzOkl ú.s. I. 45–46.

2 Vass (1900) 21.; Jakab—Szédeczky (1901) 339–340.

3 SzOkl IV. 235.

4 Jakab—Szédeczky (1901) 375.

5 SzTA HtAd (AKTLvt, Toldalagi lvt. 8: Fiatfalva).

6 Kelemen (1925) 165.; Kelemen (1982) 224.

7 I. 6. jegyzet. — Hermányi (1925) 76.

8 Kelemen (1982) 370.

9 Conscriptio 1805. — br. Wesselényi Farkasné, majd gr. Haller Antalné gr. Bethlen Juliánna halála után készült.

10 Kelemen (1925) 164–165.; Kelemen (1982) 225, 226.

22/24. RÉGI TEMETŐ (KÁPOLNA): ○ B? ♂ Kk

A Nagy-Küküllő völgyét D-ről szegélyező dombos magas teraszán, Fiatfalva régi temetője fölött, attól DK-re a szántásban, kb. 80×40 m-es foltban, néhány atipikus, bronzkorinak tűnő cserepet, agyagtapasztás-darabokat és égett köveket találtunk.

A ma már használaton kívüli, földbe süppedt sírkövekkel jelzett temető területén, második világháborús, földbe ásott fedezék maradványát, és belőle kiágazó futóárkok nyomát észleltük. A fedezék gödrének szélén középkorinak látszó kőfal kis részletére figyeltünk fel. (1980)

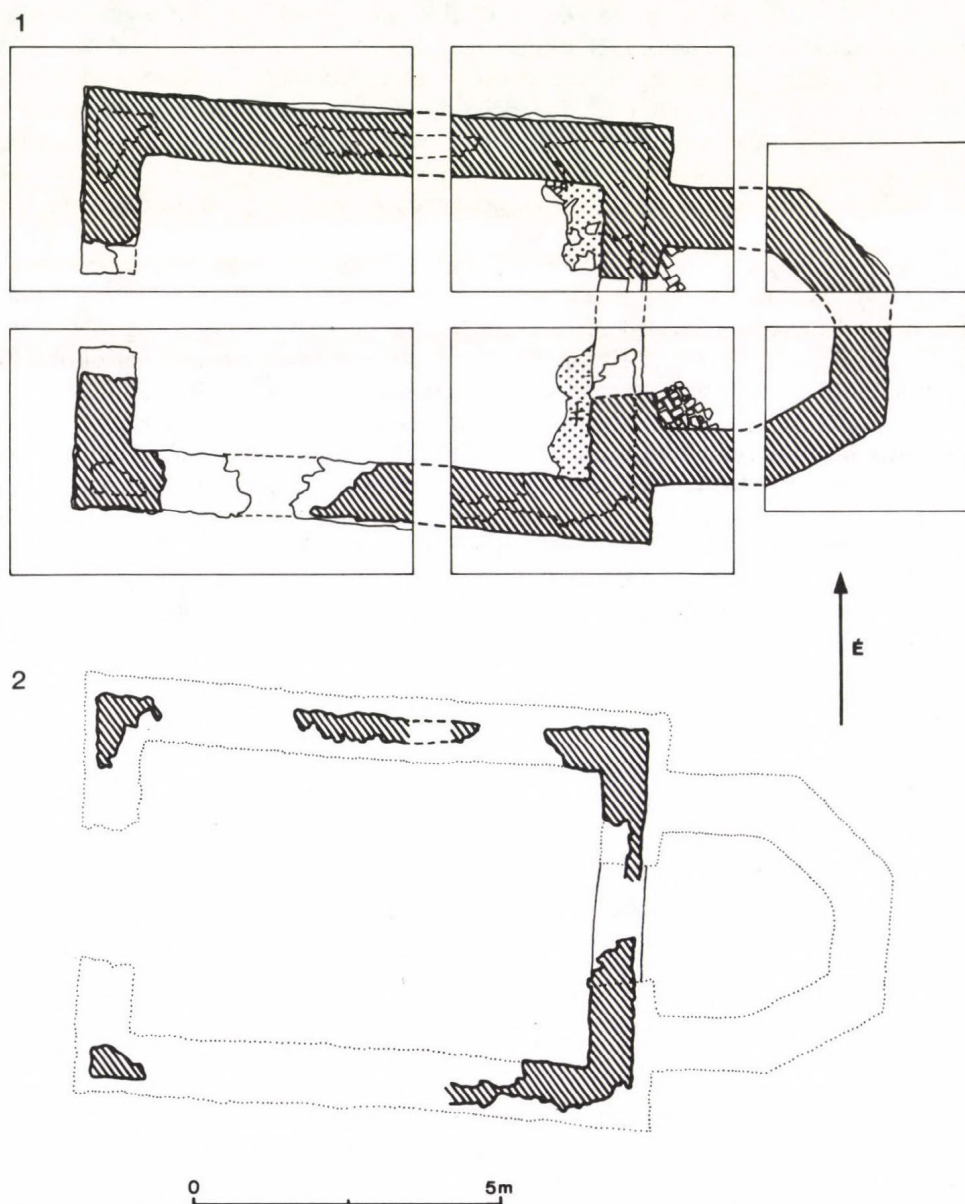
Az Ugron-kastélytól (22/23. lelőhely) 550 m-rel DDK-re eső lelőhelyen még 1980-ban régészeti ásatást végeztünk (Benkő Elek, Székely Attila, Ughy István), melynek során egy késő középkori, téglalap alakú hajóból és sokszögzáródású kis szentélyből álló kápolna alapfalait tártuk fel.¹

A kápolna teljes külső hossza 13,20 m, hajójának belvilága 7,60×4,70 m, a szentély belvilága 2,80×2,90 m volt. A 93—95 cm vastag falak lapos homokkődarabokból és kevés téglából (22×13×4 cm) épültek.

A hajó É-i és Ny-i falának csatlakozásánál az alapozásban nagy falelválás jelentkezett, mely azonban nem perióduskülönbségből, hanem az alapozás technikájából adódott. A falelválás két oldalán az alapfalakat az egykori talajfelszínhez képest egyaránt 73 cm mélyre rakták, fölöttük pedig folyamatos, elválás nélküli felmenő fal áll. A templom bejárata — melyet részben megcsonkított a már említett futóárok — a Ny-i oldalon nyílt.

A hajó belsejében a középkori rétegeket tönkretette a fedezék beásása; a középkori szintek kis részletére csupán a hajó ÉK-i és DK-i sarkában bukkantunk. Az ÉK-i sarokban habarcsrétegbe rakott lapos köveket találtunk. A habarcsréteg felületén kövek lenyomata látszott. Nem tudtuk eldönteni, hogy mellékoltár vagy szószék alapozása volt-e? A magunk részéről az utóbbit valószínűbbnek tartjuk. A hajó DK-i sarkában kis felületen megmaradt a felszedett téglapadló habarcsagyazata, benne a hajó hossz tengelyével párhuzamosan rakott téglák lenyomatával.

Kis felületen a szentélyben is találtunk téglapadló maradványt. Itt a 22×13 cm-es téglákat az épület fő tengelyére átlós irányban helyezték el. A szentély téglapadlóján 0,8—1 cm vastag, sáros, széndarabkákkal kevert földréteget találtunk, melyet a szentély homokos, meszes kövekkel és téglákkal (téglaméret: 23,5×14×4 cm) kevert

29. kép: Fiafalva — Régi temető, 22/24. sz. lelőhely. — 1: késő középkori kápolna. 2: a lebontott kápolna hajójára épített kora újkori kriptá maradványai

bontási omladékrétege fedett. A téglapadlót borító földréteg felszínén széndarabok és hamus foltok mutatkoztak, ami arra utal, hogy az épületet tűz pusztította el.

Az ásatás területén tetőcserép-töredékek egyáltalán nem kerültek elő. A szórványosan feltűnedező kovácsoltvas szegek zsindelyfedésre utalnak.

A szentélyfal külső, ÉK-i oldalán, az alapfal és a felmenő fal találkozásánál egy habarcsba ragadt, késő középkori cserepet találtunk, ami azt bizonyítja, hogy a kis templom nem épülhetett korábban a 15. század második felénél.

Az épület pusztulásának korát régészetileg nem tudtuk meghatározni, csupán azt állapíthattuk meg, hogy az égés után a kis templomot lebontották. Bontásra utal az a tény is, hogy a szentélyrészben a falak belső oldalán megmaradt késő középkori, fehérre meszelt vakolatréteg helyenként a falcsonkok felszínénél valamivel magasabbra emelkedett.

A tönkrement épület szentélye többé nem épült újra, ellenben a hajó 40–50 cm magasan megmaradt felmenő falai egy későbbi építmény alapjául szolgáltak. Ehhez — a megmaradt falcsonkok magasságáig — elfalazták a diadalív nyílását, és az így nyert alépítményre a korábbiaknál keskenyebb falú, téglalap alaprajzú épületet emeltek. Az elfalazás hajó felőli oldalán nagy foltokban, durván elsimított, színezetlen vakolatot találtunk. A 70–75 cm széles falak kőből és téglából épültek (téglaméret: 22×13×4 cm, 27×13×4 cm).

A fiatfalvi helyi hagyomány nem őrizte meg az elpusztult kápolna és a később ráépült kisebb építmény emléket, a fennmaradt írott adatok azonban szerencsésen kiegészítik régészeti megfigyeléseinket.

Fiatfalván a reformátusoknak és unitáriusoknak 1631-ben még külön templomuk volt. A református templomról azonban unitárius egyházi források 1732-ben azt írják, hogy elpusztult, de már korábban, 1726-ban „alternatim” a reformátusok is az unitárius templomba jártak,² nyilván saját templomuk használhatatlan volta miatt. Az unitárius templom a falu jelenlegi temploma helyén lehetett (22/25. leőhely — ezt ma is közösen használja a két gyülekezet), az elpusztult református templomot pedig azonosnak tekintjük az ásatásunk során megtalált épülettel.

1799-ben Fiatfalva középső határában — ahol a leőhely is fekszik — a *Kápolna alatt* helynevet jegyezték fel.³ A falu 1805-ből származó összeírásából való adat tovább értelmezi a kiásott épületet: „[...] a' közép Forduloba Kápolna Domb nevezetű helyen vagy a' Községes Temető-helybe egy ezen Méltóságos Udvarhoz eleitől fogva tartozott, 's ma is ehez tartozó Kripta; melynek föld színén felyűl volt Kő Epülette nagyon el sorvadozott, és le romlott, a' földbe benn valo Boltja jo kemény kőfalakból álló, es jo állapotba vagyon.”⁴

Mindezt egybevetve megállapíthatjuk, hogy az 1466-ban Fiatfalván feltűnő, a jelek szerint udvarházat is építő Geréb család (I. történeti rész) felemelkedése, valamint a 15–16. századi, az udvarhoz közel fekvő kis templom építése összefügg egymással; feltételezzük, hogy ezt is a Gerébek építették saját használatukra. A reformáció után, minden bizonnyal gazdáival együtt reformátussá lett a templom is, míg a 17. század végén vagy a 18. század elején le nem ég. Pusztulásának pontos idejéről nincsenek adataink. Az imént említett 1726-os feljegyzés már csak leszögezi a fennálló tényt, hogy a falunak egy temploma van. Valamivel korábban, 1718 tavaszán, Hermányi Dienes József legációban járt Fiatfalván, és azt írja emlékiratában, hogy a kastélyban egy „szép templomka” is van.⁵ Hogy a református birtokos család kastélyának egyik termét alakította át istentisztelet célját szolgáló helyiséggé, világosan mutatja, hogy a régi templom ekkor már használhatatlan volt. A kastélynak 1805-ből való leírása *udvari templomnak* nevezi ezt a szobát, melyet stukkójának tanúsága szerint 1714-ben renováltak.⁶ Meglehet, hogy a leégett templomot még a 18. század elején, a kastély nagyjavításakor kriptává alakította a tulajdonos Nemes család.⁷ A krypta föld alatti, boltozott része a hajó felhasználásával készült, a visszabontott templomfalakra épített keskenyebb falak a krypta felmenő falai voltak.

A második világháborús fedezék megásásához a krypta földbe mélyedő, idővel valószínűleg kifosztott része szolgálatott kiindulópontul.

1 Az ásatás dokumentációja az SzkVM-ben, a kis számú lelet uo. Lsz: 5939–5945.

2 Kelemen (1922) 173.; Dávid (1981) 133.

3 SzTA HtAd (AKTLvt, Wesselényi lvt.)

4 Conscriptio 1805, 219.

5 Hermányi (1925) 76.

6 Conscriptio 1805.; Kelemen (1982) 370.

7 Kelemen (1982) 225.

22/25. REF. UNIT. KÖZÖS TEMPLOM: ♂ ♂ Kk

A falu közepén álló, 1803-ban átépített templom középkori eredetű. Egy 1789-ből származó vizitációs jegyzőkönyvi leírás szerint a mai épület elődje egy „kivülről négy kő lábakkal megerősített ép kő Templom sendely fedél alatt, dél felől való ajtója előtt lévő fa tornáztoskával [...] Mennyezete hasonlólag deszkából vagyon, virágos festékekkel, közepén vagyon egy kőből rakott Arkus [...] A Templomnak Nap nyugot felől való végiben vagyon egy festékes Chorus [...] fa gradittsal edgyütt; ezen fellyül a Templom Héjazattyáról fa kötésekkel a Templom tetején

fellyül emeltetett egy Harang-láb, ebben két Harangotskák [...] Vagyon egy 30 fontosnyi Harang, mellynek agyán aloll ugy mint a felső részin ezen betűk láttatnak INRI ∞ IV".¹ Az 1773-as vizitációs jegyzőkönyv az unitáriusok ma már nem létező harangján lévő feliratot így közli: „I.N.R.I.T.V. 1665”.²

A templom a reformáció után az unitáriusok kezére került, a 18. század eleje óta pedig napjainkig az unitárius és református felekezet közösen használja.

A templomtól 50 m-rel D-re, az új unitárius parókia építésekor — Botha Dénes lelkész közlése szerint — 0,50—1,50 m mélyen több, melléklet és koporsó nélküli csontváz került elő, az épület alatt és az udvaron.

1 Dávid (1981) 133—134. A templom történetének ismertetésekor a szerző összekeveri az egykori unitárius (22/25. lelőhely) és református (22/24. lelőhely) templomra vonatkozó adatokat.

2 Matrix 1779, 177.

22/26. BELTERÜLET: ∘ Kk

Az Ugron-kastélytól (22/23. lelőhely) K-re a Nagy-Küküllő árteréből kevésbé kiemelkedő, alacsony hát kerti művelés alatt álló peremén néhány késő középkori (15—17. század) cserepet gyűjtöttünk. (1987)

22/27. ALSÓ-KÖVESFÖLD: ∘ R, B, B—V, R6, G6, N

A Füzes-patak bal oldalán, a Szederjesre vezető út fölött fekvő, alacsony, lapos teraszon, a szántatlan tarlón kevés atipikus, őskori cserepet gyűjtöttünk. (1979)

1980-ban a fiatfalvi disznóhízlalda (I.S.C.I.P.) a területen trágyatározót létesített, ezzel a lelőhely nagy része megsemmisült. A tározó körül Székely Attila két, a perem alatt kétsoros benyomkodással díszített Coțofeni-kultúras cserepet, jellegtelen bronzkori cserepeket, néhány kora népvándorlás kori töredéket és egy őrlőkő-darabot talált.

További terepbejárásainkon a tározó körül késő bronzkori cserepeket, vörös anyagú, esetenként festett, illetve szürke, római kori kerámiát, valamint néhány Csernyahov-marosszentannai kultúras cserepet találtunk. Egy kézzel készült, durva, kavicsos anyagú, népvándorlás kori fazéktöredék korát pontosabban nem tudjuk meghatározni. (1981—1986)

A lelőhely KDK-i szélén, a Füzes-pataka medrének újraásásakor a partfalban egy elvágott, földbe ázott ház profilját láttuk, melyből tűzhelytapasztás-darabokat és kézzel, illetve lassú korongon formált, jellegtelen, 4. századnak tűnő, népvándorlás kori cserepeket gyűjtöttünk. (1983)

22/28. FELSZŐ-KÖVESFÖLD (KÖVESOLDAL, KÖVESDOMB): ∘ R, B, B—V, D ♂ R6

1963-ban ismeretlen körülmények között kerültek innen az első leletek (a perem alatt sima vagy benyomkodott bordával díszített bronzkori peremtöredékek és edényfülek, dák füles csésze darabja, római kori imbrex darabja, valamint dolium peremtöredéke) az SzkVM-be.¹

Terepbejárásaink alkalmával a Füzes-patak jobb oldalán, a Szederjesre vezető út fölött fekvő, a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő alacsony, szántott teraszon, kb. 150×100 m-es foltban, kiszántott kőtűzhelyet láttunk, és néhány Coțofeni-kultúras cserepet, számos késő bronzkori edénytöredéket (perem alatt sima bordával tagolt cserepek, támasztóbütykös fül, belül vörös, kívül fényezett, fekete, kannelúras oldaltöredékek), néhány kevésbé jellegzetes dák kori, továbbá vörös, jól iszapolt anyagú, valamint szürke római edénytöredékeket (II. t. 5, II.) és egy retusált kőpengét találtunk. A lelőhely ÉNy-i szélén, kb. 20 m-es foltban római imbrex- és teguladarabok, téglatörmelékes habarcsrögök, habarcsos kövek hevertek. Mintegy 20 cm-rel a szántás felszíne alatt tetőtégla-darabokból álló omladékréteg húzódott. A leletek kis méretű villa rusticara utalnak. (1979—1986)

1 Lsz: 3806—3814.

22/29. FELHÁGÓ (DISZNÓHIZLALDA): ∘ B, G6 ♂ ?

1979-ben, a Nagy-Küküllő árteréből csak kevésbé kiemelkedő terasz É-i szélén, a disznóhízlalda (I.S.C.I.P.) épületeinek alapozásakor régészeti leletek kerültek elő. Rövid leletmentésünk során az alapozási árokban 18—25 cm vastag, 3—4. századi kultúrréteget figyeltünk meg. A barnás-tőrefekete rétegben elég kevés leletet, cserepek mellett egy töredékes fénőkövet és vaskést találtunk. A hízlalda 8. csarnokának K-i falánál az egyik pilléralapozás egy földbe ázott házat vágott el. Kevés paticstól és szemet tartalmazó sötétbarna/feketés betöltéséből cserepeket (kézzel formált, rendkívül durva, kavicsos anyagú fazekak töredékei, vörös, jól iszapolt, esetenként sötétvörös festéssel díszített cserepek, szürke, jól iszapolt anyagú kancsók és tálak darabjai) és egy fénőkőtöredéket gyűjtöttünk. A munkások elbeszélése szerint korábban, a 2. és 7. csarnok közepén, kb. 1 m mélyen 1-1 emberi csontváz került elő a földmunkák során. Esetleges mellékleteikről a megtalálók nem tudtak, a 2. csarnokbeli csontváz talán K—Ny-i tájolású volt.

A disznóhizlaldától DK-re fekvő, É-ra lejtő, kb. 200×100 m-es felületen (*Felhágó*) jellegtelen bronzkori cserepeket, pattintott bazaltszilánkokat és további 3—4. századi edénytöredékeket találtunk. (1979, 1986)

1 SzkVM Lsz: 5813—5855.

22/30. SUKORÓ: ○ Ő

1979-ben a Sukoró völgyének torkolatában, a patak bal oldalán, a Szederjesre vezető földút fölé emelkedő, magas, enyhén ÉÉNy felé lejtő, szántott teraszlépcső D-i szélén, kb. 30 m-es foltban, néhány atipikus őskori cserepet gyűjtöttünk.

22/31. KOMJÁCA: ○ U, Sz

A Komjáca-patakának medenceszerűen kiszélesedő völgyfőjében, a patak jobb oldalán, kb. 150×100 m-es területen pelyvás anyagú, neolitikus jellegű cserepeket gyűjtöttünk, köztük egy rövid csőtalp töredékét. Az anyag a Starčevo-IVB periódus, illetve a középső neolitikum korára keltezhető. Találtunk egy kis obszidián pengét is. A leletanyag többi része néhány római terazzo padlódarabból és egy kézzel készült, egyenes és hullámos vonalkóttal díszített, népvándorlás kori fazéktöredékből áll. Római kori cserepeket nem találtunk, ezért feltételezzük, hogy a terazzodarabokat a (késő) népvándorlás korban kemenceépítéshez hozhatták valamelyik közeli, (22/28. sz. ?) római lelőhelyről. (1979-1986)

22/32. ÁDÁM-FÖLDE: ○ B

Fiatfalva K-i végénél, a belterület fölé emelkedő teraszlépcsőn, szórványosan kevéssé jellegzetes (középső vagy késő) bronzkori cserepeket gyűjtöttünk. (1979-1986)

22/33. NAGYERDŐ-FÖLDJE (KÁLMÁN-TANOROK): ○ R, B, V, D, Ró, Gó, Ge?, Sz

A lelőhelyre 1961-ben, a terület traktorszántása után Varró Domokos mtsz-elnök hívta fel Molnár István figyelmét, aki még abban az évben szondázó ásatást végzett; ezt 1962—1964-ben rendszeres ásatások követték (Székely Zoltán, Molnár István).¹

Székely Zoltánnak az ásatásról szóló legrészletesebb közlése szerint² a Kálmán-tanorok patakának jobb oldalán mintegy 460 m hosszan elnyúló, 120 m széles lelőhelyet egymástól 2—3 m-re húzott, 1 m széles kutatóárkokkal tárták fel (az összefoglaló ásatási alaprajz szerint a szóban forgó terület hossza 560 m, szélessége 30—120 m volt), és úgy vélték, hogy ezzel a telepet teljes mértékben át is kutatták.³

Az ásatási beszámolók szerint⁴ a lelőhely teraszának É-i részén a bronzkori Wietenberg-kultúra árokkal és sáncokkal erősített telepe feküdt. A lelőhely egész területén találtak dák és római cserepeket, az ásatás során pedig feltártak egy dák kunyhót és egy római kori gödröt. A telepjelenségek zöme népvándorlás kori volt, az ásatók 40, félig földbe vájt kőkemencés házat bontottak ki. Ezekből hetet leletek nélkül találtak (10, 11, 16, 17, 24, 27, 29. ház), a 20. házban töredékes bronz ujjas fibula és bronz bepödrött végű hajkarika, a 22. és 28. házban háromlélű vas nyílhegy, a 37. házban két hengeres agyaggyöngy került elő; ezek, valamint a kerámia-anyag alapján Székely Zoltán az egyrétegűnek tartott népvándorlás kori telepet a 7—8. századra keltezte, népét az Ipotești-Cindești-kultúrához kötötte és román-szlávnak határozta meg, leszögezve, hogy 9. századi leletek az ásatáson nem kerültek elő.⁵

A telep egyrétegű voltának ellentmondani látszik a 19. és a 20. ház — Székely (1974-1975a) 3. rajz — melyek közül az előbbi az utóbbira épült. A vonalzóval megrajzolt (!) kunyhók lépték szerinti mérete nem egyezik sem a szövegben közöltekkel, sem pedig a metszetrajzzal; az ábrázoltak nem támasztják alá azt az állítást, hogy valóban két ház épült volna egymásra, az alsó, „19. kunyhó” kőkemencéje pedig a metszetrajzon égett agyagtűzhelyként jelentkezik, mely nem az ÉNy-i kunyhósarokban, hanem az É-i házoldal közepén fekszik. Érthetetlen az is, hogy szemmel láthatóan a „19. kunyhó”-hoz tartozó hajkarikát miért a 20. ház leletei közé helyezi a szerző. További zavart okoz, hogy a jelentős leleteket tartalmazó 21. ház kerámiáját közlő táblán (VIII. tábla 1—23.) szereplő 1, 4, 6, 8, 10, 12, 22. cserepet az SzkVM raktárában a 2. ház, a 13. cserepet pedig az 5. ház leletei között találtuk meg. Óvatosságra int az is, hogy az ásatók személgödrökre, cölöplyukakra, szabadtéri kemencékre, „ismeretlen rendeltetésű objektumokra” nem bukkantak (vagy nem vették észre őket), viszont az egyes, késő népvándorlás kori házak leletanyagában rendszeresen több kor cserepei keverednek.

A fentiekől eltekintve az ásatási anyag több fontos tanulsággal szolgált. Megállapítható belőle, hogy a feltárt népvándorlás kori kunyhók négyzet vagy rövid téglalap alaprajzúak voltak (a legkisebb 2,60×2,60 m-es, a legnagyobb 4,80×4,10 m-es), fenekük átlagosan 40—50 cm mélyen jelentkezett, de voltak 1 m-ig lemélyülő házak is. Hossztengelyük tájolása a leggyakrabban K—Ny-i vagy ÉNy—DK-i volt; a kőlapokból rakott belső kemencét leggyakrabban az ÉK-i sarokban, de sokszor az ÉNy-i vagy DNY-i sarokban találták. Öt esetben a négyszögletes kőkemence helyett nyitott, kerek kőtűzhelyre bukkantak. A bejárat helyéről egy esetben sem készült feljegyzés. Székely Zoltán szerint a házak padlójába nem mélyedtek cölöplyukak.

Áttekintve az ásatások során előkerült tárgyakat, a legkorábbi leletek a rézkori Coțofeni-kultúra korából származnak. A viszonylag kevés, durva, kavicsos anyagú, rézkori cserepet a perem alatt tűzdelte minta, az oldaltörödékeket bekarcolások és tűzdelés díszíti (3. t. 2, 4–5.). A bronzkort a Wietenberg-kultúra számos, jellegzetes cserepe (3. t. 15–16.; 4. t. 5–6.), a szkíta kort egy, a perem fölé emelkedő fülű bögre képviseli (7. t. 9.). A késő vaskori cserepek között egy grafitos, seprűzött kelta oldaltörödéket és finoman iszapolt anyagú, szürke, korongolt dák kori cserepeket (köztük talpastálak perem- és aljtörödékeit) említhetünk. A római korból a szürke, szemcsés vagy finom anyagú, illetve sárgászörös, finom anyagú, vörös festésnyomos cserepek mellett két ép kis edényke is előkerült (II. t. 1–4, 6–10, 12–14.). Székely Zoltán szerint a lelőhely egész területén találtak dák és római cserepeket. Számos cserép, valamint egy finom, szürke korongolt tál (fenekén besímtott hatágú rozettával) a 3–4. századi Csernyahov–marosszentannai kultúra korából származik. Néhány törödék valószínűleg későbbi, 5–6. századi. A leletanyag nagy része késő népvándorlás kori, kézzel készült, illetve korongolt edényekből és cserepekből áll. A nagyszámú fazéktörödék mellett két agyagtepsidarabot is találtak (17–18. t.). A népvándorlás kori leletanyagban korábban említettek mellett csontárákat, egy púposhátú korrodálódott vaskést, több késtörödéket, orsógombokat, fenékd- és örlőkötörödékeket, átfúrt, lemezes bronzveretet és bronz vederfület láttunk.

A Nagyerdő-földjét — gyűjtőterületünk talán legkedvezőbb természeti adottságú és legnagyobb lelőhelyét — terepbejárásaink során számos alkalommal felkerestük. A Nagyerdő-patakának teknőszerű, 300–400 m-ig kiszélesedő, sima aljú völgyében, a patak jobb oldalán mintegy 800–900×75–120 m-es területen a szántásban sok cserepet, paticsot, égett köveket és kiszántott vörös foltokat találtunk. A cserepek a korábban már ismertett korokból származnak, olyan elosztásban, hogy a lelőhely felső részén többségben voltak az őskori és dák leletek (egy bronzkori, seprűdíszes oldaltörödéket, egy kora vaskori tál nagy peremtörödéket és szürke, korongolt dák edénytörödékeket említünk), míg a lelőhely alsó, falu feletti térfelén római cserepeket (sárgászörös, finom anyagú, sávós vörös festésű oldaltörödéket, terra sigillatát utánzó, kopott, vörös bevonatú táltörödéket) és Csernyahov–marosszentannai típusú cserepeket (szürke, korongolt fazék-, tál- és tárolóedény-törödékeket) találtunk. Népvándorlás kori cserepek a lelőhely egész felületén voltak. A kézzel, illetve kézi korongon készült, gyakran egyenes és hullámos vonalköteggel díszített cserepek késő népvándorlás koriak (7–9. század). Néhány edénytörödéket díszítése már az Árpád-kort idézi. Ezeken kívül egy magkőről pattintott, rontott pengetörödéket, bronzlemezről készült, többször átfúrt, díszítetlen övveretnek látszó törödéket, orsógomb, fokosszerű vaseszköz élének törödéket, vassalakdarab és gömbölyű aljú vasbucatórödéket is előkerült.

Ez a terület azonban Székely Zoltán megállapításával ellentétben csupán egy része a teljes lelőhelynek. A két-felé szakadó patak ágai között kb. 50×60 m-es területen őskori, dák és népvándorlás kori cserepeket gyűjtöttünk. A patak bal, gyümölcsfákkal beültetett oldalán pedig, a frissen telepített fák tövével további népvándorlás kori edénytörödékeket találtunk.

Ismételt terepbejárásaink során sem találtunk a Nagyerdő-földjén árokkal és/vagy sáncsal erősített őskori települést, mint ahogy azt Székely Zoltán állítja. Feltételezzük, hogy adata a Nagyerdő-földjétől 600 m-rel DK-re fekvő 22/34. lelőhelyre (Kádaratása) vonatkozik. (1979–1987)

A helyi hagyomány szerint a lelőhely és a falu között a Nagyerdő-pataka egykor halastavat táplált.⁶

1 Az ásatás teljes dokumentációja az SSzGyM-ben. A leletek: SSzGyM Lsz: 15954–15955, 16633–16634, 16636–16637, 16639–16640, 16642, 16654, 16722–16749, 16765–16767; SzKVM Lsz: 1299–1300, 1393–1397, 1404–1407, 1430, 1439–1442, 1562–1567, 1516–1547 (ez utóbbiaknál minden tételnél több tárgy szerepel azonos szám alatt), 2771–2787.

2 Székely (1974–1975a) 35–36.

3 Székely (1970) 311–312.

4 A fentiek mellett: Popescu (1962) 213. (a telep korát tévesen a 13. századra helyezi); Popescu (1963) 461.; Székely (1965) 120–121.; Székely (1971b) 129, 131, 135–136.; Székely (1976) 238.; Székely (é.n.) 64–67.

5 Székely (é.n.) 64–67.

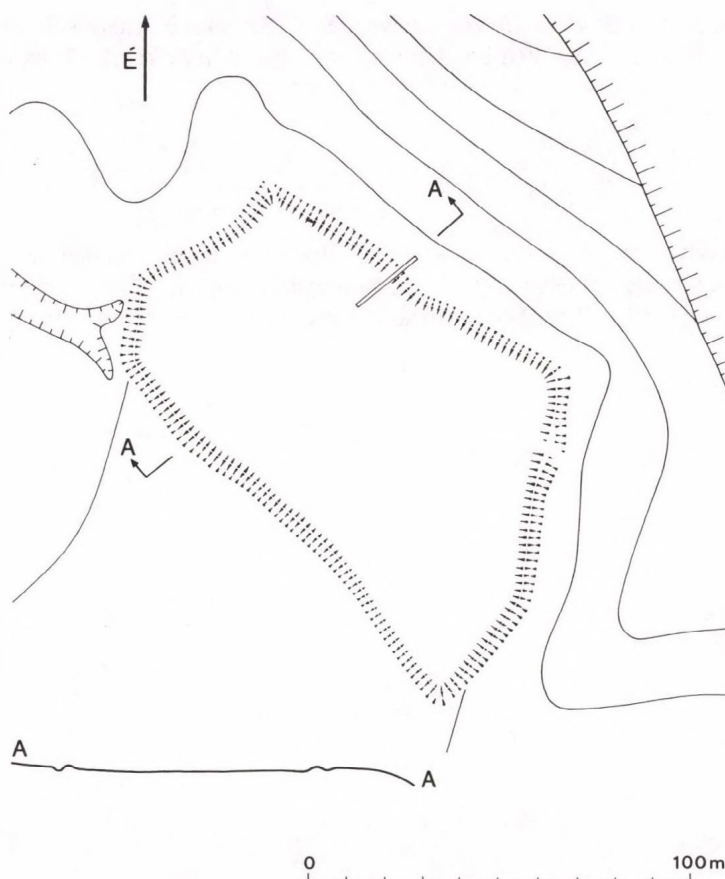
6 Roska (1942) 93.

22/34. KÁDARATÁSA: o B, D ▲ Kk

A lelőhelyről 1978-ban Csoma József hozott leleteket az SzKVM-be: egy rendkívül kopott Wietenberg-kultúrásnak tűnő cserepet és több jellegtelen, bronzkori edénytörödéket.

A Nagyerdő-földje patakának bal oldala fölé emelkedő, enyhén ÉÉK felé lejtő 505 m magas teraszon egy kaszálónak használt erdei tisztást sekély árok és földhányás övez (84. t. 1.). A felszínen nem találtunk leleteket, a tisztás közepén kiásott kis gödörben azonban 25–60 cm mélyen bronzkori cserepekre (bevagdalt peremű tál törödéke, perem alatt benyomkodott bordával díszített cserép) bukkantunk 1979-ben.

1984-ben felmértük a lelőhelyet és az ÉK-i oldalon egy kutatóárokkaal átvágtuk az árkot és az árok belső oldalán húzóódó földhányást. Az árok egy szabálytalan trapéz alakú, 0,72 ha-s területet ölel körül. Szélessége 1,50–3 m, eredeti mélysége a sáncátvágásnál 70 cm volt, alja ívelt formájú; helyenként belevágódott erdei utak szakítják meg. Az árok belső oldalát 1–5,50 m széles, ma már alig 35–50 cm magas földhányás szegélyezi, mely az árokból kidobott, barnás, agyagos, leletszegény földből áll. Belső szerkezete nem volt.

30. kép: Fiafalva — Kádaratása, 22/34. sz. lelőhely. Késő középkori, árokkal kerített irtás

Az árok átvágja, a sánc pedig fedi azt a 32–26 cm vastag fakósárga, homokos réteget, melynek alján szórványosan őskori cserepeket találtunk. Ez a réteg az árok külső oldalán is folytatódik.

Az előkerült cserepek többsége bronzkori. Két töredék (az egyik ferdén vonalkázott sávokkal díszített oldal-töredék, belső oldalán kimetszett zezzugdíszítéssel és sraffozott sávval, a másik kívül benyomkodott pontsorral díszített tálperem) a Wietenberg-kultúra korából származik. Két további, jól iszapolt, szürke, illetve vöröses anyagú cserép dák kori. Az egyik közülük talpastál peremtöredéke. Az edénytöredékek mellett néhány vesszőlenyomatos paticsdarab is napfényre jutott.

A lelőhelyet nem tartjuk erődített őskori telepnek. Az eredetileg is sekély, folyamatosan haladó árok véleményünk szerint — a lelőhely nevével összhangban — egy (késő?) középkori erdei irtást („orotást”) védett.

Valószínűleg erre a lelőhelyre vonatkozik Székely Zoltán közlése, aki szerint a *Nagyerdő-földjén* (l. 22/33. lelőhely), a település teraszának É-i felén a Wietenberg-kultúra árokkal és sánccal erődített telepe feküdt.¹ A valószínűleg lelőhelyünk az előző település DK-i szélétől 600 m-rel DK-re fekszik.

¹ Székely (1970) 311–312.

22/35. GÖRGÉNY: o Ő

A 15. században elpusztult Görgény nevű falunak a keresztúrfalvi határba olvadt határrészében, DNy-ra lejtő, szántott domboldalon, szórványosan, jellegtelen őskori cserepeket gyűjtöttünk. (1979)

o D

1962-ben a fiatfalvi állami gazdasági központban (volt Ugron-kastély — 22/23. lelőhely) Molnár István hamutartónak használt, hiányzó fülű dák csészére figyelt fel, amit bevitt az SzkVM-be.¹

1980-ban, a Küküllő partján fekvő *Bókus* nevű helyen, Széll Péter kavicskitermelés közben dák kori őrlőkő részletét találta meg, és eljuttatta az SzkVM-be. Állítólag korábban itt már került elő hasonló őrlőkődarab.

1 Lsz: 1403.

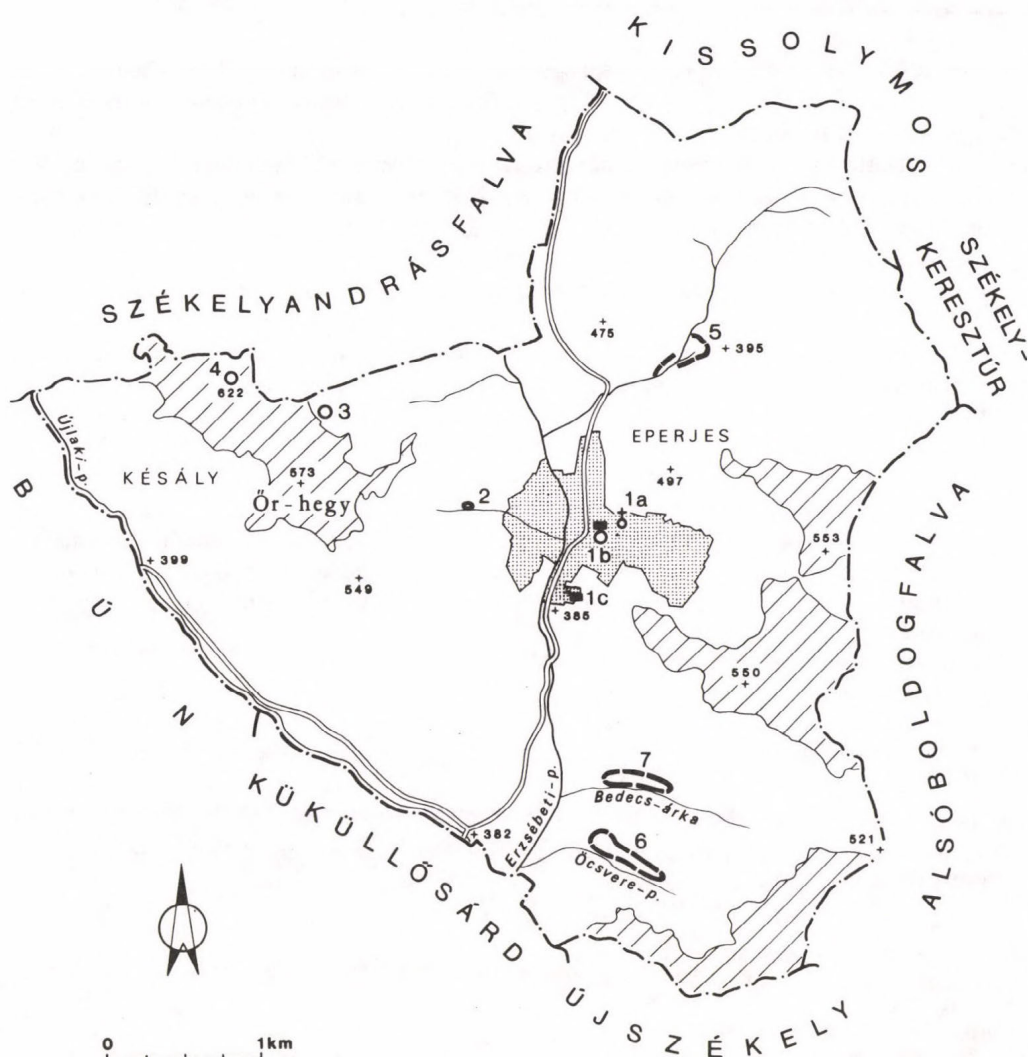
— — —

Roska Márton Fiatvalva határában *Várhegyet* említ.¹ Ilyen határnevet azonban nem találtunk, noha egy 1805-ből való összeírás a falu alsó — tehát DNY-i — határában felsorolja az „Őr (:vagy Őrző:) hegy”-et,² melynek tetején szántóföldek feküdtek. Végigjárva a szóba jöhető dombokat, régészeti jelenségre nem bukkantunk.

1 *Roska* (1942) 93.

2 *Conscriptio* 1805.

23. SZÉKELYSZENTERZSÉBET (*Eliseni, Hargita megye, 1737,1 ha*)

A falu a Nagy-Küküllőbe ömlő Szenterzsébeti-patak két oldalán, 385—400 m tengerszint feletti magasságon fekszik. Határában a szántók mellett sok kaszálót és legelőt, továbbá kisebb gyümölcsösöket találunk. Az 550 m-ig emelkedő dombok nagy többségükben kopárak, csak helyenként borítják kisebb vegyes erdők őket.

23/1. BELTERÜLET

A középkori Szenterzsébet a református templomtól (23/1a. lelőhely) DDNy-ra, a templomdomb lábánál fekszik. Nevét középkori temploma védőszentjéről nyerte.

Első említése az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben maradt ránk. 1333-ban, az évi két részlet fejében Miklós nevű papja három báni dénárt fizetett („Nycolaus sacerdos de villa Sancte Elyzabeth solvit III. banales”). 1334-ben a félévi részlet két régi báni dénár volt („sacerdos de Sancta Elyzabeth solvit II. banales antiquos”).¹ 1457-ben IV. László Szenterzsébeti Jánost („egregium Johannem de Zenthersebeth aulae nostrae militem et familiarem nostrum speciale”) fontos ügyben Nagyszebenbe küldte.² Elképzelhető, hogy Szenterzsébeti János annak az Eőssi családnak volt a tagja, amellyel röviddel ezután, *Ladislaus Ewsy de Zentherse*[bet] nevében találkozunk.³

1566-ban egy szenterzsébeti (*Zenth Ersebeth*) lőfőt, *Olah Istvánt*, említene.⁴ 1567-ben 35 lőfő portát írtak össze.⁵ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint Eőssi András hat, *More* Gábor özvegye 30 egész jobbágytelek után adózott.⁶ A szombatossá lett Eőssi András 1598-ban fejedelmi engedéllyel örökre fogadta hit-sorsosát, Péchy Simont, a későbbi erdélyi kancellárt, aki — miután Eőssi 1602-ben gyermektelenül elhunyt — akadálytalanul birtokba vehette pártfogója vagyonát. Ez utóbbihoz, egy 1625-ös peres irat szerint, a szenterzsébe-

ti birtokközpont és udvarház mellett Keresztúr-szék területén Alsóboldogfalván, Bözödön, Magyarhidegkúton, Magyarzsákodon és Nagysolymoson tartoztak részirtokok, a további birtokrészek a szomszédos Küküllő megyében (Oláhandrásfalva, Oláhhidegkút, Oláhzsákod, Pipe, Sárd, Újlak) és távolabb, Fehér megyében (Lapád) feküdtek.⁷

Az 1602-es lustra Szentersébeten nemesként egyedül Móré Istvánt jelöli meg. Ez egyben a Móré család utolsó szenterzsébeti említése, 1606-ban — valószínűleg az Eőssiekhez hasonlóan a család megvaszakadásával — Péchy Simon nyeri el Móré István bűni és újszékelyi birtokrészét.⁸

1627-ben az udvarhelyszéki nemesek *Catalogusa* Szentersébeten Péchy Simon és Ambrus Mihály nevét jegyzi fel.⁹ Ez utóbbi leszármazottja Ambrus János, aki 1645-ben Kádár Tamás falusbíróval együtt nemesként szerepel.¹⁰ 1639-ben Péchy Simon szenterzsébeti udvarházáról és 50 szenterzsébeti, valamint 17, más részirtokán élő jobbágyáról hallunk.¹¹ Péchy halála után özvegyére, Barabási Katára, maradt a szenterzsébeti jószág, melyet 1649-ben II. Rákóczi György Kemény Jánosnak adományozott.¹² A nagyszöllősi csata és Kemény János halála után a fiscusra szállt szenterzsébeti birtokot Apafi Mihály 1662-ben sepsiszentgyörgyi Daczó Jánosnak, Csík-, Gyergyó- és Háromszék főkapitányának, valamint nejének, Nemes Erzsébetnek, adományozta.¹³ Kemény József feljegyzése szerint Daczó Szentersébetet „cum duabus domibus nobilitaribus ibidem desolatis” kapta.¹⁴ Kemény János utódai — valószínűleg a 17. század második felében — visszaszerzik a szenterzsébeti Kemény-birtokot, 1686-ban Daczó János tulajdonában már csak egy udvarház, továbbá szántóföldek, kaszálók, szőlőhegyek, halastó és a Nagy-Küküllőn működő (tehát ma Küküllőszárd határába eső) háromkövű vízimalom volt.¹⁵

A 16—17. század folyamán Szentersébeten iskola működött. A szombatos Eőssi András idejében (?—1602) Péchy Simon volt az iskola rektora.¹⁶ Az iskola a 17. század első harmadában is fennállt. Az erdélyi református státusz 1631-ben jelentette I. Rákóczi Györgynek „az Sabbataria Sectanak ujabban valo propagaltatasat”, melynek „praecipuus promotora és fautora Simon Pecszi uram, ki [...] scholát fundált Szentersébeten maga lako helyében, sok ifiakat tanított [...]”.¹⁷

1 MonVat I. 115, 133.

2 Ub V. 567—568.

3 MOL DI. 26409.: *Fabritius* (1875) 85.

4 SzOkl II. 199.

5 Uo. 219.

6 SzOkl IV. 38.

7 *Pataki József*: Az Eősy család leszármazottainak pere Péchy Simonnal. *Keresztény Magvető* 96 (1990) 75—83.

8 *Jakab-Szádeczky* (1901) 318.

9 Uo. 354.

10 SzOkl IV. 279.

11 Kemény gyűjt. *TransPoss* (Szentersébet, 1639).

12 Uo.

13 *Jakab-Szádeczky* (1901) 388.

14 Kemény gyűjt. *TransPoss* (Szentersébet, 1662).

15 SzOkl VI. 401—402.

16 *Zoványi* (1977) 172, 464.

17 *Koncz* (1882a) 107.

23/1a. BELTERÜLET, REF. TEMPLOM: ⚔ □ Kk

A Szent Erzsébet tiszteletére emelt templom a középkorban a mai református templom helyén, a falu ÉK-i oldalán álló domb magas teraszán állott. Első és egyetlen középkori említését a már idézett pápai tizedjegyzékből ismerjük. Az 1870-ben lebontott régi épületet Orbán Balázs még látta, és röviden le is írta: „E templomnak csak szentélye van meg eredeti alakjában, két keskeny metszetű, halhólyag ékítményes ablaka csúcsíves, a harmadik át van idomítva és így [ily? — B.E.] átalakuláson ment át a hajó többi ablaka is, hol csak a két elcsapott három karajívról maradt meg eredeti alakjában; ez oldalajtó is egy később épülhetett elő-pitvarhoz mozdíttatott ki.” A szentély boltozott volt, „elő zár-kövén” gótikus minuszkulás évszámmal, melyet Orbán 1402-nek olvasott.¹ A hajóból a szentélyből álló templomhoz csak 1784—85-ben építettek tornyot; ez alatt nyílt a Ny-i hajóbejárat. A 19. század elején a templom már rossz állapotban volt. Egy 1802-ből való feljegyzés szerint „A Sz. Erzsébeti Ref. Sz. Ecclesia Temploma kő falai Hasadozásának főbb okának találván a Czinteremben való temetkezést, a tellyes Eccla megegyezéséből határozta, hogy ennek utánna Senki is a Czinteremben ne temetkezhessék”.² Az 1870-es templombontás nem érintette a 18. századi tornyot, mely az új templom Ny-i homlokzata előtt ma is áll.

A régi templom faragott köveiből a szentély két boltzáró köve és egy gótikus karzattartó pillér részlete (ma ezen áll a szószék) maradt ránk. A zárókövek bordaindításai alapján megállapíthatjuk, hogy a szentélyt egy keresztboltozattal fedett téglalap alakú és egy hatsüveges poligonális boltszakasz fedte. Ez utóbbi zárókövének kissé töredezett felirata: *anno.domini.milesimo.CCCC.I^o.i^o*. Így Orbán és Dávid³ vélekedésével ellentétben a boltozás dátuma nem 1402, hanem 1451. Orbán leírása és a fenti töredékek alapján úgy véljük, hogy a hajóból és szentély-

ből álló, keletelt középkori templom hajója korábbi volt a 15. századi gótikus szentélynél. Az új szentély építése, boltozása, a Ny-i kőkarzat, valamint a Ny-i és D-i szemöldökgyámos kapukeretek elkészítése valószínűleg összefügg a 15. és 16. században itt birtokos Eőssi családdal. A régi templom szentélye alatt — a mai templom K-i térfelén — egykor kriptá állott.⁴

A hitújítás után unitáriussá vált hívek temploma 1639-ben az időközben többségbe került reformátusok használatába jutott.⁵

György József forráshivatkozás nélkül említi, hogy Szenterszébten egykor pálos kolostor volt.⁶ Állításának semmi valós alapja nincs.

1 Orbán I. 154—155.

2 Dávid (1981) 298.

3 Uo. 296.

4 Uo.

5 Koncz (1882b) 217—218.

6 György (1930) 364.

23/lb. BELTERÜLET (194. SZÁM): ○ Á—Kk

A templomtól DNy-ra, a 194. számú ház enyhén DNy-ra lejtő kertjében Árpád-kori és késő középkori cserepeket gyűjtöttünk. A legkorábbi, 12—13. századi töredékeket bekarcolt egyenes, illetve hullámvonal díszíti. A késő középkori kerámiát 15. századi fazékperem, mázatlan, hornyolt, 15—16. századi edényoldalak és 17. századi, mázatlan fazékperem képviseli. A középkori település helyét jelző szürke elszíneződés a szomszéd kertek földjén is megfigyelhető: a régi falu a templomtól DNy-ra és D-re feküdt a templomdomb lábánál. (1987)

23/lc. BELTERÜLET, KEMÉNY-KASTÉLY: ♠ Kk

A falu D-i szélén álló, mai formájában 18—19. századi épületet nem az Eőssi család késő középkori udvarháza helyén emelték, annak ellenére, hogy a szenterzsébeti Eőssi-vagyon, Péchy Simon birtoklása után, a 17. század folyamán a Kemény család tulajdonába került. Az Eőssi-udvarház a falu belterületén, a középkori eredetű ref. templom (23/la. lelőhely) közelében állt. Helyét egy 1625-ben kelt peres irat segítségével aránylag pontosan meghatározhatjuk: „Vicinussa ab una az solimos fele meneo orzagh uta in dicta sede, ab alia az falu Zent Ersebet Zentegyhazanak mezeje, harmadik feleol Vicinussa az alsoboldogazzony falua fele meneo orzagh uta [...] azon való Uduarhazzal eggiwt...”¹ A fenti két út a falu közepén, a ref. templom alatt derékszögben találkozik, így feltehető, hogy az udvarház a templomtól kb. 100—150 m-rel Ny-ra feküdt. Az időközben nyomtalanul elpusztult udvarház emlékével Orbán Balázs ottjártakor még találkozott; értesülése szerint az épület a „templomon alól”, a *Pusztá* nevű helyen állt.² 1982—1988 közötti helyszíni szemléink során a jelzett helyen középkori épületmaradványokat nem találtunk és az idős lakosok sem tudtak földmunkák során előkerült alapfalakról.

1662-ben Szenterszébten két romos nemesi udvarház is állt (l. történeti rész), közülük az egyik feltehetően a falu D-i szélén fekvő Kemény-kastély helyén lehetett. Egy 1606-os, csak említésből ismert oklevél szerint már a fenti évben is udvarház állt Szenterszébet alsó szélén.³ Ezt alátámaszthatja az épület körül gyűjthető 16—17. századi kerámia.

Minden bizonnyal a jelenlegi Kemény-kastély 17. századi előzményeire világít rá egy 1686-ban kelt, a Kemény család levéltárában töredékesen ránk maradt inventárium, mely valószínűleg akkor keletkezett, amikor a szenterzsébeti birtok újra a Kemények tulajdonába került.⁴ Az inventárium „A Kapu fölött való két házak” (porkoláb háza) leírásakor megemlíti, hogy a második helyiségnek „az felső padlása feje, s' fekete festekkel tarkázott deszkával padlott párkányosan, körös környül mind iratos sok féle festékkal”. Az udvarház helyiségei közül töredékünk az ebédlőpalotáról és a vendégpalotáról emlékezik meg: „Ezen Ebedlő Haznak a fala, az Szőnyegek helyen kivöl, sok féles festekkel szépen meg van írva 12 faragott, és festett gerendái, külön külön féle festékü iratos deszkákkal vadnak fellyöl be padolva. Padimentuma 6 szegü teglakbol rakva.” Ugyanitt állt „Egj tisztességes, sárga és zöld mázu, Koczassan nyomtatott Kályhás kemencze, melynek a tűzhelye kö lábakon áll, az teteje erkeles vagi rostelyos, és csipkés kályhákbol van csinálva”. Az ebédlő ajtajáról az olvasható, hogy „tarkán festet, rakot gyantáros ajtaja D.J. és N.E. betük vadnak kívül rea írva”. Az ajtó névbetűi arra utalnak, hogy 1662 után Daczó János és neje felújította az épületet; valószínűleg akkor készült a festett famennyezet is.

1960 körül az udvarház telkén, földmunkák során, két homokkő faragvány került elő és jutott az SzKVM-be. Mindkét gömbkő egyik oldalára egy-egy emberi arcot faragtak. Dávid László a nagyobbikat sírkőnek vélte, és a rajta lévő „kis címerpajzs” formája alapján a késő gótika korára keltezte.⁵ A kövön címerpajzs nincs (valószínű-

nek tartjuk, hogy Dávid a kalapszerű fejedő sematikus kifaragott bojtját vagy tolldíszét vélte címernek), és véleményünk szerint mindkét kő újkori.

1 Pataki József: Az Eösy család leszármazottainak pere Péchy Simonnal. Keresztény Magvető 96 (1990) 78.

2 Orbán I. 154.

3 Jakab—Szédeczky (1901) 318.

4 KvÁLvt, a Kemény család csombordi levéltára: *Inventarium Curiae Szent. Ersebethiensis [...] Anno Domini 1686 Diebus 2do et 3^{tio} Mensis Octobris peractum.*

5 Dávid (1981) 298., 331—332. kép.

23/2. CSÁSZLÓD: ○ R, B, Á—Kk

A Szentersébeti-patak jobb oldali mellékvölgyének DDK-re lejtő oldalán, 80—100 m-es sávban, sötét foltokat láttunk a szántásban, melyekből őskori és középkori cserepeket, valamint egy őrlőkőtöredéket gyűjtöttünk. Egy ferdén vonalkázott oldaltöredék a Coțofeni-kultúra korából származik, egy edényfül és néhány peremtöredék (a perem alatt benyomkodott bordával) bronzkori. A középkort mindössze két (anyaguk alapján Árpád-kori és java középkori) cserép képviseli. (1982, 1987)

23/3. KÉRŐ: ○ Ő?, D?

A Várhegy DK-i oldalán húzódó, magas fekvésű, szántott teraszlépcsőkön, rendkívül szórványosan, néhány atipikus, kézzel formált (őskori?, dák?) edénytöredéket találtunk. (1979, 1987)

23/4. VÁRHEGY: Δ ? D

A lelőhelyre 1963-ban Gálfalvi Gábor és Burus Árpád tanítók hívták fel Molnár István figyelmét, dák cserepeket juttatva innen az SzkVM-be. 1967-ben Molnár István is járt a Várhegyen. Feljegyzései szerint az É-ről és D-ről szakadékos, illetve lesuvadt hegyoldallal határolt keskeny hegygerincen erődítésnyomokat nem talált, a tetőn három helyen ástott kis kutatóaknában településnyomok nem kerültek elő. Ugyanakkor a Várhegy tetejét É-ről határoló, szakadékos partfalban, a 40 cm vastag erdei humusz alatt további dák cserepeket talált (kézzel készült fazekak darabjai, bekarcolt, fenyőágas mintával, illetve benyomkodott bordával, finom, szürke anyagú, hengeres testű, besimított rácsmintával díszített füles bögre és talpgyűrűs edény töredéke). Molnár a lelőhelyet nem földvárnak, hanem megfigyelőpontnak tartotta. (9. t. 5.)

1979-es terepbejárásunk alkalmával megfigyeltük, hogy a Várhegyet É-ről határoló szakadék méretű suvadás a lelőhely jelentős részét elpusztította. A legmagasabb pontján 621 m magas hegygerinc így csupán kis részletét őrizte meg az É és valószínűleg D felé lesuvadt magaslati településnek. A kissé kiszélesedő hegytetőt K és Ny felé, mintha rendkívül bizonytalanul jelentkező, eltömődött árok választaná el a hegygerinc többi részétől. A Várhegy É-i, szakadékos szélénél, a partfalban, további dák cserepeket, köveket és égett réteget találtunk. (1979, 1982, 1987)

25/5. SZÉNÁSFÖLD-ELEJE (LÓ[D]-TEMETŐ): ○ U, R, B, B—V, V?, D, Sz—Á

1963-ban Jakab Domokos a lelőhelyről származó őrlőkövet ajándékozott az SzkVM-nek.¹ 1967-ben mélyszántás nyomán Mészáros Tibor tanár bronzkori (Wietenberg-kultúra), dák és késő népvándorlás kori cserepeket gyűjtött a helyszínen.²

Még ebben az évben Molnár István kétnapos szondázó ásatást végzett a lelőhelyen. A felszínen egy késő neolitikus (Vinča C I. horizont) talpas poharat talált (1. t. 10.), feltárt egy szétdúlt, Wietenberg-kultúrák tűzhelyét (–35 cm, átm.: 65–70 cm), melyet plasztikus, spirális minta díszített. A tűzhely körül szép, bronzkori cserépanyag valamint egy töredékes agyagkanál hevert. A dák kort viszonylag kevés anyag képviselte. Előkerült egy késő népvándorlás kori, ekétől szétrombolt tűzhely is.³

1970–1971-ben Székely Zoltán és Molnár István tovább ástak a telepen, és tíz különböző korú, földbe ástott objektumot tártak fel.⁴ Az 1. objektum 2×2 m-es kunyhó volt, közepén kerek, tapasztott tűzhellyel. A kunyhót Székely a bronzkori Wietenberg-kultúra korai szakaszára keltezte.⁵ Ugyanő megemlítette, hogy a (korai) Noua-kultúrához tartozó leletek is jutottak napfényre az ásatások folyamán.⁶ Ezeken kívül dák kori leletekre és késő népvándorlás kori, kőkemencés házakra bukkantak. A házakat Székely Zoltán közleményeiben esetenként a 6–7, 7–8, illetve a 8–9. századra keltezte,⁷ lakóikat az Ipotești—Cîndești-kultúrához kapcsolta, és szlávnak, illetve román-szlávnak tartotta.

Az ásatás jellege folytán a leletek többsége szórvány értékű. Néhány cserép a középső neolitikumból, egy vízszintesen átfúrt bütökhüvel a rézkorból származik. Igen gazdag a középső bronzkor (Wietenberg-kultúra) cserépanyaga (4. t. 8, 11, 15, 17.). A késő bronzkori Noua-kultúrát cserepek és bevagdalt peremű marhalapockák képviselik (6. t. 1.). Az őskori eszközökhöz pattintott kőpenge, ívelt, csiszolt kőkések, átfúrt, töredékes kőbalta, csontárák, orsógombok, erősen átégett homokkő öntőminta-töredékek és egy makkos felerősítésű bronzsarló tö-

redéke (6. t. 2.) tartozik. Néhány kannelúrá, kívül fekete, belül vörös edénytöredék a késő bronzkorból származik. Ugyanebbe a korszakba sorolható egy behúzott peremű, turbántekercses táltöredék is. A dák kori cserepek (a dák kor 2. periódusa?) közül egy kézzel készült talpastál töredékét, kereszt alakú bevágással tagolt bütyökfület és egy nagy méretű agyaggyúlat említünk. Az igen gazdag népvándorlás kori cserépanyag alapján módosítanunk kell a Székely által javasolt kelteztést. Véleményünk szerint csak viszonylag kevés lelet datálható a 7–8. századra, többségük 9–11/12. századi. A cserepek mellett ezt az időszakot vaskések, csontárok, orsógombok és fenőkövek képviselik.

1973-ban Demeter Károly szántás közben talált dák kori őrlőkövet ajándékozott az SzkVM-nek.⁸

1979-ben Egyed József, ugyancsak szántáskor, további három őrlőkövet talált, melyek közül kettő valószínűleg egy pár volt. Ezt követő kiszállásunk alkalmával a Senterzsébeti-patak völgyébe bal oldalról torkolló mellékvölgy katlanszerű kiszélesedésében, a Szénásföld-patak és a Somos-patak találkozásánál, csak enyhén DNy felé lejtő, szántott területen, kb. 250×70 m-es foltban, sok cserepet, tapasztásdarabot és állatcsontokat gyűjtöttünk. Az előbbieket között a legkorábbiak kevésbé jellegzetes, neolitikus edénytöredékek voltak. Találtunk egy rovátkolt szalagokkal díszített bronzkori, Wietenberg-kultúrához cserepet, egy kannelúrá, fekete, késő bronzkori cserepet, továbbá egy, a kora vaskor végéről vagy a dák korból származó, nagy méretű, kézzel készült edényből való oldal-töredékét, nagy, téglalap alakú, lefelé álló bütyökkel. A dák kort kézzel készült tárolóedények enyhén kihajló peremű töredékei (az edények oldalán bekarcolt vonalkötegek és benyomkodott bordák), egy kiegészíthető kis fazék, oldalán háromfelé nyomott bütyökkel, valamint szürke, jól iszapolt anyagú, korongolt talpastálak és kancsók darabjai képviselik. A késő népvándorlás kort kézzel formált fazék enyhén kihajló peremtöredéke, lassú korongon készült fazekak perem- és oldaltöredékei (ez utóbbiak befésült, vízszintes, illetve hullámos vonalkötegekkel) jelzik. Egy válltöredékét fésűszerű eszközzel ferdén benyomkodott minta díszít. Néhány cserép — anyaga és peremkiképzése alapján — Árpád-korinak (11–12. század) minősíthető. Előkerült még egy csontár és egy orsógomb töredéke is. (24. t. 9–14.; 25. t.; 26. t. 1–7.)

1988-ban Corneliu Beldiman (Csíkszeredai Múzeum) ásatott a lelőhely Ny-i szélén. 78 m hosszú, 2 m széles kutatóárka bronzkori telepnyomokat (köztük egy 3,1 m oldalhosszúságú, négyzet alakú, a mellékéktájak szerint tájolt, tűzhely nélküli objektumot, melynek alja –0,8 m mélyen jelentkezett) és egy 4,1×4,2 m-es hasonló tájolású, földbe ástott, késő népvándorlás kori kunyhót tárt fel, É-i sarkában szétrombolt kőkemencével. Az objektum alja 0,8 m mélyen bukkant elő. Az ásatás során egy Inotești–Răcoasa típusú dák kori bronzérme is előkerült,⁹ vö. Preda (1973) 247–270.

1 SzkVM Lsz: 1464.

2 SzkVM Lsz: 2855–2856.

3 Az 1967-es ásatás dokumentációja az SzkVM-ben, a leletek uo. Lsz: 2859–2864.

4 Az ásatás hiányos dokumentációja az SzkVM-ben. A leletek: SzkVM Lsz: 1781, 2053–2317. — SSzGyM Lsz: 16870–16881, 16883–16892, 16895–16917, 17123. Babes (1971) 371.; Morintz (1972) 337.

5 Székely (1971a) 393, 397.

6 Székely (1976–1977) 26.

7 Székely (1972a) (6–7. század); Székely (1971b) 129, 135. és Székely (1974–1975b) 58–59, 65. (7–8. század); Székely (1973) 223. (8–9. század).

8 SzkVM Lsz: 1897.

9 Az ásatás dokumentációja és leletei a Csíkszeredai Múzeumban.; Poenaru Bordea — Mitrea (1989) 261.

23/6. ÖCSVERE: o R, B–V, Gó, Sz?

Szenterzsébet *Öcsvere* nevű határ részéből Roska Márton rézkori cserepeket említ.¹

Terepbejárásunk során, a Szenterzsébeti-patak bal oldali mellékvölgyének alsó, D-re lejtő teraszán, kb. 300 m hosszan elnyúló területen, néhány őskori jellegű cserepet és számos 4. századi edénytöredékét gyűjtöttünk. Az előbbieket közül néhány benyomkodott díszű oldaltöredék és egy ritkás bevagdálással díszített perem valószínűleg a Coțofeni-kultúra korából származik. A kora népvándorlás kort egy kézzel készült, fekete anyagú fazék peremtöredéke, érdes, szürke anyagú fazékperemek, szürke, jól iszapolt anyagból készített tárolóedények darabjai képviselik. (1980, 1987)

1988-ban az Öcsvere völgyében folyó patak árkat szabályozták. Ekkor kiderült, hogy a lelőhely további 150 m-rel terjed Ny felé; korábbi terepbejárásaink során ezt a településrészletet nem találtuk meg, ui. világosbarna, steril, eróziós eredetű földréteg borítja. Az árok oldalára kidobott földben kívül feketére, belül vörösre égett késő bronzkori, továbbá 4. századi cserepeket találtunk. Egy töredék esetleg késő népvándorlás kori.

1 Roska (1941) 80.; Roska (1942) 270.

23/7. BEDECS: ◦ Ő, G

A Szentersébeti-patak bal oldali mellékvölgyének D-re lejtő, szántott oldalán, a völgy torkolatától a völgyfőig terjedő sávban, nagyon szórványosan, atipikus őskori és kora népvándorlás kori cserepeket találtunk. A völgyfőben ásott kis szondában 20—25 cm-es, tömör, fekete, steril földréteg alatt mindössze néhány cm vastag, kevés szénröggel, apró paticsdarabkával és őskori jellegű cseréppel kevert kultúrréteget észleltünk. (1980)

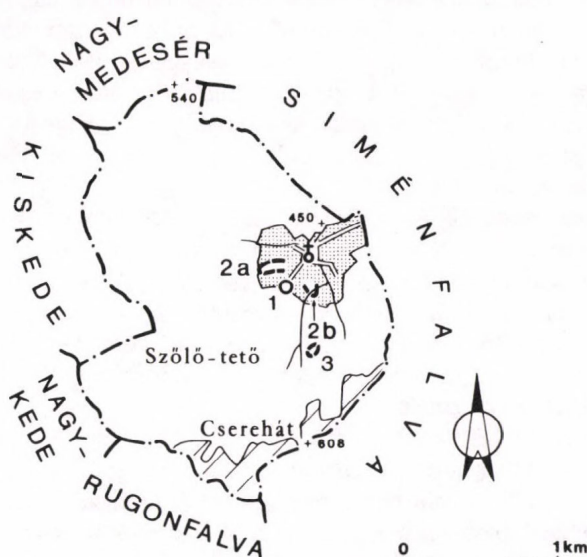
* * *

▼ ◦ P?, R

Roska Márton közleményeiben Szentersébetről származó *Elephas primigenius*, *Bos primigenius* és *Equus primigenius* csontmaradványokról és egy markolatnyújtványos réztőről tesz említést.¹

¹ Roska (1929) 280, 38. kép 1. (a szerző bronztőrt említ); Roska (1942) 270 (réztőr). — Az ETM-ben őrzött tőr Lsz: IV. 4414.

24. SZÉKELYSZENTMIKLÓS (Nicoleni, Hargita megye, 356,9 ha)

A Szentmiklósi-patak katlanszerűen kiszélesedő völgyfőjében, 450 m tengerszint feletti magasságon fekvő kis falut 525—550 m-es, zömmel fátlan dombok övezik. A völgyben és a domboldalak alján szántókat, magasabban legelőket, kaszálókat és kevés erdőt találunk.

24/1. TEMETŐ (KÖZÉPKORI TEMPLOM-HELY): ♂ Á—Kk □ Kk

Szentmiklós középkori temploma nem a mai unitárius templom helyén, hanem a falu DNy-i szélén emelkedő *Temetődombon* állt. A régi, romladozott épületet a 18. század végén lebontották, és a falu közepén új templomot emeltek, melybe néhány középkori faragványt is beépítettek.

A mai templom Ny-i kapuját csúcsíves, hornyolt profilú kőkeret szegélyezi, küszöbe is egy kapukeret henger-tagos szárköve. A torony D-i falában kialakított toronyfeljáró boltozatába is építettek be hasáb alakú faragott köveket; az egyik kövön nagy horony látható. A hajó D-i oldalára épített portikusba két késő gótikus gyámkövet falaztak be, egy hasonló gyámkő a torony előtt szabadon áll.¹

1789-ben egy vizitációs jegyzőkönyv röviden leírja a már rossz állapotban lévő, bontás előtt álló templomot: „Vagyon egy Fundus a Falunak Kede felől való végiben a Falun küjel, Templom Mezeje nevezetű helyen [...] vagyon pedig rajta egy megromlott és meg-hasadozott kő Templom, tiz meg romladozott kő lábakkal megtámasztva, de mind a Templom, mind a Kő Lábak dőlő félben vagynak, a Templom Sendellyel fedetett, egy bejáró ajtaja vagyon, mellyis régi meg hasadozott, sorka zárja fa; Vagyon négy Ablakja, hárma nagy és Fa rostélyos, a negyedik tsak kitsin, a Nap nyugot felől való végiben [...] Mennyezete egészen mind a Férfiak, mind az Asszonyok felett virágosan festett és Párkányos, a Férfiak felett a Mennyezeten vagyon Illyen Irás: HOC OPUS AEDIFICATUM EST IN HONOREM UNIUS VERI DEI ET FILII EJUS JESU CHRISTI SUMPTIBUS GENEROSI DNI SIGISMUNDI PALFFI DE GAGY ANNO DOMINI 1691 PER R. DANIELEM D. MUSNAI [...] külön, a Templomtól Nap nyugotra mint egy husz lépésnyire egy kőből való, a négy szegletin 4 kő lábakkal erősítettett, két congnatios szarvazatu sendellyel fedett Torony. A két oldalán bolthajtásos bé járó nagy Ajtó helye.”²

Az 1773-as vizitációs jegyzőkönyv a templomtól Ny-ra, „egj kiss dombon” álló toronyban két középkori harangot említ: „Edgjikenis semmi irás nintsen; hanem a' Nagjob Harangon az agján állól Kereken Sinorozas vagjon.”³

Az akkor már háromnegyed százada lebontott templomról Orbán Balázs is megemlékezett. Pontatlan leírását csak azért idézzük, mert a mai napig több tévedés forrása. Orbán természetesen ezt a templomot is apátságként tartotta: „[...] itten apátság volt, melynek [...] még most is látható nyomai [...] a falutól nyugatra lévő dombtetőn mutatkoznak. Alig 80 éve (rég emberek még jól emlékeznek [! ?—B.E.]), hogy a nagyszerű apátsági templom még fennállott; de mivel ez igen nagy volt a szükségletekhez mérve, a hivek csak is elrekesztett szentélyét használták templomnak; azonban az idő kérlelhetetlensége ezt annyira megviselte, hogy összeropadozott boltozata beomladozott; leszedték azért a mult század [a 18. század — B.E.] végével, s anyagából hátrább építettek templomot, de ez is földingás által rongáltatván, s kissé távol is lévén, néhány év előtt lebontatva, a falu között építettett fel.

Azonban a dombtetőn csak felületes vizsgálatra is felismerhetni az apátsági templom alapfalait, melyek egy 36 lépés hosszú és köríves apsisu, tehát román izlésű templomra engednek következtetni; látszanak a templomot körülvevő védfalaknak is alapfalai, és a szomszéd kertekben mindenütt épületnyomok [...].”⁴

A terep tanulmányozása alkalmával a középkori templom helyét a szentmiklósi temető É-i végében, a temető-domb legmagasabb pontján találtuk meg, újkori síroktól felbolygatott, fákkal, bokrokkal tarkított területen. A felszínen megfigyelhető domborulatok alapján megállapíthattuk, hogy a templom tájolása ÉK–DNY-i, teljes hossza kb. 20 m, hajójának szélessége kb. 7 m volt, tehát jóval kisebb, mint ahogy azt a korábbi irodalom állította.⁵ Ez a megfigyelés jól összevág azzal, hogy a templom papja az 1332–1337-es tizedjegyzék tanúsága szerint minimális, mindössze két dénáros összeget fizetett.

A felszíni nyomok szerint a templomot tojásdad alaprajzú kőfal övezte. A fal íve a templom DNY-i oldalán kissé elhegyesedik. Valószínűleg itt állt a bejárat fölé emelt kőtorony, melyet a falak pusztulása után az 1789-es leírás mint különálló tornyot említ. A templomtól ÉK-re, a kerítésfal belső oldalához egy kb. 10×8 m-es építmény kapcsolódik, melyet — mint leírásából láthattunk — Orbán Balázs is, de a mai néphagyomány is templomnak, kápolnának vélt. A magunk részéről ezt nem tartjuk valószínűnek, és azt sem hisszük el Orbánnak, hogy itt egy-más mellett két templom is épült, egyik a másik pusztulása után; inkább a középkori papilak, esetleg más, a kőfalhoz ragasztott épület maradványára gondolunk.

A templom helyén és környékén ásott sírok földjéből középkori pelyvás téglatöredékeket, fehérre meszelt habarcsdarabokat gyűjtöttünk és nagy méretű habacsos köveket, továbbá embercsontokat észleltünk.

Adatainkat összegezve, nagy vonalakban a templom építéstörténetét is rekonstruálni tudjuk. A feltehetően Árpád-kori eredetű plébániatemplom (és nem apátság) hajójához a 15. század folyamán új, gótikus szentély épült; az 1789-ben említett tíz támpillér legalábbis erre utal. A mai templomba beépített gyámkövek pedig azt biznyítják, hogy az épületet boltozat fedte. Ekkor épülhetett a templomot övező kőfal is, mint azt Székelykeresztúr és Rugonfalva analógiája alapján feltételezzük. A 17. század végén a beomlott boltozatot festett famennyezet váltotta fel, és valamikor befalazták a templom egyik bejáratát is. A 18. század végén ugyanis csak egy bejáratot említenek, márpedig a ma is meglévő nyílászkeret-töredékek legalább két ajtókeretből származnak.

1 Dávid (1981) 302–304. (a korábbi szakirodalommal)

2 Uo. 303–304.

3 Matrix 1779, 157.

4 Orbán I. 117.

5 Orbán Balázs megállapításait átveszi: Dávid (1981) 304.

24/2. BELTERÜLET

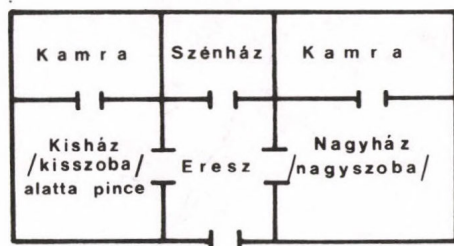
A középkori falu félhold alakban a *Temetődombtól* (24/1. lelőhely) ÉK-re a domb lábánál feküdt. Nevét a Templomdombon állt egykori középkori templom védőszentjéről kapta. Első írásos említésével az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben találkozunk: „sacerdos de sancto nycolao solvit II. banales.”¹

Következő adatunk már a 16. század második feléből származik: 1566-ban *Zenthmijklos*on a lófőségéből kieszett *Lwkachij* Péter nevét jegyezték fel.² 1567-ben a lófők 25 dénáros adóösszeírásában Szentmiklós négy portával szerepel.³ 1569-ben siménfalvi Benke Pál, Mátyás és Péter szentmiklósi részbirtokukra János Zsigmondtól új adományt kaptak.⁴ 1576-ban a főemberek 50 dénáros adójegyzékében János deák (Johannes Literatus) 11 egész jobbágytelek után adózott.⁵ Itteni részbirtokát fia, Székely Mózes örökölte, akinek egy szentmiklósi jobbágyát, *Vitalis* Györgyöt 1591-ben említik.⁶ Örököse fia, az ifjabb Székely Mózes, akitől 1636-ban I. Rákóczi György, hűtlenség címén, a szentmiklósi jószágot is elkobozta, és tanácsosának, Szalánczy Istvánnak adományozta.⁷

1680-ban, Pap András falusbíró idejében Szentmiklós és Siménfalva egyezséget kötött a siménfalvi erdő használatáról (I. Siménfalva).⁸ 1699-ben Pap András „ben valo helyet” említették „az Sz: Miklósi Ecclesia háza vicinitassaban”, továbbá egy szántót a Kiskede felé forduló határban.⁹

1718-ban Lukácsi Pál és Lukácsi Zsigmond megosztott szentmiklósi portájukon. Az elosztott házból Lukácsi Zsigmondnak „Juta pedig az rajta valo [mármint a portán — B.E.] nagyob hazzal [e]dgyütt Kamarájával Szenh[á]zával az eresznek felével mint hogy eo Kglme küsseb, Az Csürnek is az also istallaja. Lukácsi Pál Vram-

nak jutha az Kissebb ház Kö Pinczejevel Kamarajával az Eresz felével es az Csürnek felső részével edgyütt".¹⁰ A leírás alapján sematikus megrajzolható a jellegzetesen késő középkori ház alaprajza is:

31. kép: Székelyszentmiklós, késő középkori, többszattú lakóház alaprajzának elvi rekonstrukciója

1 MonVat I. 133.; Az adatot már Orbán Balázs Székelyszentmiklóshoz kapcsolta (*Orbán* I. 117.), de Ortway Tivadar — *Ortway* (1892) 661. —, majd a DocRom C. III. 201. is az udvarhelyszéki Miklósfalvával azonosította — tévesen.

2 SzOkl II. 205.

3 Uo. 219.

4 Uo. 266.

5 SzOkl IV. 29.

6 SzOkl ú.s. I. 242, 254.

7 *Jakab—Szédeczky* (1901) 359.

8 SzKVM Adattára.

9 Uo.

10 Uo.

24/2a. BELTERÜLET, UNIT. PARÓKIA KERTJE: ○ Ő?, Sz?, Á—Kk

A KÉK felé lejtő, teraszokkal tagolt oldalon, kis szántott felületeken a következőket találtuk: pattintott kőtöredéket, hullámvonalköteggel díszített késő népvándorlás kori (?) oldaltöredékeket, Árpád-kori cserepeket (cserepüst hastöredékét, nagy méretű fazék elvékonyodva kihajló, egyenesen levágott peremét, kettős tagolású vagy szalagszerűen megvastagodó, 13. századi peremeket, spirálisan futó egyenes vonallal díszített oldaltöredékeket), 15—16. századi mázatlan fazékdarabokat, finoman iszapolt, halványvörösre égetett, benyomkodott peremű edénytöredéket, négyzetes peremű, tál alakú, egy esetben belül hullámvonalköteggel díszített kályhaszemek darabjait, fehér alapon vörössel festett kányhacsempe-töredéket — l. *Benkő—Ughy* (1984), Székelykeresztúr IV/10. típus —, makkos tetőcserép darabját és habarcsrögöket. (1985)

24/2b. BELTERÜLET, SÁS: ○ B—V (?), Á—Kk

Az É felé lejtő, teraszos oldalon fekvő kertekben gyűjtöttünk egy kannelúrás, késő bronzkori (?) edénytöredéket, néhány, anyaguk alapján Árpád-korinak vélhető cserepet, 13—14. századi, kettős tagolású fazékperemeket, 15—16. századi mázatlan fazékperemeket, hornyolt oldaltöredékeket, késő középkori fedő-, korsó- és kancsódarabokat (köztük egy aprószemcsés, halványvörös anyagú, karéjozott peremű kancsótöredéket), 16—17. századi mázas fazék- és táltöredékeket, továbbá négyzetes peremű, tál alakú kályhaszemek és mázatlan, hátrész nélküli kályhacsempék darabjait szedtük össze, paticst és egy fenőkötőredéket találtunk. (1985)

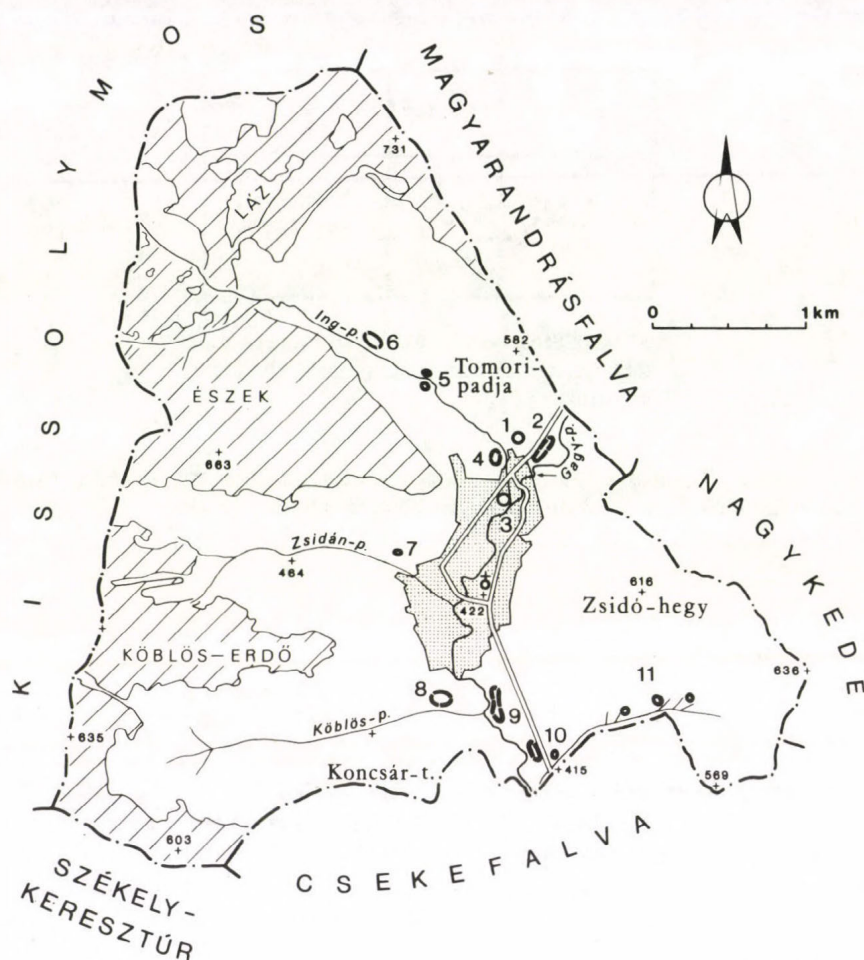
24/3. PATAKKÖZE: ○ Ő, R

Az unitárius templomtól D-re fekvő magas teraszon, a boronált szántásban, 70×50 m-es foltban, paticsdarabokat, köveket és zömmel jellegtelen őskori cserepeket leltünk. Néhány edénytöredék a rézkori Coțofeni-kultúra korából származik. A lelőhely területén több pattintott bazaltszilánk is előkerült. (1985)

— — —

A szakirodalomban Székelyszentmiklós — *Csűrös-dűlő (Tag)* néven ismert lelőhely ma Siménfalva határához tartozik (l. 21/8. lelőhely).

25. SZENTÁBRAHÁM (Avrămești, Hargita megye, 1391,1 ha)

A Gagy-patak mentén fekvő település súlypontja a patak jobb oldalára esik. A völgy lapályát a falu körül szántóföldek foglalják el, a települést K-ról és Ny-ról szegélyező 580—650 m-es dombok oldalán szántók, kaszálók, legelők, kevés szőlő és gyümölcsöskertek terülnek el. A falu Ny-i oldalán a dombokat erdő borítja. Itt, Kis-solymos és Szentábrahám határán a dombok 625—650 m magas fennsíkot alkotnak, melyet *Láznak* hívnak, és elszórtan házak találhatók rajta.

A falu neve először az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben fordul elő. Vyda nevű papja 1333-ban, a két félévi részlet fejében hat szlavón báni dénárt, 1334-ben további három dénárt fizetett: „Vyda sacerdos de Sancto Abraam solvit III. banales antiquos.”¹

A 16. század dereka előttől nincs további adatunk Szentábrahámról. 16—17. századi forrásaink a falut *Zenth Abran*, *Szent Abrany*, *Zentabram* néven említik; a helybeliek ma is a *Szentabrán* névalakot használják.

1566-ban, a János Zsigmond hadában híven szolgált lófők jegyzékében *Zenth Abran* egyetlen személlyel (*Korondij Antal*) szerepel,² 1567-ben viszont, a lófők 25 dénáros adójegyzéke Szentábrahámon 11 portát tüntet fel.³ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adójegyzéke szerint a fejedelem 15, a fiatalfi Geréb Benedek özvegye két egyész jobbágyteleknek megfelelő adót fizetett.⁴ A 16. század végén a lövétei Barcsai Boldizsárné is birtokol egy jobbágyot Szentábrahámon,⁵ 1596-ban Geréb György három, az ugyancsak fiatalfi *Balatffj* János ismeretlen számú jobbággal rendelkezett a faluban.⁶

1627-ben az Udvarhely-széki nemesek *Catalogusa* a szentábrahádi Simon Mihálynét említi.⁷ 1639-ben a hűtlenség miatt nótázott Péchy Simon öt szentábrahádi jobbágyáról maradt adat.⁸

1658-ban hallunk először arról a Jakabházi Pálról, aki a 17. század második felében a falu legjelentősebb személyisége és a templom (25/1. lelőhely) megújításában tevékenyen közreműködő patrónus volt.⁹ Az 1665-ben még csak „nobilis agilis”-ként említett Jakabházi¹⁰ 1679-ben már Udvarhely-szék alkirálybírája,¹¹ aki ezt a tisztséget még 1681-ben is viselte, mint ahogy azt a régi templom kazettás mennyezetének feliratából megtudhatjuk.

1662-ben Apafi Mihály fejedelem szentábrahádi részbirtokot adományozott a sepsiszentgyörgyi Daczó Jánosnak és nejének, Nemes Erzsébetnek.¹² Daczó János itteni birtokáról 1686-ban is hallunk.¹³

1 MonVat I. 115. 133.

2 SzOkl II. 201.

3 Uo. 219.

4 SzOkl IV. 38.

5 SzOkl ú.s. 242, 247, 254 (1591); Uo. II. 319. (1597)

6 SzOkl ú.s. II. 298–300.

7 Jakab—Szádeczky (1901) 354.

8 Kemény gyűjt. TransPoss (Szentábrahám, 1639)

9 SzOkl IV. 291.

10 SzOkl VI. 302.

11 Kemény gyűjt. TransPoss (Szentábrahám, 1679)

12 Uo.

13 SzOkl VI. 402.

25/1. TOMORI-PADJA — TEMPLOMFÖLD: ♂ ♀ Á—Kk □ Kk

A Nagy-patakának Szentábrahámnál kiszélesedő völgyébe, a mai falu É-i végénél, jobb oldalról torkollik az In(g)-patak völgye. Ez a két patak határolja az összefolyásuktól É-ra emelkedő *Tomori-padja* nevű dombot; ennek DDK-re lejtő, temetőnek használt, illetve szőlőtermelésre szolgáló oldalát csak enyhén D-re lejtő terasz tagolja. A ma *Templomföldnek* nevezett, szántott teraszon állt a falu középkori eredetű, 1802-ben lebontott temploma.¹ Orbán Balázs — már csak a helyi hagyományokra támaszkodva — azt jegyezte fel róla, hogy „Ez egyház nagyon szép és régi volt, falait szép fresco-festvények boríták; de romladozott lévén [...] lebontott”.²

Az 1800-as püspöki vizitáció alkalmával a templomról részletes leírás készült, megörökítve a bontás előtti állapotot:

„Vagyon a' Falu felső végén kívül Ing völgye verőfényin a' Templom Fundussa [...] Mely Funduson vagyon minden fedél nélkül lévő és némely részeiben megromladozott kö-kerítés, lévén ebben a' bemenetel dél felől tserép fedél alatt készült 's már meghasadozott kö Tornáczon keresztül, vas sarku és záru bérlett fenyőfa deszka Ajtón; a' Kerítésben pedig az Ekklesiának avatag sendely fedél alatt kívül belől kö lábakkal meg-erössített épült, de mégis sok helylyeken meg-hasadozott 's leomlásra hanyotló Kö Temploma, ennek nap nyugoti végiben hasonló fedelű 's kívülről kölábakkal megerössített Kö Tornyával együtt melynek déli oldalán kívülről egy ovális mezőben ezen írás vagyon: *Renovata est haec Turris Anno 1777*. A leírt Kerítés és Templom között körös körül lévő piacon szép szilvás egy termő almafával együtt találtatik, melynek termése a' Minister Atyafiakat illeti, ha szinte töbnyire a' Templomba előre fel-gyülő Halgatók, és 'a Kerítés terpe Falán akármikor is könnyen bémehetők [!] által, a' termének kevés hasznát vehetikis.

Az irt Templomban pedig annak Nap nyugoti végén a' Torony alatt keresztül Zádokfa deszkából bérlésesen fejes vas szegekkel meg-verve két nagy vas sarkakkal készült erőss Ajtó, melynek belőlről zárója a' kőfalban keresztül tétettetni szokott Gerendátska; Dél felől való oldalán pedig sendely fedél alatt tserefa lábakon alólólól bédesszkázva 's Deszka pádimentummal és fa sarku terpe ajtótskával épült Tornáczon által a' Templom oldalán lévő fenyőfa Deszkából bérléssel jo vas sarkokkal 's zárral és béhúzó karikával készült festetlen Ajtó enged bemenetelt; világosittatván a' Templom négy nagyobb és két kisebb Ablak helylyekkel, mellyek közül a' két kisebbben és egyik nagyobbikban semmi Ablak nintsen; a' más háromban pedig ónozással készült üveg Ablakok vagynak, és ezeken kívülről farosstellyok óltalmúl szolgálók.

A' Templomnak Piattza és a' székek között lévő Ösvényeisi fenyőfa Deszkával lévén pandimentumoztatva [!], és a' Torony felől való nagyobb s tágasabb része duplás párkányozással quadrát táblákra Kotzkáson osztott küllömbkülönbféle festékekkel ékesített virágokkal és a' táblák szegleteiken duplás gombozással fenyőfa Deszkából készült Menyezettel Diszeskedik, mely táblák közül a középső sorban középsőben lévő hármak[na]k egyikén ezen írás: *Renovatum a Civibus hujus Ecclesiae bene meritis 1681*; az a' mellett levő pedig egy kardot tartó fél kéz tziemer körül ezek: *Paulus Jakabházi Sedis Siculicalis Udvarhely Vice Judex Regius*; és az harmadikon ezek: *Regnante Illustrissimo ac Celsissimo P. Michaele Apafio Dei Gratia Transylvaniae Principe, Hungariae Domino et Siculorum Comite* olvastatnak. A' Templom kisebb és keskenyebb része pedig, mely napkelet felől való végiben esik, kö börtözzattal vagyon, választatván meg ezen rész a' nagyobbtól köből rakott egész árkussal, melynek északi allya mellett vagyon fenyő deszkával béborított tserefa allyon ugyan fenyő deszkából felette vagon [!] függő Kárpitjával együtt festékesen készült prédikáló szék, lévén ennek három lépés grádits külső oldalais ugyan fenyő festetlen Deszkából készülve. Mely Prédikáló szék felső kerületén kívülről ezek olvastatnak: *Hoc opus fieri fecit Genorosa Do[mi]na Anna Török, Consors Gerenro[si] Do[mi]ni Pauli Jakabházi, a' felette lévő Korona ugyan külső kerületin pedig ezek irattak: *Erectum est per Generosam Dominam Annam Török Conjugem Genero[si] Domi[ni] Pauli Jakabházi ad gloriam unius solius Dei ac Filii ejus Iesu Christi.**

Mely Prédikáló szék előtt áll egészszen fenyő Deszkából fejéren vagyis festék nélkül készült kerek Asztalotska, 's ehez közel különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából négy szegeletű pulpitus, lévén ennek négy szegű pyramisu tetején hosszu száron álló fából ki metzett tsillagzat és a' könyveket tartó párkányozatja előtt körül környül ezen írás: *In laudem unius veri Dei et Filii ejus Jesu Christi Curavit fieri hoc OPVS REC[or] HVIVS Ec[c]LE[SI]AE G.T.* Ezekon pedig előtt más rendben: *Anno Domi[ni] 1682 DIE 29 IVNY.*

A' Templombéli székek mind a' két Nemnek szolgálók festetlen fenyő Deszkából tserefa talpakra épültek, mellyeknek egyikén, mely a' Pulpitus mellett vagyon elülről ezek olvastatnak: *Ezen székeket tsinálták Énlaki Asztalos Tóth Gergely és Bíró József az Lörintzi Sámuel Uram Curatorságában és a' Nagy Ferentz Sz. Egyház fiaságában az Anno 1778^{dik}.* Mellyeken kívül vagynak még négy Kárpitoson készült székek, az egyik mely a' Papi Szék, festetlen fenyő Deszkából; a' más három az oldalfélt való ajtón belől egy más rendiben zádočka Deszkából festékes virágzással a' Nemesi Rend számára készítettett, lévén ezek közül azon, mely az Ajtóhoz közelebből vagyon a' Kárpitján ugyan ezen írás: *Szent Ur Isten ez álló helyre építettet ezt a' széket Te Sz. Igédnek halgatására tanulására. Adj Ur Isten Sz. Lelket, erőt, sz. porontsolatidnak tartására maradványról maradvánra le. Francisci Pálphi.* Az kárpit alatt pedig: *Asztalos Mihály Musnai tsinálta ezt a' széket.* És megint alább: *1637 Die 18. Mensis Julii.* Ugyan ezen Széknek az Ajtó felől való oldalán ezek olvastatnak: *Exist[ente] Rectore Gre[gorie] L. sz. Ab.* A' Közepső szék kárpitján pedig: *1631.* és a harmadikon az ülés felett ezek: *1614. Transit honor, transit fortuna, pecunia transit Mente Deo similis corpore transit homo.*

Végezetre a' Templom Nap Nyugoti végiben tserefa lábakra párkányozással táblákra osztott 's különböző festékekkel virágzott fenyő Deszkából készült kar vagyon, melynek tserefa Gráditsais kívülről hasonlólág Deszkázattott, lévén az abban való ülésre szolgáló egy pár tserefából és a' más szék fenyő Deszkából készítve, mely Karból a Toronyba szolgáló bejárás egy ablak forma lyukon vagyon.”³

A leírásból torony — hajó — szentély tagolású, keletelt, felmenő falaiban is középkori templom képe bontakozik ki, melyet kőből rakott cinteremfal övezett. Ennek D-i oldalán portikussal védett bejárat volt. Az épületbe Ny-ról (a torony alól) és D-ről nyílt bejárat. Az említett hat ablak közül a két kisebb a szentélyt (nyilván K-ről és D-ről), a négy nagyobb a hajót világította meg. Ez utóbbiak közül (legalább) az egyik a hajó É-i falát törhette át, és a templom valamelyik későbbi javítása során létesülhetett. A templomnak karzata is volt, amint az a leírásból kiderül: a toronyba vezető, minden bizonnyal középkori ajtó ugyanis a karzat magasságában nyílt.

A templom első és egyetlen középkori említését a már idézett 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben találjuk. Következő adataink már 18. századiak. Ez utóbbi forrásokból, valamint a fent idézett leírásból a templom két nagyobb renoválásáról értesülünk.

1681–1682-ben a templom belső berendezését újíttották meg, a templomhajót kazettás mennyezettel fedték, a diadalív É-i fala mellé fa szószéket, eléje ugyancsak festett, feliratos felolvasó-pulpitust állítottak, és valószínűleg ekkor épült újra a hajó nyugati végében álló karzat is.

Egy évszázad múlva, 1775–1781 között már nagyobb munkákról szólnak adataink. Az egyházi számadások szerint 1775-ben „A' Czintermen dolgozott Kőmiveseknek sendellyért a' Templomra”, ezen kívül „A cserép tsinálónak Czinterem fedélre [...] Czinterem építésére” fizettek. 1776-ban mészért és kőműveseknek, továbbá zsindeleyszégért a zsindeleyezőnek adtak pénzt, 1781-ben pedig ismét zsindeleyért fizettek.⁴ E munkák során megjavították a tornyot, melyet a templommal együtt zsindeleyel fedtek be, új padokat készítettek, és feltehetően ezzel egyidőben a templom padlóját a padok között fenyődeszkákkal burkolták.

A renoválás nem bizonyult tartósnak, vagy esetleg a templomra csúszó domb tett kárt az épületben: 1800-ban a megrepedezett falú épület már összeomlással fenyegetett. Ezért került sor két év múlva lebontására. Kazettás mennyezetét teljesen átfestve a mai templom mennyezetébe építették be, és felhasználták a padok talpgerendáit, illetve a karzat faoszlopait is. Az épület falában azonban nem találtunk másodlagosan beépített faragott követ. A templom régi klenódiumai (egy 17. századi, aranyozott ezüst pohár kivételével) nem maradtak ránk. Egy középkori harang azonban átvészelte a századok és az első világháború pusztításait.

Az 1800-as vizitáció leírása azt sejteti, hogy a templomnak két középkori harangja volt. A felirat nélküli kisebbiket valószínűleg már századunk elején újraöntötték. A nagyobbikat az első világháború alatt elrekkvirálták, és a budapesti Weiss Manfréd lőszergyárba vitték. Onnan azonban a MOB közbenjárására több erdélyi társával együtt az MNM haranggyűjteményébe került.⁵

A harang teteje enyhén boltozatos, eredeti koronájából csak a középső függesztdkarika csonkja maradt meg. A korona akkor sérült meg, amikor a harangot a toronyból levették. A harang vállán két sodronyfonatos borda között, 4,4 cm széles sávban majuszkulás felirat fut körbe, melynek szavait görögkereszt alakú tagoló jelek választják el egymástól: *O REX + GLORIE + VENI + CUM + PACE.* Alsó átmérője 61 cm, felső átmérője 32,5 cm, magassága a koronáig: 53,5 cm, teljes magassága kb. 69 cm. Súlya 115 kg. Korát Patay Pál a 14–15. századra tette, a magunk részéről — hasonló erdélyi darabok ismeretében — a 14. század második felére keltezzük.

1980-ban a harangnak újabb darabjai váltak ismertté. Szikszai Jenő, akkor 84 éves szentábrahámi lakos, megőrizte az 1916-ban széttört harangkorona két összeillő darabját, valamint a harang nyelvét, és az SzkVM-nek ajánlkozta őket.

1979 és 1985 közötti terepbejárásaink során a *Templomföldön*, a fent ismertetett templom felszántott helyén, lebontott kőépületre utaló, nagy, köves, habarcsos foltot láttunk, melyben középkori tégl- és tetőcserép-darabokat, továbbá falfestmény-töredékeket találtunk. A terasz peremén szántással megbolygatott embercsontok hevertek. 1985–1987-ben itt — gyűjtőterületünk egyetlen, zavartalanul kutatható középkori templomhelyén — régészeti ásatást végeztünk (Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila).

A lelőhely a templom lebontása óta is lassan D felé csúszik. Altalaja barnássárga, kissé homokos agyag, mely 1,60–1,70 m mélyen fokozatosan homokos agyagba, majd sárga, könnyen ásható homokba megy át; ezt csak ritkán szakítják meg vékony, kékeszürke agyagrétegek.

Az ásatás során teljes egészében feltártuk az 1800-as leírásból megismert templomot. (81–82. t.) A falakat 23–40 cm vastag, szántott, kövekkel, tégladarabokkal kevert földréteg borította, mely a kissé lejtős terasz D-i szélé felé fokozatosan elvékonyodott. Közvetlenül ez alatt az elbontott falak maradványai lappangtak, melyeknek tetejét — különösen a templom D-i térfelén — az eke rendszeresen megsértette. A legkésőbbi — 18. századi — padlószinthez képest a templom É-i oldalán mintegy 40 cm magasságban megmaradtak a helyenként még vakolat-tal borított felmenő falak, a D-i oldalon viszont eddig a padlószintig teljesen visszabontották őket.

A templom belsejét D felé vékonyodó, sok kőből, habarcsból és téglából álló bontási omladék töltötte ki. Az omladékrétegben talált, leggyakrabban használt téglamérete: $21,5 \times 15$ – $15,5 \times 4$ cm; további téglaméretek: $26,5 \times 14 \times 5,1$ cm, valamint $23,5$ – 24×12 – $12,5 \times 4$ – $4,6$ cm. A hajó DNY-i sarkában 18. századnak becsült tetőcserép-halomra bukkantunk. Az omladékban ezen kívül még stukkódarabokat, újkori edénytöredékeket és egy díszített bronzlemezzel borított cseréppipát találtunk.

A templom belsejének feltárásakor kiderült, hogy az 1802-ben lebontott, több periódusú templom⁶ alatt egy korábbi, kis méretű templom alapjai rejtőzködtek a földben, s ezek Szentábrahám legkorábbi kőtemploma maradványainak bizonyultak.

I. Az első kőtemplom hajóból és félköríves szentélyből állt. Az épület felmenő falaiból rendkívül kevés maradt meg, a templom alaprajzát csupán az alattuk feltárt, erdélyi viszonylatban szokatlan, döngölt agyagalapozásból lehetett kihámozni. Az alapozási árok kissé szabálytalanul kitűzött, 0,90–1,40 m széles, helyenként függőleges falú, máshol (pl. a hajó NY-i oldalán) az alja felé feltűnően szűkülő, a sarkoknál ívesen forduló árok volt, a mai felszín alatt 2,04–2,20 m mélyen jelentkező lapos alját szintén elég egyenetlenül ásták ki. Az árok alsó régiójában az agyagos altalaj már homokossá válik, és valószínűleg ez a tény magyarázza a homokos, laza talajú vidékekre jellemző, sajátos alapozási technikát is. Az alapozási árkot rétegesen erősen ledöngölt agyag töltötte ki. A 4–9 cm vastag rétegek színe eltért egymástól: a sárga, sárga foltokkal tarkított fekete, illetve sárgásbarna rétegeket narancsos, rozsdaszín sávok választottak el egymástól. A hajó NY-i falának alapozásakor az árokba visszatöltött legalsó, 25 cm vastag agyagréteget csak gyengén döngölték le. Ez a barnásfekete foltokkal kevert sötétsárga, homokos agyagból álló sáv nem is volt réteges szerkezetű.

A szentély alapozása megegyezett a hajóéval, itt azonban az alapozási árkot sekélyebbre, a mai talajfelszíntől mért 1,78 m-re ásták. A szentélyfal sekélyebb alapozása arra utal, hogy a hajóénál alacsonyabb szentélyfalakra nem terveztek boltozatot. A templom minden bizonnyal síkfedésű volt. Az alapozás agyagrétegeiből semmiféle régészeti lelet nem került elő, sőt ezekben kő- vagy tégladarabok sem voltak. Az alapozási árokba mintegy 1,30 m vastagon visszadöngölt agyagtömeg felszínére habarcs nélkül nagyobb méretű gömbköveket, a hajó DNY-i sarkába egy hatalmas, $1,38 \times 0,43$ m-es kőhasábot helyeztek. Ezekre a kövekre építették a habarcsba rakott felmenő falat úgy, hogy a gömbkövek részben kinyúltak alóla. A templom alapozását később át- meg átvágó sírok bolygatása miatt a kőfalból csak kis szakaszok maradtak ránk, a DNY-i hajósarok környékén és a NY-i hajófalnál, ezért a felmenő fal vastagságát nem tudtuk megállapítani. A fal külső síkja, az in situ megmaradt néhány kő alapján, sima oldalával kifelé fordított, kváderszerűen rakott, megválogatott homokkődarabokból készült, míg a falmag lényegesen apróbb homokkődarabokból állt. A köveket sárgás, málékony, nagyszemű homokkal kevert, gyenge megtartású habarcs fogta össze.

A kis templom műrészelei (bélletes kapu, lábazat stb.) nem faragott kövekből, hanem idomtégglákból készültek. E téglák nagy többségét másodlagosan felhasználva a következő építési periódusban felhúzott patkóíves szentély beomlott téglaboltozatában találtuk. Az idomtégglák öt típusát különítettük el:

a) Falazótéglából kifaragott, *hengertagos* idomtégla különböző méreteken (29,2×14,2×5 cm, 31,5×15,5×5 cm, 31,1×13,5×5 cm). A feltehetően kapukerethez készült téglák hengertagos oldalát igen gyakran a felülethez alkalmazkodó, meszelt vakolatréteg borította. (38. t. 3.)

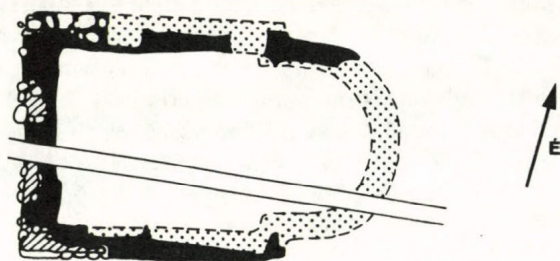
b) Két téglatöredék, egyik sarkuk helyén *négyzet* vagy *negyedkör* alakú kivágással (14×5,5 cm).

c) Néhány *körgyűrűszegmens* alakúra faragott téglák, oszlop vagy féloszlop felépítéséhez, 31,2×14,4×5 cm-es méretben. (38. t. 7.)

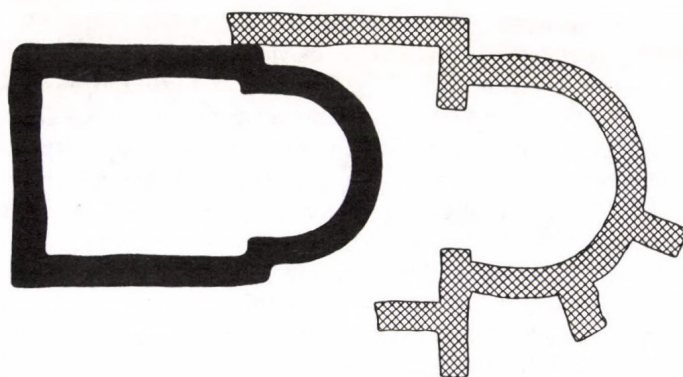
d) Egyik vagy két szomszédos oldalán *legömbölyített* élű téglák viszonylag nagyobb mennyiségben (31×13,7–13,9×5,1–5,5 cm). (38. t. 6.)

e) Egyik hosszú oldaluk ferde lefaragásával élszedetté alakított téglák (31,1×13,7—14,5×5—5,4 cm). (38. t. 2.)

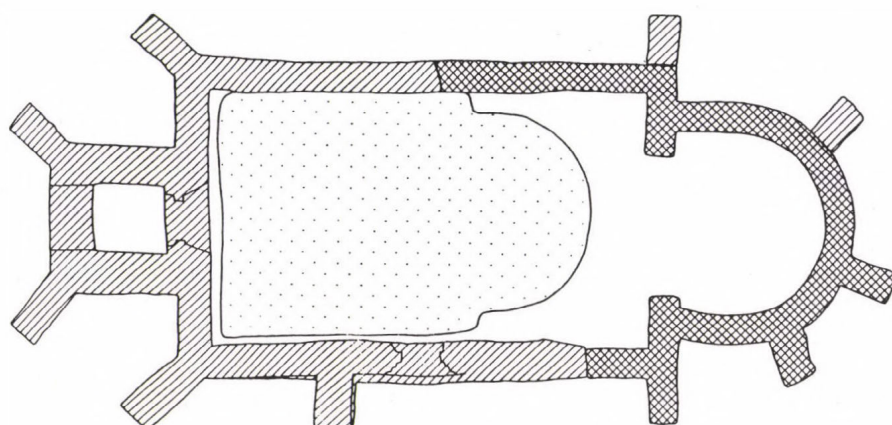
A későbbi építkezések, valamint a kibővített templom belsejébe átsó, az első kőtemplom alapozásánál mélyebb sírok jelentősen megrongálták az alapokat, így az apsis záródása is megsemmisült, formáját — megközelítő pontossággal — a szentély alapfalának megmaradt kis ívrészlete alapján szerkesztettük meg. Az épület teljes külső hossza számításaink szerint 11,6 m, a csaknem négyzet alaprajzú, kis hajó belvilága pedig 6,5×5,8 m (37,7 m²) volt. Ásatásunk során az épület padlójának még kis részletére sem sikerült rábukkanni, és nem találtunk olyan sírt sem, melyet bizonyíthatóan még az első kőtemplom belsejébe ástak volna (esetleg a 64. sír lehetett ilyen), mi több, a templom körüli temető sírjai 1,20—5 m-nél jobban nem közelítik meg a döngölt agyagalapozást.

1. periódus

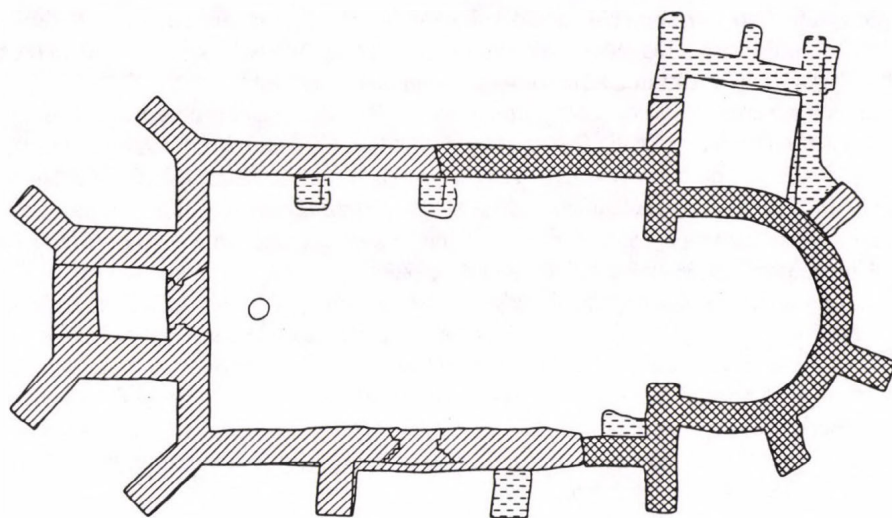
2a. periódus

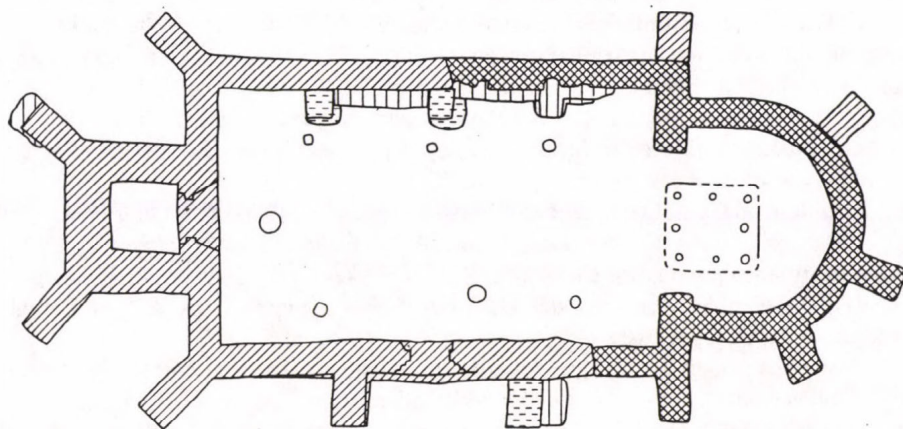
2b. periódus

0 5 10 m

32. kép: Szentábrahám — Templomföld, 25/1. sz. lelőhely. A középkori templom építési periódusai I.

3. periódus

4. periódus

0 5 10 m

33. kép: Szentábrahám — Templomföld, 25/1. sz. lelőhely. A középkori templom építési periódusai II.

A templom (ante quem) datálását azok a sírok teszik lehetővé, melyeket a második építési szakasz (2/a. periódus) patkóíves szentélye és a hajó fala vágott el, tehát a korábbi templom temetőjéhez tartoztak. Ezek a korai, meglehetősen sekélyre ásott sírok az 1. templom K-i és DK-i oldalán, É—D irányú sorokba rendeződve kerültek elő. Közülük a legfontosabb a 18. sír, ahol a második szentély falával elvágott csontváz szájában egy 12. századi, felirat nélküli dénár (CNH I. 137.) került elő. A sírföldben apró, égett agyagrögöcskéket észleltünk, ami — figyelembe véve, hogy a templom és a temető alatt, illetve mellett, semmiféle korábbi telepjelenséget nem találtunk — arra utal, hogy az a sír nem a templom legkorábbi szakaszában, hanem már egy égés után került a földbe. A 12. sírt szintén egy 12. századi, felirat nélküli obulus (CNH I. 145.) datálja. Ez a sír egy É—D-i sírsor É-i vége felé került elő, tehát szintén feltehető róla, hogy nem tartozik a legelső temetkezések közé.

A 2. építési periódus kezdete — mint látni fogjuk — a 13. század vége felé, vagy a 1300 körüli évekre tehető. Ekkorra, az elvágott sírok tanúsága szerint, az 1. templom körüli temető már többretegűvé vált. Kronológiai szempontból figyelemre méltó a 17., S-végű hajkarikával eltemetett halott, akinek sírja a 8., sajnos melléklet nélküli, temetkezést bolygatta meg. A 108—105—107. sírsorozat utolsó sírjában, a sírföldben IV. Béla (1235—1270) tatárjárás előtti brakteátája került elő; maga a sírföld az 1. templom temetőjére jellemző, apró, égett agyagrögök-

kel kevert, agyagos föld volt, melyben — annak ellenére, hogy a 2. szentély fala mellett került elő — még nem mutatható ki a 2/a. építési periódus jellegzetes habarcsa. A leglátványosabb egymásra temetkezést a 2. periódus hajójának DK-i sarkában találtuk: itt a késő románkori templomfalak a 173—175—174—172—164., egymásra, illetve egymásba temetett sírok sorozatát bolygatták meg. A 173. sírban egy kis méretű, a 11—12. századra keltezhető, S-végű hajkarikát találtunk. A fenti sírsorozat egyértelműen arra utal, hogy a temetkezések már a 12. század dereka előtt megkezdődtek (még akkor is, ha a 175—174. sírban szándékosan egymás fölé temetett, tehát viszonylag rövid időn belül földbe került családtagok feküdtek), így *Szentábrahám első templomát* óvatosan a 12. század elejére keltezzük, nyitva hagyva a kérdést, hogy a legelső templom valóban a szóban forgó kőtemplom lehetett, vagy pedig ezt megelőzte egy, ennek a helyén emelt faépület.

Maga a kőtemplom a 13. század folyamán is használatban volt (1. 107. sír). Körülötte az idők folyamán fekete, sok szénrögöt, apró vörös agyagtapasztás-darabokat, pelyvás téglatöredékeket, habarcsdarabokat, embercsontokat és Árpád-kori (zömmel 13. századi) cserepeket tartalmazó földréteg rakódott le, melyet a hajó DNy-i sarkánál fedett a 2/b. periódusnak a földfelszínre kifolyt habarcsa. A földréteg felső felében talált rendkívül sok égésnyom és az ugyanitt jelentkező, számos 13. századi cserép arra utal, hogy az épület a 13. században (még egyszer) leégett. Mivel az égésnyomok nem alkottak határozottan elkülönülő réteget a templom körül lerakódott föld felszínén, hanem belemosódtak annak felső rétegébe, feltételezzük, hogy az égést csupán javítás, és nem közvetlenül a 2. építési periódus követte.

2. Az idővel szűknek bizonyult kis templomot úgy bővítették ki, hogy az új épület hajójával körbefogták a régi templomot. Az új templom belvilága a réginek a kétszerese lett. Építése két külön, jól elhatárolható szakaszban történt, úgy, hogy a két fázis között valószínűleg több év vagy évtized eltolódás van.

2/a. A templombővítés egy új, támpillérekkel megtámasztott, patkóalakú szentély és a régi templomhoz K-ről csatlakozó, DK-i sarkán támpilléres, a réginél szélesebb hajószakasz megépítésével kezdődött. Az új hajószakasz É-i falának építését a régi hajó ÉK-i sarkánál — időlegesen — úgy hagyták abba, hogy a folytatást meg sem alapozták. A D-i hajófal ebben a periódusban nem érte el a régi hajó DK-i sarkát; az új hajófal Ny-i vége és a régi szentély D-i fala között mintegy 2,2 m-es nyílás maradt, ahol az új falakkal körükerített, valószínűleg egyelőre anyagtárolásra használt területre beléphettek. Az új hajó elkészült hosszfal-részleteinek tájolása megegyezik a régi templomával (51 vonás a 64 vonásos tájolón).

A korábbi templomnál tágasabb, új hajórész belső szélessége 8,40 m, a szentély hossza (a diadalívvel) 5,70 m, szélessége 5,90 m volt. A 96—105 cm vastag falak külső és belső oldalát az In(g) völgyében (is) gyűjthető, elhasogatott, vagy megmunkálatlan gömbkövekből rakták, többé kevésbé szabályos falsíkokat építve, belsejüket pedig apró kődarabokkal, gömbkövekkel töltötték ki. A falazóanyagot kissé téglaporos, aprószemű kavicssal kevert, nagy mésztartalmú habarcs fogta össze.

A falakat a homokos altalajt borító agyagrétegbe alapozták, sekélyebben, mint a korábbi templom falait. Az alap zömmel gömbkövekből áll. Itt — a felmenő falakkal ellentétben — kevés gondot fordítottak arra, hogy a falsíkot elhasított, sima felülettel is rendelkező kövekből szabályosra alakítsák. A kövek között nem tölti ki egyenletesen a habarcs, ezek az alapfalak mégis valamivel gondosabban rakottak, mint a 2/b. periódusé. Az alapozás alját 1,05—1,18 m mélyen értük el. A szentély, illetve a hajófallal kötésben lévő támpillérek alapozása ennél lényegesen sekélyebb volt: a szentély K-ről támasztó pillér alapozásának alja 53 cm mélyen, a DK-i szentélypilléré 83 cm mélyen, a hajó DK-i sarkán álló pilléré 90 cm mélyen került elő.

Az épület belsejében — akárcsak az előző templom esetében — korabeli padlószintet nem sikerült megfigyelni.

Az új szentély és hajószakasz (2/a. periódus) építési idejét csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Az első templom temetőjéhez tartozó, már említett 107. sírban IV. Béla tatárjárás előtti brakteatáját (CNH I. 280.) találtuk, ami azt jelenti, hogy az építkezésre biztosan a tatárjárás után került sor. A támpilléres építményt azonban — analógiái alapján — nem közvetlenül a tatárjárás utánra, hanem a 13. század végére, esetleg a 14. század elejére keltezzük.

2/b. Az új K-i hajórész folytatásába eső hajóbővítést és az első kőtemplom elbontását a fenti időpontnál valamivel később, egy külön szakaszban valósították meg. A templom ezzel az építkezéssel nyerte el az 1800-as leírásból megismert formáját. Az új templomhajó teljes belső hossza 14,40 m lett.

A támpillérekkel megerősített új hajószakasz Ny-i homlokzata elé 4,90×3,90 m-es alapterületű (belvilág: 2,46×2,10 m) torony épült, ÉNy-i és DNy-i sarkán átlós állású sarokpillérekkel. Ugyanekkor — nyilván összefüggésben a szentély beboltozásával — a hajó ÉK-i sarkához és a szentély ÉK-i oldalához egy-egy utólag épített támpillért állítottak. Ezek alapozása — a 2/a. periódus pilléreihez hasonlóan — sekélyebb a hajó-, illetve szentélyfalnál (a hajó ÉK-i sarkán lévő pillérnél az alapozás alja 82 cm mélyen került elő).

Az új templom Ny-i, immár egyértelműen gótikus jellegű része 1—1,09 m vastag falainak anyaga eltér a 2/a. periódusban készült épületrészekétől; ezekhez a helyi gömbkövek mellett barnászörös, lyukacsos szerkezetű vas-

salakdarabokat is felhasználtak, melyek — a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem Kőzettani Tanszékén végzett elemzés szerint — lövétei típusú, sziderites vasérc feldolgozásakor keletkeztek.

A hajó ÉNy-i támpillére és a torony É-i fala között kutatóknak mélyítettünk az esetleges alapozásbeli falelválások és az alapozás technikájának kiderítésére. Megállapítottuk, hogy a hajó Ny-i fala kötésben van az ÉNy-i támpillérrel és a torony É-i falával egyaránt. Eltérést csak az alapozás technikájában és mélységében figyelhattunk meg: a hajó alapfalait az alapozási árokba lazán bedobált, kevés habarccsal kötött, nagyméretű gömbkövekből, illetve salakdarabokból úgy rakták, hogy a kövek (átm.: 50–70 cm) között számos, habarccsal ki nem töltött üreg maradt. A gyenge minőségű alapfalat az árok aljáig tartó függőleges repedés (nem falelválás) tagolta; az 1800-as templomleírásban szereplő nagy repedések (ilyeneket figyeltünk meg a torony É-i és D-i falán, a hajó D-i falán és a DK-i támpilléren) talán a viszonylag felületes alapozással is összefüggenek. A támpillérek és a torony alapozása valamivel jobb minőségű: a falakat hasított kövekből gondosabban rakták (7–14 cm vastagra hasogatott gömbkövek), észrevehetően több habarcs hozzáadásával. A mai földfelszíntől mérve a hajó és az ÉNy-i hajótámpillér alapozásának alja 1,66–1,70 m, a toronyé 1,80 m mélyen került elő. Az egykori földfelszínre kifolyt habarcsréteg alapján megállapítható, hogy a korabeli földfelszínhez képest a hajó alapozása mindössze 62–65 cm, a toronyé 75 cm volt.

Az új templom hajójába Ny-ról (a torony alatt) és a D-i oldalról nyílt bejárat. Mindkét helyen megtaláltuk az eredeti küszöbköveket, a faragott keretköveknek azonban csak a lenyomata maradt meg a falon. A Ny-i bejárat eredeti gótikus küszöbét a mai földfelszíntől mérve 83 cm mélyen értük el. Ugyanakkor a toronynak ezen az oldalán a gótikus építési réteg felülete 50 cm mélyen (alja 63 cm mélyen) húzódik, ami azt jelenti, hogy a templom belső terét az építők enyhén a földbe süllyesztették. A templomba a torony alatt így kissé lejtős bejárat vezetett. A torony előtt azonban — az erózió és az elszórt javítási törmelékréteg miatt — további földrétegek rakódtak le, amiért a toronyaljba nyíló bejárat küszöbszintjét emelni kellett (a mai földfelszínről mérve –30 cm), s emiatt a templomba vezető bejárat még lejtősebbé vált, annak ellenére, hogy a toronyaljból a hajóba nyíló templomkapu küszöbét 17 cm-rel emelték. A két küszöb közötti szintkülönbséget habarcsba rakott, törött, hódfarkú cserepekkel és apró kövekkel töltötték ki. Ezek az — egyébként makkos felerősítésű — tetőcserepek későbbinek tűnnek a torony előtt talált gótikus tetőcserepeknél; a legkésőbbi küszöb valószínűleg a 18. századi toronyjavításkor vagy nem sokkal korábban (17–18. század) készült.

A toronyalj legkésőbbi járószintje alatt 1–2 cm-rel, foltokban 2,5–3 cm vastag átégett, paticsos, szenes réteget figyeltünk meg.

A Ny-i bejárat nyílásának széleit a faragott kőkeret mögött 30×14×5 cm-es téglából rakták ki. A szárköveket nem találtuk meg, mivel ezeket a bontás során kifeszítették helyükről. A kapu nyílása befelé tágult, rajta kétszeres, meszelt vakolatréteget figyeltünk meg. É-i oldalfalában, 16 cm-rel az 1802-es járószint felett, a templom leírásában is szereplő tológerenda 17 cm széles fészket tisztítottuk ki. A kapunyílásban sok, a bontáskor a padlóra zuhant középkori téglát találtunk (30–31×13,5–14,2×4,5–5,4 cm), melyek minden bizonnyal a bejárat (belül szegmentíves?) záradékából származnak. A D-i bejárat térségében is feltűnően sok téglavolt (31,3×14,4–15×5,2 cm) a bontási omladékrétegben.

Az új templom elkészülte után a szentélyt téglaboltozattal fedték be, mely épen maradt az épület 1802-es elbontásáig. Ekkor beomlasztották, de a szentélybe hullt téglatömeg jelentős részét nem vitték el. A szentélyboltozatot téglából és kisebb lapos kövekből rakták. A szentély közepére hullott nagy boltozatombben a téglák eredeti helyükön, habarcsba ágyazottan feküdtek, így megfigyelhettük, hogy a boltozatban a téglákat a rövid élükre állították, lapjuk pedig a templom főtengelyével megközelítően párhuzamos volt; a 30,5–32×13,7–14×4,8–5,3 cm-es boltozótéglákon kívül sok másodlagosan felhasznált, általában törött idomtéglat és egy, a boltozat habarcsába ragadt, bekarcolt vonallal díszített, 13–14. századi cserepet is találtunk.

A szentélyrész kibontásakor kiástuk a diadalív É-i gyámfalának egy lezuhant darabját is, mely nagy lapos kövekből és néhány téglából (31×13,5–14,1×5–5,3 cm) állt. A faldarab szentély felőli oldalát falfestmény borította. A diadalív téglából készült; a 30–31×13,8–14×4,8–5 és 32×14,5×5 cm-es téglákat a fal síkjára merőlegesen, hosszú élükre, két sorban rakták.

Ásatásunk során nem került elő arra utaló nyom, hogy a hajót valaha is boltozat fedte volna.

A templomhajóban átlósan rakott középkori téglapadló foltokban megmaradt részleteire bukkantunk; a 21×15–16×4 cm-es téglákat (38. t. 9–10.) habarcs nélkül rakták össze. A hajó közepe felé lejtő padlót számos későbbi sír törte át. Fölöttük a temetés után helyreállították ugyan a padlót, de a téglák a sírgödör fölött rendszeresen beroskadtak. Az így keletkezett mélyedéseket idővel kövekkel és agyagos földdel töltötték ki. A sírokat azonban nemcsak a besüppedt padló árulja el. Helyükön a padlót valamivel lazábban, gondatlanabban állították helyre, sőt — valószínűleg már egy későbbi periódusban — a téglák eredeti rakási módjára sem voltak tekintettel, és ezeket a sír és a hajó hossztengeleyével párhuzamosan helyezték vissza. A padlót 3–10 cm vastag, barna, keményre taposott, vékony sárga csíkokkal tagolt, agyagos földréteg borította, mely foltokban égésnyomokat tartalmazott.

A téglapadlót áttörő 65. sírban Zsigmond király 1389—1427 között vert obulusa került elő. A temetkezés előtt a lazán visszarakott téglák nem igazodtak az eredeti átlós mintához, a sírt tehát nem közvetlenül a padló elkészülte után ásták; ennek alapján a téglapadlót a 14. századra keltezzük. Mindez a 2/b. építési periódus ante quem keltezését is jelenti. Ez utóbbit azonban a 14. század végénél korábbi időpontra valószínűsíti az a körülmény, hogy a padló nem közvetlenül az új templomhajó elkészülte után létesült. A hajó DNy-i sarkában, a bolygatatlan téglapadló fölt alatt és az 1. templom visszabontott fala fölött 20—32 cm vastag habarcs- és téglatörmelék-reteget találtunk. A 2/b. periódusra jellemző habarcs- és tégladarabok arra utalnak, hogy a hajó elkészülte és a padló lerakása között még valamilyen építkezés vagy javítás történt.

A 2/b. periódus 14. századi datálását tovább finomítja egy Nagy Lajos (1342—1382) kori ezüst dénár is (CNH II. 94B.), mely a DNy-i hajósarok közelében, az 1. templom alapozása fölött került elő. A század első felére, derekára utal két olyan sír is, melyet már az új szentélybe vágtak. A 10. sír fenekén Károly Róbert (1308—1342) dénára feküdt, a 159. sír földjében pedig egy Károly Róbert vagy Nagy Lajos kori érmet találtunk (CNH II. 41. vagy CNH II. 79.)

3. A középkori templom legkésőbbi része a *sekrestye*, melynek helyét belevágták a lejtős domboldalba. E földmunka során megbolygatták az itt talált, legmagasabban fekvő sírokat. A vízszintesre alakított területen húzták fel a 3,95—4×3,42—3,47 m-es belméretű sekrestyét, melynek falai nekiépültek a hajó, illetve a szentély ÉK-i támpilléreinek. Az épületet meglehetősen sekélyre alapozták: a sekrestye É-i fala alatt 21 cm, a K-i sekrestyefal alatt pedig 20—32 cm vastag alapozást találtunk. Az alapfalak zömmel hasogatott homokkőlapokból, illetve néhány nagyobb megmunkálatlan homokkődarabból készültek, a felmenő falaknál kevésbé gondosan. A 70—80 cm vastag, 20—74 cm magasan álló felmenő falak falazóanyaga a gótikus templomfalakénál kisebb és vékonyabb (3—12 cm) kő — ugyancsak felhasogatott gömbkő —, erősen homokos habarcsa azonban határozottan eltér a korábbiakétól. A fal belső, helyenként sárgásfehér, meszelt vakolattal borított síkja igen gondosan, É-i külső felülete viszont meglehetősen gondatlanul rakott. Az eltérés oka, hogy a fal külső síkja nem szabadon állt, hanem a domboldalba vágott kis plató É-i földfalához támaszkodott egy bizonyos magasságig. Az É-i sekrestyefalat kívül három, vele kötésben lévő támpillér erősíti. A sekrestye K-i oldalán az alapozás és a felmenő fal nyomvonalának szembetűnő eltérése kisebb tervváltoztatásról árulkodik, melynek révén a K-i sekrestyefalat az eredetileg tervezettnél erősebben építették a szentély ÉK-i támpillérehez. E módosítás következtében a sekrestye ÉK-i sarokpillérének felmenő fala nagyobbbrészt mér az alapozás mellé és csak kisebb részben fölé épült.

A sekrestye belsejét lapos kövekből és feltűnően homokos habarcsból álló omladékréteg töltötte ki, melyből vegyesen késő középkori és 18. századnak tűnő tetőcserépdarabok és egy üvegpalack peremtöredéke került elő.

A sekrestye legfelső járószintje 63—65 cm mélyen jelentkezett; É—D irányú, elkorhadtt farostokat (deszkapadló!) és egy 21,5×15,5×4,4 cm-es téglát találtunk rajta. A legkésőbbi járószint egy 4—5 cm vastag, feketésbarna, kevés apró épülettörmelékkel kevert földréteg felszíne. E réteg alatt 1,5—2 cm vastag, meszes réteg húzódik, mely a középkori járószintet fedi. Ez utóbbin egy, a 15. század második felére, végére keltezhető edénytöredéket találtunk.

Közvetlenül a legalsó padlószint alatt (–70 cm) két tűzhely átégett foltjára akadunk, a nagyobbikon kis, 15. századi cserepeket találtunk. Minden bizonnyal a sekrestyét építő munkások tűzhelyei.

Építkezéssel függ össze az a cölöplyuk is, mely a sekrestye belsejében, a 148. sírtól D-re került elő. A merdek falú, ívelt aljú gödör későbbi az itt feltárt síroknál, azokat meg is bolygatta. Az alja a mai földfelszíntől mérve 1,40 m mélyen került elő. Betöltésében fehérre meszelt vakolatdarabok és mésznyomos kövek voltak.

A sekrestyébe, annak felépítése után, nem temetkeztek.

A szentély É-i, a legkésőbbi padlószint fölé 10—15 cm magasan emelkedő falmaradványán nem sikerült a sekrestyeajtó helyét megtalálni, ami azt jelenti, hogy annak küszöbszintje a ránc maradt falkoronánál magasabban feküdt, így — a környék több középkori templomához hasonlóan — a szentély szintje a hajóénál jóval magasabb volt, és a sekrestyeajtó ehhez igazodott. A lépcsőzetesen megemelkedő szentélypadlóra utal az is, hogy a diadalív vonalában az egymásba vágó temetkezések láncolata megszakad, és egy keskeny, üres sáv választja el egymástól a hajóban, illetve a szentélyben eltemetettek csoportját.

A sekrestye korát a padlójában talált néhány kis cserép a 15. századra valószínűsíti. Megközelítőleg ugyanekkor, a 14—15. század folyamán épült a hajó D-i falához a D-i bejáratnál K-re eső támpillér, mely elvált a faltól.

A késő középkori folyamán a hajó É-i falát belülről, az É-ről ránehezedő földnyomás miatt, utólag három támpillérrel erősítették meg. Közülük a Ny-i és a középső épült meg korábban; méretük és falazásmódjuk nagyon hasonlít egymásra, és határozottan különböznek a K-i belső támpillértől. A két előbbi szélessége egyaránt 79 cm, alapozásuk ugyancsak D-re és K-re nyúlik ki a felmenő fal alól, és habarcsuk is közel áll egymáshoz. A feltűnően hanyag alapozású hajófallal ellentétben a pillérek alapozása laposra hasított gömbkövekből, tömör, gondos falazással és bőséges habarccsal készült. A középső támpillér alapfalában egy, a padló tégláival azonos méretű téglát is láttunk. Ezek a pillérek nem közvetlenül a gótikus hajó elkészülte után épültek, hiszen olyan sírokat vágtak el,

melyek az 1. templom dőngölt alapozása fölött, tehát már az új templomhajóban feküdtek. Ugyanakkor a pillérek habarcsa közel áll a 2/b. periódus habarcsához, alapozásuk felszíne pedig a 14. századi téglapadlóhoz és nem a magasabb, 17–18. századi járószinhez igazodott. Mindez a pillérek építési idejét a 15–16. századra valószínűsíti.

A templomhajó DK-i sarkában 140×56–95 cm-es, négyszögű felületen gömbölyű, illetve elhasított homokkövekből, kevés habarccsal egy kősor vastagságban lerakott kövezést találtunk, mely későbbi a 14. századi éremmel keltezett 159. sírnál, de korábbi egy később föléje állított, 1614-es dátumot viselő stallumnál. A 14. századnál későbbi sírok ezt a területet nem érintik, mi több, meg sem közelítik 80 cm-nél jobban. Feltételezzük, hogy egy mellékkoltár alapozása lehetett.

A szentélyt borító omladékrétegben és a hajó DK-i sarkában nagy mennyiségű falfestménydarabra bukkanunk. Nagy részük az omladékréteg alsó részében, illetve a templom legkésőbbi padlóján hevert. A festett vakolatdaraboknak egy részét több rétegű fehér meszelés borította, más részük szabadon állt, de az omladékrétegben sok, a falkép felületéről lehámlott mészpikkelyt láttunk. Ez azt jelenti, hogy 1802-ben nagyjából kibonthatták a falkép egy részét, majd a falak szétbontása előtt leverték a vakolatot. Csak így történhetett meg az, hogy a szentábrahámiai még Orbán Balázs ottjártakor is emlékeztek a falképre, mely különben a bontás előtt mészréteg alatt rejtőzött.

A felismerhetetlenségig elpusztított falképről a töredékek alapján csak annyit állapíthattunk meg, hogy fehér, fekete, szürke, világoskék, okkersárga, rózsaszín és angolvörös színekkel festették, s fekete, illetve vörös, gótikus minuszkulás feliratok voltak rajta. A diadalív É-i gyámfaláról lezuhant falrészlet felületén sablonnal festett keretdíszet találtunk. A falsarkokból származó, festett vakolatdarabokból az is kiderült, hogy a falkép nemcsak a szentély falát fedte, hanem ráfordult a diadalív bélletére is. Az ábrázolás témáját ma már hozzávetőlegesen sem lehet meghatározni, de egy emberi szem jellegzetes vonalú töredéke, és több, gazdagon gyöngyözött ruhaszegély, illetve koronátöredék, továbbá a színezés alapján úgy látjuk, hogy freskónk szorosan kapcsolódik a felsőboldogfalvi ref. templomnak a 15. század első feléből származó falképéhez.

A templom külső oldalán, a D-i bejáratától Ny-ra fekvő támpillér és a DNy-i sarokpillér között, az épület bontását megelőző, késő középkori rétegből a szentélyben találtakkal azonos minőségű, fehér, angolvörös, rózsaszín, kékesszürke színezésű falképtöredék került elő; ez arra utal, hogy a templom D-i, a falu felé néző külső falát is falkép díszítette, mely az épület késő középkori javításai során pusztult el.

Az 1800-as leírás szerint a templomot és a tornyot zsindefedél borította. A torony Ny-i oldala előtt azonban, a gótikus építési szint és egy 17–18. századi javítási periódus szintje között nagy mennyiségű késő középkori tetőcserep-töredéket találtunk. A habarcsos (tehát már használt) töredékek nagy méretű (h: 42 cm), kifejezetten toronyfedésre alkalmas, makkos felerősítésű kúpcserepekből származnak. A töredékekből két azonos hosszúságú, de eltérő szélességű (9,5–11 cm, illetve 16 cm) barát-apáca fedésre alkalmas típust határoztunk meg. Néhány töredéket vörössel festett rácsminta díszített. (75. t. 2, 6–9.)

A templom körül *hasonló rétegben és mélységben* rokon anyagból készült, nagy méretű (h: kb. 34–35 cm, sz: 21 cm) hódfarkú, makkos felerősítésű tetőcserep-darabokat gyűjtöttünk; ezek a gótikus épület fedésére szolgáltak. (75. t. 3, 5.)

A jelek szerint a cserepek pusztulása után a templom befedését csak zsindeellyel tudták megoldani, amint az az 1770-es évek javításainak ismertetésekor már kiderült.

4. A 17–18. század folyamán már csak javításokra, továbbá az épületbelső módosítására került sor.

Az É-i hajófalat a két korábbi pillértől K-re egy harmadik, belső támpillérrel erősítették meg, a pillérközökben pedig falvastagítással, köpenyfallal tették ellenállóbbá a középkori falazatot. A korábbra keltezett Ny-i és középső belső támpillérrel ellentétben a K-i belső támpillér keskenyebb (sz: 73 cm), és eltérő jellegű az alapozása is. A támpillér kötésben áll, tehát egykorú a tőle K-re emelt köpenyfalszakasszal, amely nem lehet későbbi a 17. század utolsó negyedéből való, a hajó ÉK-i sarkában álló szószéknél (l. 1800-as templomleírás). A 17. századi kormeghatározást azonban bizonytalanná teszi az a körülmény, hogy a hajó ÉK-i sarkában egyetlen temetkezés sem volt, következésképpen már a 17. század előtt is állhatott szószék azon a helyen. A pillér korát így csak tágabb időhatárok közé, a 16–17. századra tehetjük.

A belső táмок között húzódó három köpenyfalszakasz három különböző időpontban készült. A Ny-i és a középső tám közötti falrész utólag épült a két pillér közé, mivel mindkét vége a pillérek meszelt habarccsal borított falának támaszkodik (16–17. századi?).

A már említett, legkeletibb köpenyfal érdekes tervváltoztatást mutat. A fal alapozása a K-i támpillértől mérve 1,13 m hosszú, de a felmenő fal ennél hosszabb (1,87 m). Az alapozáson túlnyúló felmenő fal azonban fokozatosan elvékonyodik, majd megszakad, mintegy kijelölve a szószék helyét (17. század). A legkésőbbi falvastagítást a középső és a K-i támpillér között találtuk; ez nekiépül a K-i támpillérnek, habarcsa pedig a 18. századi toronyjavítás habarcsával azonosnak látszik (18. század).

1681 körül a templom belső arculata újult meg. A szentábrahámi primor, Jakabházi Pál, Udvarhely-szék al-

királybírája és felesége, Török Anna, anyagi támogatásával kazettás mennyezet és új szószerk készült. Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a templomban szórványosan észlelt égésnyomok a javítást közvetlenül megelőző vagy egy korábbi tűzvész nyomai. Ez utóbbi lehetőség mellett szól, hogy a templomban az 1681–1682-es javításnál korábbi, 1614-es, 1631-es, illetve 1637-es évszámot viselő stallumok is álltak. Az 1800-as templomleírás szerint ezek „az oldalfélt való ajtón belől egy más rendiben”, tehát a D-i hajófal mellett, minden bizonnyal a D-i bejárat K-i oldalán sorakoztak, úgy, hogy a legkorábbi, 1614-es pad esett a hajó DK-i sarka felé.

A 2. építési periódusban elkészült új templomnak kezdettől fogva lehetett Ny-i karzata, hiszen a toronyba nem a boltozott toronyaljából, hanem a karzat magasságában lévő kis ajtón lehetett bejutni. Ásatásunk során a legkorábbi karzat nyomait nem sikerült felfedezni. A Ny-i hajóbejárat belső nyílása előtt azonban feltártunk egy nagy méretű (átm: 73 cm), a korabeli járószinttől 70 cm-ig lemerülő gödröt. A karzattartó faoszlop számára ásott, függőleges falú gödör későbbi a 14. századi építkezéseknél, mivel egy olyan sírt (32. sír) bolygatott meg, amelyik maga is vágta az első templom agyagalapozását. Ugyanakkor a gödröt fedte a 18. századi nagyjavításkor lerakódott meszes törmelékcső, tehát annál korábbi. Valószínűleg megbolygatott sírleletként került a gödör betöltésébe Zsigmond CNH II. 129-es érme és egy díszített, töredékes, középkori bronzgyűrű.

A beleásott sírok miatt a hegehupássá vált középkori téglapadlót feltehetően még a 17. században felszámolták. A legkésőbbi, 17–18. századi templompadló az épület közepe felé teknősen mélyül, felszínét a hajó közepén 74–78 cm mélyen érték el. A feketésbarna, kis mész- és tégladarabokkal kevert föld felületébe elszórtan nagyobb, lapos kövek ágyazódtak. A padló felszínén szórványosan égett patics- és széndarabkákat találtunk.

A hajó DNy-i sarkában É–D irányban húzódó, a hajó K-i végében pedig K–Ny-i irányú deszkanyomokra figyeltünk fel.

Az É-i hajófal belső támpillérei előtt egy-egy, a hajó D-i térfelén további három kis méretű gödröt észleltünk. A 17–18. századi járószintről induló, kerek vagy lekerített sarkú, négyzet alakú, 30–60 cm átmérőjű gödrök — esetenként áttörve a középkori téglapadló maradványát — 25–40 cm-ig mélyedtek a földbe. Oldalukat gyakran élükön álló, lapos kövekkel rakták ki, tehát egyértelműen cölöplyukak, melyek — elhelyezésük alapján — oldal-karzatokat valószínűsítene.

A reformáció a templomi temetkezések terén is jelentős változásokat hozott. Korábban — leszámítva a szentély építésénél korábbi sírokat — az oltár és a szentélyfal közötti területen temettek el *néhány*, a közösség életében nyilván jelentős szerepet játszó felnőttet. A 16–17. században megnő a szentélybe, többek között az egykori oltár helyére eltemetettek száma (81, 87, 88. sír). Az itt észlelt, elég jelentős sírmélység megegyezik a hajóban mért mélységadatokkal; ez pedig arra utal, hogy az oltár lebontása után a szentély megemelt padlóját visszaállították a hajó szintjére. A legnagyobb változást azonban a szentély közepén létesített kriptá jelentette.

A kriptá 3×3,20 m-es négyzet alaprajzú gödrét már kevert, korábbi sírokkal megbolygatott földbe ásták, de a gödör 1,96 m mély alja néhány mélyebbre ásott sírt (és sírrészletet) nem ért el (21, 68, 80, 81, 87, 88. sír). A gödör sarkaiban és az egyes oldalak közepén, a beásás széleitől 26–34 cm-re, 24–32 cm átmérőjű, kerek cölöplyukakat bontottunk ki, melyekben néhány esetben elkorhadtt faoszlop nyomaira bukkantunk. A kriptá aljától számítva a cölöplyukak a K-i oldalon 50–52 cm mélyre, a Ny-i oldalon 40–45 cm mélyre hatoltak a földbe. Az oszlophelyek és a gödör széle közötti keskeny sávban elfeketedett (eltözegeződett?) famaradványokat, illetve az egykori, földbe ágyazódott gerendák teknős nyomát találtuk; ez arra utal, hogy a kriptá gödrét (belülről faoszlopokkal támasztott) boronafallal bélelték, így annak belvilága 2,40×2,30 m-re szűkült. A kriptá K–Ny irányú hossza 2,40 m volt. A boronafal oszloppaira valószínűleg gerendákat fektettek, ezekre került a kriptát záró deszkapadló.

Ásatásunk a kriptát már feldúlva, és építési törmelékkel betöltött állapotban találta. Betöltésének felszínén makkos felerősítésű, hódfarkú, középkori cserepek darabjai voltak. A kriptát viszonylag nagy méretű kövekből álló kőtömeg töltötte ki. A lazán bedobált kövek között helyenként üregek maradtak. A betöltésben korhadtt fadarabok, 15–18. századi cserepek, habarcsnyom nélküli téglák (21,4×15–15,6×4,1 cm, valamint 20,5–21,5×14,5–14,8×3,8 cm) és habarcsdarabok voltak. A kövek között egy gótikus támpillér vulkáni tufából faragott töredékes vízvetőjét is megtaláltuk. 1,49–1,63 m mélyen elfogytak a kövek. Alattuk a kriptá gödrét sárga homok és agyagrögökkel kevert sárgásbarna agyagos föld töltötte ki, helyenként piszkosszürkévé és iszapos jellegűvé válva.

A betöltés eltávolítása után a kriptá D-i fala mellett felhalmozott csontokra bukkantunk. A csontok között legalább négy felnőtt és egy gyermek csontjait tudtuk elkülöníteni. Mellettük, velük azonos szinten, de nyilvánvaló módon másodlagos helyzetben Zsigmond (1387–1437) dénára (CNH II. 121.) és egy szakállas, köpűs vasnyílhegy került elő. Ez utóbbi köpűjében famaradványok voltak, tehát temetkezési melléklet vagy szokás (síranyílzás?) emléke lehet. (79. t. 4.)

A kriptá betöltését 30–35 cm vastag, sárga, tiszta homokréteg borította, melyet 3–7 cm-es sárga, tömör agyagrég fedett; ezen téglákból és lapos kövekből összerakott padlóroncsot találtunk. A padló — úgy tűnik — eredetileg sem ért el a szentély faláig. Megmaradt részlete a szentély közepe felé lejtett, mélysége a K–Ny-i tanú-

fal közelében 55 cm volt. A padlót 10–12 cm-es laza, barnásfekete föld borította, melyben középkori cserepeket (12/13–15. század), falképtöredékeket, vasszögeket és rozsdás vassarkantyút találtunk. Ezen a földrétegen már a templom bontási omladéka feküdt.

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a kriptát nem a templom bontásakor, hanem korábban, valószínűleg a 18. században számolták fel. Mivel keletkezése — az alatta fekvő sírok tanúsága szerint — nem előzheti meg a 17. századot, írott adatok híján is feltételezzük, hogy a templomot javíttató Jakabházi család nyugvóhelye lehetett.

Az 1770-es években a templom nagyszabású, utolsó javítására került sor.

A torony 1777-es renoválásáról a már ismertetett, írott forrás tudósít de régészeti adatokkal is tudjuk bizonyítani. A megrepedezett torony ÉNy-i támpilléreét az akkori talajszintig visszabontották, és az eredetinel nagyobb alapterületen újralfalazták. A torony belsejében és szórványosan a hajóban megfigyelt égésnyomok arra utalnak, hogy ezt a javítást valószínűleg a tető leégése is szükségessé tette.

1778-ban új padok készültek, és feltételezzük, hogy felszámolva a korábbi, az épület hossz tengelyébe eső oszlopra támaszkodó karzatot, új, felirat nélküli, virágos festésű karzatot létesítettek. Az 1800-as templomleírás oldalkarzatokat már nem említ, ezért úgy véljük, ezeket is a fenti javítás alkalmával bontották le. Hasonlóképpen nem esik szó 1800-ban a sekrestyéről sem. Ennek bontási rétege csaknem egy szinten húzódik a temploméval, belsejében pedig késő középkori—újkorai leletek kerültek elő, így feltehetően csak a 18. század folyamán, esetleg éppen az 1775–1781-es javítás során számolták fel.

Ugyancsak a 18. század folyamán semmisítették meg a kriptát is; betemetett gödre fölé a hajó járószintjével egyező, hevenyészett kő-tégla padló került.

A 17–18. századi javításokhoz köthető a D-i hajófalat támasztó K-i támpillér megvastagítása is.

5. A templom belsejében a már említetteken és a sírleteken kívül kevés *kislelet* jutott napvilágra. A sírokhoz biztosan nem köthető, gyakorlatilag szórványértékű érmek a következők: egy, valószínűleg a 15. század első feléből származó, meghatározhatatlan, kopott obulus, Miksa (1564–1576) 1572-ben vert ezüst dénára (CNH III. 94.), III. Zsigmond (1587–1632) 1624-ben vert (?) garasa, Mária Terézia (1740–1780) 1761-es krajcára, valamint az ásatás legkésőbbi érme, egy 1764-ben vert rézgaras. A hajó belsejében talált szórványleletek közé egy fülesgomb préselt díszű, félgömbös alsó fele (77. t. 23.) és egy tufából készült kis faragványtöredék tartozik.

A torony belsejében, a gótikus járószint alatt, 1,24 m mélyen, egy pogácsa alakú nádusszal ellátott, aranyozott vörösréz cső (h: 9,6 cm) került elő (körmeneti kereszt szára?), mely a gótikus átépítés előtti templom felszereléséből maradt egyetlen töredék (39. t. 9.). A toronytól Ny-ra, a templom bontási rétege és a 18. századi javítási réteg között, másodlagos helyzetben késő középkori, réz karikagyűrűt találtunk, melynek két szélét bekarcolt vonal díszíti. (77. t. 20.)

A D-i hajóbejárat belső nyílása előtt két késő középkori, gömbös fejű bronztüre bukkantunk. A köves, tégladarabokkal, habarcsrögökkel és széndarabkákkal kevert törmelékes földréteg, melyből előkerültek, a templom egész D-i oldalán 25–48 cm mélyen volt megfigyelhető. Mivel a D-i hajófal falkoronája csak 20 cm mélyen jelentkezett, ezt a réteget nem tartjuk azonosnak a templom bontási rétegével, hanem a java középkori szintre leraódott törmelékértéknek minősítjük.

A réteg alja megközelítőleg azonos szinten fekszik a gótikus felmenő falak alól kinyúló alapozás felszínével. Ebben a rétegben a templomhoz tartozó leletek (tetőcserép, téglá- és falképdarabok, vasszegek) mellett olyan világi jellegű tárgyakat is találtunk, melyek arra utalnak, hogy a templom mellett valamilyen lakóépület, feltehetően a középkori plébánia állott. Ilyenek: a feltűnően sok, zömmel 15. századi edénytöredék (fazekak, kancsók darabjai mellett egy lošticei, sómázas edény töredéke is), egy mécsesdarab, tál alakú, különböző típusú kályhaszemtöredékek és egy Székelykeresztúr II/4. típusú csempetöredék; vö. *Benkő—Ughy* (1984) 63. A barnásfekete, mészszeccsel és sok apró szénröggel kevert földben egy I. Ulászló (1440–1444) kori hamis érmet is találtunk (CNH II. 146. ?)

6. A templomot körülölelő, az 1800-as leírásban is szereplő *cinteremfal* kis szakaszát az épület D-i oldalán tártuk fel.

A falat kisebb-nagyobb homokkődarabokból rakták, gyakorlatilag alapozás nélkül. Ásatásunk során a fal legalsó kőszára került elő, a mai talajfelszínhez képest 27–32 cm mélyen. A fal szélessége a III. árok Ny-i falában 65 cm, a K-i falnál csak 57 cm volt. A falat összefogó, aránylag kemény állagú habarcsba nagyszemű homokot és tégladarabkákat keverték. A cinteremfal habarcsához a templom egyik építési periódusának habarcsa sem hasonlított. A fal építési idejét biztosan nem tudjuk megállapítani, mivel kormeghatározó leleteket nem találtunk. A datálást csupán az alábbi két megfigyelésre támaszkodva próbáljuk meg:

a) A falban találtunk egy késő középkori, hód farkú tetőcserépből való töredéket; ez valószínűvé teszi, hogy a fal nem épülhetett a középkori cseréptető pusztulása előtt.

b) A fal alapozása alá benyúlik egy 12 cm vastag, habarcsos réteg, mely egyértelműen korábbi a falnál (esetleg egy előbbi, hevenyészett falból származik, melyet az alapozásig visszabontottak). A benne talált habarcsdara-bok határozottan eltérnek a cinteremfal habarcsától, és inkább — de nem tökéletesen — a sekrestye habarcsához hasonlítanak.

Ezek alapján a cinteremfal korát a 17—18. századra tesszük. Pontosabb kormeghatározást nyújthatna az 1773-as egyházkerületi vizitáció jegyzőkönyve, de ez nem említ kerítést a templom körül¹¹ (mint láttuk, 1775-ben már kőművesek dolgoznak rajta); nem tudjuk azonban, nem tévedésből maradt-e ki a templomkerítés leírása, habár más esetekben azt is megjegyzi az említett irat, ha bekerítetlen a templom.

7. Az ásatások során 176 sírt tártunk fel. Közülük az 1—3. a gótikus templomhajó Ny-i falának külső oldalán ásott kutatóaknában, a 4—7. a szentély K-i falának külső oldalán lemélyített szondában, a 8—109. és 121—176. az 1802-ben lebontott templom belsejében, a 110—112., 114., 117—119. a D-i bejáratától K-re fekvő támpillér Ny-i oldalán, a 113., 115—116. és 20. sír a hajó DK-i sarokpillérétől Ny-ra ásott aknában került elő.

A sírok mélységét (M) a jelenlegi földfelszínhez viszonyítottuk. A tájolást (t) 64 vonásos tájolóval mértük. A váz hosszát csak abban az esetben adjuk, ha módunk nyílt a teljes hosszúság megmérésére. A vázak életkorának és nemének meghatározását e sorok írója végezte, megállapításai csak tájékoztató jellegűek.

1. sír.

M: 1,55 m (a 14—15. századi járószint alatt 40 cm-re), t: 51/64. Felnőtt vázrészlete: jobb kézfej és alkar, két combcsont, töredékes lábszárcsontok. Felsőtestét a 3. sír (és esetleg egy további, még fel nem tárt sír), lábszárait a gótikus templomhajó Ny-i fala vágta el.

A bal combcsont belső oldalán és a bal térd fölött egy-egy rendkívül rozsdás *koporsószege* került elő, az utóbbin farostnyomok is maradtak.

2. sír.

M: 1,48 m, t: 51/64. Csecsemő kissé békátartásban fekvő lábai; felsőtestét egy, a kutatóárkon kívül eső sír vágta el. Melléklet nélkül.

3. sír.

M: 1,48 m. Gyermekek bal lábszára és lábfeje, a váz többi része a kutatóaknában kívül esett. Melléklet nélkül.

4. sír.

M: 68 cm (az 1802-es szint alatt 23 cm-rel!), t: 46/64. Kisgyermek vázrészlete. Koponyája balra fordult, jobb alkarja a medence mellett. Jobb felkarját az 5. sír, bal karját és lábszárait egy mélyebben fekvő, fel nem tárt sír vágta el. Melléklet nélkül.

5. sír.

M: 56 cm. Csecsemő alig felismerhető, teljesen elmállott váza. Tájolása és hossza nem mérhető. Melléklet nélkül.

6. sír.

M: 59 cm, t: 46/64, h: 78 cm. Gyermekek bolygatatlan váza. Koponyája balra fordult, karjai a test mellett. Melléklet nélkül.

7. sír.

M: 74 cm, t: 47,5/64. Gyermekek bolygatott váza. Koponyája kissé balra billent, állkapcsa leesett. Jobb karja könyökben behajlítva, keze a jobb medencén. Bal karját egy mélyebben fekvő, fel nem tárt sír vágta el, lábai kívül estek a kutatóaknában. Melléklet nélkül.

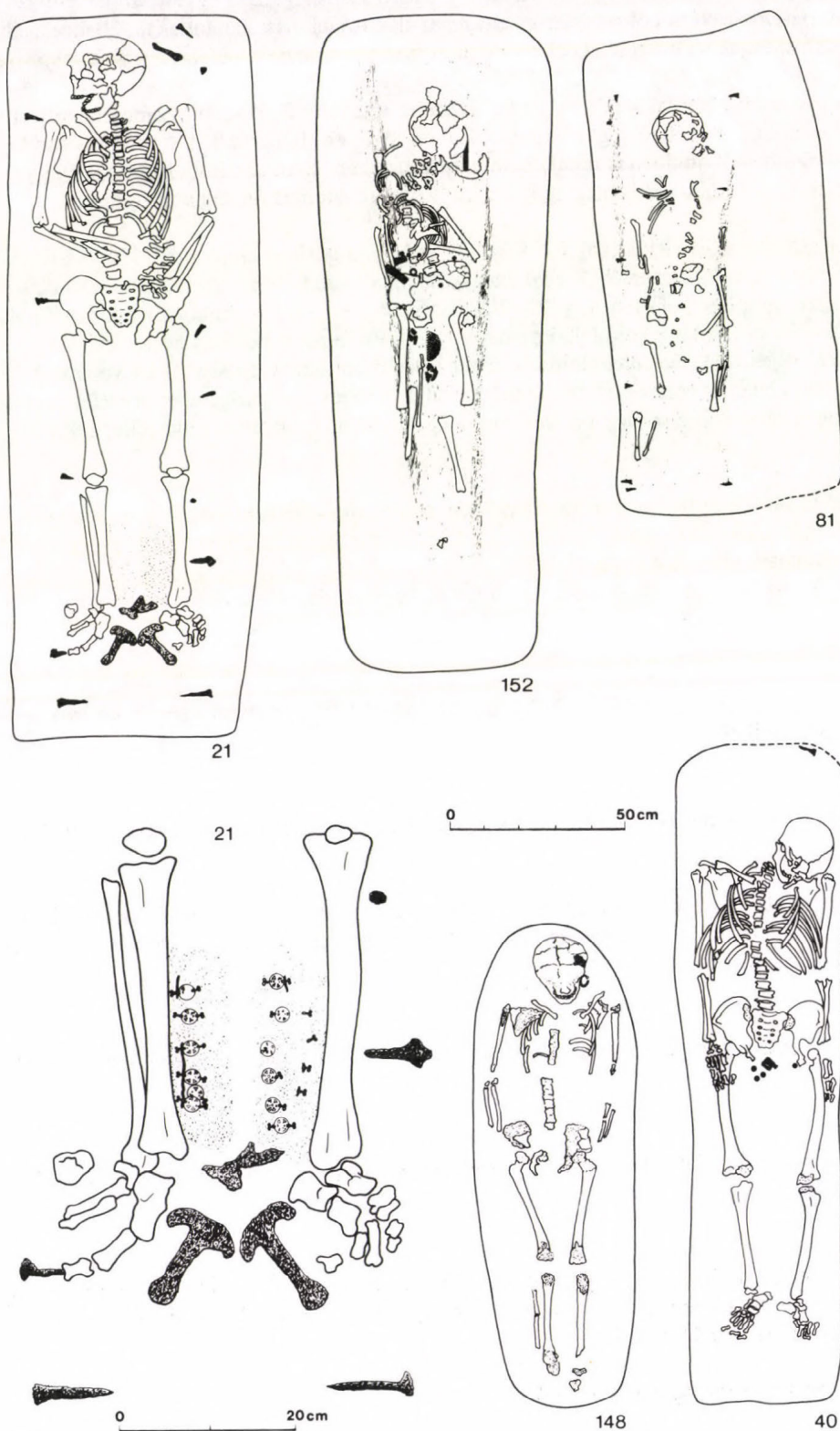
A 4—7. sír relatív kronológiája: 7→6→4→5.

8. sír.

M: 90 cm, t: 51/64. Felnőtt rossz megtartású bal lábszára és lábfeje. A combcsont felső felét az ásatás vágta el. Jobb lábát a 17. sír, felsőtestét a kriptá pusztította el. Fekete, puha sírföld. Melléklet nélkül.

9. sír.

M: 1,20 m (a téglapadló felszíne alatt 33—34 cm-re), t: 50,5/64. Felnőtt bolygatott váza. Felkarcsontjainak

35. kép: Szentábrahám — Templomföld, 25/1. sz. lelőhely, középkori sírok (Demeter István rajza)

felső végét és a két lapockát az ásatás vágta el. Karjai a test mellett, felsőteste kissé az alatta lévő 13–14. sír földjébe roskadt. Koponyáját a 77. sír vágta le. Melléklet nélkül.

10. sír.

M: 83 cm (a szentély legkésőbbi járószintje alatt 45 cm-re), t: 51/64. Felnőtt lábszárai, a combcsontok felső végét a 80. sír ásásakor levágták. A lábtőcsontok kivételével a lábfej csontjai is hiányoznak. A bal térdtől É-ra 11 cm-rel a sírgödör fenekén Károly Róbert (1308–1342) ezüst *dénára* (CNH II. 41.) feküdt. Fekete, puha sírföld.

11. sír.

M: 1,26 m. Felnőtt jobbra billent koponyája és állkapcsa. Testét a 29. sír ásásakor semmisítették meg. Melléklet nélkül. A sírföldben kis paticsdarabok voltak.

12. sír.

M: 1,22 m (a szentély legkésőbbi járószintje alatt kb. 55 cm-re), t: 49/64. Fiatal rossz megtartású vázának bal fele (jobb felét a 100. sír vágta le). Bolygatatlan maradt az agykoponya bal oldali kis részlete, a jobbra billent állkapocs bal ága, bal oldali bordasora, lapockája, a test mellett kinyújtott bal karja, bal medencelapátja és combcsontjának felső háromnegyede.

A koponya bal oldalán, a sírgödör fenekén 2 cm átmérőjű, szálas szerkezetű, szerves anyagú foltban (erszény?) 12. századi, felirat nélküli, rendkívül rossz állapotú ezüst *dénár* (CNH I. 145.) került elő.

Az állkapocstörredék alatt nyitott karikaszzerűen meghajlított *vashuzaldarab* hevert. A felkarcsont és a combcsont külső, É-i oldala mentén sávban húzódó, elszenesedett (?) *szervesanyag szemcsék* jelentek. A sír gödrét barnásfekete, gyöngyű föld töltötte ki.

13. sír.

M: 1,29 m, t: 51/64. Felnőtt térdben behajlított bal lába. A vázat a 14. sír vágta el. Melléklet nélkül.

14. sír.

M: 1,24 m. Fiatal könyöknél kissé behajlított bal karja és lapockája. A vázat a 15. sír vágta el. Melléklet nélkül. A sír földjében apró, égett paticsdarabok voltak.

15. sír.

M: 1,29 m. Felnőtt bal combcsontja és bal medencéjének töredéke. A vázat a 42. sír vágta el. Melléklet nélkül.

16. sír.

M: 1,35–1,46 m, t: 49,5/64. Felnőtt felső teste, a lábak csontjai közül csak a bal combcsont felső vége maradt a helyén. Hiányzó részeit a 96. sír vágta le. Koponyája kissé balra billent, állkapcsa a mellkasra csúszott, karjai a test mellett feküdtek. Melléklete nem volt. A sírföldben sok, apró paticsdarabot, valamint szénfoltot figyeltünk meg, és egy 16–17. századi cserepet találtunk benne.

17. sír.

M: 1,04 m (a szentély legkésőbbi padlószintje alatt 45–50 cm-rel), t: 50,5/64. Fiatal rossz megtartású váza, lábait a késő román kori szentély fala vágta el. Egyenes állású koponyáját feltámasztották, állkapcsa zárva. Bal karja enyhén behajlítva, keze a bal medencén. Jobb karja nyújtva a test mellett. A váz felszedésekor a koponya jobb oldalán több darabra tört, bronz *S-végű hajkarikát* találtunk. A 2,5–2,6 cm átmérőjű karika S-vége bordázott. (39. t. 4.)

18. sír.

M: 1,03 m, t: 50,5/64. Felnőtt rossz megtartású felsőteste, combcsontjainak felső harmadától a vázat a késő román kori szentélyfal alapozása pusztította el. Koponyája balra billent, állkapcsa leesett, karjai a test mellett pihentek. A szájában egy erősen oxidált, 12. századi, felirat nélküli ezüst *dénár* volt (CNH I. 137.). A fekete sírföldben apró paticsrögöket figyeltünk meg. A sír a 17. számú, S-karikás sírnál korábbi.

19. sír.

M: 1,08 m, t: 51/64. Felnőtt rossz megtartású vázrészlete. Felkarjait, mell- és vállcsontjait, valamint a koponyát a kriptá vágta el, jobb lábfejét a 20. sír semmisítette meg. Karjai a test mellett feküdtek. A temetkezés korábbi

a 18. sírnál. A 20. sír ásásakor megvagdalták a váz jobb lábszárcsontját. Az ásonyomoknál sűrűbb vágások vastag élű, kapaszerűen használt eszköztől (ásópapuccsal ellátott fakapa ?) származtak. Melléklete nem volt.

20. sír.

M: 1,01 m, t: 53,5/64. Felnőtt rossz megtartású vázrészlete: test mellett kinyújtott bal kar, bal medence és combcsont, lábszárak. Hiányzó részeit a 21. sír pusztította el. Melléklete nem volt.

21. sír.

M: 2,28 m, t: 50/64, h: 168 cm. Férfi bolygatatlan, koporsós csontváza. Koponyája jobbra billent, állkapcsa leesett, karjai behajlítva, kezei a bal medencelapáton összekulcsolva voltak. A halottat *csizmában* temették el. A csizma szára, az elszíneződés szerint, a sípcsont felső harmadáig ért. A belső oldalán hasított, selyemzsinórral szegett csizmaszárat 6-6 ezüst kapocspár fogta össze (77. t. 29.). A csizma sarkára szegekkel kis méretű, csillagtarajos sarkantyút és a talp alá benyúló, horgony alakú vaslemezt szereltek. A kb. 1,90×0,44—0,50 m-es *koporsó*-ból *vasszegek* és a fenékdészka kevés korhadéka maradt meg. A gondosan kiásott, sima, függőleges falú sírgödör betöltésében egy másodlagosan felhasznált, élszedett idomtégla-töredéket, a középkori téglapadlóból származó, töredékes téglát, középkori tetőcserepdarabot, 15. századi cserepeket és egy késő gótikus (?) finoman faragott kis tufatöredéket találtunk (szentségfülke darabja?).

22. sír.

M: 1,46 m, t: 49,5/64. Felnőtt bal alkarja és kézfeje. A sírt a középső belső támpillér és a 26. sír vágta el. Melléklet nélkül.

23. sír.

M: 1,91 m, t: 50,5/64. Felnőtt (férfi ?) feltűnően nagy méretű sírgödörben eltemetett vázrészlete: koponya, gerincoszlop, bal bordasor, felkarcsont és medencelapát. Koponyája kissé balra fordult, bal felkarcsontja a testtel párhuzamos. Hiányzó részeit a 100. sír és a kriptá vágta el. Melléklet nélkül.

24. sír.

M: 1,53 m, t: 51/64, h: 1,19 m. Gyermekek bolygatott váza. Gerincoszlopának felső részét, bal bordasorát és karját a Ny-i és középső belső támpillért összekötő köpenyfal alapozásakor bolygatták meg, jobb karját a 37. sír vágta le. Melléklet nélkül.

25. sír.

M: 1,46 m, t: 50/64. Gyermekek bolygatott váza, bal lábszárát a Ny-i belső támpillér, jobb karját, bordasorát a 34. sír, jobb lábát a 30. sír semmisítette meg. Koponyája balra billent, állkapcsa leesett. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek. Melléklet nélkül.

26. sír.

M: 1,54 m, t: 50/64. Felnőtt bal lábszára és lábfeje. A váz többi részét a 27. vagy 28. sír, valamint a középső, belső támpillér pusztította el. Melléklet nélkül.

27. sír.

M: 1,57 m, t: 50/64. Idős férfi (?) vázrészlete. A mellkas közepétől lefelé a 28. sír vágta el. Koponyája egyenesen áll, állkapcsa leesett. Melléklet nélkül.

28. sír.

M: 1,61 m, t: 51/64. Felnőtt vázrészlete. Bal alkarját, kézfejét, medencéjét és lábait a 94. sír vágta le. Koponyája jobbra fordult, felkarjai a testtel párhuzamosak, jobb alkarját a hasra hajlították. Melléklet nélkül.

29. sír.

M: 1,62 m, t: 51/64, h: 1,60 m. Felnőtt bolygatatlan váza. Koponyája balra fordult, karjait a test mellett nyújtották el. A sírt a K-i belső támpillér mellé ásták. A sírföldben Zsigmond (1387—1437) körülnyírt *dénára* (CNH II. 126.) került elő.

30. sír.

M: 1,73 m, t: 50,5/64. Felnőtt vázrészlete. Koponyáját, mellkasát, gerincoszlopát, jobb karját, jobb meden-

céjét és combcsontját a 34. és 41. sír ásásakor semmisítették meg. Bal karja a test mellett nyújtva hevert. A bal lábszár tibiaja és fibulája a felső végén összenőtt. A sírt a Ny-i belső támpillér mellé ásták. Melléklet nincs.

31. sír.

M: 1,60 m, t: 49/64. Felnőtt bal keze, bal lába és lábfejei. A váz jobb lábát egy, a tanúfal alá eső, ki nem bontott sír vágta el, felsőtestét a 32. sír pusztította el. A kézcsonatok alapján a bal kar a test mellett feküdt. Melléklet nélkül.

32. sír.

M: 1,54 m, t: 51/64, h: 1,11 m. Gyermekek bolygatott vázrészlete. Jobb karja a tanúfal alá esett, a térdtől a koponyáig terjedő részét egy utólag beásott gödörrel szórták szét. A gödörből Zsigmond (1387–1437) dénára (CNH II. 129.) került elő. Koponyája balra billent. A sír gödre kissé belevág az első templom döngölt agyagalapozásába. Melléklet nélkül.

33. sír.

M: 1,80 m, t: 52,5/64. Felnőtt gerincoszlopának részlete: mellkasa, a testtel párhuzamos bal felkarja. A legelső megmaradt két csigolya összenőtt. Hiányzó részeit a 30. és a 40. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

34. sír.

M: 1,95 m. Felnőtt csontvázának töredékei: balra fordult koponyája, bal kulcsontja és lapockája. Hiányzó részeit a 41. sír semmisítette meg. Melléklet nélkül.

35. sír.

M: 1,72 m, t: kb. 52/64. Felnőtt csontvázának maradványai: jobb combcsontjának felső harmada és a testtel párhuzamos jobb alkar és kézfej. A váz hiányzó részeit a 47. sír vágta el. Melléklet nélkül.

36. sír.

M: 1,68 m, t: kb. 49,5/64. Felnőtt jobb alkarja és keze. A váz többi részét a 61. sír ásásakor tették tönkre. Melléklet nélkül.

37. sír.

M: 1,54 m, t: kb. 51/64. Fiatal bal alkarja és néhány bal oldali bordája. A bal kar a test mellett nyújtva feküdt. A vázat az 52. sír csonkította meg. Melléklet nélkül.

38. sír.

M: 1,56–1,65 m (a váz Ny felé lejt), t: 49,5/64. Gyermekek lábszárcsontjai. A váz felső részét a 72. sír ásásakor pusztították el. Melléklet nélkül.

39. sír.

M: 1,91 m, t: 48/64, h: kb. 1,55 m. Idős ember csontváza. Bal lábfejét a 43. sír bolygatta meg. Koponyája kissé balra fordult, jobb karja nyújtva a test mellett feküdt, bal karja kissé behajlított, keze a bal combcsonton pihen. A bal combcsont belső oldalán szerves eredetű, fekete sáv húzódik (koporsó maradványa?). Melléklet nélkül.

40. sír.

M: 1,95 m, t: 50/64, h: 1,44 m. Idős (nő?) bolygatatlan váza. Koponyája előre és balra billent, karjai a test mellett nyújtva voltak. A szeméremcsonttól közvetlenül K-re, a combcsontok között, téglalap alakú, erősen korrodálódott *vascsat* (2,8×2,6 cm) — tuskéje ÉK felé mutat —, négy kerek, sugaras bordákkal díszített vas *övveret* (átm.: 1,8 cm) és egy szabálytalan téglalap alakú, korrodálódott *vaslemezke* (szíjvég?) feküdt. A sírföldben egy 15–16. századi cserép, egy szórvány koporsószeg és egy gótikus padlótegla töredéke volt.

41. sír.

M: 2,43 m, t: 51,5/64, h: kb. 1,66–1,70 m. Idős férfi (?) koporsós csontváza. A feltűnően szabálytalanul kiásott sírgödör falán 19–21 cm széles ásonyomokat figyeltünk meg. A koporsóban a csontok egy részét nem anatómiai rendben találtuk: koponyája a koporsó DNy-i sarkába gurult, bordái, gerinccsigolyái és a jobb alkar csontjai kimozdultak a helyükről, a medence és a combcsontok — a kézcsontokkal együtt — a lábszárcsontokon heverték (utólagos bolygatás). Épen maradt bal karja a test mellett nyújtva feküdt. A halottat szegek nélkül összeerősített

koporsóban temették el. A koporsó hossza 1,91 m, szélessége a lábnál 33 cm, a fejnél kb. 60 cm volt. A sírföldben egy töredékes padlóteglát és egy 16–17. századi cserepet találtunk.

42. sír.

M: 1,47 m, t: 49/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete: test mellett fekvő bal és jobb alkar, a gerincoszlop alsó fele, a két medencelapát, lábak. A váz hiányzó részeit a 65. sír és egy további, tisztázatlan beásás megsemmisítette. A sír földjében, a csontokhoz közel, valamint a váz egész felületén elszórt szénrögöket láttunk. Melléklet nélkül.

43. sír.

M: 2,15 m (felsőtest), t: 52/64, h: kb. 1,36 m. Gyermekek csontváza. Koponyája kissé jobbra billent, állkapcsa leesett, bal karja nyújtva volt a test mellett. Jobb alkarját, jobb oldali bordasort és gerincoszlopának egy szakaszát állatjártás bolygatta meg. A bolygatatlan altalaj nagy, É–D-i irányú törésvonala mentén a váz elnyíródott, a lábszár csontjai a test többi részéhez képest 20–22 cm-rel magasabban voltak. Melléklet nélkül.

44. sír.

M: 2,15 m, t: 49,5/64, h: 1,66 m. A feltűnően nagy méretű (2,48×0,90 m) sírgödörben felnőtt férfi koporsóban eltemetett, bolygatatlan váza feküdt. Koponyája kissé balra billent, karjai a test mellett feküdtek. A sírgödör fenekén (sárga, agyagos homok) 2,5–5 cm széles, szürke, a testtel párhuzamosan futó csíkokat, a szegkek nélkül összerótt *koporsó* nyomát figyeltük meg. A sírföldben egy szórvány *koporsószeget*, egy bronz, gömbösféjú hajtű tűréséből csavart *karikát* (16–17. század) és Zsigmond (1387–1437) *dénárát* (CNH II. 126.) találtuk.

45/a. sír.

M: 1,89 m. Felnőtt bal, kissé behajlított karja. A váz többi részét a 43. és a 76. sír vágta el. Melléklet nélkül.

45/b. sír.

M: 1,85 m. Csecsemő bolygatott vázrészlete: koponyatöredékek, bal lapocka, bal oldali bordák, bal combcsont. A csontok a 45/a. sír fölött voltak, a hiányzó részeket a 43. és 76. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

46. sír.

M: 1,50–1,60 m, t: 49,5/64. Felnőtt vázának részlete: állkapocs, bal kulcscsont, gerincoszlop, bordák. Az állkapocs enyhén balra dőlt, a vázrészlet erőteljesen D-re lejt. Hiányzó részét a 42. és 65. sír semmisítette meg. A csontok felett egy szórvány *koporsószeget*, a gerincoszlop alatt szénrögöket találtunk.

47. sír.

M: 1,83 m, t: 52/64. Felnőtt vázrészlete: jobbra fordult koponya, a test mellett kinyújtott jobb kar, jobb bordasor és gerincoszlop részlete. Hiányzó részeit a 44. sír beásásával semmisítették meg. A 44. és 47. sír érintkezésénél Hunyadi János kormányzó (1446–1453) *dénárát* (CNH II. 156.) találtuk.

48. sír.

M: 1,67 m, t: 51,5/64. Kisgyermek felsőteste. Bal karja kissé behajlítva a test mellett; jobb alkarját, medencéjét és lábait a 91. sír semmisítette meg. Koponyája az ásatás alkalmával rongálódott meg. Melléklet nélkül.

49. sír.

M: 1,92 m, t: 51/64. Gyermekek egyenesen álló koponyája, a test mellett kinyújtott bal alkarja és keze. A váz többi részét a 38. és a 95. sír vágta el. Melléklet nélkül.

50. sír.

M: 1,92 m, t: kb. 49,5/64. Fiatal vázrészlete: bal alkar és lábfejek. Hiányzó részeit a 49. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

51. sír.

M: 2,10–2,17 m, t: 49,5/64, h: 1,20 m. Gyermekek bolygatatlan csontváza. Koponyája enyhén jobbra billent, jobb karja nyújtva, alkarja a medencén, bal karja behajlítva, az alkar a hason. A sírgödör kissé beleavág az első templom dőlgölt agyagalapozásába. Melléklet nélkül.

52. sír.

M: 2,15 m (felsőtest), t: 49/64, h: 1,65 m. Rendkívül nagy méretű sírgödörben (3×0,90—1,15 m) felnőtt bolygatatlan, koporsós csontváza. Koponyája balra billent, bal karja a test mellett, keze a combcsonton, jobb karja és keze a test mellett pihent. A bolygatatlan altalajban végigfutó nagy, É—D irányú repedés mentén a csontváz elnyíródott: lábfejei 10—11 cm-rel magasabban kerültek elő, mint a váz többi csontja. A jobb combcsont és a lábszárak fölött a *koporsó* megfeketedett (eltözegeedett?) deszkamaradványai. Melléklet nélkül.

53. sír.

M: 2,54 m, t: 49/64, h: 95 cm. Koporsóban eltemetett gyermek bolygatatlan csontváza. A földnyomástól széttöredezett koponyája kissé jobbra billent, karjai enyhén behajlítva a test mellett. A váz alatt foltokban a *koporsó* fenékdesszkáinak korhadéka mutatkozott. A farostnyomos *koporsószegek* alapján a koporsó 1,05×0,40 m-es volt. Melléklet nélkül.

54. sír.

M: 2,54 m, t: 50/64, h: 1 m. Gyermek bolygatott váza: jobb karját és bordasorát a kriptá gödre vágta el. Az eredetileg egyenes állású koponya a földnyomástól kissé jobbra billent. Bal karja behajlítva, a keze a hason. Bal karja, medencéje és combcsontja lezökkent az alatta fekvő 56. sír gödrébe. A váz deréktája alatt szénrögöcskéket találtunk. Melléklet nélkül.

55. sír.

M: 1,54 m, t: 51/64. Fiatal bal lába és jobb lábszára. A 91. sír vágta el. Melléklet nélkül.

56. sír.

M: 2,62—2,70 m, t: 49/64, h: 1,34 m. Gyermek bolygatatlan, koporsóban eltemetett váza. Koponyája balra billent, felkarjai a testtel párhuzamosan, alkarjai a hason keresztben feküdtek. A *koporsószegek* 1,52×0,30 m-es *koporsó* körvonalát rajzolták ki. A sírföldben egy 15—16. századi, hamis, Madonnás *dénárt* találtunk.

57. sír.

M: 2,04—2,11 m. Felnőtt jobb lapockája, kulcsontja és a test mellett fekvő alkarja, valamint gerincoszlopának rövid szakasza. A vázat a 39. és 58. sír vágta el. Melléklet nélkül.

58. sír.

M: 2,11 m, t: 50,5/64. Idős nő (?) bolygatott váza. Jobb felkarját a 78. sír, lábszárait a 72. és 77. sír vágta le. Koponyája kissé jobbra billent, bal karja nyújtva a test mellett, jobb alkarja a hason keresztben, keze a bal medencelapáton hevert. Melléklet nélkül.

59. sír.

M: 2,05 m, t: 51,5/64. Gyermek lábszárjai és lábfejei. Felsőtestét a fölé ásott 60—61. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

60. sír.

M: 2—2,04 m, t: 52,5/64. Gyermek lábai. Felsőteste a tanúfal alá nyúlik. Melléklet nélkül.

61. sír.

M: 2,02 m, t: 52/64. Gyermek bal karja, medencelapátja, combcsontjai és jobb lábszára. Felsőteste a tanúfal alá nyúlik, bal lábszárát a 79. sír vágta el. Bal karja nyújtva, keze a combcsonton feküdt. Melléklet nélkül.

62. sír.

M: 1,96 m, t: 50,5/64. Idős férfi (?) vázrészlete. Koponyája egyenesen áll, alkarjait, medencéjét és lábait a 94. sír semmisítette meg. Bal vállá alatt makkos tetőcserép-töredék hevert. A halottat a 63. sír gödrébe temették. A sírgödör belevágott az első templom döngölt agyagalapozásába.

63. sír.

M: 2,03 m, t: 50,5/64. Idős nő (?) felsőteste. Koponyája enyhén balra fordult, alkarjait, medencéjét és lábait a 94. sír vágta el. Melléklet nélkül.

64. sír.

M: 1,87 m, t: 50,5/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete: koponyáját egy tisztázatlan beásás, bal karját a 78. sír, lábait a 65. sír semmisítette meg. Karjait a test mellett nyújtották el. Melléklet nélkül. A sírgödör fölött a téglapadló nem zökkent le, tehát a temetkezés korábbi a gótikus hajónál.

65. sír.

M: 1,95 m, t: 49,5/64, h: 1,10 m. Gyermek bolygatatlan váza. Koponyája jobbra fordult, karjai a test mellett kinyújtva feküdtek. Jobb oldali bordasorához a lapocka fölött Zsigmond (1387—1437) *dénára* (CNH II. 125A.) tapadt. A koponyatetőn kis *bronzszeget* találtunk. A lábfejek között szegezetlen *koporsóból* származó fatörödékeket észleltünk.

66. sír.

M: 1,95 m, t: 51/64, h: 1,15 m. Gyermek bolygatatlan váza. Koponyája jobbra billent, karjai a test mellett heverték. Bal karja közvetlenül a 65. sír csontvázának jobb karján feküdt. A két gyermeket szándékosan temették egymás mellé. Melléklet nélkül.

67. sír.

M: 2,01 m, t: 51,5/64, h: 1,76 m. Felnőtt férfi bolygatott vázrészlete. Koponyája egyenesen áll, jobb karja a test mellett pihen. Testének bal felét a 78. sír vágta el. A koponya alatt K—Ny irányú rostokból álló szerves anyag foltját (koporsó ?), a jobb vállánál egy *koporsószeget*, a sír földjében a késő román kori periódusból származó habarcsdarabot találtunk.

68. sír.

M: 2,24 m, t: 50,5/64. A sírgödör hosszanti oldalai mentén egy-egy, a gödör feneké fölé ma 12—25 cm magasan emelkedő, 11—15 cm széles padka húzódik (padmalyos sír). Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett, bolygatott váza. Koponyája kissé jobbra és hátra billent, állkapcsa leesett. Karjai a test mellett, bal keze a combcsonton feküdtek. Jobb combcsontját és kézfejét, valamint lábszárait a 81. sír ásásakor bolygatták meg. *Koporsójából* csak a *szegek* maradtak meg. Elhelyezkedésük alapján a sűrűn szegezett koporsó legalább 28 cm magas, és a fej felőli végénél 54 cm széles volt. A kriptá egyik cölöplyukát a sírgödör betöltésében figyeltük meg.

69. sír.

M: 2,16 m, t: 49,5/64. Felnőtt lábfejei és bal sípcsontja. A csontvázat a 44. sír vágta el. Melléklete nem volt. A sírföldben a késő román kori építési periódushoz köthető habarcsdarabok voltak.

70. sír.

Az 50/64 tájolású sírgödörben 2,56 m mélyen 2,19 m hosszú koporsót találtunk, melynek D-i fele a tanúfal alá nyúlt. A rendkívül szűk helyen lévő koporsót nem tudtuk kibontani.

71. sír.

M: 1,97 m, t: 49/64. Felnőtt bal karja, mely nyújtva a test mellett feküdt. Melléklet nélkül.

72/a-b. sír.

M: 2,70 m, t: 49,5/64. A kis méretű koporsóban két kisgyermek csontváza feküdt, melyeket a 72. sírtól D-re fekvő 77. sír ásásakor rablási szándékkal megbolygattak. A rendkívül rossz megtartású gyermekcsontok — a koponyák kivételével — nem anatómiai sorrendben feküdtek a koporsóban. Az egyik koponya mellett kis, *hímzett bőr* (?) *darabot* találtunk. A szegelt *koporsó* 82 cm hosszú, fej felőli végén 35 cm, lábánál pedig 27 cm széles volt. A sírföldben egy késő középkori (15. század ?) cserepet találtunk.

73. sír.

M: 2,26 m, t: 50/64, h: 1,49 m. Felnőtt nő (?) vázrészlete. Koponyája balra billent, bal karja a test mellett feküdt. Jobb karját, bordasorát, medencéjét és lábát a 79. sír, bal combcsontját pedig a 78. sír semmisítette meg. A sír földjében a 15. század első feléből származó töredékes ezüst *dénár* (CNH II. 125—230.), egy gótikus padlótégla-töredék, továbbá a késő román kori és a gótikus bővítésből származó habarcsdarabok voltak.

74. sír.

M: 2,58 m, t: 49/64. Kisgyermek bolygatatlan, rossz megtartású váza, melyet a 77. sír gödrébe, az itt elhantolt nő (?) koporsójára temettek. Koponyája felbillent, karjai a test mellett voltak. Lábszárait nem találtuk meg.

Homlokán 4 cm hosszú, 1,1–1,2 cm széles *pártamaradványt* (barna, szőtt alapon fémszállal tekercselt fonal nyomai és néhány kerek, vékony, 0,5 cm átmérőjű réz vagy bronz ragyogó) észleltünk.

75. sír.

M: 2,68 m, t: 51/64, h: kb. 86–88 cm. Kisgyermek bolygatatlan váza a 74. sír alatt, a 77. sír koporsója fölött (a 74. és 75. csontváz egyaránt a beroppant koporsó D-i oldaldeszkájához szorult). Koponyája balra fordult, karjai a test mellett feküdtek. Melléklet nélkül.

76. sír.

M: 2,30 m (felsőtest), t: 51/64, h: 1,63 m. Felnőtt nő (?) bolygatott váza. Koponyája a jobb oldalára fordult, karjait a test mellett kinyújtották. A bolygatatlan altalaj É–D-i irányban húzódó törésvonala mentén a csontváz elnyíródott, bal lábfeje a test többi részénél 13 cm-rel magasabban került elő. Jobb lábszárát a 73. sír vágta el. Melléklet nélkül.

77. sír.

M: 2,79 m, t: 46,5/64. Felnőtt nő (?) koporsóban eltemetett csontváza. Koponyája felbillent, csontjait a 74. és 75. sír ásásakor a koporsón belül megbolygatták. A kézcsonatok alapján feltételezzük, hogy a karok a testtel párhuzamosan feküdtek. A szegek nélkül összerótt *koporsó* hossza 1,94 m volt, szélessége fejnél 53 cm, lábnál 37 cm, magassága legalább 33 cm volt. A sírföldből Miksa (1564–1576) 1572-es *dénára* (CNH III. 94.) került elő.

78. sír.

M: 2,67 m, t: 49/64, h: kb. 1,65 m. Felnőtt férfi (?) rendkívül rossz megtartású, koporsóba helyezett, bolygatatlan csontváza. Koponyája hátra billent, karjai a test mellett voltak. A bolygatatlan altalajban húzódó É–D-i irányú repedés mentén a váll és a koponya 20 cm-t lezökkent a test többi részéhez képest. A *szegezett koporsó* hossza 1,88 m, szélessége fejnél 43 cm. A koporsó ÉK-i sarkát a 77. sír vágta el.

79. sír.

M: 3,07 m (felsőtest), t: 51/64. Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett, bolygatatlan csontváza. A földnyomástól szétroppant koponyája jobbra fordult, karjai a test mellett feküdtek. Az altalaj É–D-i törésvonala mentén a csontváz és a koporsó lezökkent, a ferdén Ny felé lejtő, K-i koporsóvégből a lábszár és a lábfej csontjai a térdhez csúsztak. A szegek nélkül összerótt, meglepően jó megtartású, fenyőfa *koporsó* teteje lapos volt, hossza legalább 2,20 m, szélessége a fejnél 52 cm, a lábnál 26 cm. A sírgödör tömör, kemény betöltése sárga homokrétegekkel (7–13 cm) váltakozó barnás agyagrétegekből (6–20 cm) áll. Az agyagos földbe apró patics- és szénrögök keveredtek. A sírföldből Hunyadi János kormányzó (1446–1453) *dénára* (CNH II. 156.) került elő.

80. sír.

M: 2,07 m, t: 51,5/64. Koporsóban eltemetett felnőtt lábszárai. A vázat a 81. sír pusztította el. A *koporsóból* a *szegek* maradtak meg. Pozíciójuk alapján a koporsó szélessége lábnál 31 cm volt. A sír földjében Nagy Lajos (1342–1382) *dénára* (CNH II. 74. ?) és Zsigmond (1387–1437) *dénára* (CNH II. 129.) került elő.

81. sír.

M: 2,95 m, t: 53,5/64. Gyermekek koporsóban eltemetett, bolygatatlan csontváza. A csontok jelentős része el-mállott. Koponyája felbillent, jobb karja a test mellett feküdt, a bal kar csontjai nem kerültek elő. A *szegezett fenyőfa koporsó* hossza 1,12 m, szélessége fejnél 37 cm, lábnál 27 cm, magassága 23 cm volt. Lapos tető fedte. A sírgödör K-i végébe belevág a kriptá egyik cölöplyuka.

82. sír.

M: 1,77 m, t: 51/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete: gerincoszlop alsó része, medencék, a testtel párhuzamos bal alkar csontjai. Koponyáját egy tisztázatlan beásás, lábait a 70. sír vágta el. A csontokon fekete, szerves foltokat (eltözegekedett? *koporsónyomok*) láttunk. A medence fölött a sírföldben 15. századi ezüst *dénár* kis töredéke került elő.

83. sír.

M: 1,88 m, t: 49/64, h: 76 cm. Kisgyermek bolygatott csontváza. Koponyája kissé balra billent. Jobb karja párhuzamos a testtel. Bal alkarját és lábát a 91. sír vágta el. Melléklet nélkül.

84. sír.

M: 2,04 m (fej), 2,15 m (lábak), t: 48,5/64, h: 1,78 m. Idősebb férfi bolygatott váza, mely részben beleroskad az alatta lévő sír gödrébe. Koponyája enyhén balra fordult, jobb karja a test mellett, keze a jobb combcsonton feküdt. Bal vállát, karját és bordasorát a 91. sír vágta el. Melléklet nélkül.

85. sír.

M: 1,97 m, t: 50,5/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete. Jobb karja nyújtva a test mellett, a keze a jobb combcsonton, bal karja behajlítva, keze a szeméremcsontokon feküdt. Bal felkarját, a mellkas felső részét és a koponyát a 99. sír vágta el. A sírföldben Zsigmond (1387–1437) *dénárát* (CNH II. 129.) és 15. századi cserepeket találtunk. A 85–86. sír fölött a sírföldben Zsigmond egy másik, töredékes *dénára* (CNH II. 125.) került elő.

86. sír.

M: 2,01 m, t: 50/64. Gyermekek lábai. A combcsontok mellett néhány ujjcsontot találtunk, ezek alapján feltételezzük, hogy a karok a testtel párhuzamosan feküdtek. Medencéjét és felsőtestét a 99. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

87. sír.

M: 2,68 m, t: 48/64, h: 1,66 m. Idős férfi (?) koporsós csontváza. Koponyája felbillent, karjai a test mellett voltak. A szegezett fenyőfa *koporsó* hossza 1,94 m, szélessége fejnél 48 cm, lábnál 37 cm volt. A sír fölötti kriptá egyik tartóoszlopának cölöplyukát a sírgödör betöltésébe ásták. A sír földjében egy gótikus padlótegla töredéke volt.

A sírgödör mellé és fölé ovális, lapos aljú gödröt ástak (M: 2,35 m), melyben másodlagos helyzetben egy idős nő csontvázának jó része és egy kisgyermek néhány csontja volt található. Az egyik felnőtt orsócsont alsó végén erős zöld elszíneződést láttunk. A csontok között koporsódeszka-darabokat és szegeket, ezüstözött bronz *ruhakapcsokat*, aranyozott ezüst, tekercselt szálakból szőtt, mintás *szövetek* darabokat (brokát?) és egy *lópatkót* találtunk. A sírt a kriptá ásásakor számolhatták fel (azonos ruhakapcsok a kriptá betöltéséből is kerültek elő), és a maradványokat kevéssel a kriptá padlója (–1,90 m) alá ásták. (77. t. 18.)

88. sír.

M: 2,59 m, t: 49/64, h: 1,65–1,70 m. Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett, bolygatatlan váza. Koponyája a koporsó ÉNy-i sarkába gurult, karjai és bal keze a test mellett, jobb keze a jobb combcsonton pihent. A *szegekt* *koporsó* hossza 2,01 m, szélessége fejnél 58 cm, lábnál 36 cm. A sírgödörbe belevág a kriptá két cölöplyuka.

89. sír.

M: 2,40 m, t: 50/64. Felnőtt koporsóban eltemetett vázának részlete: gerincoszlop maradvány, jobb kar, bordák, medence és láb. Megmaradt karja a test mellett, keze a jobb combcsonton fekszik. Hiányzó részeit a 91. sír semmisítette meg. *Koporsóját* szegek nélkül rótták össze.

90. sír.

M: 2,08 m, t: 52/64. Felnőtt bal lábszára és lábfeje. Hiányzó részeit a 70. sír vágta el. Melléklet nélkül.

91. sír.

M: 2,81 m, t: 50,5/64, h: 1,75 m. Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett bolygatatlan, rossz megtartású váza. Koponyája a koporsó Ny-i végébe gurult, jobb karja és keze a test mellett, bal karja enyhén behajlítva, keze a hason pihent. A szegekkel összefogott cserefa (?) *koporsó* hossza 2,03 m, szélessége fejnél 53 cm, lábnál 29 cm.

92. sír.

M: 2,03 m, t: 51,5/64. Felnőtt koporsóban eltemetett vázrészlete: a test mellett fekvő jobb alkar és kéz, valamint jobb láb. A combcsont elgörbült és rendellenesen megvastagodott. Hiányzó részeit a 93. és a 99. sír vágta el. A *koporsóra* két *vasszeg* utal.

93. sír.

M: 2,11 m, t: 51/64. Felnőtt koponya nélküli vázának jobb oldala. Jobb karja és keze párhuzamosan feküdt a testtel. Hiányzó részeit a 104. és a 99. sír pusztította el. Melléklet nélkül.

94. sír.

M: 2,30 m, t: 48,5/64 m. Idősebb férfi (?) koporsóban eltemetett bolygatott váza. Koponyája hátrabillent,

karjait a test mellett nyújtották el. Lábszárait a 99. sír vágta el, sírgödörbe belevág a 103. sír is. A szeg nélküli *koporsóból* csak az oldaldeszkáknak a sírgödör aljába belenyomódott kékszürke, agyagos csíkként húzódó részleteit tudtuk megfigyelni. A sírföldben egy középkori kúpcserép töredéke volt.

95. sír.

M: 2,98 m, t: 48/64. Gyermekekoporsóban eltemetett, rendkívül rossz megtartású váza. Koponyája a koporsó ÉNy-i sarka felé gurult, csontjai a koporsóban szétszúrtak. Karjai — az elmozdult csontok alapján ítélve — eredetileg a test mellett feküdtek. A jobb combcsonton és a csont körül fekete, puha, eltőzegesedett szerves anyagot láttunk. A combcsont alsó végénél két helyen zöldre oxidálódott, *tekeresztelt fémszálak* nyomára bukkantunk. A szegelt fenyőfa *koporsó* hossza 1,47 m, szélessége 36—37 cm volt.

96. sír.

M: 1,90 m, t: kb. 53/64. Kisgyermek koporsóban eltemetett vázrészlete: egyenesen álló, kissé előrebukó koponya, mellkas felső része. Hiányzó részeit a 99. sír semmisítette meg. A *koporsóból* csak *vasszegek* maradtak meg.

97. sír.

M: 2,03 m. Felnőtt lábfejei. A temetkezést a 92, 93, 98. és 99. sír rombolta szét.

98. sír.

M: 2,14 m, t: 50/64. Felnőtt koporsóban eltemetett vázának részlete: lábak, combcsontok és ezek felső végénél egy-egy kéz csontjai. Combcsontjai feltűnően görbék, lábszáranak csontjai természetellenesen megvastagodtak és elformátlanodtak, lábfejei nagyon kicsik és fejletlenek. Felsőtestét a 99. sír vágta el. A szeg nélküli *koporsóból* csupán a D-i oldaldeszkának a sírgödör aljába nyomódott részlete került elő.

99. sír.

M: 2,39 m, t: 33/64. Az egyedülálló módon É—D-i tájolású sírgödörben szegek nélkül összeállított, *üres, fenyőfa koporsót* (hossza 1,95 m, szélessége 40 cm) találtunk, mely szimbolikus nyughelye lehetett egy máshol elhunyt egyénnek. Gödrébe kissé belevág a 91. sír gödre. A sírföldben Mária (1382—1387) *dénára* (CNH II. 114.) került elő.

100. sír.

M: 3,10 m, t: 48/64, h: kb. 1,68 m. Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett bolygatatlan csontváza. Koponyája a *koporsó* Ny-i végébe gurult, karjait a test mellé helyezték. Szegelt, fenyőfa koporsója 1,99 m hosszú, fejnél 61 cm, lábnál 37 cm széles volt.

101. sír.

M: 2,06 m, t: 48,5/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete: bal oldali bordák, medencelapát, a test mellett fekvő bal alkar, bal láb. Hiányzó részeit a 91. és 99. sír vágta el. Melléklet nélkül.

102. sír.

M: 1,94 m, t: 51/64. Felnőtt alkarcsontjai. Keze az ásatáskor semmisült meg. A váz többi részét a 91. és 99. sír vágta el. Melléklet nélkül.

103. sír.

M: 3,16 m, t: 48,5/64. Gyermekekoporsóban eltemetett váza. A rendkívül rossz megtartású, részben elporladt csontok a koporsó aljának legmélyebb részére csúsztak. A szegelt *koporsó* hossza 1,24 m, szélessége fejnél 36 cm, lábnál 23 cm volt.

104. sír.

M: 2,40 m, t: 49/64, h: 1,72 m. Felnőtt férfi (?) koporsóban eltemetett bolygatatlan váza. Koponyája a bal oldalára fordult, karjait a test mellett elnyújtották. A koporsó és a sírgödör Ny-i végét a 99. sír vágta el. Szegelt *koporsójából* csak a sárga, homokos sírfenékbe nyomódott kékes, agyagos csíkok maradtak. A koporsó hossza kb. 1,94 m, szélessége fejnél 45 cm, lábnál 39 cm volt. A sír földjében Károly Róbert (1308—1342) *dénára* (CNH II. 41.) került elő.

105. sír.

M: 94 cm, t: 50/64. Felnőtt rossz megtartású vázrészlete: enyhén behajlított, a test mellett fekvő bal kar, bal combcsont. A test jobb felét a 107. sír vágta el, lábszárait a késő román kori szentélyfal alapozásakor bolygatták meg. Melléklete nem volt. A fekete sírföldben apró paticsrögöket találtunk.

106. sír.

M: 1,11 m, t: 48/64. Felnőtt rendkívül rossz megtartású, bolygatatlan csontváza. Koponyája egyenesen áll, állkapcsa leesett, karjait a test mellett elnyújtották. A késő román kori szentélyfalat lábszárai fölé alapozták. Melléklete nem volt. A sírt fekete, apró paticsrögökkel kevert föld töltötte ki.

107. sír.

M: 1 m, t: 49,5/64. Felnőtt bal lába. Jobb lába a tanúfal alatt, felsőtestének bal felét a 80. sír pusztította el. A fekete, apró paticsdarabokkal kevert sírföldben IV. Béla (1235—1270) ezüst *brakteátája* (CNH I. 280.) került elő.

108. sír.

M: 1,14 m, t: 51/64. Felnőtt rossz megtartású lábai. Felsőtestének bal oldalát a 80. sír vágta el. Melléklete nem volt. A sárga rögökkel kevert fekete sírföldben — a fölötte lévő 105. és 107. sír betöltésével ellentétben — nem láttunk paticsrögöcskéket.

109. sír.

M: 1,98 m, t: 49,5/64. Felnőtt bal kézfeje és lábszárai. A kéz csontjainak helyzetéből következik, hogy a bal kar a test mellett feküdt. A váz többi részét az 52. sír semmisítette meg. A belső, középső támpillér a sír gödre fölé épült. Melléklet nélkül.

110. sír.

M: 96 cm, t: 50/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete: jobb alkar, a gerincoszlop alsó fele, medence, combcsontok. Felsőtestét egy mélyebben fekvő, ki nem bontott sír, bal oldalát a 111. sír gödre sértette meg, lábszárait a D-i bejáratától K-re eső, gótikus támpillér vágta el. Jobb karja eredetileg kissé behajlítva feküdt a test mellett. Melléklet nélkül.

111. sír.

M: 91 cm, t: 51/64. Kisgyermek csontváza. Koponyája egyenesen áll, testének alsó részét az ásatás semmisítette meg. Melléklet nélkül.

112. sír.

M: 84 cm, t: kb. 48,5/64. Csecsemő lábai. Felsőtestét egy mélyebben fekvő, ki nem bontott sír vágta el. Melléklet nélkül.

113. sír.

M: 82 cm, t: 52,5/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete. Koponyáját egy mélyebb, ki nem bontott sír vágta le, könyöktől lefelé a hajó DK-i, késő román kori sarokpillére semmisítette meg. Állkapcsa jobbra billent, felkarjai a testtel párhuzamosan feküdtek. A váz kissé D-re, a nála korábbi 116. sír gödre felé lejt. Melléklet nélkül.

114. sír.

M: 92 cm, t: 50,5/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete. Koponyáját egy mélyebb, ki nem bontott sír vágta el. Bal felkarját a gótikus hajószakasz építéskor mozdították el helyéről, bal alkarja a testtel párhuzamos. Nem sikerült tisztázni, hogy a váz lábrészét milyen beásás semmisítette meg. Melléklet nélkül.

115. sír.

M: 66 cm, t: 50/64. A késő román kori hajófal és sarokpillér szögletében eltemetett gyermek bolygatatlan váza (a bal kar a szelvényfenék megnyesésekor sérült meg). Koponyája jobbra billent, karjai a test mellett feküdtek. Melléklet nélkül.

116. sír.

M: 92 cm (a késő román kori építési szint alatt 20 cm mélyen), t: 49,5/64. Gyermek csontváza. Koponyája a jobb oldalára fordult és a földnyomástól összeroppant. Jobb karja a test mellett fekszik, bal karját a 113. sír vágta

el. Lábaik combközéptől a DK-i hajósarok késő román kori pillére semmisítette meg. A bal szemüregben kis habarcsdarab, a bal medencelapáttól kissé K-re zöld *patina*-folt volt.

117. sír.

M: 1 m, t: 50,5/64. Felnőtt jobb lábszára és lábfeje. A bal lábszárát a 110. sír, a váz többi részét egy mélyebben fekvő, ki nem bontott sír semmisítette meg. Melléklet nélkül.

118. sír.

M: 1,24—1,36 m, t: 52/64. Kisgyermek bolygatatlan, kissé K felé lejtő csontváza. Egyenes állású koponyája összeroppant, karjait a test mellett elnyújtották. Lábszárak fölé épült a D-i hajófal egyik gótikus pillére. Melléklet nélkül.

119. sír.

M: 1,24—1,36 m, t: 52/64. Csecsemő bolygatatlan, K felé lejtő csontváza, közvetlenül a 118. sírra helyezve. Balra billent koponyája összeroppant, állkapcsa leesett. Karjai enyhén behajlítva a test mellett feküdtek. Lábszárak fölé épült a D-i hajófal egyik gótikus támpillére. Melléklet nélkül.

120. sír.

M: 92 cm, t: 50/64. Felnőtt vázrészlete: a test mellett fekvő jobb kar és combcsont. Hiányzó részeit a késő román kori D-i hajófal és DK-i sarokpillér vágta el. Melléklet nélkül.

121. sír.

M: 83 cm, t: 55/64. Kisgyermek bolygatatlan váza; lábaik az ásatás során figyelmetlenségből levágtuk. Eredetileg egyenesen álló koponyája balra billent, karjai a test mellett feküdtek. Melléklet nélkül. A barnásfekete sírföldben egy 12—13. századi kis cserepet, égett agyagtapasztás-darabkákat és habarcsrögöket (az egyik a gótikus hajó habarcsához áll közel) találtunk.

122. sír.

M: 1,06 m, t: 49,5/64. Felnőtt bolygatott váza. Koponyája jobbra billent, állkapcsa leesett, jobb karja a test mellett volt kinyújtva. A váz bal felét a 158. sír gödre vágta el. Szegek nélküli *koporsójából* a jobb láb külső oldalán eltözegekedett deszkadarab maradt. Melléklet nélkül. A feketésbarna, szénrögökkel és habarcsdarabokkal kevert sírföldben egy, a gótikus építkezésnél használt salakdarabot találtunk.

123. sír.

M: 1,15 m, t: 50,5/64. Felnőtt koponyatöredéke és vázának jobb oldala. Jobb karja a test mellett hevert. Bal oldalát egy olyan sír gödre vágta el, melyet később a 152. és a 155. sír teljesen megsemmisített. Melléklet nélkül. A jobb lábszár alatt szénrög. A halottat a román kori templomhajó döngölt alapozása fölé temették.

124. sír.

M: 1,13 m, t: 51/64. Felnőtt bolygatott vázrészlete. Koponyáját és a váz jobb felét a gótikus D-i hajófal alapozása vágta le. Épen maradt bal karja a test mellett volt elnyújtva. Melléklet nélkül.

125. sír.

M: 86 cm, t: 53/64. Gyermekek rendkívül rossz megtartású vázrészlete. Karjai a test mellett, könyöktől felfelé a 121. sír vágta el. Melléklet nélkül.

126. sír.

M: 70 cm, t: 51,5/64. Felnőtt lábai és a test mellett fekvő bal alkarja. A lábszárak között csecsemő hosszúcsontjai és néhány bordája. A váz hiányzó részeit a 150. sír vágta el. Melléklet nélkül. A fekete sírföldben apró mézsrögöcskék.

127. sír.

M: 1,74 m, t: 51,5/64. Felnőtt vázrészlete: a testtel párhuzamos bal alkar és kéz, bal medencelapát és láb, jobb lábszár. Felsőtestét a 128. sír, jobb lábfejét a 151. sír vágta le. Melléklet nélkül. A fekete, feltűnően szenes, apró, égett agyagdarabkákkal kevert sírföldben egy 14—15. századi, hamis, erősen oxidált *dénárt* találtunk. A sírt részben a román kori hajó döngölt alapozása fölé ásták.

128. sír.

M: 1,74 m, t: 50/64, h: 1,24 m. Gyermek bolygatatlan váza. Koponyája balra billent, karjai a test mellett voltak kinyújtva. Melléklet nélkül. A fekete sírföldben apró szénrögöket találtunk. A sírgödör belevág a román kori templomhajó Ny-i falába.

129. sír.

M: 1,63 m, t: kb. 47/64. Felnőtt vázrészlete: a test mellett fekvő jobb alkar és kéz, jobb combcsont felső fele. A váz lábait a 167. sír, felsőtestét egy tisztázatlan beásás pusztította el. Melléklet nélkül.

130. sír.

M: 1,63 m, t: 53/64, h: 50 cm. Csecsemő bolygatatlan, koporsóban eltemetett váza, melyet az ásatáskor megsértettünk. Koponyája egyenesen áll, bal karja a test mellett. Koporsójából csak *szegek* maradtak. Melléklet nélkül.

131. sír.

M: 1,83 m (felsőtest), 1,62 m (láb), t: 49,5/64. Felnőtt bolygatott váza. Koponyáját és vállát a 155. sír vágta le. Karjai a test mellett, bal keze a bal combcsonton. A sírföldben a gótikus templomhajó padlójából származó tégladarabot találtunk. A sírgödör belevág a román kori templom döngölt agyagalapozásba.

132. sír.

M: 1,94 m, t: 51/64, h: 1,71 m. A nagy méretű, 80–85 cm széles sírgödörben felnőtt férfi bolygatott váza feküdt. Koponyája balra billent, karjai a test mellett, jobb keze a jobb combcsont belső szélénél, bal keze a bal combcsonton. Jobb lábszárát a 152. sír vágta le. Melléklet nélkül. A sírgödör belevág a román kori hajófal alapozásába.

133. sír.

M: 1,03 m, t: kb. 53,5/64. Csecsemő vázrészlete: szétroppant koponya, a mellkas felső része. Hiányzó részeit egy olyan sír vágta le, melyet a 132. sír teljesen megsemmisített. Melléklet nélkül. A sír belevág a román kori templomhajó Ny-i falalapozásába.

134. sír.

M: 2,02 m, t: 52/64, h: 1,61 m. Felnőtt nő (?) szegelt *koporsó*ban eltemetett, enyhén bolygatott váza. Koponyája jobbra billent, bal karja a test mellett, keze a combcsonton. Jobb karját a 152. sír vágta le, ez — az ujjcsontok pozíciója szerint — szintén a testtel párhuzamosan feküdt. Melléklet nélkül. Bal lábfeje alatt gótikus padlóteg-ladarab, a sírföldben 15. századi edénytöredékek.

135. sír.

M: 1,91 m, t: kb. 49/64. Felnőtt bolygatott váza: felsőtest bal oldala, a test mellett fekvő bal kar, medencék. Hiányzó jobb karja, az ujjcsontok pozíciója szerint, szintén a test mellett feküdt. Koponyáját és törzsének jobb oldalát a 155. sír, lábát a 136. sír vágta le. Melléklet nélkül. Felkarja alatt gótikus padlótegla-töredék.

136. sír.

M: 1,95 m, t: 51/64, h: 1,51 m. A 65 cm széles sírgödörben fiatal szegelt *koporsó*ban eltemetett, bolygatatlan váza feküdt. Koponyája felbillent, karjai a test mellett, a kezek a combcsontok között, nem összekulcsolva pihentek. Melléklet nélkül. A sír földjébe ásták bele a késő középkori D-i mellékkarzat egyik oszlopát.

137. sír.

M: 85 cm, t: 48/64. Felnőtt felsőteste. Koponyája enyhén jobbra, állkapcsa balra billent. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal karja hasonló helyzetben, kissé behajlítva. Koponyáját a sekrestye helyének bemélyítésekor kissé beroppantották, a váz hiányzó részeit a sekrestye K-i fala vágta le. Melléklet nélkül.

138. sír.

M: 85 cm, t: 47/64. Felnőtt férfi (?) felsőteste. A sekrestye helyének kiásásakor megsérült koponyája balra billent, karjai nyújtva a test mellett. Medencétől lefelé a sekrestye K-i fala vágta el. Melléklet nélkül.

139. sír.

M: 73 cm, t: 48/64, h: 1,53 m. Felnőtt rossz megtartású, bolygatott váza. A sekrestye helyének kiásásakor

összeroppant koponyája eredetileg egyenesen állhatott, jobb karja a test mellett. Jobb karját és lábait a sekrestye építésekor bolygatták meg, bal karja is ekkor (vagy esetleg még a 147. sír ásásakor) semmisült meg. Melléklet nélkül. A barna, agyagos sírföldben apró, égett agyagtapsztás-darabokat találtunk.

140. sír.

M: 72 cm, t: 53,5/64. Kisgyermek bolygatott váza. Összeroppant koponyája jobbra billent, karjai a test mellett. Lábait a 146. sír és/vagy a sekrestye belsejében kibontott cölöplyuk vágta le. A halott a 141. vázzal egyszerre került a földbe. Melléklet nélkül.

141. sír.

M: 72 cm, t: 50,5/64, h: 70 cm. Kisgyermek váza, szétroppant koponyája jobbra billent, karjai a test mellett. Jobb alkarja a 140. váz bal alkarján. Melléklet nélkül. A sír fekete földjében a késő román kori, patkóíves szentély habarcsával azonos, téglaporos habarcsrögök.

142. sír.

M: 2,10 m, t: 52/64. Felnőtt nyújtott bal karja, a váz többi részét a 152. sír gödre semmisítette meg. Melléklet nélkül.

143. sír.

M: 2,10 m. Felnőtt medencéje, keresztcsontja és két alsó gerinccsigolyája. Felsőtestét a 152. sír, lábait a 155. sír gödre vágta le. Melléklet nélkül.

144. sír.

M: 81 cm, t: 50/64. Csecsemő bolygatott váza. Koponyája összeroppant, bal karja a test mellett. A többi csontja a 140–141. sír ásásakor eredeti helyzetéből kimozdult. Melléklet nélkül. A barnásfekete sírföldben apró habarcsrögöket és egy habarcsos tégladarabot találtunk.

145. sír.

M: 86 cm, t: 48,5/64. Gyermekek bolygatott váza. Koponyája jobbra fordult, csontjai eredeti helyzetükből szétcsúsztak. Lábait a 148. sír vágta le. Melléklet nélkül. A sírföldben apró habarcsdarabok és *koporsószeg*.

146. sír.

M: 89 cm, t: 49,5/64. Gyermekek lábszárai. A váz többi részét a sekrestye belsejében kibontott cölöplyuk vágta le. Melléklet nélkül.

147. sír.

M: 1,12 m, t: 49/64, h: 1,67 m. A nagy méretű, lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alakú, 2,46×0,75–0,97 m-es sírgödörben felnőtt férfi (?) bolygatatlan váza. Koponyája jobbra billent, homlokán vízszintes helyzetű, 6×1,2 cm-es, lekerekített végű, trepanációszerű vágás. Karjai a test mellett. Melléklet nélkül. Koponyája alatt, illetve attól közvetlenül Ny-ra, valamint a mellkas felső része alatt elszórtan apró szénrögök. A barnásfekete, agyagos sírföldben apró agyagtapsztás-, tégl- és habarcsdarabok.

148. sír.

M: 1,25 m, t: 46/64, h: 1,28–1,30 m. A keskeny, lekerekített végű, 140×45 cm-es sírgödörben gyermek bolygatatlan, rossz megtartású váza. Koponyája egyenesen áll, karjai a test mellett. A váz csaknem teljesen kitölti a sírgödört; biztosan nem koporsóban, csak szemfedőben temették el. Bal halántékánál vízszintesen fekvő, ezüst, bordázott végű *S-karika* (átm. 2,7–3,4 cm) az S-véggel ÉNy felé, tehát a karika lebillenése előtt az S-vég a koponyatető felé mutatott. A sírgödört sárgásbarna, agyagos föld töltötte ki. (39. t. 2.)

149. sír.

M: 95 cm, t: 50/64. A 2,04 m hosszú, lekerekített sarkú sírgödörben idősebb felnőtt váza, melynek jobb oldalát a késő román kori, patkóíves szentély alapfala vágta le. Szétzúzott koponyája eredetileg balra billent, bal karja nyújtva a test mellett. Melléklet nélkül. A fekete, morzsálékony sírföldben apró tégladarabok, *vasszeg* és kis, Árpád-kori cserepek.

150. sír.

M: 1,09 m, t: 48/64, h: kb. 1,07 m. A keskeny, lekerekített végű, 154×34–37 cm-es sírgödörben gyermek

igen rossz megtartású, bolygatatlan váza. Koponyája enyhén balra billent, karjai a test mellett. A koponya alatt néhány szénrögöt, a hason kerek, 2,5 cm átmérőjű *vascsatot* (tüskéjének hegye É felé), a bal csukló közelében *vaszszegtöredéket* találtunk. A sírgödört sárgás sávokkal tarkított fekete, agyagos-iszapos föld töltötte ki. (39. t. 5.)

151. sír.

M: 2,05 m, t: 50,5/64, h: 56 cm. Csecsemő bolygatatlan váza. Összeroppant koponyája jobbra billent, karjai a test mellett. Melléklet nélkül. A sírföldben egy gótikus padlótégla-töredék, *koporsószegek* és egy 15. századi cserép volt.

152. sír.

M: 3,09 m, t: 51/64, h: kb. 1,17 m. A lekerekített sarkú, téglalap alakú, 190×55—65 cm-es sírgödörben leánygyermek, szegelt *koporsó*ban eltemetett, bolygatatlan váza feküdt. A láb felé keskenyedő, lapos fedelű, fenyőfa sírláda hossza 1,45 m, szélessége fejnél 40 cm, lábnál 17 cm volt. Koponyája a bal oldalára billent, állkapcsa felfordult, karjai a test mellett. A koporsóban a váz csontjai szétszúrtak. A koponya és az állkapocs alatt a testtel párhuzamosan fekvő, 12 cm hosszú, 1,7 cm széles sávban *gyöngyöspárta* vagy gyöngyökkel kivarrt szegélyű *fejfedő* maradványa (barnásra színeződött, vastag, szőtt alapon kivehetetlen mintájú, tekercselt, fémszálas hímzés és apró, feketés gyöngyök, 45 db.). A jobb kézfej közelében, de nem ujjra húzva aranyozott *bronzgyűrű*, karmos foglalatában zöld üveggolyócskával. Derekán *veretes öv*, 6 db. 1,6—1,8 cm átmérőjű, kerek, ólommagos bronzverettel. Az öv bronz akasztóval zárult, az akasztó kampós tagja 7,8×1,8 cm (a kampó DNy felé mutat), hurkos tagján (6,4×1,8 cm) a hurkot rövid lánc helyettesíti (láncos vége ÉNy felé). Az övet kikapcsolva találtuk. A combcsontok között mályvaszín *selyemerszény* skófiummal hímzett maradványa, mely az övről skófiumos zsinórokból összeállított fonaton függött. A töredékesen megmaradt, ovális, 9,7 cm hosszú erszényt középen skófiumos hímzésű szalag fogta körbe. A deréktájon, a csontok felszedésekor kis, fémszálas *textiltöredékek* kerültek elő. A sír gödrébe ásták bele a hajó D-i oldalkarzatának egyik tartóoszlopát. (77. t. 15, 27.)

153. sír.

M: 2,32 m, t: 49,5/64, h: 1,61 m. A szabálytalanul lekerekített sarkú, 2,29×0,58—0,66 m-es sírgödörben felnőtt bolygatatlan váza. Koponyája hátra és balra billent, alkarjai a combcsontokon. Melléklet nélkül.

154. sír.

M: 2,07 m, t: 49,5/64. Felnőtt bal lába és a test mellett fekvő bal kézfeje. A váz többi részét a 155. sír vágta le. A lábfejnél egy *koporsószeget*, a sírföldben egy 16. századi (?) cserepet találtunk.

155. sír.

M: 2,50 m, t: 50/64, h: 1,61 m. A szabálytalan téglalap alakú, 216×73 cm-es sírgödörben felnőtt nő (?) szegelt *koporsó*ban eltemetett, bolygatatlan váza. Koponyája balra billent, állkapcsa leesett. Karjai a test mellett. A koporsóból csak *szegek* maradtak. Melléklet nélkül. A sírföldben kis falképtöredék, gótikus padlótégla-darabok és egy 15. századi (?) hamis *dénár* volt.

156. sír.

M: 2,02 m, t: 49,5/64. Felnőtt férfi szegéletlen *koporsó*ban eltemetett bolygatott váza. Karjai enyhén behajlítva, jobb alkarja a test mellett, bal alkarja és keze a bal szeméremcsonton. Koponyáját és jobb felkarcsontját a föléje temetett 136. sír ásásakor eltávolították. Gerince erőteljesen S-alakba görbült, medencéje asszimmetrikus és eltorzult, combcsontjainak forgója szabálytalan lepényhez hasonlóan kiszélesedett, ennek megfelelően módosult a medence is. Melléklet nélkül.

157. sír.

M: 2,17 m, t: 52/64. Felnőttnek a test mellett nyújtva fekvő jobb karja. A váz többi, a templomhajó közepén húzódó tanúfal alá nyúló részét nem bontottuk ki.

158. sír.

M: 1,97 m, t: 49,5/64, h: kb. 1,70 m. A nagy méretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú 2,68×0,82 m-es sírgödörben felnőtt férfi szegzett *koporsó*ban eltemetett, bolygatatlan váza. A koporsó szélessége fejnél 62 cm, lábnál 40 cm, hossza 2 m. Fája teljesen elpusztult, nyomát a földben repedés jelzi. A halott koponyája felbillent, karjai a test mellett, mellkasának csontjai szétszúrtak. Melléklet nélkül. A sírföldben Zsigmond (1387—1437) *dénárát* (CNH II. 129.) találtuk. A hajó D-i oldalkarzatának tartóoszlopát a sír földjébe ásták.

159. sír.

M: 78 cm, t: 51,5/64. Felnőtt bolygatott váza. Koponyája felbillent, bolygatott (?) felsőtestének rossz megtartású csontjai jórészt hiányoznak. Bal karja nyújtva a test mellett. Melléklet nélkül. A sírt a hajó K-i fala mellé ásták. A sírföldben a késő román kori építkezés enyhén téglaporos habarcsdarabkái és egy közelebbről meghatározhatatlan, hamis Anjou-kori *érme* volt.

160. sír.

M: 1,80 m. Felnőtt lábujjai. A váz többi részét a 158. sír vágta le.

161. sír.

M: 1,92 m, t: 47,5/64. Felnőtt jobb lábszára. A váz többi részét a 167. sír pusztította el.

162. sír.

M: 2,40 m, t: 49,5/64. Felnőtt férfi szegezetlen *koporsó*ban eltemetett bolygatott váza. Egyenes állású koponyája kissé hátrabillent, karjai a test mellett, jobb keze a combcsonton. Lábaik a 167. sír vágta le. Melléklet nélkül.

163. sír.

M: 93 cm, t: 52/64. Felnőtt rendkívül rossz megtartású vázrészlete. Koponyája és jobb alkarja nem került elő, bal karja nyújtva a test mellett. Lábaik a hajó K-i fala vágta le. Melléklet nélkül. A barna, agyagos sírföldben apró, égett agyagtapszítás-darabok voltak.

164. sír.

M: 84 cm, t: 53,5/64. Gyermek bolygatott, rossz megtartású csontváza. Bal karja a test mellett, koponyáját és felsőtestének jobb felét a késő román kori hajószakasz D-i falának alapozása vágta le. Melléklet nélkül.

165. sír.

M: 90 cm, t: 51/64. Felnőtt rendkívül rossz megtartású, bolygatott váza. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarja nem került elő. Koponyáját a 121. sír ásásakor vették ki, lábujjait a késő román kori hajófal vágta le. Melléklet nélkül. A sírföldben pelyvás anyagú, Árpád-kori tégladarabkákat találtunk.

166. sír.

M: 95 cm, t: 50,5/64. Felnőtt bolygatott váza. Koponyája hiányzik, bal karja könyökben behajlítva, bal alkarja a hason, jobb karja a test mellett nyújtva. Lábszárjai egymáson, enyhén keresztbe téve, lábfejeit a késő román kori, K-i hajófal alapozása vágta le. A bal orsócsont fölött 2 cm-rel téglalap alakú, 3,2×2,4 cm-es rendkívül korrodálódott *vascsat*. A sírföldben apró, pelyvás téglatöredékek voltak.

167. sír.

M: 2,70 m, t: 52,5/64. A lekerekített sarkú, 60–68 cm széles sírgödörben gyermek szegzett *koporsó*ban eltemetett bolygatatlan váza. A fenyőfa koporsó hossza 1,22 m, szélessége fejnél 39 cm, lábnál 24 cm. Koponyája felbillent, jobb karja a test mellett nyújtva, a többi csont a koporsóban szétcsúszott. Melléklet nélkül.

168. sír.

M: 1,01 m, t: 49,5/64. Felnőtt igen rossz megtartású, bolygatott vázrészlete. Jobb karja enyhén behajlítva a test mellett, bal alkarja a hason keresztben. Koponyáját, felsőtestét és bal felkarját a 171. sír vágta le. Jobb felkarja külső oldalán teljesen oxidálódott kis *bronz(?)lemezke* törmeléke. A barna, agyagos sírföldben apró téglavagy agyagtapszítás-darabok voltak.

169. sír.

M: 1,16 m, t: kb. 50/64. A keskeny, lekerekített végű sírgödörben kisgyermek igen rossz megtartású vázrészlete. Koponyája enyhén jobbra billent, mellkastól lefele a késő román kori K-i hajófal alapozása vágta el. Melléklet nélkül. A barna, agyagos sírföldben apró, égett agyagrogócskák voltak.

170. sír.

M: 1,05 m, t: 49,5/64. Felnőtt rossz megtartású jobb combcsontja és a test mellett fekvő jobb alkar részlete. Testét a 171. sír, lábaik a késő román kori hajófal alapozása vágta el. Melléklet nélkül.

171. sír.

M: 1,16 m, t: 55/64. Felnőtt jobb combcsontjának és a test mellett fekvő jobb karjának részlete. Hiányzó részeit a tőle É-ra fekvő, ki nem bontott sír vágta le. Melléklet nélkül.

172. sír.

M: 1,08 m, t: 48,5/64. Felnőtt rossz megtartású, bolygatott váza. Koponyája enyhén balra billent, állkapcsa leesett. Karjai nyújtva, az alkarok a medencén. Lábfejeit a késő román kori K-i hajófal alapozása vágta le. Melléklet nélkül.

173. sír.

M: 1,26 m, t: kb. 51/64. Felnőtt nagyon rossz megtartású vázrészlete. Koponyája jobbra billent, bal karja a test mellett. A váz jobb oldalát a 175. sír, lábfejeit a késő román kori K-i hajófal alapozása vágta le. Homlokánál elgömbült, gömbösféjű, bronz *hajtű* (a gömb átm. 0,95 cm; a töredékes, rendkívül korrodált tárgy esetleg gömbös fülbevaló töredéke is lehetett), jobb halántékánál ezüst, bordázott S-végű *hajkarika* (átm: 1,8 cm). A sárgásbarna, agyagos sírföldben kis tégladarabkák. (39. t. 3.)

174. sír.

M: 1,25 m. Felnőtt könyökben behajlított bal karja. A váz többi részét a késő román kori D-i hajófalszakasz fedi.

175. sír.

M: 1,45 m, t: 49,5/64. Felnőtt bolygatatlan (?) váza. Koponyája enyhén jobbra billent, bal karja nyújtva a test mellett. A váz többi részét a késő román kori hajószakasz K-i és D-i fala fedi.

176. sír.

M: 1,16 m, t: 51,5/64. Felnőtt vázrészlete: töredékes koponya és a test mellett fekvő jobb kar. A váz bal oldalát egy, a tanúfal alá nyúló, ki nem bontott sír vágta el. Melléklet nélkül.

A *Tomori-padja* részben temetőnek használt oldalában 1979-ben egy 17. századi sírkövet találtak, és beszállították az SzkVM-be. A kettétört, csonka homokkőlapon antikva betűs, megcsontult felirat áll:

ANNO
1680
HIC JACET
CONIVX
PETRI MON[OS ...]
ELISABETA . BE[...]
OBIT [!] ETATIS . SVE. [...]
DIE : 19 : APRILIS

A sírkövön szereplő töredékes *Molnos* családnevet történeti adatgyűjtésünk során a Gagymente egyetlen falujában, a Szentábrahámmal szomszédos Magyarandrásfalván találtuk (l. 14/1. lelőhely). A sírkő így arra utal, hogy a lófő, majd főrendű Molnos család még a 17. században is a szentábrahámi közös templom közelében, és nem saját falujában temetkezett. Régészeti megfigyeléseink szerint a szentábrahámi templom belsejébe ekkor már nem temetkeztek.

1 *Dávid* (1981) 328.

2 *Orbán* I. 120.

3 A szentábrahámi unitárius egyházközség levéltára. Vizitációs jegyzőkönyvek 1751–1802.

4 Uo.

5 *Patay* (1978) 48. A harang leltári száma: 69/1929.

6 1985-ös ásatásunk után az azévi eredményekről kis közleményben számoltunk be; *Benkő* (1985). Ekkor a templom valóban első periódusát még nem ismertük, és a későbbi épület keletkezése is több ponton módosult az 1986-os ásatási eredmények nyomán.

7 *Schulek* (1926) 177–178.

8 Első közleményünkben — *Benkő* (1985) — még a 13. századra tettük az épület keletkezését.

9 *Pohl* (1968); *Pohl* (1972) 48.

10 l. 6. jegyzet.

11 *Matrix* 1779, 133.

12 Az ásatás dokumentációja az SzkVM-ben, a leletek uo. Lsz: 7131–7911.

25/2. RÉT: ○ B, V—D, Á—Kk

A szentábrahám—andrásfalvi országúttól DK-re, a Gagy-patakának árteréből enyhén kiemelkedő, alsó teraszlépcsőn, mintegy 150—200 m hosszan, a sötétre színeződött, szántott földfelszínen paticsdarabokat, köveket, állatcsontokat láttunk, és sok cserepet gyűjtöttünk. A legkorábbi leletek bronzkoriak (külső oldalán beszurkált lyuksorral díszített perem, illetve a perem alatt sima bordával tagolt töredék). Két lekerekített sarkú, téglalap alakú, lefelé álló bütyökfűl késő Hallstatt-kori vagy korai dák, egy szürke, korongolt oldaltöredék dák kori. A cserepek döntő többsége Árpád-kori (30. t. 1—16.). A legkorábbi, kihajló peremű, hullámvonallal, egyenes vagy hullámos vonalköteggel díszített fazékperemeket a 11—12. századra keltezzük. Több, lassú korongon készült cserépüst-peremtöredéket is találtunk. Rajtuk kívül kettős tagolású, 13—14. századi peremeket és egy 14. századi, galléros edényperemet is gyűjtöttünk. A legkésőbbi — 15. századi — cserepek között korai típusú kályhaszemdarabokat (68. t. 4.), mázatlan, hátrész nélküli kis csempetöredékeket, jól iszapolt, gyorskorongon készült, halványvörös, bordázott kancsóból származó oldaltöredéket említünk. A leletek sorát egy vastag, összeolvadt bronzlemezdarab, övkapocs, bronz szíjszorító lemeze, téglá- és paticsdarab és két töredékes fenékkő egészíti ki. (1980—1986)

25/3. BELTERÜLET, 94. SZÁM: ○ D, Sz—Á, Kk

1977-ben Gagyí Ida a ház mögötti zöldségekertben középkori cserepeket talált, melyeket az SzkVM-be juttatott (vízszintes vonalköteggel díszített kora középkori fazéktöredék, 15. századi fazékperem és jól iszapolt, vörös anyagú, hornyolt hasú pohártöredék). 1979—1980-ban a kert mögött, a Gagy-patakának hordalékában, egy rendkívül kopott, dák talpas tál töredéke és egy rozettákkal díszített, késő középkori csempetöredék került elő, és juttott az SzkVM-be. Az előbbi a patak valószínűleg egy fentebb fekvő lelőhelyről hordhatta ideig.

A ház melletti és mögötti kertben néhány jellegtelen, kézzel formált oldaltöredéket, bekarcolt hullámvonalas, illetve hullámvonalköteges, késő népvándorlás kori jellegű, korongolt cserepet, számos Árpád-kori, vízszintes és hullámos vonalköteggel, fogaskerékes mintával, körbefutó egyenes- vagy hullámvonallal díszített oldaltöredéket, egy cserépüstből kitört peremrészt, 12—15. századi peremeket és két 14—15. századi, bepecsételt mintás oldaltöredéket gyűjtöttünk. (1979—1986)

25/4. TANOROK: ○ Á?

Az In(g)-patak völgyének torkolatában, a patak jobb oldalán fekvő, alacsony, vízszintes felületű, szántott teraszon, kb. 70×40 m-es foltban, néhány jellegtelen (kora ?) középkori cserepet gyűjtöttünk. (1980)

25/5. IN(G)-KÚTJA: ○ B

Orbán Balázs szerint az Ing-patak völgyében szántáskor sok „vastag cserépdarab s téglatöredék” szokott előkerülni. Ugyanő megemlékezik egy itt talált, és a kolozsvári múzeumba jutott bronz „csákány”-ról is. Szintén régészeti lelőhelyre utal az az Orbán által lejegyzett néphagyomány, mi szerint itt „régén Dácusok laktak, kik a szittyák [...] közeledtére [...] elfutottak, távoztukkor azonban az arany ekét és arany szarvasokat [...] az Ing kútjába temették be”.¹ Roska Márton közölte az ENM-be került, cinszegény bronzbalta pontos rajzát, Orbán adatainak megismétlésével.²

Terepbejárásunkkor az In(g)-patakának³ tágas völgyében, a patak két oldalán egy-egy kisebb foltban, szórványosan, kevéssé jellegzetes, bronzkori cserepeket (benyomkodott — egy esetben kettős — borda, duzzadt, bevagdalt perem, kissé ívelt kihajló perem) gyűjtöttünk. (1980, 1985)

1 Orbán I. 120. (a bronzbalta elhibázott rajzával).

2 Roska (1942) 263—264.

3 Helytörténeti gyűjtésünk során átnézett 18—19. századi iratokban a helynév még Ing-ként szerepel, ma azonban Szentábrahámon az In, rövidült névváltozatot használják.

25/6. TÓHELY (FEJÉRÍTŐ): ○ D

1968-ban Mátéfi Ferenc kapálás közben a Tóhelyen Traianus (98—117) ezüst dénárát találta meg, és eljuttatta az SzkVM-be.

Az In(g)-patakának bal oldalán fekvő, DDNy-ra lejtő, boronált teraszon, kb. 100×40 m-es foltban, igen szórványosan, atipikus, kézzel formált, dák jellegű cserepeket találtunk. (1980, 1985)

25/7. ZSIDÁN: ○ Ő?, Sz—Á

A Zsidán völgye torkolatának bal oldalán, a D-re lejtő, szántott domboldalon néhány atipikus, őskori (?) és ugyancsak kevés, késő népvándorlás kori — kora középkori cserepet találtunk. Az egyik, lassú korongon készült oldaltöredéket bekarcolt hullámvonalköteg díszíti. (1980)

25/8. KIRÁLYRÉT: ◦ B, Gó, Sz—Á

1957-ben Péterffi József finom anyagú, átfúrt fenőkövet talált a Királyréten és az SzkVM-be juttatta.¹

A Nagy-patakának jobb oldalán fekvő alacsony, háromszögű, elkeskenyedő végével K-re mutató teraszon, kb. 80×40 m-es területen, megszántott, paticsos foltokat láttunk, és egy támasztóbütykös, késő bronzkori fültöredéket, egy Csernyahov—marosszentannai kultúrák szürke, szemcsés anyagú, korongolt oldaltöredéket és néhány késő népvándorlás kori — kora Árpád-kori cserepet (kihajló perem, bekarcolt hullámos, illetve egyenes vonallal díszített oldaltöredék) találtunk. (1980, 1985)

1 Lsz: 550.

25/9. LOK: ◦ Ő, B—V, D, Gó, Á

A Nagy-patakának bal oldala fölé emelkedő, kissé hullámzó felületű, alacsony teraszon, kb. 250 m hosszan elnyúló sávban, elég szórványosan cserepeket gyűjtöttünk: egy fekete, fényezett, kannelúrák késő bronzkori cserepet, kézzel formált, jellegtelen, őskori oldaltöredékeket, szürke, korongolt dák kori edények darabjait, a lelőhely D-i részén két Csernyahov—marosszentannai jellegű, 4. századi cserepet, a lelőhely É-i végén pedig, az mtsz. istálló közelében, egy Árpád-kori cseréptöredéket találtunk. (1980, 1985)

25/10. LOK: ◦ Gó

A Nagy-patakának jobb oldalán, a csekefalva-szentábrahái országút és a Nagy-patak közötti területen, kb. 70 m-es foltban, néhány 4. századi, Csernyahov—marosszentannai típusú cserepet gyűjtöttünk. (1980)

25/11. NAGYAJ: ◦ Ő ≡ Kk

1980-ban a Nagyaj-patak völgyében, a patak jobb oldalán fekvő, DNy felé lejtő teraszon, igen kis foltokban, jellegtelen őskori cserepeket találtunk.

A Csekefalváról Szentábrahám felé vezető országút a 17. század elején a Nagyaj-pataka fölött hídon haladt át. Az 1625-ből származó forrás a következőket írja: „az orszagh utan Nagyaÿ aroka hidgia New helyiben”.¹

1 SzTA HtAd (UszT 92 a-b.)

▼ R, Kk?

Roska Márton Szentábrahámról származó, rézkori kőcsákánytöredéket említ az ENM-ben.¹ 1962-ben „Szentábrahám határából szántás közben” talált, átfúrt fenőkö került az SzkVM-be.² Ismeretlen körülmények között jutott Szentábrahámról az SzkVM-be két darab rovátkolt-pontkörös díszítésű, egykor vas aklaszegekkel felerősített, késnyélborító (késő középkori ?) csontlemez.³

1 Roska (1942) 264; Lsz: I. 1285.

2 Lsz: 1391.

3 Lsz: 1018.

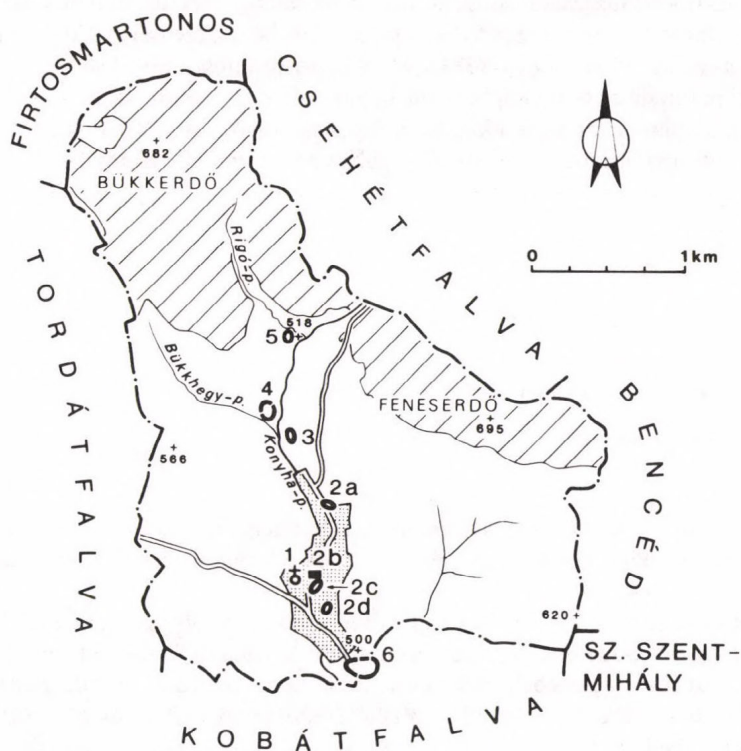
— — —

Orbán Balázs a Szentábrahám-tól K-re fekvő Zsidóhegyről azt írja, hogy a tetején „gödrök, s homályos épületnyomok látszanak; déli fokán [...] most is egy több öl mélységű üreg van, melyet az itten állott várkút helyének tartanak. E kút szép lapos kövekkel volt kirakva, alig néhány évtizede, hogy kiszedett köveit a szentábrahámiaiak felépítették”. A mai napig élő néphagyomány szerint a Zsidóhegyen egykor vár állt, melynek pincéiben a zsidók hatalmas kincset rejtettek el. A várhegyszerűen kiemelkedő, suvadásos oldalú domb tetején számos betemetetlen kincskereső-gödröt láttunk, ezek falában és kidobott földjében, illetve a domb tetején régészeti jelenséget nem találtunk. (1980)

Szentábrahám határának Ny-i részén, a Láz iskolájától K-re, az Erdei-patak völgye fölé emelkedő magaslat D felé lejtő peremén ÉK—DNy-i sorokba rendeződő, 0,5—4 m magas, 5—10 m átmérőjű, kerek, gömbölyű tetejű halmokat találtunk (Dombok-köze). Ezek természetes eredetűek, a tőlük É-ra fekvő, suvadásos, erdős hegyoldalból leszakadó palatömbök lekopásából származnak.

1 Orbán I. 21.; Roska (1942) 264 (megismétli Orbán adatait).

26. TARCSAFALVA (Tărcești, Hargita megye, 772,6 ha)

A Nyikóba ömlő Konyha-patak mentén megtelepült Tarcsafalva 490 m tengerszint feletti magasságon fekszik. A falu körül szántókat és gyümölcsösöket, a domboldalakon a szántók mellett számos kaszálót és legelőt, az 575–680 m-es dombtetőkön, a falu É-i határában erdőt találunk.

26/1. UNIT. TEMPLOM: ♂ Kk

A falu Ny-i oldalán emelkedő dombon állt Tarcsafalva középkori temploma, melynek Benedek nevű papját az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék említi (1. történeti rész). Ez a templomra vonatkozó első, ugyanakkor egyetlen középkori adat. A régi templomot 1898-ban lebontották, és egy É–D-i tájolású épületet emeltek helyére. Az új templom falaiban másodlagosan beépített középkori részleteket nem láttunk.

A középkori templomról rövid leírást találunk az 1773-as egyházkerületi vizitációs jegyzőkönyvben: „Vagyon egy régi kő Templom; az Arcussan, az Ajtó bé menetelin jobb felé nézve, vagjon Esztendő szám [...]: 1518. Kő Czinterem körülötte, mellynek külső oldalan az Ajtó mellett közel Nap Kelet felől egy kövön vagjon ilyen írás nagy betűkkel: AD: RTM. 1686. Ezen Czinteremben Vagjon egj Fa Harangláb [...].”¹

Az 1789-es püspöki vizitáció újabb, további részleteket tartalmazó leírást eredményezett: „Sendellyel féligre bé fedett kő Kerittés [...] Ennek közepette vagyon kívül tiz, bellől pediglen két kő lábakkal meg-erősítettett Sendellyel be fedett egy ép magoss Kő Templom [...] A Templomnak Mennyezete nap nyugot felől párkányos zöld és veres festékes, mellynek közepében ilyen írás vagyon : IN HONOREM UNIUS VERI DEI ET FILII EJUS JESU CHRISTI ERECTUM EST HOCCE LACUNAR PROPRIIS SUMPTIBUS ET INDUSTRIA SP[ECTABILI] AC G[ENE]ROSI D[OMI]NI DIONYSII PÁLFFI DE TARTSAFALVA CURATORIS ECCLESIAE A[NN]O 1756. A Napkelet felől való mennyezete pediglen tzifra festékes, de igen régi munka, a mellyen ilyen írás látszik: IN HONOREM UNIUS VERI DEI PATRIS ET FILII EJUS J. CXTI 1701. ERECTUM A CURATORE FRANCISCO PÁLFFI HOCCE LACUNAR, másutt pediglen ilyen írás vagyon: ASZTALOS MIHÁLY A[NN]O 1701 [...] Vagyon még ezen Templom fundusán egy magosotska Torony vagy Harangláb, mellynek allya kőből, felső része pedig fából építettett [...] Nagy harang, mellyen egymástól megkülönböztetett három emberi

képek vannak [...]”² A vizitációs adatokat Orbán Balázs leírása egészíti ki.³ Ennek alapján Tarcsafalva középkori temploma torony nélküli, egyhajós, kívül támpillérekkel megerősített épület volt. Bejárata a hajó Ny-i és D-i oldalán nyílt, mindkettő késő gótikus, szemöldökgyámos kőkerettel. A szentély K-i falát egy kis csúcsíves ablak, D-i falát további két, valamivel magasabb ablak törte át. A hajót D-ről két mérműves ablak világította meg. A hajót és a szentélyt egyaránt festett mennyezet fedte, a hajóé 1756-ban, a szentélyé 1701-ben készült. A szentélyben egy gótikus, kőkeretes szentségfülke, a hajó (?) D-i oldalán pedig valószínűleg középkori, lemeszelt falkép volt.⁴ A templom középkori harangja az első világháborúban pusztult el. A harang vállát díszítő plaketteket Orbán Balázs lerajzolta,⁵ ennek alapján a harang a 15. századi segesvári öntőműhely termékeként határozható meg.

1596-ban a templom melletti mezőt „hyak Zentegihaz Mezejenek is, Kereztfa Mezejenek is, a Falu Gyles Heljenek is”.⁶ Itt volt a falu középkori temetője. 1686-ban írják róla: „az tellyes falu temeteo helye melyet szent-egyhaz mezejenek hinak.”⁷

1 Matrix 1779, 69.

2 Dávid (1981) 342.

3 Orbán I. 112–113.

4 Űrmösi (1876) 363.

5 Orbán I. 112. — A harangot említi még: Müller (1859) 210.

6 SzOkI ú.s. 274.

7 SzTA HtAd (AKTLvt, a Pálffi család lvt.)

26/2. BELTERÜLET

A középkori Tarcsafalva az unitárius templomtól (26/1. lelőhely) K-re, a Konyha-patak mentén feküdt (26/2a-d. lelőhelyek). Neve a régi magyar *Tarcsa* személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falv* főnévnek az összetétele.

Tarcsafalva nevét először az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben olvashatjuk. 1333-ban a falu papja 5 báni dénár értékű tizedet fizetett („sacerdos de villa Tortha solvit V banales”), egy fél évre rá pedig a fél évi részlet fejében 2 régi báni dénárt fizetett Benedek plébános („Benedictus sacerdos de villa Tarka solvit II banales antiquos”)¹ 1462-ben Udvarhely-szék két tarcsafalvi székülőjét említették („Blasius filius Gregorii de Tarchafalwa, Laurentius filius Petri de eadem”).²

1532-ben Székelyudvarhelyen Tarcsafalvi Márton közjegyző egy Udvarhely-széki peres ügyben oklevelet állított ki („martinus de Tharchijaffalwa natus Gregorij Balinthffij dioecesis Albensis Transsylvanae sacris Imperiali et Apostolica auctoritatibus Notarius publicus et Tabellio Juratus”).³

1566-ban a János Zsigmond hadában híven szolgált lőfőlk lajstromában Tarcsafalva tíz névvel szerepel, közöttük találjuk a *Marton deakét* is.⁴ 1567-ben a lőfők 25 dénáros adóösszeírása Tarcsafalván hat portát tüntetett fel.⁵ 1576-ban a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint Antalffy Mátyás négy, Pálffy Péter két, Márton deák (Martinus Litteratus) öt egész jobbágytelek után adózott.⁶

A 16. század második felében számos peres iratban szerepel Tarcsafalvi Márton diák neve. Feltételezzük, hogy az 1532-ben felbukkanó Tarcsafalvi Márton és az 1560–1590-es években működő Tarcsafalvi Márton között apa-fiúi kapcsolat volt.⁷ A fiú nemes, prókátor és egy időben királybíró is volt. 1595-ben hal meg, özvegyének, Márton Annának 1596-ban három tarcsafalvi jobbágya volt.⁸ Azt viszont már nem tudjuk, hogy Márton diáknak leszármazottja-e az a Tarcsafalvi Mihály diák, aki a 17. század derekán a szomszédos Székelyszentmihályon lakott.⁹ Mindenesetre 1649-ben Tarcsafalván, a „Benczed fele fordulo hatarban Mihaly Deak haza neű hely”¹⁰ et említették.¹⁰

A 16. század utolsó harmadától a tarcsafalvi Pálffi család felemelkedését követhetjük nyomon. Az 1602-es lustrában már Tarcsafalva egyetlen nemes családjaként szerepeltek.¹¹ 1622-ben Pálffy Györgyöt (a szintén tarcsafalvi Boér Istvánnal együtt) Keresztúr-szék székülői (assessor) között találjuk,¹² 1649-ben pedig Keresztúr fiúszék székűbírái között szerepel a tarcsafalvi Pálffy János, Selester (Sylvester) Ferenc és Firtos János.¹³

Számos adatunk a 16–17. századi Tarcsafalva gazdálkodására, határhasználatára vonatkozik. 1596-ban Pálffy Péter egy kaszálónak használt irtás miatt perel: „en nekem uagion egj darab zena rethem, eösteöl maratt, Tarchafalua es Chehertfalua köz erdejekbe, hyak Fenesnek s Vagasnak is mas neuen.”¹⁴

A 17. század első éveinek zavaros belpolitikai helyzetével függnek össze azok az erdei rejtékhelyek, melyekről 1604-ben Pálffy István a következőket vallja: „[...] volt Ennekem ezen tarchiafaluy hatarban [...] ket vermem az Erdeon kit Orotas teteie tartomanyanak hyunk, mely vermemben volt ennekem kwlomb kwlomb marham eles nemj es ruhazat nemj, mely vermemre az I[nctus] az Idegen nepeket Raczokot haydukot rea vitte es onnen mynden benne leweo marhaymot az mellýeket zerettek el vittek [...]”¹⁵

1606-ban a falu határában tartott disznók elhajtása miatt pereltek,¹⁶ 1612-ben arról hallunk, hogy Tarcsafalván tóásó is volt („a to asone [!] hazan felliul az oldalban”).¹⁷ 1625-ben egy *Köles-kert* nevű helyet,¹⁸ 1655-ben,

a Tordátfalva felé forduló határban, egy „sziluas kert”-et,¹⁹ 1617-ben egy „malom hely”-et,²⁰ 1690-ben pedig a Bencéd felé forduló határban „Uy osztásban” és „Gyümölcsök között” nevű határrészeket említették.²¹

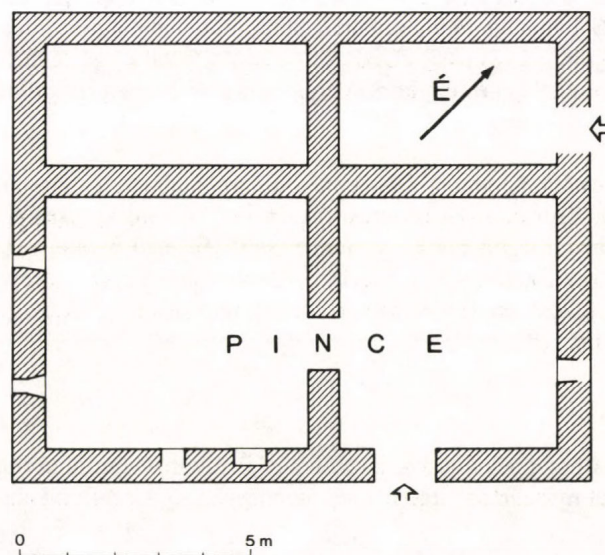
- 1 MonVat I. 115, 133.
- 2 SzOkl VIII. 98.
- 3 SzOkl III. 249.
- 4 SzOkl II. 201.
- 5 Uo. 219.
- 6 SzOkl IV. 39. A felsorolásban szereplő *Gálffi* nevet *Pálffi*-ra javítottuk, ugyanis a 16. század vége óta Tarcsafalva legjelentősebb nemes családja a Pálffi; Gálffi családnévvel történeti adatgyűjtésünk során nem is találkoztunk Tarcsafalván.
- 7 Tarcsafalvi Mártonhoz lásd még: 1566: SzOkl II. 194.; 1572: SzOkl IV. 21.; 1589–1595: SzOkl ú.s. I–II. passim.
- 8 SzOkl ú.s. II. 275–276.
- 9 SzOkl IV. 293, 297, 300.
- 10 SzTA HtAd (AKTLvt, a Pálffi család lvt.)
- 11 SzOkl V. 320.
- 12 *Jakab—Szádeczky* (1901) 331.
- 13 Uo. 392.
- 14 SzOkl ú.s. II. 272.
- 15 SzTA HtAd (UszT 1604. pag. 17).
- 16 SzTA HtAd (UszT 19/24).
- 17 Uo. (AKTLvt, a Pálffi család lvt.)
- 18 Uo.
- 19 Uo.
- 20 Uo.
- 21 Uo.

26/2a. BELTERÜLET, KICSIKÚT-KERT: ◦ Á—Kk

A Tarcsafalváról Csehétfalva felé vezető országút ÉK-i oldalán, a 24–25. számú házak mögött, a Konyhapatak bal oldala fölél emelkedő alsó, DNy-ra lejtő, *Kicsikút-kert* nevű teraszlépcsőn bekarcolt egyenes vonallal díszített Árpád-kori cserepet és sok késő középkori edénytöredéket (15–16. századi, mázatlan fazéktöredékeket, fehér anyagú, 16. századi edényperemet, finom, vörös anyagú, festett pohár és sötétzöld mázas lábas aljtöredékét, 16–17. századi, fehér engobe-on zöldmázas oldaltöredéket, finomszemcsés, sötétszürke, redukált égetésű korsó- és fazéktöredékeket) találtunk. A lelőhelyen heverő sok kődarab valószínűleg késő középkori házalapot jelez. (1985)

26/2b. PÁLFFI-KÚRIA: 🏰 Kk

Az unitárius templomtól K-re, Pálffi György udvarán (63. szám), ma is jól látszanak a második világháború után lebontott Pálffi-kúria alapjai. (83. t. 5.)

36. kép: Tarcsafalva, 26/2b. sz. lelőhely. A Pálffy-család késő középkori udvarházának alaprajza

A négyosztatú kőház két nagyobb helyisége alatt pince volt, ahova DNy-ról nyílt bejárás. A pincefalak falazás módja és habarcsa késő középkori épületet sejtet. A két kisebb helyiség — Pálffi György emlékezete szerint — konyha és kamra volt; a konyhába ÉK felől lehetett belépni. A házalapozás ÉNy-i felét már föld takarja, de a vékony földréteg alatt húzódó alapfalak még felmérhetők voltak. (1985)

26/2c. BELTERÜLET, 63. SZÁM: ○ Á—Kk

A fenti lelőhelytől KDK-re, a Konyha-patak fölél emelkedő alacsony teraszt elfoglaló kertben (a 63. számú házhoz tartozik) Árpád-kori és késő középkori cserepeket gyűjtöttünk. Az Árpád-kori cserepek többsége bekarcolt egyenes vonallal díszített, 13. századi fazekakból származik. Egy korábbi töredéken hullámvonalköteg látható. A késő középkort 14—15. századi mázatlan fazéktöredékek, mécsesperem, fedőgomb, jól iszapolt, vörös anyagú kancsótöredék, vörös festésű edényoldal, 16—17. századi mázatlan és zöldmázazs fazekak, illetőleg lábasok darabjai, továbbá tál alakú, négyzetes peremű kályhaszem- és mázatlan csempetöredékek képviselik. (1985)

26/2d. BELTERÜLET, 10—11. SZÁM: ○ Á—Kk

A Konyha-patak nagy kanyarulata felé, ÉNy-ra lejtő domb lábánál, a patak bal oldala fölél emelkedő első teraszlepcsőn, a 10—11. számú házak kertjében, 13—16. századi leleteket (kevésbé jellegzetes, anyaguk alapján késő Árpád-kori fazéktöredékeket, hornyolt, 15. századi edényvállat, finom anyagú, vörös cserepet, 15—16. századi mázatlan fazékperemeket, tál alakú kályhaszem és mázatlan kályhacsempe darabját, késő középkori üvegtöredéket) találtunk. (1985)

26/3. GÁZÁLLOMÁS: ○ G6, Á—Kk

A Csehétfalva felé vezető országúttól és az út melletti gázállomástól kb. 20 m-rel K-re, kis, 50 m-es foltban finom, szürke anyagú, illetve kézzel formált, 4. századi cserepeket és számos középkori cserepet (bekarcolt egyenes vonalakkal díszített Árpád-kori fazéktöredékeket, 14. századi galléros peremeket, 15. századi perem- és hornyolt válltöredékeket, tál alakú kályhaszemdarabokat) továbbá egy Árpád-kori, levél alakú, tüskés felerősítésű vas nyílcsúcsot (39. t. 8.) gyűjtöttünk az alacsony vetésben. (1985)

26/4. PÁLFFI-OLDAL: ○ Ő?, B?, G6, Kk?

Az előbbi lelőhelytől ÉNy-ra nyíló völgy torkolatának bal oldalán, a DDNy-ra lejtő domboldalon, kb. 70×70 m-es területen köves foltokat láttunk az alacsony vetésben, és néhány kevésbé jellegzetes őskori (bronzkori) cserepet, továbbá 4. századi cserepeket és egy mázatlan, fehér engobe-bal borított csempetöredéket — vö. Benkő—Ughy (1984), Székelykeresztúr IV/10. típus — találtunk. Ez utóbbi valószínűleg trágyázás útján került ide. Néhány atipikus, kézzel formált cserepet a lelőhely fölötti, Verőfény nevű oldalon is gyűjtöttünk. (1985)

26/5. CSERE-ALJA: ○ Ő, G6

A Konyha- és Rigó-patak összefolyása feletti alacsony, DK-re lejtő teraszlepcsőn, kis szántott területen, kb. 50×30 m-es foltban őskori és kora népvándorlás kori (Csernyahov—marosszentannai kultúra) cserepeket, továbbá egy vasbuca-darabot gyűjtöttünk, és paticsdarabokat valamint égett köveket figyeltünk meg. A nagyjából kaszálóval borított lelőhelyen a település egykori kiterjedését nem lehetett megállapítani. (1985)

26/6. RÉT: ○ B—V, D, Sz

A falutól közvetlenül D-re fekvő, enyhén DK-re lejtő, alacsony teraszlepcsőn, jól lehatárolható, kb. 200×100 m-es szürke foltban sok késő bronzkori—kora vaskori cserepet (turbántekercses peremek, benyomkodott díszű perem, alatta ujjbenyomkodással tagolt borda, valamint kívül fényezett fekete, belül világosbarna oldaltöredékek), néhány dák kori töredéket (finom anyagú, szürkére, illetve vörösre égett cserepek), és egyenes, illetve hullámos vonalkötegekkel díszített, késő népvándorlás kori edénytöredékeket, áglyenyomatos paticsdarabokat és őskori őrlőkő-töredékeket gyűjtöttünk. (1985)

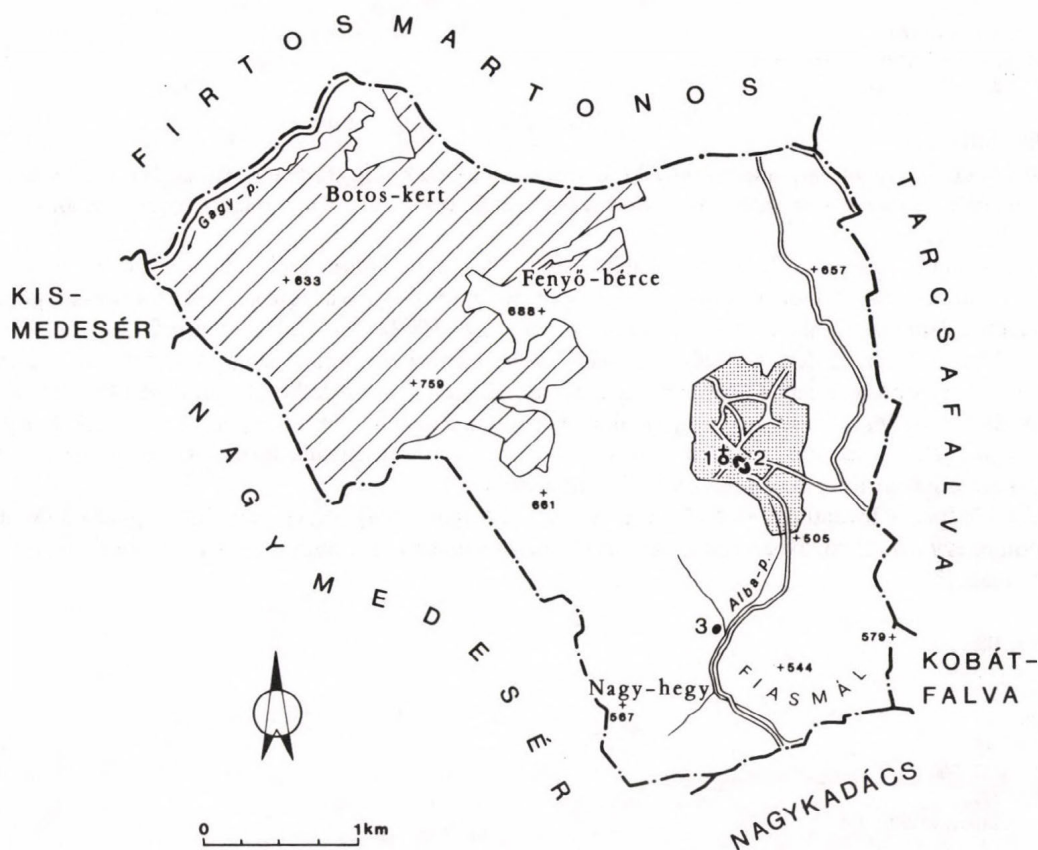
— — —

Orbán Balázs Pálffi József tarcsafalvi udvarházánál egy Énlakáról származó római Mars-oltárt látott,¹ mely később az Udvarhely megyei múzeumba, innen a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba jutott.²

1 Orbán I. 125.

2 Jelentés 1908—1909. 52.

27. TORDÁTFALVA (Turdeni, Hargita megye, 1273,4 ha)

A Nyikóba ömlő Alba-patak katlanszerű völgyfőjében elterülő falu 505—550 m tengerszint feletti magasságon fekszik. A falu körül szántókat és gyümölcsösöket találunk, ÉNy-i határában pedig a 600—712 m magas dombokat erdő borítja.

27/1. UNIT. TEMPLOM: ♂ □ Kk

A település Ny-i szélén álló templom 1819—1823 között épült, egy korábbi középkori templom helyére. Ez utóbbi leírását az 1789-es egyházi vizitáció jegyzőkönyve tartalmazza.¹

A ma is álló középkori falrészek és a vizitációs jegyzőkönyv együttes tanúsága szerint Tordátfalva régi temploma hajóból és a hajóval azonos szélességű, sokszögzáródású szentélyből álló, késő gótikus épület volt, melyet kívülről nyolc támpillér ölelt körül. Ezek a ma már nem létező pillérek feltehetően a szentélyzáradék négy sarkát, É-ről és D-ről a diadalív falát, valamint a hajó DNy-i és ÉNy-i sarkát támasztották. Az egykori szentélytől É-ra a lebontott sekrestye helyét enyhe omladékhalom jelzi, a szentélyfal É-i oldalán pedig megfigyelhető a sekrestye-boltozat halvány lenyomata. A templomba Ny felől nyílt a középkori bejárat (ennek élszedett szárköveiből építették az új templom lépcsőit). A leírásban említett K-i (tehát a szentélyzáródásba vágott) ajtó már a reformáció után készült, amikor a szentélybe karzatot építettek. A hajót és a szentélyt diadalív választotta el egymástól. A szentély É-i falában ma is látható az egyszerű, élszedett keretű, hegyesszögben záródó, kő szentségfülke. A hajó fa mennyezetét 1668-ban illetve 1687-ben festették, és ez utóbbi évben javították a karzatot is. A 17. századi renoválás gagy Pálffy Zsigmond és felesége anyagi segítségével valósult meg. A két bejáratú ajtó (1772, 1789), a pulpitus (1759) és a szószékkorona (1789) dátuma azt bizonyítja, hogy a templomot a 18. század második felében is javították.

A jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a templom mellett zsindeyes, fa harangláb állott. Az 1916-ban elpusztult harang felirata: PER INDUSTRIA[M] ET MUNIT[IONEM] G[ENEROSI] D[OMINI] S[I]GIS[MUNDI] PALFI IN GLORIAM UNIUS VERI DEI ET FILII[E]IUS JESU CHRISTI CONFECTA EST PER QUE [!] INCOLAS TORDAFALUI[ENSES] A[NN]O 1697.²

Tordátfalva jelenlegi temploma a középkori épület egy részének felhasználásával készült, úgy, hogy elbontották annak D-i falát és szentélyének záradékát, s az épületet D és K felé bővítették.

A középkori templom felszereléséből egy késő gótikus kehely van a tordátfalvi unitárius egyházközség birtokában.³

1 Dávid (1981) 346—347.

2 A tordátfalvi unit. egyházközség iratai.

3 Dávid (1981) 347, 385. kép.

27/2. BELTERÜLET

A középkori falu az unitárius templomtól DK-re, az Alba-patak völgyfőjében terül el. Neve a *Torda* régi magyar személynév -d személynévképzővel ellátott származékának és a birtokos személyraggal megtoldott *falu* főnévnek az összetétele.

Az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben feltüntetett *villa Tortha*-t (Tarcsafalva) Orbán Balázs tévesen azonosította Tordátfalvával.¹ A falu első írásos említése így csupán 1546-ból származik, amikor a brassói gimnázium matrikulájában *Franciscus Sartor thordatfalinus* nevét jegyezték be.² 1566-ban *Tordatfalwan* két lófőt írtak össze.³ 1567-ben, a lófők 25 dénáros adólajstromában *Tordatffalwa* 21 portával szerepel.⁴ 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adóösszeírása szerint a fejedelem 12 egész jobbágytelekkel rendelkezett, *Tatar* Miklós árvái két, *Miklossi* Máté és *Antalfi* Mátyás pedig egy-egy jobbágytelek után adóztak.⁵ 1596-ból a tordátfalvi Fekete Pál prókátorról hallunk,⁶ aki — az 1602-es lustra szerint — a falu egyetlen nemes lakója volt a 17. század elején.⁷ 1622-ben Fekete István Keresztúr-szék székülője (assessor) volt.⁸

A késő középkori Tordátfalva életéről kevés adat maradt ránk. 1590-ben egy tordátfalvi gazda 3 forint 75 dénárért adott el egy lovat.⁹ 1625-ben egy tordátfalvi határrészről azt írták, hogy „temeto new hely kit farkas akaztonakis hiunak.”¹⁰

1 Orbán I. 118.

2 Binder (1971) 209.

3 SzOkl II. 201.

4 Uo. 219.

5 SzOkl IV. 40.

6 SzOkl ú.s. II. 300.

7 SzOkl V. 313.

8 Jakab—Szédeczky (1901) 331.

9 SzOkl ú.s. I. 214.

10 SzTA HtAd (UszT 119a.)

27/2. BELTERÜLET: o B, Sz, Á—Kk

1958-ban Benczédi József, illetve Kiss Albert telkéről bronzkori, késő népvándorlás kori és 12—13. századi cserepek kerültek az SzkVM-be.¹

Az unitárius templomtól K-re eső alacsony, az Alba-patak fölé emelkedő háton (Fekete Zsigmond-féle kert), az alacsony kukoricavetésben paticsdarabokat láttunk, és néhány késő népvándorlás kori, sűrű barázdálással illetve hullámvonalköteggel díszített fazéktöredéket, kevésbé jellegzetes, anyaguk alapján Árpád-kori cserepeket, 14. századi fazékperemet, számos késő középkori cserepet (15—17 századi, mázatlan fazék- és fedőtöredékeket, 16—17 századi, zöldmázás lábos és kancsó darabját), tál alakú kályhaszemekből és kályhacsempékből való töredékeket gyűjtöttünk. A kályhacsempé-töredékek közül egy vörösre festett darabot — vö. *Benkő—Ughy* (1984), Székelykeresztúr II/3. típus —, továbbá egy zöldmázás, áttört előlapú kis töredéket említünk. (1985)

1 Lsz: 2901.

27/3. TÓHELY: o Ő?

A *Fiasmállal* szemben fekvő, K-re lejtő, lankás, kaszáloval borított oldalon néhány atipikus, valószínűleg őskori, kézzel formált edénytöredéket találtunk.

A lelőhelytől D-re eső harántvölgyben is kerültek elő, rendkívül szórványosan, jellegtelen őskori cserepek. (1985)

+ ? ▼ B—V

Roska Márton Karl Fabritiusra hivatkozva közli, hogy Tordátfalván „pogány sírokat” találtak.¹ Ugyanő egy Tordátfalván előkerült bronzbaltát említ, melyet azonban az ENM gyűjteményében nem sikerült azonosítania.²

1 Roska (1942) 286.; vö. Gooss (1876) 56.

2 Uo.

— — —

A 27/3. lelőhelytől DK-re, Tordátfalva központjától mintegy 1,5 km-re fekszik a *Fiasmál* nevű hegy, melynek DNY-ra lejtő oldalán sorokba rendeződő, suvadásos eredetű halmok láthatók.¹ Ferenczi István és Ferenczi Géza szerint a halmok nem természetes eredetűek, hanem sírhalmok.² Mikor 1985-ben a helyszínen jártunk, a halmok kétségtelenül suvadásos eredetéről győződöttünk meg.

Gerecze Péter, félreértve Jakab Elek fejtegetéseit,³ tévesen Tordátfalva határába helyezi Halmágy-várát.⁴

1 Orbán I. 118—119.; Bányai (1925) 13.; Roska (1942) 286.

2 Ferenczi—Ferenczi (1978) 96.

3 Jakab—Szádeczky (1901) 134.

4 Gerecze (1906) 922.

28. ÚJSZÉKELY (Secuieni, Hargita megye, 1113,7 ha)

A falu a Nagy-Küküllő jobb oldalán, 380 m tengerszint feletti magasságon fekszik. Határa a Küküllő széles, homokos talajú völgsíkjára, illetve a völgyet É-ről határoló suvadásos, kopár, 500–550 m magas domborra terjed ki. A folyó árterén tágas szántókat, a falu fölötti dombokon legelőt, szőlőt és kisebb gyümölcsösöket, a dombtetőn bozótos facsoportokat találunk.

28/1a. BELTERÜLET, UNIT. TEMPLOM: ♂ Kk

Az unitáriusok korábbi templomát valószínűleg 1639-ben a református felekezet foglalta el. Ezután az unitáriusok új templom építésére kényszerültek. 1697-ben a 65 éves Lőrinczi János újszékelyi nemes erről azt vallotta, „hogy az Unitariusok magok költségeben építették [...] az mostani Unitarius templumot [...] az Apámnak vala sok szekér köve az udvarán, s azt adá oda az Ecclának, s abból végzék el az építést”.¹ Közben azt is elmondta, hogy erre azért került sor, mert Barcsai Ákos megtiltotta nekik, hogy a szederjesi határból követ hordjanak. Egy másik tanú viszont úgy tudta, hogy az unitáriusoknak Barcsai Ákos adott harangot.² Az építkezés kevéssel a régi templom elfoglalása után megindulhatott; a munkálatok befejezését az egykori épület karzatán lévő 1646-os évszám jelezte.³

Az épület leírása az 1773-as vizitációs jegyzőkönyvben maradt ránk. Ebből az is kiderül, hogy a templom a jelenlegi unitárius templom fölött, attól É-ra, a falu fölötti dombosor egyik teraszlépcsőjén állt: „Vagyon a’ Falun kívül Sz. Ersebeth felől való hegy oldalba egy kö Templom, mellyet az Unitariusok magok Költségeken építettek fundamentumból 1641^{ik} Esztendőben; a’ mint az arról való Levél meg van az Ecclesia Ládájában; minek utánna a’ Reformatusok az Unitariusoktól az említett Templomon nem sokkal fellyebb való régi templomokat erőszakoson el vettek volna. Épült pedig az Unitariusoknak meg irt Temploma Rakotzi Györgj Fejedelem idejében, a’ mint a’ Karon való írás meg mutatya; amellyenis ilyen írás vagyon: *En Lörintzi István csinaltattam ezt a’ Kart Rakotzi Györgj a’ mi Kegjelmes Urunk Fejedelemsége idejében. A.D. 1646.*

Vagyon ez a’ Templom környül vétettetve Sasokba rakott deszka jó Czinteremmel, mellyben vagion a’ Templom ajtó előtt fából csinált Harang láb; ebben vagion két Harang.”⁴ Elpusztult nagyharangjának felirata Orbán Balázs szerint: IN NOMINE DEI PATRIS ET FILII EIVS UNIGENITI JESU CHR. FUSA EXPENSIS SZÉKELY — UJFALU ECCLESIAE ISTI STEPHANUS BOLTOS. C. H. CORONENSIS FECIT ANNO 1684.⁵

A régi templom helyét terepbejárásaink során nem sikerült megtalálni.

A ma álló épület 1812–1822 között készült, a torony két legalsó szintje azonban ennél az időnél korábbiak látszik. (1987)

- 1 Benczédi (1879) 40.
- 2 Uo. 41.
- 3 Kelemen (1922) 180.
- 4 Matrix 1779, 193.
- 5 Orbán I. 20.

28/lb. BELTERÜLET, REF. TEMPLOM: ⚔ Kk

A templom a 17. század elején az unitáriusoké volt. Egy 1697-es tanúvallomás szerint „Barcsai Ákos, mikor Szederjest bírja vala Rákóczi Sigmond urral [sic! A valóságban I. Rákóczi György — B.E.] ki jöven Udvarhelyre, akkor igazították el az Uy Székeli Calvinisták templuma dolgát, ki az előtt Unitáriusoké vala”.¹ Kelemen Lajos szerint az esemény Barcsai Ákos fejedelemsége idején történt.² Barcsai Újszékelyen azonban csak 1635–1650 között birtokolt (l. történeti rész), a templom református kézre kerülése így minden bizonnyal 1639–1640-ben, a szomszédos falvakban (Kis- és Nagysolymos, Székelyszenterzsébet) lezajlott templomfoglalások idején történt.

A mai református templom 1847-ben épült, rajta korábbi részletek nem látszanak. (1987)

- 1 Benczédi (1879) 40.
- 2 Kelemen (1922) 180.

28/lc. BELTERÜLET (238. SZÁM): ○ Á—Kk

A középkori Újszékely valószínűleg a mai falu K-i fele alatt lappang. Neve székelyek lakta új települést jelent. Első írott említése 1448-ból, *Valentinus Zabo de Vyzeke* nevében maradt ránk.¹ 1566-ban, a János Zsigmond hadában híven szolgált lófők listáján *Wijzekelij-t Bwzoganij* Ferenc képviselte.² 1567-ben, a lófők 25 dénáros adójegyzékében Újszékely 27 lófő portával szerepel.³ 1574-ben Kecseti Mihály özvegyének, Csányi (Solymosi) Margitnak *Wjzekely-i* részbirtokáról hallunk.⁴ Emellett a fejedelem és a fiatfalvi Geréb család tagjai több jobbágytelekkel rendelkeztek a faluban. 1576-ban, a főemberek 50 dénáros adólajstroma szerint a fejedelem 13, Geréb Benedek özvegye két, Geréb Boldizsár, Geréb János és Jánosi Mihály egy-egy egész jobbágytelket birtokolt.⁵ 1591-ben *Palatichj* György három újszékelyi jobbágyáról hallunk,⁶ 1597-ből pedig az ebesfalvi Apafi Miklós újszékelyi ispánjáról, Székely Lukácsról maradt ránk adat.⁷

A Gerébek újszékelyi birtokrésze a magtalanul elhalt Geréb Andrásról a fiscusra szállt, és Brandenburgi Katalin 1630-ban ifjabb Székely Mózesnek adományozta.⁸ Az ő hitlensége után, 1635-ben az újszékelyi birtokrészt I. Rákóczi György Barcsai Ákosnak zálogba adta,⁹ melyet II. Rákóczi György 1650-ben visszaváltott.¹⁰

1627-ben, az Udvarhely-széki nemesek *Catalogusa* az újszékelyi Székely Jánost említi.¹¹ 1650-ben II. Rákóczi György az újszékelyi Bú Jakabnak, fiainak és unokáinak nemességét és címet adományozott.¹² A 17. század első felében Újszékelyen iskola is működött. Egy 1635-ből származó irat *Cristoph Deak* „Schola mester” nevét említi.¹³

A 17. században a falu neve *vý Szekelyfalua* (1606)¹⁴ és *Székely-újfalu* (1684)¹⁵ formában is előfordul.

A falu ÉK-i végén, a 238. számú ház kertjében és a tőle K-re eső alacsony lucernásban (Faluvége), a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő alsó, DK-re lejtő teraszon, néhány jellegzetes anyagú, de közelebbi kormeghatározásra alkalmatlan késő Árpád-kori cserepet (egy válltöredéken bekarcolt vízszintes vonal) és számos 14–17. századi edénytöredéket, valamint egy kályhaszemtöredéket gyűjtöttünk. (1987)

- 1 SzOkl VIII. 75.
- 2 SzOkl II. 199.
- 3 Uo. 219.
- 4 SzOkl IV. 30, 65–66.
- 5 Uo. 39.
- 6 SzOkl ú.s. I. 247, 249.
- 7 SzOkl ú.s. II. 347.
- 8 SzOkl IV. 237–238.
- 9 Uo. 257–258.
- 10 Kemény gyűjt. TransPoss (Újszékely, 1650)
- 11 *Jakab—Szádeczky* (1901) 354.
- 12 Uo. 384.
- 13 SzTA HtAd (UszT XIV/102.)
- 14 Uo. (UszT 20/227.)
- 15 Orbán I. 20.

28/2. *PALOTA-HELY*: ○ B, B—V

A helyi hagyomány szerint itt állt a „török császár”, illetve Daczó János palotája.

A héjjasfalva-székelyudvarhelyi országút fölé emelkedő teraszlépcsőn, mintegy 150 m hosszan elnyúló foltban kiszántott agyagtapsztás-darabokat és őskori cserepeket találtunk. A kerámia többsége bronzkori: seprűzött oldaltöredékek, szalagfülek, elhegyesedő bütykök, a perem alatt sima bordával tagolt töredék, továbbá rácsozott szalagokkal díszített táltöredékek (Wietenberg-kultúra). Előkerült néhány fekete, kannelálás, késő bronzkori cserép is. (1979—1987)

28/3. *PAD*: ○ U, Sz

Orbán Balázs említi, hogy a Nagy-Küküllő bal partja fölé emelkedő magas teraszlépcsőn az újszékelyi néphagyomány szerint egykor a törökök vára állt.¹ Roska Márton viszont úgy tudja, hogy a *Pad* nevű magaslatnak földérőd jellege van.²

Terepbejárásunk során a Nagy-Küküllő ártere fölé emelkedő, meredek szélű teraszon ritkásan elhelyezkedő, fekete foltokat láttunk a szántásban, melyekben néhány pelyvás anyagú, neolitikus jellegű cserepet, egyenes és hullámvonallal, valamint hullámvonalkötegekkel díszített, késő népvándorlás kori edénytöredékeket és egy levágott őzagancshegyet találtunk. Erődítésnyomokat nem láttunk. (1979)

¹ Orbán I. 20.

² Roska (1942) 294.

28/4. *SZILAS*: ○ U, R, B, G ▼ Kő

1938-ban Murvai Lajos itteni földjén csiszolt, átfúrt, szabálytalan mandulaalakú kőbalta került elő, mely 1951-ben az SzkVM-be jutott.

A lelőhelyen Tomuczka Ottó 1979-ben kettőskónikus orsógombot talált, amit az SzkVM-nek ajándékozott.

Terepbejárás alkalmával a Szilas-patak és a Gyulai-malom pataka között, ÉNy felé lejtő, a Nagy-Küküllő árterébe háromszögletes éllel nyúló teraszon, kb. 70×80 m-es területen paticsos foltokat, sok cserepet, pattintott kőszilánkokat, egy magkövet és egy töredékes orsógombot találtunk. A cserepek többsége a neolitikum korából származik. A legkorábbi cserepek (pelyvás anyagú, barbotinnal és körömcspésekkel díszített perem- és oldaltöredékek, félgömb alakú bütykök), a Körös-kultúra (Starčevo III B horizont) időszakára keltezhetők (1. t. 1—9.). Számos cserép a késő neolitikum közelebről meg nem határozható periódusából származik. Újkőkori egy halványvörösre égett, igen aprószemű homokkal soványított anyagú, bekarcolt hálómintával díszített oltárka töredéke is (2. t. 9.). Egy bevagdálásokkal díszített oldaltöredék a Cotofeni-kultúrához köthető. A lelőhelyen előkerült néhány bronzkori cserép (seprűzött, illetve benyomkodott bordával tagolt oldaltöredékek) és két kora népvándorlás korinak (4—5. század) tűnő szemcsés, szürke anyagú, korongolt cserép. (1979, 1984)

A lelőhelyen Csoma József 1984-ben további őskori cserepeket és egy középkori szekercét talált; ezeket az SzkVM-nek ajándékozta (79. t. 18.).

¹ SzkVM Lsz.: 197.

▼ Rő, Kő? ○ U □ Kk

Roska Márton arról tudósít, hogy az ENM Újszékelyről származó neolitikus cserepet őriz.¹ A tárgy a *Szilas* vagy *Pad* nevű lelőhelyről származhat.

Székely Zoltán közlése szerint Újszékelyen meghatározhatatlanná kopott római, császárkori középbronz került elő.²

Jakab Elek szerint Újszékelyen „találtak ércbuzogányt, görbe kardot, mely 2 láb, 11 1/2 hüvelyk hosszú, 1 1/2 hüvelyk széles pengéjű volt, s egy más fegyverdarábot” is.³

1954-ben Murvai Sámuel (194. szám) egy, a telkén talált oszlopfőt ajándékozott az SzkVM-nek.⁴ A leveles díszű andezit oszlopfő antikva betűs felirata: *PVLCHRA VT LVNA / ELECTA VT SOL / TERRIBILIS VT / CASTROR [!] ACIE / 1640*. A kőről Molnár István azt jegyezte be a leltárkönybe, hogy „Az oszlopfő eredete nem ismeretes pontosan. Valószínű a buni mult században lerombolódott kastélyból való”. Elképzelhető azonban az is, hogy a kapuoszlopról származó oszlopfő egy 17. századi újszékelyi udvarház emlékét őrzi.

¹ Roska (1942) 294.

² Mitrea (1961) 152.; Mitrea (1961a) 590.

³ Jakab—Szédeczky (1901) 135.

⁴ Lsz.: 364.

Orbán Balázs a helyi hagyományra hivatkozva azt írja, hogy „régén a falu bennebb a Küküllő partján vize-nyős helyen feküdt, s *Viztelek* volt a neve”.¹ A jelzett helyen régészeti leletekre nem bukkantunk.

Az újszékelyi *Aba-vár*ról Pesty Frigyes úgy tudja, hogy „hajdan favár” volt, ahol „még 1815. évben találtak czövekek a beomlott martokban”.² A falutól NyÉNy-ra eső, 572 m magas, suvadásos oldalú csúcson vár nyomait nem találtuk, mi több, semmiféle régészeti jelenséget nem sikerült felfedeznünk. (1979)

A hegygerinc egy másik, közeli pontjáról (*Csák-vára*) Pesty megállapítja, hogy ott „várromnak semmi nyoma”.³ 1979-ben terepbejárással tisztáztuk, hogy ott valóban nyoma sincs erődítésnek.

1 Orbán I. 20.

2 Pesty (1888) 2. — A helynév több térképen is *Abbavár* formában szerepel.

3 Uo. 61.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Band *Die archäologische Topographie des mittelalterlichen Stuhles Keresztúr* legt die archäologischen Funde und Fundorte einer kleineren Region des heute zu Rumänien gehörenden Siebenbürgens sowie die einschlägigen mittelalterlichen-frühneuzeitlichen schriftlichen historischen Angaben dar. Das untersuchte Gebiet gehört zu jener südostsiebenbürgischen Region, die von einer ungarischen Volksgruppe, den Szeklern bevölkert ist¹, die von den Königen des Arpadenhauses zum Schutz der östlichen Grenzen des Königreiches Ungarn auf ihren jetzigen Siedlungsbereich angesiedelt wurden. Im Laufe des Mittelalters haben sich die Szekler — ähnlich den siebenbürgischen Sachsen — in territorial-administrative Einheiten, die sog. Stühle, geordnet. Das in diesem Band bearbeitete Gebiet war innerhalb des Hauptstuhles Udvarhely, unter den Namen Stuhl Keresztúr, Vizestuhl Keresztúr oder Filialstuhl Keresztúr eine abgesonderte kleinere Einheit. Diese Landschaft umfaßt den westlichen Teil vom heutigen Komitat Hargita innerhalb des heutigen Rumäniens²; ihr Zentrum ist Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, Ungarisch-Kreuz), dessen Museum die überwiegende Mehrheit der aus diesem Gebiet stammenden archäologischen Funde aufbewahrt.

Aus siedlungsgeschichtlicher Sicht liegt Keresztúr-Stuhl am Treffpunkt der siebenbürgischen Komitate und der szeklerischen und sächsischen Stühle. Er wird im Westen vom Komitat Küküllő, im Norden und im Osten von den szeklerischen Stühlen Maros und Udvarhely begrenzt, seine südlichen Nachbarn sind der von den siebenbürgischen Deutschen (Sachsen) bewohnte Schäßburger (Segesvár, Sighişoara) Stuhl, sowie die Enklaven des mittelalterlichen Komitats Fehér mit ungarischer und sächsischer Bevölkerung, in denen sich später auch Rumänen niedergelassen haben. Während der Erforschung des in der Angrenzung der verschiedenen Volksgruppen und der so im Charakter wie auch in der Geschichte voneinander abweichenden Gebietseinheiten liegenden Stuhles Keresztúr haben sich solche siedlungsgeschichtliche Fragen gestellt, die über die lokal ausgerichtete Erforschung einer engen Region führten, und durch deren — vorläufig partiellen — Beantwortung der Autor gründlichere Kenntnisse über die Geschichte des siebenbürgischen Ungartums, die Ansiedlung der Szekler und Sachsen in mehreren Wellen auf das Gebiet der damaligen Komitate, die Entfaltung der szeklerischen und sächsischen Stühle, das dieses Gebiet umfassende und zum siebenbürgischen römisch-katholischen Bistum gehörende Telegder Archidiakonat sowie über die mittelalterliche materielle Kultur des Szeklervolkes anstrebte.

Der Autor des Bandes hatte in den Jahren 1979—1988 als Mitarbeiter des Museums von Székelykeresztúr das Gebiet vom Keresztúr-Stuhl begangen, ferner hat er die sich darauf beziehenden archäologischen und im weiteren Sinne historischen Angaben gesammelt und auch kleinere Ausgrabungen im Thema des Mittelalters durchgeführt. Das grundlegend mittelalterzentrische Interesse des Autors hat die inneren Proportionen des auswertenden Kapitels und des Illustrationsmaterials zugunsten des Mittelalters und der unmittelbar vorangehenden Epoche verschoben. All dies bedeutet aber nicht, daß die früheren Epochen während der Materialsammlung außer Acht gelassen wurden — dementsprechend kommen sowohl im Katalog wie auch im Fundortsverzeichnis — alle Fundorte von allen Epochen mit gleichem Gewicht vor.

Das Gebiet vom Keresztúr-Stuhl von der Urgeschichte bis Ende der Römerzeit

In der Umgebung von Székelykeresztúr haben wir keine Spuren des paläolithischen Menschen angetroffen. Die frühesten Funde stammen aus den späteren Phasen der frühneolithischen Starčevo-Körös-Kultur, bzw. aus der Zeit des mittleren Neolithikums, von der Vinča-Tordos-Kultur, aus dem 5—4. Jahrtausend v.Chr. Die Bevölkerung des frühen Neolithikums ist vom Banat dem Mieresch entlang nach Siebenbürgen, so auch in die Gegend der Grossen Kokel (Nagy-Küküllő, Tîrnava Mare) gelangt. Während der Epoche der Körös-Kultur war das Land sehr dünn bevölkert, die insgesamt zwei-drei Fundstellen von kleiner Ausdehnung (mit einem Durchmesser von 80—150 Meter) sind an der sich über das Überschwemmungsgebiet der Großen Kokel erhebenden unteren Terras-

senstufe, an den für Ackerbau und Fischerei günstigsten Stellen zu finden. Dasselbe ist auch über die wenigen Fundorte der Vinča-Tordos-Kultur zu sagen.⁹

Die Zahl der spätneolithischen (Cucuteni-Erősd-Kultur) und frühkupferzeitlichen Fundstellen nimmt bemerkbar zu, obwohl die bekannt gewordenen 12 Siedlungen noch immer auf eine sehr dünne Bevölkerung hindeuten. Die Siedlungen von unverändert kleinem Ausmaß sind nicht mehr nur im Tal der Großen Kokel nachzuweisen, sondern kommen auch auf den unteren Terrassen der breiteren Nebentäler, selten auch auf den höher gelegenen Terrassenstufen vor, ohne Ausnahme an den für die Bodenkultur gutgeeigneten Stellen.¹⁰

Die kraftvolle Verdichtung des Siedlungssystems der Landschaft hat sich während der spätkupferzeitlichen Coțofeni- (Kolozskorpád I.) Kultur, in der zweiten Hälfte des 3. Jahrtausends v.Chr. vollzogen (24 Fundorte). Der Verfasser hat in 60% der Siedlungen der Erősd-Kultur Scherben vom Coțofeni-Charakter gefunden, die Funde der Epoche sind aber auch in mehreren, bisher unbewohnten Nebentälern, in vielen Fällen sogar an den Rändern von hoch liegenden oberen Terrassen vorgekommen. Die im Vergleich mit neolithischen Siedlungen kleinen, nicht immer an den für den Ackerbau bestgeeigneten Stellen liegenden Siedlungen mit wenigen keramischen Funden weisen darauf hin, dass im Leben ihrer Bewohner die Viehhaltung eine bedeutende Rolle gespielt hat.¹¹

Zur Zeit der mittel- und spätbronzezeitlichen Wietenberg-Kultur und der darauf unmittelbar folgenden Noua-Kultur wird unser Land zum ersten Mal dicht bevölkert. Die 87 bronzezeitlichen Fundorte bedeuten einen qualitativen Sprung im Vergleich zu der wesentlich dünneren Besiedlung der früheren Epochen.¹³

Das Leben der durch ihre schwarze, kannelierte Keramik gekennzeichneten spätbronzezeitlichen Siedlungen setzte sich während der Hallstattzeit nicht fort. Den genauen Zeitpunkt von ihrer Erlöschung kennen wir nicht, so ist es nicht zu entscheiden, ob dieser Umbruch dem Nomadenvolk östlichen Ursprungs der "Preskythen"-Zeit, oder der nach Siebenbürgen einwandernden skythischen Volksgruppen zuzuschreiben ist. An den Fundstellen der Hallstattzeit erscheint schon gewöhnlich auch die frühe dakische Keramik.^{14–15}

Die Siedlungen der dakischen Bevölkerung der Späteisenzeit (La Tène-Zeit) weisen im Vergleich zur Späthallstattzeit einen bestimmten zahlenmäßigen Zuwachs auf. Die Siedlungsspuren von nicht besonders großem Ausmaß liegen auf den unteren oder zweiten Terrassenstufen der Haupttäler bzw. breiteren Nebentäler der Flüsse, und — im Gegenteil zu den früheren Zeitabschnitten der Urgeschichte — fehlen im allgemeinen auf den ausgesprochen hoch liegenden Terrassen. Die dakischen Fundgruppen weisen eine beträchtliche keltische Wirkung auf.^{16–17}

Nach der römischen Eroberung (106 n.Chr.) ist unser Gebiet zum Teil der Provinz Dazien (118–119 Dacia Superior, seit 168 Dacia Apulensis) geworden. In seiner nächsten Nähe, der mit den Kastellen von Marosvécs (Brincovenesti), Sóvár (Sărațeni), Énlaka (Inlăceni), Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) und Homoród-szentpál (Sînpaul) markierten Linie entlang, am Fuß der östlichen Karpaten zog sich vom Nordwesten nach Südosten der östliche Limes der Provinz, im Raum von Énlaka etwa 1–2 Km von unserem Raum entfernt.¹⁸

In der Mehrheit der spätdakischen Siedlungen hört das Leben in der Römerzeit auf. Mit besonderem Nachdruck gilt dies für die höheren befestigten Siedlungen, für die Erdburgen. Die Zahl der römischen Fundorte beträgt selbst in Anbetracht der zweifelhaften bzw. unsicheren Angaben nicht mehr als 20. Die wenigen Fundstellen von kleinem Ausmaß mit ärmlichem Fundmaterial lassen darauf schließen, daß sich die Bevölkerungszahl auf diesem Grenzgebiet nach der römischen Eroberung bedeutend vermindert hat.

Auf das sehr niedrige Niveau der Romanisierung weist neben der spärlichen Bevölkerung auch die Tatsache hin, daß auf unserem Gebiet keine Inschriften oder Steindenkmäler vorgekommen sind, und daß der Autor nur die Spuren von einem einzigen Steinbau, einer kleinen *villa rustica*, feststellen konnte.

Das Fundmaterial der wenigen römischen Ausgrabungen dieser Umgebung läßt vermuten, daß die Gegend — und damit auch ein bedeutender Teil der Provinz — von den Römern schon in der voraurelianischen Zeit, in den 260-er Jahren, aufgegeben wurde.²²

Die evakuierte Provinz wurde danach von den als "Waldbewohner" bezeichneten Goten (tervingi), auch Wisigoten genannt, besetzt.

Völkerwanderungszeit

Von den neuen Herren von Dazien, den Goten, sind die Täler der beiden Kokel dicht bevölkert worden. Die sich ohne erwähnenswerte Vorereignisse entfaltenden großen Siedlungen, sowie die in kurzer Zeit bedeutend gewachsene Siedlungsdichte (29–37 Fundorte) weisen gleichermaßen auf die einziehende neue Bevölkerung hin. Ihre Siedlungen und Dörfer erstrecken sich den größeren Flüssen entlang (Große Kokel, Gagy, Nyikó) und in den breiteren Nebentälern, an den sich vom Überschwemmungsgebiet erhebenden Rücken, unteren Terrassen, selten an einigen höheren Terrassenstufen. Ihre Ausdehnung beträgt oft 150–300 Meter, die der größten (Székelykeresztúr, Fundort 22/11) sogar mehr als 500 Meter.²³ Die gotische Herrschaft in Dazien brach in den

Jahren 376—380 durch das Vordringen der Hunnen zusammen. In den Jahren 380—381 flüchtete der gotische König Athanarich mit seinem Gefolge aus dem mit Siebenbürgen identifizierten Caucalanda (gotisch: 'das Land der Berge') über die Untere Donau auf römisches Gebiet.

Auf dem von uns untersuchten Gebiet sind nicht nur die archäologischen Funde der Hunnenzeit, sondern auch des ganzen 5. Jahrhunderts kaum auszuweisen.

Nach dem Jahre 455 gelangte das einstige Dazien unter die Herrschaft der Gepiden.

Im Spiegel der Funde scheint unser Gebiet — der östliche Rand des gepidischen Quartiergebiets — im Vergleich sowohl zum 4. Jahrhundert, als auch zur späten Völkerwanderungszeit, wiederum schwach besiedelt zu sein.^{24—25}

Die nach der awarischen Landnahme im Jahre 567—568 nach Siebenbürgen strömenden Awaren haben die Mehrheit der früheren gepidischen Siedlungen zerstört. Das Stammesgebiet der sich bis zum Burzenland erstreckenden, nach 660 stabilisierenden awarischen Etablierung in Siebenbürgen ist in den Tälern des Mieresch und der beiden Kokel gewesen. Im 7. Jahrhundert hat über die Pässe der Östlichen Karpaten die Einstromung der Slawen begonnen, die noch in diesem Jahrhundert den oberen Lauf der beiden Kokel erreichten.

Laut den bisherigen Freilegungen und Beobachtungen anlässlich der Prospektionsarbeiten hat sich (auch) in der Umgebung von Székelykeresztúr vom 8. Jahrhundert an ein aus ständigen dörflichen Siedlungen bestehendes, ziemlich dichtes Siedlungssystem entwickelt. Die Funde — in erster Reihe die Keramik — verraten awarische und slawische Einflüsse gleichermaßen, ohne jedoch die Anwesenheit einer "romanisierten Urbevölkerung" zu beweisen.

Im Laufe der erneuerten Studien über die früheren Ausgrabungsmaterialien und der neuen Geländebegehungen stellte sich eindeutig heraus, daß das Leben in der Mehrheit der spätvölkerwanderungszeitlichen Siedlungen im 8. Jahrhundert nicht aufgehört hatte; ein bedeutender Teil derselben enthielt nämlich auch Scherben vom 9.—10. Jahrhundert, einige Fundorte (22/18, 23/5) sind sogar von ihren Einwohnern zu einem noch späteren Zeitpunkt, während der frühen Arpadenzeit, verlassen worden.^{26—85}

Arpadenzeit

Das Gebiet vom Stuhl Keresztúr ist auf Grund des reichlichen Materials aus dem 8.—9. Jahrhundert am Vorabend der ungarischen Landnahme keineswegs als dünn bevölkert, noch weniger als unbewohnte/unbewohnbare Waldwildnis anzusehen. Auf dem erforschten Gebiet sind bisher keine Funde mit ungarischem Charakter aus der Landnahmezeit vorgekommen, die frühe Arpadenzeit wird aber von zahlreichen Funden vertreten.

Das sich auf dem Gebiet des späteren Stuhls Keresztúr entwickelnde Dorfsystem des 11.—12. Jahrhunderts ist auffallend *nicht* auf das Siedlungsnetz der späten Völkerwanderungszeit erbaut worden. In den großen, aber versteckt, geschützt gelegenen Siedlungen der Slawen hörte das Leben für immer auf. Die neuen Siedlungen entstanden an den in den Tälern führenden Wegen, an den sich vom Überschwemmungsgebiet leicht erhebenden Rücken, auf Schuttkegeln. An der Stelle der ohne Vorereignisse zustande gekommenen Dörfer sind spätvölkerwanderungszeitliche Scherben nur höchst selten vorgekommen.

In den neuen Siedlungen weicht die Struktur der Wohnhäuser von der der früheren ab, insofern in der Ecke des in den Boden vertieften Wohnhauses nicht aus Steinplatten gebauter, sondern aus Lehm gekleibter Ofen stand.

Das Fundmaterial der arpadenzeitlichen Dörfer mit Kirche in der Umgebung von Székelykeresztúr unterscheidet sich nicht von den zeitgenössischen Funden, die von anderen Teilen — sogar auch außerhalb Siebenbürgens — des mittelalterlichen Ungarns vorgekommen sind. Die hartnäckige Theorie, wonach das Ungartum — in der Mehrheit — dieser Bevölkerung in Frage gestellt wird, und die früharpadenzeitliche Grundbevölkerung von Ostsiebenbürgen oder ihr bedeutender Teil anhand einer mißlungenen Tonkesseltheorie und dilettantischer semantischer Eskapaden als petschenegisch betrachtet wird, hält der wissenschaftlichen Kritik nicht stand.^{86—106}

Betrachten wir das von unserem Gebiet direkt westwärts liegende mittelalterliche Komitat Küküllő, sowie den die Dörfer der Stühle Udvarhely und Keresztúr umfassenden Distrikt von Erdőhát ('Waldrücken') des Telegder Archidiakonats auf einer Karte, so können wir gleich sehen, daß diese letztere, sich fächerförmig ausbreitende Region in der östlichen Verlängerung des Komitats Küküllő liegt. Nachdem die archäologischen Funde des 11.—12. Jahrhunderts an der sich von Schäßburg bis Székelyudvarhely erstreckenden, etwa 45 Km langen Kokel-Strecke und in den einmündenden Nebentälern regelmäßig, bruchlos nachzuweisen sind, schließt der Autor auf Grund der für das arpadenzeitliche Gemeinvolk allgemein charakteristischen Funde darauf, daß das vorliegende Gebiet vor dem Einziehen der Szekler keine Grenzöde gewesen ist, sondern ein bevölkertes Komitatsgebiet, Teil des Komitats Küküllő, wo ungarische Siedlungen in stattlicher Anzahl entstanden, nach der Aussage der Ausgrabung des Verfassers in Szentábrahám (Avrâmești) sogar auch Dörfer mit Kirche. Dementsprechend hat sich das arpadenzeitliche Komitat Küküllő östlich von den den östlichen Rand des Komitats Küküllő im 14. Jahrhundert

abschließenden, vielleicht erst vom 13. Jahrhundert herzuleitenden Privatgrundbesitzen fortgesetzt, sein Gebiet war größtenteils von königlichen Burggütern ausgefüllt (die die spätere szeklerische Ansiedlung ermöglicht hatten), einige Ortsnamen weisen weiterhin auf das Vorhandensein des unter den Burggütern eingekleiteten einstigen königlichen Privatbesitzes hin.^{107–158}

Die Telegder Szekler und die Entfaltung des Stuhles Keresztúr

Als unser Gebiet in den schriftlichen Quellen des 13.–14. Jahrhunderts zum ersten Male auftaucht, hat hier die szeklerische Bevölkerung des unter der Hoheit des siebenbürgischen Bischofs stehenden Telegder Archidia-konats gelebt. Es spricht gegen den einheitlichen Telegder Ursprung des gesamten Volkes des, das Gebiet der späteren Stühle Maros, Udvarhely, Csík, Gyergyó und Kászon umfassenden, umfangreichen Archidia-konats, daß auf seinem Gebiet drei, voneinander bedeutend abweichende szeklerische Dialekte, die der Stühle Maros, Udvarhely und Csík-Gyergyó, auszuweisen sind, was nur so zu erklären ist, daß auch die "Vorgeschichte" dieser Volksgruppen unterschiedlich war. Die drei Dialekte bedeuten innerhalb des Gebietes des Telegder Archidia-konats zugleich auch drei, voneinander durch Scheidegebirgszüge abgetrennte geographische Einheiten, in denen laut dem päpstlichen Zehentregister aus den Jahren 1332–1337 je ein Subdia-konatsdistrikt fungierte: der von Maros (de iuxta Morisio), der mit dem Gebiet des späteren Stuhles Udvarhely übereinstimmende Distrikt von Erdőhát (Erdeuthath) an der Großen Kokel, und der die Gebiete des Csíker, Gyergyóer und Kászoner Beckens umfassende Distrikt von Csík (Chik).^{159–163}

Székykeresztúr und Umgebung nahm das westliche Viertel von Erdőhát ein. Das Gebiet wird von mehreren, anlässlich verschiedener Grundbesitzaffären bzw. Flurbegehungen geschriebenen Urkunden vom Ende des 13. Jahrhunderts erwähnt. Sie lassen vermuten, daß die Benennung *Telegder Szekler* — in einem engeren Sinne — das Volk von Erdőhát, einschließlich auch der Umgebung von Keresztúr, betraf.^{164–166}

Im 13. Jahrhundert, als in den Urkunden die in Ostsiebenbürgen lebenden "Telegder Szekler" zum ersten Male erscheinen, nimmt auch die Zahl der archäologischen Fundorte dieser Periode beachtenswert zu. Es sind neben bzw. unter den früheren, ausnahmslos fortlebenden Siedlungen mindestens 14–15 neue, bis heute fortlebende Dörfer entstanden; zu dieser Zeit entwickelt sich jenes mittelalterliche Besiedlungssystem, das — mit kleineren Veränderungen — bis heute erhalten geblieben ist. Zu den neuentstandenen Siedlungen gehören die Dörfer mit der Vorsilbe *Kis-* ('Klein', s. Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Kiskadács/Cădăciu Mic, Kiskede/Chedia Mică, Kissolyos/Șoimusu Mic); sie befinden sich alle in der unmittelbaren Nähe der Siedlungen mit ähnlichen, später aber mit der Vorsilbe *Nagy-* ('Groß') erweiterten Ortsnamen, sind also in deren Flur entstanden. Auch das Zweidrittel der in unserem Gebiet vorkommenden 11 Dörfer mit dem Namen *-falva* ('-dorf') ist nachweisbar verhältnismäßig späten Ursprungs. In drei dieser Siedlungen hat der Autor keine, dem späten Mittelalter vorangehenden Funde entdeckt, in acht Dörfern konnten aber die archäologischen Voreignisse bis zur späten Arpadenzeit zurückgeführt werden. Im Fall von Csekefalva (Cechești) wird neben den wiederholten Geländebegehungen auch von Ausgrabungen bestätigt, daß — abgesehen von den minimalen Funden des 12. Jahrhunderts — beträchtliches sachliches Fundgut vom 13. Jahrhundert an auszuweisen ist. In fünf Dörfern sind hingegen auch dem Ende des 12. Jahrhunderts und dem 13. Jahrhundert vorangehende Funde zum Vorschein gekommen. Diese letzteren Siedlungen verweisen darauf, daß, obwohl sich die Mehrheit der Ortsnamen vom Typ *-falva* tatsächlich vom 13. Jahrhundert an herausgebildet hat, der Name in sich selbst kein ausreichender Beweis dafür ist, den Anfang der Siedlung auf das 13. Jahrhundert anzusetzen, weil im Prinzip auch mit der Möglichkeit der Namensänderung, im Fall unserer Beispiele wahrscheinlich infolge einer Überlagerung, gerechnet werden soll.

In dieser Zeit hat sich auch die innere Siedlungsstruktur von Keresztúr grundlegend verändert. Das Dorf Keresztúrfalva früheren Ursprungs (Fundort 22/2) hat sich an das linke Ufer des Baches Gagy umgesiedelt, südlich davon war der sich über das Überschwemmungsgebiet der Großen Kokel erhebende niedrige Rücken früher unbe-wohnt oder nur spärlich bevölkert; vom 13. Jahrhundert ist aber der Schwerpunkt der Siedlung hierher verlegt worden, und von hier stammen auch diejenige archäologischen Funde, die beweisen, daß die Anfänge der Entwicklung zum Marktflecken der späteren "Stadt Keresztúr" bis zum 13.–14. Jahrhundert zurückreichen. Am östlichen Rand des frisch bevölkerten Gebietsteiles ist im 13. Jahrhundert die größte Pfarrkirche des mittelalterlichen Erdőhát gebaut worden.¹⁶⁹ Die Veränderung des Siedlungssystems und den raschen, ungefähr zweieinhalbfachen Zuwachs der Zahl der Fundorte ausweisende archäologisch-topographische Forschung hat in der Frage der *szeklerischen* Besiedlung des Gebietes einen grundlegenden Beweis geliefert. Der obige, qualitative Sprung kann nämlich nicht mehr der spontanen Bevölkerungszunahme zugeschrieben werden, sondern es wird vom Autor mit dem Erscheinen einer neuen Bevölkerung, der Telegder Szekler, in Verbindung gebracht. Die zur Zeit uns zur Verfügung stehenden archäologischen Beobachtungen lassen vermuten, daß sich die neue Ansiedlung an der Wende des 12.–13. Jahrhunderts, oder am Anfang des 13. Jahrhunderts vollzogen hat.

Aus methodologischer Sicht ist es aber sehr wichtig zu betonen, daß das Szeklertum der angesiedelten Telegder Bevölkerung nur anhand archäologischer Funde — abstrahiert von Siebenbürgens Siedlungsgeschichte, von den Ortsnamen und vom späteren Nachleben der Gegend — unmöglich zu beweisen ist, weil man diesen Funden — im Gegensatz z.B. zum archäologischen Nachlaß der Kumanen und Jazygen der ungarischen Tiefebene — kein besonderes "szeklerisches" Gepräge entnehmen kann. Die Spuren einer spezifischen szeklerischen Tracht oder Bestattungssitte ließen sich auch während der Ausgrabungen der Friedhöfe um die Kirchen nicht feststellen. Durch dieses negative Ergebnis wird die Meinung jener unterstützt, die behaupten, daß die Telegder Szeklerschaft zu dieser Zeit — falls ihr nicht-ungarischer Ursprung überhaupt in Frage kommen darf — schon Jahrhunderte lang eine ungarisch sprechende Volksgruppe gewesen war, das eine rein ungarische Ortsnamengebung nicht nur im Szeklerland, sondern auch an seiner früheren Siedlungsstelle geschaffen hatte, wie es auch von der Flurbeschreibung von Mezőtelegd (Tileagd) aus dem Jahre 1256 bewiesen wird.^{170—171}

Kurz nach dem Auftauchen der Telegder Szekler in Ostsiebenbürgen begann eine bedeutende Umorganisation der Verwaltung im arpadenzeitlichen Siebenbürgen, wodurch die von der Gerichtsbarkeit der Komitate befreiten sächsischen und szeklerischen Gespanschaften zustande kamen, bzw. — mit der Zeit — hier eigene territoriale Einheiten, Gerichtsstühle, entstanden. Aus einer, im Namen Stephans des V. ausgestellten, falschen (aber wahre Informationen enthaltenden) Urkunde vom Ende des 13. Jahrhunderts wissen wir, daß das erforschte Gebiet am Ende des Jahrhunderts kein Komitatsland mehr, sondern ein solches Territorium war, wo die Szekler nach ihren *eigenen Gesetzen*, frei von den Belästigungen der Gespane oder des Offizialen des Woiwoden lebten. Aus alledem folgt, daß hinter der kirchlichen Organisation dieses Gebietes, der in den Urkunden und im päpstlichen Zehentregister sich deutlicher widerspiegelnden Institution des Telegder Dekanats auch eine weltliche territoriale Einheit verborgen war. Das wird auch durch eine von 1280 datierte, in der Wirklichkeit aber um 1329 entstandene Urkunde bewiesen, die von den Telegder Szeklern über einen, auch Szekler betreffenden Güterkauf ausgestellt wurde. Sie waren in diesem weltlichen Prozeß natürlich nicht von dem Telegder Archidiakon, sondern von einem *comes* und *ceteri syculi viri providi et honesti* vertreten. Kurz darauf, im Jahre 1342, finden wir die Benennungen *universitas syculorum de Telegd*, *de Chyki et de Kyzd*, weiterhin *universitas syculorum de Sebus*, die in Kenntnis der behandelten Urkunde befriedigend als die Stühle Telegd, Csík, Kézdi und Sebes/Sepsi interpretiert werden können. Diese vereinzelt Angaben lassen mit einiger Wahrscheinlichkeit die Vermutung zu, daß die Entfaltung der szeklerischen Stühle im Gegenteil zu den bisherigen Ansichten nicht als ein Geschehnis des 14.—15. Jahrhunderts, sondern als Endergebnis eines Entwicklungsprozesses zu betrachten ist, welcher bis zum Ende des 13. Jahrhunderts zurückzuführen ist. Bei den Szeklern taucht die Benennung *szék* (Stuhl) in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, in Bezug auf den Sepsier und den daraus ausgeschiedenen Miklósvärer Stuhl, bzw. den Marosstuhl auf.^{173—203}

Die erste schriftliche Erwähnung von *sedes Kerezthur* stammt aus dem Jahre 1477; an deren Spitze standen damals der Richter (*judex*) und die Ältesten (*seniores*).²⁰⁶ Obwohl wir über frühere urkundliche Angaben nicht verfügen, lassen die archäologischen Funde von Székelykeresztúr vermuten, daß die Entfaltung des Stuhles Keresztúr vor der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, und nicht ohne Vorereignisse stattgefunden hat. Die Funde des 13.—14. Jahrhunderts lassen schon die Keime der Entwicklung zum Marktflecken ahnen, und geben zu erkennen, daß die Beschäftigungen der Bewohner den Rahmen der üblichen Dorfwirtschaft fallweise schon gesprongt haben. Deshalb ist es denkbar, daß auf dem Gebiet des Stuhles Telegd (Udvarhely) der (Filial)Stuhl Keresztúr vielleicht schon während des 14. Jahrhunderts entstanden ist. Aus den Analogien zu schließen — gemeint ist hier vor allem das Beispiel des aus dem Stuhl von Sepsi ausscheidenden Miklósvärer Stuhls — wäre es *fallweise* kein Anachronismus, den Entwicklungsprozeß des Filialstuhles bis zum 14. Jahrhundert zurückzuführen.^{204—205, 208—209}

Der spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Stuhl Keresztúr

Der auch die Umgebung von Székelykeresztúr umfassende Telegder (Udvarhelyer) Stuhl hat sein Territorium während des 14.—15. Jahrhunderts auf Kosten des Komitats Küküllő auch entlang seiner westlich-nordwestlichen Grenze vergrößert. Mehrere Dörfer des im nordwestlichen Teil des späteren Stuhles Keresztúr gelegenen sog. Partium gehörten in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts noch nicht zum Szeklerland (Vécke/Vetca, Zsákod/Jacodu). Im Jahre 1342 waren aber die Besitzer von Vécke schon gezwungen, gegen die szeklerische Besetzungsabsicht Einspruch zu erheben, und das auch später zum Komitat Küküllő gehörende, unmittelbar an den Stuhl Keresztúr grenzende Dorf Küküllőszárd/Soard wurde im Jahre 1368 von Ludwig dem Großen (1342—1382) gegen die Szekler in Schutz genommen. Wir wissen nicht, wann sich die Szekler Vécke, später Székelyvécke erwerben konnten, Tatsache ist aber, daß das Dorf im Jahre 1538 schon zum Szeklerland gehörte. Die Dörfer von Partium gehörten schon im Jahre 1567 ohne Ausnahme dem Stuhl Udvarhely an. Auch die Namen

der am westlichen Rand des Stuhles Keresztúr gelegenen Dörfer *Újszékely* (Secuieni) und *Székelyszállás* (Sălaşuri) weisen wahrscheinlich auf die Expansion der Telegder Szekler im 13.—14. Jahrhundert hin, wie es von den Keramikfunden des 13.—14. Jahrhunderts aus *Újszékely* bewiesen wird.^{210–217}

Der Stuhl gehörte auch im Spätmittelalter nicht zu den sieben Hauptstühlen, und wird gewöhnlich in den Urkunden des 16. Jahrhunderts mit dem Stuhl Udvarhely zusammen erwähnt.²¹⁸ Wir haben keine Angaben dafür, daß — wie die Stühle Miklósvár oder Kászón — auch der Stuhl Keresztúr die *separatio* versucht hätte, um vom Stuhl Udvarhely völlig unabhängig, als *sedes principalis* das Richteramt auszuüben. Dazu hätte er dem als Berufungsform der szeklerischen Stühle wirkenden, in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts *Capitalis sedes* genannten Hauptstuhl Udvarhely gegenüber sowieso keine Chancen gehabt. Die spärlich zurückgebliebenen historischen Angaben berichten auch darüber, daß zur Zeit des Fürstentums wegen der wahrnehmbaren Verminderung der Bedeutung — und der Ausdehnung! — des Oppidums Keresztúr auch der Stuhl an Bedeutung verliert. Im Jahre 1590 wird bei einem Gerichtsprozeß über das in Keresztúr verschmolzene Dorf Timafalva geschrieben, es liegt "im Stuhl Keresztúr, der früher so genannt worden war, der heute auch Udvarhelyer Stuhl genannt wird". Vom Anfang des 17. Jahrhunderts an taucht in der Organisation unseres Gebietes ein neuer Terminus, der *Filialisstuhl* (*sedes filialis*) auf, und im Jahre 1649 wird der Stuhl Keresztúr als *Vizestuhl* (*VICESedes*) erwähnt. An der Spitze des Stuhlgerichtes des Stuhls Keresztúr standen im 17. Jahrhundert der Vizekönigsrichter und die Stuhlrichter; der Stuhl wurde am Dienstag gehalten.^{219–223}

Keresztúr, das Zentrum des Stuhles, kommt im Laufe des Spätmittelalters durchgehend als Marktflecken vor, am Ende des 16. Jahrhunderts wird er — damit equivalent — als *Kerezstur varasa* ('Stadt von Keresztúr') bezeichnet.²²⁴

Vom 16. Jahrhundert an zeigen die archäologischen Funde und die schriftlichen Quellen gleicherweise die allmähliche Verkümmern der Siedlung, währenddem ihre zwei nahe Nachbarn, die königliche Freistadt Schäßburg und das sich dynamischer als Keresztúr entwickelnde Stuhlzentrum, der Marktflecken Székelyudvarhely, zügig vorwärtstrebten. Die Verhältnismäßigkeit des oben erwähnten Entwicklungsmaximums wird durch das außerordentlich niedrige Niveau des Münzverkehrs von Keresztúr im 15. Jahrhundert, durch die auffallende Seltenheit der Metallgeräte (in erster Reihe der auf Ackerbau hinweisenden Werkzeuge), sowie der Import- und Luxuswaren, wie auch durch den völligen Mangel an bürgerlichen Steinbauten angedeutet.

Was die Volksarchitektur des späten Mittelalters betrifft, sind vom Ende des 14. und vom Anfang des 15. Jahrhunderts unter den vom Verfasser freigelegten archäologischen Funden die Lehmewurfstücke mit Balkenabdrücken häufiger geworden; diese weisen auf die Vermehrung der auf die Oberfläche mit Blocktechnik gebauten Häuser mit bestrichenen Lehmwänden hin. Im 16.—17. Jahrhundert sind schon die mehrgliedrigen, auf die Oberfläche, auf Sohlenbalken gebauten Blockhäuser allgemein geworden; unter einem der Räume war oft auch ein Keller. Der indirekte archäologische Beweis für die auf die Oberfläche gebauten, mehrgliedrigen, mit Dachboden bedeckten (Holz)Häuser ist in den im 15. Jahrhundert auftauchenden und allgemein gewordenen Ofen- und Topfkacheln zu sehen.²³² Auch die Reihe unserer Kleinfunde wurde im Laufe des 16. Jahrhunderts bemerkenswert reicher. Es haben sich die zur Tracht gehörenden Metallgegenstände (Ringe, Schnallen, Gürtelhaken, Beschläge, Heftel, Haarnadeln usw.) vermehrt, und neben der Tischkeramik von abwechslungsreichen Formen erscheinen auch die Glasgefäße und die mit gekerbten Bronzeblechen oder geschnitzten Knochen bedeckten Messergriffe. Die überwiegende Mehrheit dieser Gegenstände — im Gegensatz zur Keramik und zum guten Teil der vom Schmied hergestellten Eisengeräte — wird vom Autor nicht für örtliche Produkte gehalten; er nimmt an, daß sie — analog zu den Glocken des 15.—17. Jahrhunderts, weiterhin zu den im kirchlichen Gebrauch aufbewahrten Zinngefäßen des 17.—18. Jahrhunderts — Produkte der nahen sächsischen Städte, in erster Linie von Schäßburg, gewesen sein dürften. Gleichzeitig hatten auch die an vielen Feldzügen des 16.—17. Jahrhunderts beteiligten Szekler die Möglichkeit, gefällige Gegenstände auch in entfernteren Gegenden zu kaufen oder zu erbeuten.

Aus einigen der aus den 1590-er Jahren bekannten Familiennamen von Keresztúr (Borbély/'Bader'; Boros/'Weinbauer'; 'Winzer'; Fazekas/'Töpfer'; Kovács/'Schmied'; Lakatos/'Schlosser'; Mészáros/'Fleischer'; Molnár/'Müller'; Szabó/'Schneider'; Varga/'Schuster'; 'Schuhmacher') kann mit gewisser Vorsicht auf das Vorhandensein von zahlreichen örtlichen Gewerben geschlossen werden. Vom methodologischen Gesichtspunkt aus ist es unbedingt nachdenklich und auch für die Forscher von anderen Epochen lehrreich, daß die spätmittelalterliche, sich sehenswert entwickelnde materielle Kultur in sich selbst die historische Tatsache, daß die zweite Hälfte des 16. und der Anfang des 17. Jahrhunderts ein Tiefpunkt der szeklerischen Geschichte war, nicht widerspiegelt.

In den Quellen des 16.—17. Jahrhunderts stellen die im späten Mittelalter sporadisch auf dem Gebiet des Stuhles Keresztúr auftauchenden Rumänen einen eigenartigen Farbfleck dar. Zum ersten Male werden sie im Jahre 1595 unter den Stuhlbewohnern erwähnt; da hören wir über zwei rumänische Leibeigenen eines szeklerischen *primipilus* (lófő) von Nagymedesér (Medişoru Mare). Auch ein Teil unserer Quellen aus dem 17. Jahrhundert (1652: Alsóboldogfalva /Bodogaia, 1680-er Jahre: Kissolyomos /Şoimuşu Mic) ist von ähnlichem Thema; zu den

szeklerischen *primipili* haben sich auch zu dieser Zeit die aus Südsiebenbürgen nordwärts strebenden Rumänen gerne als Leibeigenen verdingt, die in geringer Anzahl, ihr Volkstum mit der Zeit verlierend, sich im Szeklerland niedergelassen hatten. In den Jahren 1650 und 1663 kann man auch auf dem Gebiet der Domäne von Fiatfalva (Filiás) Pelzer, Müller und Schweinehirt rumänischen Namens finden. In den Gerichtsprotokollen vom Ende des 16. Jahrhunderts werden auch in mehreren Dörfern des Stuhles Udvarhely rumänische Schweine- und Schaffhirten erwähnt, die neben dem Hirtentum auch mit Schweinen, Käse, Schafquark und Getreide Handel getrieben haben. Aus einigen schriftlichen Quellen ist auch der Herkunftsort der auf dem Gebiet des Stuhles Udvarhely erscheinenden Rumänen festzustellen: sie stammen alle ausnahmslos aus dem südsiebenbürgischen Fogarasch-Gebiet.^{239—241}

Auf dem heute zum Komitat Hargita gehörenden Teil von 375,4 Km² des einstigen szeklerischen Stuhles Keresztúr hat die bisherige Sammlung 211 archäologische Fundorte, der Art der topographischen Forschung entsprechend fast ausschließlich Siedlungsspuren ergeben. Diese Zahl — die sinngemäß die Gräberfelder nicht beinhaltet — ist offensichtlich nur ein Teil von der einstigen ganzen Siedlungszahl: wegen der erosionsbedingten Bodenschichten, die die oberflächlichen Beobachtungen erschweren und mehrere Fundstellen bedecken, sowie wegen der vielen Wälder, Weiden und Wiesen blieben wahrscheinlich zahlreiche Siedlungen — darunter auch mehrere kleinere Siedlungsspuren an den höheren Terrassen — unbemerkt. In gründlicher Kenntnis des Gebietes ist es aber anzunehmen, dass die Grössenordnung der so berechenbaren Fundstellenkonzentration von 0,56 pro Quadratkilometer von der späteren Forschung nur in geringem Maße modifiziert wird.

Die Dichte der Fundstellen der Umgebung von Keresztúr bleibt weit hinter der Vergleichszahl des am dichtestbesiedelten Teils des Karpatenbeckens, u.z. der ungarischen Tiefebene zurück, die im Falle der Komitate Békés und Szolnok mehr als 1, fallweise sogar fast 2 beträgt; aber auch der Index des Donauknies wird nicht erreicht (im Falle der Kreise Buda und Szentendre ist diese Zahl 0,8, in der Umgebung von Esztergom, sowie auf dem Gebiet der Vácer und Szóber Kreise 1,2), eher noch die Funddichte des Komitats Veszprém (in den Veszprémer, Pápaer und Zircer Kreisen beträgt der Index 0,5 bzw. 0,47, innerhalb dieser Region, im 300—500 Meter hoch gelegenen Bakonyer Wald 0,39). So, obwohl wir noch über kein Vergleichsmaterial aus Siebenbürgen verfügen, wird von den archäologischen Funden auch zahlenmäßig angedeutet, was von der Karte sowieso abzulesen ist: das erforschte Gebiet liegt am höheren und deshalb verhältnismäßig ungünstigen östlichen Randgebiet des Karpatenbeckens und Siebenbürgens. Hier sind die dicht besiedelten Flußtäler mit fruchtbarem Boden durch für die Besiedlung weniger günstigen, bewaldeten Hügel- und Gebirgszüge voneinander getrennt, die bis zur Neuzeit nur ziemlich spärlich bewohnt, in den meisten Fällen unbewohnt waren.

Auf dem untersuchten Gebiet, so wie auch in anderen Gegenden des Szeklerlandes, blieb das sich während der Arpadenzeit entwickelnde Siedlungssystem mit kleineren Änderungen bis heute erhalten, seine ungarische Bevölkerung hat die Epoche des Mittelalters, besonders aber die Türkenzeit ohne Bevölkerungsaustausch bzw. Umsiedlung überstanden, und zahlreiche, bis zum Spätmittelalter zurückzuführende Familien- und Flurnamen bis heute aufbewahrt.

Übersetzt von Zsuzsanna B. Kiss

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN UND DER TAFELN

- Abb. 1: Der mittelalterliche Stuhl Keresztúr. 1: im Karpatenbecken, 2: in Siebenbürgen
- Abb. 2: Spätvölkerwanderungszeitliche und arpadenzeitliche Siedlungen auf dem Gebiet vom Keresztúr-Stuhl
- Abb. 3: Csekefalva — Lok, Fundort 3/2. — 1: Situationsplan des Fundorts, — 2: Übersichtsplan der Ausgrabungen vom Jahre 1981—1983
- Abb. 4: Csekefalva — Tanorok, Fundort 3/4. Schnitt eines in den Boden eingetieften Hauses aus dem 14. Jahrhundert. — 1: Humus; 2: bräunlich schwarzer Boden, mit wenigen Funden; 3: schwarzer Boden, mit Kohlen- und Lehmbewurfstücken und vielen Funden; 4: graubrauner, lehmiger Boden mit gelben Erdschollen und wenigen Funden; 5: Lehm; 6: Stein; 7: gewachsener Boden
- Abb. 5: Kisgalambfalva — Galat/Omlás, Fundort 7/6. Grundriß und Schnitt der Erdburg
- Abb. 6: Kissolymos — Várhegy, Fundort 11/6. Grundriß und Schnitt der bronzezeitlichen Erdburg
- Abb. 7: Nagygámbfalva — Ref. Kirche, Fundort 15/1. Grundriß der Kirche nach *Dávid* (1981) 209
- Abb. 8: Nagygámbfalva — Vár(Burg), Fundort 15/13. Grundriß der dakischen und arpadenzeitlichen Erdburg nach *Ferenczi* — *Ferenczi* (1981) 398
- Abb. 9: Nagysolymos — Ásvár, Fundort 19/7. Grundriß und Schnitt der prähistorischen Erdburg
- Abb. 10: Rugonfalva — Ref. Kirche, Fundort 20/1
- Abb. 11: Rugonfalva — Ref. Kirche, Fundort 20/1. Wandmalerei an der nördlichen Wand des Kirchenschiffes (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 12: Rugonfalva — Ref. Kirche, Fundort 20/1. — 1: Runeninschrift aus dem 16.—17. Jahrhundert an der nördlichen Wand des Kirchenschiffes. — 2: Zeichnung des Turmdachs und der Glocke an der westlichen Wand des Schiffes. — 3: Inschrift einer vernichteten Glocke nach *Orbán* I. 119 (3a—e: die Zeichnungen über den als Trennungszeichen zwischen den Wörtern dienenden Plaketten sind nach den analogen Glockenschmucken von Mártontelke, Nagymedész — Fundort 18/1 —, Nyárádszentbenedek und Szászdányán gefertigt worden)
- Abb. 13: Rugonfalva — Ref. Kirche, Fundort 20/1. — 1: Muster einer, als Bankvorderseite sekundär gebrauchten, spätmittelalterlichen, bemalten Holztafel. — 2: Schlußstein des Sakristieigewölbes. — 3—4: mittelalterliche Beschlagung des südlichen Tores (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 14: Siménfalva — Várhegy, Fundort 21/26. Grundriß und Schnitt einer Erdburg(?) und einer spätmittelalterlichen, mit einem Graben umgebenen Rodung
- Abb. 15: Inneres Gebiet von Székelykeresztúr (22/a—w. = Stadt Keresztúr; 22/2a—o. = Keresztúrfalva (Dorf Keresztúr); 22/3a—b. = Timafalva)
- Abb. 16: Székelykeresztúr — Röm.-Kath. Kirche, Fundort 22/1a. Bauperioden der Kirche mit den Abschnitten der Ausgrabung vom Jahre 1968. 1: 13. Jahrhundert; 2: 14. Jahrhundert; 3: 14. Jahrhundert (Planänderung); 4: 15. Jahrhundert; 5: unbekannter Zeitalter (Mittelalter); 6: 18.—20. Jahrhundert
- Abb. 17: Székelykeresztúr — Röm.-Kath. Kirche, Fundort 22/1a. Kirche und Kirchhofmauer, mit den Abschnitten der Ausgrabungen vom Jahre 1968 und 1979. 1: Heute bestehendes Gebäude; 2: Grundmauer aus dem 14. Jahrhundert; 3: Kirchhofmauer aus dem 15. Jahrhundert; 4: Kirchhofsgärten aus dem 13.—15. Jahrhundert
- Abb. 18: Székelykeresztúr — Röm.-Kath. Kirche, Fundort 22/1a. Friedhofsdetail vor der westlichen Fassade der Kirche, Ausgrabung vom Jahre 1979 (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 19: Székelykeresztúr, Fundort 22/1g. Detail eines auf die Oberfläche gebauten Hauses aus dem 15.—16. Jahrhundert, mit eingegrabenen, spätmittelalterlichen — neuzeitlichen Gräbern (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 20: Székelykeresztúr, Fundort 22/1r. Mittelalterliche Siedlungsspuren und Detail eines Brunnens aus dem 14. Jahrhundert (nach der Vermessung von István Ughy) — 1: Lehm; 2: Mörtel; 3: Stein; 4: Lehmbewurf; 5: Holz; 6: Luppe; 7: Holzkohle; 8: Asche; 9: gewachsener Boden

- Abb. 21: Székelykeresztúr, Fundort 22/lt. Grundriß und Schnitt des Hauses 1 (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 22: Székelykeresztúr, Fundort 22/lt. Haus 1. Arpadenzeitliches Gefäß unter den Ziegeln des Ofens (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 23: Székelykeresztúr, Fundort 22/lu. Arpadenzeitliches Haus (Zeichnung von István Ughy)
- Abb. 24: Székelykeresztúr, Fundort 22/lw. Aufsicht und Schnitt des mittelalterlichen Brunnens
- Abb. 25: Székelykeresztúr, Fundort 22/g. Mittelalterliche Töpferöfen (Vermessung von István Molnár)
- Abb. 26: Székelykeresztúr — Lok, Fundort 22/ll. Übersichtsplan der Ausgrabungen vom Jahre 1976—1978 (Vermessung von István Ughy)
- Abb. 27: Székelykeresztúr — Melegvölgy, Fundort 22/18. Spätvölkerwanderungszeitliche, in den Boden eingetiefte Häuser mit Steinöfen, Ausgrabung vom Jahre 1967 (Zeichnung von István Molnár)
- Abb. 28: Fiatfalva Ugron-kastély (Schloß Ugron), Fundort 22/23. 1.—2. Periode eines auf die Oberfläche gebauten, zweigliedrigen dörflichen Hauses aus dem 14.—15. Jahrhundert (Zeichnung von István Demeter) — A: 1. Periode; B: 2. Periode. — 1: gebrannter Lehm; 2: graubrauner Fußboden; 3: gelber Lehmbofen; 4: Stein; 5: gelblich brauner, festgestampfter Boden
- Abb. 29: Fiatfalva — Régi temető, Fundort 22/24. — 1: spätmittelalterliche Kapelle. 2: Überreste der über das Schiff der abgerissenen Kapelle gebauten frühneuzeitlichen Krypta
- Abb. 30: Fiatfalva — Kádarátsa, Fundort 22/34. Spätmittelalterliche, mit Graben umgebene Rodung
- Abb. 31: Székelyszentmiklós, hypothetische Rekonstruktion über den Grundriß eines spätmittelalterlichen, mehrgliedrigen Wohnhauses
- Abb. 32: Szentábrahám — Templomföld, Fundort 25/1. Bauperioden der mittelalterlichen Kirche I.
- Abb. 33: Szentábrahám — Templomföld, Fundort 25/1. Bauperioden der mittelalterlichen Kirche II.
- Abb. 34: Szentábrahám — Templomföld, Fundort 25/1, mittelalterliche Kirche, Übersichtsplan der Ausgrabungen vom Jahre 1985—1987
- Abb. 35: Szentábrahám — Templomföld, Fundort 25/1, mittelalterliche Gräber (Zeichnung von István Demeter)
- Abb. 36: Tarcsafalva, Fundort 26/2b. Grundriß des spätmittelalterlichen Gutshofes der Familie Pálffy

- Taf. 1: Neolithikum. Körös-Kultur (1—9), Vinča-Turdaş-Kultur (104), Cucuteni-Ariuşd-Kultur (11—15). — 1—9: Újszékely/Secueni, Fundort 28/4; — 10: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5; — 11—15: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/4. (1—15, M 1:2)
- Taf. 2: Neolithikum. Cucuteni-Ariuşd-Kultur (1—8, 10). Spätneolithikum — Frühkupferzeit (9, 11—14). — 1—8, 10: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/4; — 9: Újszékely/Secueni, Fundort 28/4; — 11—13: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/17; — Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/13. (1—10, M 1:2; 11—14, M 1:3)
- Taf. 3: Spätkupferzeit, Coţofeni-Kultur (1—10). Bronzezeit, Wietenberg-Kultur (11—16). — 1: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/5; — 2, 4—5, 15—16: Székelykeresztúr, Fundort 22/33; — 3, 9—10: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/8; — 6—8: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/4; — 11, 13—14: Siménfalva, Fundort 21/14; — 12: Székelykeresztúr, Fundort 22/8. (1—16, M 1:2)
- Taf. 4: Bronzezeit, Wietenberg-Kultur (1—17). — 1—3, 7, 10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/8; — 4, 13: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/14; — 5—6: Székelykeresztúr, Fundort 22/33; — 8, 11, 15, 17: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5; — 9, 12: Siménfalva, Fundort 21/8; — 14: Székelykeresztúr, Fundort 22/18; — Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/4. (1—16, M 1:2; 17, M 1:3)
- Taf. 5: Spätbronzezeit. Wietenberg- und Noua-Kultur (1—14). — 1—7, 9—14: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/8; — 8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/8. (1—14, M 1:2)
- Taf. 6: Spätbronzezeit — Früheisenzeit (1—10). — 1—2: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5; — 3: Kissolymos/Şoimuşu Mic, Fundort 11/***; — 4: Kissolymos, Fundort 11/5; — 5: Firtosmartonos/Firtănuş, Fundort 4/5; — 6: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/***; — 7: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/12; — 8: Siménfalva, Fundort 21/8; — 9: Siménfalva, Fundort 21/13; — 10: Székelykeresztúr, Fundort 22/19. (1—10, M 1:2)
- Taf. 7: Spätbronzezeit — Früheisenzeit (1—11). — 1—8, 10—11: Nagygalambfalva/Porumbenii Mari, Fundort 15/12; — 9: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/33. (1, 3—5, 7—11, M 1:3; 2, 6, M 1:2)
- Taf. 8: Dakische Epoche (1—8). — 1—3, 5—8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/17; — 4: Székelykeresztúr, Fundort 22/18. (1—8, M 1:2)
- Taf. 9: Dakische Epoche (1—9). — 1, 4, 6—7: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/17; — 2—3, 8—9: Székelykeresztúr, Fundort 22/18; — 5: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/4. (1, 7, M 1:3; 2—6, 8—9, M 1:2)

- Taf. 10: Dakisch-keltische Epoche (2–4). Römerzeit (1). — 1: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/14; — 2: Nagymedésér/Medişoru Mare, Fundort 18/3; — 3: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/***; — 4: Székelykeresztúr, Fundort 22/17. (1–2, 4, M 1:1; 3, M 1:2)
- Taf. 11: Römerzeit (1–14). — 1–2, 7–8, 10, 12–14: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/33; — 3–4, 6, 9: Székelykeresztúr, Fundort 22/33, Objekt 32; — 5, 11: Székelykeresztúr, Fundort 22/28. (1–11, 14, M 1:2; 12–13, M 1:3)
- Taf. 12: Gotische Epoche, Černjachov — Sîntana de Mureş-Kultur. — 1–17: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/11, Haus 1. (1–17, M 1:2)
- Taf. 13: Gotische Epoche, Černjachov — Sîntana de Mureş-Kultur. — 1–10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/11, Haus 2. (1–10, M 1:2)
- Taf. 14: Gotische Epoche — Gepidenzeit. — 1–5, 9: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/11, Streufund; — 6–8, 10–15: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/6. (1–15, M 1:2)
- Taf. 15: Gepidenzeit. — 1–18: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/6. (1–18, M 1:2)
- Taf. 16: Gotische Epoche (1–11), Gepidenzeit (12–13). — 1–11: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/11; — 12–13: Székelykeresztúr, Fundort 22/1w. (1–10, 12, M 1:1; 11, 13, M 1:2)
- Taf. 17: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc — Fiafalva/Filiaş, Fundort 22/33. (1–3, 5–6, 8, M 1:2; 4, M 1:1; 7, M 1:3)
- Taf. 18: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–16: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc — Fiafalva/Filiaş, Fundort 22/33. (1–16, M 1:2)
- Taf. 19: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–11: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/18. (1–2, 10–11, M 1:3; 3–9, M 1:2)
- Taf. 20: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–3, 5, 7, 9–10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/17; — 4, 6, 8: Székelykeresztúr, Fundort 22/18. (1–9, M 1:2; 10, M 1:3)
- Taf. 21: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–5: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/14. (1–5, M 1:3)
- Taf. 22: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–11: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/14. (1–11, M 1:2)
- Taf. 23: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–2, 4–6: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/14; — 3: Siménfalva, Fundort 21/2b. (1–2, M 1:2; 3–6, M 1:3)
- Taf. 24: Awarenzeit — Slawische Epoche. — 1–8: Siménfalva/Şimoneşti, Fundort 21/14; — 9–14: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5. (1–14, M 1:2)
- Taf. 25: Awarisch-slawische Epoche — Frühe Arpadenzeit. — 1–12: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5. (1–12, M 1:2)
- Taf. 26: Arpadenzeit. — 1–7: Székelyszenterzsébet/Eliseni, Fundort 23/5; — 8–12: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2k. (1–12, M 1:2)
- Taf. 27: Arpadenzeit. — 1–8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2k. (1–2, 5–6, M 1:2; 3–4, 7–8, M 1:3)
- Taf. 28: Arpadenzeit. — 1–10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2h; — 11–15: Székelykeresztúr, Fundort 22/2f. (1–15, M 1:2)
- Taf. 29: Arpadenzeit. — 1–2: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2f; — 3–20: Nagymedésér/Medişoru Mare, Fundort 18/2a. (1–20, M 1:2)
- Taf. 30: Arpadenzeit. — 1–16: Szentábrahám/Avrămeşti, Fundort 25/2; — 17–27: Nagygalambfalva/Porumbenii Mari, Fundort 15/10. (1–27, M 1:2)
- Taf. 31: Arpadenzeit. — 1–15: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1t; 1–9: aus der Einfüllung des Hauses 1; 10–15: aus dem Fußboden des Hauses 1. (1–15, M 1:2)
- Taf. 32: Arpadenzeit. — 1–7: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1t, Haus 1. (1–3, 5, M 1:3; 4, 6–7, M 1:2)
- Taf. 33: Arpadenzeit. — 1–15: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1u, aus der Einfüllung des Hauses. (1–12, 14, M 1:2; 13, 15, M 1:3)
- Taf. 34: Arpadenzeit. — 1–17: Csekefalva/Cecheşti, Fundort 3/2, Grube 7/C. (1–17, M 1:2)
- Taf. 35: Arpadenzeit. — 1–2: Csekefalva/Cecheşti, Fundort 3/2, Streufund; — 3: Csekefalva, Fundort 3/1, Umgebung eines in die Erde eingetieften Hauses; — 4–8: Csekefalva, Fundort 3/1, spätpardenzeitliche Abfallgrube. (1–2, M cca. 1:2; 3, M cca. 1:1; 4–8, M cca. 1:3)
- Taf. 36: Späte Arpadenzeit. — 1–15: Csekefalva/Cecheşti, Fundort 3/1, Einfüllung des Hauses; 1–5: fein geschlammte, gelbrote, polierte Keramik. (1–15, M cca. 1:2)
- Taf. 37: Späte Arpadenzeit. — 1–5, 8–9: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1r; — 6: Székelykeresztúr, Fundort 22/1k; — 7: Nagymedésér/Medişoru Mare, Fundort 18/2a; — 10: Nagygalambfalva/Porumbenii Mari, Fundort 15/13. (1, 4, 7, 9–10, M 1:3; 2–3, 5–6, 8, M 1:2)

- Taf. 38: Mittelalter, Profilziegel. — 1, 4—5, 8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/lt, Haus 1; — 2—3, 6—7, 9—10: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/1. (1—10, M 1:4)
- Taf. 39: Arpadenzeit (1—8). Spätmittelalter (9—10: 14. Jh.; 11—12: 15. Jh.). — 1: Nagyalambfalva/Porumbeni Mari, Fundort 15/10; — 2: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/1, Grab 148; — 3: Ebd., Grab 173; — 4: Ebd., Grab 17; — 5: Ebd., Grab 150; — 6—7: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2h; — 8: Tarcsafalva/Tărcești, Fundort 26/3; — 9: Szentábrahám, Fundort 25/1, Turm; — 10: Székelykeresztúr, Fundort 22/1a; — 11: Székelykeresztúr, Fundort 22/2g; — 12: Székelykeresztúr, Fundort 22/1u. (1—8, 10—12, M 1:1; 9, M 1:2)
- Taf. 40: Arpadenzeit. — 1—11: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/lt, Haus 1. (1—11, M 1:3)
- Taf. 41: Arpadenzeit (1—10). 13.—14. Jh. (11—13). — 1—10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/lt, Haus 1; — 11: Siménfalva/Șimonești, Fundort 21/2b; — 12—13: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/1, spätarpadenzeitliche Abfallgrube. (1—7, 9—13, M 1:3; 8, M cca. 1:4)
- Taf. 42: Spätmittelalter (14. Jahrhundert). — 1—16: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/4, Einfüllung des Hauses. (1—14, 16, M 1:2; 15, M 1:3)
- Taf. 43: Spätmittelalter (14. Jahrhundert). — 1—20: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/4, Einfüllung des Hauses; 8—16, 18, 20: fein geschlammte Keramik aus rotgebranntem Ton. (1—15, 17—20, M 1:2; 16, M 1:3)
- Taf. 44: Spätmittelalter (14. Jahrhundert). — 1—2: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1e; — 3, 5: Székelykeresztúr, Fundort 22/1r; — 4, 6: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Objekt 14/A. (1—6, M 1:3)
- Taf. 45: Spätmittelalter (1—3, 5: 14. Jahrhundert; 4: 15.—16. Jahrhundert). — 1—3, 5: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1r, Brunnen; — 4: Székelykeresztúr, Fundort 22/1k. (1—3, 5, M 1:3; 4, M 1:2)
- Taf. 46: Spätmittelalter (15. Jahrhundert). — 1—7: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2g, Einfüllung des Töpferofens. (1—4, M 1:2; 5—7, M 1:3)
- Taf. 47: Spätmittelalter (15. Jahrhundert). — 1—6: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2g, Einfüllung des Töpferofens. (1—6, M 1:3)
- Taf. 48: Spätmittelalter (15. Jahrhundert). — 1—8: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2g, Einfüllung des Töpferofens. (1—2, 4—8, M 1:2; 3, M 1:3)
- Taf. 49: Spätmittelalter (15. Jahrhundert). — 1—6: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Einfüllung des Hauses 2. (1—6, M 1:3)
- Taf. 50: Spätmittelalter (15. Jahrhundert). — 1—4, 7: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 1; — 5—6: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1n; — 8—11: Székelykeresztúr, Fundort 22/16; — 5, 8—11: rote, teilweise polierte Keramik von feinem Material. (1, 3, 6—9, M 1:4; 2, 4—5, 10—11, M 1:3)
- Taf. 51: Spätmittelalter (zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts). — 1—7: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 1. (1, 4, M 1:3; 2—3, 5—7, M 1:2)
- Taf. 52: Spätmittelalter (zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts). — 1—15: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 1. Fein geschlammte, rote Keramik mit roter Bemalung. (1—15, M 1:2)
- Taf. 53: Spätmittelalter (15.—16. Jahrhundert). — 1—20: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1g, aus dem Schuttschicht des Hauses; 15—20: rote Keramik von feinem Material. (1—20, M 1:2)
- Taf. 54: Spätmittelalter (15.—16. Jahrhundert). — 1—10, 12—14: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1g, aus dem Schuttschicht des Hauses; — 11, 15: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 1; — 1—10, 12—13: rot gestreifte, fein geschlammte Keramik aus rotgebranntem Ton; 11, 14—15: feine graue Keramik. (1—15, M 1:2)
- Taf. 55: Spätmittelalter (16. Jahrhundert). — 1—13: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, rote, unglasierte Keramik. (1—5, 7—8, 11, M 1:3; 6, 9—10, 12—13, M cca. 1:4)
- Taf. 56: Spätmittelalter (16. Jahrhundert). — 1—7: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, rote, unglasierte Keramik. (1—2, M 1:2; 3—7, M 1:3)
- Taf. 57: Spätmittelalter (16. Jahrhundert). — 1—18: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, rote, unglasierte Keramik. (1—3, 5, M cca. 1:4; 4, 6—18, M 1:3)
- Taf. 58: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—11: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, feine, teilweise polierte Keramik aus rotgebranntem Ton. (1—10, M 1:2; 11, M 1:3)
- Taf. 59: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—11: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, feine, teilweise polierte Keramik aus rotgebranntem Ton. (1—11, M 1:2)
- Taf. 60: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—14: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, feine, polierte Keramik von dunkelgrauem Material. (1—13, M 1:2; 14, M 1:3)
- Taf. 61: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—8: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, glasierte Keramik. (1, 3—4, 8, M 1:3; 2, 5—7, M 1:2)
- Taf. 62: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—8: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, glasierte Keramik. (1—3, 5—6, M 1:3; 4, 7—8, M 1:2)

- Taf. 63: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—13: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, glasierte Keramik; 8: Majolikabruchstück mit Zinnglasur. (1—13, M 1:2)
- Taf. 64: Spätmittelalter (Anfang des 17. Jahrhunderts). — 1—15: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, obere Schicht der Einfüllung des Hauses 5; 1—14: weiss- bzw. rotbemalte Keramik aus rotgebranntem Ton. (1—10, 12—14, M 1:3; 11, 15, M cca. 1:4)
- Taf. 65: Spätmittelalter (16.—17. Jahrhundert). — 1—6, 8: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 4, 17. Jahrhundert; 1: rotbemalte Keramik aus weissem Ton; 2—6, 8: Keramik aus rotgebranntem Ton, mit weissem Engobe; — 7, 9—15: Csekefalva, Fundort 3/2, Haus 5, reduziert gebrannte Keramik aus körnigem, grauem Ton. (1—4, 6—15, M 1:3; 5, M cca. 1:4)
- Taf. 66: Spätmittelalter (17. Jahrhundert). — 1—2: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 4; 1, 3: Keramik mit weissem Engobe; 2: Keramik mit weissem Engobe und grüner Glasur; 4—7, 9—12: Schwarze, polierte Keramik aus feinem Material; 8: Feinkeramik aus rotgebranntem Ton. (1—3, M 1:3; 4—12, M 1:2)
- Taf. 67: Spätmittelalter (17. Jahrhundert). — 1—11: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 4, glasierte Keramik. (1, 3—4, M 1:3; 2, 5—11, M 1:2)
- Taf. 68: Spätmittelalter, Topfkacheln (15.—17. Jahrhundert). — 1—3, 5: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig, 15. Jahrhundert; — 4: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/2, 15. Jahrhundert; — 6—7: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5, bemalte bzw. innen glasierte Bruchstücke, 16.—17. Jahrhundert. (1, 7, M 1:3; 2—6, M 1:2)
- Taf. 69: Spätmittelalter, Ofenkacheln. — 1—4: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig, Haus aus dem 15.—16. Jahrhundert. (1—4, M 1:4)
- Taf. 70: Spätmittelalter, Ofenkacheln. — 1—4: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig, Haus aus dem 15.—16. Jahrhundert. (1—4, M 1:4)
- Taf. 71: Spätmittelalter, Ofenkacheln. — 1—4: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig, Haus aus dem 15.—16. Jahrhundert. (1—4, M 1:4)
- Taf. 72: Spätmittelalter. — Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig, Kachelofen eines mehrgliedrigen Hauses, Rekonstruktion.
- Taf. 73: Spätmittelalter, Ofenkacheln (15.—16. Jahrhundert). — 1: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/2f; — 2: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Grube 23/E; — 3: Székelykeresztúr, Fundort 22/Ib; — 4: Székelykeresztúr, Fundort 22/Ip; — 5: Kobátfalva/Cobățești, Fundort 12/Ia; — 6: Alsóboldogfalva/Bodogaia, Fundort 1/Ib; — 7: Székelykeresztúr, Fundort 22/II; — 8: Csekefalva, Fundort 3/2, Haus 5. (1—5, M 1:2; 6—8, M 1:4)
- Taf. 74: Spätmittelalter, Ofenkacheln (15.—17. Jahrhundert). — 1, 3—5, 9: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig; — 2, 6, 8, 11: Székelykeresztúr — Fiatfalva/Filiaș, Fundort 22/23; — 7: Székelykeresztúr, Fundort 22/Im. (1, 3—5, 7, 9—11, M 1:2; 2, 6, 8, M 1:3)
- Taf. 75: Spätmittelalter, Dachziegel (15./16.—17. Jahrhundert). — 1, 4: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Grube 36/A; — 2—3, 5—9: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/I. (1—9, M 1:4)
- Taf. 76: Spätmittelalter, Glas (15./16.—17. Jahrhundert). — 1: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 2; — 2, 7, 9—10: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig; — 3—5, 8, 11—14: Csekefalva, Fundort 3/2, Haus 5. (1—14, M 1:1)
- Taf. 77: Spätmittelalter, Tracht (15.—17. Jahrhundert). — 1—10, 12, 21—22, 24—26, 28: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5; — 11, 19: Csekefalva, Fundort 3/2, Gebäude 1; — 13: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ir; — 14, 16—17: Székelykeresztúr, Fundort 22/Ig; — 15, 27: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/I, Grab 152; — 18: Ebd., Grab 87, Krypta; — 20, 23: Ebd., Streufund; — 29: Ebd., Grab 21. (1—29, M 1:1)
- Taf. 78: Spätmittelalter (14.—17. Jahrhundert). — 1, 10, 13: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ig; — 2—7, 11—12, 15—16: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Haus 5; — 8: Csekefalva, Fundort 3/4, in den Boden vertieftes Haus; — 9: Székelykeresztúr, Fundort 22/I6; — 14: Csekefalva, Fundort 3/2, Gebäude 4; — 17: Székelykeresztúr, Fundort 22/Ir; — 18: Csekefalva, Fundort 3/2, Streufund. (1—8, 10—12, 14—16, 18, M 1:1; 9, 13, 17, M 1:2)
- Taf. 79: Spätmittelalter (14.—17. Jahrhundert). — 1: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2, Gebäude 3; — 2, 8: Ebd., Gebäude 1; — 3, 10—13: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/Ir; — Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/I, Krypta; — 5—7, 9, 14: Székelykeresztúr, Fundort 22/Ig; — 15: Csekefalva, Fundort 3/2, obere Schicht der Einfüllung des Hauses 5; — 16: Székelykeresztúr, Fundort 22/2j; — 17: Székelykeresztúr, Fundort 22/Iz; — 18: Újszékely/Secuieni, Fundort 28/4. (1, 5—7, 9, 14—15, M 1:3; 2—3, 8, 10—13, 16—18, M cca. 1:4; 4, M cca. 3:4)

- Taf. 80: Urgeschichte, Mittelalter. — 1: Nagyalambfalva/Porumbenii Mari, Fundort 15/12; — 2: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/17; — 3: Kisgalambfalva/Porumbenii Mici, Fundort 7/1—3 und 7/6; — 4: Nagyalambfalva, Fundort 15/13; — 5: Székelykeresztúr, Fundort 22/5—7; — 6: Székelykeresztúr, Fundort 22/1—2; — 7: Székelykeresztúr, Fundort 22/1w, Brunnen; — 8: Székelykeresztúr, Fundort 22/2g, Töpferofen A.
- Taf. 81: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/1, Freilegung der mittelalterlichen Kirche. — 1: Der Fundort vom Norden; — 2: Sakristei vom Nordwesten; — 3: Chor und Sakristei vom Nordosten, mit eingestürztem Chorgewölbe; — 4: Chor vom Westen, mit die Grube der Krypta ausfüllenden Steinen; — 5: Krypta, mit früheren Gräbern unter dem Boden; — 6: Grab 17.
- Taf. 82: Szentábrahám/Avrămești, Fundort 25/1, Freilegung der mittelalterlichen Kirche. — 1: Ziegelboden im Schiff; — 2: Die Krypta vom Westen; — 3: Kirchenschiff mit den inneren Stützpfilern der nördlichen Schiffswand; — 4—5: Kirchenschiff, westlicher Eingang; — 6: Turm, vom Westen; — 7: Ziegelboden in der südwestlichen Ecke des Schiffes, darunter die südwestliche Ecke des früheren Kirchenschiffes (1. Periode).
- Taf. 83: — 1—2: Siménfalva/Șimonești, Fundort 21/16; — 3: Siménfalva, Fundort 21/2a; — 4: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Fundort 22/1a; — 5: Tărcsafalva/Tărcești, Fundort 26/2b; — 6—7: Nagykdács/Cădăciu Mare, Fundort 16/1.
- Taf. 84: — 1: Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc — Fiafalva/Filiaș, Fundort 22/34; — 2—5: Csekefalva/Cechești, Fundort 3/2; — (4: Haus 2; 5: Gebäude 4).

LELET- ÉS IDŐRENDI MUTATÓ — FUND- UND ZEITREGISTER

ŐSKOR ÁLTALÁBAN — URGESCHICHTE IM ALLGEMEINEN

1/3; 1/4; 1/7; 2/1b; 2/2; 2/3; 3/9?; 4/3; 4/5; 6/1b; 6/3; 7/5; 8/1b?; 11/9; 11/***; 12/1a?; 13/6; 13/8; 14/2; 14/3; 15/3; 15/8; 15/9; 15/14; 16/1b; 16/1c; 16/4; 17/3; 18/2a; 19/1e; 19/3; 19/4; 20/2a; 20/2b?; 20/4; 20/7?; 20/***; 21/2c; 21/2f; 21/10; 21/***; 22/1e?; 22/1l; 22/1s; 22/1t; 22/2'; 22/2''; 22/2''''; 22/2i; 22/26; 22/4; 22/12; 22/14?; 22/19; 22/21; 22/22; 22/23?; 22/30; 22/35; 23/3?; 23/7; 24/2a?; 25/7?; 25/9; 25/11; 26/5; 27/3?

Földvár — Erdburg: 15/13?; 19/7

Szórvány — Streufund: 1/***; 3/***; 11/4; 18/***; 22/***

ŐSKŐKOR — PALÄOLITHIKUM

23/***?

ÚJKŐKOR — NEOLITHIKUM

Általában — Im allgemeinen: 28/3; 28/***

Kőrös-kultúra: 22/31; 28/4

Vinča-Tordos kultúra: 21/13?; 22/17; 22/31; 23/5; 28/4?

Cucuteni-Erősd kultúra: 5/4; 7/4; 18/5?; 21/13?; 21/15?; 22/17

RÉZKOR — KUPFERZEIT

Általában — Im allgemeinen: 2/***; 21/10

Szórvány — Streufund: 5/***; 22/***?; 23/***; 25/***

Kora rézkor — Frühkupferzeit: 7/3; 18/5; 21/2e; 21/13; 22/17; 23/5

Cotojeni kultúra: 1/5?; 5/4; 5/***; 7/4; 11/5; 15/15; 16/2; 16/4?; 17/1; 17/3; 20/9?; 21/2e?; 21/3; 21/8; 21/9?; 22/5; 22/7?; 22/20; 22/27; 22/33; 23/2; 23/6; 24/3; 28/4

BRONZKOR — BRONZEZEIT

Általában — Im allgemeinen: 1/9?; 2/4; 4/4; 6/6; 9/1; 11/8; 12/4; 13/4; 15/4; 19/2; 19/5; 19/8; 20/4; 20/6; 20/8?; 21/9?; 21/11?; 22/1g; 22/1u; 22/2k; 22/5; 22/6; 22/10; 22/24?; 22/27; 22/28; 22/29; 22/32; 23/2; 25/2; 25/5; 26/4?; 27/2; 28/4

Szórvány — Streufund: 11/***

Wietenberg-kultúra: 1/6; 2/2; 3/8; 4/4; 5/4; 5/5; 5/6; 7/3; 7/4; 10/1; 11/5; 11/7; 11/9?; 11/10?; 13/3; 13/7; 15/10; 15/11?; 15/14; 18/5; 20/6?; 20/***; 21/8; 21/13; 21/14; 22/8; 22/18; 22/33; 22/34; 23/5; 25/5; 28/2; 28/4?

Földvár — Erdburg: 7/6; 11/6

Noua-kultúra: 1/6?; 7/3?; 21/3; 21/8; 21/13?; 21/14; 22/8; 23/5; 25/8?

Késő bronzkor (Ha A—B) — Spätbronzezeit (Ha A—B): 1/2; 3/6; 3/7; 4/5; 6/2b; 6/5; 11/5; 11/7; 12/4; 12/5; 13/3; 13/6; 15/2; 15/6; 15/8; 15/12; 15/15; 17/2?; 21/3; 21/12; 21/13; 22/1w; 22/8; 22/19; 22/27; 22/28; 23/5; 23/6; 25/9; 26/6; 28/2

Szórvány — Streufund: 11/***; 15/***; 18/***; 21/***; 22/***; 27/***

Késő bronzkor és/vagy kora vaskor — Spätbronzezeit und/oder Früheisenzeit: 12/4; 22/15

VASKOR — EISENZEIT

Kora vaskor (Ha C—D) — Früheisenzeit (Ha C—D): 10/1; 15/7; 15/14?; 18/3; 18/***; 20/***?; 21/14; 22/9?; 22/12; 22/13; 22/17; 22/33; 23/5?; 25/2?

Dák-kelta kor — Dakisch-keltische Epoche: 2/2; 3/1; 3/2?; 5/3; 5/4; 6/1b?; 10/1; 11/5; 11/8; 13/8; 14/4; 15/4; 15/5; 15/6; 15/7; 15/8; 15/10; 15/13a; 15/14; 17/1; 18/3; 19/2; 19/6?; 20/4; 21/2e; 21/4?; 21/11; 21/13; 21/14; 22/16; 22/5; 22/8; 22/9; 22/10; 22/11?; 22/13; 22/17; 22/18; 22/28; 22/33; 22/34; 22/***; 23/3?; 23/5; 25/2; 25/3; 25/6; 25/9; 26/6

Urnasír — Urnengrab: 22/12
Földvár — Erdburg: 15/13; 23/4
Érem — Münze: 23/5
Szórvány — Streufund: 7/***

RÓMAI KOR — RÖMERZEIT

1/***?; 3/6?; 7/3; 7/4; 21/13; 21/14; 21/***?; 22/11; 22/27; 22/33
Villa: 22/28
Órtorony — Wachturm: 7/6?
Út — Landstraße: 7/7?
Temetkezés — Bestattung: 22/19
Éremkincs — Münzhort: 22/2***; 22/***
Érem — Münze: 1/***; 3/2; 7/6; 18/3; 21/14; 25/6; 28/***?
Bizonytalan jellegű lelet — Fund unbestimmbaren Charakters: 22/14

NÉPVÁNDORLÁSKOR — VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Népvándorlaskor általában — Völkerwanderungszeit im allgemeinen: 3/9?
Kora népvándorlaskor általában (4—6. sz.) — Frühe Völkerwanderungszeit im allgemeinen (4.—6. Jh.): 2/2; 4/3; 5/2; 7/1?; 7/3; 7/4; 7/5; 11/10; 14/4; 15/2; 15/4?; 15/12; 23/7; 28/4
Temetkezés — Bestattung: 15/12?
Csernyahov-maroszentannai kultúra — Černjachov-Sîntana de Mureș-Kultur: 1/2; 1/***?; 3/2; 3/5?; 3/6; 3/7; 3/8; 14/3; 19/1d; 19/8; 20/2b?; 20/3; 20/5; 21/2e; 21/7?; 22/1u?; 22/11; 22/16; 22/27; 22/29; 22/33; 23/6; 25/8; 25/9; 25/10; 26/3; 26/4; 26/5
Temetkezés — Bestattung: 20/1; 22/29?
Gepida kor — Gepidenzeit: 7/6
Temetkezés — Bestattung: 22/1w
Bizonytalan jellegű lelet — Fund unbestimmten Charakters: 15/***?
Avar-szláv kor — Awarisch-slawische Epoche: 1/3; 1/5; 3/6; 4/3; 5/2; 6/2b?; 10/1; 13/4; 13/5; 16/2; 18/3; 18/4; 21/4; 21/14; 22/1e; 22/8; 22/17; 22/18; 22/22; 22/31; 22/33; 23/5; 23/6?; 24/2a?; 25/3; 26/6; 27/2; 28/3
Bizonytalan jellegű lelet — Fund unbestimmten Charakters: 21/2b
Késő népvándorlaskor és/vagy kora Árpád-kor — Späte Völkerwanderungszeit und/oder frühe Arpadenzeit: 11/5; 15/11; 17/1; 17/3; 25/7; 25/8; 26/2a

KÖZÉPKOR — MITTELALTER

Árpád-kor — Arpadenzeit: 1/2; 1/8; 2/1a; 2/1b; 3/1; 3/2; 3/4; 3/6; 4/2; 6/1b; 6/2b; 7/1; 9/1; 11/3c; 11/***; 12/1a; 12/1b; 15/2; 15/3; 15/10; 15/15; 16/1b; 16/1c; 17/1; 17/3; 18/2a; 19/1b; 19/1d; 19/1e; 20/1; 20/2b; 20/3; 21/2b; 21/2c; 21/2e; 21/2f; 21/4; 21/6; 22/1b; 22/1e; 22/1g; 22/1h; 22/1k; 22/1l; 22/1m; 22/1n; 22/16; 22/1r; 22/1s; 22/1t; 22/1u; 22/1z; 22/2d; 22/2f; 22/2g; 22/2h; 22/2i; 22/2k; 22/2l; 22/2m; 22/3b; 22/10?; 22/23; 23/1b; 23/2; 23/5; 24/2a; 24/2b; 25/2; 25/3; 25/4?; 25/9; 26/2c; 26/2d; 26/3; 27/2; 28/1c
Templom (az 1333—1334-ben említett templomok is itt) — Kirche (hier auch die in den Jahren 1333—1334 erwähnten Kirchen): 1/1a; 15/1; 20/1; 22/1a; 23/1a; 24/1; 25/1; 26/1
Templom körüli temető — Friedhöfe um die Kirchen: 22/1a; 25/1
Földvár — Erdburg: 15/13
Érem — Münze: 11/***; 25/1
Késő középkor — Spätmittelalter: 1/1b; 1/2; 1/8; 2/1a; 2/1b; 3/1; 3/2; 3/3; 3/4; 3/5; 4/2; 6/1b; 6/2a; 6/2b; 6/3; 6/4; 7/1; 8/1a; 8/1b; 9/1; 11/3c; 12/1a; 12/1b; 12/1c; 13/5; 13/6; 14/1; 15/2; 15/4; 16/1b; 16/1c; 16/3; 16/5?; 17/1; 17/4; 18/2a; 18/2b; 19/1b; 19/1c; 19/1d; 19/1e; 19/5; 20/1; 20/2b; 20/3; 20/4; 20/6?; 21/2b; 21/2c; 21/2d; 21/2e; 21/2f; 21/4; 21/5; 21/6; 22/1b; 22/1e; 22/1g; 22/1h; 22/1i; 22/1j; 22/1k; 22/1l; 22/1m; 22/1n; 22/16; 22/1p; 22/1r; 22/1s; 22/1t; 22/1u; 22/1v; 22/1w; 22/2d; 22/2e; 22/2f; 22/2g; 22/2h; 22/2i; 22/2j; 22/2m; 22/2n; 22/26; 22/3b; 22/23; 22/26; 23/1b; 23/2; 24/2a; 24/2b; 25/2; 25/3; 26/2a; 26/2c; 26/2d; 26/3; 26/4?; 27/2; 28/1c
Udvarház — Gutshof: 2/1; 18/2b; 18/2c; 20/2c; 21/2a; 22/2f?; 22/23; 23/1c; 26/2b
Templom, kápolna — Kirche, Kapelle: 1/1a; 3/10; 4/1; 5/1; 6/1a; 7/2; 11/1; 11/2; 11/3a; 11/3b; 12/2; 13/1; 13/2; 15/1; 16/1a; 18/1; 19/1a; 20/1; 21/1; 22/1a; 22/1c; 22/24; 22/25; 23/1a; 24/1; 25/1; 26/1; 27/1; 28/1a; 28/1b
Kőfaragvány — Steindenkmal: 1/1a; 15/1; 16/1a; 18/1; 19/1a; 20/1; 21/1; 22/1a; 23/1a; 24/1; 25/1; 27/1; 28/***
Temetkezés — Bestattung: 4/2; 20/1; 22/1a; 22/1f?; 22/1g; 22/1r; 22/2c?; 22/2d; 22/25; 25/1
Földvár — Erdburg: 15/13
Írtás, árokkal kerített — Rodung, mit Graben umgeben: 21/16; 22/34

Malom — Mühle: 21/2a; 22/1d; 22/2a; 22/3a
 Halastó, gát — Fischteich, Staudamm: 1/8; 22/2b
 Éremlelet — Münzhort: 19/1c
 Érem — Münze: 3/2; 22/1a; 22/1g; 22/1v; 22/2d; 22/23; 25/1
 Halom — Hügel: 11/11?
 Út — Straße: 7/7?; 11/11; 13/9; 13/10; 25/11
 Szórvány — Streufund: 7/6; 25/***?; 28/4; 28/***

ISMERETLEN KOR — UNBEKANNT ZEPERIODE

16/3

Földvár — Erdburg: 21/16

Szórvány — Streufund: 7/***; 22/19; 22/***; 25/***

HELYSÉGNÉVMUTATÓ — ORTSNAMENVERZEICHNIS

Abásfalva (Homoródabásfalva) — Aldea (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Alsóboldogfalva — Bodogaia (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Alsócsernáton — Cernat (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Alsókomána — Comana de Jos (a kk-ban Fogaras-vidéke, ma Brassó m.)
Alsórákos, Ratsch — Racoş (a kk-ban Fehér m., ma Brassó m.)
Angyalos — Angheluş (a kk-ban Sepsi-szék, ma Kovászna m.)
Atyás — Ateaş (a kk-ban és ma Bihar m.)
Atyha — Atia (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Backamadaras — Păsăreni (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Balavásár(a), Bladenmarkt — Bălauşeri (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Baráthely, Pretai — Brateiu (a kk-ban Medgyes-szék, ma Szeben m.)
Barcaszentpéter, Petersberg — Sînpetru (a kk-ban Brassó-vidéke/Barcaság, ma Brassó m.)
Bereck — Breţcu (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Beszterce, Bistritz/Nösen — Bistriţa (a kk-ban Beszterce-vidéke, ma Beszterce-Naszód m.)
Betfalva — Beteşti (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Bethlenfalva (Székelybethlenfalva, összeépült Székelyudvarhelyel) — Beclean (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Bordos — Bordoşiu (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Bögöz — Mugeni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Bözöd — Bezid (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Bözödújfalva — Bezidu-Nou (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Brassó, Kronstadt — Braşov (a kk-ban Brassó-vidéke, ma Brassó m.)
Bun (Nagybun) — Boiu (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Cikmántor, Zuckmantel — Țigmandru (a kk-ban Segesvár-szék, ma Maros m.)
Csehétfalva — Ceheţel (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Csekefalva — Cecheşti (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Csernáton l. Alsó- vagy Felsőcsernáton
Csikjenőfalva — Ineu (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikkozyás — Cozmeni (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikszentgyörgy — Ciucsîngeorgiu (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikszentkirály — Sîncrăieni (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikszentmihály — Mihăileni (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikszereda — Miercurea-Ciuc (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csikszögöd — Jigodin (a kk-ban Csík-szék, ma Hargita m.)
Csőb — Cibu (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Datk/Doboka, Daken/Dopich — Dopca (a kk-ban Fehér m., ma Brassó m.)
Décsfalva — Dejuiiu (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)

Dedrát, Deutschzepling — Dedrad (a kk-ban Kolozs m., ma Maros m.)
Ecel, Hetzeldorf — Ațel (a kk-ban Medgyes-szék, ma Szeben m.)
Egrestő, Ajreschteln/Erlenwald — Acrișteu (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Énlaka — Inlăceni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Erdőfüle — Filia (a kk-ban Bardóc-szék, ma Kovászna m.)
Eresztevény — Ereșteghin (a kk-ban Seps-i-szék, ma Kovászna m.)
Erősd, Ereschd — Ariușd (a kk-ban Fehér m., ma Kovászna m.)
Erzsébetváros, Elisabethstadt — Dumbrăveni (a kk-ban Küküllő m., ma Szeben m.)
Fehéregyház, Weisskirch — Albești (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)
Feketehalom, Zeiden — Codlea (a kk-ban Brassó-vidéke, ma Brassó m.)
Felsőboldogfalva — Feliceni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
 Felek l. Magyarfelek
Felsőcsermát — Cernat (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Fiatfalva — Filiaș (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Firtosmartonos — Firtănuș (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Firtosvár — Firtușu (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Földvár, Marienburg — Feldioara (a kk-ban Brassó-vidéke, ma Brassó m.)
Gagy — Goagiu (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Gyulafehérvár, Weissenburg/Karlsburg — Alba Iulia (a kk-ban és ma Fehér m.)
Héjasfalva, Teufelsdorf — Vinători (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)
Hétúr, Marienburg — Hetiur (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Hidegkút — Vidacut (a kk-ban egyik része — Magyarhidegkút — Keresztúr-szék, a másik — Oláhhidegkút — Küküllő m., ma Maros m.)
Homoródalmás — Merești (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Homoróddaróc, Draas — Drăușeni (a kk-ban Kőhalom-szék, ma Brassó m.)
Homoródoklánd — Ocland (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Homoródszentmárton, Sanktmarten — Mărtiniș (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Homoródszentpál — Sînpaul (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Kadicsfalva (beolvadt Székelyudvarhelybe) — Cădișeni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Kászónújfalva — Cașinu Nou (a kk-ban Kászón-szék, ma Hargita m.)
Kecsdkisfalud — Satu Mic (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Kend (Nagy-, Kis-), -Grosskend/Kleinkend — Chendu (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Kerc, Kerz — Cîrța (a kk-ban Szeben-szék, ma Szeben m.)
Keresd, Kreisch — Criș (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)
Kereszténysziget, Grossau — Cristian (a kk-ban Szeben-szék, ma Szeben m.)
Kézdimartonos — Mărtănuș (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Kézdi-polyán — Poian (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Kézdiszentlélek — Sînzieni (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Kézdivásárhely — Țirgu-Secuiesc (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Kisdisznód, Michelsberg — Cîsnădioara (a kk-ban Szeben-szék, ma Szeben m.)
Kisgalambfalva — Porumbeni Mici (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Kiskadács — Cădăciu Mic (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Kiskede — Chedia Mică (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Kismedesér — Mădișoru Mic (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Kissolymos — Șimușu Mic (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Kobátfalva — Cobătești (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Korond — Corund (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Kőhalom, Reps — Rupea (a kk-ban Kőhalom-szék, ma Brassó m.)
Köpec — Căpeni (a kk-ban Miklósvár-szék, ma Kovászna m.)
Kőrispatak — Crișeni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Küküllőszárd — Șard (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Küsmöd — Cușmed (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Lövete — Lueta (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Magyarandrásfalva — Andreeni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Magyarfelek, Altflaigen — Feleag (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)
Magyarhermány — Herculan (a kk-ban Bardóc-szék, ma Kovászna m.)
 Magyarhidegkút l. Hidegkút

Magyarzsákod — Jacodu (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Marosnagy lak — Noşlac (a kk-ban és ma Fehér m.)
Marosszentgyörgy — Singeorgiu de Mureş (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Marosvásárhely, Neumarkt — Tirgu-Mureş (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Marosvécs, Wetsch — Brincovenesti (a kk-ban Torda m., ma Maros m.)
Martonos l. Firtosmartonos
Medgyes, Mediasch — Mediaş (a kk-ban Medgyes-szék, ma Szeben m.)
Mezőbánd — Band (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Mezőerked, Arkeden — Archiud (a kk-ban Kolozs m., ma Beszterce-Naszód m.)
Mezősámsond — Şincai (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Mezőtelegd — Tileagd (a kk-ban és ma Bihar m.)
Miklós vár — Micloşoara (a kk-ban Miklós vár-szék, ma Kovászna m.)
Nagybacon — Băţanii Mari (a kk-ban Miklós vár-szék, ma Kovászna m.)
Nagydisznód, Heltau — Cîsnădie (a kk-ban Szeben-szék, ma Szeben m.)
Nagyekemező, Grossprobstdorf — Tîrnava (a kk-ban Medgyes-szék, ma Szeben m.)
Nagygalambfalva — Porumbenii Mari (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Nagykadács — Cădăciu Mare (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Nagykede — Chedia Mare (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Nagy lak l. Marosnagy lak
Nagymedesér — Medişoru Mare (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Nagysolymos — Şimuşu Mare (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Nagyszöllős (Keménynagyszöllős), Grossalisch — Seleuş (a kk-ban Segesvár-szék, ma Maros m.)
Nyárádszentbenedek — Murgesti (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Nyújtód — Lunga (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Ócfalva — Oţeni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Oláhandrásfalva l. Székelyandrásfalva
Oláhhidegkút l. Hidegkút
Oláhzsákod — Jacu (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Ős (Szászújós), Eisch/Neuösch — Fîntînele (a kk-ban Doboka m., ma Beszterce-Naszód m.)
Parajd — Praid (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Pipe, Wepeschdorf — Pipea (a kk-ban Küküllő m., ma Maros m.)
Pród, Pruden — Prod (a kk-ban Segesvár-szék, ma Szeben m.)
Rava — Roua (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Réty — Reci (a kk-ban Kézdi-szék, ma Kovászna m.)
Rugonfalva, Rugendorf — Rugăneşti (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Sárd l. Küküllőszárd
Segesvár, Schässburg — Sighişoara (a kk-ban Segesvár-szék, ma Maros m.)
Sepsiszentgyörgy, Sanktgeorgen — Sfîntu Gheorghe (a kk-ban Sepsis-szék, ma Kovászna m.)
Septér, Siebendorf — Şopteriu (a kk-ban Kolozs m., ma Beszterce-Naszód m.)
Siménfalva — Şimoneşti (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Sóvár — Săraţeni (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Szászfehéregyháza, Deutschweisskirch — Viscri (a kk-ban Kőhalom-szék, ma Brassó m.)
Szászhermány, Honigberg — Hărman (a kk-ban Brassó-vidéke, ma Brassó m.)
Szászkeresztúr, Deutschkreuz — Criţ (a kk-ban Szeben-szék, ma Brassó m.)
Szászkézsd, Keisd — Saschiz (a kk-ban Segesvár-szék, ma Maros m.)
Szásznádas, Nadesch — Nadeş (a kk-ban Küküllő m. ma Maros m.)
Szászveresmart, Rotbach — Rotbav (a kk-ban Brassó-vidéke, ma Brassó m.)
Szederjes, Neuflaigen — Mureni (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)
Székelyandrásfalva (Oláhandrásfalva) — Săcel (a kk-ban Küküllő m., ma Hargita m.)
Székelydály — Daia (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyderzs — Dîrjiu (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyfancsal — Fîncel (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyhíd — Săcueni (a kk-ban ma Bihar m.)
Székelykeresztúr, Ungarisch-Kreutz/Angersch-Kretz — Cristuru Secuiesc (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Székelyszáldobos — Doboseni (a kk-ban Bardóc-szék, ma Kovászna m.)
Székelyszállás — Sălaşuri (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Székelyszenterzsébet — Eliseni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)

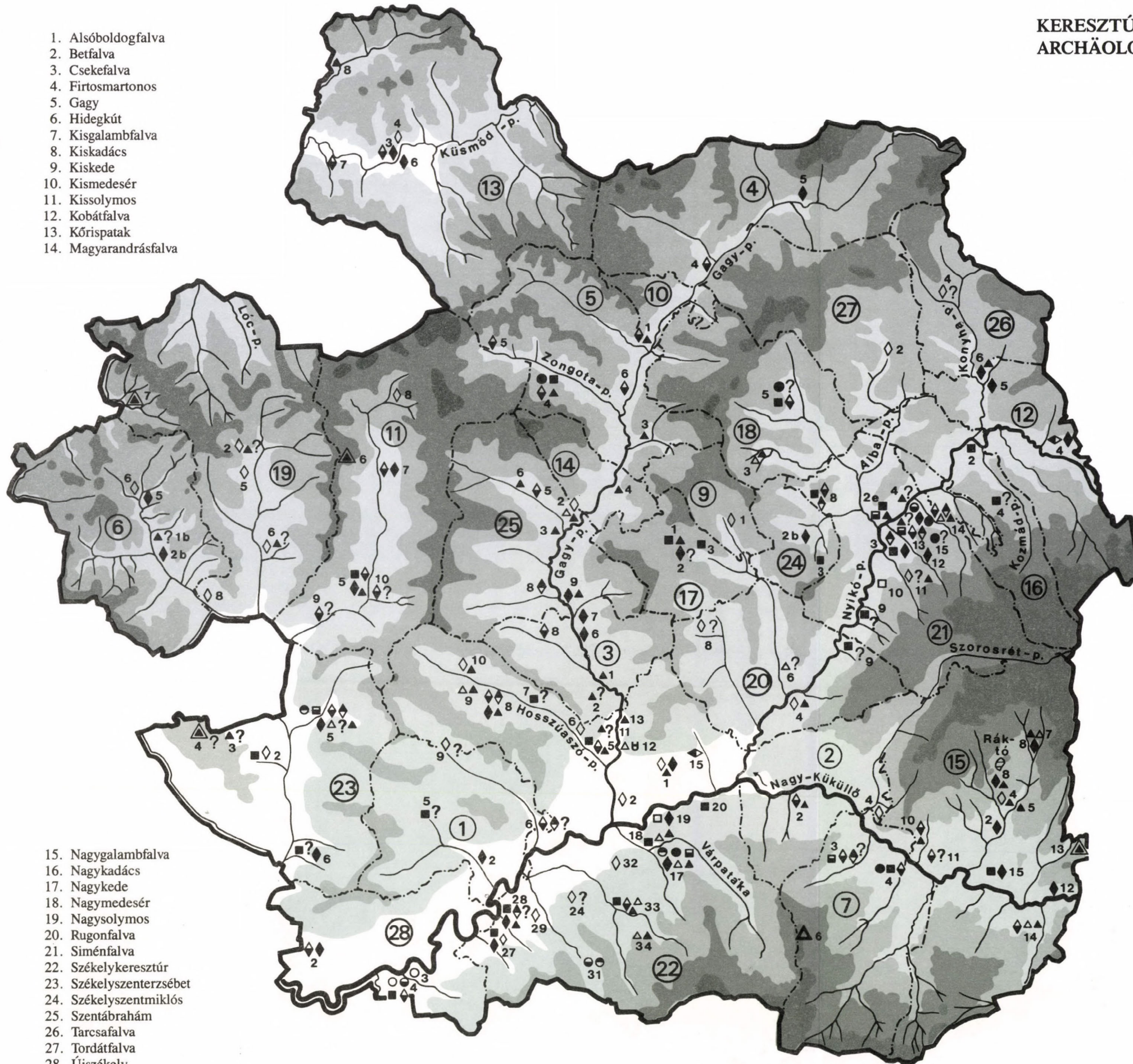
Székelyszentmihály — Mihăileni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyszentmiklós — Nicoleni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Székelyudvarhely — Odorheiu Secuiesc (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyvarság — Vărsag (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Székelyvécke — Vețca (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Székelyzsombor, *Sommerburg* — Jimbor (a kk-ban Kőhalom-szék, ma Brassó m.)
Szentábrahám — Avrămești (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Szentdemeter — Dumitrești (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Maros m.)
Szentgerice — Gălățeni (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Szentháromság — Troița (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Szentkeresztbánya — Vlăhița (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Szotyor — Coșeni (a kk-ban Seps-szék, ma Kovászna m.)
Szováta — Sovata (a kk-ban Maros-szék, ma Maros m.)
Tarcsafalva — Târcești (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Telegd l. Mezőtelegd
Tibód — Tibod (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
Tordátfalva — Turdeni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Tővis, *Dreikirchen* — Teiuș (a kk-ban és ma Fehér m.)
 Udvarhely l. Székelyudvarhely
Ugra, *Galt* — Ungra (a kk-ban Kőhalom-szék, ma Brassó m.)
Újlak — Uilac (a kk-ban Küküllő m., ma Hargita m.)
Újszékely — Secuieni (a kk-ban Keresztúr-szék, ma Hargita m.)
Városhalva (Homoródvároshalva) — Orășeni (a kk-ban Udvarhely-szék, ma Hargita m.)
 Vécke l. Székelyvécke
Zoltán, *Zoltendorf* — Mihai Viteazu (a kk-ban Fehér m., ma Maros m.)

KERESZTÚR-SZÉK RÉGÉSZETI LELŐHELYEI
ARCHÄOLOGISCHE FUNDORTE DES STUHLES KERESZTÚR

ŐSKOR — URGESCHICHTE

1. Alsóboldogfalva
2. Betfalva
3. Csekefalva
4. Firtosmartonos
5. Gagy
6. Hidegkút
7. Kisgalambfalva
8. Kiskadács
9. Kiskede
10. Kismedesér
11. Kissolyos
12. Kobátfalva
13. Kőrispatak
14. Magyarandrásfalva

15. Nagyalambfalva
16. Nagykadács
17. Nagykede
18. Nagymedesér
19. Nagysolyos
20. Rugonfalva
21. Siménfalva
22. Székelykeresztúr
23. Székelyszenterzsébet
24. Székelyszentmiklós
25. Szentábrahám
26. Tarcsafalva
27. Tordátfalva
28. Újszékely

Telep — Siedlung	○	Újkőkor — Neolithikum
Földvár — Erdburg	●	Starčevo-Körös-kultúra
Urmasír — Urnengrab	◐	Vinča-Tordos-kultúra
	●	Cucuteni-Erősd-kultúra
	◻	Rézkor — Kupferzeit
	◼	Kora rézkor — Frühkupferzeit
	◼	Cotofeni-kultúra
	◊	Bronzkor — Bronzezeit
	◊	Wietenberg-kultúra
	◊	Noua-kultúra
	◊	Késő bronzkor — Spätbronzezeit (Ha A—B)
	◊	Késő bronzkor és/vagy kora vaskor — Spätbronzezeit und/oder Früheisenzeit
	△	Kora vaskor — Früheisenzeit (Ha C—D)
	▲	Dák kor — Dakische Periode

0 5 km

1. Alsóboldogfalva
2. Betfalva
3. Csekefalva
4. Firtosmartonos
5. Gagy
6. Hidegkút
7. Kisgalambfalva
8. Kiskadács
9. Kiskede
10. Kismedesér
11. Kissolymos
12. Kobátfalva
13. Kőrispatak
14. Magyarandrásfalva

15. Nagygálambfalva
16. Nagykadács
17. Nagykeede
18. Nagymedesér
19. Nagysolymos
20. Rugonfalva
21. Siménfalva
22. Székelykeresztúr
23. Székelyszenterzsébet
24. Székelyszentmiklós
25. Szentábrahám
26. Tarcsafalva
27. Tordátfalva
28. Újszékely

KERESZTÚR-SZÉK RÉGÉSZETI LELŐHELYEI ARCHÄOLOGISCHE FUNDORTE DES STUHLES KERESZTÚR

RÓMAI KOR ÉS NÉPVÁNDORLÁSKOR — RÖMERZEIT UND VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Római kor — Römerzeit	●	Telep — Siedlung
Kora népvándorlaskor — Frühe Völkerwanderungszeit	□	Villa
Gótok — Goten, Černjachov-Marosszentanna Kultur	■	Őrtorony — Wachturm
Gepidák — Gepiden	■	Út — Landstraße
Avar-szláv kor — Avarisch-slavische Periode	▲	Éremlelet — Münzhort
	○	Temetkezés — Bestattung
	+	Bizonytalan jellegű lelet — Fund unbestimmbaren Charakters

0 5 km

1. Alsóboldogfalva
2. Betfalva
3. Csekefalva
4. Firtosmartonos
5. Gagy
6. Hidegkút
7. Kisgalambfalva
8. Kiskadács
9. Kiskede
10. Kismedesér
11. Kissolymos
12. Kobátfalva
13. Kőrispatak
14. Magyarandrásfalva

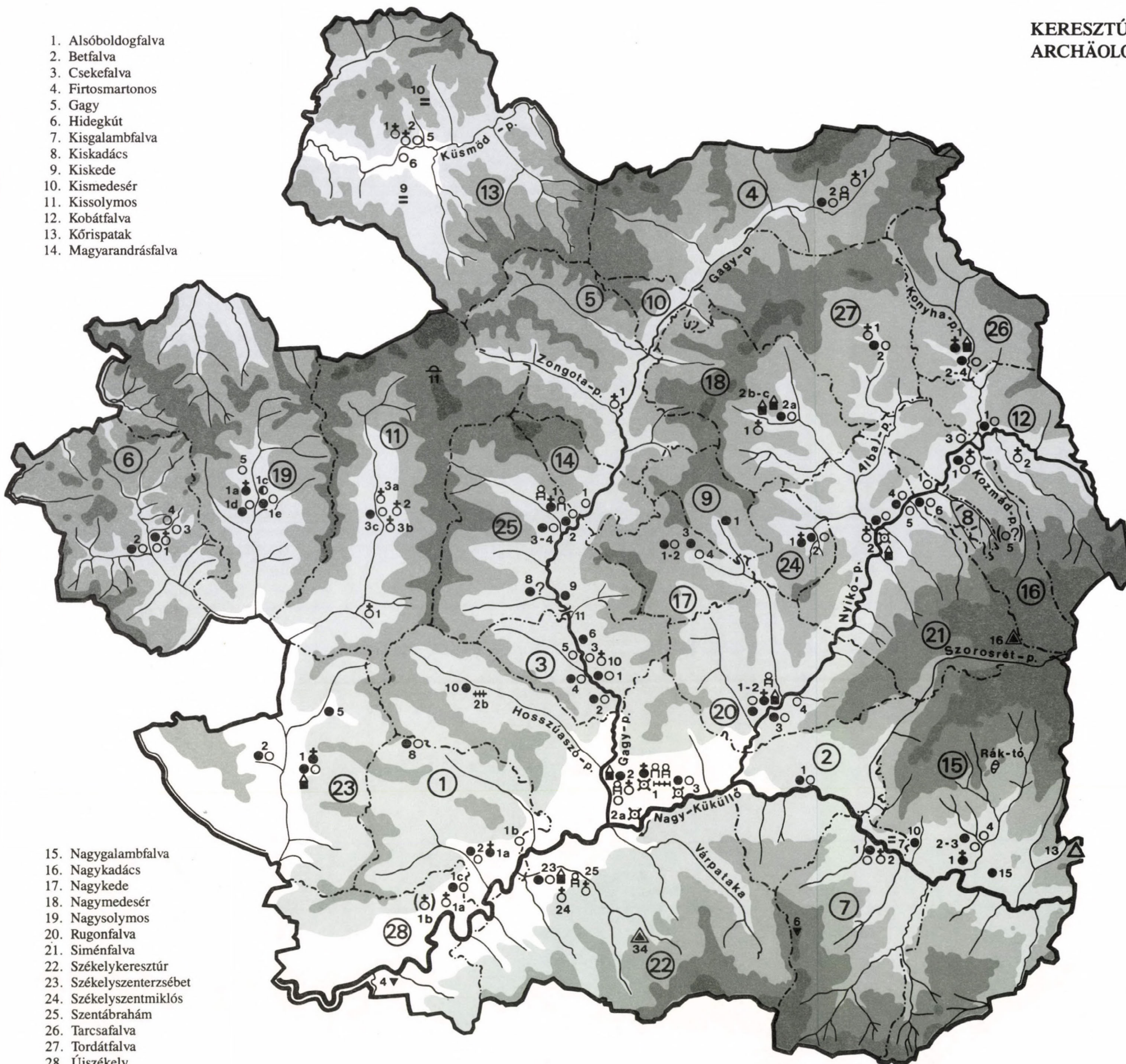
KERESZTÚR-SZÉK RÉGÉSZETI LELOHELYEI ARCHÄOLOGISCHE FUNDORTE DES STUHLES KERESZTÚR

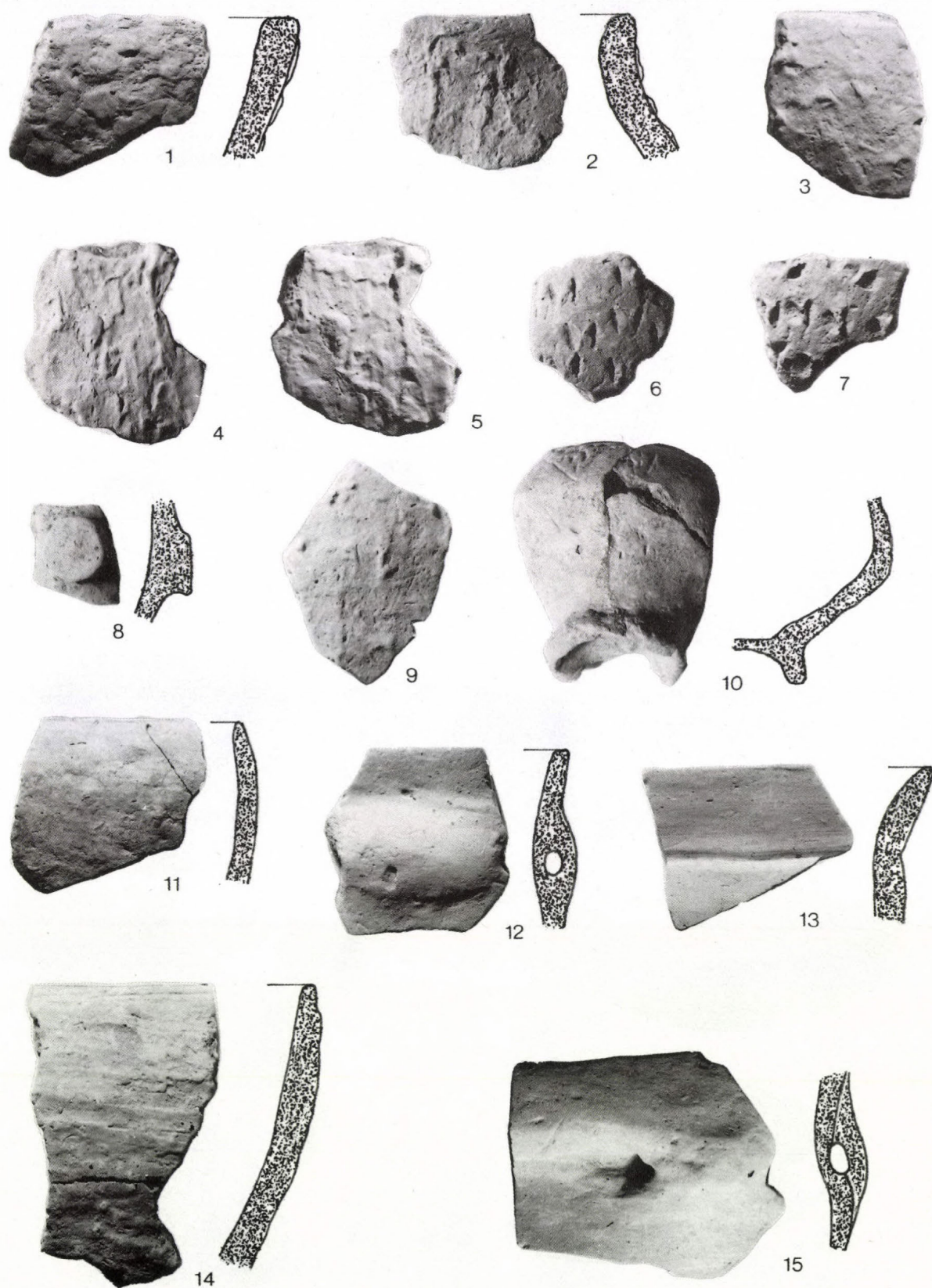
KÖZÉPKOR — MITTELALTER

15. Nagyalambfalva
16. Nagykadács
17. Nagykede
18. Nagymedesér
19. Nagysolymos
20. Rugonfalva
21. Siménfalva
22. Székelykeresztúr
23. Székelyszenterzsébet
24. Székelyszentmiklós
25. Szentábrahám
26. Tarcsafalva
27. Tordátfalva
28. Újszékely

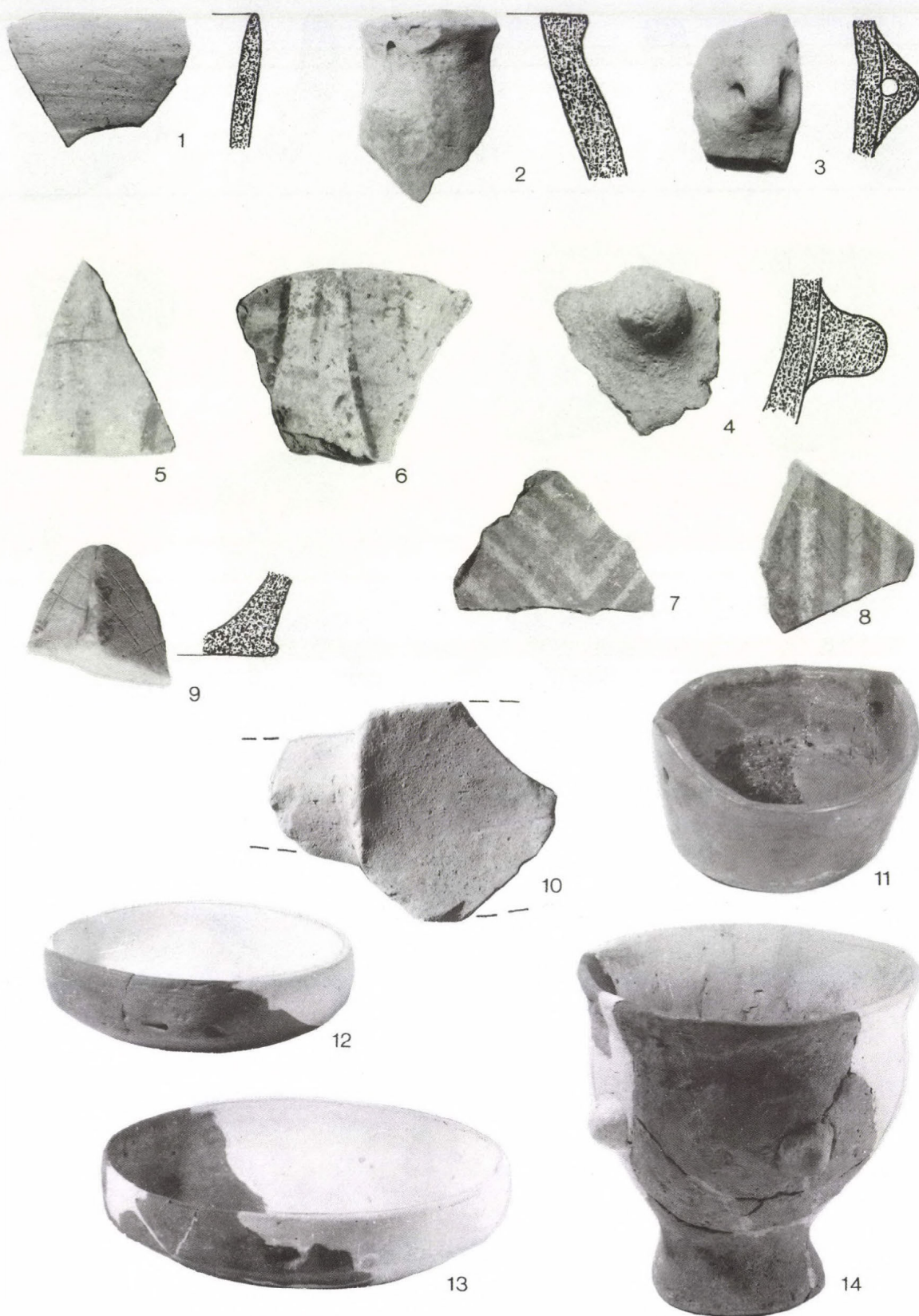
●	○	Telep — Siedlung
✙	✙	Templom, kápolna — Kirche, Kapelle
⌘	⌘	Temetkezés — Bestattung
⌘	⌘	Kastély, udvarház — Schloß, Hof
△		Földvár — Erdburg
=		Út — Landstraße
⌘		Halom — Hügel
⌘		Gát, halastó — Damm, Fischteich
⌘		Malom — Mühle
⌘		Híd — Brücke
⌘		Irtás — Rodung
●		Éremlelet — Münzhort
▼		Szórványlelet — Streufund

0 5 km

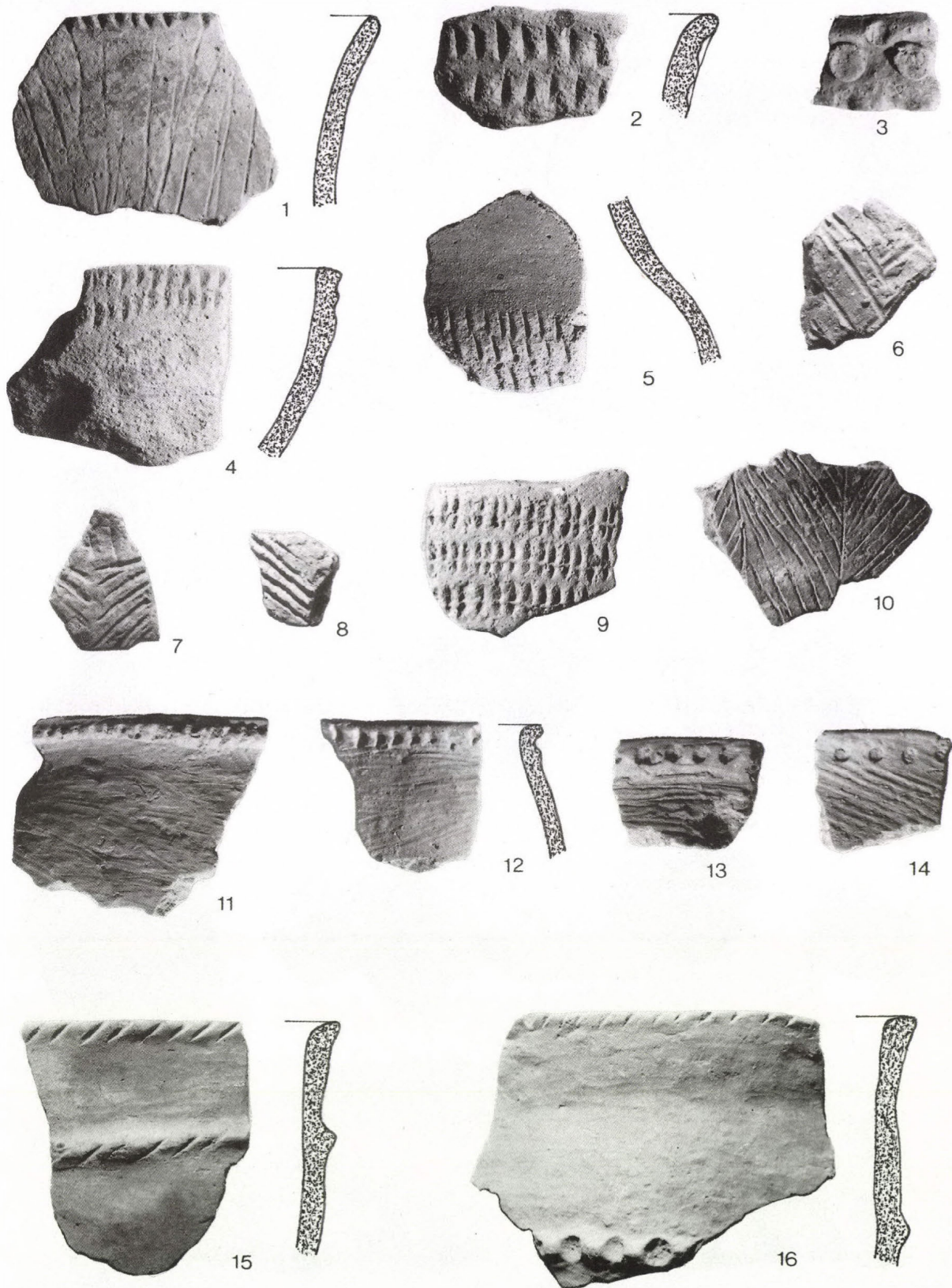

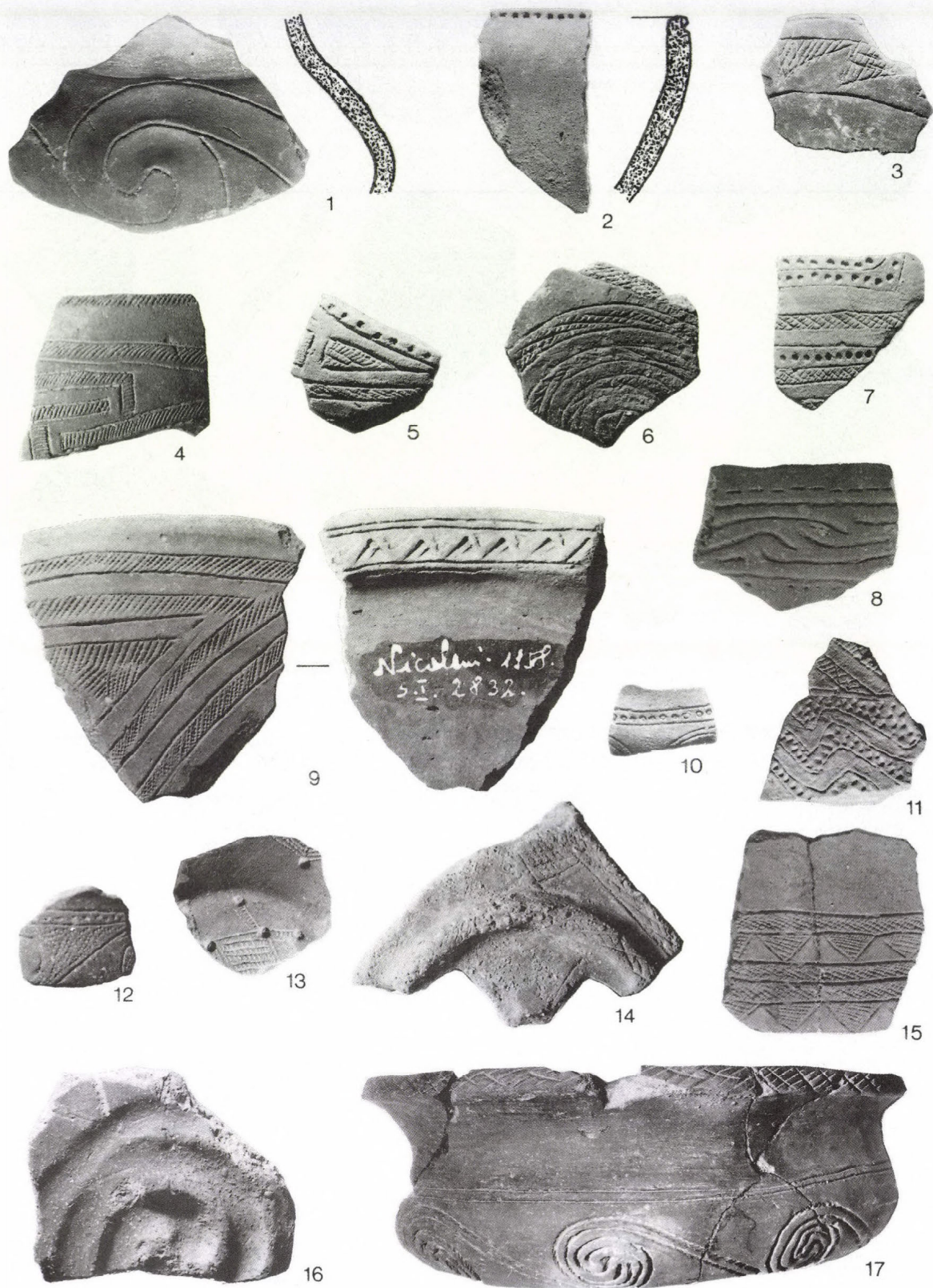
1. tábla: Újkőkor. Körös-kultúra (1—9), Vinča-Tordos kultúra (10), Cucuteni-Erősd kultúra (11—15). — 1—9: Új-székely, 28/4. sz. lelőhely. — 10: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely. — 11—15: Kisgalambfalva, 7/4. sz. lelőhely. (1—15, M = 1:2)

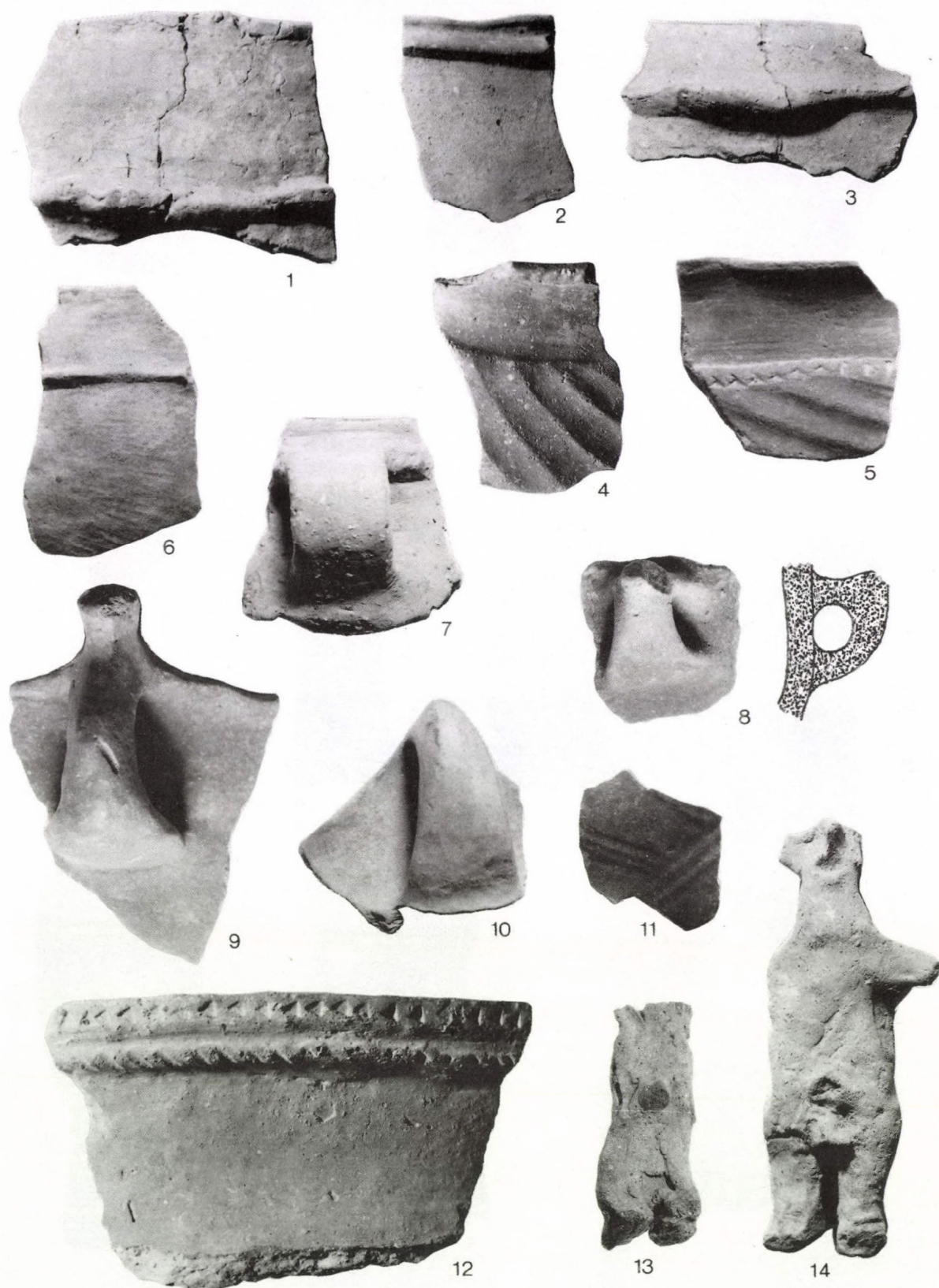
2. tábla: Újkőkor. Cucuteni-Erősd kultúra (1–8, 10). Késő neolitikum — kora rézkor (9, 11–14). — 1–8, 10: Kisgalambfalva, 7/4. sz. lelőhely. — 9: Újszékely, 28/4. sz. lelőhely. — 11–13: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely. — 14: Siménfalva, 21/13. sz. lelőhely. (1–10, M = 1:2; 11–14, M = 1:3)

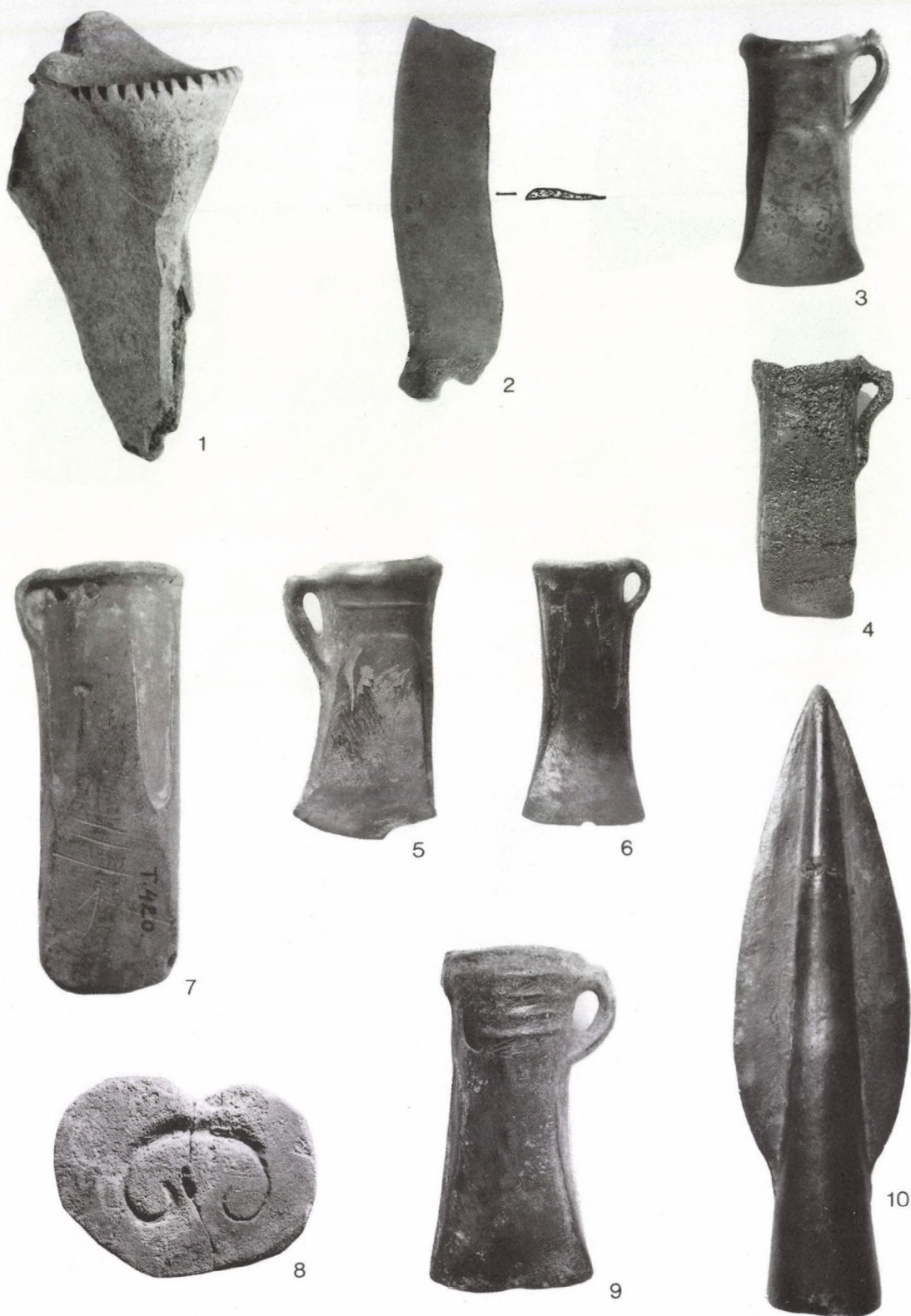
3. tábla: Késő rézkor, Coţofeni kultúra (1–10). Bronzkor, Wietenberg kultúra (11–16). — 1: Székelykeresztúr, 22/5. sz. lelőhely. — 2, 4–5, 15–16: Székelykeresztúr, 22/33. sz. lelőhely. — 3, 9–10: Siménfalva, 21/8. sz. lelőhely. — 6–8: Kisgalambfalva, 7/4. sz. lelőhely. — 11, 13–14: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely. — 12: Székelykeresztúr, 22/8. sz. lelőhely. (1–16, M = 1:2)

4. tábla: Bronzkor, Wietenberg kultúra (1–17). — 1–3, 7, 10: Székelykeresztúr, 22/8. sz. lelőhely. — 4, 13: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely. — 5–6: Székelykeresztúr, 22/33. sz. lelőhely. — 8, 11, 15, 17: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely. — 9, 12: Siménfalva, 21/8. sz. lelőhely. — 14: Székelykeresztúr, 22/18. sz. lelőhely. — 16: Kisgalambfalva, 7/4. sz. lelőhely. (1–16, M = 1:2; 17, M = 1:3)

5. tábla: Késő bronzkor. Wietenberg és Noua kultúra (1–14). — 1–7, 9–14: Siménfalva, 21/8. sz. lelőhely. — 8: Székelykeresztúr, 22/8. sz. lelőhely. (1–14, M = 1:2)

6. tábla: Késő bronzkor — kora vaskor (1–10). — 1–2: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely. — 3: Kissoly-
mos, 11/****. — 4: Kissolymos, 11/5. sz. lelőhely. — 5: Firtosmartonos, 4/5. sz. lelőhely. — 6: Székelykeresztúr,
22/****. — 7: Siménfalva, 21/12. sz. lelőhely. — 8: Siménfalva, 21/8. sz. lelőhely. — 9: Siménfalva, 21/13. sz. lelő-
hely. — 10: Székelykeresztúr, 22/19. sz. lelőhely. (1–10, M = 1:2)

7. tábla: Késő bronzkor — kora vaskor (1–11). — 1–8, 10–11: Nagyalambfalva, 15/12. sz. lelőhely. — 9: Székelykeresztúr, 22/33. sz. lelőhely. (1, 3–5, 7–11, M = 1:3; 2, 6, M = 1:2)

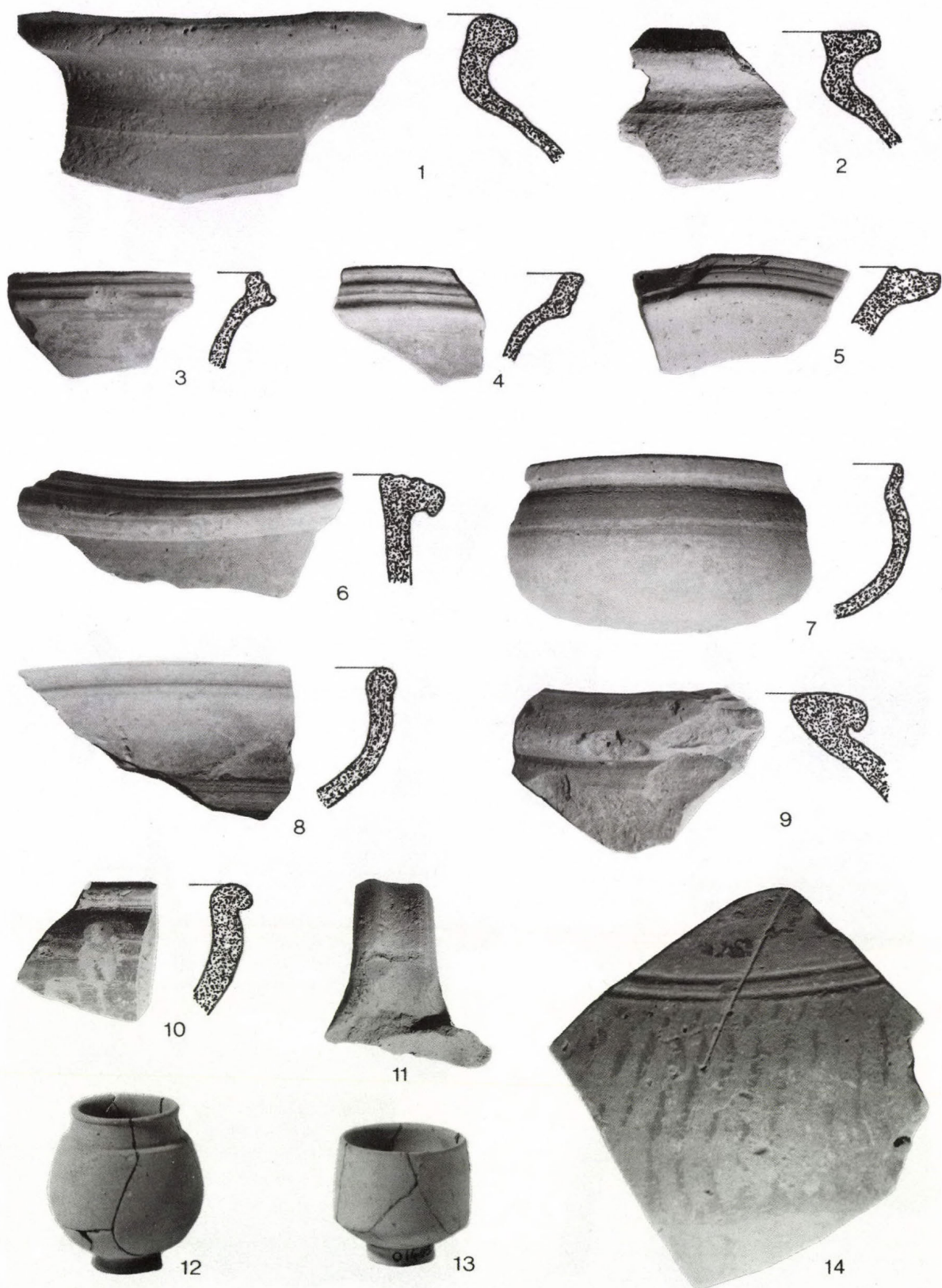
8. tábla: Dák kor (1—8). — 1—3, 5—8: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely. — 4: Székelykeresztúr, 22/18. sz. lelőhely. (1—8, M = 1:2)

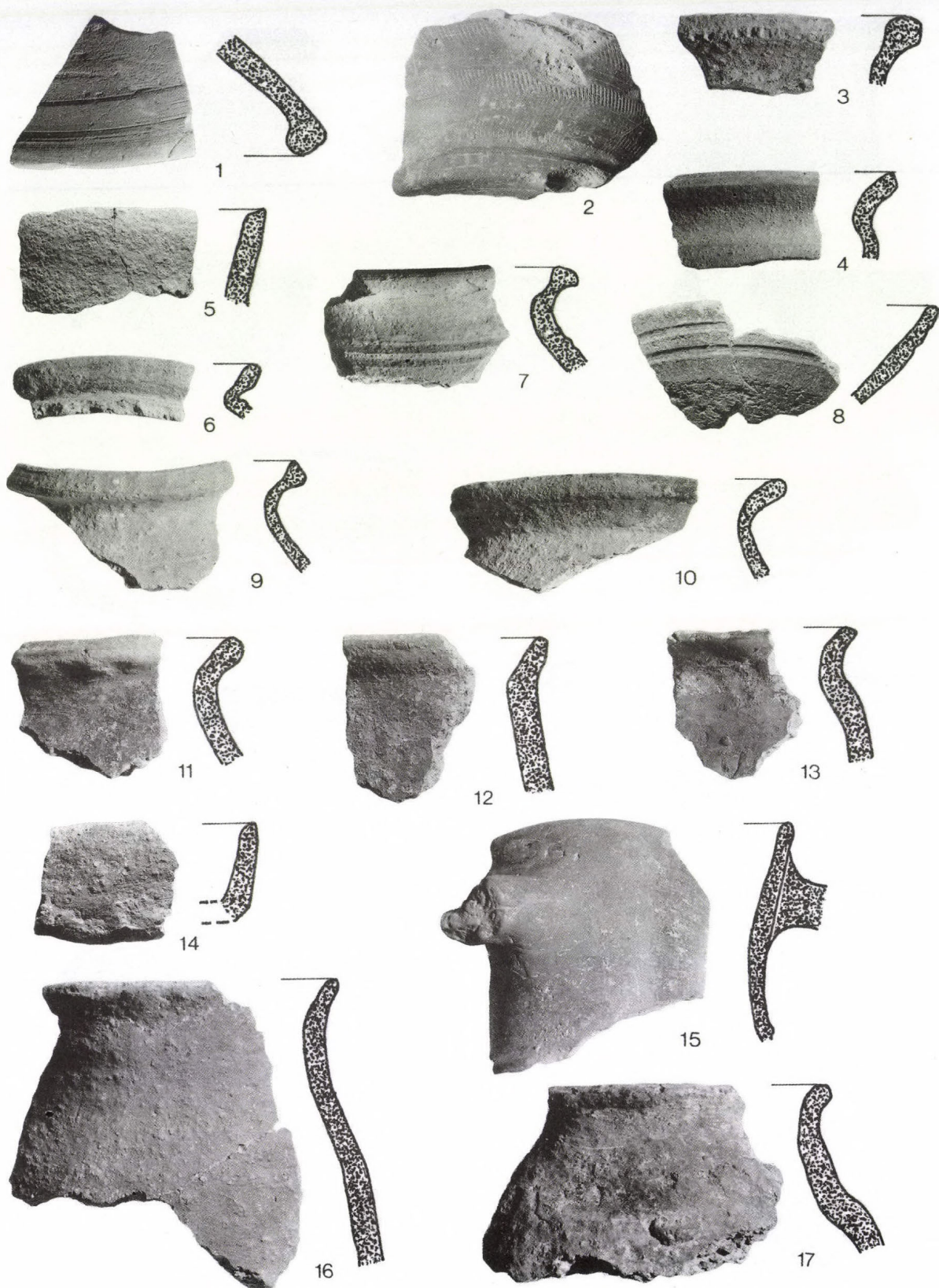
9. tábla: Dák kor (1—9). — 1, 4, 6—7: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely. — 2—3, 8—9: Székelykeresztúr, 22/18. sz. lelőhely. — 5: Székelyszenterzsébet, 23/4. sz. lelőhely. (1, 7, M = 1:3; 2—6, 8—9, M = 1:2)

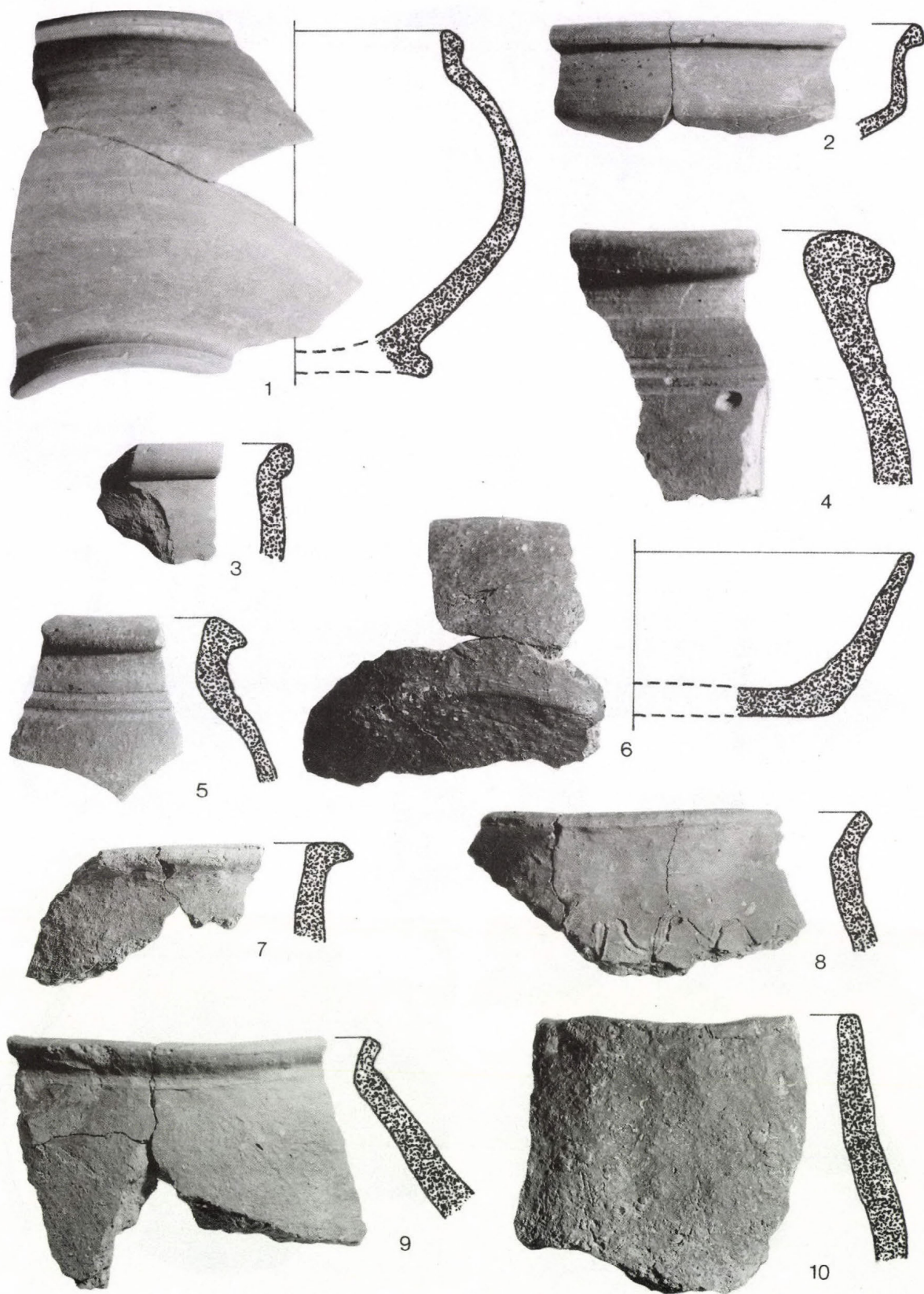
10. tábla: Dák-kelta kor (2—4). Római kor (1). — 1: Székelykeresztúr, 22/14. sz. lelőhely. — 2: Nagymedesér, 18/3. sz. lelőhely. — 3: Kisgalambfalva, 7/***. — 4: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely. (1—2, 4, M = 1:1; 3, M = 1:2)

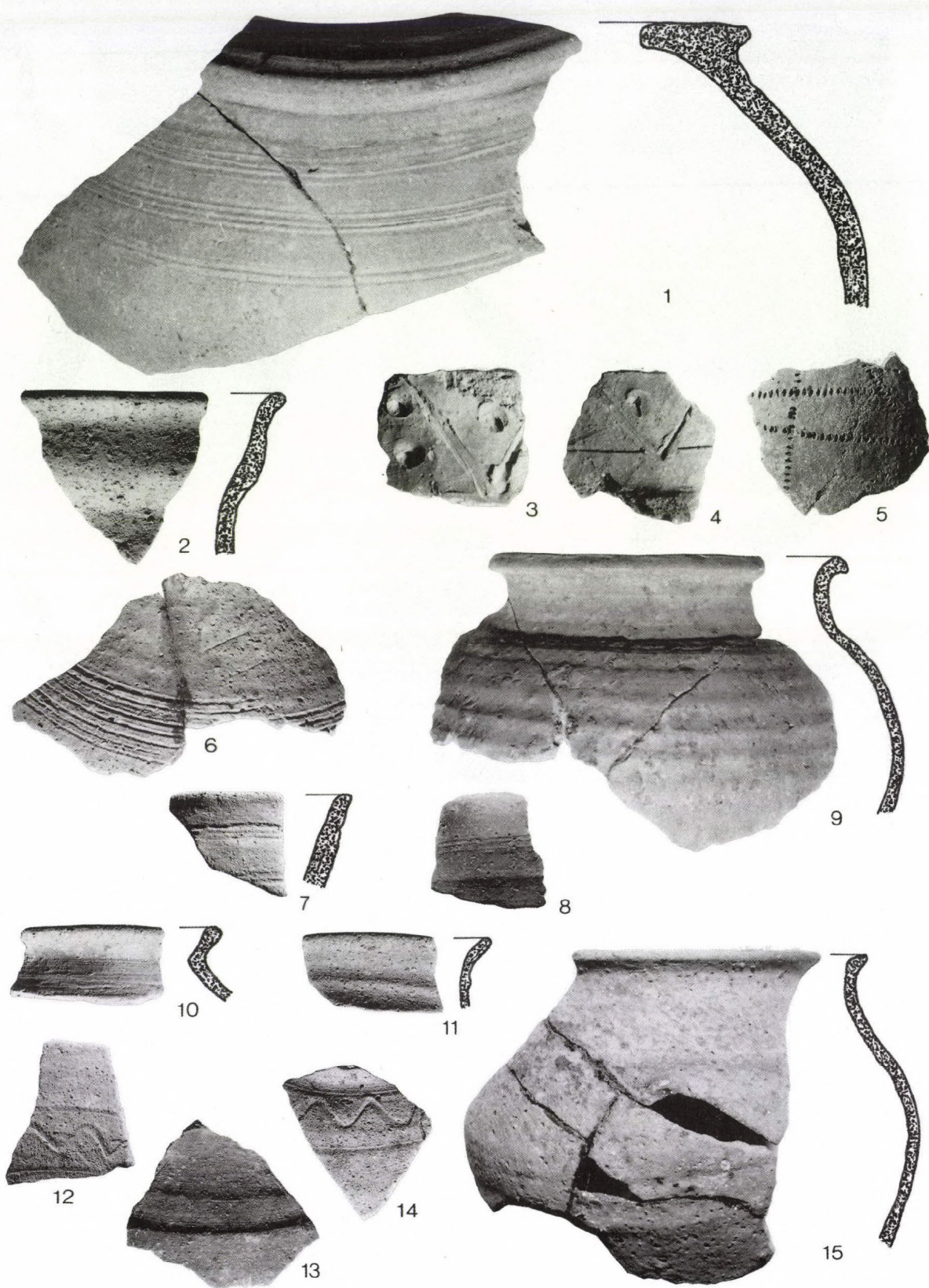
11. tábla: Római kor (1–14). — 1–2, 7–8, 10, 12–14: Székelykeresztúr, 22/33. sz. lelőhely. — 3–4, 6, 9: Székelykeresztúr, 22/33. sz. lelőhely, 32. objektum. — 5, 11: Székelykeresztúr, 22/28. sz. lelőhely. (1–11, 14, M = 1:2; 12–13, M = 1:3)

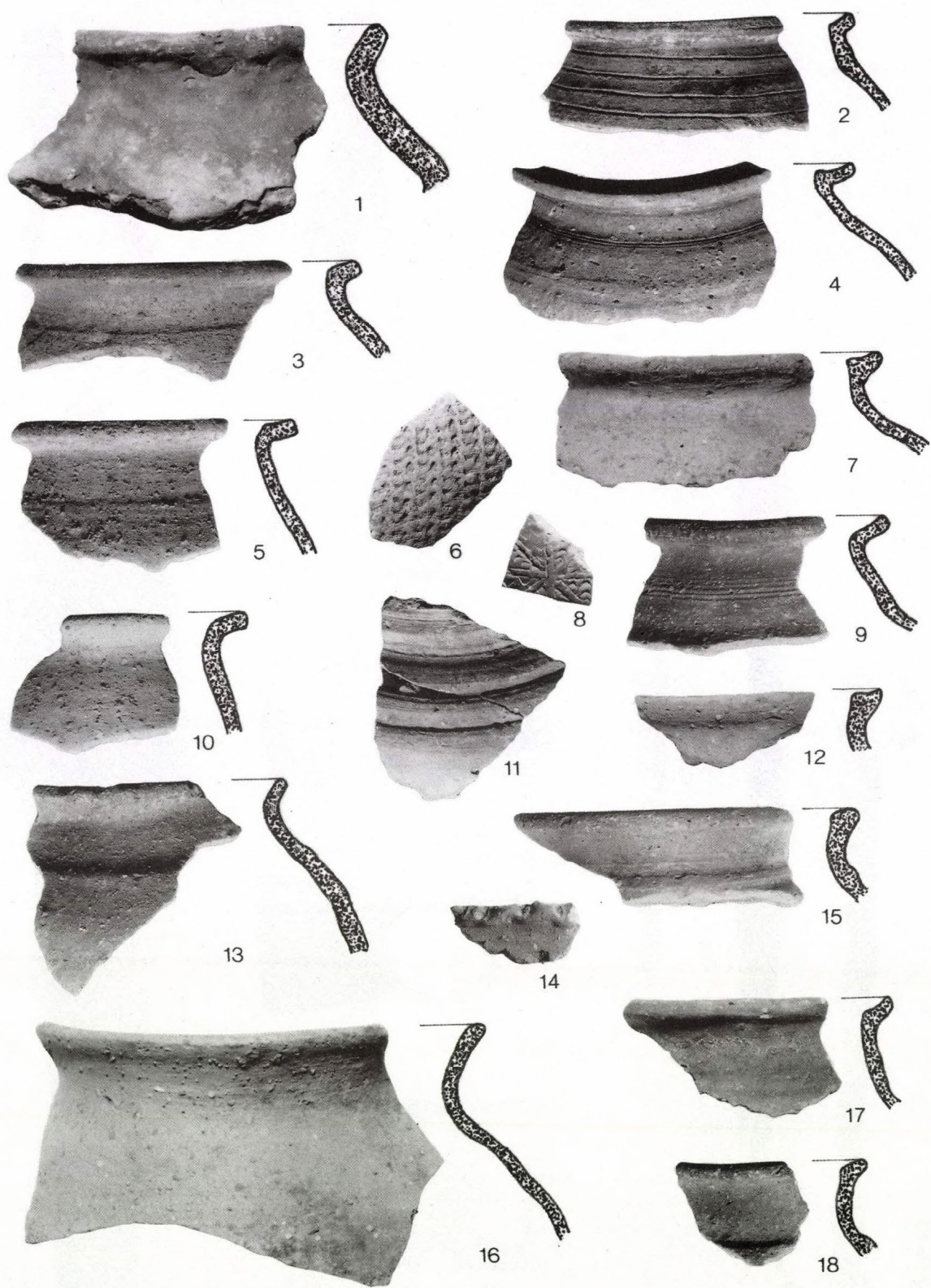
12. tábla: Gót kor (Csernyahov-marosszentannai kultúra). — 1–17: Székelykeresztúr, 22/11. sz. lelőhely, 1. ház.
(1–17, M = 1:2)

13. tábla: Gót kor (Csernyahov-marosszentannai kultúra). — 1—10: Székelykeresztúr, 22/11. sz. lelőhely, 2. ház.
(1—10, M = 1:2)

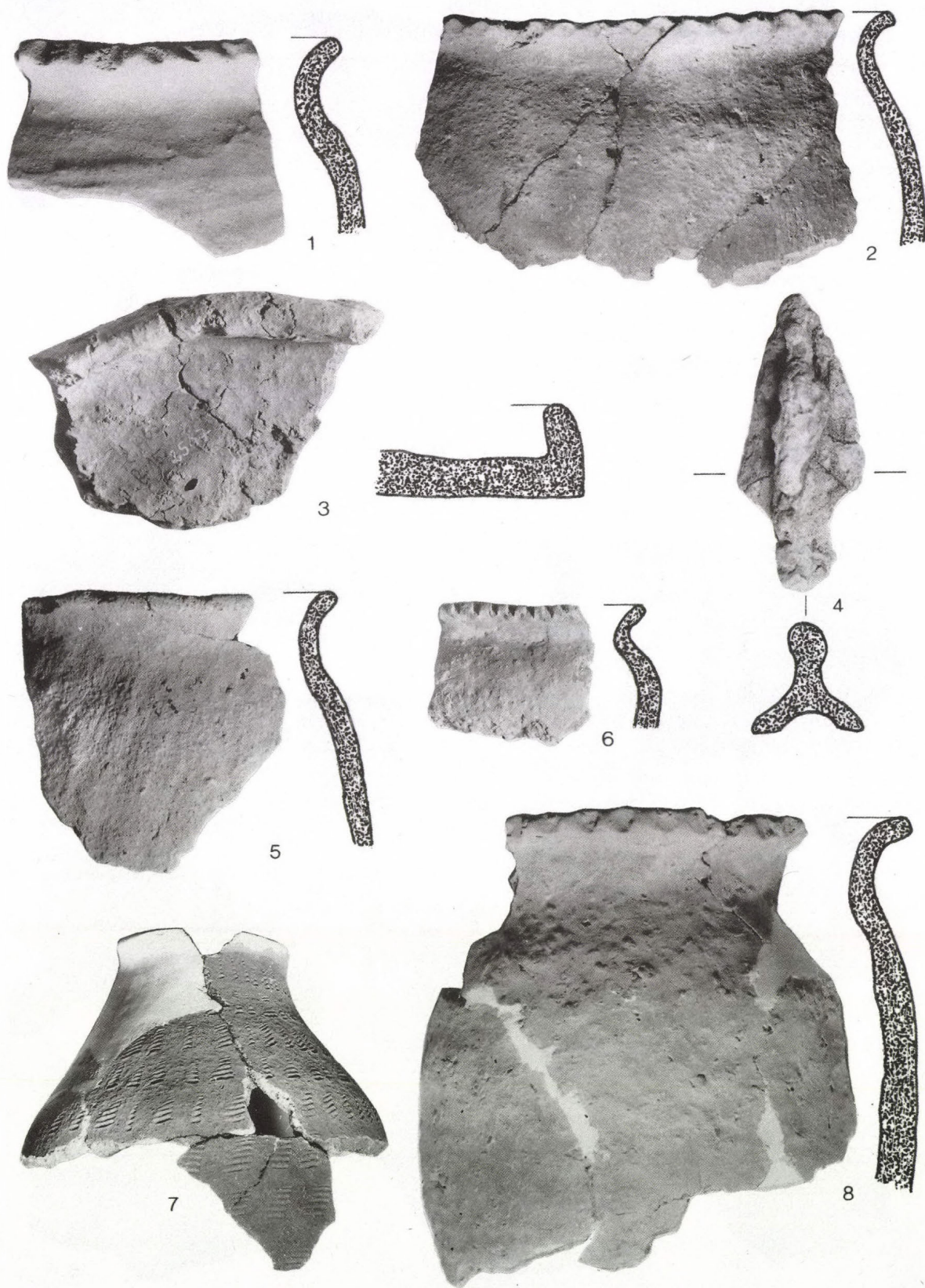
14. tábla: Gót-gepida kor. — 1—5, 9: Székelykeresztúr, 22/11. sz. lelőhely, szórvány. — 6—8, 10—15: Kisgalambfalva, 7/6. sz. lelőhely. (1—15, M = 1:2)

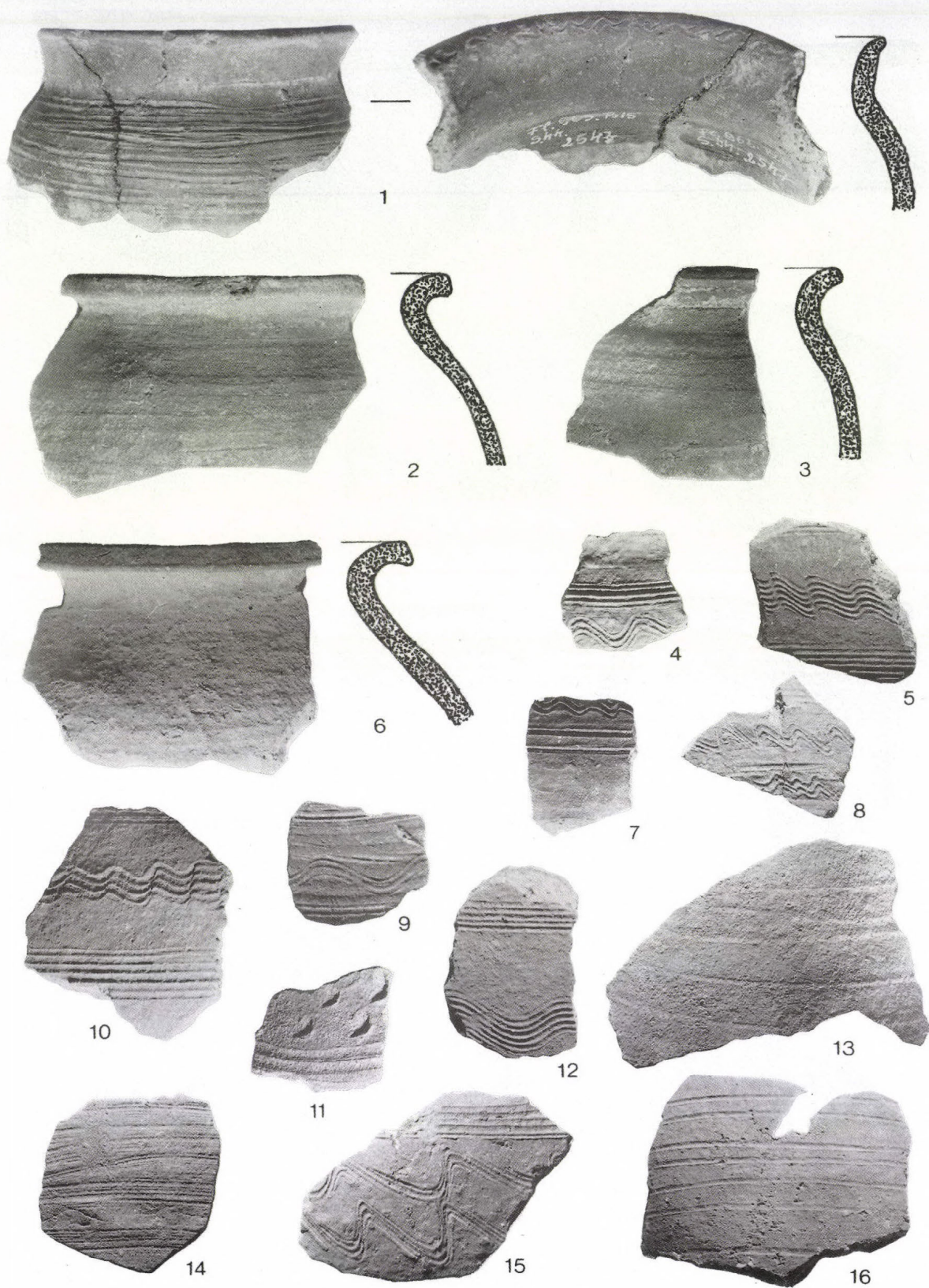
15. tábla: Gepida kor. — 1–18: Kisgalambfálva, 7/6. sz. lelőhely. (1–18, M = 1:2)

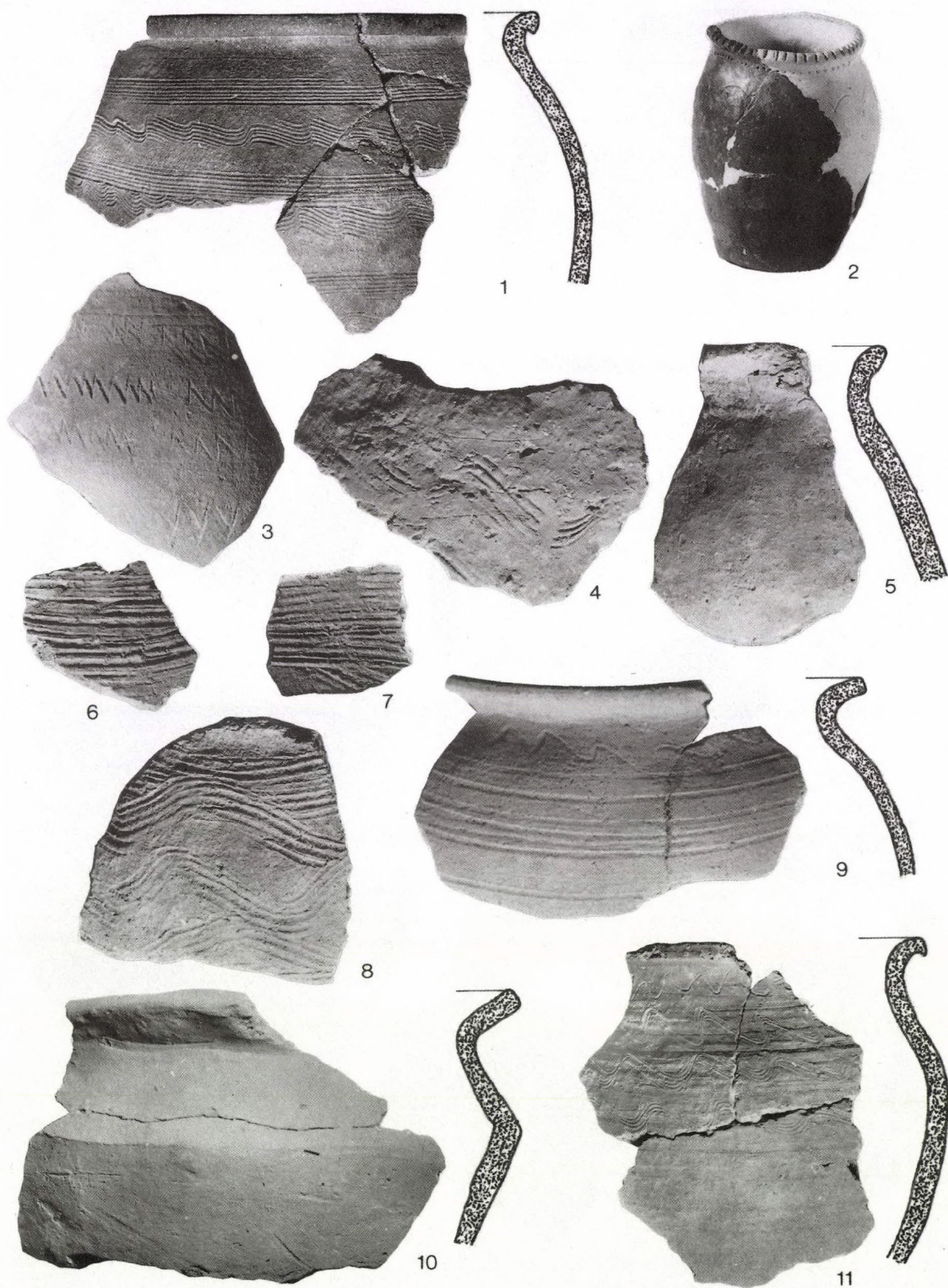
16. tábla: Gót kor (1–11), gepida kor (12–13). — 1–11: Székelykeresztúr, 22/II. sz. lelőhely. — 12–13: Székelykeresztúr, 22/Iw. sz. lelőhely. (1–10, 12, M = 1:1; 11, 13, M = 1:2)

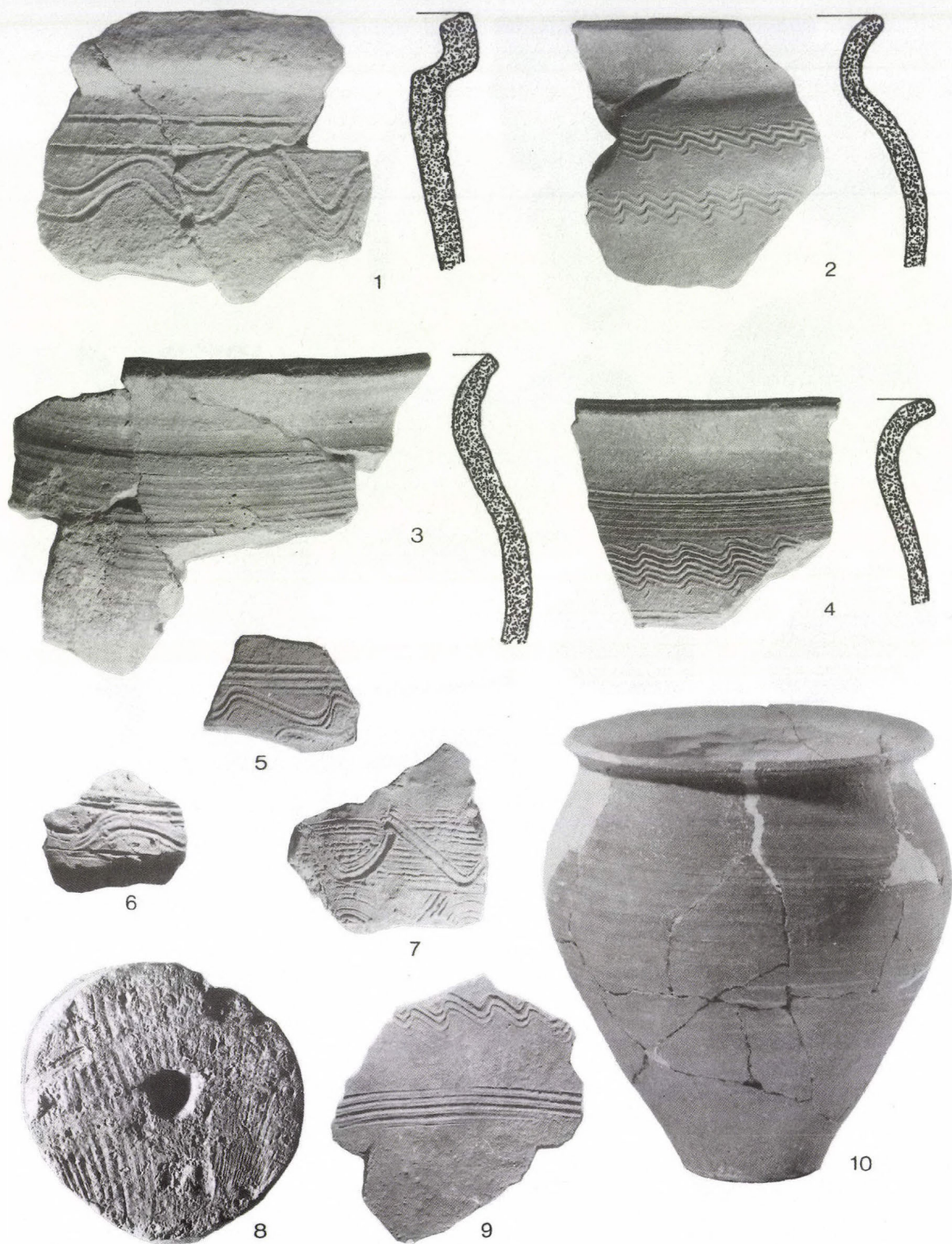
17. tábla: Avar-szláv kor. — 1—8: Székelykeresztúr (Fiatfalva), 22/33. sz. lelőhely (1—3, 5—6, 8, M = 1:2; 4, M = 1:1; 7, M = 1:3)

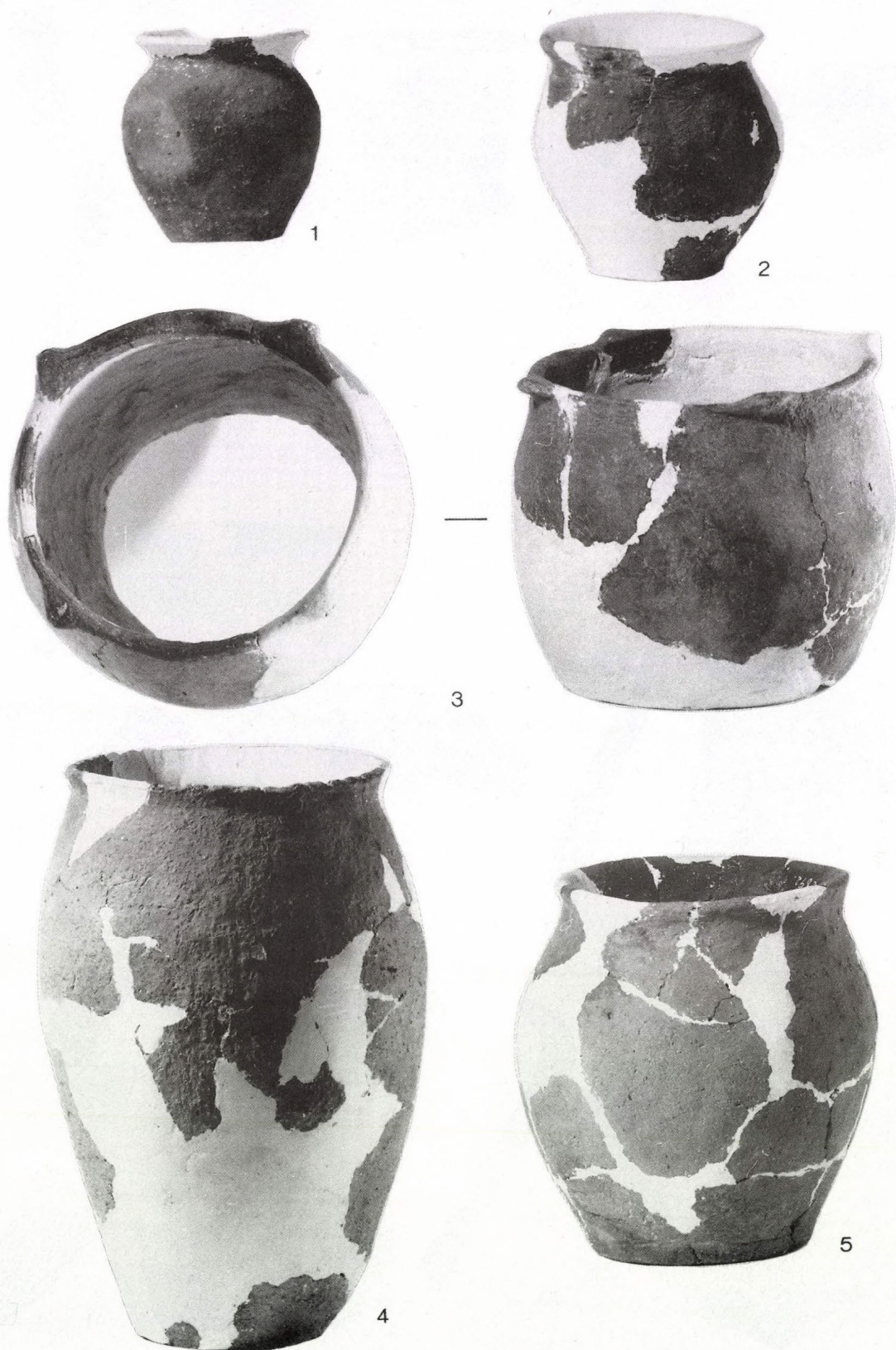
18. tábla: Avar-szláv kor. — 1—16: Székelykeresztúr (Fiatfalva), 22/33. sz. lelőhely (1—16, M = 1:2)

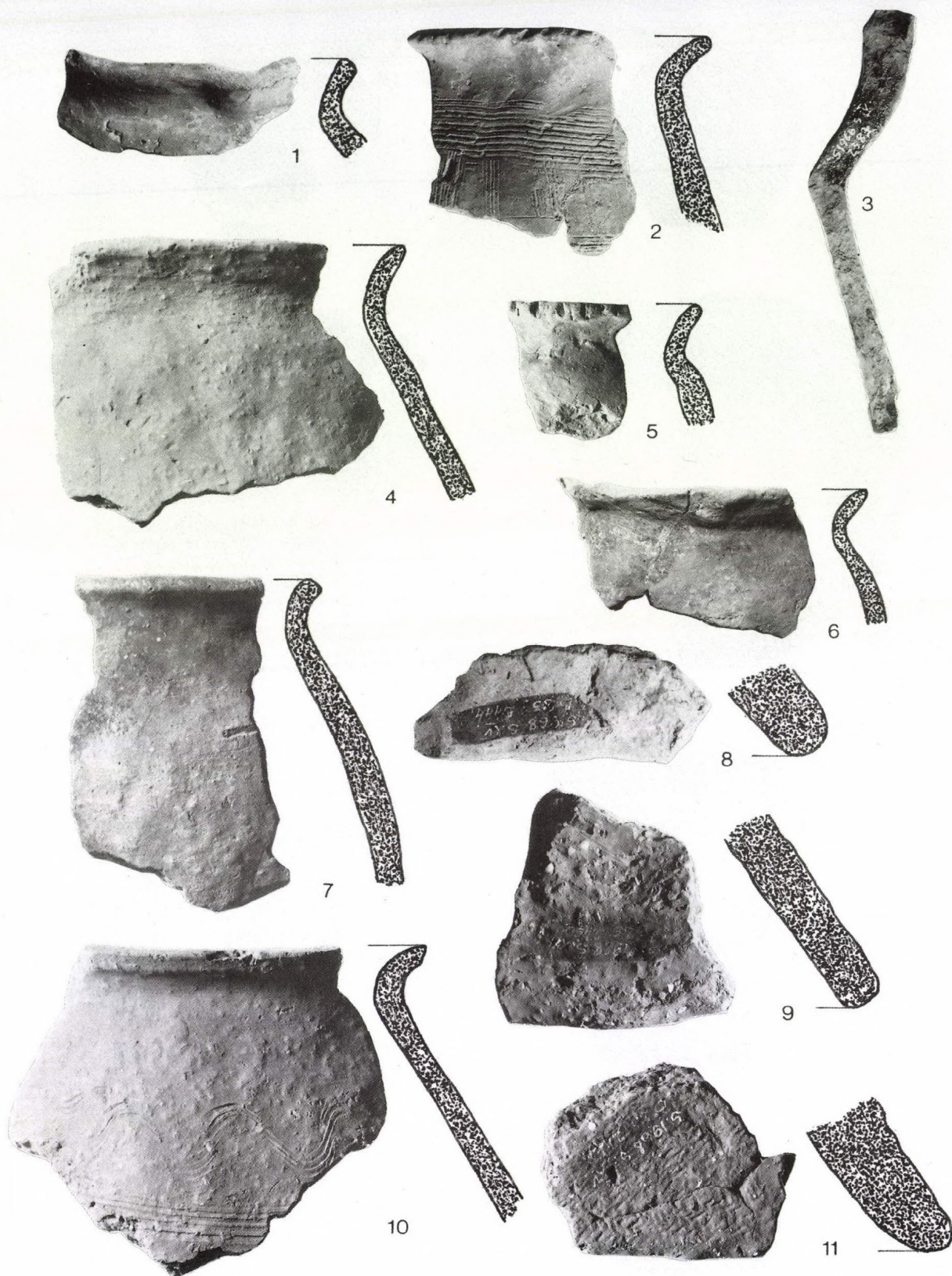
19. tábla: Avar-szláv kor. — 1–11: Székelykeresztúr, 22/18. sz. lelőhely (1–2, 10–11, M = 1:3; 3–9, M = 1:2)

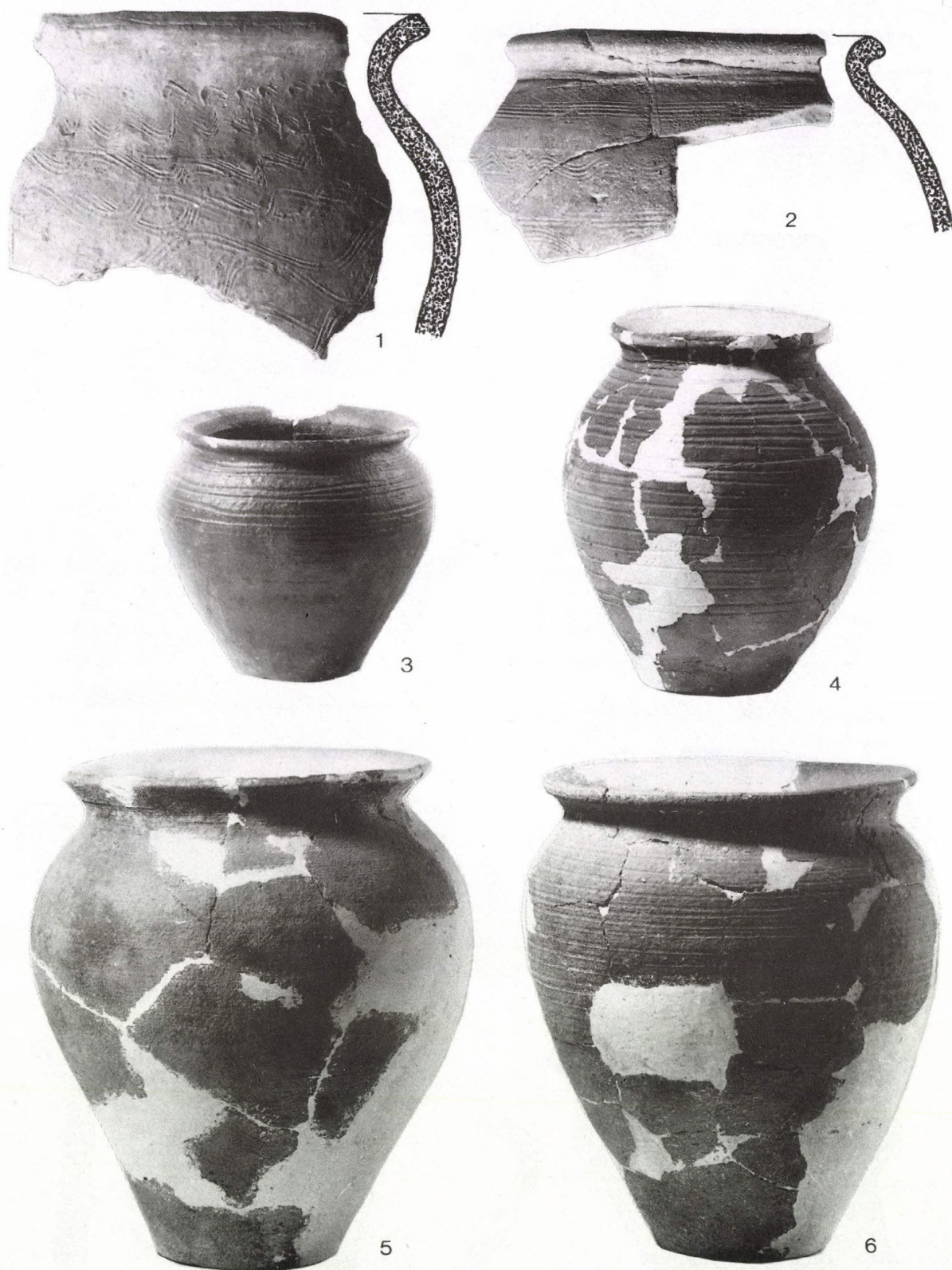
20. tábla: Avar-szláv kor. — 1—3, 5, 7, 9—10: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely; — 4, 6, 8: Székelykeresztúr, 22/18. sz. lelőhely (1—9, M = 1:2; 10, M = 1:3)

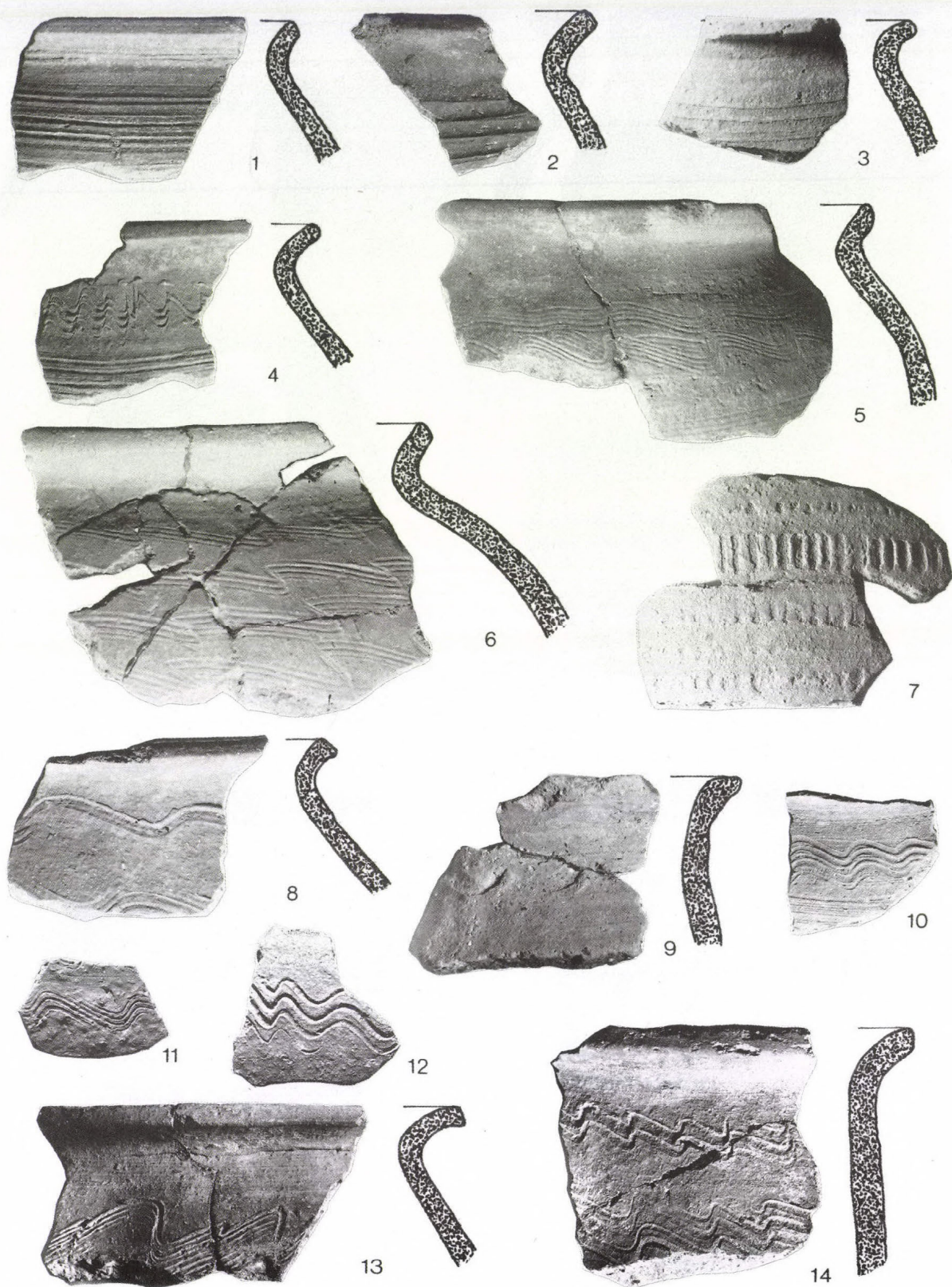
21. tábla: Avar-szláv kor. — 1—5: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely (1—5, M = 1:3)

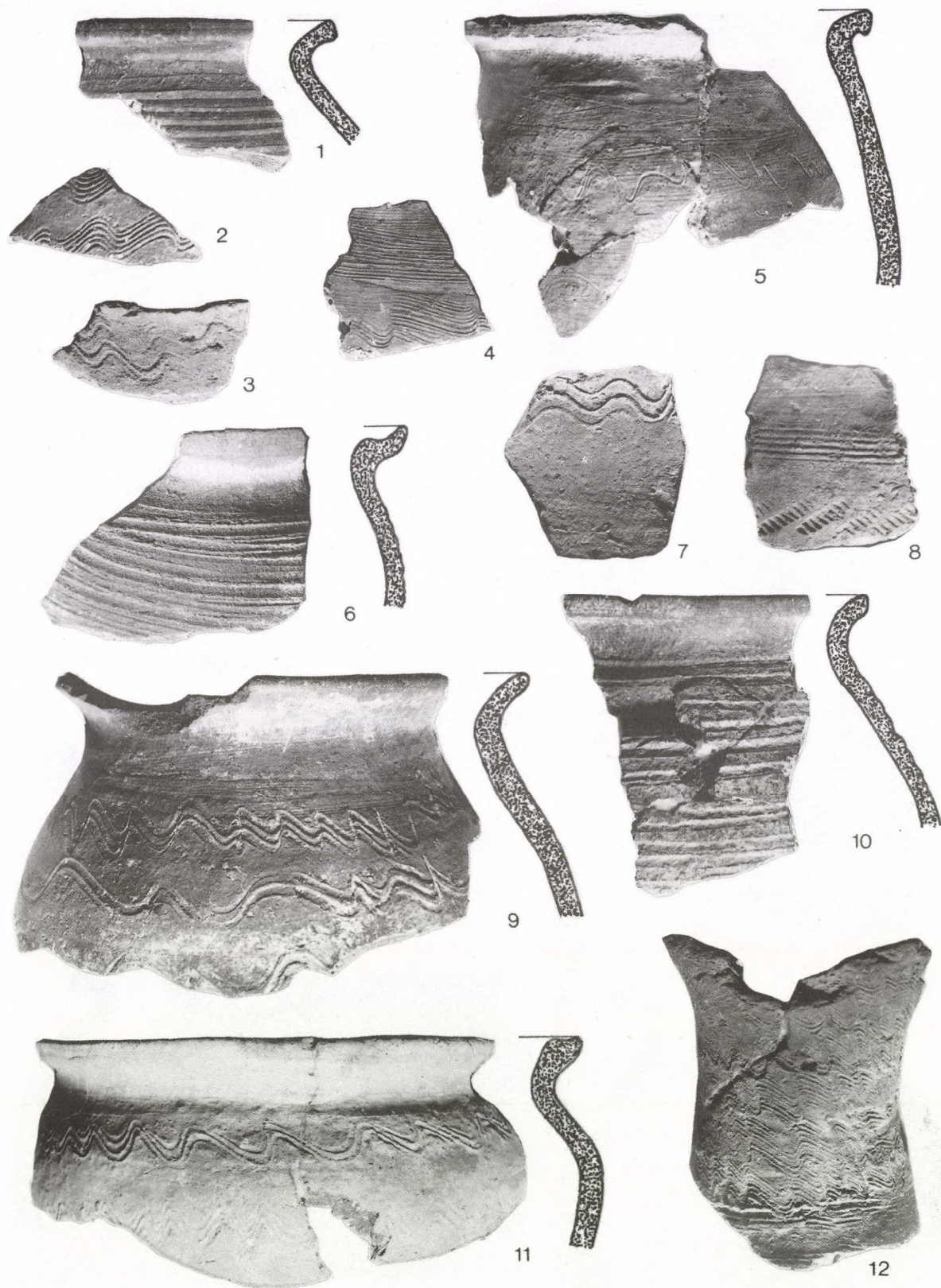
22. tábla: Avar-szláv kor. — 1—11: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely (1—11, M = 1:2)

23. tábla: Avar-szláv kor. — 1—2, 4—6: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely; — 3: Siménfalva, 21/2b. sz. lelőhely
(1—2, M = 1:2; 3—6, M = 1:3)

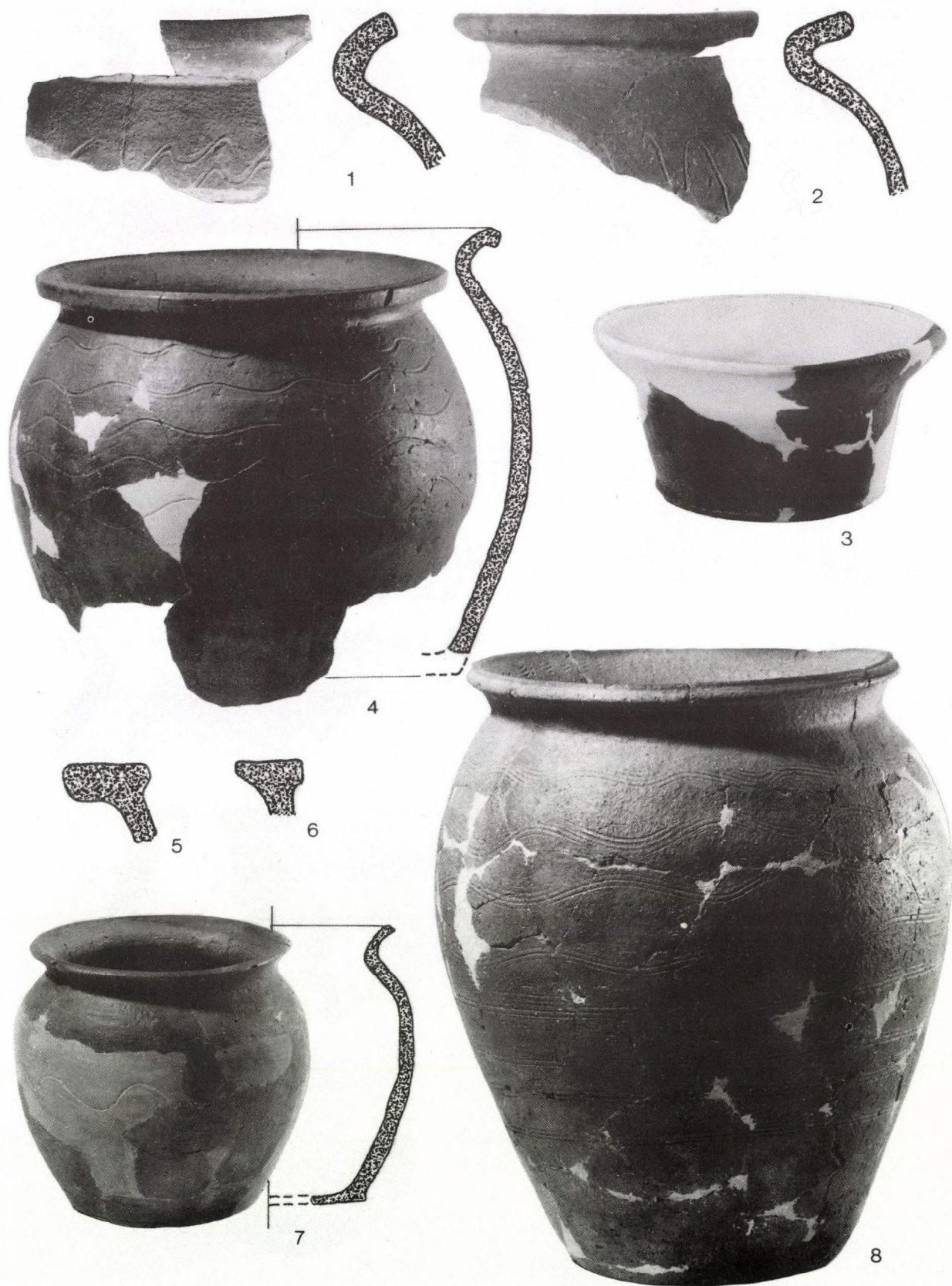
24. tábla: Avar-szláv kor. — 1—8: Siménfalva, 21/14. sz. lelőhely; — 9—14: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely (1—14, M = 1:2)

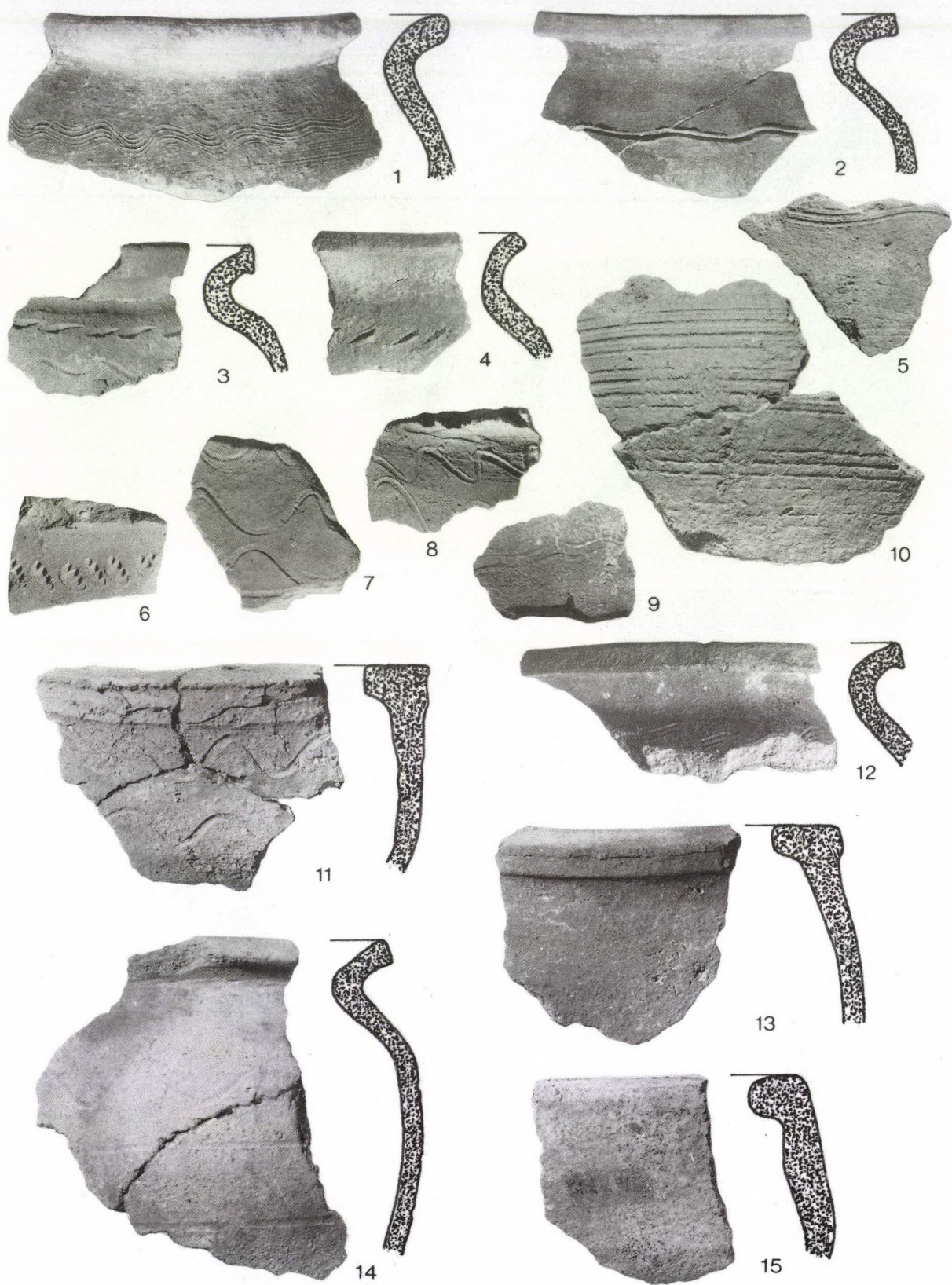
25. tábla: Avar-szláv kor — kora Árpád-kor. — 1—12: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely (1—12, M = 1:2)

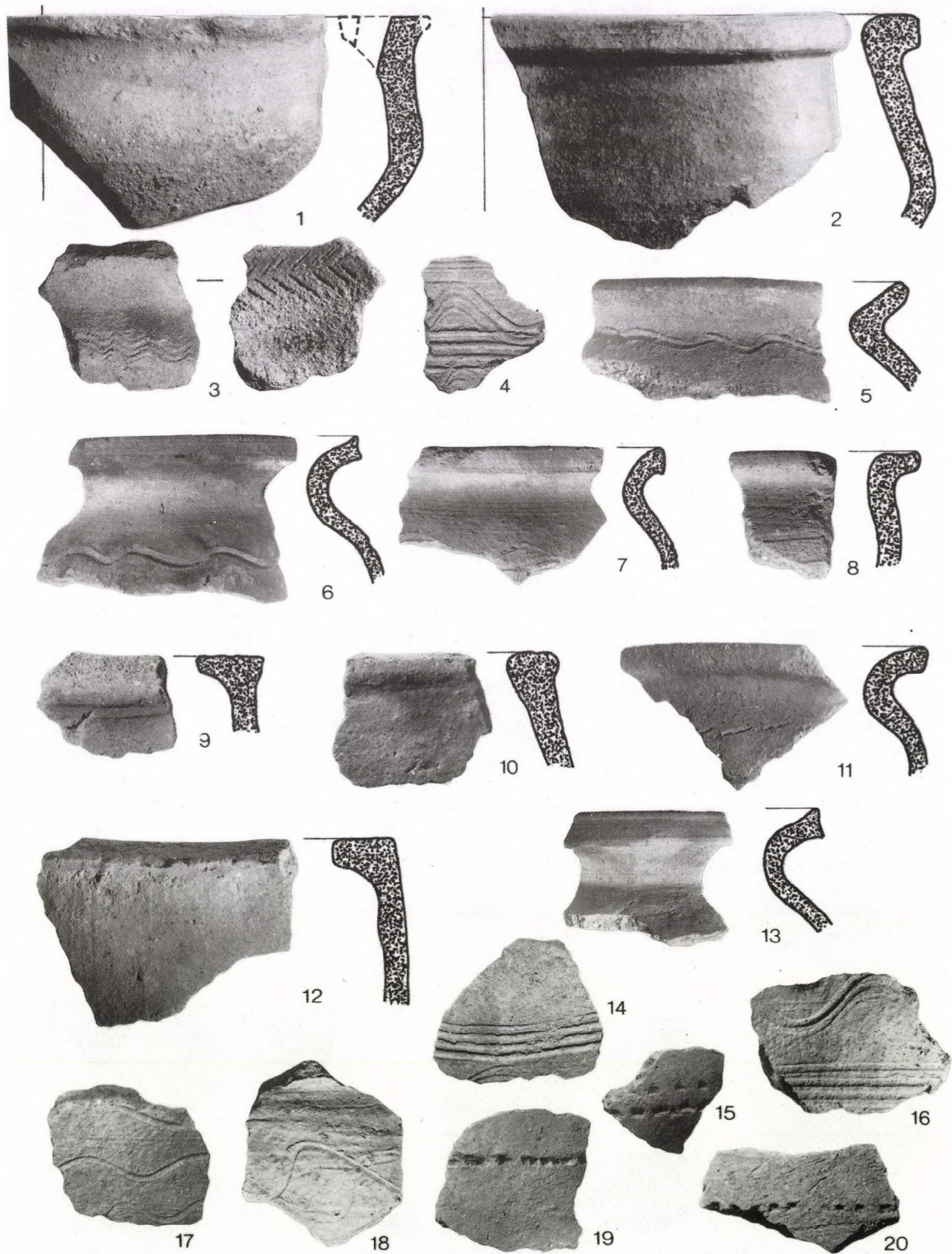
26. tábla: Árpád-kor. — 1–7: Székelyszenterzsébet, 23/5. sz. lelőhely; — 8–12: Székelykeresztúr, 22/2k. sz. lelőhely (1–12, M = 1:2)

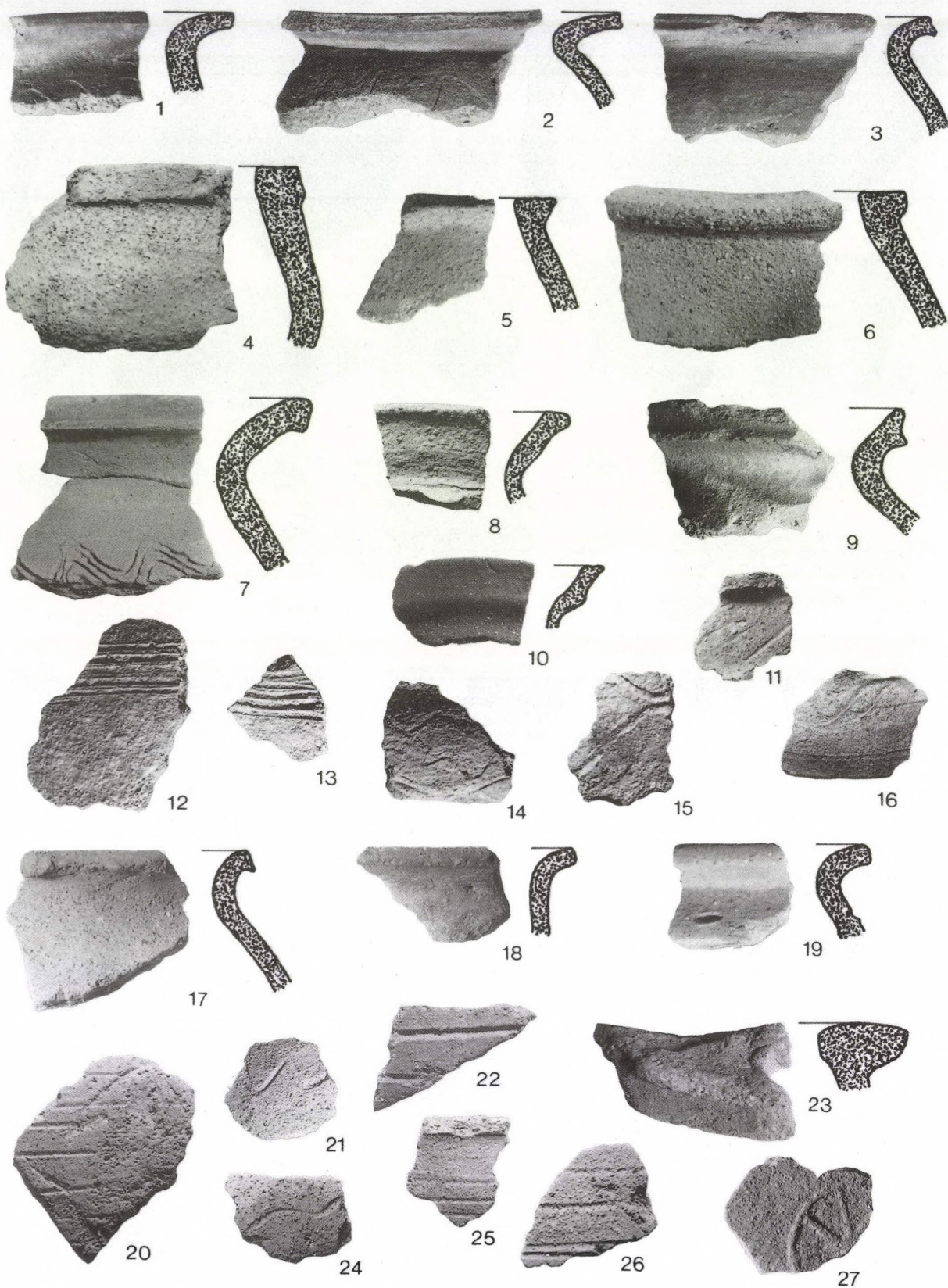
27. tábla: Árpád-kor. — 1—8: Székelykeresztúr, 22/2k. sz. lelőhely (1—2, 5—6, M = 1:2; 3—4, 7—8, M = 1:3)

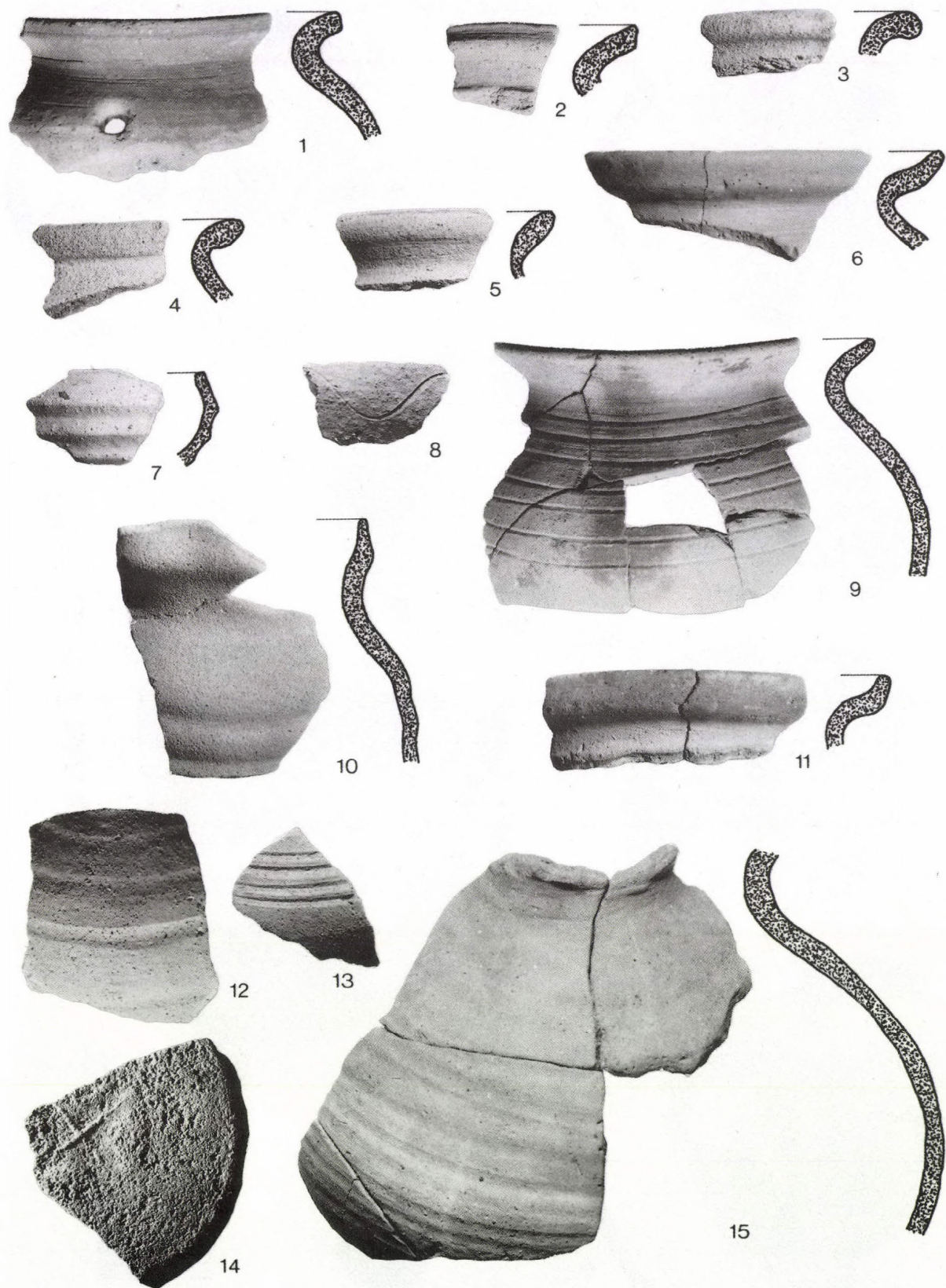
28. tábla: Árpád-kor. — 1—10: Székelykeresztúr, 22/2h. sz. lelőhely. — 11—15: Székelykeresztúr, 22/2f. sz. lelőhely. (1—15, M = 1:2)

29. tábla: Árpád-kor. — 1–2: Székelykeresztúr, 22/2f. sz. lelőhely. — 3–20: Nagymedésér, 18/2a. sz. lelőhely.
(1–20, M = 1:2)

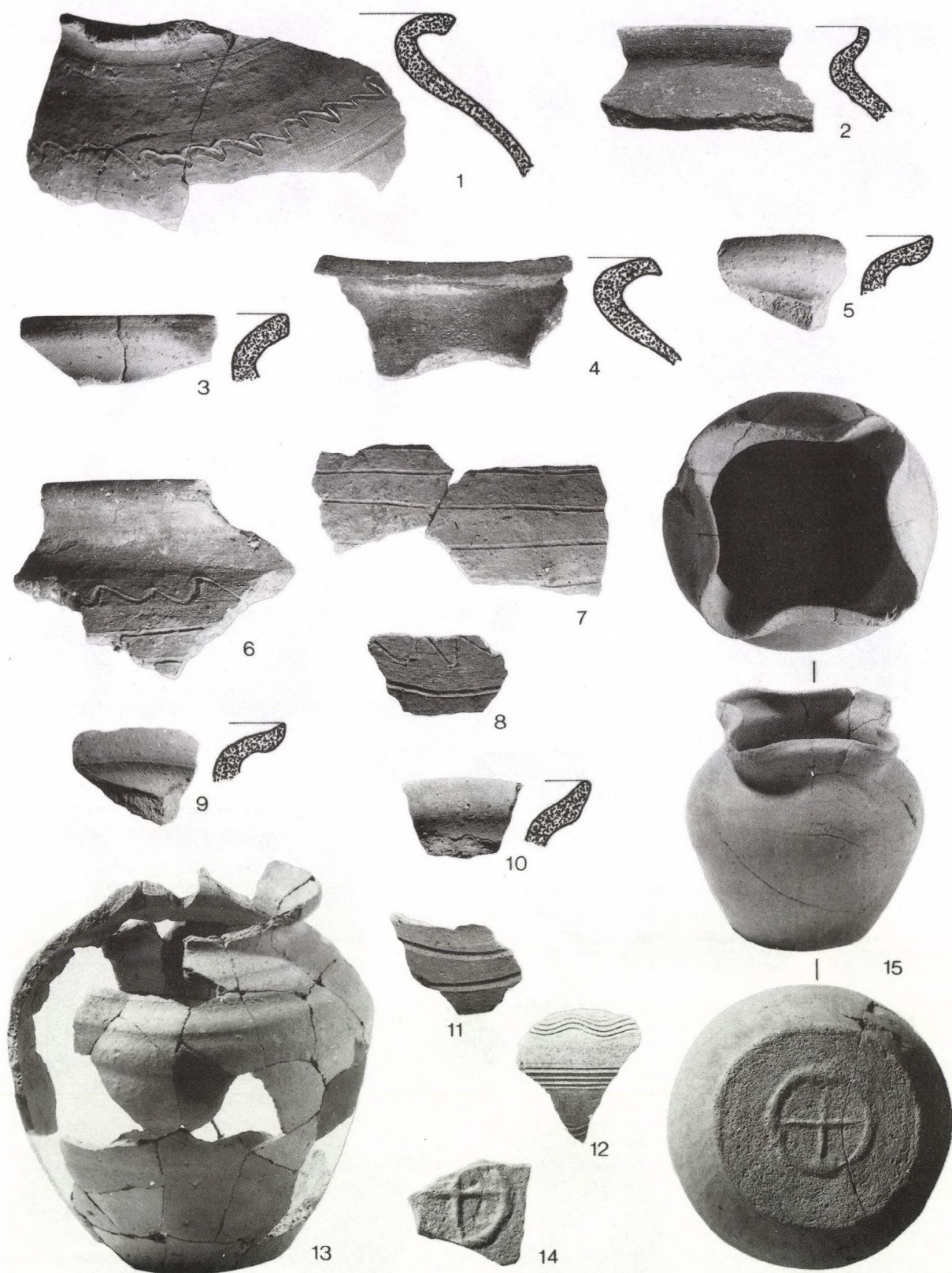
30. tábla: Árpád-kor. — 1—16: Szentábrahám, 25/2. sz. lelőhely. — 17—27: Nagyalambfalva, 15/10. sz. lelőhely. (1—27, M = 1:2)

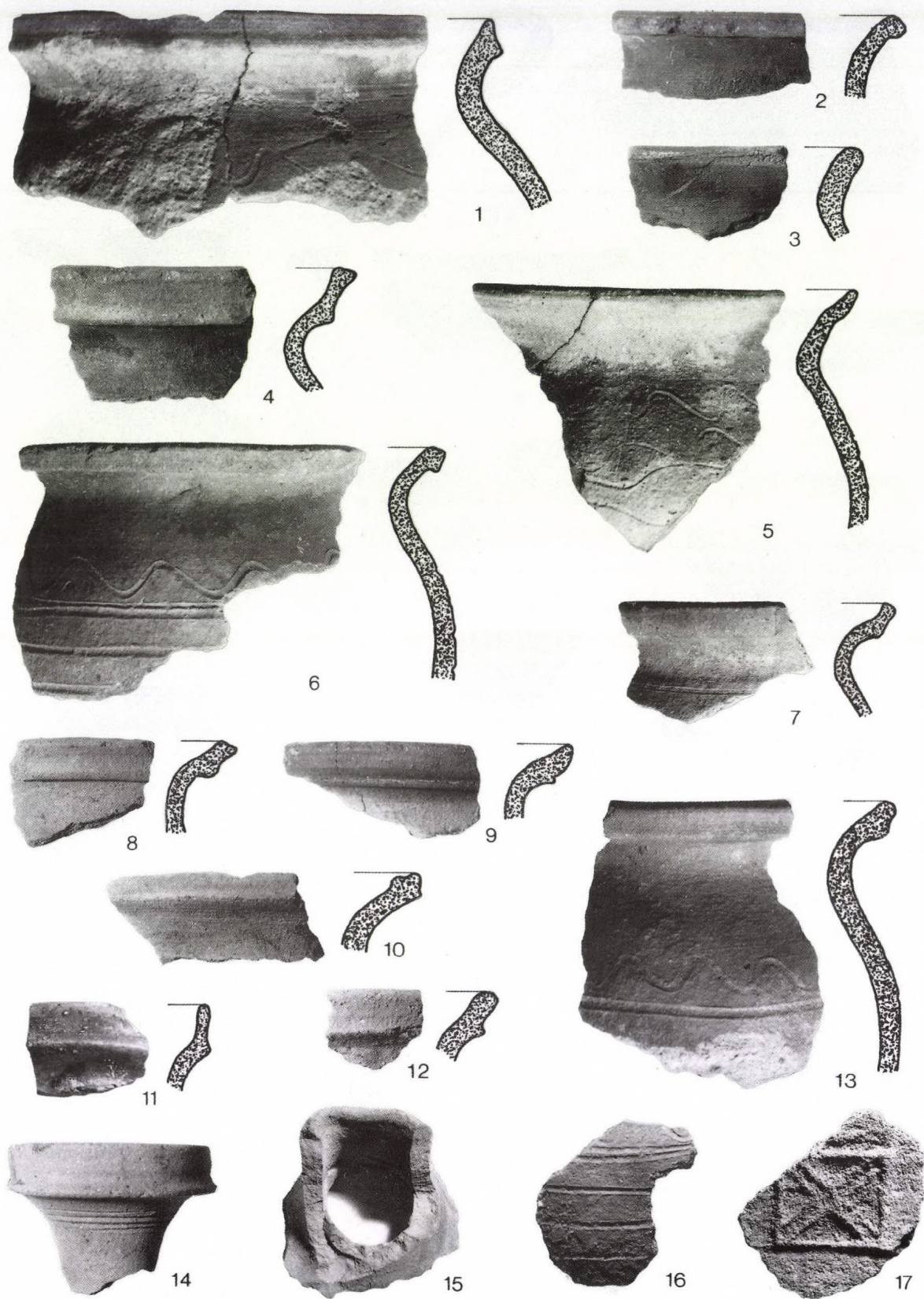
31. tábla: Árpád-kor. — 1—15: Székelykeresztúr, 22/lt. sz. lelőhely. 1—9: 1. ház betöltéséből; 10—15: 1. ház padlójából. (1—15, M = 1:2)

32. tábla: Árpád-kor. — 1–7: Székelykeresztúr, 22/lt. sz. lelőhely, 1. ház. (1–3, 5, M = 1:3; 4, 6–7, M = 1:2)

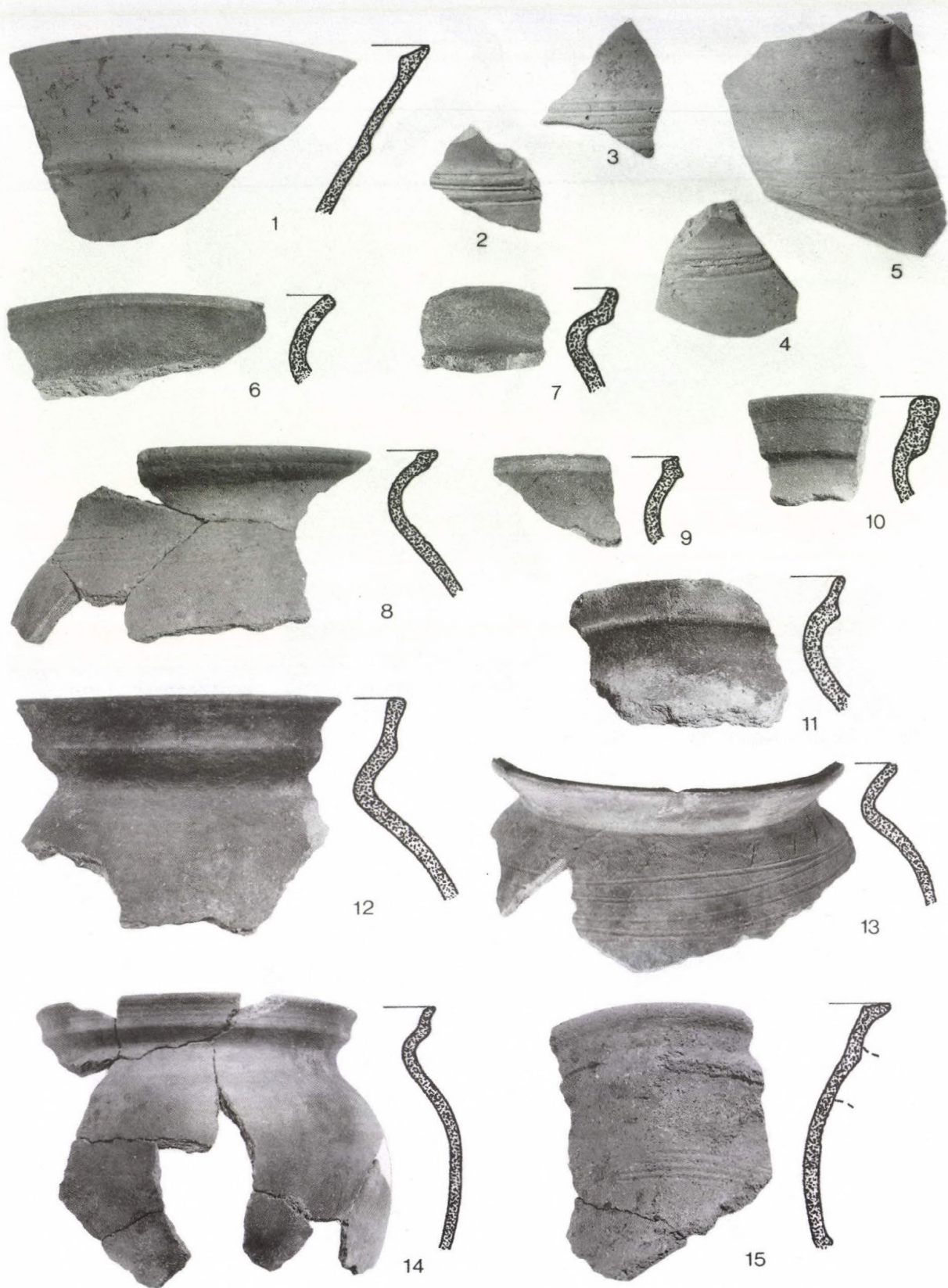
33. tábla: Árpád-kor. — 1–15: Székelykeresztúr, 22/lu. sz. lelőhely. Ház betöltéséből. (1–12, 14, M = 1:2; 13, 15, M = 1:3)

34. tábla: Árpád-kor. — 1—17: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 7/C. gödör. (1—17, M = 1:2)

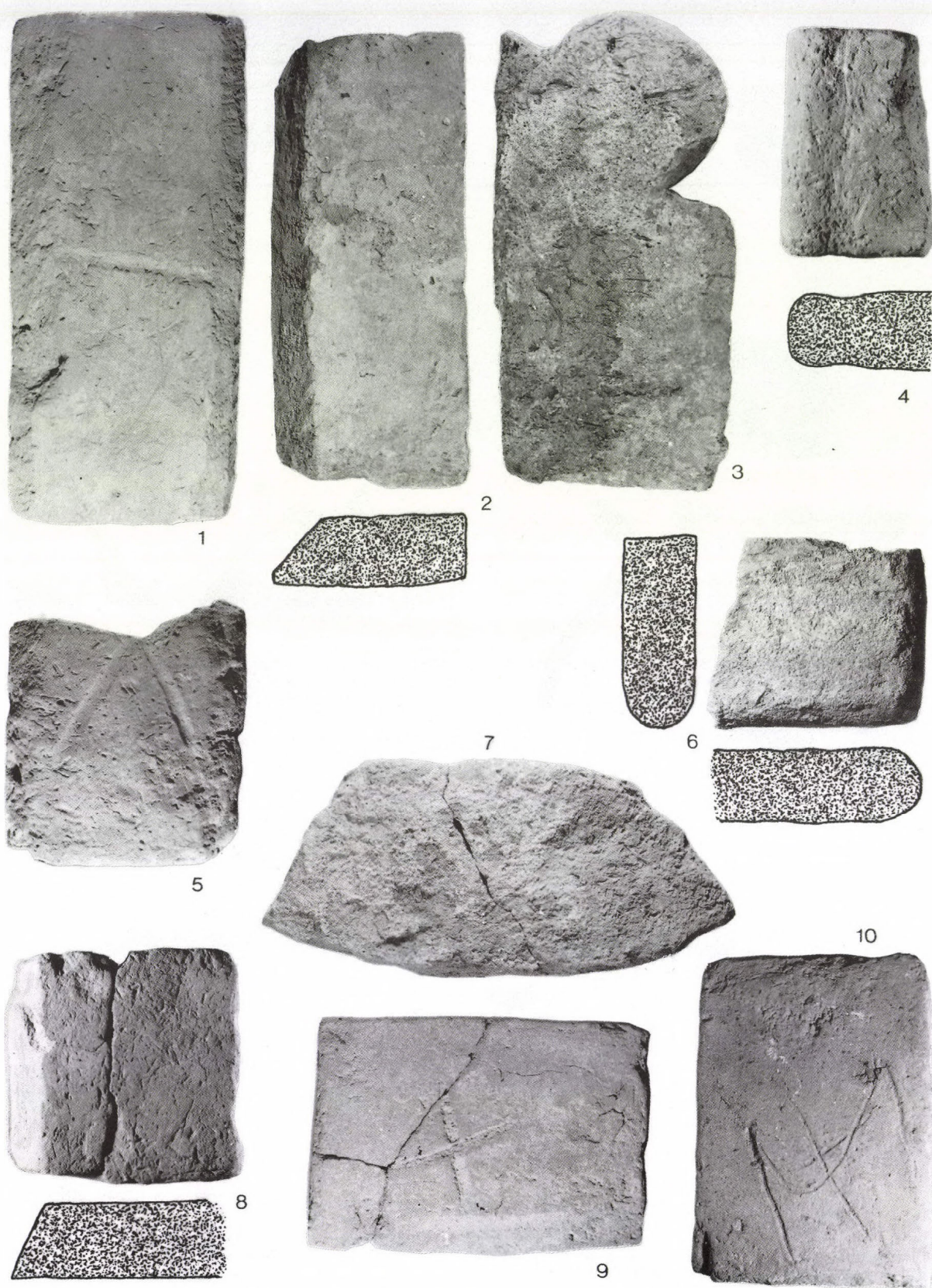
35. tábla: Árpád-kor. — 1—2: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, szórvány. — 3: Csekefalva, 3/1. sz. lelőhely, földbe ástott ház környéke. — 4—8: Csekefalva, 3/1. sz. lelőhely, késő Árpád-kori szemetgödör. (1—2, M = kb. 1:2; 3, M = kb. 1:1; 4—8, M = kb. 1:3)

36. tábla: Késő Árpád-kor. — 1—15: Csekefalva, 3/1. sz. lelőhely, ház betöltése. 1—5: finoman iszapolt, sárgászöld, fényezett kerámia. (1—15, M = kb. 1:2)

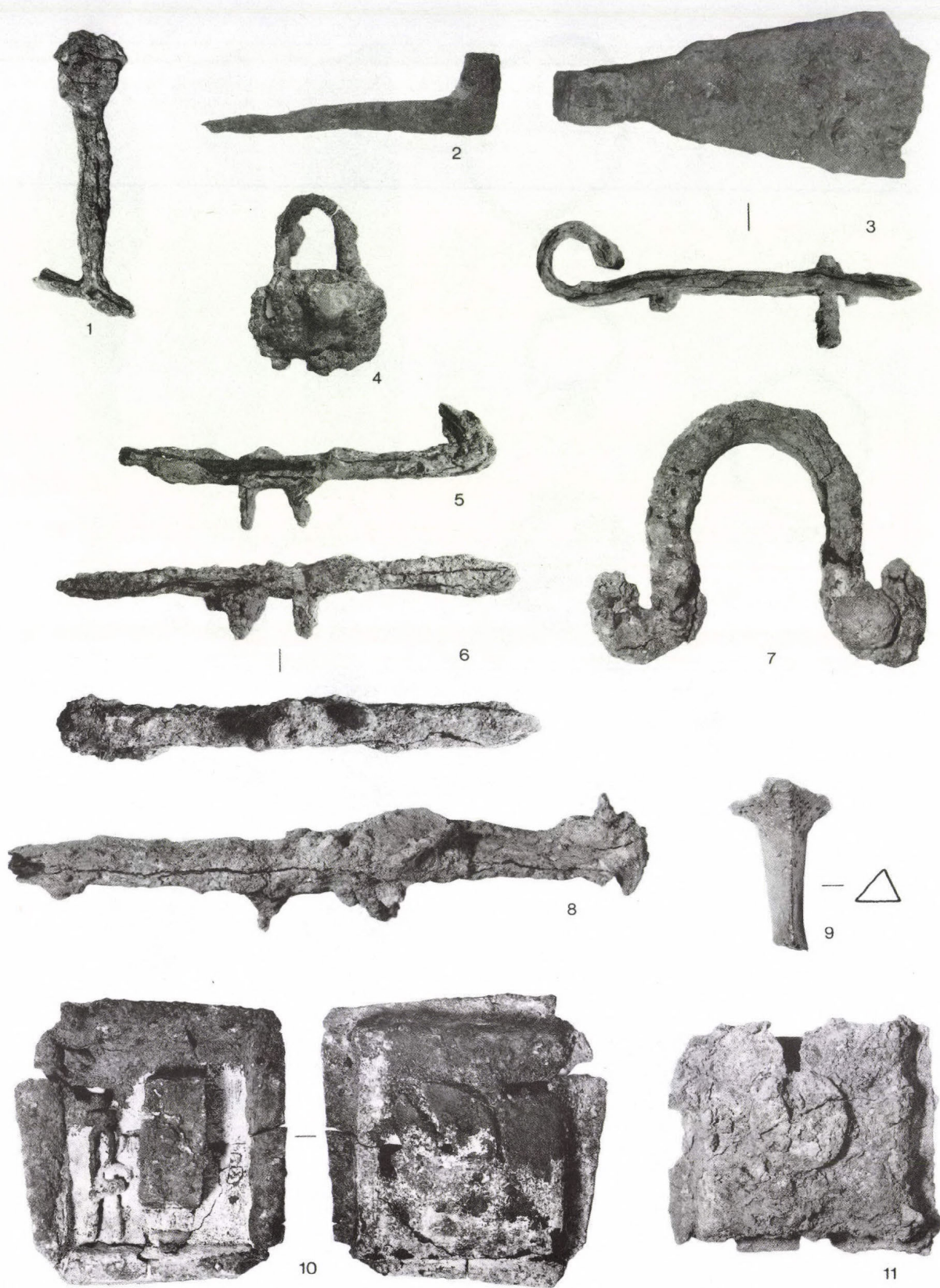
37. tábla: Késő Árpád-kor. — 1—5, 8—9: Székelykeresztúr, 22/Ir. sz. lelőhely. — 6: Székelykeresztúr, 22/Ik. sz. lelőhely. — 7: Nagymedésér, 18/2a. sz. lelőhely. — 10: Nagyalambfalva, 15/13. sz. lelőhely. (1, 4, 7, 9—10, M = 1:3; 2—3, 5—6, 8, M = 1:2)

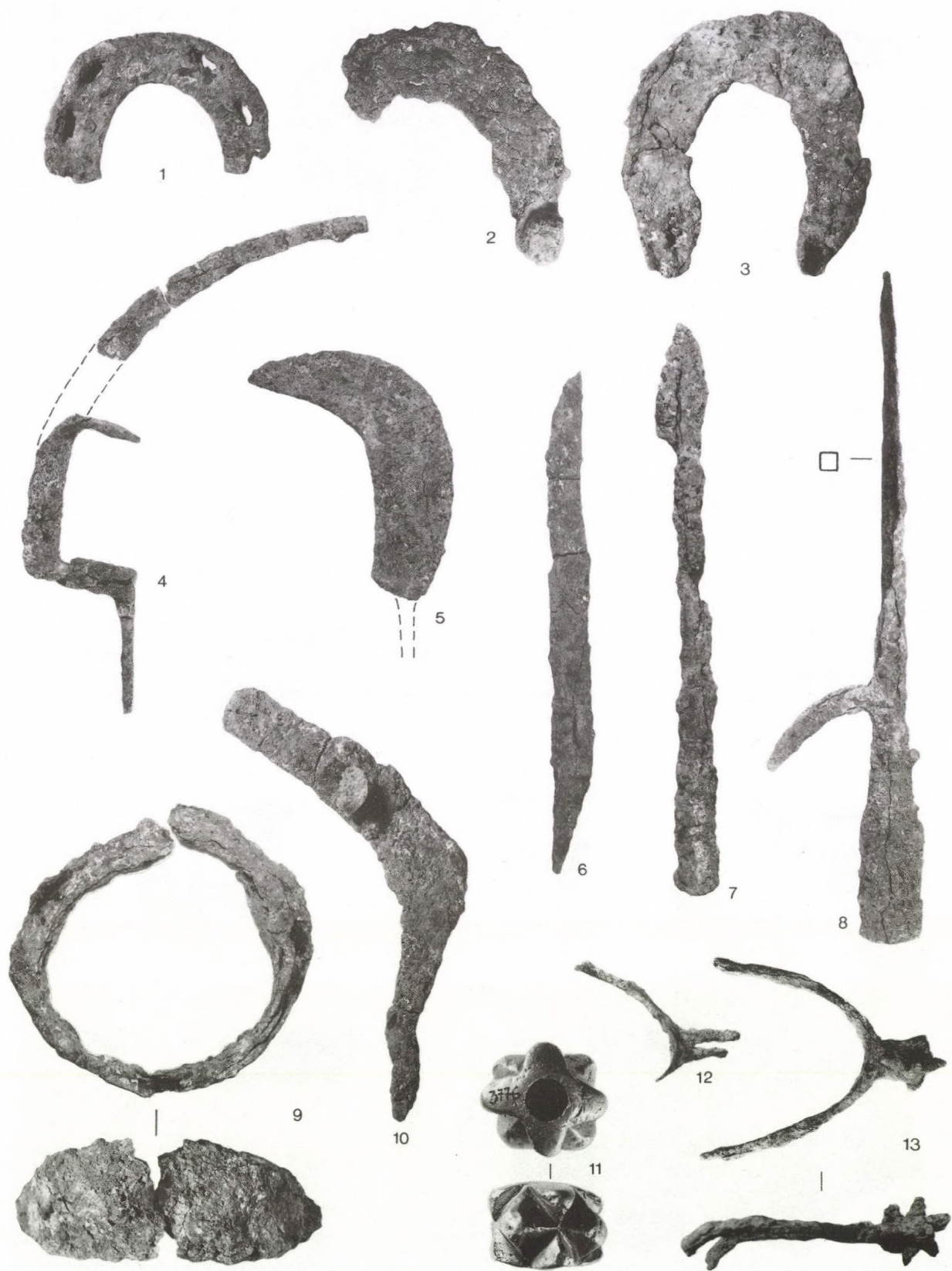
38. tábla: Középkor, idomtégla. — 1, 4—5, 8: Székelykeresztúr, 22/lt. sz. lelőhely, 1. ház. — 2—3, 6—7, 9—10: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely. (1—10, M = 1:4)

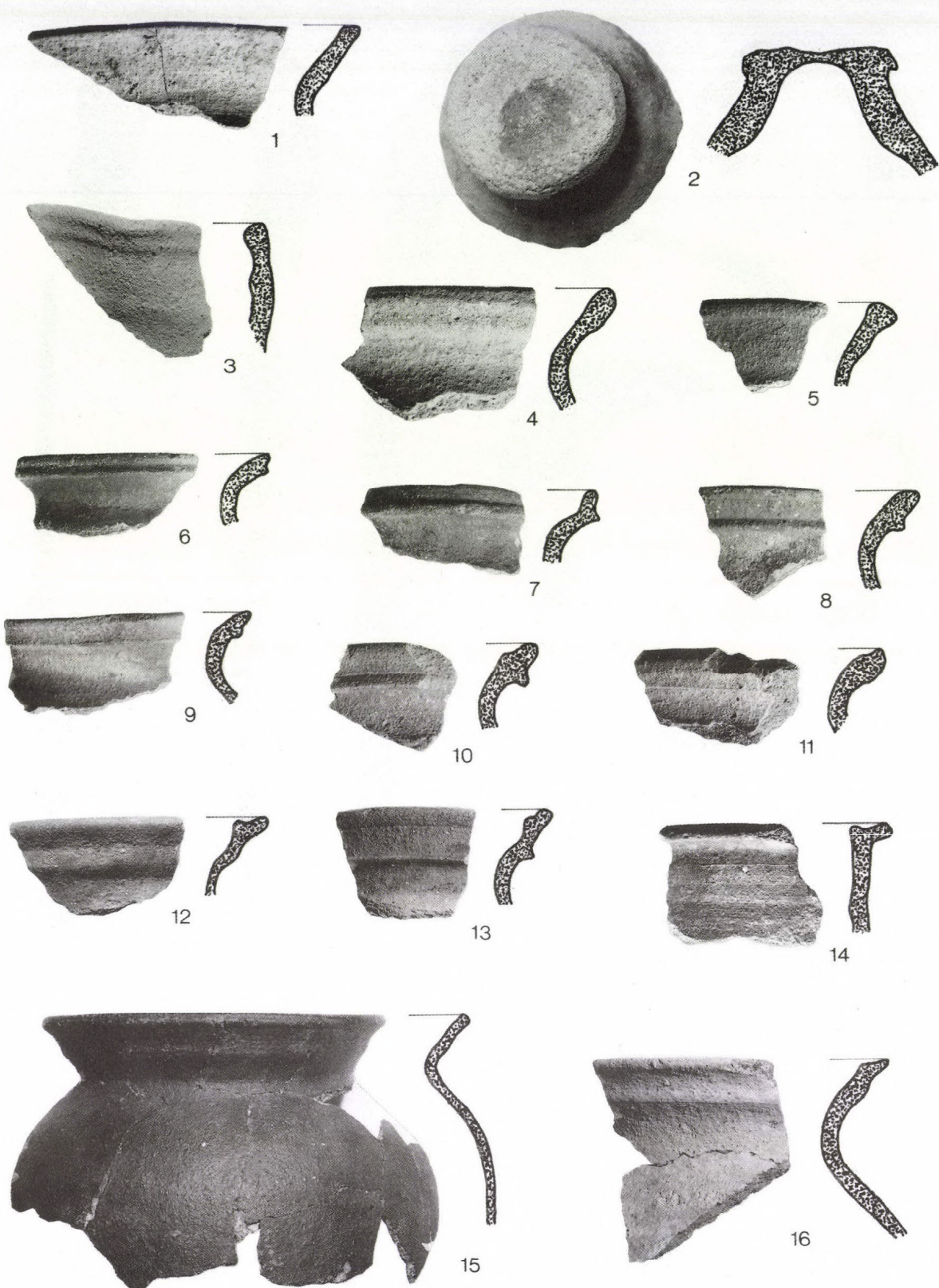
39. tábla: Árpád-kor (1–8). Késő középkor (9–10: 14. század; 11–12: 15. század). — 1: Nagygalambfalva, 15/10. sz. lelőhely. — 2: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely, 148. sír. — 3: Uo., 173. sír. — 4: Uo., 17. sír. — 5: Uo., 150. sír. — 6–7: Székelykeresztúr, 22/2h. sz. lelőhely. — 8: Tarcsafalva, 26/3. sz. lelőhely. — 9: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely, torony. — 10: Székelykeresztúr, 22/1a. sz. lelőhely. — 11: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely. — 12: Székelykeresztúr, 22/1u. sz. lelőhely. (1–8, 10–12, M = 1:1; 9, M = 1:2)

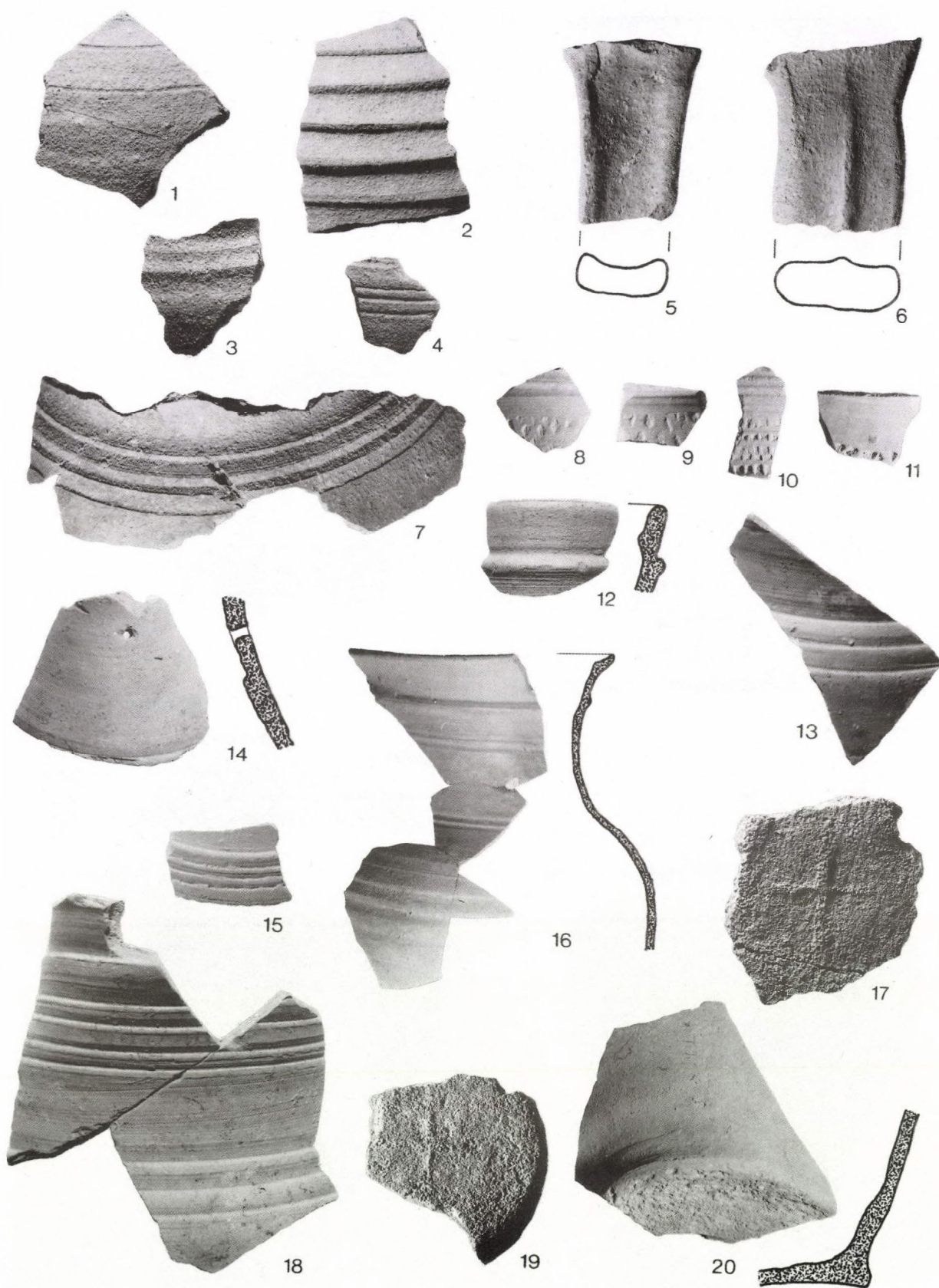
40. tábla: Árpád-kor. — 1–11: Székelykeresztúr, 22/lt. sz. lelőhely, 1. ház. (1–11, M = 1:3)

41. tábla: Árpád-kor (1–10). 13–14. század (11–13). — 1–10: Székelykeresztúr, 22/lt. sz. lelőhely, 1. ház. — 11: Siménfalva, 21/2b. sz. lelőhely. — 12–13: Csekefalva, 3/1. sz. lelőhely, késő Árpád-kori szemétködőr. (1–7, 9–13, M = 1:3; 8, M = kb. 1:4)

42. tábla: Késő középkor (14. század). — 1—16: Csekefalva, 3/4. sz. lelőhely, ház betöltése. (1—14, 16, M = 1:2; 15, M = 1:3)

43. tábla: Késő középkor (14. század). — 1–20: Csekefalva, 3/4. sz. lelőhely, ház betöltése. 8–16, 18, 20: finoman iszapolt, vörös anyagú kerámia. (1–15, 17–20, M = 1:2; 16, M = 1:3)

44. tábla: Késő középkor (14. század). — 1—2: Székelykeresztúr, 22/le. sz. lelőhely. — 3, 5: Székelykeresztúr, 22/lr. sz. lelőhely. — 4, 6: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 14/A. objektum. (1—6, M = 1:3)

45. tábla: Késő középkor (1–3, 5: 14. század; 4: 15–16. század). — 1–3, 5: Székelykeresztúr, 22/1r. sz. lelőhely, kút. — 4: Székelykeresztúr, 22/1k. sz. lelőhely. (1–3, 5, M = 1:3; 4, M = 1:2)

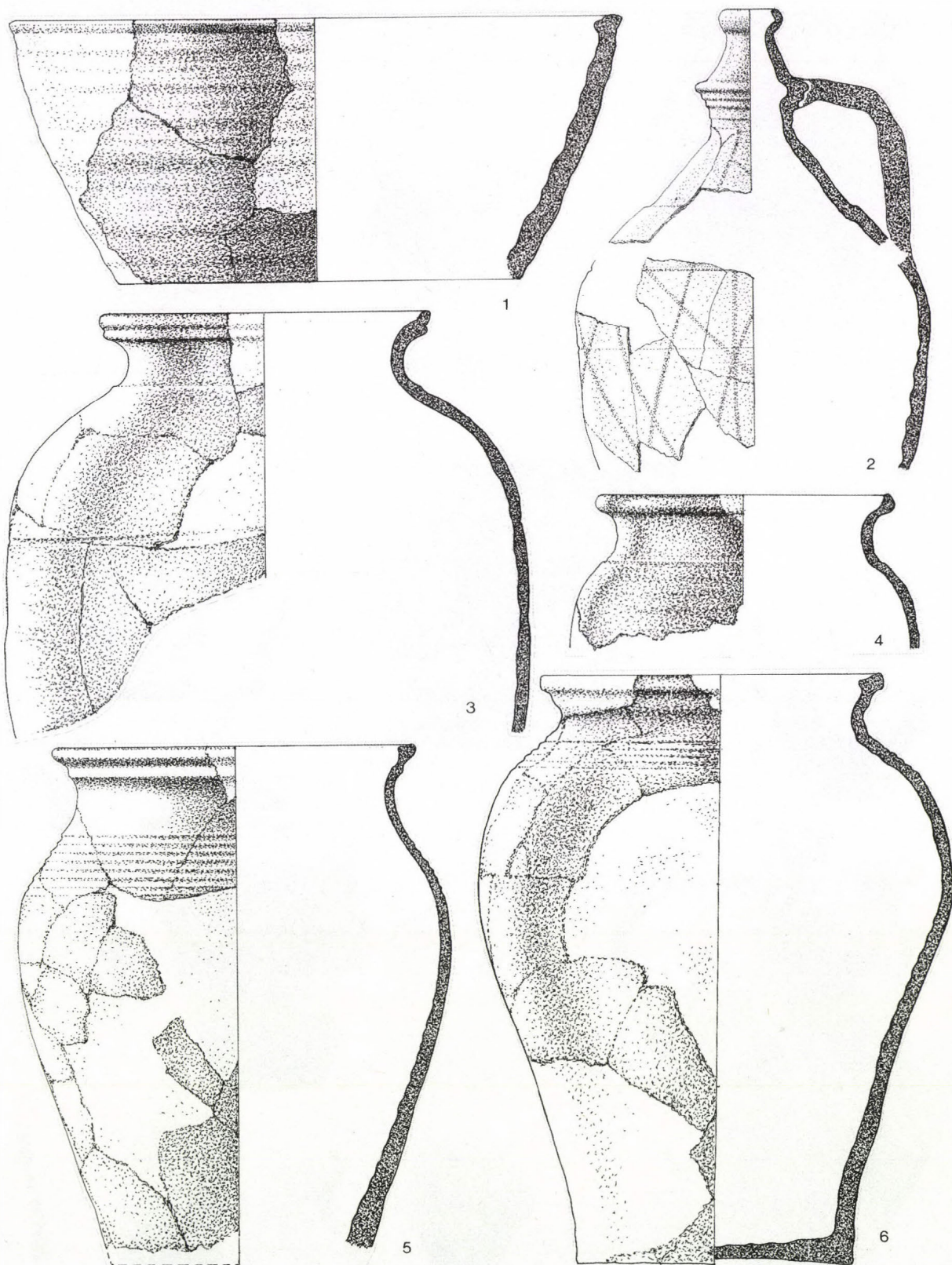
46. tábla: Késő középkor (15. század). — 1–7: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely, fazekaskemence betöltése.
(1–4, M = 1:2; 5–7, M = 1:3)

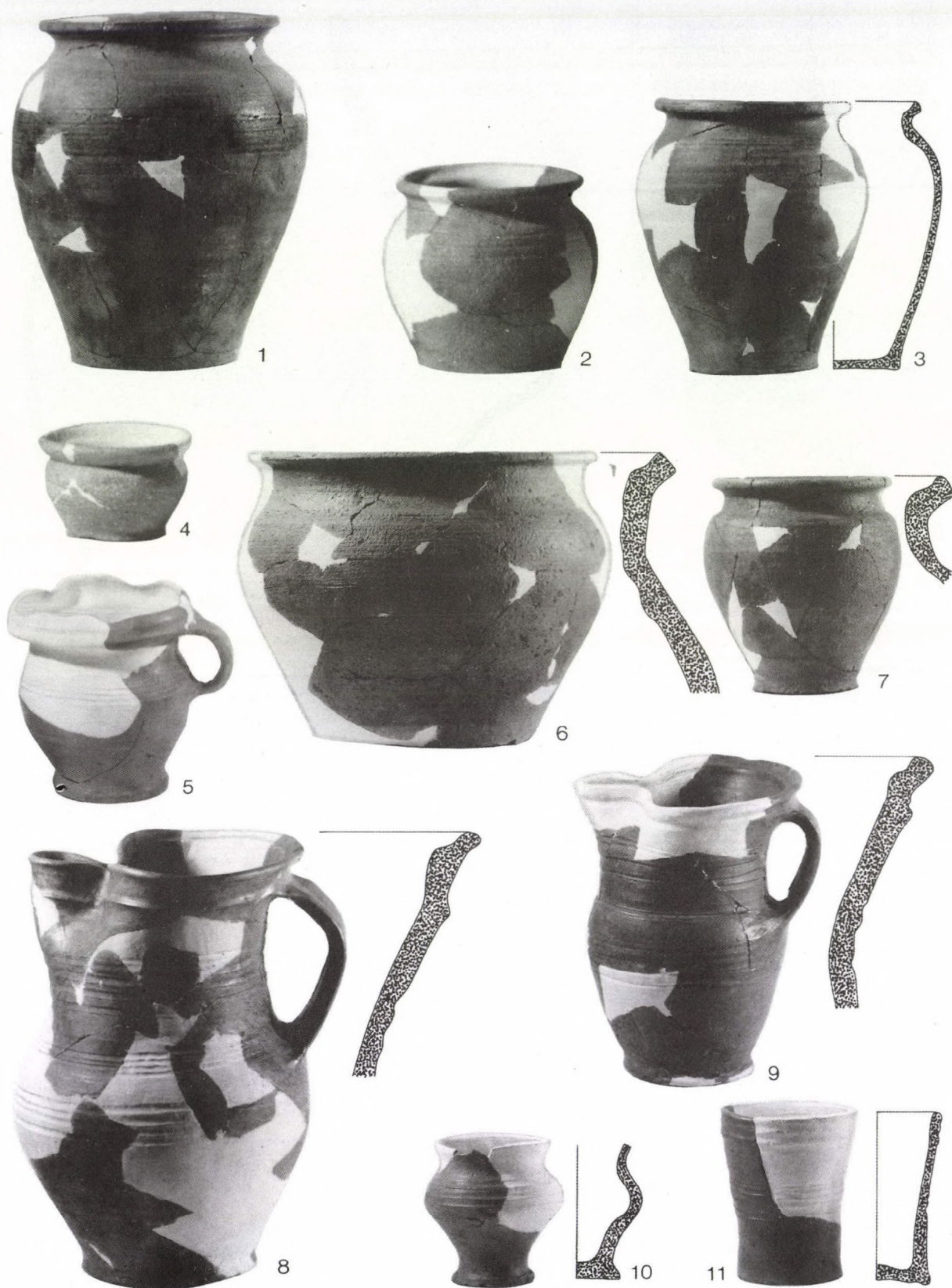
47. tábla: Késő középkor (15. század). — 1—6: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely, fazekaskemence betöltése.
(1—6, M = 1:3)

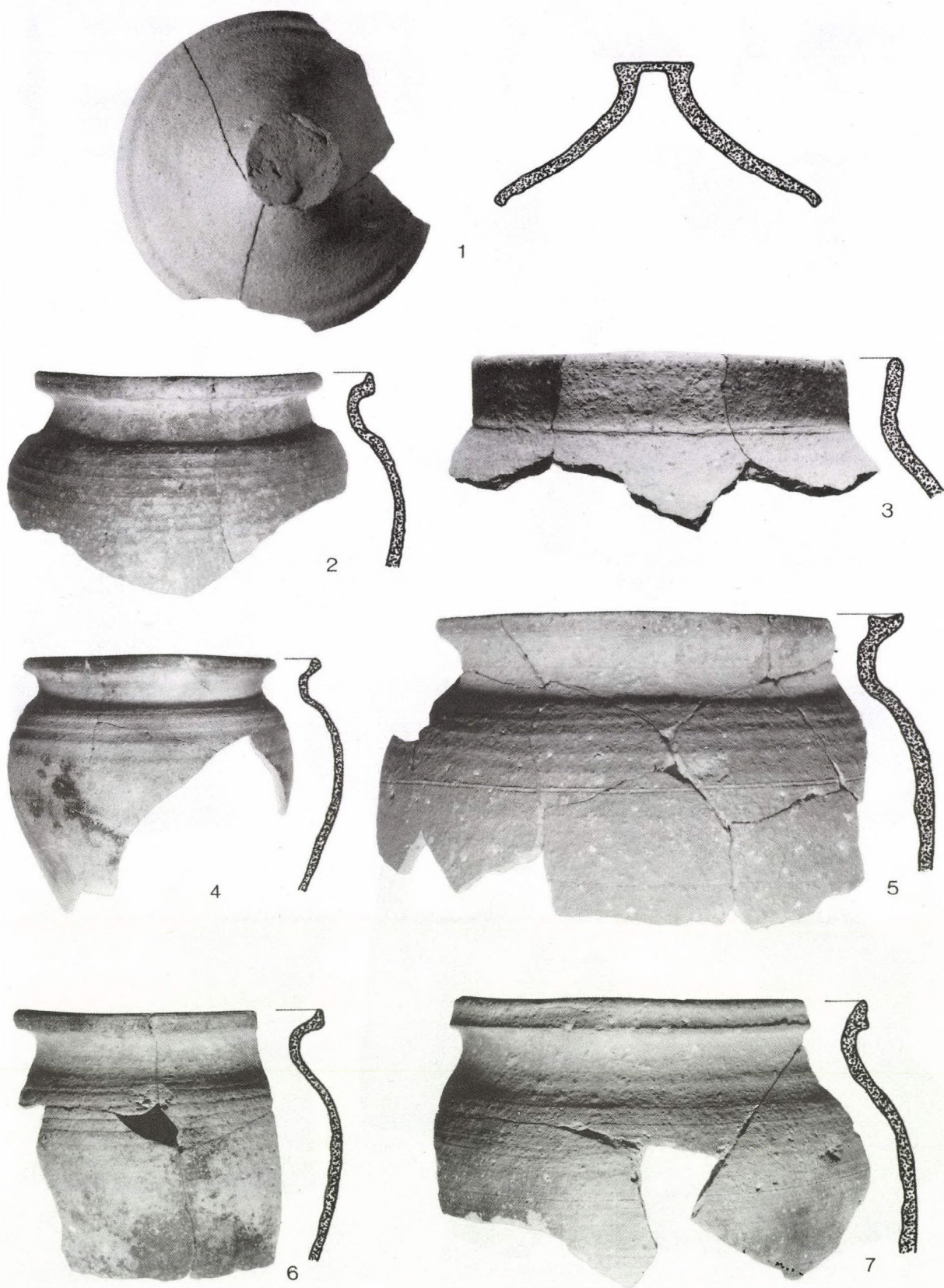
48. tábla: Késő középkor (15. század). — 1—8: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely, fazekaskemence betöltése. (1—2, 4—8, M = 1:2; 3, M = 1:3)

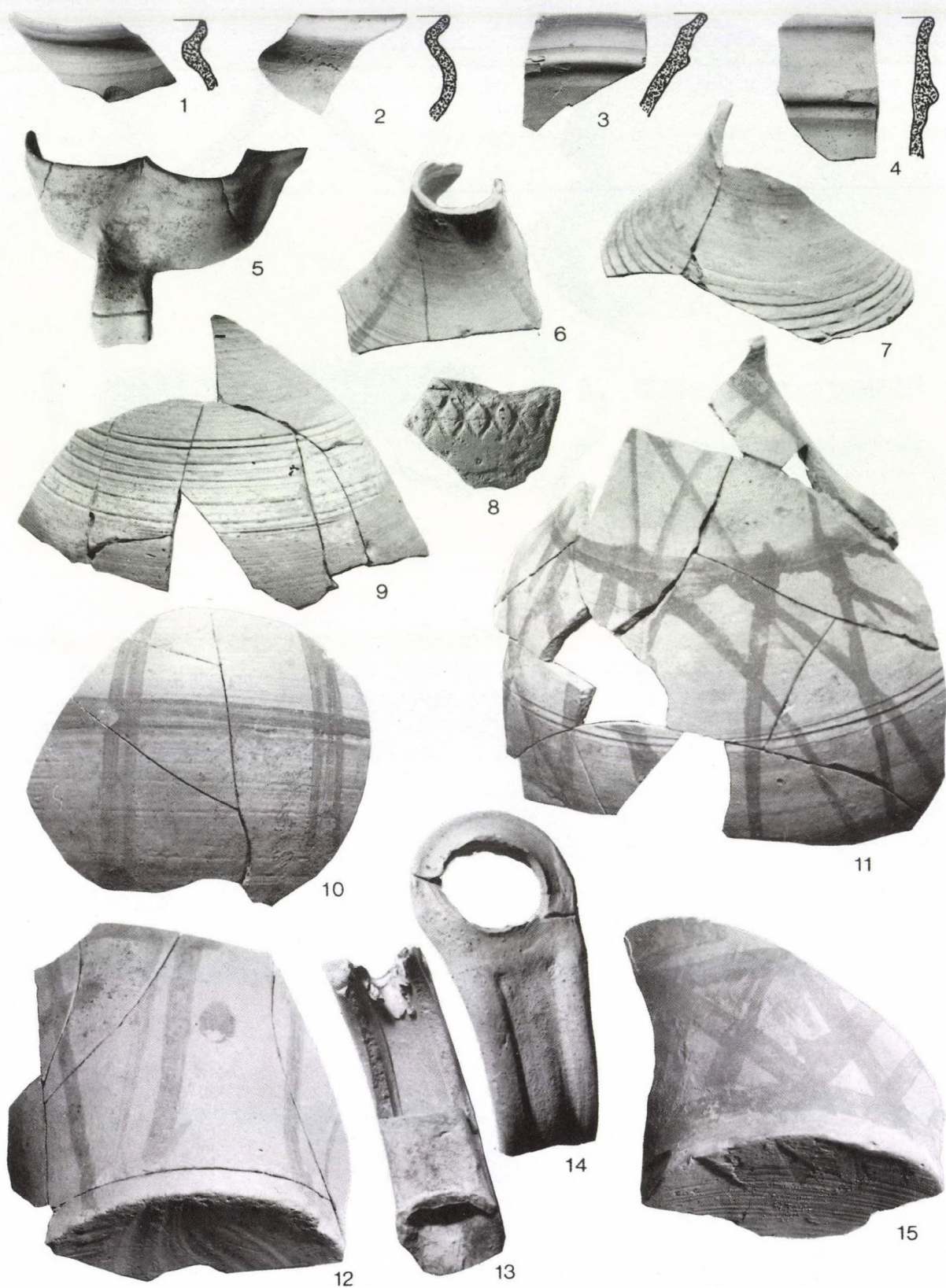
49. tábla: Késő középkor (15. század). — 1–6: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 2. ház betöltése. (1–6, M = 1:3)

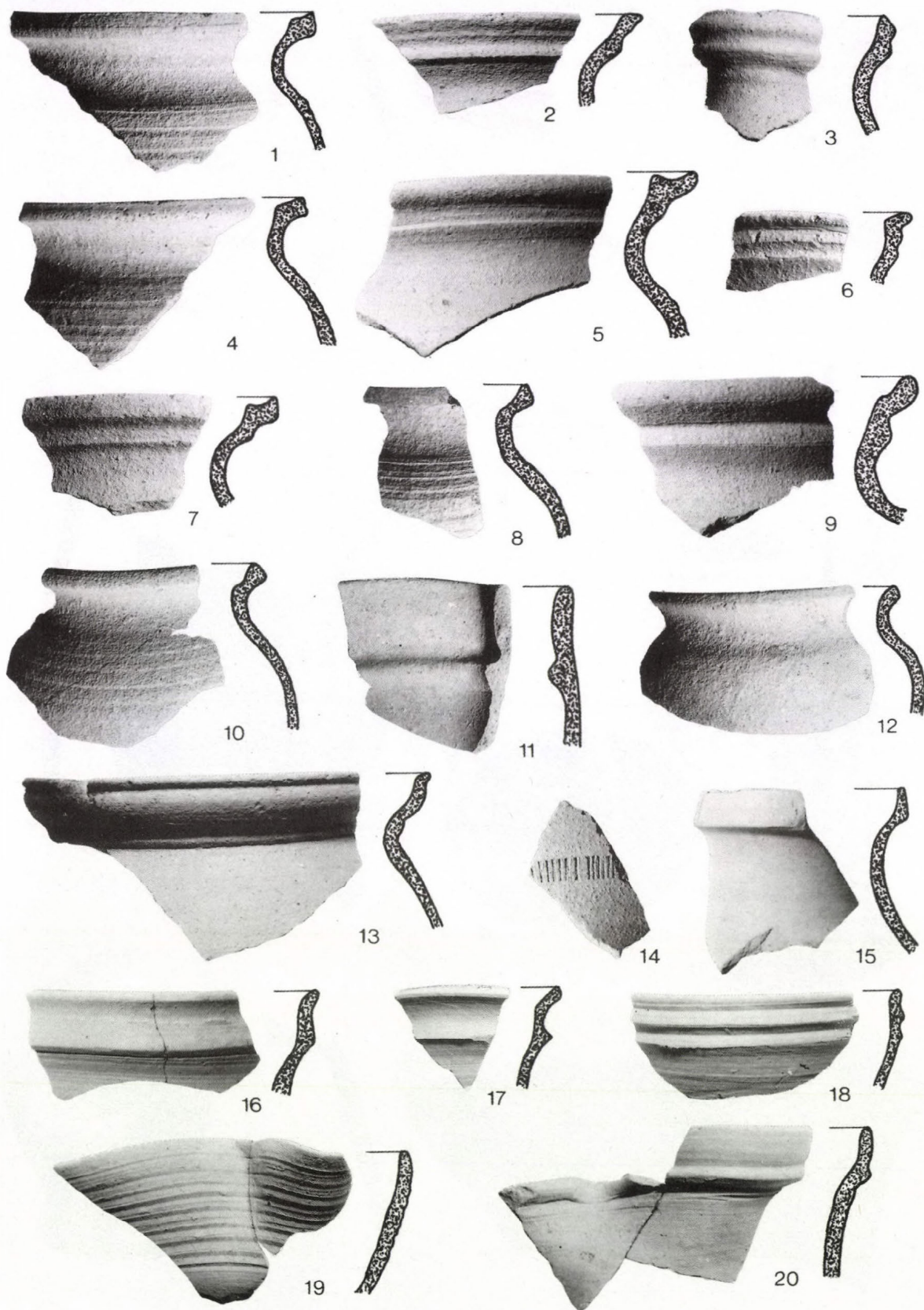
50. tábla: Késő középkor (15. század). — 1—4, 7: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 1. épület. — 5—6: Székelykeresztúr, 22/1n. sz. lelőhely. — 8—11: Székelykeresztúr, 22/1ó. sz. lelőhely. — 5, 8—11: finom anyagú, vörös, részben fényezett kerámia. (1, 3, 6—9, M = 1:4; 2, 4—5, 10—11, M = 1:3)

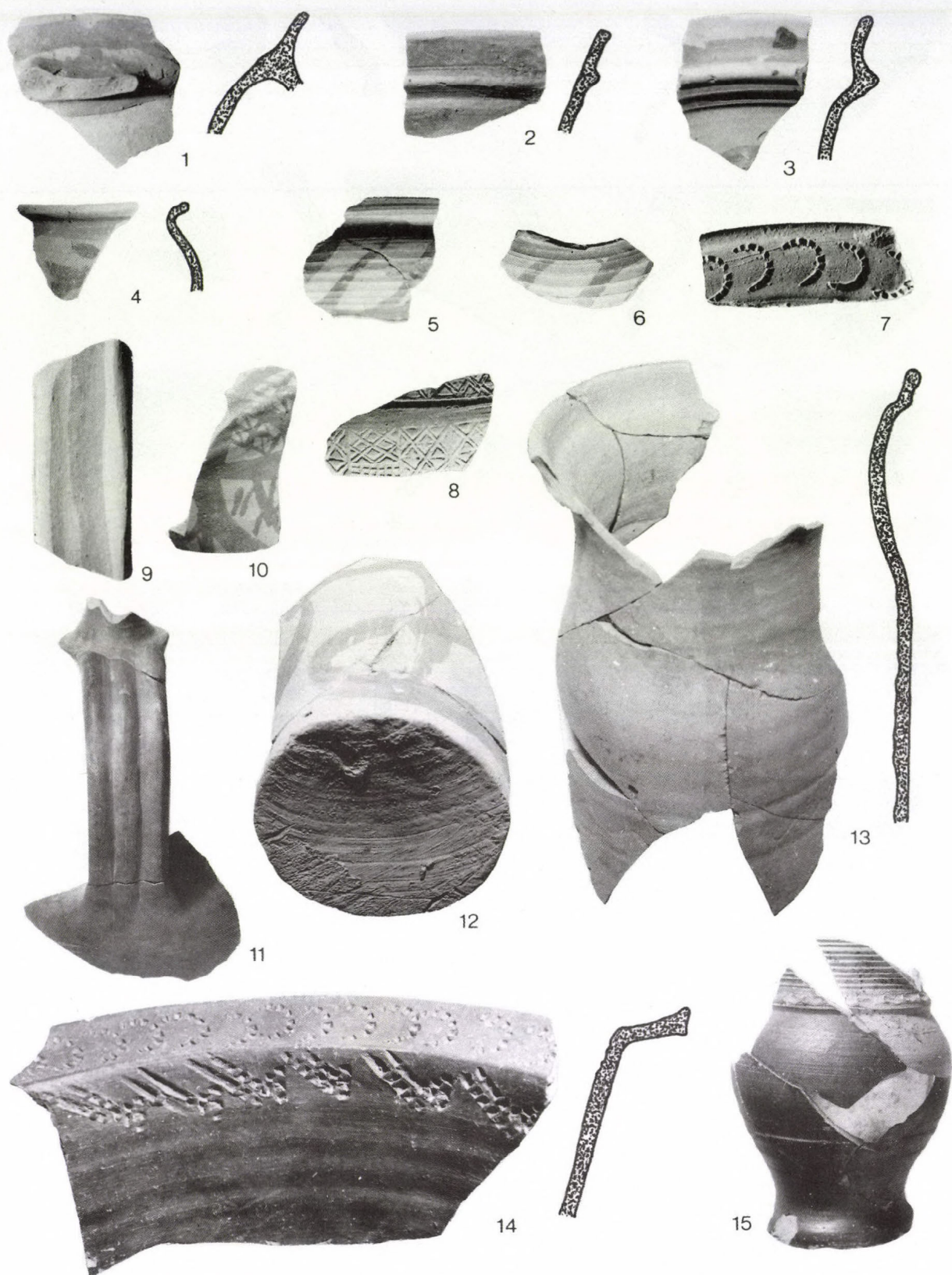
51. tábla: Késő középkor (15. század második fele). — 1—7: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 1. épület. (1, 4, M = 1:3; 2—3, 5—7, M = 1:2)

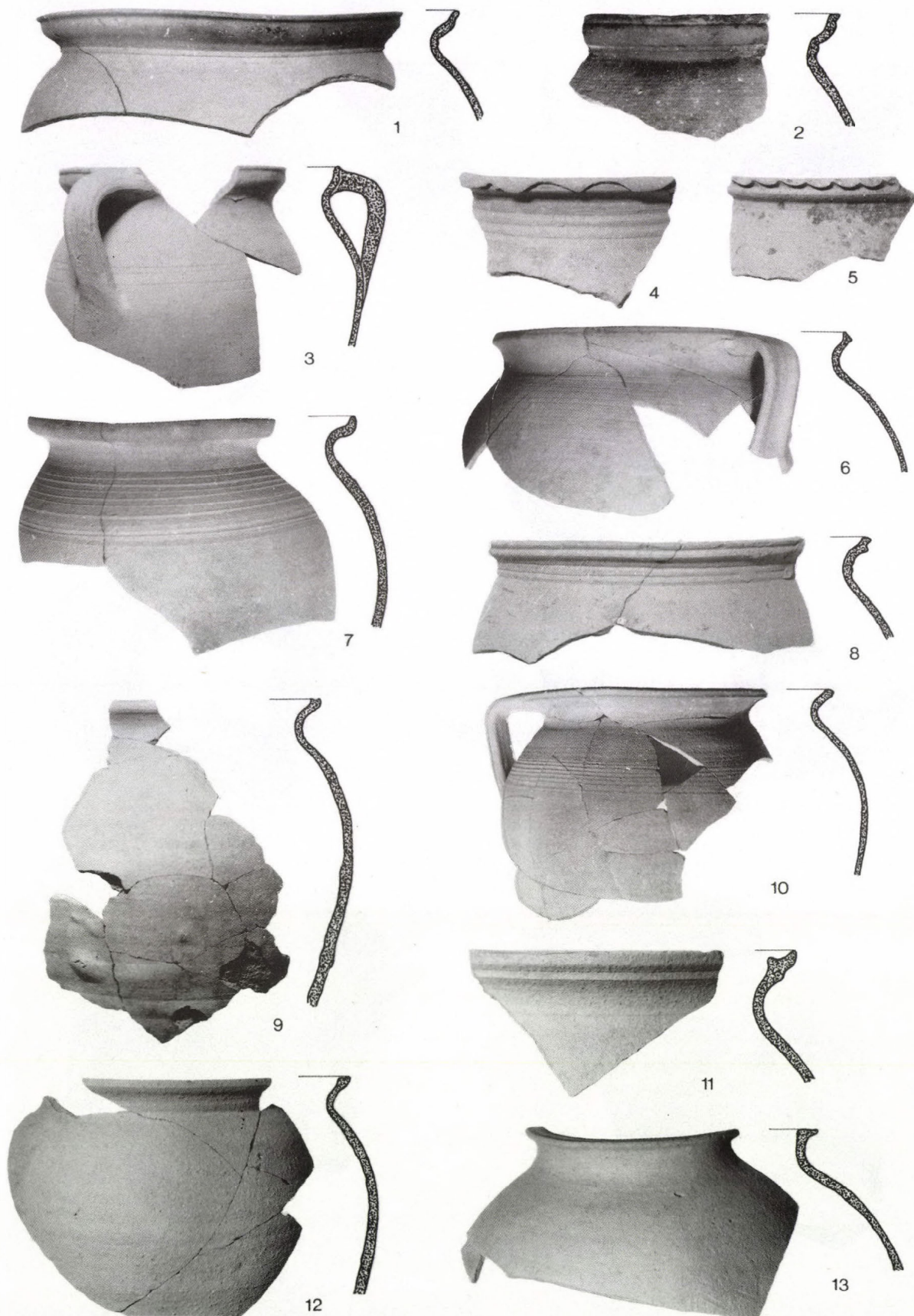
52. tábla: Késő középkor (15. század második fele). — 1–15: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 1. épület. Finoman iszapolt, vörös kerámia, vörös festéssel. (1–15, M = 1:2)

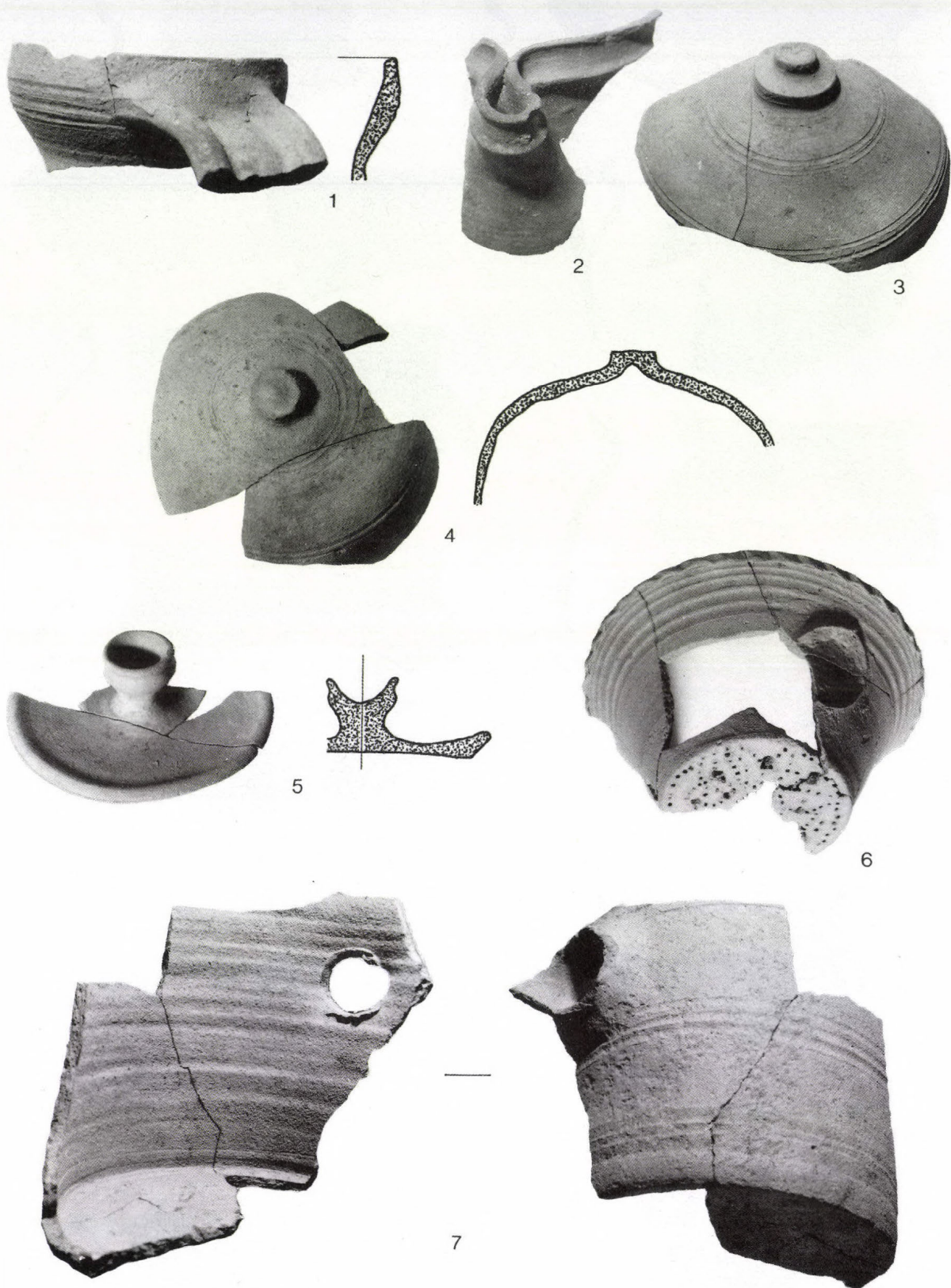
53. tábla: Késő középkor (15–16. század). — 1–20: Székelykeresztúr, 22/1g. sz. lelőhely, ház omladékából. 15–20: finom anyagú, vörös kerámia. (1–20, M = 1:2)

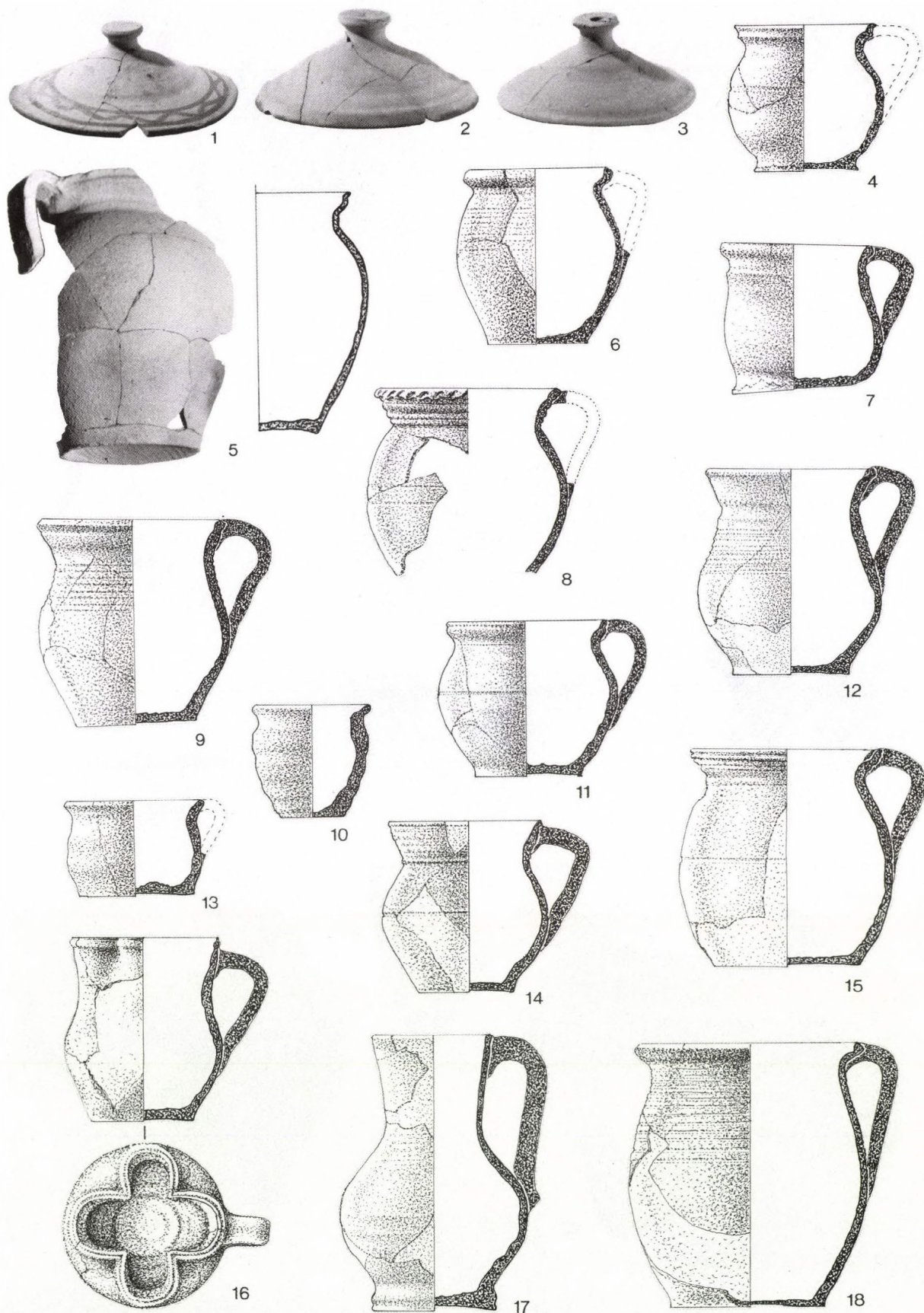
54. tábla: Késő középkor (15–16. század). — 1–10, 12–14: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, ház omladékából. — 11, 15: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 1. épület. — 1–10, 12–13: finoman iszapolt, vörös anyagú, vörössel festett kerámia; 11, 14–15: finom, szürke kerámia. (1–15, M = 1:2)

55. tábla: Késő középkor (16. század). — 1—13: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Vörös, mázatlan kerámia.
(1—5, 7—8, 11, M = 1:3; 6, 9—10, 12—13, M = kb. 1:4)

56. tábla: Késő középkor (16. század). — 1—7: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Vörös, mázatlan kerámia.
(1—2, M = 1:2; 3—7, M = 1:3)

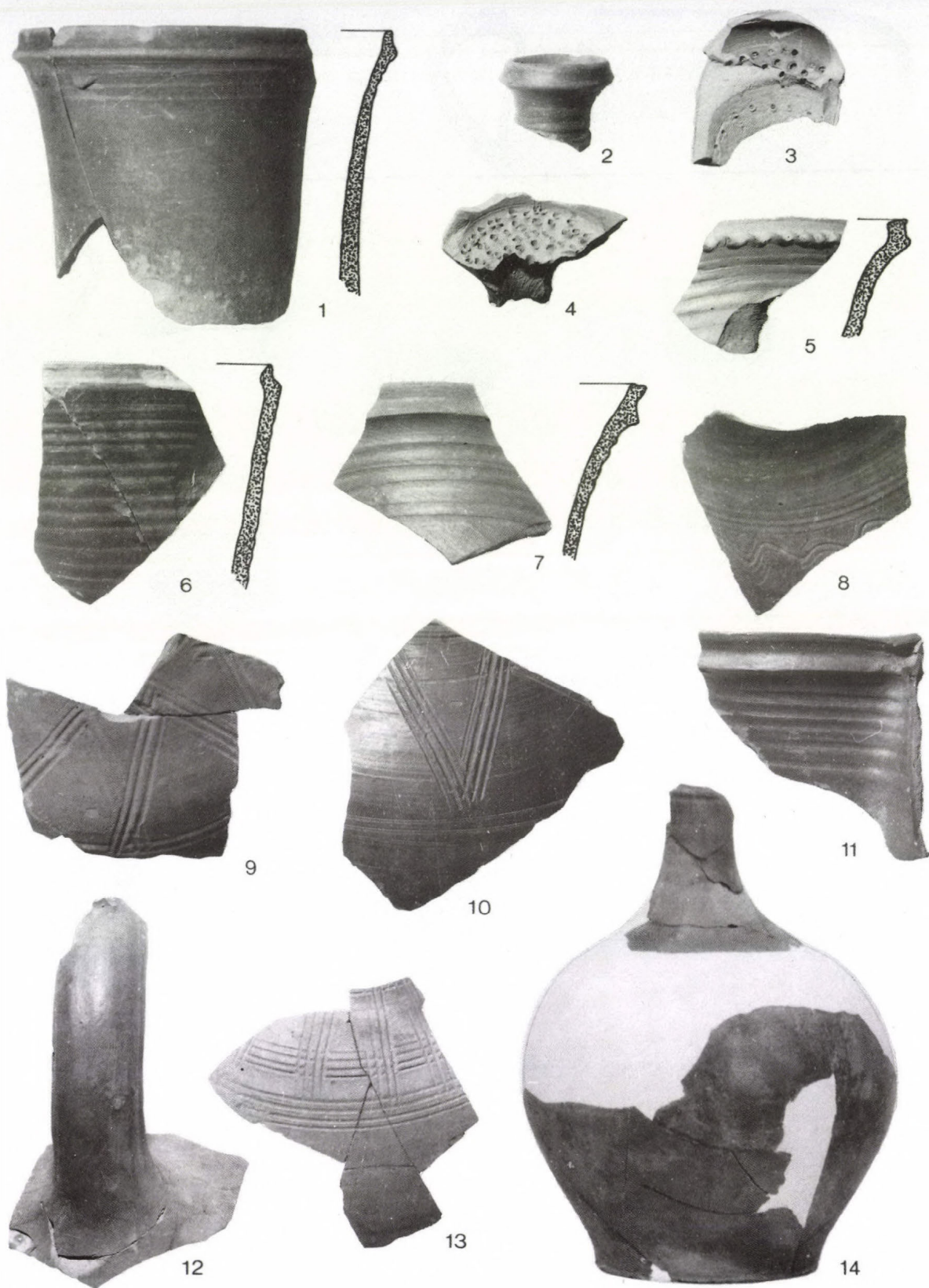
57. tábla: Késő középkor (16. század). — 1–18: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Vörös, mázatlan kerámia.
(1–3, 5, M = kb. 1:4; 4, 6–18, M = 1:3)

58. tábla: Késő középkor (16–17. század). — 1–11: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Finom, vörös anyagú, részben fényezett kerámia. (1–10, M = 1:2; 11, M = 1:3)

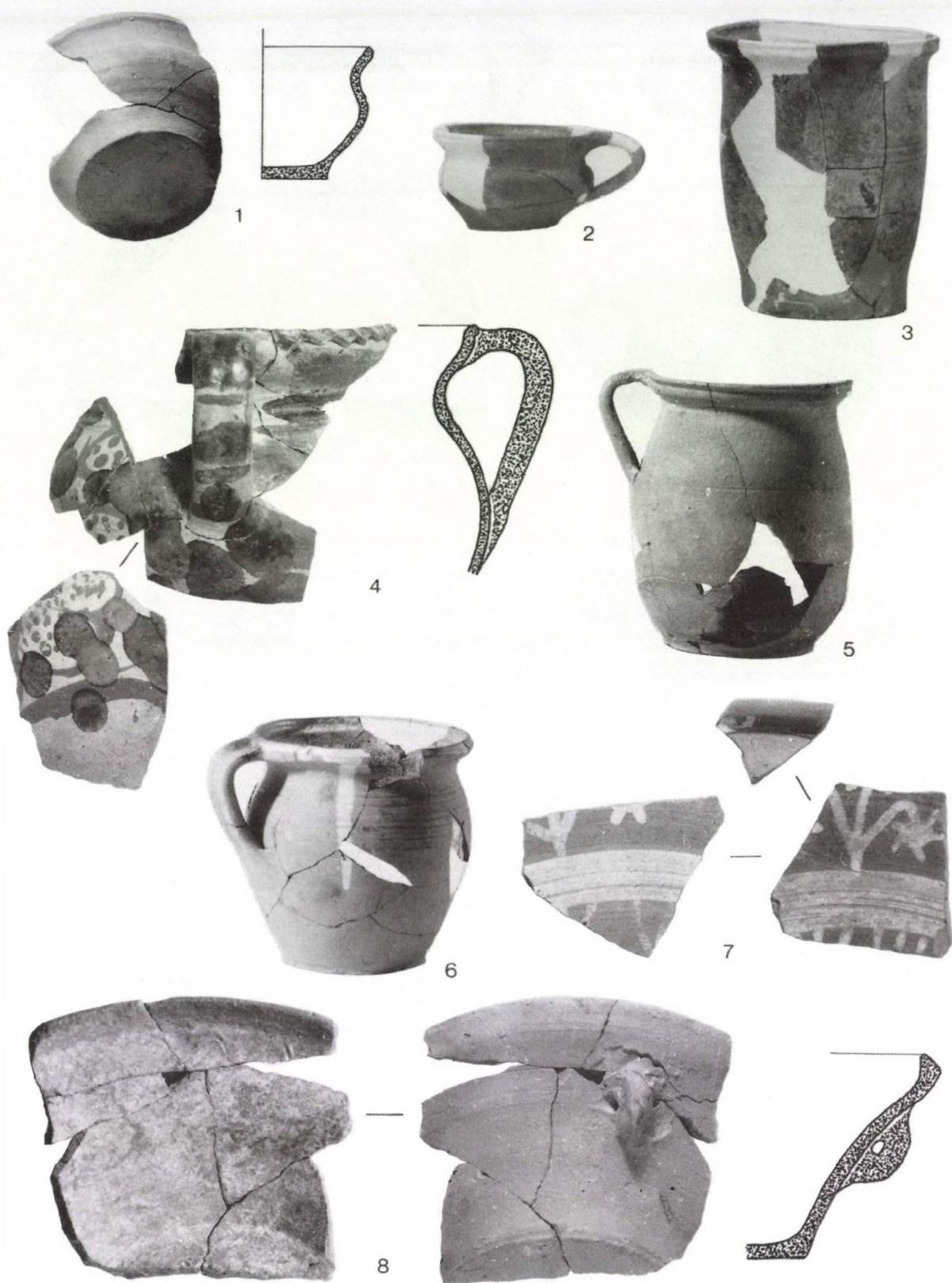
59. tábla: Késő középkor (16—17. század). — 1—11: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Finom, vörös anyagú, részben fényezett kerámia. (1—11, M = 1:2)

60. tábla: Késő középkor (16–17. század). — 1–14: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Finom, sötétszürke anyagú, fényezett kerámia. (1–13, M = 1:2; 14, M = 1:3)

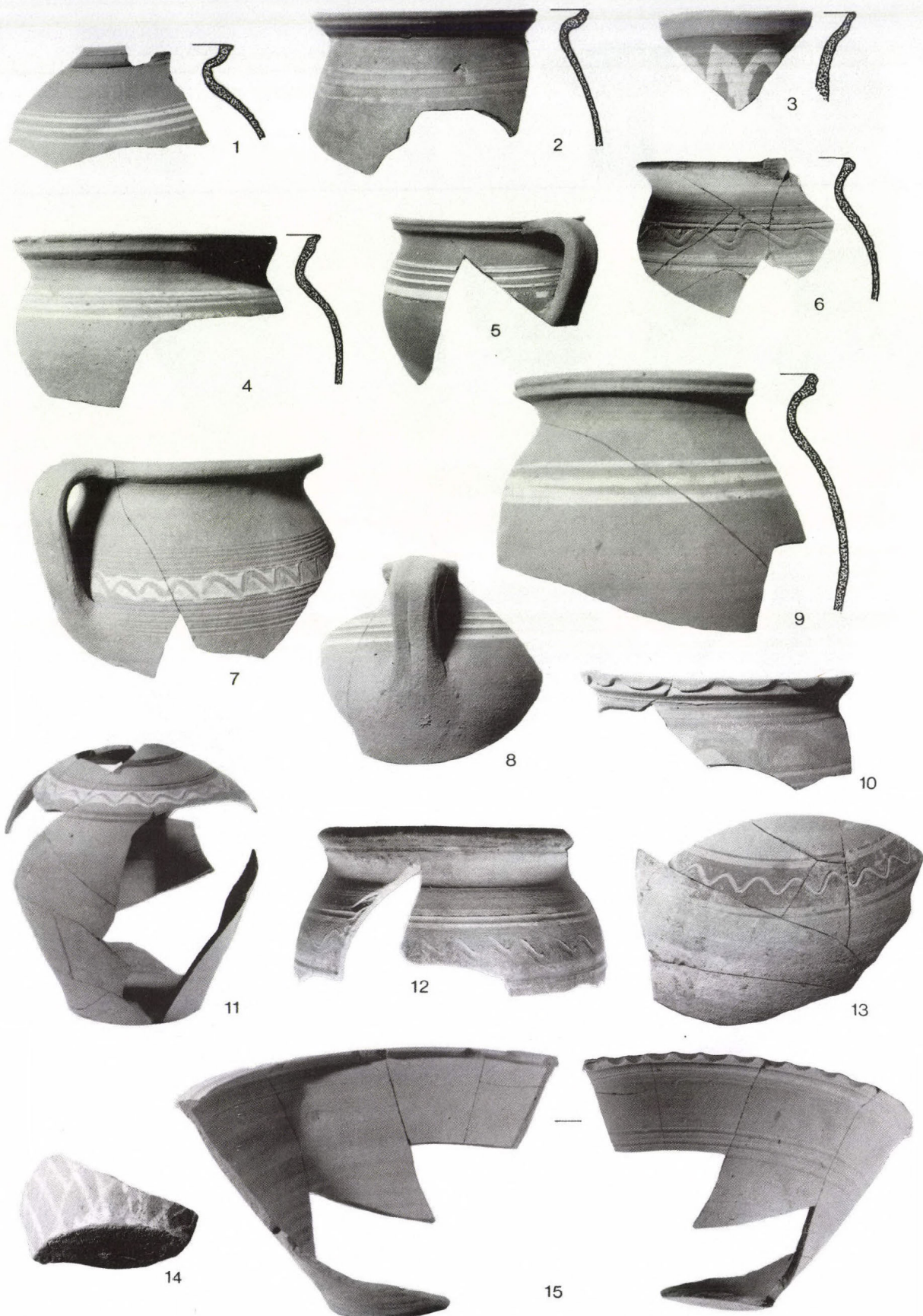
61. tábla: Késő középkor (16—17. század). — 1—8: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Mázas kerámia. (1, 3—4, 8, M = 1:3; 2, 5—7, M = 1:2)

62. tábla: Késő középkor (16–17. század). — 1–8: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Mázas kerámia. (1–3, 5–6, M = 1:3; 4, 7–8, M = 1:2)

63. tábla: Késő középkor (16–17. század). — 1–13: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. Mázas kerámia. 7–8: Ónmázas majolika-töredék. (1–13, M = 1:2)

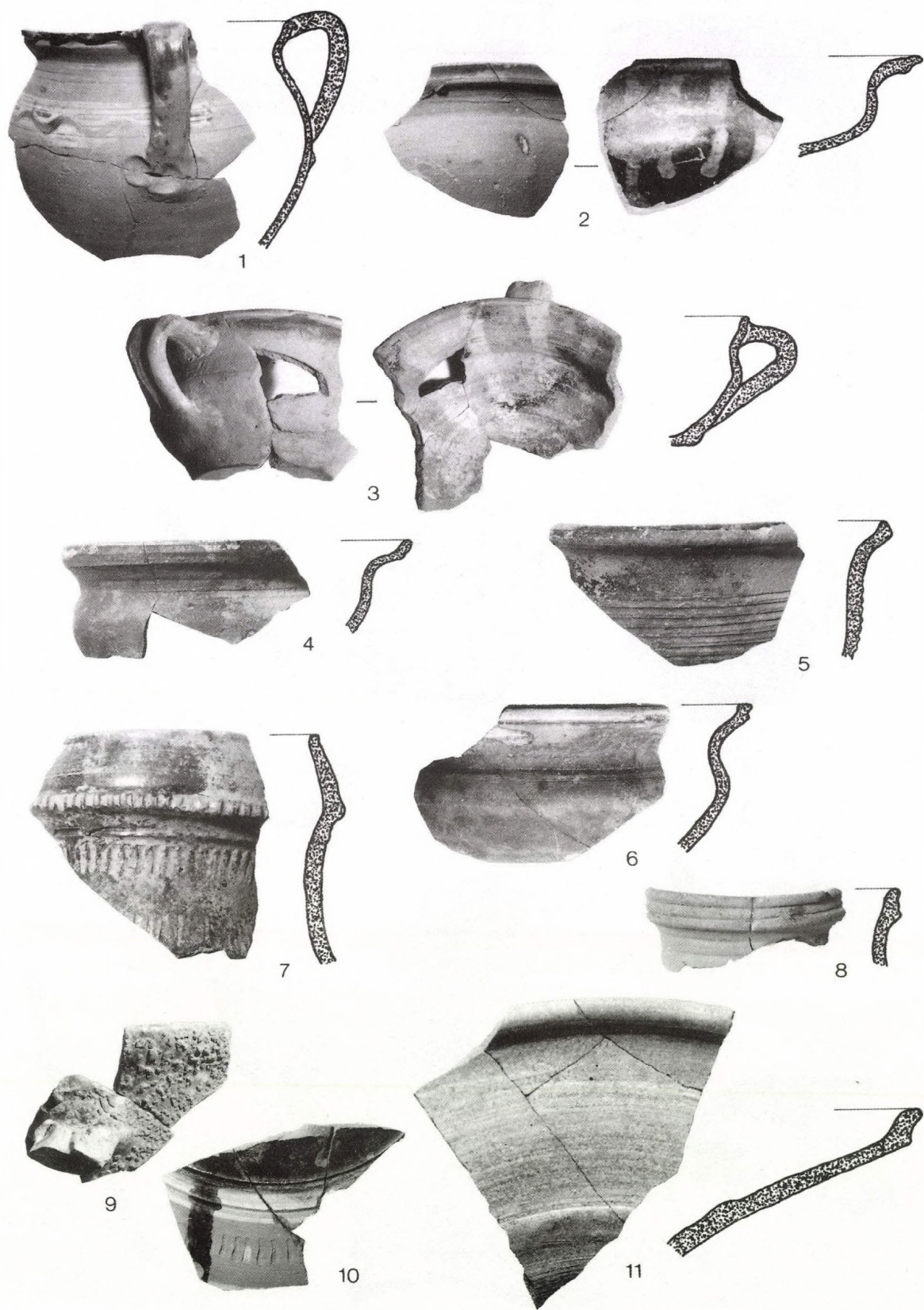
64. tábla: Késő középkor (17. század eleje). — 1—15: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház betöltésének felső része. 1—14: vörös anyagú, fehér ill. vörös festésű kerámia. (1—10, 12—14, M = 1:3; 11, 15, M = kb. 1:4)

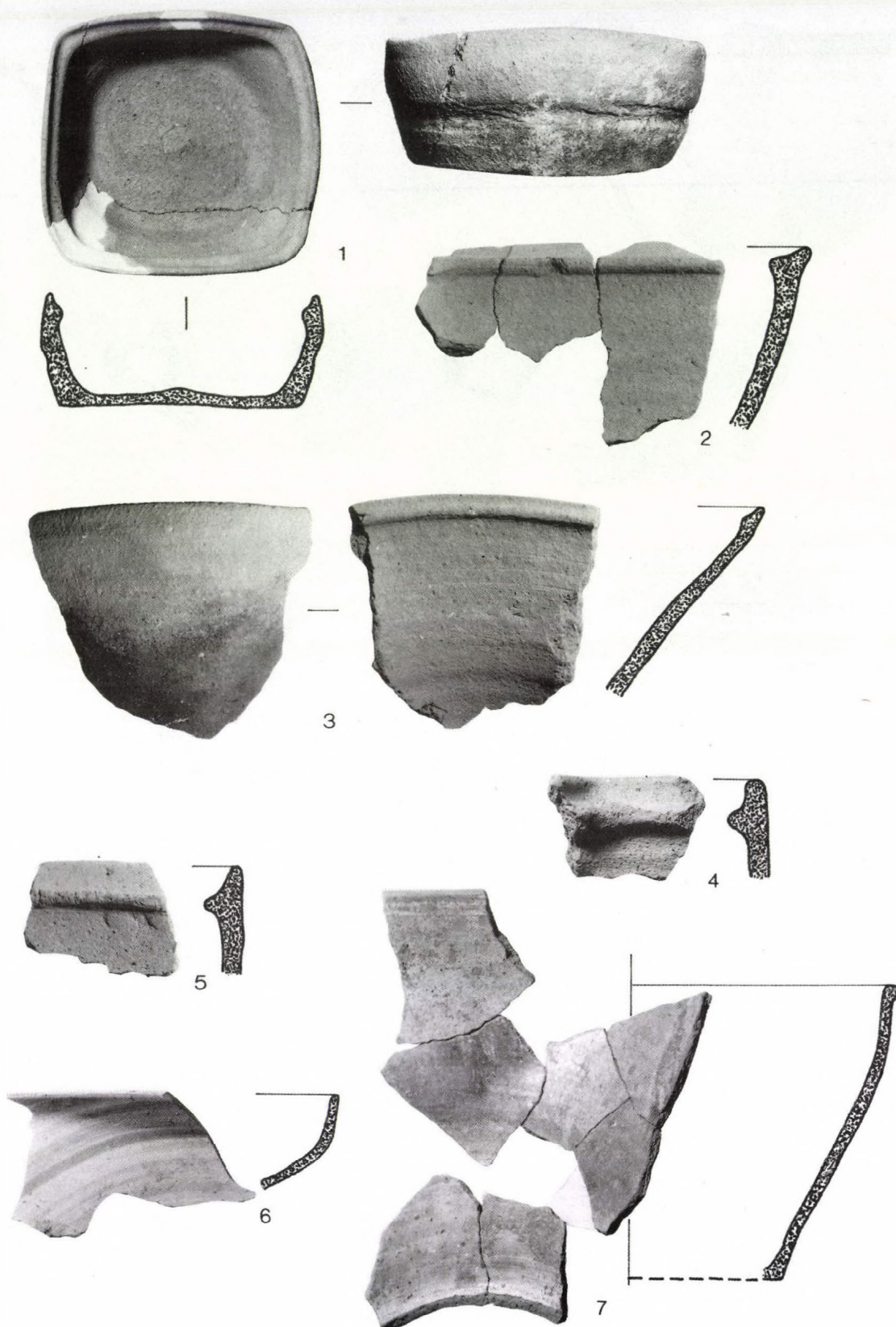
65. tábla: Késő középkor (16–17. század). — 1–6, 8: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 4. épület, 17. század. 1: fehér anyagú, vörös festésű kerámia; 2–6, 8: vörös anyagú, fehér engobe-os kerámia. — 7, 9–15: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház, 16–17. századi szemcsés, szürke anyagú, redukált égetésű kerámia. (1–4, 6–15, M = 1:3; 5, M = kb. 1:4)

66. tábla: Késő középkor (17. század). — 1–12: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 4. épület. 1, 3: fehér engobe-os kerámia; 2: fehér engobe-os és zöldmázazs kerámia; 4–7, 9–12: finom anyagú, fekete, fényezett kerámia; 8: finom, vörös anyagú kerámia. (1–3, M = 1:3; 4–12, M = 1:2)

67. tábla: Késő középkor (17. század). — 1—11: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 4. épület. Mázas kerámia. (1, 3—4, M = 1:3; 2, 5—11, M = 1:2)

68. tábla: Késő középkor, kályhaszemek (15–17. század). — 1–3, 5: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, 15. század. — 4: Szentábrahám, 25/2. sz. lelőhely, 15. század. — 6–7: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház, festett, ill. belül mázas töredékek, 16–17. század. (1, 7, M = 1:3; 2–6, M = 1:2)

1

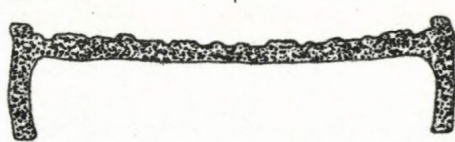
2

3

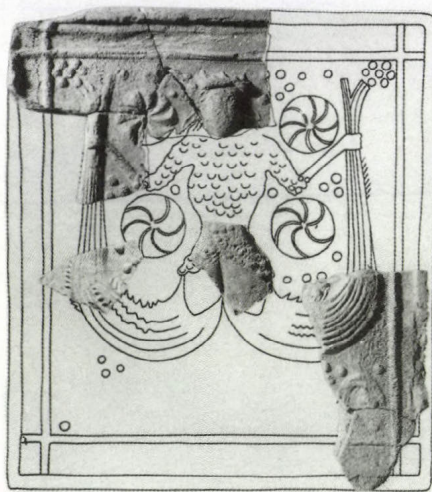
4

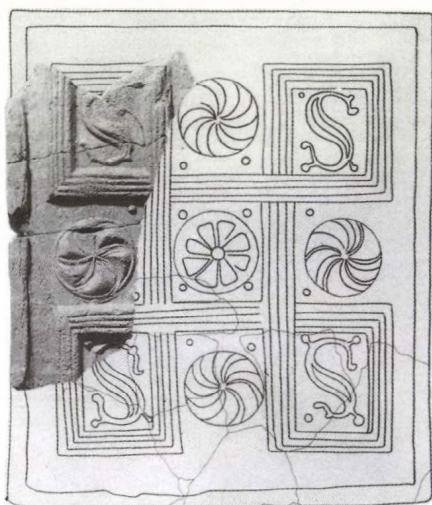
69. tábla: Késő középkor, kályhacsempék. — 1—4: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, 15—16. századi ház. (1—4; M = 1:4)

1

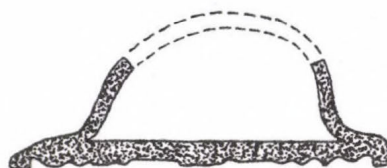
2

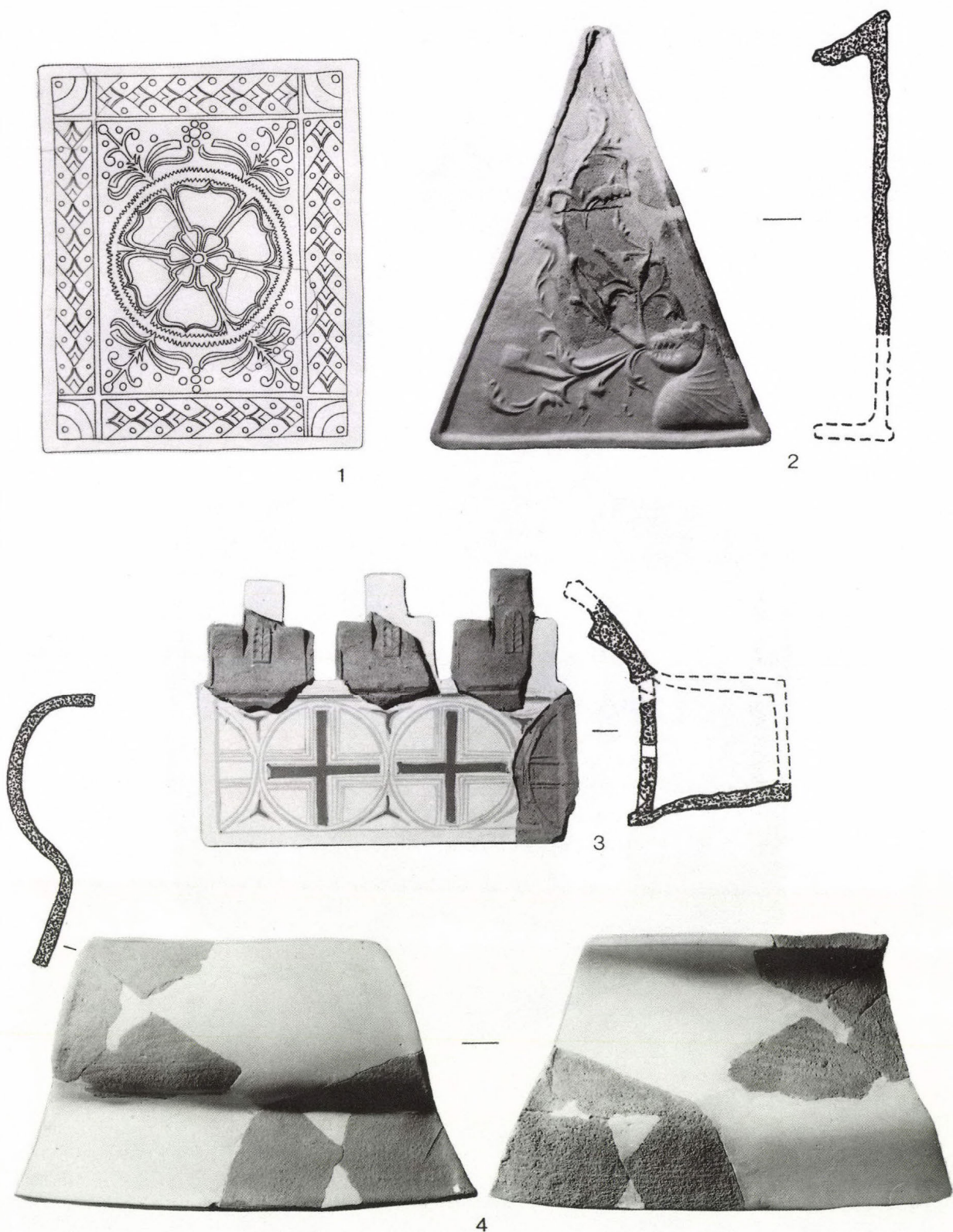
3

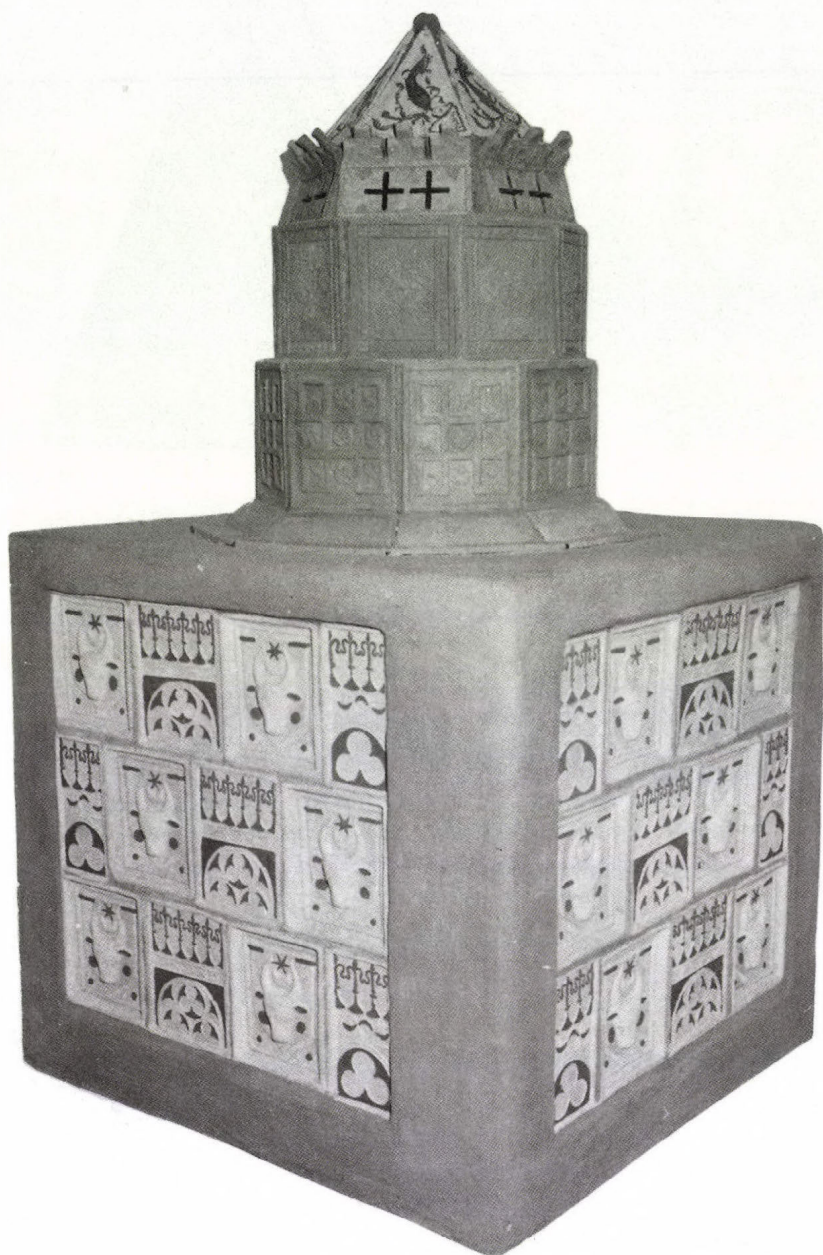
4

70. tábla: Késő középkor, kályhacsempék. — 1—4: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, 15—16. századi ház.
(1—4, M = 1:4)

71. tábla: Késő középkor, kályhacsempék. — 1—4: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, 15—16. századi ház.
(1—4, M = 1:4)

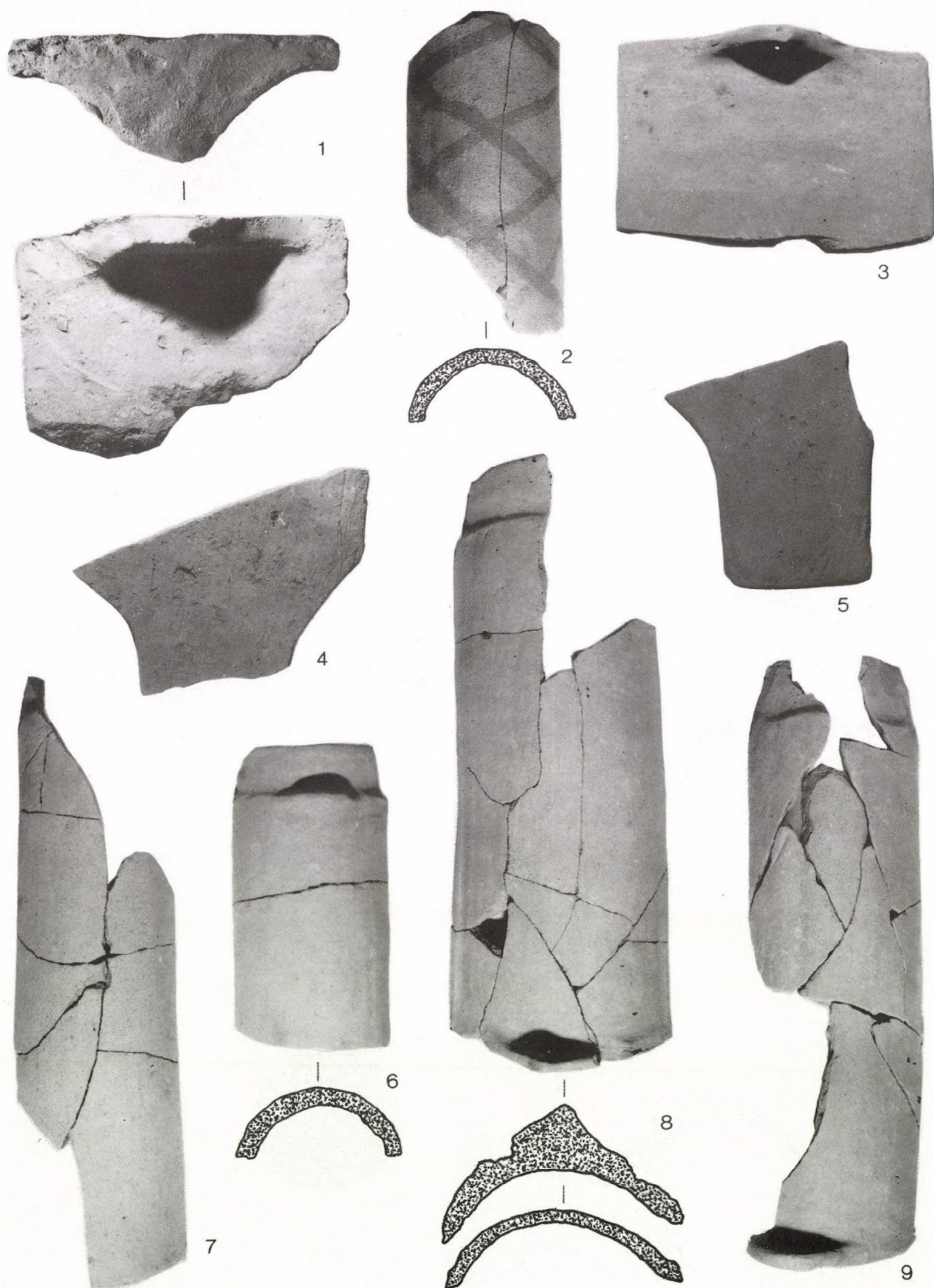
72. tábla: Késő középkor. — Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely, 15—16. századi többosztatú ház kályhája, rekonstrukció.

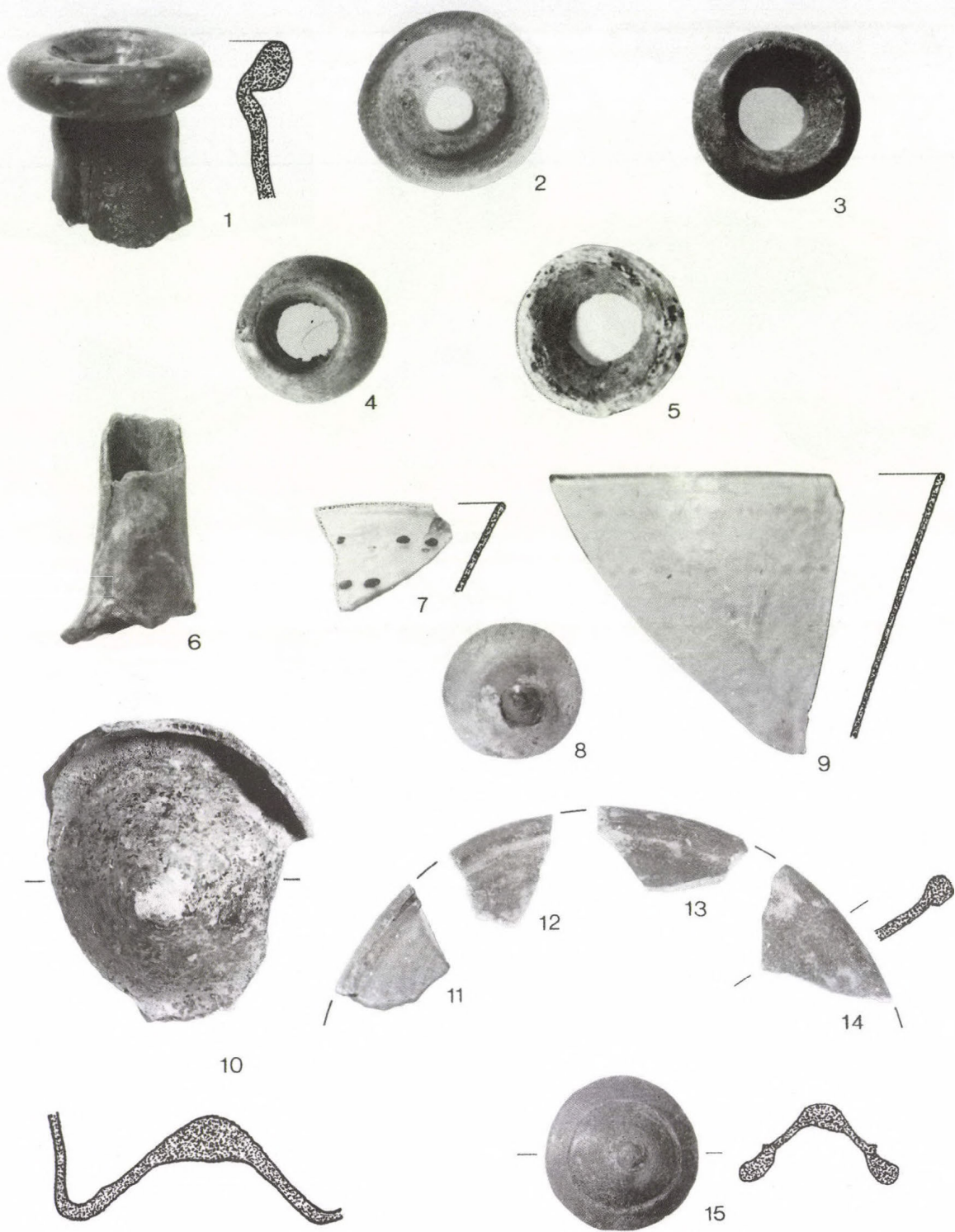
73. tábla: Késő középkor, kályhacsempék (15–16. század). — 1: Székelykeresztúr, 22/2f. sz. lelőhely. — 2: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 23/E. gödör. — 3: Székelykeresztúr, 22/lb. sz. lelőhely. — 4: Székelykeresztúr, 22/lp. sz. lelőhely. — 5: Kobátfalva, 12/1a. sz. lelőhely. — 6: Alsóboldogfalva, 1/lb. sz. lelőhely. — 7: Székelykeresztúr, 22/1l. sz. lelőhely. — 8: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. (1–5, M = 1:2; 6–8, M = 1:4)

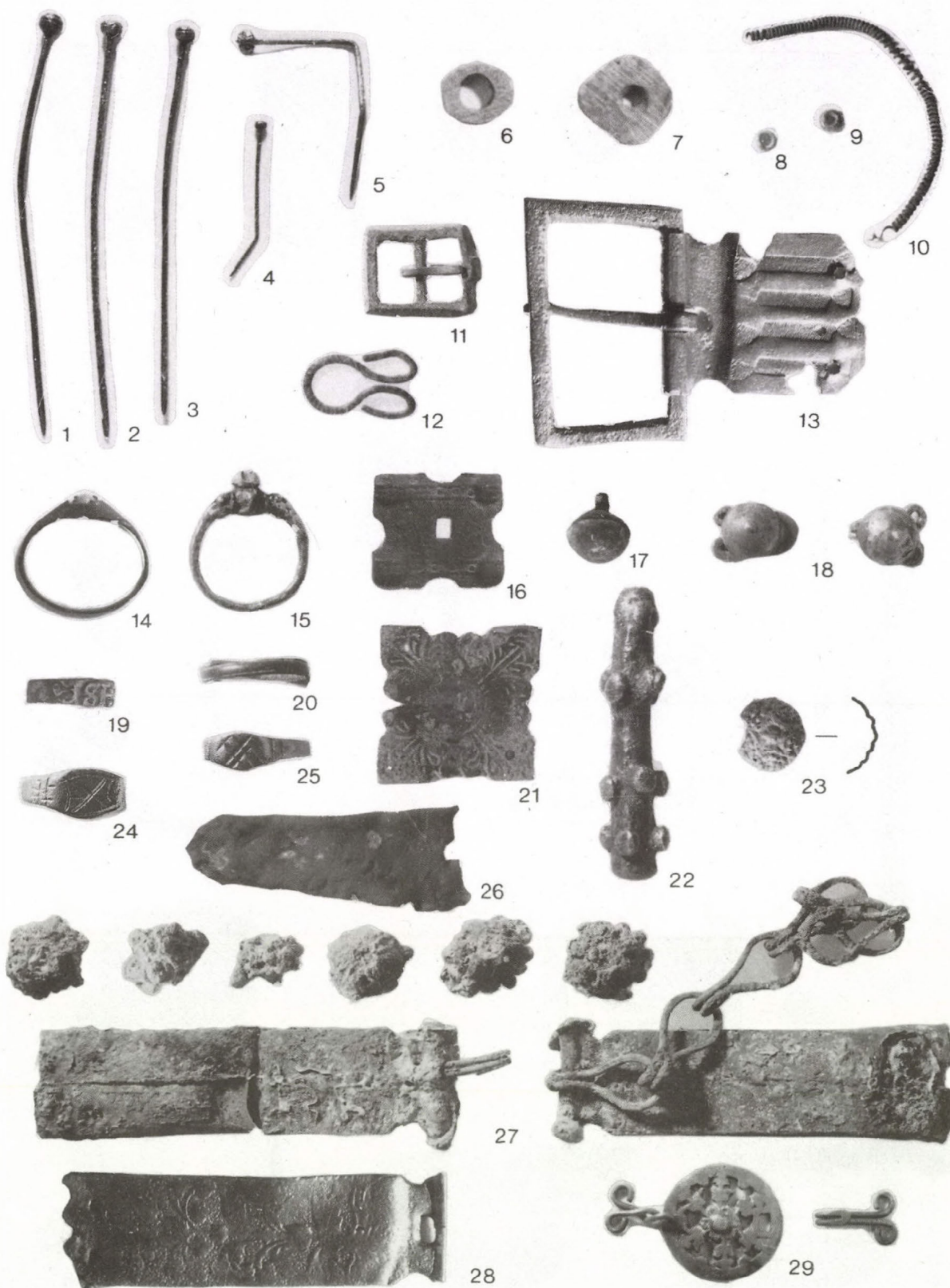
74. tábla: Késő középkor, kályhacsempék (15—17. század). — 1, 3—5, 9: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely. — 2, 6, 8, 11: Fiafalva, 22/23. sz. lelőhely. — 7: Székelykeresztúr, 22/lm. sz. lelőhely. (1, 3—5, 7, 9—11, M = 1:2; 2, 6, 8, M = 1:3)

75. tábla: Késő középkor, tetőcserepek (15/16—17. század). — 1, 4: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 36/A. gödör. — 2—3, 5—9: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely. (1—9, M = 1:4)

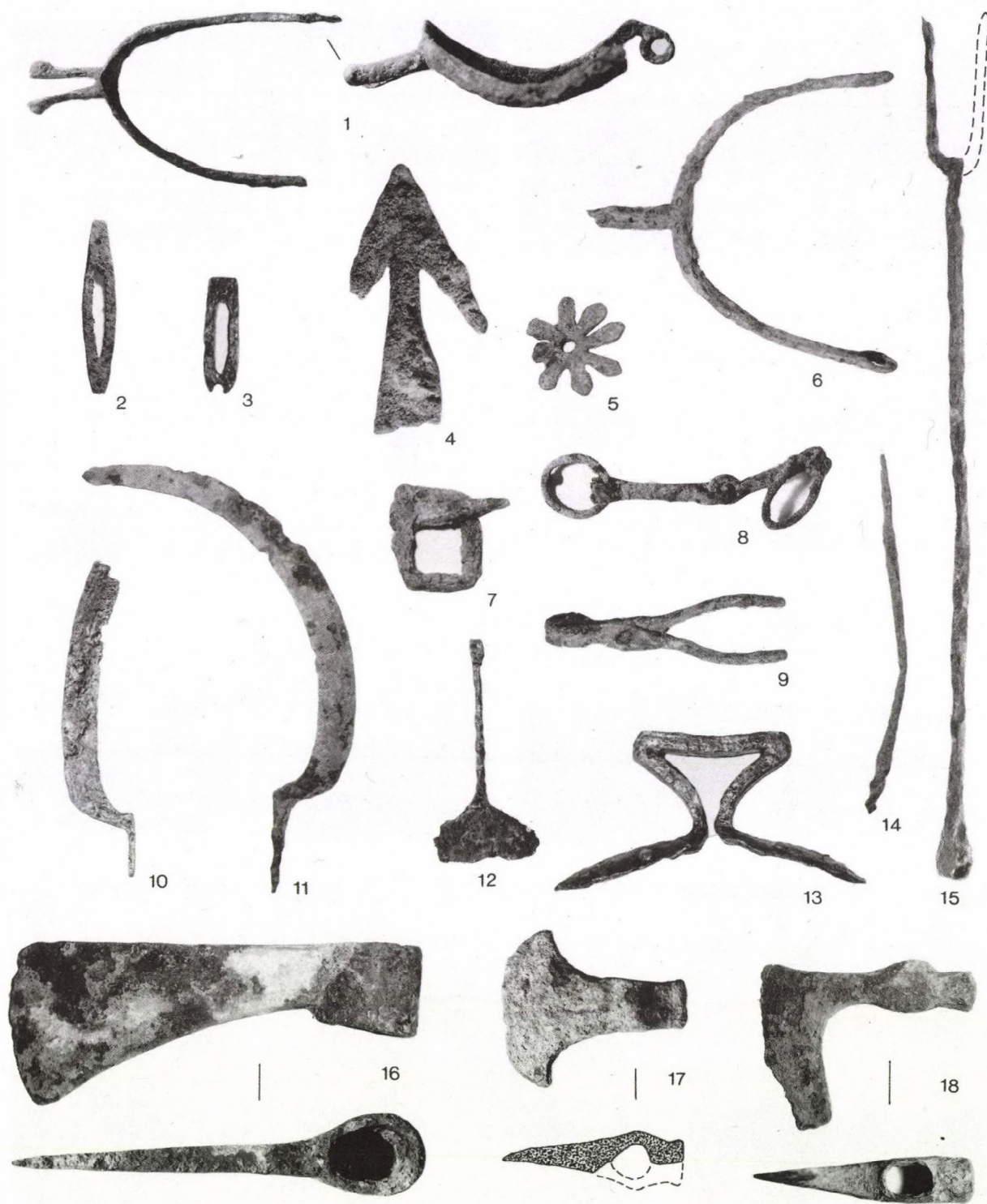
76. tábla: Késő középkor, üveg (15/16–17. század). — 1: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 2. ház. — 2, 7, 9–10: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely. — 3–5, 8, 11–14: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. (1–14, M = 1:1)

77. tábla: Késő középkor, viselet (15–17. század). — 1–10, 12, 21–22, 24–26, 28: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. — 11, 19: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 1. ház. — 13: Székelykeresztúr, 22/lr. sz. lelőhely. — 14, 16–17: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely. — 15, 27: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely, 152. sír. — 18: Uo., 87. sír; kriptá. — 20, 23: Uo., szórvány. — 29: Uo., 21. sír. (1–29, M = 1:1)

78. tábla: Késő középkor (14–17. század). — 1, 10, 13: Székelykeresztúr, 22/lg. sz. lelőhely. — 2–7, 11–12, 15–16: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház. — 8: Csekefalva, 3/4. sz. lelőhely, földbe ástott ház. — 9: Székelykeresztúr, 22/ló. sz. lelőhely. — 14: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 4. ház. — 17: Székelykeresztúr, 22/lr. sz. lelőhely. — 18: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, szórvány. (1–8, 10–12, 14–16, 18, M = 1:1; 9, 13, 17, M = 1:2)

79. tábla: Késő középkor (14—17. század). — 1: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 3. ház. — 2; 8: Uo., 1. ház. — 3, 10—13: Székelykeresztúr, 22/Ir. sz. lelőhely. — 4: Szentábrahám, 25/I. sz. lelőhely, kriptá. — 5—7, 9, 14: Székelykeresztúr, 22/Ig. sz. lelőhely. — 15: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely, 5. ház betöltésének felső része. — 16: Székelykeresztúr, 22/2j. sz. lelőhely. — 17: Székelykeresztúr, 22/Iz. sz. lelőhely. — 18: Újszékely, 28/4. sz. lelőhely. (1, 5—7, 9, 14—15, M = 1:3; 2—3, 8, 10—13, 16—18, M = kb. 1:4; 4, M = kb. 3:4)

1

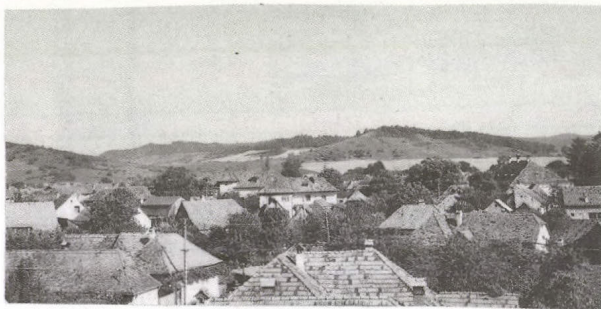
2

3

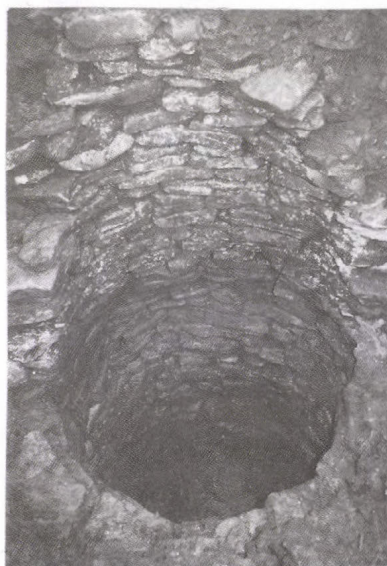
4

5

6

7 8

80. tábla: Óskor, középkor. — 1: Nagyalambfalva, 15/12. sz. lelőhely. — 2: Székelykeresztúr, 22/17. sz. lelőhely. — 3: Kisgalambfalva, 7/1—3. és 7/6. sz. lelőhely. — 4: Nagyalambfalva, 15/13. sz. lelőhely. — 5: Székelykeresztúr, 22/5—7. sz. lelőhely. — 6: Székelykeresztúr, 22/1—2. sz. lelőhely. — 7: Székelykeresztúr, 22/1w. sz. lelőhely, középkori kút. — 8: Székelykeresztúr, 22/2g. sz. lelőhely, A. fazekaskemence (középkor).

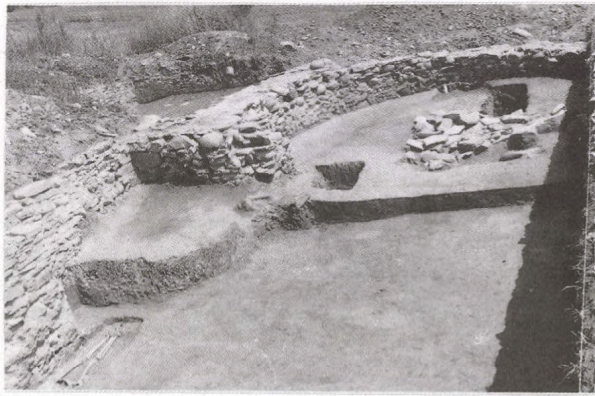
1

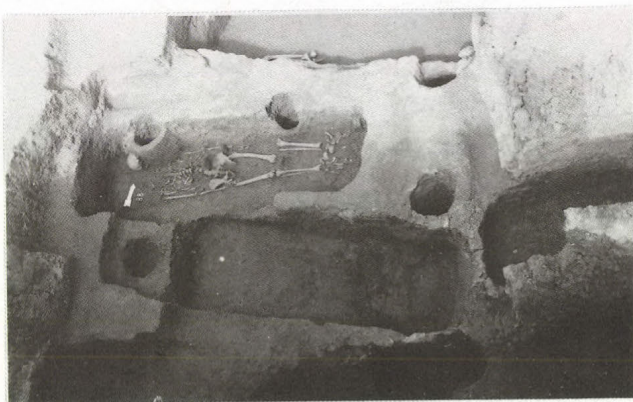
2

3

4

5

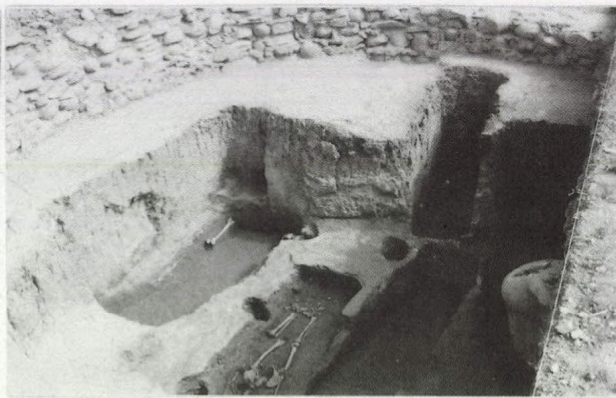

6

81. tábla: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely, középkori templom feltárása. — 1: A lelőhely É-ről. — 2: Sekrestye ÉNy-ről. — 3: Szentély és sekrestye ÉK-ről, beomlott szentélyboltozat. — 4: Szentély Ny-ről, a kriptá gödrét kitöltő kövekkel. — 5: Kriptá, padlója alatt korábbi sírokkal. — 6: 17. sír.

1

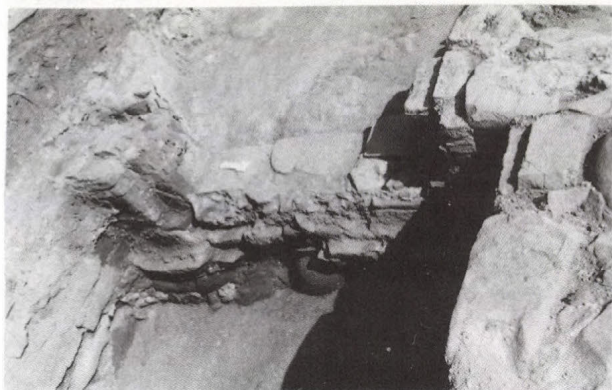
2

3

4

5

6

7

82. tábla: Szentábrahám, 25/1. sz. lelőhely, középkori templom feltárása. — 1: Téglapadló a hajóban. — 2: Kripta Ny-ról. — 3: Templomhajó, az É-i hajófal belső támpilléreivel. — 4—5: Templomhajó, Ny-i bejárat. — 6: Torony, Ny-ról. — 7: Téglapadló a hajó DNy-i sarkában, alatta a korábbi templomhajó (1. periódus) DNy-i sarka.

1

2

3

5

4

6

7

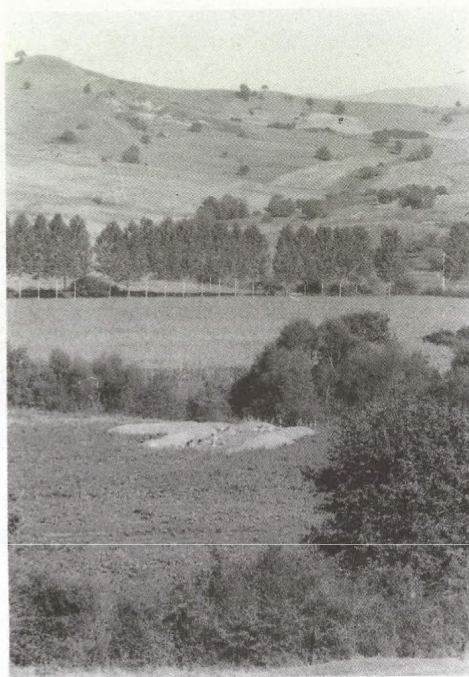
83. tábla: — 1—2: Siménfalva, 21/16. sz. lelőhely. — 3: Siménfalva, 21/2a. sz. lelőhely. — 4: Székelykeresztúr, 22/1a. sz. lelőhely. — 5: Tarcsafalva, 26/2b. sz. lelőhely. — 6—7: Nagykadács, 16/1. sz. lelőhely.

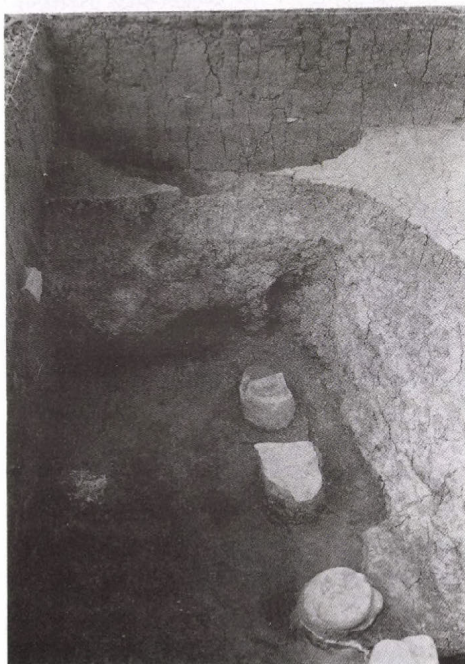
1

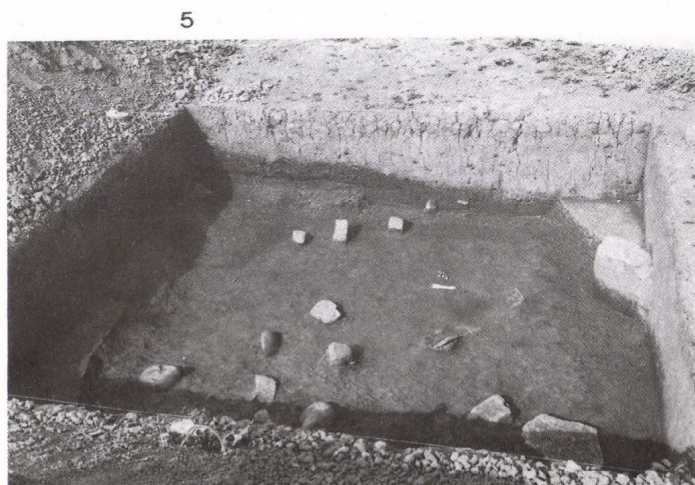
2

3

4

5

84. tábla: — 1: Fiafalva, 22/34. sz. lelőhely. — 2—5: Csekefalva, 3/2. sz. lelőhely (4: 2. ház; 5: 4. épület).

VARIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA (BUDAPEST)

- I. Miklós Takács: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. 1986, 172 p. + III Tafeln + 2 Karten
- II. Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. (International Conference 1987, Szolnok — Szeged) ed. by Sándor Bökönyi. 1989, 316 p.
- III. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. Hg.: Csanád Bálint. 1990, 342 p.
- IV. Csanád Bálint: Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). 1991, 103 p. + 34 Tafeln.

